www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.ir

اطیب البیان

فی تفسیر القرآن

بقلم

سید عبدالحسین طیب

جلد یازدهم

تهران

چاپخانه اسلامیه

بسم الله الرحمن الرحیم

اطیب البیان فی تفسیر القرآن

نویسنده:

عبدالحسین طیب

ناشر چاپی:

موسسه جهانی سبطین (علیهما السلام)

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

فهرست ----- ۵
اطیب البیان فی تفسیر القرآن، جلد ۱۱ ----- ۲۹
مشخصات کتاب ----- ۲۹
جلد یازدهم ----- ۳۰
سوره الفاطر و قد سمی بسوره الملائکه ۴۵ آیه- مکی .... ص : ۲ ----- ۳۰
[سوره فاطر (۳۵): آیه ۱] .... ص : ۲ ----- ۳۰
[سوره فاطر (۳۵): آیه ۲] .... ص : ۴ ----- ۳۲
[سوره فاطر (۳۵): آیه ۳] .... ص : ۵ ----- ۳۳
[سوره فاطر (۳۵): آیه ۴] .... ص : ۵ ----- ۳۳
[سوره فاطر (۳۵): آیه ۵] .... ص : ۶ ----- ۳۴
[سوره فاطر (۳۵): آیه ۶] .... ص : ۷ ----- ۳۵
[سوره فاطر (۳۵): آیه ۷] .... ص : ۷ ----- ۳۵
[سوره فاطر (۳۵): آیه ۸] .... ص : ۸ ----- ۳۶
[سوره فاطر (۳۵): آیه ۹] .... ص : ۹ ----- ۳۷
[سوره فاطر (۳۵): آیه ۱۰] .... ص : ۱۰ ----- ۳۸
[سوره فاطر (۳۵): آیه ۱۱] .... ص : ۱۳ ----- ۴۱
[سوره فاطر (۳۵): آیه ۱۲] .... ص : ۱۴ ----- ۴۲
[سوره فاطر (۳۵): آیه ۱۳] .... ص : ۱۵ ----- ۴۳
[سوره فاطر (۳۵): آیه ۱۴] .... ص : ۱۶ ----- ۴۴
[سوره فاطر (۳۵): آیه ۱۵] .... ص : ۱۷ ----- ۴۵
[سوره فاطر (۳۵): آیه ۱۶] .... ص : ۱۸ ----- ۴۶
[سوره فاطر (۳۵): آیه ۱۷] .... ص : ۱۹ ----- ۴۷
[سوره فاطر (۳۵): آیه ۱۸] .... ص : ۱۹ ----- ۴۷
[سوره فاطر (۳۵): آیات ۱۹ تا ۲۳] .... ص : ۲۱ ----- ۴۹

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۲۴] .... ص : ۲۲ ---- ۵۰
[سوره فاطر (۳۵): آیه ۲۵] .... ص : ۲۲ ---- ۵۰
[سوره فاطر (۳۵): آیه ۲۶] .... ص : ۲۳ ---- ۵۱
[سوره فاطر (۳۵): آیه ۲۷] .... ص : ۲۳ ---- ۵۱
[سوره فاطر (۳۵): آیه ۲۸] .... ص : ۲۴ ---- ۵۲
[سوره فاطر (۳۵): آیه ۲۹] .... ص : ۲۶ ---- ۵۴
[سوره فاطر (۳۵): آیه ۳۰] .... ص : ۲۷ ---- ۵۵
[سوره فاطر (۳۵): آیه ۳۱] .... ص : ۲۷ ---- ۵۵
[سوره فاطر (۳۵): آیه ۳۲] .... ص : ۲۸ ---- ۵۶
[سوره فاطر (۳۵): آیه ۳۳] .... ص : ۳۰ ---- ۵۸
[سوره فاطر (۳۵): آیه ۳۴] .... ص : ۳۱ ---- ۵۹
[سوره فاطر (۳۵): آیه ۳۵] .... ص : ۳۲ ---- ۶۰
[سوره فاطر (۳۵): آیه ۳۶] .... ص : ۳۲ ---- ۶۰
[سوره فاطر (۳۵): آیه ۳۷] .... ص : ۳۳ ---- ۶۱
[سوره فاطر (۳۵): آیه ۳۸] .... ص : ۳۵ ---- ۶۳
[سوره فاطر (۳۵): آیه ۳۹] .... ص : ۳۶ ---- ۶۴
[سوره فاطر (۳۵): آیه ۴۰] .... ص : ۳۷ ---- ۶۵
[سوره فاطر (۳۵): آیه ۴۱] .... ص : ۳۸ ---- ۶۶
[سوره فاطر (۳۵): آیه ۴۲] .... ص : ۳۹ ---- ۶۷
[سوره فاطر (۳۵): آیه ۴۳] .... ص : ۴۰ ---- ۶۸
[سوره فاطر (۳۵): آیه ۴۴] .... ص : ۴۱ ---- ۶۹
[سوره فاطر (۳۵): آیه ۴۵] .... ص : ۴۲ ---- ۷۰
سوره یس مکی- ۸۳ آیه .... ص : ۴۴ ---- ۷۲
اشاره ---- ۷۲
[سوره یس (۳۶): آیات ۱ تا ۲] .... ص : ۴۵ ---- ۷۳
[سوره یس (۳۶): آیه ۳] .... ص : ۴۵ ---- ۷۳

[سوره یس (۳۶): آیه ۴] .... ص : ۴۶ ---- ۷۵
[سوره یس (۳۶): آیه ۵] .... ص : ۴۶ ---- ۷۵
[سوره یس (۳۶): آیه ۶] .... ص : ۴۷ ---- ۷۷
[سوره یس (۳۶): آیه ۷] .... ص : ۴۸ ---- ۷۸
[سوره یس (۳۶): آیه ۸] .... ص : ۴۹ ---- ۷۹
[سوره یس (۳۶): آیه ۹] .... ص : ۴۹ ---- ۷۹
[سوره یس (۳۶): آیه ۱۰] .... ص : ۵۰ ---- ۸۰
[سوره یس (۳۶): آیه ۱۱] .... ص : ۵۱ ---- ۸۱
[سوره یس (۳۶): آیه ۱۲] .... ص : ۵۲ ---- ۸۲
[سوره یس (۳۶): آیه ۱۳] .... ص : ۵۴ ---- ۸۴
[سوره یس (۳۶): آیه ۱۴] .... ص : ۵۵ ---- ۸۵
[سوره یس (۳۶): آیه ۱۵] .... ص : ۵۶ ---- ۸۶
[سوره یس (۳۶): آیه ۱۶] .... ص : ۵۷ ---- ۸۷
[سوره یس (۳۶): آیه ۱۷] .... ص : ۵۷ ---- ۸۷
[سوره یس (۳۶): آیه ۱۸] .... ص : ۵۷ ---- ۸۷
[سوره یس (۳۶): آیه ۱۹] .... ص : ۵۸ ---- ۸۸
[سوره یس (۳۶): آیه ۲۰] .... ص : ۵۹ ---- ۸۹
[سوره یس (۳۶): آیه ۲۱] .... ص : ۵۹ ---- ۸۹
[سوره یس (۳۶): آیه ۲۲] .... ص : ۶۰ ---- ۹۰
[سوره یس (۳۶): آیه ۲۳] .... ص : ۶۱ ---- ۹۱
[سوره یس (۳۶): آیه ۲۴] .... ص : ۶۲ ---- ۹۲
[سوره یس (۳۶): آیه ۲۵] .... ص : ۶۳ ---- ۹۳
[سوره یس (۳۶): آیه ۲۶] .... ص : ۶۴ ---- ۹۴
[سوره یس (۳۶): آیه ۲۷] .... ص : ۶۵ ---- ۹۵
[سوره یس (۳۶): آیه ۲۸] .... ص : ۶۶ ---- ۹۶
[سوره یس (۳۶): آیه ۲۹] .... ص : ۶۷ ---- ۹۷

[سوره یس (۳۶): آیه ۳۰] .... ص : ۶۸ ---- ۹۸
[سوره یس (۳۶): آیه ۳۱] .... ص : ۶۹ ---- ۹۹
[سوره یس (۳۶): آیه ۳۲] .... ص : ۷۰ ---- ۱۰۰
[سوره یس (۳۶): آیه ۳۳] .... ص : ۷۱ ---- ۱۰۱
[سوره یس (۳۶): آیه ۳۴] .... ص : ۷۲ ---- ۱۰۲
[سوره یس (۳۶): آیه ۳۵] .... ص : ۷۲ ---- ۱۰۲
[سوره یس (۳۶): آیه ۳۶] .... ص : ۷۳ ---- ۱۰۳
[سوره یس (۳۶): آیه ۳۷] .... ص : ۷۴ ---- ۱۰۴
[سوره یس (۳۶): آیه ۳۸] .... ص : ۷۵ ---- ۱۰۵
[سوره یس (۳۶): آیه ۳۹] .... ص : ۷۶ ---- ۱۰۶
[سوره یس (۳۶): آیه ۴۰] .... ص : ۷۷ ---- ۱۰۷
[سوره یس (۳۶): آیه ۴۱] .... ص : ۷۸ ---- ۱۰۸
[سوره یس (۳۶): آیه ۴۲] .... ص : ۷۹ ---- ۱۰۹
[سوره یس (۳۶): آیه ۴۳] .... ص : ۷۹ ---- ۱۰۹
[سوره یس (۳۶): آیه ۴۴] .... ص : ۸۰ ---- ۱۱۰
[سوره یس (۳۶): آیه ۴۵] .... ص : ۸۱ ---- ۱۱۱
[سوره یس (۳۶): آیه ۴۶] .... ص : ۸۱ ---- ۱۱۱
[سوره یس (۳۶): آیه ۴۷] .... ص : ۸۲ ---- ۱۱۲
[سوره یس (۳۶): آیه ۴۸] .... ص : ۸۴ ---- ۱۱۴
[سوره یس (۳۶): آیه ۴۹] .... ص : ۸۴ ---- ۱۱۴
[سوره یس (۳۶): آیه ۵۰] .... ص : ۸۵ ---- ۱۱۵
[سوره یس (۳۶): آیه ۵۱] .... ص : ۸۵ ---- ۱۱۵
[سوره یس (۳۶): آیه ۵۲] .... ص : ۸۶ ---- ۱۱۷
[سوره یس (۳۶): آیه ۵۳] .... ص : ۸۸ ---- ۱۱۹
[سوره یس (۳۶): آیه ۵۴] .... ص : ۸۸ ---- ۱۱۹
[سوره یس (۳۶): آیه ۵۵] .... ص : ۸۹ ---- ۱۲۰

[سوره یس (۳۶): آیه ۵۶] .... ص : ۹۱ ---- ۱۲۲
[سوره یس (۳۶): آیه ۵۷] .... ص : ۹۲ ---- ۱۲۳
[سوره یس (۳۶): آیه ۵۸] .... ص : ۹۳ ---- ۱۲۴
[سوره یس (۳۶): آیه ۵۹] .... ص : ۹۴ ---- ۱۲۵
[سوره یس (۳۶): آیه ۶۰] .... ص : ۹۴ ---- ۱۲۵
[سوره یس (۳۶): آیه ۶۱] .... ص : ۹۵ ---- ۱۲۶
[سوره یس (۳۶): آیه ۶۲] .... ص : ۹۶ ---- ۱۲۷
[سوره یس (۳۶): آیه ۶۳] .... ص : ۹۷ ---- ۱۲۸
[سوره یس (۳۶): آیه ۶۴] .... ص : ۹۸ ---- ۱۲۹
[سوره یس (۳۶): آیه ۶۵] .... ص : ۹۹ ---- ۱۳۰
[سوره یس (۳۶): آیه ۶۶] .... ص : ۱۰۰ ---- ۱۳۱
[سوره یس (۳۶): آیه ۶۷] .... ص : ۱۰۱ ---- ۱۳۲
[سوره یس (۳۶): آیه ۶۸] .... ص : ۱۰۲ ---- ۱۳۳
[سوره یس (۳۶): آیه ۶۹] .... ص : ۱۰۳ ---- ۱۳۴
[سوره یس (۳۶): آیه ۷۰] .... ص : ۱۰۴ ---- ۱۳۵
[سوره یس (۳۶): آیه ۷۱] .... ص : ۱۰۵ ---- ۱۳۶
[سوره یس (۳۶): آیه ۷۲] .... ص : ۱۰۶ ---- ۱۳۷
[سوره یس (۳۶): آیه ۷۳] .... ص : ۱۰۶ ---- ۱۳۷
[سوره یس (۳۶): آیه ۷۴] .... ص : ۱۰۷ ---- ۱۳۸
[سوره یس (۳۶): آیه ۷۵] .... ص : ۱۰۸ ---- ۱۳۹
[سوره یس (۳۶): آیه ۷۶] .... ص : ۱۰۸ ---- ۱۳۹
[سوره یس (۳۶): آیه ۷۷] .... ص : ۱۰۹ ---- ۱۴۰
[سوره یس (۳۶): آیه ۷۸] .... ص : ۱۱۰ ---- ۱۴۱
[سوره یس (۳۶): آیه ۷۹] .... ص : ۱۱۰ ---- ۱۴۱
[سوره یس (۳۶): آیه ۸۰] .... ص : ۱۱۱ ---- ۱۴۲
[سوره یس (۳۶): آیه ۸۱] .... ص : ۱۱۱ ---- ۱۴۲

[سوره یس (۳۶): آیه ۸۲] .... ص : ۱۱۲ ---- ۱۴۳
[سوره یس (۳۶): آیه ۸۳] .... ص : ۱۱۳ ---- ۱۴۴
سوره الصّافّات .... ص : ۱۱۴ ---- ۱۴۵
اشاره ---- ۱۴۵
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱] .... ص : ۱۱۴ ---- ۱۴۵
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۲] .... ص : ۱۱۵ ---- ۱۴۶
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۳] .... ص : ۱۱۵ ---- ۱۴۶
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۴] .... ص : ۱۱۶ ---- ۱۴۷
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۵] .... ص : ۱۱۷ ---- ۱۴۸
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۶] .... ص : ۱۱۸ ---- ۱۴۹
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۷] .... ص : ۱۱۹ ---- ۱۵۰
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۸] .... ص : ۱۲۰ ---- ۱۵۱
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۹] .... ص : ۱۲۱ ---- ۱۵۲
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۰] .... ص : ۱۲۲ ---- ۱۵۳
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۱] .... ص : ۱۲۲ ---- ۱۵۳
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۲] .... ص : ۱۲۴ ---- ۱۵۵
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۳] .... ص : ۱۲۵ ---- ۱۵۶
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۴] .... ص : ۱۲۵ ---- ۱۵۶
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۵] .... ص : ۱۲۶ ---- ۱۵۷
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۶] .... ص : ۱۲۷ ---- ۱۵۸
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۷] .... ص : ۱۲۸ ---- ۱۵۹
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۸] .... ص : ۱۲۹ ---- ۱۶۰
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۹] .... ص : ۱۳۰ ---- ۱۶۱
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۲۰] .... ص : ۱۳۱ ---- ۱۶۲
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۲۱] .... ص : ۱۳۲ ---- ۱۶۳
[سوره الصافات (۳۷): آیات ۲۲ تا ۲۳] .... ص : ۱۳۳ ---- ۱۶۴

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۲۴] .... ص : ۱۳۴ ---- ۱۶۵
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۲۵] .... ص : ۱۳۵ ---- ۱۶۶
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۲۶] .... ص : ۱۳۶ ---- ۱۶۷
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۲۷] .... ص : ۱۳۶ ---- ۱۶۷
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۲۸] .... ص : ۱۳۷ ---- ۱۶۸
[سوره الصافات (۳۷): آیات ۲۹ تا ۳۰] .... ص : ۱۳۸ ---- ۱۶۹
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۳۱] .... ص : ۱۳۹ ---- ۱۷۰
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۳۲] .... ص : ۱۴۰ ---- ۱۷۱
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۳۳] .... ص : ۱۴۱ ---- ۱۷۲
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۳۴] .... ص : ۱۴۲ ---- ۱۷۳
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۳۵] .... ص : ۱۴۳ ---- ۱۷۴
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۳۶] .... ص : ۱۴۴ ---- ۱۷۵
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۳۷] .... ص : ۱۴۵ ---- ۱۷۶
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۳۸] .... ص : ۱۴۶ ---- ۱۷۷
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۳۹] .... ص : ۱۴۷ ---- ۱۷۸
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۴۰] .... ص : ۱۴۷ ---- ۱۷۸
[سوره الصافات (۳۷): آیات ۴۱ تا ۴۴] .... ص : ۱۴۸ ---- ۱۷۹
[سوره الصافات (۳۷): آیات ۴۵ تا ۴۷] .... ص : ۱۴۹ ---- ۱۸۰
[سوره الصافات (۳۷): آیات ۴۸ تا ۴۹] .... ص : ۱۵۰ ---- ۱۸۱
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۵۰] .... ص : ۱۵۱ ---- ۱۸۲
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۵۱] .... ص : ۱۵۲ ---- ۱۸۳
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۵۲] .... ص : ۱۵۲ ---- ۱۸۳
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۵۳] .... ص : ۱۵۳ ---- ۱۸۴
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۵۴] .... ص : ۱۵۴ ---- ۱۸۵
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۵۵] .... ص : ۱۵۴ ---- ۱۸۵
[سوره الصافات (۳۷): آیات ۵۶ تا ۵۷] .... ص : ۱۵۵ ---- ۱۸۶

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۵۸ تا ۵۹] .... ص : ۱۵۶ ---- ۱۸۷
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۶۰] .... ص : ۱۵۶ ---- ۱۸۷
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۶۱] .... ص : ۱۵۷ ---- ۱۸۸
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۶۲] .... ص : ۱۵۸ ---- ۱۹۰
[سوره الصافات (۳۷): آیات ۶۳ تا ۶۷] .... ص : ۱۵۹ ---- ۱۹۱
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۶۸] .... ص : ۱۶۰ ---- ۱۹۲
[سوره الصافات (۳۷): آیات ۶۹ تا ۷۰] .... ص : ۱۶۰ ---- ۱۹۲
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۷۱] .... ص : ۱۶۱ ---- ۱۹۳
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۷۲] .... ص : ۱۶۲ ---- ۱۹۴
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۷۳] .... ص : ۱۶۲ ---- ۱۹۴
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۷۴] .... ص : ۱۶۳ ---- ۱۹۵
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۷۵] .... ص : ۱۶۳ ---- ۱۹۵
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۷۶] .... ص : ۱۶۳ ---- ۱۹۵
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۷۷] .... ص : ۱۶۴ ---- ۱۹۶
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۷۸] .... ص : ۱۶۴ ---- ۱۹۶
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۷۹] .... ص : ۱۶۵ ---- ۱۹۷
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۸۰] .... ص : ۱۶۵ ---- ۱۹۷
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۸۱] .... ص : ۱۶۵ ---- ۱۹۷
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۸۲] .... ص : ۱۶۶ ---- ۱۹۸
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۸۳] .... ص : ۱۶۶ ---- ۱۹۸
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۸۴] .... ص : ۱۶۷ ---- ۱۹۹
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۸۵] .... ص : ۱۶۸ ---- ۲۰۰
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۸۶] .... ص : ۱۶۸ ---- ۲۰۰
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۸۷] .... ص : ۱۶۹ ---- ۲۰۱
[سوره الصافات (۳۷): آیات ۸۸ تا ۸۹] .... ص : ۱۶۹ ---- ۲۰۱
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۹۰] .... ص : ۱۷۱ ---- ۲۰۳

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۹۱] .... ص : ۱۷۱ ---- ۲۰۳
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۹۲] .... ص : ۱۷۱ ---- ۲۰۳
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۹۳] .... ص : ۱۷۱ ---- ۲۰۳
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۹۴] .... ص : ۱۷۲ ---- ۲۰۵
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۹۵] .... ص : ۱۷۲ ---- ۲۰۵
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۹۶] .... ص : ۱۷۲ ---- ۲۰۵
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۹۷] .... ص : ۱۷۲ ---- ۲۰۵
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۹۸] .... ص : ۱۷۳ ---- ۲۰۶
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۹۹] .... ص : ۱۷۴ ---- ۲۰۷
[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۰۰ تا ۱۰۱] .... ص : ۱۷۵ ---- ۲۰۸
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۰۲] .... ص : ۱۷۵ ---- ۲۰۸
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۰۳] .... ص : ۱۷۶ ---- ۲۱۰
[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۰۴ تا ۱۰۵] .... ص : ۱۷۸ ---- ۲۱۱
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۰۶] .... ص : ۱۷۹ ---- ۲۱۲
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۰۷] .... ص : ۱۷۹ ---- ۲۱۲
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۰۸] .... ص : ۱۸۰ ---- ۲۱۳
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۰۹] .... ص : ۱۸۱ ---- ۲۱۴
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۱۰] .... ص : ۱۸۱ ---- ۲۱۴
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۱۱] .... ص : ۱۸۱ ---- ۲۱۴
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۱۲] .... ص : ۱۸۲ ---- ۲۱۵
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۱۳] .... ص : ۱۸۲ ---- ۲۱۵
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۱۴] .... ص : ۱۸۳ ---- ۲۱۶
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۱۵] .... ص : ۱۸۳ ---- ۲۱۶
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۱۶] .... ص : ۱۸۴ ---- ۲۱۷
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۱۷] .... ص : ۱۸۴ ---- ۲۱۷
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۱۸] .... ص : ۱۸۵ ---- ۲۱۸

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۱۹] .... ص : ۱۸۵ ---------- ۲۱۸
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۲۰] .... ص : ۱۸۵ ---------- ۲۱۸
[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۲۱ تا ۱۲۲] .... ص : ۱۸۵ ---------- ۲۱۸
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۲۳] .... ص : ۱۸۶ ---------- ۲۲۰
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۲۴] .... ص : ۱۸۷ ---------- ۲۲۱
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۲۵] .... ص : ۱۸۷ ---------- ۲۲۱
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۲۶] .... ص : ۱۸۸ ---------- ۲۲۲
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۲۷] .... ص : ۱۸۸ ---------- ۲۲۲
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۲۸] .... ص : ۱۸۸ ---------- ۲۲۲
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۲۹] .... ص : ۱۸۸ ---------- ۲۲۲
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۳۰] .... ص : ۱۸۸ ---------- ۲۲۲
[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۳۱ تا ۱۳۲] .... ص : ۱۸۹ ---------- ۲۲۴
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۳۳] .... ص : ۱۸۹ ---------- ۲۲۴
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۳۴] .... ص : ۱۹۰ ---------- ۲۲۵
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۳۵] .... ص : ۱۹۰ ---------- ۲۲۵
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۳۶] .... ص : ۱۹۰ ---------- ۲۲۵
[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۳۷ تا ۱۳۸] .... ص : ۱۹۰ ---------- ۲۲۵
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۳۹] .... ص : ۱۹۱ ---------- ۲۲۷
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۴۰] .... ص : ۱۹۲ ---------- ۲۲۸
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۴۱] .... ص : ۱۹۳ ---------- ۲۲۹
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۴۲] .... ص : ۱۹۳ ---------- ۲۲۹
[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۴۳ تا ۱۴۴] .... ص : ۱۹۳ ---------- ۲۲۹
[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۴۵ تا ۱۴۶] .... ص : ۱۹۳ ---------- ۲۲۹
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۴۷] .... ص : ۱۹۳ ---------- ۲۲۹
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۴۸] .... ص : ۱۹۴ ---------- ۲۳۱
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۴۹] .... ص : ۱۹۴ ---------- ۲۳۱

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۵۰] .... ص : ۱۹۶ ---- ۲۳۳
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۵۱] .... ص : ۱۹۶ ---- ۲۳۳
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۵۲] .... ص : ۱۹۶ ---- ۲۳۳
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۵۳] .... ص : ۱۹۶ ---- ۲۳۳
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۵۴] .... ص : ۱۹۷ ---- ۲۳۵
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۵۵] .... ص : ۱۹۷ ---- ۲۳۵
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۵۶] .... ص : ۱۹۷ ---- ۲۳۵
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۵۷] .... ص : ۱۹۷ ---- ۲۳۵
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۵۸] .... ص : ۱۹۷ ---- ۲۳۶
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۵۹] .... ص : ۱۹۸ ---- ۲۳۷
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۶۰] .... ص : ۱۹۹ ---- ۲۳۸
[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۶۱ تا ۱۶۳] .... ص : ۱۹۹ ---- ۲۳۸
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۶۴] .... ص : ۲۰۰ ---- ۲۳۹
[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۶۵ تا ۱۶۶] .... ص : ۲۰۰ ---- ۲۳۹
[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۶۷ تا ۱۶۹] .... ص : ۲۰۱ ---- ۲۴۰
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۷۰] .... ص : ۲۰۲ ---- ۲۴۱
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۷۱] .... ص : ۲۰۲ ---- ۲۴۱
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۷۲] .... ص : ۲۰۳ ---- ۲۴۲
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۷۳] .... ص : ۲۰۳ ---- ۲۴۲
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۷۴] .... ص : ۲۰۳ ---- ۲۴۲
[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۷۵] .... ص : ۲۰۳ ---- ۲۴۲
[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۷۶ تا ۱۷۷] .... ص : ۲۰۴ ---- ۲۴۴
[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۷۸ تا ۱۷۹] .... ص : ۲۰۴ ---- ۲۴۴
[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۸۰ تا ۱۸۲] .... ص : ۲۰۵ ---- ۲۴۴
سوره (ص) ۸۸ آیه- مکّی .... ص : ۲۰۷ ---- ۲۴۷
اشاره ---- ۲۴۷

[سوره ص (۳۸): آیه ۱] .... ص : ۲۰۷ ---- ۲۴۷
[سوره ص (۳۸): آیه ۲] .... ص : ۲۰۸ ---- ۲۴۸
[سوره ص (۳۸): آیه ۳] .... ص : ۲۰۹ ---- ۲۴۹
[سوره ص (۳۸): آیه ۴] .... ص : ۲۱۰ ---- ۲۵۰
[سوره ص (۳۸): آیه ۵] .... ص : ۲۱۲ ---- ۲۵۲
[سوره ص (۳۸): آیه ۶] .... ص : ۲۱۳ ---- ۲۵۲
[سوره ص (۳۸): آیه ۷] .... ص : ۲۱۴ ---- ۲۵۴
[سوره ص (۳۸): آیه ۸] .... ص : ۲۱۵ ---- ۲۵۵
[سوره ص (۳۸): آیه ۹] .... ص : ۲۱۶ ---- ۲۵۶
[سوره ص (۳۸): آیه ۱۰] .... ص : ۲۱۷ ---- ۲۵۷
[سوره ص (۳۸): آیه ۱۱] .... ص : ۲۱۹ ---- ۲۵۹
[سوره ص (۳۸): آیات ۱۲ تا ۱۳] .... ص : ۲۲۰ ---- ۲۶۰
[سوره ص (۳۸): آیه ۱۴] .... ص : ۲۲۱ ---- ۲۶۱
[سوره ص (۳۸): آیه ۱۵] .... ص : ۲۲۳ ---- ۲۶۳
[سوره ص (۳۸): آیه ۱۶] .... ص : ۲۲۴ ---- ۲۶۴
[سوره ص (۳۸): آیه ۱۷] .... ص : ۲۲۵ ---- ۲۶۵
[سوره ص (۳۸): آیات ۱۸ تا ۱۹] .... ص : ۲۲۶ ---- ۲۶۶
[سوره ص (۳۸): آیه ۲۰] .... ص : ۲۲۸ ---- ۲۶۸
[سوره ص (۳۸): آیه ۲۱] .... ص : ۲۲۹ ---- ۲۶۹
[سوره ص (۳۸): آیه ۲۲] .... ص : ۲۳۱ ---- ۲۷۱
[سوره ص (۳۸): آیه ۲۳] .... ص : ۲۳۲ ---- ۲۷۲
[سوره ص (۳۸): آیه ۲۴] .... ص : ۲۳۳ ---- ۲۷۳
[سوره ص (۳۸): آیه ۲۵] .... ص : ۲۳۵ ---- ۲۷۵
[سوره ص (۳۸): آیه ۲۶] .... ص : ۲۳۵ ---- ۲۷۵
[سوره ص (۳۸): آیه ۲۷] .... ص : ۲۳۷ ---- ۲۷۷
[سوره ص (۳۸): آیه ۲۸] .... ص : ۲۳۸ ---- ۲۷۸

[سوره ص (۳۸): آیه ۲۹] .... ص : ۲۳۹ ---- ۲۷۹
[سوره ص (۳۸): آیه ۳۰] .... ص : ۲۴۰ ---- ۲۸۰
[سوره ص (۳۸): آیه ۳۱] .... ص : ۲۴۱ ---- ۲۸۱
[سوره ص (۳۸): آیه ۳۲] .... ص : ۲۴۲ ---- ۲۸۲
[سوره ص (۳۸): آیه ۳۳] .... ص : ۲۴۲ ---- ۲۸۲
[سوره ص (۳۸): آیه ۳۴] .... ص : ۲۴۳ ---- ۲۸۳
[سوره ص (۳۸): آیه ۳۵] .... ص : ۲۴۴ ---- ۲۸۴
[سوره ص (۳۸): آیه ۳۶] .... ص : ۲۴۵ ---- ۲۸۵
[سوره ص (۳۸): آیه ۳۷] .... ص : ۲۴۵ ---- ۲۸۵
[سوره ص (۳۸): آیه ۳۸] .... ص : ۲۴۶ ---- ۲۸۶
[سوره ص (۳۸): آیه ۳۹] .... ص : ۲۴۶ ---- ۲۸۶
[سوره ص (۳۸): آیه ۴۰] .... ص : ۲۴۷ ---- ۲۸۷
[سوره ص (۳۸): آیه ۴۱] .... ص : ۲۴۷ ---- ۲۸۷
[سوره ص (۳۸): آیه ۴۲] .... ص : ۲۵۰ ---- ۲۹۰
[سوره ص (۳۸): آیه ۴۳] .... ص : ۲۵۰ ---- ۲۹۰
[سوره ص (۳۸): آیه ۴۴] .... ص : ۲۵۰ ---- ۲۹۰
[سوره ص (۳۸): آیه ۴۵] .... ص : ۲۵۱ ---- ۲۹۱
[سوره ص (۳۸): آیه ۴۶] .... ص : ۲۵۲ ---- ۲۹۲
[سوره ص (۳۸): آیه ۴۷] .... ص : ۲۵۳ ---- ۲۹۳
[سوره ص (۳۸): آیه ۴۸] .... ص : ۲۵۳ ---- ۲۹۳
[سوره ص (۳۸): آیه ۴۹] .... ص : ۲۵۴ ---- ۲۹۴
[سوره ص (۳۸): آیه ۵۰] .... ص : ۲۵۶ ---- ۲۹۶
[سوره ص (۳۸): آیه ۵۱] .... ص : ۲۵۶ ---- ۲۹۶
[سوره ص (۳۸): آیه ۵۲] .... ص : ۲۵۷ ---- ۲۹۷
[سوره ص (۳۸): آیه ۵۳] .... ص : ۲۵۷ ---- ۲۹۷
[سوره ص (۳۸): آیه ۵۴] .... ص : ۲۵۸ ---- ۲۹۸

[سوره ص (۳۸): آیه ۵۵] .... ص : ۲۵۹ ---- ۲۹۹
[سوره ص (۳۸): آیه ۵۶] .... ص : ۲۶۰ ---- ۳۰۰
[سوره ص (۳۸): آیه ۵۷] .... ص : ۲۶۰ ---- ۳۰۰
[سوره ص (۳۸): آیه ۵۸] .... ص : ۲۶۱ ---- ۳۰۱
[سوره ص (۳۸): آیات ۵۹ تا ۶۰] .... ص : ۲۶۱ ---- ۳۰۱
[سوره ص (۳۸): آیه ۶۱] .... ص : ۲۶۲ ---- ۳۰۲
[سوره ص (۳۸): آیات ۶۲ تا ۶۳] .... ص : ۲۶۳ ---- ۳۰۳
[سوره ص (۳۸): آیه ۶۴] .... ص : ۲۶۴ ---- ۳۰۴
[سوره ص (۳۸): آیه ۶۵] .... ص : ۲۶۴ ---- ۳۰۴
[سوره ص (۳۸): آیه ۶۶] .... ص : ۲۶۵ ---- ۳۰۵
[سوره ص (۳۸): آیات ۶۷ تا ۶۸] .... ص : ۲۶۶ ---- ۳۰۶
[سوره ص (۳۸): آیه ۶۹] .... ص : ۲۶۸ ---- ۳۰۸
[سوره ص (۳۸): آیه ۷۰] .... ص : ۲۶۹ ---- ۳۰۹
[سوره ص (۳۸): آیه ۷۱] .... ص : ۲۷۰ ---- ۳۱۰
[سوره ص (۳۸): آیه ۷۲] .... ص : ۲۷۰ ---- ۳۱۰
[سوره ص (۳۸): آیات ۷۳ تا ۷۴] .... ص : ۲۷۲ ---- ۳۱۲
[سوره ص (۳۸): آیه ۷۵] .... ص : ۲۷۳ ---- ۳۱۳
[سوره ص (۳۸): آیه ۷۶] .... ص : ۲۷۵ ---- ۳۱۵
[سوره ص (۳۸): آیات ۷۷ تا ۷۸] .... ص : ۲۷۶ ---- ۳۱۶
[سوره ص (۳۸): آیه ۷۹] .... ص : ۲۷۷ ---- ۳۱۷
[سوره ص (۳۸): آیات ۸۰ تا ۸۵] .... ص : ۲۷۷ ---- ۳۱۷
[سوره ص (۳۸): آیات ۸۶ تا ۸۸] .... ص : ۲۷۸ ---- ۳۱۸
سوره الزّمر مشتمل بر ۷۵ آیه- مکّی .... ص : ۲۷۹ ---- ۳۱۹
اشاره ---- ۳۱۹
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۱] .... ص : ۲۷۹ ---- ۳۱۹
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۲] .... ص : ۲۸۰ ---- ۳۲۰

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۳] .... ص : ۲۸۰ ---- ۳۲۰
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۴] .... ص : ۲۸۳ ---- ۳۲۳
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۵] .... ص : ۲۸۴ ---- ۳۲۴
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۶] .... ص : ۲۸۵ ---- ۳۲۵
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۷] .... ص : ۲۸۷ ---- ۳۲۷
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۸] .... ص : ۲۸۸ ---- ۳۲۸
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۹] .... ص : ۲۹۰ ---- ۳۳۰
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۱۰] .... ص : ۲۹۱ ---- ۳۳۱
[سوره الزمر (۳۹): آیات ۱۱ تا ۱۲] .... ص : ۲۹۲ ---- ۳۳۲
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۱۳] .... ص : ۲۹۳ ---- ۳۳۳
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۱۴] .... ص : ۲۹۴ ---- ۳۳۴
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۱۵] .... ص : ۲۹۴ ---- ۳۳۴
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۱۶] .... ص : ۲۹۶ ---- ۳۳۶
[سوره الزمر (۳۹): آیات ۱۷ تا ۱۸] .... ص : ۲۹۷ ---- ۳۳۷
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۱۹] .... ص : ۲۹۸ ---- ۳۳۸
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۲۰] .... ص : ۲۹۸ ---- ۳۳۸
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۲۱] .... ص : ۳۰۰ ---- ۳۴۰
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۲۲] .... ص : ۳۰۱ ---- ۳۴۱
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۲۳] .... ص : ۳۰۲ ---- ۳۴۲
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۲۴] .... ص : ۳۰۴ ---- ۳۴۴
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۲۵] .... ص : ۳۰۵ ---- ۳۴۵
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۲۶] .... ص : ۳۰۵ ---- ۳۴۵
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۲۷] .... ص : ۳۰۶ ---- ۳۴۶
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۲۸] .... ص : ۳۰۶ ---- ۳۴۶
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۲۹] .... ص : ۳۰۷ ---- ۳۴۷
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۳۰] .... ص : ۳۰۸ ---- ۳۴۸

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۳۱] .... ص : ۳۰۹ ---- ۳۴۹
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۳۲] .... ص : ۳۱۰ ---- ۳۵۰
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۳۳] .... ص : ۳۱۱ ---- ۳۵۱
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۳۴] .... ص : ۳۱۲ ---- ۳۵۲
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۳۵] .... ص : ۳۱۲ ---- ۳۵۲
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۳۶] .... ص : ۳۱۳ ---- ۳۵۴
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۳۷] .... ص : ۳۱۴ ---- ۳۵۵
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۳۸] .... ص : ۳۱۵ ---- ۳۵۶
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۳۹] .... ص : ۳۱۷ ---- ۳۵۸
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۴۰] .... ص : ۳۱۷ ---- ۳۵۸
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۴۱] .... ص : ۳۱۸ ---- ۳۵۹
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۴۲] .... ص : ۳۱۹ ---- ۳۶۰
[سوره الزمر (۳۹): آیات ۴۳ تا ۴۴] .... ص : ۳۲۱ ---- ۳۶۲
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۴۵] .... ص : ۳۲۳ ---- ۳۶۴
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۴۶] .... ص : ۳۲۴ ---- ۳۶۵
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۴۷] .... ص : ۳۲۴ ---- ۳۶۵
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۴۸] .... ص : ۳۲۶ ---- ۳۶۷
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۴۹] .... ص : ۳۲۶ ---- ۳۶۷
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۵۰] .... ص : ۳۲۷ ---- ۳۶۸
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۵۱] .... ص : ۳۲۸ ---- ۳۶۹
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۵۲] .... ص : ۳۲۹ ---- ۳۷۰
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۵۳] .... ص : ۳۳۰ ---- ۳۷۱
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۵۴] .... ص : ۳۳۱ ---- ۳۷۲
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۵۵] .... ص : ۳۳۲ ---- ۳۷۳
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۵۶] .... ص : ۳۳۲ ---- ۳۷۳
[سوره الزمر (۳۹): آیات ۵۷ تا ۵۸] .... ص : ۳۳۳ ---- ۳۷۴

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۵۹] .... ص : ۳۳۴ ---- ۳۷۵
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۶۰] .... ص : ۳۳۵ ---- ۳۷۶
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۶۱] .... ص : ۳۳۶ ---- ۳۷۷
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۶۲] .... ص : ۳۳۷ ---- ۳۷۸
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۶۳] .... ص : ۳۳۷ ---- ۳۷۸
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۶۴] .... ص : ۳۳۹ ---- ۳۸۰
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۶۵] .... ص : ۳۳۹ ---- ۳۸۰
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۶۶] .... ص : ۳۴۰ ---- ۳۸۱
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۶۷] .... ص : ۳۴۱ ---- ۳۸۲
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۶۸] .... ص : ۳۴۲ ---- ۳۸۳
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۶۹] .... ص : ۳۴۳ ---- ۳۸۴
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۷۰] .... ص : ۳۴۴ ---- ۳۸۵
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۷۱] .... ص : ۳۴۴ ---- ۳۸۵
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۷۲] .... ص : ۳۴۵ ---- ۳۸۶
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۷۳] .... ص : ۳۴۷ ---- ۳۸۸
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۷۴] .... ص : ۳۴۷ ---- ۳۸۸
[سوره الزمر (۳۹): آیه ۷۵] .... ص : ۳۴۸ ---- ۳۸۹
سوره المؤمن مشتمل بر ۸۵ آیه- مکّی .... ص : ۳۵۰ ---- ۳۹۱
اشاره ---- ۳۹۱
[سوره غافر (۴۰): آیات ۱ تا ۲] .... ص : ۳۵۰ ---- ۳۹۱
[سوره غافر (۴۰): آیه ۳] .... ص : ۳۵۱ ---- ۳۹۳
[سوره غافر (۴۰): آیه ۴] .... ص : ۳۵۲ ---- ۳۹۴
[سوره غافر (۴۰): آیه ۵] .... ص : ۳۵۳ ---- ۳۹۵
[سوره غافر (۴۰): آیه ۶] .... ص : ۳۵۴ ---- ۳۹۶
[سوره غافر (۴۰): آیه ۷] .... ص : ۳۵۴ ---- ۳۹۶
[سوره غافر (۴۰): آیه ۸] .... ص : ۳۵۶ ---- ۳۹۸

[سوره غافر (۴۰): آیه ۹] .... ص : ۳۵۷ ---- ۳۹۹
[سوره غافر (۴۰): آیه ۱۰] .... ص : ۳۵۷ ---- ۳۹۹
[سوره غافر (۴۰): آیه ۱۱] .... ص : ۳۵۸ ---- ۴۰۰
[سوره غافر (۴۰): آیه ۱۲] .... ص : ۳۵۹ ---- ۴۰۱
[سوره غافر (۴۰): آیه ۱۳] .... ص : ۳۶۰ ---- ۴۰۲
[سوره غافر (۴۰): آیه ۱۴] .... ص : ۳۶۱ ---- ۴۰۳
[سوره غافر (۴۰): آیه ۱۵] .... ص : ۳۶۱ ---- ۴۰۳
[سوره غافر (۴۰): آیه ۱۶] .... ص : ۳۶۳ ---- ۴۰۵
[سوره غافر (۴۰): آیه ۱۷] .... ص : ۳۶۳ ---- ۴۰۵
[سوره غافر (۴۰): آیه ۱۸] .... ص : ۳۶۴ ---- ۴۰۶
[سوره غافر (۴۰): آیه ۱۹] .... ص : ۳۶۵ ---- ۴۰۷
[سوره غافر (۴۰): آیه ۲۰] .... ص : ۳۶۵ ---- ۴۰۷
[سوره غافر (۴۰): آیه ۲۱] .... ص : ۳۶۶ ---- ۴۰۸
[سوره غافر (۴۰): آیه ۲۲] .... ص : ۳۶۷ ---- ۴۰۹
[سوره غافر (۴۰): آیه ۲۳] .... ص : ۳۶۸ ---- ۴۱۰
[سوره غافر (۴۰): آیه ۲۴] .... ص : ۳۶۸ ---- ۴۱۰
[سوره غافر (۴۰): آیه ۲۵] .... ص : ۳۶۹ ---- ۴۱۲
[سوره غافر (۴۰): آیه ۲۶] .... ص : ۳۶۹ ---- ۴۱۲
[سوره غافر (۴۰): آیه ۲۷] .... ص : ۳۷۰ ---- ۴۱۳
[سوره غافر (۴۰): آیه ۲۸] .... ص : ۳۷۱ ---- ۴۱۴
[سوره غافر (۴۰): آیه ۲۹] .... ص : ۳۷۲ ---- ۴۱۵
[سوره غافر (۴۰): آیات ۳۰ تا ۳۱] .... ص : ۳۷۳ ---- ۴۱۶
[سوره غافر (۴۰): آیات ۳۲ تا ۳۳] .... ص : ۳۷۳ ---- ۴۱۶
[سوره غافر (۴۰): آیه ۳۴] .... ص : ۳۷۴ ---- ۴۱۷
[سوره غافر (۴۰): آیه ۳۵] .... ص : ۳۷۶ ---- ۴۱۹
[سوره غافر (۴۰): آیات ۳۶ تا ۳۷] .... ص : ۳۷۶ ---- ۴۱۹

[سوره غافر (۴۰): آیه ۳۸] .... ص : ۳۷۸ ---- ۴۲۱
[سوره غافر (۴۰): آیه ۳۹] .... ص : ۳۷۸ ---- ۴۲۱
[سوره غافر (۴۰): آیه ۴۰] .... ص : ۳۷۹ ---- ۴۲۲
[سوره غافر (۴۰): آیه ۴۱] .... ص : ۳۷۹ ---- ۴۲۲
[سوره غافر (۴۰): آیه ۴۲] .... ص : ۳۷۹ ---- ۴۲۲
[سوره غافر (۴۰): آیه ۴۳] .... ص : ۳۸۰ ---- ۴۲۴
[سوره غافر (۴۰): آیه ۴۴] .... ص : ۳۸۱ ---- ۴۲۵
[سوره غافر (۴۰): آیات ۴۵ تا ۴۶] .... ص : ۳۸۱ ---- ۴۲۵
[سوره غافر (۴۰): آیات ۴۷ تا ۴۸] .... ص : ۳۸۳ ---- ۴۲۷
[سوره غافر (۴۰): آیات ۴۹ تا ۵۰] .... ص : ۳۸۴ ---- ۴۲۸
[سوره غافر (۴۰): آیه ۵۱] .... ص : ۳۸۵ ---- ۴۲۹
[سوره غافر (۴۰): آیه ۵۲] .... ص : ۳۸۶ ---- ۴۳۰
[سوره غافر (۴۰): آیات ۵۳ تا ۵۴] .... ص : ۳۸۷ ---- ۴۳۱
[سوره غافر (۴۰): آیه ۵۵] .... ص : ۳۸۷ ---- ۴۳۱
[سوره غافر (۴۰): آیه ۵۶] .... ص : ۳۸۸ ---- ۴۳۲
[سوره غافر (۴۰): آیه ۵۷] .... ص : ۳۸۹ ---- ۴۳۳
[سوره غافر (۴۰): آیه ۵۸] .... ص : ۳۹۰ ---- ۴۳۴
[سوره غافر (۴۰): آیه ۵۹] .... ص : ۳۹۰ ---- ۴۳۴
[سوره غافر (۴۰): آیه ۶۰] .... ص : ۳۹۱ ---- ۴۳۵
[سوره غافر (۴۰): آیه ۶۱] .... ص : ۳۹۲ ---- ۴۳۶
[سوره غافر (۴۰): آیه ۶۲] .... ص : ۳۹۳ ---- ۴۳۷
[سوره غافر (۴۰): آیه ۶۳] .... ص : ۳۹۳ ---- ۴۳۷
[سوره غافر (۴۰): آیه ۶۴] .... ص : ۳۹۴ ---- ۴۳۸
[سوره غافر (۴۰): آیه ۶۵] .... ص : ۳۹۵ ---- ۴۳۹
[سوره غافر (۴۰): آیه ۶۶] .... ص : ۳۹۵ ---- ۴۳۹
[سوره غافر (۴۰): آیه ۶۷] .... ص : ۳۹۶ ---- ۴۴۰

[سوره غافر (۴۰): آیه ۶۸] .... ص : ۳۹۷ ---- ۴۴۱
[سوره غافر (۴۰): آیه ۶۹] .... ص : ۳۹۸ ---- ۴۴۲
[سوره غافر (۴۰): آیه ۷۰] .... ص : ۳۹۸ ---- ۴۴۲
[سوره غافر (۴۰): آیات ۷۱ تا ۷۲] .... ص : ۳۹۹ ---- ۴۴۳
[سوره غافر (۴۰): آیات ۷۳ تا ۷۴] .... ص : ۳۹۹ ---- ۴۴۳
[سوره غافر (۴۰): آیه ۷۵] .... ص : ۴۰۰ ---- ۴۴۴
[سوره غافر (۴۰): آیه ۷۶] .... ص : ۴۰۱ ---- ۴۴۵
[سوره غافر (۴۰): آیه ۷۷] .... ص : ۴۰۱ ---- ۴۴۵
[سوره غافر (۴۰): آیه ۷۸] .... ص : ۴۰۲ ---- ۴۴۶
[سوره غافر (۴۰): آیات ۷۹ تا ۸۰] .... ص :۴۰۳ ---- ۴۴۷
[سوره غافر (۴۰): آیه ۸۱] .... ص : ۴۰۴ ---- ۴۴۸
[سوره غافر (۴۰): آیه ۸۲] .... ص : ۴۰۴ ---- ۴۴۸
[سوره غافر (۴۰): آیه ۸۳] .... ص : ۴۰۵ ---- ۴۴۹
[سوره غافر (۴۰): آیه ۸۴] .... ص : ۴۰۵ ---- ۴۴۹
[سوره غافر (۴۰): آیه ۸۵] .... ص : ۴۰۶ ---- ۴۵۰
سوره حم فصلت] .... ص : ۴۰۸ ---- ۴۵۲
اشاره ---- ۴۵۲
[سوره فصلت (۴۱): آیات ۱ تا ۳] .... ص : ۴۰۸ ---- ۴۵۲
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۴] .... ص : ۴۰۹ ---- ۴۵۳
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۵] .... ص : ۴۱۰ ---- ۴۵۴
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۶] .... ص : ۴۱۲ ---- ۴۵۶
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۷] .... ص : ۴۱۳ ---- ۴۵۷
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۸] .... ص : ۴۱۳ ---- ۴۵۷
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۹] .... ص : ۴۱۴ ---- ۴۵۸
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۱۰] .... ص : ۴۱۵ ---- ۴۵۹
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۱۱] .... ص : ۴۱۶ ---- ۴۶۰

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۱۲] .... ص : ۴۱۷ ---- ۴۶۱
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۱۳] .... ص : ۴۱۸ ---- ۴۶۲
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۱۴] .... ص : ۴۱۹ ---- ۴۶۳
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۱۵] .... ص : ۴۲۰ ---- ۴۶۴
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۱۶] .... ص : ۴۲۱ ---- ۴۶۵
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۱۷] .... ص : ۴۲۲ ---- ۴۶۶
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۱۸] .... ص : ۴۲۳ ---- ۴۶۷
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۱۹] .... ص : ۴۲۳ ---- ۴۶۷
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۲۰] .... ص : ۴۲۴ ---- ۴۶۹
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۲۱] .... ص : ۴۲۴ ---- ۴۶۹
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۲۲] .... ص : ۴۲۵ ---- ۴۷۰
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۲۳] .... ص : ۴۲۶ ---- ۴۷۱
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۲۴] .... ص : ۴۲۷ ---- ۴۷۲
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۲۵] .... ص : ۴۲۸ ---- ۴۷۳
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۲۶] .... ص : ۴۲۹ ---- ۴۷۴
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۲۷] .... ص : ۴۲۹ ---- ۴۷۴
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۲۸] .... ص : ۴۲۹ ---- ۴۷۴
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۲۹] .... ص : ۴۳۰ ---- ۴۷۵
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۳۰] .... ص : ۴۳۱ ---- ۴۷۶
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۳۱] .... ص : ۴۳۲ ---- ۴۷۷
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۳۲] .... ص : ۴۳۲ ---- ۴۷۷
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۳۳] .... ص : ۴۳۳ ---- ۴۷۹
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۳۴] .... ص : ۴۳۴ ---- ۴۸۱
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۳۵] .... ص : ۴۳۵ ---- ۴۸۲
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۳۶] .... ص : ۴۳۵ ---- ۴۸۲
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۳۷] .... ص : ۴۳۶ ---- ۴۸۳

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۳۸] .... ص : ۴۳۷ ---- ۴۸۴
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۳۹] .... ص : ۴۳۸ ---- ۴۸۵
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۴۰] .... ص : ۴۳۹ ---- ۴۸۶
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۴۱] .... ص : ۴۴۰ ---- ۴۸۷
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۴۲] .... ص : ۴۴۱ ---- ۴۸۸
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۴۳] .... ص : ۴۴۱ ---- ۴۸۸
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۴۴] .... ص : ۴۴۲ ---- ۴۸۹
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۴۵] .... ص : ۴۴۳ ---- ۴۹۰
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۴۶] .... ص : ۴۴۴ ---- ۴۹۱
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۴۷] .... ص : ۴۴۵ ---- ۴۹۲
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۴۸] .... ص : ۴۴۶ ---- ۴۹۳
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۴۹] .... ص : ۴۴۶ ---- ۴۹۳
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۵۰] .... ص : ۴۴۷ ---- ۴۹۴
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۵۱] .... ص : ۴۴۸ ---- ۴۹۵
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۵۲] .... ص : ۴۴۸ ---- ۴۹۵
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۵۳] .... ص : ۴۴۹ ---- ۴۹۶
[سوره فصلت (۴۱): آیه ۵۴] .... ص : ۴۵۱ ---- ۴۹۸
سوره الشّوری (المسمّاه بحمعسق .... ص : ۴۵۲ ---- ۴۹۹
اشاره ---- ۴۹۹
[سوره الشوری (۴۲): آیات ۱ تا ۳] .... ص : ۴۵۳ ---- ۵۰۰
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۴] .... ص : ۴۵۳ ---- ۵۰۰
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۵] .... ص : ۴۵۴ ---- ۵۰۱
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۶] .... ص : ۴۵۵ ---- ۵۰۲
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۷] .... ص : ۴۵۶ ---- ۵۰۳
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۸] .... ص : ۴۵۷ ---- ۵۰۴
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۹] .... ص : ۴۵۹ ---- ۵۰۶

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۱۰] .... ص : ۴۶۰ ---- ۵۰۷
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۱۱] .... ص : ۴۶۱ ---- ۵۰۸
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۱۲] .... ص : ۴۶۳ ---- ۵۱۰
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۱۳] .... ص : ۴۶۴ ---- ۵۱۱
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۱۴] .... ص : ۴۶۶ ---- ۵۱۳
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۱۵] .... ص : ۴۶۸ ---- ۵۱۵
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۱۶] .... ص : ۴۷۰ ---- ۵۱۷
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۱۷] .... ص : ۴۷۱ ---- ۵۱۸
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۱۸] .... ص : ۴۷۲ ---- ۵۱۹
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۱۹] .... ص : ۴۷۴ ---- ۵۲۱
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۲۰] .... ص : ۴۷۵ ---- ۵۲۲
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۲۱] .... ص : ۴۷۷ ---- ۵۲۴
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۲۲] .... ص : ۴۷۹ ---- ۵۲۶
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۲۳] .... ص : ۴۸۰ ---- ۵۲۷
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۲۴] .... ص : ۴۸۲ ---- ۵۲۹
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۲۵] .... ص : ۴۸۳ ---- ۵۳۰
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۲۶] .... ص : ۴۸۵ ---- ۵۳۲
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۲۷] .... ص : ۴۸۶ ---- ۵۳۳
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۲۸] .... ص : ۴۸۷ ---- ۵۳۴
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۲۹] .... ص : ۴۸۹ ---- ۵۳۶
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۳۰] .... ص : ۴۸۹ ---- ۵۳۶
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۳۱] .... ص : ۴۹۰ ---- ۵۳۷
[سوره الشوری (۴۲): آیات ۳۲ تا ۳۳] .... ص : ۴۹۱ ---- ۵۳۸
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۳۴] .... ص : ۴۹۳ ---- ۵۴۰
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۳۵] .... ص : ۴۹۳ ---- ۵۴۰
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۳۶] .... ص : ۴۹۴ ---- ۵۴۱

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۳۷] .... ص : ۴۹۶ ---- ۵۴۳
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۳۸] .... ص : ۴۹۷ ---- ۵۴۴
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۳۹] .... ص : ۴۹۸ ---- ۵۴۵
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۴۰] .... ص : ۴۹۹ ---- ۵۴۶
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۴۱] .... ص : ۵۰۰ ---- ۵۴۷
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۴۲] .... ص : ۵۰۱ ---- ۵۴۸
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۴۳] .... ص : ۵۰۲ ---- ۵۴۹
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۴۴] .... ص : ۵۰۳ ---- ۵۵۰
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۴۵] .... ص : ۵۰۵ ---- ۵۵۲
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۴۶] .... ص : ۵۰۶ ---- ۵۵۳
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۴۷] .... ص : ۵۰۶ ---- ۵۵۳
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۴۸] .... ص : ۵۰۸ ---- ۵۵۵
[سوره الشوری (۴۲): آیات ۴۹ تا ۵۰] .... ص : ۵۱۰ ---- ۵۵۷
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۵۱] .... ص : ۵۱۱ ---- ۵۵۸
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۵۲] .... ص : ۵۱۳ ---- ۵۶۰
[سوره الشوری (۴۲): آیه ۵۳] .... ص : ۵۱۶ ---- ۵۶۳
درباره مرکز ---- ۵۶۴

اطیب البیان فی تفسیر القرآن، جلد ۱۱

مشخصات کتاب

سرشناسه : طیب عبدالحسین ۱۳۷۰ - ۱۲۷۵

عنوان و نام پدیدآور : تفسیر الطیب البیان فی تفسیر القرآن بقلم عبدالحسین طیب مشخصات نشر : [تهران : کتابفروشی اسلام - ۱۳.

مشخصات ظاهری : ج ۱۱

شابک : ۹۶۴-۵۸۴۳-۰۳-۰ ۱۰۰۰۰ریال (دوره

وضعیت فهرست نویسی : فهرستنویسی قبلی یادداشت : این کتاب تحت عنوان "اطیب البیان فی تفسیر القرآن در سالهای مختلف توسط ناشران متفاوت منتشر شده است عنوان دیگر : اطیب البیان فی تفسیر القرآن موضوع : تفاسیر شیعه -- قرن ۱۴

موضوع : قرآن -- علوم قرآنی رده بندی کنگره : BP۹۸ /ط‌الف ۶ ۰۰۳۱ی۹

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۱۷۹

شماره کتابشناسی ملی : م ۷۸-۱۵۲۴۲

ص: ۱

جلد یازدهم

سوره الفاطر و قد سمی بسوره الملائکه ۴۵ آیه- مکی .... ص : ۲

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۱] .... ص : ۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ فاطِرِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ جاعِلِ الْمَلائِكَهِ رُسُلًا أُولِي أَجْنِحَهٍ مَثْنى وَ ثُلاثَ وَ رُباعَ يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ ما يَشاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ قَدِيرٌ (۱)

حمد اختصاص دارد بخداوندی که ایجاد فرمود آسمانها و زمین را بدون مثال و سابقه و جعل فرمود ملائکه را رسولانی صاحبان بالها دو بال سه بال چهار بال و زیاد میفرماید در خلقت آنچه مشیتش تعلّق بگیرد محققا خداوند بر هر چیزی قدرت دارد.

کلام در این سوره در چند مقام صحبت میشود: اول در فضل این سوره مبارکه، گذشت در اول سوره سبأ که صدوق علیه الرحمه مسندا از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده فرمود:

من قرء الحمدین لم یزل فی لیلته فی حفظ اللّه و کلائته سوره سبأ و سوره فاطر و من قرأهما فی نهاره لم یصبه فی نهاره مکروه و اعطی من خیر الدّنیا و خیر الاخره ما لم یخطر علی قلبه

و اما اخباری که از خواص القرآن نقل کرده اند نظر به اینکه سند ندارد بلکه مظنون الکذب است صرف نظر میکنیم.

دوم در جمله الْحَمْدُ لِلَّهِ فاطِرِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ اما تفسیر حمد و شکر و وجه اختصاص به خداوند متعال و فرق بین حمد و مدح در مجلد اول در سوره مبارکه حمد مفصلا بیان شده و در موارد بسیاری هم اشاره شده دیگر تکرار نمیکنیم و معنای فاطر ایجاد بدون سابقه و نقشه و مثال است و سماوات هفت آسمان است که در هر آسمانی کرات جوّیه که عبارت از نجوم و کواکب و شمس و قمر است خلق فرموده و عرش و کرسی و زمین که در او از جمادات و نباتات و

حیوانات و معادن و جواهرات و جن و انس و آب و هوا و نار خلق فرموده.

جاعِلِ الْمَلائِکَهِ رُسُلًا أُولِی أَجْنِحَهٍ مَثْنی وَ ثُلاثَ وَ رُباعَ مخلوقات الهی سه قسمت است: (قسمت اول) عالم اجسام از عرش و کرسی و آسمانها و جمیع کرات علویه و آنچه در آنها خلق فرموده و زمین و کرات سفلیه از آب و هوا و نار و آنچه در آنها خلق فرموده از غیم و باران و باد و جمادات و نباتات و حیوانات دریایی و خاکی و هوایی و جن و انس که تمام اینها مرکب از ماده و صورت هستند و صاحب ابعاد ثلاثه طول و عرض و عمق که معنای جسم است قسمت دوم عالم مثال که صورت بلا ماده مثل قالب مثالی و صور افلاطونیه و ملائکه از این قسمت هستند صورت بلا ماده که از نور خلق شده اند و متشکل باشکال مختلفه و صور متفاوته قسمت سوم مخلوقات بلا ماده و بلا صورت مثل عالم عقول و نفوس و ارواح.

جاعِلِ الْمَلائِکَهِ رُسُلًا تفسیر کردند بملائکه که بر انبیاء نازل میشدند و احکام الهی را ابلاغ میکردند لکن ظاهر آیه اینست که جمیع ملائکه رسول بودند هر کدام فرستاده برای امری زیرا جمع محلّی بالف و لام افاده عموم میدهد یک دسته مامور بالهامات قلبی در قلوب بندگان یک دسته مأمور بدفع شیاطین یک دسته مامور به نزول بر انبیاء و ائمه اطهار و بعض اولیاء یک دسته مامور بنزول بر عبادت: طواف کعبه حرمهای مطهره ائمه طاهرین حضور در محافل مؤمنین در حال نماز و دعا و ذکر و مجالس وعظ و بیان احکام و تلاوت قرآن و بالاخره تمام مأمور بامری چه ملائکه رحمت و چه ملائکه عذاب موکلین ببهشت و جهنم و بانزال رحمت و عذاب و غیر اینها همه از بهر تو سرگشته و فرمان بردار.

أُولِی أَجْنِحَهٍ مَثْنی وَ ثُلاثَ وَ رُباعَ معنی این نیست که بعضی دو بال دارند بعضی سه چهار چنانچه نوعا تفسیر کرده اند بلکه مراد ظاهرا این باشد که باشکال مختلفه در میآیند یک موقع جبرئیل با ششصد بال بر پیغمبر نازل میشود یک موقع بصورت دحیه کلبی وارد میشود تعجب اینست که بعضی مفسرین علت اولی اجنحه را بیان کردند که چون نزول و صعود دارند و حال آنکه احتیاج به

جناح ندارند طرفه العین نزول و صعود میکنند چنانچه شیاطین هم بصور مختلفه متشکل میشوند برای اغوای بشر چنانچه بصورت پیر مرد نجدی در سقیفه بنی- ساعده وارد شد و امروز هم بعضی هر روز بیک صورتی بیرون میآیند.

یَزِیدُ فِی الْخَلْقِ ما یَشاءُ خداوند در خلقت ملائکه و سایر مخلوقاتش آنچه بخواهد زیاد میفرماید هم از حیث عدد که دارد ملائکه بمراتب اکثر از جن و انس هستند و طائفه جن اکثر از انس هستند و همچنین بسیاری از حیوانات و نباتات و غیر اینها إِنَّ اللَّهَ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیرٌ.

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۲] .... ص: ۴

ما یَفْتَحِ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَهٍ فَلا مُمْسِکَ لَها وَ ما یُمْسِکْ فَلا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهِ وَ هُوَ الْعَزِیزُ الْحَکِیمُ (۲)

آنچه باز فرماید خداوند برای ناس بنده گانش دری از رحمت احدی نیست که بتواند جلوگیری کند و مانع شود و آنچه امساک کند احدی نیست بتواند باز کند و ارسال نماید از بعد امساک او و اوست عزیز غالب علی کل شی ء حکیم عالم بجمیع المصالح و الحکم.

در مقابل قدرت الهی قدرتی نیست چه در باب خلق و رزق و اماته و احیاء و سایر افعال الهی.

ما یَفْتَحِ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَهٍ رحمت های الهی بسیار است و اعظم آنها هدایت است إِنَّکَ لا تَهْدِی مَنْ أَحْبَبْتَ وَ لکِنَّ اللَّهَ یَهْدِی مَنْ یَشاءُ وَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِینَ قصص آیه ۵۶ توفیقست سعه رزقست سلامتی بدنست اعطاء قوی و عقل و ارسال رسل و انزال کتب و جعل احکام و غیر اینها که وَ إِنْ تَعُدُّوا نِعْمَهَ اللَّهِ لا تُحْصُوها (ابراهیم آیه ۳۷).

فَلا مُمْسِکَ لَها هر چه شیاطین و فسقه جن و انس و کفار و مشرکین و ظالمین بخواهند جلوگیری کنند نمیتوانند و قدرت ندارند و بالعکس.

وَ ما یُمْسِکْ اگر صلاح نداند و محل قابلیت رحمت ندارد.

فَلا مُرْسِلَ لَهُ هر چه کوشش کنند بجایی نرسند فقط حسرت و ندامت و زحمت بر خود روا داشته.

مِنْ بَعْدِهِ پس از تعلق مشیت الهی جلوگیر ندارد.

وَ هُوَ الْعَزِیزُ الْحَکِیمُ غالب علی کل شی ء قاهر علیه له الحکم و له الحمد.

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۳] .... ص : ۵

یا أَیُّهَا النَّاسُ اذْکُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَیْکُمْ هَلْ مِنْ خالِقٍ غَیْرُ اللَّهِ یَرْزُقُکُمْ مِنَ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ فَأَنَّی تُؤْفَکُونَ (۳)

ای گروه ناس یاد کنید و متذکر شوید نعمت خداوند را بر شما آیا خالقی غیر از خداوند هست که روزی دهد شما را از آسمان و زمین الهی نیست جز او پس برای چه دروغ میبندید.

یا أَیُّهَا النَّاسُ خطاب بجمیع افراد بشر از مؤمن و کافر و موحد و مشرک مهدی و ضال متقی و عاصی کلا تماما.

اذْکُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَیْکُمْ نعم ظاهریه و باطنیه دنیویه و دینیه شما را از کتم عدم بعرصه وجود آورد و تمام اسباب معیشت را در دسترس شما گذارده قوه و قدرت و عقل و شعور و ادراک عنایت فرمود انبیاء فرستاد کتابها نازل فرمود راه هدایت را بشما نشان داد ادله و براهین محکم بیان فرمود شما را از خطرات ارضی و سماوی حفظ فرمود.

هَلْ مِنْ خالِقٍ غَیْرُ اللَّهِ یَرْزُقُکُمْ مِنَ السَّماءِ و بانزال باران و تابش خورشید و ارسال ریاح و تلطیف هوا.

وَ الْأَرْضِ باخراج حبوب و فواکه و نباتات و حیوانات برای اکل و رکوب و میاه و غیر اینها.

لا إِلهَ إِلَّا هُوَ پرستش و الوهیت مختص باو است.

فَأَنَّی تُؤْفَکُونَ انبیاء را کذاب میشمارید قرآن را افترا میپندارید قیامت را منکر میشوید حق را باطل می گویید و امثال اینها.

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۴] .... ص : ۵

وَ إِنْ یُکَذِّبُوکَ فَقَدْ کُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِکَ وَ إِلَی اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ (۴)

ای رسول محترم و اگر شما را تکذیب میکنند غمنده نشو پس بتحقیق تکذیب کردند پیغمبران قبل از شما را و بسوی خداوند است بازگشت کلیه امور.

ص: ۵

وَ إِنْ يُكَذِّبُوكَ برای تسلیت خاطر رسول اللَّه صلی اللَّه علیه و آله میفرماید این نسبتهای ناروا که بشما میدهند شدیدتر و بالاتر به پیغمبران قبل دادند فَقَدْ كُذِّبَ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ بنوح هود صالح ابراهیم لوط شعیب موسی عیسی و سایر انبیاء و رسل این امر تازگی نیست هوای نفس حب جاه و مال قساوت قلب سیاهی دل حب شهوات کبر نخوت عناد و عصبیت در همه بوده و اهل باطل همیشه بودند و با اهل حق چه کردند؟

وَ إِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ خداوند دمار از روزگار آنها برداشت بغرق و باد و صیحه و صاعقه و خسف و هزار گونه بلاء آنها را هلاک نمود اینها هم که شما را تکذیب میکنند بجزای خود میرسند دنیوی و اخروی.

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۵] .... ص : ۶

يا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَياةُ الدُّنْيا وَ لا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ (۵)

ای گروه ناس محققا وعده الهی در بعث و نشر حق است و تخلف پذیر نیست و البته شد نیست پس فریب ندهد شما را زندگانی دنیا و زخارف او و فریب ندهد شما را نسبت بخداوند متعال فریب دهنده یا أَيُّهَا النَّاسُ خطاب بجمیع اهل عالم است سر تا سر دنیا.

إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ که قیامت بر پا میشود و تمام شماها زنده میشوید و در محکمه الهی حاضر میشوید و ثواب و عقاب و جنت و جهنم و صراط و میزان و شفاعت و خصومت تمام حق و ثابت است و نخورد ندارد.

فَلا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَياةُ الدُّنْيا خیال نکنید همیشه در دنیا هستید و ثروت و دولت و جاه و مقام و عشرت و شوکت شما برقرار است و اشتغال بلهویات دنیا شما را غافل از خدا نکند.

وَ لا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ غرور بسیار فریب دهنده است در بسیاری از تفاسیر و در اخبار دارد که غرور شیطان است ولی این یکی از مصادیق غرور است و مصادیق دیگر هم دارد که بزرگترین آنها نفس انسان است و همچنین اهل ضلالت از فساق و فجار و کفار و مضلین و اکابر و رؤسا و زنها و جوانان

و غیر اینها که انسان را فریب میدهند و مغرور میکنند و بکلی از خداوند و آخرت غافل میشود و غرق لذائذ و هواهای نفسانی میگردد که گفتند در وصایای لقمان بفرزندش فرمود

«الدنیا بحر عمیق قد غرق فیها خلق کثیر- الخبر.»

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۶] .... ص : ۷

إِنَّ الشَّیْطانَ لَکُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا إِنَّما یَدْعُوا حِزْبَهُ لِیَکُونُوا مِنْ أَصْحابِ السَّعِیرِ (۶)

به درستی که شیطان برای شما دشمن است پس بگیرید او را دشمن خود و دشمن او باشید و او را دوست خود نگیرید جز این نیست که دعوت میکند حزب خود را و دوستان خود را برای اینکه آنها را از اصحاب آتش سوزنده قرار دهد.

خداوند در بسیاری از آیات شریفه گوشزد بندگان خود فرمود دشمنی و عداوت شیطان را، یک جا میفرماید إِنَّهُ لَکُمْ عَدُوٌّ مُبِینٌ (یس آیه ۶۰) یک جا از قول شیطان میفرماید قالَ فَبِعِزَّتِکَ لَأُغْوِیَنَّهُمْ أَجْمَعِینَ إِلَّا عِبادَکَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِینَ (ص آیه ۸۳) یک جا میفرماید وَ لَقَدْ صَدَّقَ عَلَیْهِمْ إِبْلِیسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِیقاً مِنَ الْمُؤْمِنِینَ (سبأ آیه ۱۹) و غیر از اینها لذا می فرماید: إِنَّ الشَّیْطانَ لَکُمْ عَدُوٌّ عدوات شیطان با آدم و حوا چه کرد وَ لَقَدْ أَضَلَّ مِنْکُمْ جِبِلًّا کَثِیراً (یس آیه ۶۲).

فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا اخذ عداوت بمجرد لعن شیطان نیست باید متابعت او را نکرد که متابعت او مورث دخول در آتش افروخته میشود.

إِنَّما یَدْعُوا حِزْبَهُ لِیَکُونُوا مِنْ أَصْحابِ السَّعِیرِ چنانچه خداوند بشیطان فرمود لَمَنْ تَبِعَکَ مِنْهُمْ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْکُمْ أَجْمَعِینَ (اعراف آیه ۱۷).

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۷] .... ص : ۷

الَّذِینَ کَفَرُوا لَهُمْ عَذابٌ شَدِیدٌ وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَهُمْ مَغْفِرَهٌ وَ أَجْرٌ کَبِیرٌ (۷)

کسانی که کافر شدند از برای آنها عذاب شدیدیست و کسانی که ایمان آوردند و عمل صالحات کردند از برای آنها آمرزش و اجر بزرگیست.

الَّذِینَ کَفَرُوا تمام اقسام کفر را شامل میشود: طبیعی، مشرک، یهود نصاری، مجوس، مرتد، منکر ضروری دین، مبدع در دین و ملحق به آنها است اهل ضلالت و منکر ضروریات مذهب و بالجمله غیر مؤمن.

لَهُمْ عَذابٌ شَدِيدٌ اشاره بعذاب جهنم و آخرت است که نسبت به عذابهای دنیوی و حین النزع و عالم برزخ و صحرای محشر سخت تر و شدیدتر است.

وَ الَّذِينَ آمَنُوا معتقد بجمیع عقائد حقه طبق مذهب شیعه اثنی عشری و اعتراف به جمیع ضروریات دین و مذهب و قطعیات و یقینیات دینیه.

وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ که اقل درجاتش اتیان بواجبات شرعیه صلوه و صوم و زکاه و خمس و حج و جهاد و امر بمعروف و نهی از منکر و سایر واجبات شرعیه که در ترکش عقوبت دارد.

لَهُمْ مَغْفِرَهٌ بعفو الهی و غفران او بتوبه و تدارک ما فات و شفاعت شفعاء و سایر اسباب مغفرت.

وَ أَجْرٌ كَبِيرٌ تفضلات الهی بسیار است چه در دنیا چه در وقت نزع چه در قبر و چه در عالم برزخ و چه در صحرای محشر ولی بزرگترین تفضلات حشر با انبیاء در بهشت و تنعم بنعم بهشتی است.

سؤال: اگر ایمان باشد ولی عمل صالح نداشته باشد چه نحوه است؟

جواب: اگر باعث زوال ایمان نشود حتی در حین نزع بمقدار معاصی معذب میشود مگر اینکه اسباب مغفرتی برای او فراهم شود و بالاخره برای ایمانش داخل بهشت میشود.

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۸] .... ص : ۸

أَ فَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ فَرَآهُ حَسَناً فَإِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشاءُ وَ يَهْدِي مَنْ يَشاءُ فَلا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسَراتٍ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِما يَصْنَعُونَ (۸)

آیا پس کسی که بدی اعمالش بنظرش زینت داده شده پس آن اعمال را حسن و خوب میپندارد و خوب میبیند پس محققا خداوند هر کرا بخواهد در ضلالت باشد و هر کرا بخواهد هدایت فرماید پس خیال شما و ذهن شما نرود که حسرت آنها را در دل جای دهید محققا خداوند عالم است به آنچه از آنها صادر میشود.

أَ فَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ فَرَآهُ حَسَناً مثل امروز که مشاهده میکنیم که زنها بچه کیفیت بیرون میآیند و جوانها با آنها در چه محالی و مراکزی میروند و چه عملیاتی دارند یا چه مناصبی را اشغال میکنند و چه تعدیاتی مینمایند و چه مجالسی تشکیل میدهند و چه و چه و تمام اینها را از روشن فکری و کار خوب میپندارند و اهل تقوی و اعمال صالحه را امل میشمارند و کهنه پرست میدانند.

فَإِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشاءُ یعنی آنها را بخود وامیگذارد و شیطان بر آنها مسلط میشود و هوای نفس فرمان فرما میشود و عقل آنها کور میشود و زخارف دنیا در نظر آنها جلوه میکند فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا وَ يَلْعَبُوا حَتَّى يُلاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوعَدُونَ (زخرف آیه ۸۳ معارج آیه ۴۲).

وَ يَهْدِي مَنْ يَشاءُ بتوفیق و تأیید و فراهم شدن اسباب هدایت و شمول الطاف ربوبی.

فَلا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسَراتٍ نباید مؤمنین حسرت اهل دنیا و این بازیگری آنها را ببرند چهار روزی بیش نیست که سپری میشود و فانی میگردد و گرفتار اعمال و کردار و ظلمهای خود میشوند.

إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِما يَصْنَعُونَ إِنَّما نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِينٌ (آل عمران آیه ۱۷۲) در دفتر الهی ثبت است و شهود هم شهادت میدهند.

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۹] .... ص: ۹

وَ اللَّهُ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّياحَ فَتُثِيرُ سَحاباً فَسُقْناهُ إِلى بَلَدٍ مَيِّتٍ فَأَحْيَيْنا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِها كَذلِكَ النُّشُورُ (۹)

و خداوند آن خدایی که میفرستد بادها را پس برانگیخته میشود ابرها پس سیراب میکند او را بسوی شهر مرده پس زنده میکنیم با آن باران زمین را بعد از مردن آن زمین و همین نحو است نشر و حشر که مرده ها را زنده میفرماید در قیامت پس از مردن آنها.

توضیح کلام: اینکه منشأ نزول باران بر حسب اسباب ظاهریه بخاراتی است که از دریاها متصاعد میشود در هوا منجمد میگردد و بصورت ابر ظاهر

میشود و باد آن ابرها را حرکت میدهد و آبهایی که در آن بخارها بوده بصورت باران نازل میشود و لکن تمام این بخارات و ابرها و بادها و بارانها شعور و ادراک دارند و مأمور بامر الهی هستند و ملائکه موکله بآنها آنها را میرانند و بمحل معینی میبارند و بتمام قطرات باران ملکی موکل است لذا میفرماید:

وَ اللَّهُ الَّذِی أَرْسَلَ الرِّیاحَ که خداوند امر میفرماید بباد و او را می فرستد فَتُثِیرُ سَحاباً پس برانگیخته میشود ابر و ابرها را باد میراند بمحلی که مأمور هستند پس ابرها پراکنده میشوند و از خلال آنها آب خارج میشود اگر هوا ملایم باشد باران میشود و اگر سرد باشد همان حین خروج برف میشود و اگر در اثناء نزول سرد باشد تگرگ میشود.

فَسُقْناهُ إِلی بَلَدٍ مَیِّتٍ بلد میت که تمام اهل آن بلد از بی آبی هیچ روئیدنی نداشته باشند زمین خشک افتاده باشد پس خداوند سیراب میفرماید از باران آن زمین مرده خشک را پس زنده میکند او را.

فَأَحْیَیْنا بِهِ الْأَرْضَ زنده میشود.

بَعْدَ مَوْتِها همین خدا قدرت دارد که انسان مرده را دو مرتبه زنده کند در روز حشر و نشر و بعث.

کَذلِکَ النُّشُورُ چنانچه نمونه آن را در دنیا بسیار نشان داده آدم را از خاک خلق فرمود ابراهیم از آن چهار مرغ کوبیده برایش زنده شد عیسی مرده را زنده کرد برای موسی آن هفتاد نفر زنده شدند بدعاء پیغمبر آن شاهزاده خراسانی و دو پسران جابر زنده شدند دوره ظهور و دوره رجعت بسیاری از نیکان و بدان زنده میشوند.

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۱۰] .... ص : ۱۰

مَنْ کانَ یُرِیدُ الْعِزَّهَ فَلِلَّهِ الْعِزَّهُ جَمِیعاً إِلَیْهِ یَصْعَدُ الْکَلِمُ الطَّیِّبُ وَ الْعَمَلُ الصَّالِحُ یَرْفَعُهُ وَ الَّذِینَ یَمْکُرُونَ السَّیِّئاتِ لَهُمْ عَذابٌ شَدِیدٌ وَ مَکْرُ أُولئِکَ هُوَ یَبُورُ (۱۰)

کسی که اراده دارد عزت پیدا کند پس تمام عزت اختصاص بخداوند متعال دارد بسوی او صعود میکند کلم الطیب پاک پاکیزه و عمل صالح او را بالا میبرد

ص: ۱۰

و کسانی که مکر میکنند معاصی و سیئات را برای آنها عذاب شدید است و مکر آنها از بین میرود و هلاک میشوند.

مَنْ کانَ یُرِیدُ الْعِزَّهَ فَلِلَّهِ الْعِزَّهُ جَمِیعاً بسیاری که طالب عزت هستند تصور میکنند به این که تحصیل عزت بظلم و تعدی و تجاوز و مکر و حیله و تزویر میشود و این خیال فاسدیست تمام عزت بدست خداوند است هر که را اراده کند ذلیل میشود در قرآن میفرماید: وَ لِلَّهِ الْعِزَّهُ وَ لِرَسُولِهِ وَ لِلْمُؤْمِنِینَ (منافقون آیه ۸) باید خداوند عزت عنایت فرماید.

إِلَیْهِ یَصْعَدُ الْکَلِمُ الطَّیِّبُ کلم جمع کلمه است و هر جمعی که مفردش ها باشد هاء منقوطه هم ضمیر مذکر باو برمیگردد مثل همین آیه یصعدوهم مؤنث و مراد از کلم الطیب بعض مفسرین گفتند مراد طاعات و عبادات است که ملائکه بالا میبرند چنانچه میفرماید: إِنَّ کِتابَ الْأَبْرارِ لَفِی عِلِّیِّینَ- الی قوله تعالی- یَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ (مطففین آیه ۱۸ الی ۲۱) بعضی گفتند کلمه توحید است بعضی گفتند اذکار شریفه است مثل تکبیر و تسبیح و تحمید و تعظیم و تهلیل لکن اولا کلم الطیب از مقوله کلام است نه از مقوله افعال و اعمال و ثانیا جمع محلی بالف و لام است عموم دارد خصوص اذکار مذکوره نیست و لکن اخبار زیادی از ائمه اطهار داریم که مستفاد از مجموع آنها اقرار بجمیع عقاید حقه از توحید و نبوت و امامت ائمه اثنی عشر و عدل و معاد و جمیع ما جاء به النبی (ص) و آنچه ائمه اطهار فرموده اند و جمیع ضروریات دین و مذهب لذا ما کتابی که مشتمل بر جمیع آن عقائد باشد از این آیه اقتباس کردیم و نام نهادیم و مراد از صعود الی اللّه مورد قبول واقع میشود یعنی دین اسلام چنانچه میفرماید: إِنَّ الدِّینَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلامُ (آل عمران آیه ۱۷) و می- فرماید: وَ مَنْ یَبْتَغِ غَیْرَ الْإِسْلامِ دِیناً فَلَنْ یُقْبَلَ مِنْهُ (آل عمران آیه ۷۹).

وَ الْعَمَلُ الصَّالِحُ یَرْفَعُهُ بعضی گفتند جمله مستقله است یعنی عمل صالح را خداوند بالا میبرد غیر صالح مردود است بعضی گفتند ضمیر فاعل

در یرفعه کلم الطیب است که او اعمال صالحه را بالا میبرد و مورد قبول میشوند چنانچه شرط کلیه عبادات ایمان است بعضی گفتند عکس است یعنی عمل صالح کلم الطیب را بالا میبرد و ما می گوییم ایمان که کلم الطیب باشد موجب صحت و قبولی اعمال میشود و اعمال صالحه هم موجب حفظ ایمان و قوت ایمان میشود و نیز ما کتابی که راجع باعمال صالحه و تقوای باطن و ظاهر از قسمت اخلاق و اعمال بود بنام عمل صالح نام نهادیم امید است مورد قبول الهی باشد در آخر کلم الطیب طبع شده.

وَ الَّذِینَ یَمْکُرُونَ السَّیِّئاتِ مشرکین و منافقین که مکرها و حیله ها داشتند با پیغمبر اکرم و ضالین از بنی امیه و بنی العباس و خلفاء سه گانه با ائمه اطهار و کسانی که با مسلمین و مؤمنین و علماء دین مکرها دارند.

لَهُمْ عَذابٌ شَدِیدٌ مکر بمعنی خدعه و حیله و پلتیک و تقلب و تزویر و نفاق و غش و امثال اینها است یعنی کاری کند که بصورت ظاهر خوش نما باشد و در باطن ضرر و خسارت است و امروز اسم خوبی روی آن گذارده اند بنام سیاست و این مکر با اهل حق از انبیاء و ائمه و مؤمنین دارای بسیاری از معاصی بزرگ است ظلم اذیت اضرار نفاق و غیر اینها و در قرآن بسیاری از مواضع آن بیان فرموده ولی با کفار و معاندین ممدوح است مثل مکر الهی که بآنها مال و منال و عزت و ریاست و سلطنت میدهد آنها بسیار خشنود و خورسند میشوند ولی همین ها باعث شدت عذاب آنها میشود چنانچه میفرماید وَ لا- یَحْسَبَنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا أَنَّما نُمْلِی لَهُمْ خَیْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّما نُمْلِی لَهُمْ لِیَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِینٌ (آل عمران آیه ۱۷۲) و میفرماید وَ مَکَرُوا وَ مَکَرَ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَیْرُ الْماکِرِینَ (آل عمران آیه ۴۷) و میفرماید وَ مَکَرُوا مَکْراً وَ مَکَرْنا مَکْراً وَ هُمْ لا یَشْعُرُونَ (نمل آیه ۵۱).

وَ مَکْرُ أُولئِکَ هُوَ یَبُورُ مکر اینها بخود آنها بر میگردد و از بین میرود و به عکس نتیجه میدهد و بی نتیجه میماند.

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۱۱] .... ص : ۱۳

وَ اللَّهُ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَهٍ ثُمَّ جَعَلَكُمْ أَزْواجاً وَ ما تَحْمِلُ مِنْ أُنْثى وَ لا تَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِ وَ ما يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَ لا يُنْقَصُ مِنْ عُمُرِهِ إِلَّا فِي كِتابٍ إِنَّ ذلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ (۱۱)

و خداوند خلق فرمود شما را از خاک پس از نطفه پس از نطفه قرار داد شما را جفت یعنی مرد و زن و حمل پیدا نمیکند زن و نمیزاید مگر بعلم الهی و عمر نمیکند از کسانی که معمر و پیر شده باشند و کم نمیکند از آنهایی که عمر کوتاه دارند مگر در کتاب ثبت شده بدرستی که این زیاده ای و نقصان عمر بر خداوند سهل و آسان است.

وَ اللَّهُ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرابٍ که اصل اولی پدر بنی آدم از خاک بوده و اولاد آدم از این مأکولات زمینیست که در خاک تربیت شده و مراحلی را سیر کرده تا نطفه شده.

ثُمَّ مِنْ نُطْفَهٍ پس از آن شما را از نطفه قرار داده که از صلب آباء در رحم امهات قرار گرفته و مراحلی را طی کرده از علقه و مضغه و عظام و لحم پس از آن.

ثُمَّ جَعَلَكُمْ أَزْواجاً بعضی ذکور و بعضی اناث.

وَ ما تَحْمِلُ مِنْ أُنْثى وَ لا تَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِ و حمل مادر و زایش آن هم بعلم الهی است یعنی میداند که در رحم مرد است یا زن و چه میزاید و چه وقت حمل و زایش او است.

وَ ما يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَ لا يُنْقَصُ مِنْ عُمُرِهِ إِلَّا فِي كِتابٍ که در لوح ثبت شده که را باید عمرش را زیاد کند یا از عمرش کم کند.

إِنَّ ذلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ از برای خداوند دو لوح است لوح محفوظ اموری که تغییر پذیر نیست و این لوح را ممکن است ملائکه و انبیاء و ائمه مشاهده کنند و خبر دهند آنچه واقع شده و واقع میشود الی یوم القیمه و لوح محو و اثبات که بسا انسان بواسطه بعض اعمال صالحه مثل صله رحم خداوند بر عمرش بیفزاید و بسا بواسطه بعض اعمال سیئه از عمرش کم و کوتاه کند مثل

قطع رحم و این لوح را احدی جز ذات مقدس او خبر ندارد چنانچه از امیر- المؤمنین (ع) است فرمود اگر نبود این آیه در قرآن خبر میدادم از آنچه واقع میشود الی یوم القیمه یَمْحُوا اللَّهُ ما یَشاءُ وَ یُثْبِتُ وَ عِنْدَهُ أُمُّ الْکِتابِ (رعد آیه ۳۹).

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۱۲] .... ص : ۱۴

وَ ما یَسْتَوِی الْبَحْرانِ هذا عَذْبٌ فُراتٌ سائِغٌ شَرابُهُ وَ هذا مِلْحٌ أُجاجٌ وَ مِنْ کُلٍّ تَأْکُلُونَ لَحْماً طَرِیًّا وَ تَسْتَخْرِجُونَ حِلْیَهً تَلْبَسُونَها وَ تَرَی الْفُلْکَ فِیهِ مَواخِرَ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَ لَعَلَّکُمْ تَشْکُرُونَ (۱۲)

و مساوی نیستند دو دریا این دریا آب او سرد و خوش طعم و گوارا و موافق با طبع است شرب او و این دریا شور و تلخ و از هر دو دریا میل میکنید گوشت لذیذ که ماهیان دریا باشند که صید میکنید و بیرون میآورید بغوص در دریا لؤلؤ و مرجان و کتان و میپوشید و زینت میکنید خود را بآنها و میبینی کشتیها در دریا سیر میکند و برای تجارت و استفاده از این شهر بآن شهر میروند بفضل الهی و باشد که شما شکر گزار باشید.

یکی از قدرت های الهی اینکه دو دریا وصل بیکدیگر یکی شیرین و گوارا است و دیگری شور و تلخ و هیچکدام بدیگری مخلوط نمیشود که میفرماید:

وَ ما یَسْتَوِی الْبَحْرانِ کمال اختلاف و تفاوت را دارند.

هذا عَذْبٌ فُراتٌ سرد و گوارا.

سائِغٌ شَرابُهُ شربش موجب لذت و قبولی طبع است.

وَ هذا مِلْحٌ أُجاجٌ در مجمع البحرین اجاج را تفسیر کرده «المالح- المرّ شدید المحوله» شور و تلخ و شوری او شدید است.

وَ مِنْ کُلٍّ یعنی از دو دریا که من کل منهما بوده.

تَأْکُلُونَ لَحْماً طَرِیًّا ماهیان که گوشت آنها نرم و نازک است که صیادان صید میکنند و تذکیه آنها اینست که زنده از آب بگیرند و روی زمین خارج از آب بمیرند.

وَ تَسْتَخْرِجُونَ حِلْيَةً تَلْبَسُونَها که غواصان میروند در ته دریاها و جواهرات نفیسه و حلی و حلل استخراج میکنند و مخصوصا زینت زنهای جوان میشود.

وَ تَرَى الْفُلْكَ فِيهِ یعنی فی کل منهما.

مَواخِرَ کشتیها که از شهری بشهری سیر دارد.

لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ برای تجارت و حمل اشیایی از ممالکی به ممالکی و شهری بشهری میبرند و استفاده میکنند.

لَعَلَّكُمْ یعنی البته باید.

تَشْكُرُونَ این نعم الهی را.

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۱۳] .... ص : ۱۵

يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهارِ وَ يُولِجُ النَّهارَ فِي اللَّيْلِ وَ سَخَّرَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُسَمًّى ذلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ وَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ ما يَمْلِكُونَ مِنْ قِطْمِيرٍ (۱۳)

داخل میفرماید شب را در روز و داخل میکند روز را در شب و مسخر فرموده خورشید و ماه را کل آنها جریان دارند تا اجلی که بر آنها معین شده اینست پروردگار شما خداوند متعال، اختصاص باو دارد تمام ممکنات مالک تمام آنها او است و کسانی که غیر او را پرستش میکنند باندازه یک قطمیر مالک نیستند آنها یعنی الهه آنها.

و قطمیر را بعضی گفتند پوست خرما است و بعضی گفتند آن نقطه سفید است که در هسته خرما است که بمنزله نطفه است.

يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهارِ وَ يُولِجُ النَّهارَ فِي اللَّيْلِ این جمله دو نحوه تفسیر شده یکی آنکه شب را روز میکند و روز را شب و دیگر آنکه شب را بروز میافزاید و روز را بشب باختلاف فصول.

وَ سَخَّرَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُسَمًّى اما تسخیر شمس گفتند یک حرکت مستقیمه دارد باتمام منظومه های شمسی و تمام کرات جویه بطرف کره وگا که در لغت عربی نسر الطائرش گویند و چون تمام این کرات مجتمع شدند آنجا تمام از حرکت میافتند و تمام به هم نزدیک میشوند و قیامت بر پا میشود و در سوره

یس هم میفرماید: وَ الشَّمْسُ تَجْرِی لِمُسْتَقَرٍّ لَها (آیه ۳۸) و اما تسخیر قمر سیر قمر است دور کره شمس در یک ماه در دوازده برج که هر دو روز و نصف تقریبا در یک برج است و اما کره زمین و آب دو حرکت دارد یکی وضعی که دور خود میچرخد بر توالی و تشکیل شب و روز میدهد و یکی انتقالی دور کره شمس در مدت یک سال تشکیل سال میدهد.

ذلِکُمُ اللَّهُ رَبُّکُمْ اینست خداوند متعال پروردگار شما رب دیگری ندارید لَهُ الْمُلْکُ سلطنت و مالکیت اختصاص باو دارد.

وَ الَّذِینَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ از الهه خود از اصنام و غیر آنها.

ما یَمْلِکُونَ مِنْ قِطْمِیرٍ هیچ نفع و ضرری ندارند و هیچ گونه قدرتی در آنها نیست.

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۱۴] .... ص : ۱۶

إِنْ تَدْعُوهُمْ لا یَسْمَعُوا دُعاءَکُمْ وَ لَوْ سَمِعُوا مَا اسْتَجابُوا لَکُمْ وَ یَوْمَ الْقِیامَهِ یَکْفُرُونَ بِشِرْکِکُمْ وَ لا یُنَبِّئُکَ مِثْلُ خَبِیرٍ (۱۴)

اگر این الهه خود را بخوانید نمیشنوند دعوت شما را و بر فرض محال اگر بشنوند جواب شما را نمیدهند و دعاء شما را مستجاب نمیکنند و روز قیامت کافر میشوند بشرک شما و منکر میشوند و کسی خبر نمیدهد تو را ای رسول محترم مثل خداوند خبیر عالم بجمیع امور.

إِنْ تَدْعُوهُمْ لا یَسْمَعُوا دُعاءَکُمْ مثل جمادات از خورشید و ماه و ستارگان و آتش و اشجار و بتها که یک جمادی بیش نیستند.

وَ لَوْ سَمِعُوا مثل حیوانات گاو و گوساله نمی فهمند و بر فرض که بفهمند مثل ملائکه و جن و عیسی و امثالهم.

مَا اسْتَجابُوا لَکُمْ اجابت نمیکنند و از شما اعراض میکنند چنانچه می- فرماید: وَ إِذْ قالَ اللَّهُ یا عِیسَی ابْنَ مَرْیَمَ أَ أَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِی وَ أُمِّی- إِلهَیْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ قالَ سُبْحانَکَ ما یَکُونُ لِی أَنْ أَقُولَ ما لَیْسَ لِی بِحَقٍّ- الی قوله- ما قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا ما أَمَرْتَنِی بِهِ أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّی وَ رَبَّکُمْ- الایه (مائده

آیه ۱۱۶ و ۱۱۷) و نیز میفرماید: وَ یَوْمَ یَحْشُرُهُمْ جَمِیعاً ثُمَّ یَقُولُ لِلْمَلائِکَهِ أَ هؤُلاءِ إِیَّاکُمْ کانُوا یَعْبُدُونَ قالُوا سُبْحانَکَ أَنْتَ وَلِیُّنا مِنْ دُونِهِمْ بَلْ کانُوا یَعْبُدُونَ الْجِنَّ أَکْثَرُهُمْ بِهِمْ مُؤْمِنُونَ (سبأ آیه ۴۰ و ۴۱) لذا میفرماید:

وَ یَوْمَ الْقِیامَهِ یَکْفُرُونَ بِشِرْکِکُمْ وَ لا یُنَبِّئُکَ مِثْلُ خَبِیرٍ.

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۱۵] .... ص : ۱۷

یا أَیُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَراءُ إِلَی اللَّهِ وَ اللَّهُ هُوَ الْغَنِیُّ الْحَمِیدُ (۱۵)

ای گروه ناس شما محتاج و فقیر الی اللّه هستید و خداوند متعال غنی بالذات است و خردلی احتیاج در ساحت قدسش روا نیست و حمید است ذاتا و صفه و افعالا بلکه حمد مختص باو است.

یا أَیُّهَا النَّاسُ خطاب بجمیع افراد بشر است از سلاطین و متمکنین و متمولین تا گدای سر راه.

أَنْتُمُ الْفُقَراءُ إِلَی اللَّهِ جمیع ممکنات احتیاج بواجب الوجود دارند که گفتند: الممکن فی حد ذاته ان یکون لیس و له من علته ان یکون أیس در ایجاد و ابقاء و لکن در جمیع ممکنات انسان احتیاج او بیشتر و بالاتر است یک قسمت احتیاجاتش وجود او بسته به وجود آباء و امهات از آدم و حوا و ما دونهما و به خورشید و ماه و آسمان و زمین و آبها و فواکه و حبوب و بقول و آنچه از آسمان نازل شود و آنچه از زمین خارج شود و احتیاج به همنوع خود دارد که گفتند الانسان مدنی بالطبع اجتماعیست تاجر کاسب صانع میخواهد نانوا، قصاب بقال، عطار، بناء، نجار و هکذا چه بسیار یک شهر و یک مملکت کافی بر رفع احتیاجات او نیست احتیاج به ممالک دیگر هم دارد احتیاج بجمیع اعضاء بدن و کارخانه هایی در داخل بدن هستند که اگر یک جزء از آنها تعطیل شد و از بین رفت انسان را بیچاره میکند به بسیاری از حیوانات و معادن و فلزات محتاج است و در امر دین محتاج بارسال رسل و انزال کتب و جعل احکام و هدایت حق و توفیق و تأیید و سعادت و دار خلود و هزار نوع دیگر و بالجمله:

سیه رویی ز ممکن در دو عالم نشد هرگز جدا و اللّه اعلم

و آنچه انسان در دست دارد عاریت است یک روز میدهند و یک روز میگیرند

این جان عاریت که بحافظ سپرده دوست روزی رخش به بینم و تسلیم وی کنم

الآن که مشغول نوشتن این جمله بودم خبر رسید که حضرت امام جمعه رحلت فرمودند دیشب بسکته که عارض شده چه باید کرد؟

وَ اللَّهُ هُوَ الْغَنِیُّ الْحَمِیدُ گفتیم از برای غنی دو معنی است یکی بمعنی عدم احتیاج چون احتیاج از لوازم امکان است ساحت قدس واجب الوجود عری و بریست از جمیع احتیاجات و باین معنی سلب جمیع عیوب و نواقص که تعبیر بصفات سلبیه میکنیم میشود و دیگر بمعنی دارابیست تمام عوالم امکانی در تحت قدرت او است و مالک الملک تمام آنها است حتی صفات ذاتیه منتزع از ذات است صفات زائده بر ذات نیست که احتیاج بآنها داشته باشد:

نه مرکب بود و جسم نه مرئی نه محل بی شریک است و معانی تو غنی دان خالق

و معنای حمید اینست که ذاتا و صفه و افعالا تمام پسندیده و صحیح و بجا و بموقعست

ای همه هستی ز تو پیدا شده خاک ضعیف از تو توانا شده

هستی تو هستی پیوند نه تو بکس و کس بتو مانند نه

زیرنشین علمت کائنات ما به تو قائم چه تو قائم بذات

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۱۶] .... ص : ۱۸

إِنْ یَشَأْ یُذْهِبْکُمْ وَ یَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِیدٍ (۱۶)

اگر بخواهد شما را میبرد و میآورد یک دسته مخلوقات تازه ای.

نظر کنید بامم سالفه قوم نوح عاد ثمود قوم لوط قوم شعیب فرعونیان و امثال آنها بکلی از بین رفتند و دیگران جایگیر آنها شدند.

ایکه در پشت زمینی همه وقت آن تو نیست دیگران در رحم مادر و پشت پدرند

بلکه این چهار روزی که زیست کرده اید تصدق مؤمنین است که از نسل شما بوجود میآیند و لو به هفتاد واسطه والا اگر در نسل شما مؤمنی نباشد این چهار روز را هم مهلت ندارید.

إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ مشیت الهی تابع اراده او است و اراده تابع حکمت و صلاح است که اگر مصلحت اقتضاء کند و اراده نماید و مشیت او تعلق بگیرد تمام شما مشرکین و کفار را هلاک میفرماید.

وَ يَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ که او را پرستش کنند و اطاعت نمایند و ایمان آورند.

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۱۷] .... ص : ۱۹

وَ ما ذلِكَ عَلَى اللَّهِ بِعَزِيزٍ (۱۷)

و نیست این بردن شما و آوردن دیگران برای خدا امر مشکلی.

چنانچه همیشه از اول دنیا چنین بوده و تا آخر دنیا هم چنین است دنیا دروازه است و کاروان سری باید از این در وارد شده و از آن در خارج شود که گفتند سه قافله دائما در سیر هستند از اصلاب آباء برحم امهات و از رحم امهات بدنیا و از دنیا بقبر کار مشکلی نیست وَ ما ذلِكَ عَلَى اللَّهِ بِعَزِيزٍ.

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۱۸] .... ص : ۱۹

وَ لا تَزِرُ وازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرى وَ إِنْ تَدْعُ مُثْقَلَةٌ إِلى حِمْلِها لا يُحْمَلْ مِنْهُ شَيْ ءٌ وَ لَوْ كانَ ذا قُرْبى إِنَّما تُنْذِرُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ وَ أَقامُوا الصَّلاةَ وَ مَنْ تَزَكَّى فَإِنَّما يَتَزَكَّى لِنَفْسِهِ وَ إِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ (۱۸)

و برنمیدارد وزر دیگری را هیچ وزر برداری و اگر بخواند کسی که بارش از گناه سنگین باشد کسی را که یک مقداری از گناهان او را تحمل کند کسی را پیدا نمیکند و لو از خویشان او باشد نه پسر تحمل بار پدر میکند نه پدر تحمل بار پسر میکند هر کس گرفتار عمل خود هست و فریاد وا نفساه بلند است جز این نیست که تو پیغمبر اکرم هستی انذار میکنی کسانی را که از خدا میترسند خدای خود بمجرد انذار تو از غیب که فردای قیامت باشد و بر پا میدارند نماز را و کسی که زکاه دهد پس جز این نیست که نفعش عاید خود او می شود و به سوی خداوند است بازگشت تمام آنها.

وَ لا تَزِرُ وازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرى چنانچه میفرماید: يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ وَ أُمِّهِ وَ أَبِيهِ وَ صاحِبَتِهِ وَ بَنِيهِ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ (عبس آیه ۳۴ الی

سی و هفت).

وَ إِنْ تَدْعُ مُثْقَلَةٌ إِلى حِمْلِها لا يُحْمَلْ مِنْهُ شَيْ ءٌ وَ لَوْ كانَ ذا قُرْبى هر کسی نامه عملش به دست خودش داده میشود یا بدست راست یا بدست چپ یا از پشت سر پا طوق میشود بگردنش یعنی بر گردن خودش بار میشود چنانچه میفرماید: وَ كُلَّ إِنسانٍ أَلْزَمْناهُ طائِرَهُ فِی عُنُقِهِ وَ نُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيامَهِ كِتاباً يَلْقاهُ مَنْشُوراً اقْرَأْ كِتابَكَ كَفى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيباً (اسری آیه ۱۴).

إِنَّما تُنْذِرُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ حضرت تمام را انذار میفرماید لکن آنکه انذار میشود کسانی هستند از خدا ترس که یکی از گناهان کبار امن من مکر اللَّه است جایی که مثل انبیاء و ائمه از خدا بترسند دیگران جای دارد که گفتند خوف سه قسمت است: یکی خوف از عاقبت که آیا با ایمان از دنیا میرود یا بدون ایمان یکی خوف از معاصی که آیا آمرزیده میشود یا بعذابش معذب میشود، این دو قسم خوف در انبیا و معصومین نیست چون نه خوف از عاقبت دارند و نه از معصیت. سوم خوف در پیشگاه عظمت و کبریایی حق تبارک و تعالی چنانچه انسان ضعیف در حضور سلطان مقتدر حالت خوف بر او متوجه میشود چنانچه گفتند حضرت رسالت در حال نماز صدای ضربان قلبش را میشنیدند حضرت مجتبی رنگ صورتش تغییر میکرد امیر المؤمنین تیر از پایش بیرون کشیدند توجه نمیفرمود حضرت سید الشهداء تیر میبارید اعتنایی نداشت و هکذا.

بِالْغَيْبِ یعنی بقضایای آینده از موت و قبر و برزخ و قیامت و پیشامد شده ها.

وَ أَقامُوا الصَّلاهَ باتیان آن در موقع خود در وقت فضیلت با آداب و سنن آن و بحفظ آن که از بین نرود و از جامعه برداشته نشود.

وَ مَنْ تَزَكَّى فَإِنَّما يَتَزَكَّى لِنَفْسِهِ تزکیه نفس از عقائد باطله و صفات خبیثه و اعمال سیئه و فعل طاعات و تزکیه مال.

وَ إِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ بازگشت تمام بسوی او است که مفاد کلمه استرجاع است إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ راجِعُونَ.

وَ ما يَسْتَوِي الْأَعْمى وَ الْبَصِيرُ (۱۹) وَ لا الظُّلُماتُ وَ لا النُّورُ (۲۰) وَ لا الظِّلُّ وَ لا الْحَرُورُ (۲۱) وَ ما يَسْتَوِي الْأَحْياءُ وَ لا الْأَمْواتُ إِنَّ اللَّهَ يُسْمِعُ مَنْ يَشاءُ وَ ما أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِي الْقُبُورِ (۲۲) إِنْ أَنْتَ إِلاَّ نَذِيرٌ (۲۳)

و مساوی نیستند کور و بینا و تاریکی و نور و سایه و حرارت و مساوی نیست زنده ها و مرده ها محققا خداوند میشنواند هر که را بخواهد و نیستی تو که بتوانی شنوا کنی کسانی را که در قبرها هستند نیستی تو مگر انذار کننده.

این آیه شریفه در مقام تشبیه و تمثیل است که همین نحوی که کور و بینا و تاریکی و روشنایی و سایه و تابش و زنده و مرده مساوی نیستند بالحس و الوجدان همین نحو دو نقطه مقابل یکدیگر که کمال مضاده با هم دارند تساوی ندارند مثل خیر و شر حسن و قبح نفع و ضرر سعادت و شقاوت موحد و مشرک مؤمن و کافر عادل و فاسق مطیع و عاصی بهشت و جهنم نعمت و بلاهدایت و ضلالت ثواب و عقاب عالم و جاهل خوب و بد.

وَ ما يَسْتَوِي الْأَعْمى وَ الْبَصِيرُ دو قسم کوری داریم کوری چشم سر و کوری چشم قلب چنانچه میفرماید صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لا يَرْجِعُونَ (بقره آیه ۱۷) چنان چه بصیر هم دو قسم است چشم سر و چشم قلب و یکی از اسامی الهیه است بصیر عالم بجمیع مبصرات و بسا عالم ببعض امور را بصیر میگویند بصیر به امور تجارتی امور مملکتی امور زراعتی امور صنعتی و نحوها.

وَ لَا الظُّلُماتُ وَ لَا النُّورُ اینهم دو قسم است بلکه اقسامی دارد ظلمت خارجی ظلمت قلب ظلمت قبر ظلمات یوم القیمه ظلمت جحیم ظلمت جهل و کذلک نور خارجی نورانیت قلب که فرمود

«العلم نور یقذفه اللّه فی قلب من یشاء»

نور صورت مؤمن در قیامت انوار مقدسه انبیاء و ائمه بلکه یکی از اسماء الهیه است اللّه نور السموات و الارض یا نور یا قدوس.

وَ لَا الظِّلُّ وَ لَا الْحَرُورُ سایه عرش الهی بر مؤمنین پای منبر وسیله زیر لواء حمد و در بهشت و حرور حرارت جهنم و حرارت زمین محشر برای کفار

که مثل کوره حدادی میجوشد و خورشید یک نی بالای سر آنها است.

وَ ما یَسْتَوِی الْأَحْیاءُ وَ لَا الْأَمْواتُ زنده دل و دل مرده فَإِنَّکَ لا تُسْمِعُ- الْمَوْتی وَ لا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعاءَ (روم آیه ۵۱).

إِنَّ اللَّهَ یُسْمِعُ مَنْ یَشاءُ قدرت دارد هر که را بخواهد میشنواند مرده زنده کر و شنوا حتی جمادات و نباتات و حیوانات.

وَ ما أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِی الْقُبُورِ همین نحوی که مرده های در قبر را نمیتوانی بشنوانی همین نحو مرده های در لجن زار دنیا را نمیتوانی شنوا کنی.

إِنْ أَنْتَ إِلَّا نَذِیرٌ فقط وظیفه شما انذار است در بند آن نباش که نشنید یا شنید.

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۲۴] .... ص : ۲۲

إِنَّا أَرْسَلْناکَ بِالْحَقِّ بَشِیراً وَ نَذِیراً وَ إِنْ مِنْ أُمَّهٍ إِلَّا خَلا فِیها نَذِیرٌ (۲۴)

محققا ما تو را فرستادیم بحق و صدق که بشارت دهی و انذار فرمایی و نبود در هیچ امتی مگر آنکه انذار کننده در آنها بود.

إِنَّا أَرْسَلْناکَ بِالْحَقِّ حضرتش فرستاده خداوند بود و حق و صدق و مطابق با واقع و موافق با حکمت و مصلحت درست و بجا بود.

بَشِیراً بشارت دهی کسانی را که ایمان آوردند و تقوی داشتند و عمل صالح ببهشت و سعادت و رستگاری و نعم الهیه دنیویه و اخرویه.

وَ نَذِیراً و انذار فرمایی مشرک و کافر و ضال و منافق و فاسق را از عذاب الهیه دنیویه و اخرویه.

وَ إِنْ مِنْ أُمَّهٍ إِلَّا خَلا فِیها نَذِیرٌ تمام امم سابقه امت آدم نوح هود صالح ابراهیم لوط شعیب موسی عیسی و سایر انبیاء و رسل تمام آمدند برای آنها انذار کنند و حجت بر همه تمام شد و راه عذر بسته شد.

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۲۵] .... ص : ۲۲

وَ إِنْ یُکَذِّبُوکَ فَقَدْ کَذَّبَ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ جاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَیِّناتِ وَ بِالزُّبُرِ وَ بِالْکِتابِ الْمُنِیرِ (۲۵)

و اگر تو را این کفار و مشرکین تکذیب میکنند این سیره همه جا جاری بوده کفار و مشرکین قبل از اینها تکذیب کردند موقعی که آمد آنها

را رسل و انبیاء آنها با معجزات و ادله واضحه و صحف نازله و با کتاب روشن.

وَ إِنْ كَذَّبُوكَ و نسبتهای ناروا بشما دادند معجزات تو را سحر گفتند کتاب قرآن مجید را مفتری دانستند تو را مجنون شمردند.

فَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قوم نوح عاد ثمود قوم ابراهیم و لوط و قوم شعیب و فرعونیان و اشباههم و نظائرهم.

جاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ نوح هود صالح ابراهیم لوط شعیب موسی عیسی و سایر انبیاء و رسل.

بِالْبَيِّناتِ تماما با معجزات واضحه و ادلّه محکمه متقنه.

وَ بِالزُّبُرِ مثل صحف آدم و شیث و ابراهیم و غیر آنها.

وَ بِالْكِتابِ الْمُنِيرِ مثل توریه و زبور و انجیل یعنی این انذارها مؤثر نشد قلوب سیاه و قسی قابل هدایت نیست عناد و عصبیت و هوای نفس و تقلید آباء مانع از قبول است.

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۲۶] .... ص : ۲۳

ثُمَّ أَخَذْتُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَكَيْفَ كانَ نَكِيرِ (۲۶)

ثُمَّ أَخَذْتُ الَّذِينَ كَفَرُوا اخذ بعذاب های مهلکه مثل آب برای قوم نوح که آنها را غرق کرد و باد برای عاد و صیحه و صاعقه برای ثمود و قوم شعیب و خسف و امطار حجاره برای قوم لوط و غرق برای فرعونیان و ابابیل برای قوم ابرهه و غیر اینها.

فَكَيْفَ كانَ نَكِيرِ نکیر عذاب منکر است غیر عذابهای معمولی مثل فقر و مرض و کوتاهی عمر و گرفتار ظالم و قتل و امثال اینها.

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۲۷] .... ص : ۲۳

أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَخْرَجْنا بِهِ ثَمَراتٍ مُخْتَلِفاً أَلْوانُها وَ مِنَ الْجِبالِ جُدَدٌ بِيضٌ وَ حُمْرٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوانُها وَ غَرابِيبُ سُودٌ (۲۷)

آیا نمیبینی اینکه خداوند نازل فرمود از عالم بالا ابر را باران و برف و تگرگ پس خارج کردیم باین آب میوه هایی که اختلاف رنگ دارند و از کوه ها راه ها و خطوطی سفید و

سرخ و سیاه بشدت سیاهی.

أَ لَمْ تَرَ استفهام تقریری است و خطاب گرچه بحضرت رسالت است لکن تمام افراد بشر مشاهده میکنند.

أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً مراد از سماء عالم بالا است که بتوسط ابر و باد باران میبارد بهر نقطه که امر الهی باشد.

فَأَخْرَجْنا بِهِ ثَمَراتٍ پس بیرون آوردیم باین آب باران فواکه و میوه های بسیار.

سؤال: چرا در جمله اول مفرد بیان فرمود (انزل) و در اینجا جمع فرمود (فاخرجنا).

جواب: بعضی گفتند جمع تعظیمی و کبریایی است چنانچه سلاطین میگویند ما چنین و چنان کردیم لکن مکرر گفته ایم که افعال الهیه اگر بتوسط اسباب ظاهریه باشد متکلم مع الغیر تعبیر میفرماید چون اخراج ثمرات بمجرد نزول باران نیست مقدماتی دارد که غارسین غرس کنند و زمین آنها را مستعد نمایند و دفع آفات کنند.

مُخْتَلِفاً أَلْوانُها بعضی سفید بعضی قرمز بعضی زرد بعضی سبز و غیر آنها از حیث شدت و ضعف و علاوه از اختلاف رنگ طعم و خواص آن و سایر خصوصیات آنها هم مختلف است.

وَ مِنَ الْجِبالِ یعنی جعلنا من الجبال.

جُدَدٌ جمعه جده بمعنی طریق و رگهای کوه ها مثل رگهای بدن.

بِیضٌ بعضی رگهای کوه سفید است.

وَ حُمْرٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوانُها بعضی قرمز است.

وَ غَرابِیبُ سُودٌ غرابیب همان سیاهی است شبیه غراب و سود تأکید و عطف بیان است اشاره بشدت سیاهی.

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۲۸] .... ص : ۲۴

وَ مِنَ النَّاسِ وَ الدَّوَابِّ وَ الْأَنْعامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوانُهُ کَذلِکَ إِنَّما یَخْشَی اللَّهَ مِنْ عِبادِهِ الْعُلَماءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِیزٌ غَفُورٌ (۲۸)

و از افراد ناس و حیوانات جنبنده روی زمین و انعام مثل شتر و گاو و گوسفند اینها هم رنگ مختلف دارند همین نحوی که ثمرات و جبال رنگهای مختلف داشتند.

وَ مِنَ النَّاسِ بعضی سفیدرنگ بعضی سیاه رنگ بعضی موی سر سیاه بعضی زرد بعلاوه اختلاف شکلی از زیبایی و بدگلی و از حیث اخلاق و ذکاوت از حیث عقل و شعور و کند فهمی و جهات دیگر و از غرائب است که این افراد بشر با اینکه اعضاء و جوارح آنها بجا و بموقع است بسیار کم اتفاق میافتد که دو نفر از جمیع جهات شبیه هم باشند.

وَ الدَّوَابِّ مثل حمار و بغل و استر و فرس و غیر اینها از سایر جنبنده ها.

وَ الْأَنْعامِ گوسفند بز گاو و شتر و همچنین پرنده ها مُخْتَلِفٌ أَلْوانُهُ.

كَذلِكَ مثل ثمرات و جبال ظاهرا تا اینجا از آیه قبل است و جمله بعد آیه مستقله است که میفرماید إِنَّما يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبادِهِ الْعُلَماءُ انسان تا معرفت پیدا نکند حالت خوف و رجاء در او پیدا نمیشود چنانچه تا معرفت بسلطان قاهر یا بحیوانات موذیه یا بسباع درنده نداشته باشد خوف از آنها پیدا نمیکند کسانی که منکر معاد و جهنم و عذاب هستند ابدا خوفی ندارند همین نحو که اگر جاهل بعظمت و کبریایی و جبروتیت حق هست خوفی هم ندارد و در باب فضیلت علم همین بس که اشرف صفات ربوبیست و در حدیث است

العلماء ورثه الانبیاء

-عالم ینتفع بعلمه افضل من سبعین عابد

-العلم نور یقذفه اللّه فی قلب من یشاء

الناس موتی و اهل العلم احیاء علی الهدی لمن استهدی ادلاء

عابد و عارف و زاهد همه طفلان رهند مرد اگر هست بجز عالم ربانی نیست

بلکه ابدان آنها در قبر نمیپوسد بلکه بدنی که تماس با بدن عالم کرده باشد چنین است لکن خوف ممدوح آن است که آثار خوف در او ظاهر باشد در اعمال عبادی کوتاهی نکند و نزدیک معاصی نرود و علمش مقرون بعمل باشد چنانچه

در خبر است یصدق فعله قوله عالم بی عمل و چشمه بی آب یکیست

«ان اهل النار یتأذون من ریح العالم التارک لعلمه

-ان اشدّ الناس حسره یوم القیمه عالم تارک لعلمه».

إِنَّ اللَّهَ عَزِیزٌ غَفُورٌ عزیز ذو انتقام غفور لاهل المعاصی من اهل الایمان

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۲۹] .... ص : ۲۶

إِنَّ الَّذِینَ یَتْلُونَ کِتابَ اللَّهِ وَ أَقامُوا الصَّلاهَ وَ أَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْناهُمْ سِرًّا وَ عَلانِیَهً یَرْجُونَ تِجارَهً لَنْ تَبُورَ (۲۹)

بدرستی که کسانی که تلاوت میکنند کتاب الهی را و بر پا میدارند نماز را و انفاق میکنند از آنچه روزی کردیم آنها را چه پنهانی و چه آشکارا امید دارند تجارتی را که هرگز از بین نمیرود.

بعد از اینکه خداوند بیان خوف را فرمود بیان رجاء را میفرماید که مؤمن باید بین خوف و رجاء باشد در بسیاری از اخبار دارد که خوف و رجاء باید مساوی باشد مثل دو سبابه نه سبابه و وسطی و در بعض اخبار دارد که رجاء باید بر خوف زیادتی داشته باشد و جمع بین این دو را باین نحو کردند که انسان نظر بخود کند خود را بین بهشت و جهنم ببیند و ندانند کدام طرفی میشود و اگر نظر بخدای خود کند امیدش بیشتر باشد: یا من سبقت رحمته غضبه و همین نحو که خوف باید آثارش ظاهر باشد رجاء هم باید آثارش ظاهر شود مجرد تمنی نباشد لذا میفرماید:

إِنَّ الَّذِینَ یَتْلُونَ کِتابَ اللَّهِ که تلاوت و قرائت قرآن عبادت بزرگیست که هر یک سوره بلکه در هر یک از آیاتش چه فوائد دنیوی و چه مثوبات اخروی دارد که در مورد هر یک بیان شده بعلاوه تأکیدات زیاد در قرآن و اخبار بر این داریم میفرماید فَاقْرَؤُا ما تَیَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ الی قوله تعالی- فَاقْرَؤُا ما تَیَسَّرَ مِنْهُ- الآیه (مزمل آیه ۲۰) و برای ختم قرآن بالاخص در شهر رمضان که دارد زین العابدین چهل ختم قرآن داشتند که هر آیه ای ثواب یک ختم دارد.

وَ أَقامُوا الصَّلاهَ چه صلوات مفروضه و چه نوافل یومیه و چه صلوات مندوبه

و چه صلوات مبتدئه که فرمود الصلاه خیر موضوع فمن شاء استقلّ و من شاء استکثر.

وَ أَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْناهُمْ چه انفاقات واجبه و چه مندوبه و چه صدقات مستحبه مخصوصا برای ترویج دین و اعلاء کلمه اسلام و بناء معابد و مزار.

سِرًّا وَ عَلانِيَةً مشروط بر اینکه خالی از قصد ریا و شوائب دیگر باشد.

يَرْجُونَ تِجارَةً لَنْ تَبُورَ خبر انّ است یعنی اینها امیدوارند تجارت و نفعی را که تمام شدنی نیست و از بین رفتنی نیست که بهشت و نعم آن و درجات آن باشد و این مذکورات از باب مثال است و الا جمیع عبادات این نحوه است و تمامش مشروط بایمان است.

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۳۰] .... ص : ۲۷

لِيُوَفِّيَهُمْ أُجُورَهُمْ وَ يَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ غَفُورٌ شَكُورٌ (۳۰)

هر آینه وفا میفرماید اجر آنها را بالتمام و زیاد میفرماید آنها را از فضل خود محققا او است آمرزنده و پاداش کننده.

لِيُوَفِّيَهُمْ أُجُورَهُمْ توفی یعنی هیچ عمل آنها را بی اجر نمیگذارد و در اجر آنها هم نقصانی نمیکند مثل وفاء دین که بالتمام اداء میکند مدیون و وفاء بعهد و نذر و قسم که بر طبق آن عمل میکند طابق النعل بالنعل چنانچه میفرماید وَ إِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ لا يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمالِكُمْ شَيْئاً إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (حجرات آیه ۱۴) یعنی کم نمیکند بلکه.

وَ يَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ فضل الهی بسیار است و بزرگ و عظیم است چنانچه میفرماید وَ اللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ (آل عمران آیه ۶۸).

إِنَّهُ غَفُورٌ شَكُورٌ چه اندازه تفضل است که اطلاق شکور بر خود فرموده یعنی قدر دانی بنده گی بنده گانش میکند و آنها را محترم میدارد و عزت میگذارد.

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۳۱] .... ص : ۲۷

وَ الَّذِي أَوْحَيْنا إِلَيْكَ مِنَ الْكِتابِ هُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقاً لِما بَيْنَ يَدَيْهِ إِنَّ اللَّهَ بِعِبادِهِ لَخَبِيرٌ بَصِيرٌ (۳۱)

و آنچه وحی فرستادیم بسوی تو از کتاب و قرآن مجید او است حق مطابق با واقع تصدیق میکند انبیاء قبل و صحف و کتابهایی که بر آنها

نازل فرمود بدرستی که خداوند متعال ببندگان خود هر آینه خبیر با خبر است و بصیر بینا است.

وَ الَّذِی أَوْحَیْنا إِلَیْکَ مِنَ الْکِتابِ قرآن مجید و طریق وحی اینکه اولا قرآن مجید مراتب نزول داشت اول در عالم نورانیه بنور مقدس نبوی افاضه شد که در همان عالم که نور مقدسش سیر در حجب نمود حجاب الرفعه حجاب النبوه الی آخر الحجب جمیع کمالات افاضه شد چنانچه فرمود

«کنت نبیا و الادم بین الماء و الطین»

و معنای نبوت از ماده نبأ بمعنی خبر داشتن است تمام علوم افاضه شد پس از آن در لوح محفوظ ثبت شد بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِیدٌ فِی لَوْحٍ مَحْفُوظٍ (بروج آیه ۲۲) پس از آن در شب قدر در شهر رمضان نازل شد در آسمان اول چنانچه میفرماید شَهْرُ رَمَضانَ الَّذِی أُنْزِلَ فِیهِ الْقُرْآنُ (بقره آیه ۱۸۱) إِنَّا أَنْزَلْناهُ فِی لَیْلَهِ الْقَدْرِ (قدر آیه ۱) إِنَّا أَنْزَلْناهُ فِی لَیْلَهٍ مُبارَکَهٍ (دخان آیه ۲) پس از آن بتوسط روح الامین بر قلب سید المرسلین تدریجا در ظرف بیست و دو سال نزول پیدا کرد إِنَّهُ لَتَنْزِیلُ رَبِّ الْعالَمِینَ نَزَلَ بِهِ- الرُّوحُ الْأَمِینُ عَلی قَلْبِکَ- الی قوله تعالی- وَ إِنَّهُ لَفِی زُبُرِ الْأَوَّلِینَ (شعراء آیه ۱۹۲ الی ۱۹۶).

هُوَ الْحَقُّ ثابت و مطابق با واقع از مصدر جلال ربوبی صادر شده.

مُصَدِّقاً لِما بَیْنَ یَدَیْهِ که این قرآن مجید ثابت کرد نبوت و رسالت انبیاء سلف و صحف و کتبی که بر آنها نازل شده و تصدیق آنها را فرموده که اگر این قرآن نبود هیچ دلیلی بر نبوت آنها و بر کتب آنها نداشتیم.

إِنَّ اللَّهَ بِعِبادِهِ لَخَبِیرٌ بَصِیرٌ تفسیرش واضح است.

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۳۲] .... ص : ۲۸

ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْکِتابَ الَّذِینَ اصْطَفَیْنا مِنْ عِبادِنا فَمِنْهُمْ ظالِمٌ لِنَفْسِهِ وَ مِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَ مِنْهُمْ سابِقٌ بِالْخَیْراتِ بِإِذْنِ اللَّهِ ذلِکَ هُوَ الْفَضْلُ الْکَبِیرُ (۳۲)

پس بمیراث دادیم ما این کتاب را بکسانی که بر گزیدیم آنها را از میان بنده گان خود پس بعض آنها ظالم بنفس خود شدند و بعضی میانه روی کردند و بعضی

سبقت گرفتند به خوبیها باذن خداوند متعال این است فضل بزرگ.

در این آیه شریفه مفسرین برای دلخوشی خود تفسیرات بارده کردند و اخباری از عایشه و عمر و ابن عباس نقل کردند و مفسرین شیعه اخباری از ائمه اطهار در این باب بطور سربسته و مجمل نقل کردند و ما ناچار از آنچه حق و حقیقت است و اقرب بواقع است بیان میکنیم و در خلال آنها رفع اجمال اخبار ائمه و رد کلمات مفسرین هم میشود بحول اللّه و قوته فنقول:

ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتابَ ثم از برای تراخیست یعنی پس از نزول قرآن بر قلب مطهر پیغمبر (ص) بمیراث دادیم کتاب را و از همین جمله استفاده میشود که مراد از کتاب همین قرآن مجید است که بودیعه بدست امت سپرده شده چنانچه در حدیث ثقلین فرمود

انی تارک فیکم الثقلین

- الخبر نه تورات است و نه صحف و کتب انبیاء سلف که مفسرین گفتند.

الَّذِينَ اصْطَفَيْنا مِنْ عِبادِنا ممکن است مراد از عبادنا همین امت مرحومه باشند و اصطفاء آنها نسبت بامم سابقه باشد که در میان جمیع امم خداوند این امت را ترجیح داده چنانچه میفرماید كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ (آل عمران آیه ۱۰۶) که این قرآن را میانه امت گذارد و رفت و بدست آنها سپرد و ممکن است مراد ائمه (ع) باشند که قرآن با ظواهر و بواطن و بطون قرآن و تأویلات آن در نزد آنها سپرده شده که میفرماید هُوَ الَّذِی أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتابَ- الی قوله- وَ ما يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ- الآیه (آل عمران آیه ۵).

فَمِنْهُمْ ظالِمٌ لِنَفْسِهِ پس بعض این امت ظلم بنفس خود کردند در اینکه این قرآن را کنار گذارده و بدستوراتش عمل نکردند مثل جمیع فرق باطله و بسیاری از فساق و فجار که در واقع قرآن را مهجور کردند چنانچه میفرماید وَ قالَ الرَّسُولُ يا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هذَا الْقُرْآنَ مَهْجُوراً (فرقان آیه ۳۲) و امروز بسیاری

از احکام قرآن بکلی متروک شده مثل حدود زنا و سرقت و حکم ربوی و زکاه و بسیاری دیگر تمام اینها ظالم بنفس بودند اگر با حفظ ایمان باشد قابل مغفرت و شفاعت و عفو هست و الا فلا.

وَ مِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ فقط بواجبات آن عمل میکند و از محرمات آن اجتناب میکند که این معنای عدل است و اهل نجات است.

وَ مِنْهُمْ سابِقٌ بِالْخَيْراتِ جمع محلّی بالف و لام مفید عموم است یعنی جمیع خوبی ها و فضائل و مناقب را دست آورده و این منحصر است بمعصومین علیهم السلام.

بِإِذْنِ اللَّهِ یعنی این مقام عصمت و طهارت بحفظ الهی و عنایت خداوند است.

ذلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ البته تفضلی بالاتر و برتر از تفضلاتی که خداوند به این ائمه طاهرین عنایت کرده نیست هذا ما عندنا.

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۳۳] .... ص: ۳۰

جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَها يُحَلَّوْنَ فِيها مِنْ أَساوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَ لُؤْلُؤاً وَ لِباسُهُمْ فِيها حَرِيرٌ (۳۳)

بهشت های عدن داخل میشوند آنها و زینت میشوند در آن بهشت ها بدست بندهای از طلا و مروارید و لباس آنها از حریر و ابریشم است.

در مجلد سوم کلم الطیب از صفحه ۱۵۱ الی صفحه ۱۶۵ پانزده صفحه خصوصیات بهشت و نعم و لذائذ جسمانی و روحانی آن را بیان کرده ایم و آیات شریفه و اخبار وارده در آنها را نقل کرده ایم و شرح نموده ایم و چون از وضع تفسیر خارج است مستدعی هستم بآنجا رجوع فرمائید.

جَنَّاتُ عَدْنٍ جنات جمع است شامل تمام هشت بهشت میشود و عدن بمعنی ثابت و برقرار است که فنا و زوال ندارد و از این جهت معادن را معادن گفتند چون در تخوم زمین ثابت و برقرار است و تمام شدنی نیست.

يَدْخُلُونَها فاعل یدخلونها بعضی گفتند جمیع این سه طبقه ظالم لنفسه بمغفرت و شفاعت مقتصد بحساب یسیر سابق بالخیرات بدون حساب بعضی

گفتند خصوص سابق بالخیرات است و اثبات شی ء نفی ما عدی نمیکند که مقتصد هم داخل شود ما می گوییم کسانی که قابلیت دخول داشته باشند که با ایمان از دنیا رفته باشند و لو آلوده ببعض معاصی باشند بواسطه مغفرت و عفو و شفاعت و غیر اینها اما ظالم بنفس که ایمان نداشته یا از دست داده هرگز داخل نمیشود.

یُحَلَّوْنَ فِیها یعنی زینت میشوند در آن جنات.

مِنْ أَساوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَ لُؤْلُؤاً از دست بندهای از طلا- و مروارید مسئله: زینت طلا بر رجال در شریعت مطهره حرام است و از معاصی دائمیه است که آن بآن معصیت است و نماز با آنها هم باطل است و اخراجش فوریست مثل بعض جوان های امروز که حلقه طلا- و دکمه طلا و بند ساعت طلا دارند و همچنین استعمال ظرف طلا و نقره هم مطلقا بر رجال و نساء حرام است لکن در بهشت باینها زینت میشوند.

وَ لِباسُهُمْ فِیها حَرِیرٌ چنانچه لباس حریر هم در دنیا برای رجال حرام است و نماز در آن باطل و معصیت دائمیه است.

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۳۴] .... ص : ۳۱

وَ قالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزَنَ إِنَّ رَبَّنا لَغَفُورٌ شَکُورٌ (۳۴)

و اهل بهشت گفتند حمد مختص آن خدائیست که برد از ما حزن و اندوه را بدرستی که پروردگار ما هر آینه آمرزنده و قدر دانست که چیزی از تفضلات خود بر ما دریغ نداشته.

وَ قالُوا مناسب این بود که بفرماید و یقولون لکن اینجا مراد اینست که پس از دخول جنه کلام اینها اینست و مقول قول آنها است.

الْحَمْدُ لِلَّهِ که معنی حمد و وجه اختصاص آن بخداوند مکرر بیان شده بلکه هر چه نعمت و تفضل او زیادتر باشد بیشتر باید حمد کرد چنانچه آخر کلام اهل بهشت همین است چنانچه میفرماید دَعْواهُمْ فِیها سُبْحانَکَ اللَّهُمَّ وَ تَحِیَّتُهُمْ فِیها سَلامٌ وَ آخِرُ دَعْواهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِینَ (یونس آیه

.(۱۰

الَّذِی أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزَنَ بلاءها و گرفتاریها و آلودگیها و غمها و غصه های دنیوی که داشتیم و خوفی که محروم از بهشت شویم و گرفتار عذاب شویم بکلی از قلب ما برد إِنَّ رَبَّنا لَغَفُورٌ شَکُورٌ.

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۳۵] .... ص : ۳۲

الَّذِی أَحَلَّنا دارَ الْمُقامَهِ مِنْ فَضْلِهِ لا یَمَسُّنا فِیها نَصَبٌ وَ لا یَمَسُّنا فِیها لُغُوبٌ (۳۵)

آن خداوندی که جای داد ما را در داری که همیشه باقیست خراب شدنی نیست از فضل خودش اصابت نمیکند ما را در این دار جنه خستگی و مرارتی و اصابت نمیکند ما را در این دار مقامه زحمت و تعبی.

الَّذِی صفت اللَّه است صفت بعد الصفه که در آیه قبل قالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزَنَ.

أَحَلَّنا دارَ الْمُقامَهِ حلول در شی ء دخول در او است و دار مقامه بهشت عدن است که همیشه بر پا است که معنای خلود است که دیگر از این دار بیرون رفتنی نیست و تمام شدنی نیست.

مِنْ فَضْلِهِ که گفتیم هر نعمتی خداوند ببنده عنایت فرماید از راه تفضل است نه استحقاق فقط محل باید قابلیت تفضل داشته باشد بخلاف اهل عذاب که از راه استحقاق است زائد بر آن عذاب نمیکند.

لا یَمَسُّنا فِیها نَصَبٌ نصب بمعنی تعب است نه از نعم آن سیر میشویم و نه گرسنه و نه کسل میشویم که بی میل شویم یا بزحمت بیفتیم.

وَ لا یَمَسُّنا فِیها لُغُوبٌ و زحمت تحصیل هم ندارد حتی احتیاج به طبخ و رفتن و گرفتن ندارد تمام موجود و در دسترس ما است.

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۳۶] .... ص : ۳۲

وَ الَّذِینَ کَفَرُوا لَهُمْ نارُ جَهَنَّمَ لا یُقْضی عَلَیْهِمْ فَیَمُوتُوا وَ لا یُخَفَّفُ عَنْهُمْ مِنْ عَذابِها کَذلِکَ نَجْزِی کُلَّ کَفُورٍ (۳۶)

و کسانی که کافر شدند از برای آنها است آتش جهنم مدتش منقضی نمیشود که بمیرند و خلاص شوند و تخفیف در عذاب هم بر آنها داده نمیشود که سبک شود همین نحو جزا میدهیم

هر کافر شدید الکفر را.

و نیز ما در همان مجلد سوم از صفحه ۱۶۵ الی صفحه ۱۷۸ در کلم الطیب اوصاف جهنم و انحاء عذابهای آن و آیات وارده و اخباری که از ائمه طاهرین با شرح کامل در چهارده صفحه نقل کرده ایم مراجعه فرمائید.

وَ الَّذِینَ کَفَرُوا شامل جمیع کفار میشود از طبیعی و مشرک و یهود و نصاری و مجوس و منافق و مبدع و منکر ضروری و معاصی که باعث زوال ایمان میشود و ملحق بکفار هستند جمیع اهل ضلالت ولی قاصرین و اطفال و مجانین آنها چون استحقاق عذاب ندارند خارج از این عنوان هستند.

لَهُمْ نارُ جَهَنَّمَ آنهم چه ناری که امیر المؤمنین در دعاء کمیل میفرماید و هذا ما لا تقوم له السموات و الارض و نیز دارد و هو بلاء تطول مدته و یدوم مقامه و لا یخفف عن اهله لانه لا یکون الا عن غضبک و انتقامک و سخطک.

لا یُقْضی عَلَیْهِمْ فَیَمُوتُوا مدت ندارد که بگویند میمیریم و نجات پیدا میکنیم چنانچه بمالک دوزخ میگویند وَ نادَوْا یا مالِکُ لِیَقْضِ عَلَیْنا رَبُّکَ قالَ إِنَّکُمْ ماکِثُونَ (زخرف آیه ۷۷).

وَ لا یُخَفَّفُ عَنْهُمْ مِنْ عَذابِها بلکه شدت پیدا میکند چنانچه میفرماید حَتَّی إِذَا ادَّارَکُوا فِیها جَمِیعاً قالَتْ أُخْراهُمْ لِأُولاهُمْ رَبَّنا هؤُلاءِ أَضَلُّونا فَآتِهِمْ عَذاباً ضِعْفاً مِنَ النَّارِ قالَ لِکُلٍّ ضِعْفٌ- الآیه (اعراف آیه ۳۶).

کَذلِکَ نَجْزِی کُلَّ کَفُورٍ کفر مراتبی دارد هر که در مرتبه خود عقوبت میشود.

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۳۷] .... ص : ۳۳

وَ هُمْ یَصْطَرِخُونَ فِیها رَبَّنا أَخْرِجْنا نَعْمَلْ صالِحاً غَیْرَ الَّذِی کُنَّا نَعْمَلُ أَ وَ لَمْ نُعَمِّرْکُمْ ما یَتَذَکَّرُ فِیهِ مَنْ تَذَکَّرَ وَ جاءَکُمُ النَّذِیرُ فَذُوقُوا فَما لِلظَّالِمِینَ مِنْ نَصِیرٍ (۳۷)

و اینها ناله میکنند در جهنم پروردگارا بیرون آور ما را، ما عمل میکنیم عمل صالح غیر از آنچه بودیم عمل میکردیم خداوند میفرماید آیا بشما این اندازه عمر ندادیم آن مقداری که متذکر میشود در آن مقدار عمر هر کسی که تذکر پیدا کند

و آمد شما را انذار کننده.

انسان تا قبل از بلوغ و رشد معفو است لکن پس از بلوغ و رشد مکلف میشود باید بوظائف تکلیف عمل کند و عذر پذیرفته نمیشود.

وَ هُمْ یَصْطَرِخُونَ صرخه و صراخ فریاد و داد است ولی اصطراخ از باب افتعال قبولی صرخه است میخواهد فریاد زند ولی از شدت الم نمیتواند لذا ناله میکنند اینها، فِیها در جهنم ناله میزنند و میگویند:

رَبَّنا أَخْرِجْنا که ما برگردیم بدنیا، نَعْمَلْ صالِحاً ایمان میآوریم و بوظائف دینی عمل میکنیم.

غَیْرَ الَّذِی کُنَّا نَعْمَلُ از کفر و شرک و معاصی و طغیان و تعدی و ظلم و تجاوز.

أَ وَ لَمْ نُعَمِّرْکُمْ ما یَتَذَکَّرُ فِیهِ انسان اگر طالب حق باشد میتواند در یک هفته هم تمام عقائد شرا تحصیل کند و هم تمام احکام و تکالیف لازمه خود را فرا بگیرد بلکه تحصیل عقائد و فرا گرفتن مسائل لازمه و تصحیح قرائت باید قبل از تکلیف باشد که بمجرد بلوغ با ایمان باشد و بوظایف خود عمل کند این جوانان امروزه فردای قیامت هیچگونه عذری نمیتوانند بیاورند که ما چون امر تحصیل و کارهای اداری و بازار و کسب بما فرصت نمیداده که برویم عقائد خود را تکمیل کنیم و قرائت خود را تصحیح کنیم و مسائل دین را فرا گیریم و بوظایف دینی عمل کنیم.

مَنْ تَذَکَّرَ هر که بخواهد متذکر شود و عیب بزرگتر اینکه بر فرض اینکه برگردند باز همین اشتغالات مانع میشود چنانچه میفرماید وَ لَوْ رُدُّوا لَعادُوا لِما نُهُوا عَنْهُ (انعام آیه ۲۸) و اگر عذر بیاورید که کسی نبود ما را متذکر کند جواب شما اینست.

وَ جاءَکُمُ النَّذِیرُ انبیاء اوصیاء علماء در هر عصر و زمان بودند به آنها

اعتنایی نکردید بلکه آنها را کشتید حبس کردید تهدید کردید اخراج بلد کردید ظلم کردید چه کردید و چه کردید.

فَذُوقُوا فَما لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ پس بچشید عذاب جهنم را پس نیست از برای ظالمین از یاری کننده.

نه خداوند آنها را یاری میکند نه انبیاء و نه ملائکه و نه علماء دین و نه صلحاء و مؤمنین و نه کسانی که بآنها نظر داشتید از رؤسا و امراء و احفاد و اقارب و دوستان و هم مسلکان و آلهه که میپرستیدید.

فَذُوقُوا امر تعجیزیست یعنی ناچار برای پاداش عمل خود باید بچشید سختی عذاب و طعم آتش را.

فَما لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ همانهایی که نظر داشتید تمام خصم شما میشوند.

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۳۸] .... ص : ۳۵

إِنَّ اللَّهَ عالِمُ غَيْبِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ (۳۸)

محققا خداوند عالم است بآنچه در آسمانها و زمین که از نظر و درک شما غائب است محققا او دانا است بآنچه در قلوب پنهان است.

إِنَّ اللَّهَ عالِمُ غَيْبِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ

مکرر گفته ایم که غیب اموریست که انسان بر حسب اسباب ظاهریه و وسائلی که در دست دارد ممکن نیست پی بآنها ببرد و علم بآنها پیدا کند مثل وجود ملائکه و جن و پیشامدهایی که برای انسان پیش میآید و اوضاع قیامت و بهشت و جهنم حتی آنچه در تقاویم مینویسند که اوضاع کواکب در این ماه دلالت دارد بر چه و چه حتی ساعت کی باران میاید کی قیام میکند و امثال اینها و از این جهت گفتند المنجم کذاب فقط آنچه بتوسط وحی بر انبیاء نازل شده و انبیاء و ائمه خبر دادند انسان معرفت پیدا میکند و آنچه مدرک شرعی ندارد نه باید تصدیق کرد و نه تکذیب و علم آنها را واگذار بخدا و راسخون فی العلم نمود.

إِنَّ اللَّهَ عالِمُ غَيْبِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ

بدون اخبار آن احدی نمیداند هر چه هر که دارد بافاضه او است.

إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ

کی قلبا ایمان دارد کی ندارد حتی خیالات نفسانیه که اینها هم بافاضه حق انبیاء و ائمه دارا هستند هر کدام بدرجه خود و قابلیت خود.

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۳۹] .... ص : ۳۶

هُوَ الَّذِی جَعَلَکُمْ خَلائِفَ فِی الْأَرْضِ فَمَنْ کَفَرَ فَعَلَیْهِ کُفْرُهُ وَ لا یَزِیدُ الْکافِرِینَ کُفْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ إِلاَّ مَقْتاً وَ لا یَزِیدُ الْکافِرِینَ کُفْرُهُمْ إِلاَّ خَساراً (۳۹)

او است خداوندی که جای گیر کرد شما را در زمین پس کسی که کافر شد پس ضرر کفرش بر خود او است و زیاد نمیکند کافرین را کفر آنها در نزد پروردگارشان مگر زیادتی بغضاء و عداوت و زیاد نمیکند کافرین را کفر آنها مگر زیادتی زیان و خسارت.

هُوَ الَّذِی جَعَلَکُمْ خَلائِفَ فِی الْأَرْضِ شما کفار و مشرکین جایگیر امم سابقه، از کفار و مشرکین شده اید منازل آنها و اموال آنها بدست شما آمده.

فَمَنْ کَفَرَ فَعَلَیْهِ کُفْرُهُ هر کس گرفتار عمل خود میشود عقوبت کفر شما را بر دیگران بار نمیکنند و این جمله برای رد مقاله آنها است که فردای قیامت متعذر شوند که آباء و اجداد ما کافر شدند و این سبب شد که ما هم کافر گشتیم و شدیم چنانچه میفرماید أَوْ تَقُولُوا إِنَّما أَشْرَکَ آباؤُنا مِنْ قَبْلُ وَ کُنَّا ذُرِّیَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ أَ فَتُهْلِکُنا بِما فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ (اعراف آیه ۱۷۲).

وَ لا یَزِیدُ الْکافِرِینَ کُفْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ إِلَّا مَقْتاً مقت شدت غیظ و غضب و عداوت است و چون کفار آن بآن باید ایمان بیاورند هر آنی که بکفر باقی باشند یک عقوبت دارد و هر چه بمانند در زمین و زیست کنند عقوبت آنها زیادتر میشود علاوه بر سایر معاصی آنها.

وَ لا یَزِیدُ الْکافِرِینَ کُفْرُهُمْ إِلَّا خَساراً خسران و زیان آنها بیشتر میشود.

تنبیه: در جمله اول عند ربهم فرموده و در جمله بعد ذکر نفرمود برای اینست که مقت و غضب و عداوت خداوند است بر آنها که کفر آنها سبب شد بر مقت الهی اما خسران و زیان از خود آنها است که کفر آنها سبب خسارت و زیان

آنها شده.

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۴۰] .... ص : ۳۷

قُلْ أَ رَأَيْتُمْ شُرَكاءَكُمُ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَرُونِي ما ذا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّماواتِ أَمْ آتَيْناهُمْ كِتاباً فَهُمْ عَلى بَيِّنَهٍ مِنْهُ بَلْ إِنْ يَعِدُ الظَّالِمُونَ بَعْضُهُمْ بَعْضاً إِلاَّ غُرُوراً (۴۰)

بفرما باین مشرکین که این آلهه شما که عبادت میکنید و میخوانید از غیر خدای متعال چه مدرکی بر الوهیت آنها دارید به من نشان دهید آیا چیزی از مخلوقات زمین را آنها خلق کرده اند یا شرکتی در آسمان ها دارند یا نوشته و کتابی از برای آنها نازل شده پس از روی چه دلیل و بیّنه الوهیّت آنها ثابت شده بلکه نمیخوانند ظالمین بعض آنها بعض دیگری را مگر از روی فریب.

هر دعوایی باید از روی دلیل و مدرکی باشد این دعوی الوهیت این اصنام و سایر آلهه آنها مدرک او یکی از سه چیز باید باشد یا مخلوقی را اینها در زمین خلق کرده باشند و لو مثل مورچه و پشه یا تصرفی در آسمانها داشته باشند یا کتابی و نوشته از خداوند داشته باشند که تصدیق الوهیت آنها را کرده باشد و چون هیچ مدرکی ندارید فقط فریب یکدیگر را خورده اید چون او چنین کرد ما هم میکنیم لذا میفرماید:

قُلْ أَ رَأَيْتُمْ شُرَكاءَكُمُ که آنها را شریک در عبادت قرار داده اید و به الوهیت آنها معتقد شده اید.

تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ و منکر توحید در عبادت شده اید و بآنها توجه کرده اید و آنها را بالوهیت شناخته اید.

أَرُونِي ما ذا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ بمن نشان دهید إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُباباً وَ لَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ وَ إِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبابُ شَيْئاً لا- يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَ الْمَطْلُوبُ (حج آیه ۷۲).

أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّماواتِ آیا میتوانند یک قطره باران نازل کنند یا جلوگیری کنند از سردی و حرارت هوا یا روز را شب کنند و شب را روز چنانچه

حضرت ابراهیم به نمرود فرمود فَإِنَّ اللَّهَ یَأْتِی بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِها مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِی کَفَرَ (بقره آیه ۲۶۰).

أَمْ آتَیْناهُمْ کِتاباً فَهُمْ عَلی بَیِّنَهٍ مِنْهُ چنانچه مشرکین گفتند ما نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِیُقَرِّبُونا إِلَی اللَّهِ زُلْفی (زمر آیه ۴) و گفتند وَ اللَّهُ أَمَرَنا بِها (اعراف آیه ۲۷).

بَلْ إِنْ یَعِدُ الظَّالِمُونَ بَعْضُهُمْ بَعْضاً إِلَّا غُرُوراً همان تقلید آباء که گفتند إِنَّا وَجَدْنا آباءَنا عَلی أُمَّهٍ وَ إِنَّا عَلی آثارِهِمْ مُهْتَدُونَ (زخرف آیه ۲۲) و گفتند إِنَّا وَجَدْنا آباءَنا عَلی أُمَّهٍ وَ إِنَّا عَلی آثارِهِمْ مُقْتَدُونَ (زخرف آیه ۲۳).

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۴۱] .... ص : ۳۸

إِنَّ اللَّهَ یُمْسِکُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ أَنْ تَزُولا وَ لَئِنْ زالَتا إِنْ أَمْسَکَهُما مِنْ أَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ إِنَّهُ کانَ حَلِیماً غَفُوراً (۴۱)

محققا خداوند نگاه میدارد آسمانها را و زمین را در این فضا وسیع بدون عماد اینکه اینها از جای خود و مدار خود و طریقه سیر خود بیرون نروند و زوال پیدا نکنند و اگر مقدر فرمود زوال آنها را احدی نیست که بتواند آنها را نگاهدارد از بعد از زوال محققا خداوند حلیم است تعجیل در مؤاخذه نمیکند غفور است بسیار می آمرزد.

إِنَّ اللَّهَ یُمْسِکُ السَّماواتِ این کرات جویه و منظومه های شمسیه از عرش اعظم و کرسی و کواکب سیاره و ثوابت تمام در مرکز مقرر خود.

وَ الْأَرْضَ کرات سفلیه از کره زمین و آب و هوا و نار.

أَنْ تَزُولا زوال آنها به اینکه از جای مقرر خود و از مدار معین خود خارج شوند به مقدار خردلی نمیتوانند و در تحت قدرت او مقهور هستند.

وَ لَئِنْ زالَتا که در قیامت تمام بهم جمع میشوند و از حرکت میافتند چنان چه میفرماید در احوال قیامت وَ خَسَفَ الْقَمَرُ وَ جُمِعَ الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ (قیمه آیه ۹) و میفرماید إِذَا السَّماءُ انْفَطَرَتْ وَ إِذَا الْکَواکِبُ انْتَثَرَتْ وَ إِذَا الْبِحارُ فُجِّرَتْ وَ إِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ (انفطار آیه ۱ الی ۴) و غیر اینها.

إِنْ أَمْسَكَهُما مِنْ أَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ در مرجع ضمیر من بعده بعضی گفتند اللَّه یعنی احدی غیر از خدا و بعضی گفتند زوال است یعنی بعد از زوال و این بنظر اقرب میآید.

إِنَّهُ كانَ حَلِيماً تعجیل در عذاب نمیکند چنانچه میفرماید وَ لَوْ يُؤاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ ما تَرَكَ عَلَيْها مِنْ دَابَّةٍ وَ لكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى (نحل آیه ۶۳).

غَفُوراً پرده پوشی میکند.

لطف حق با تو مداراها کند چون که از حد بگذرد رسوا کند

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۴۲] .... ص : ۳۹

وَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمانِهِمْ لَئِنْ جاءَهُمْ نَذِيرٌ لَيَكُونُنَّ أَهْدى مِنْ إِحْدَى الْأُمَمِ فَلَمَّا جاءَهُمْ نَذِيرٌ ما زادَهُمْ إِلَّا نُفُوراً (۴۲)

و قسم یاد نمودند قسم باللَّه بایمان مغلظه که هر آینه اگر می آمد ما را پیغمبری که ما را انذار کند هر آینه بیشتر هدایت میشدیم از امم ماضیه که بر آنها میامد پیغمبرانی پس موقعی که آمد آنها را انذار کننده زیاد نکرد مگر نفرت و بعد و بغضاء بر آن را.

وَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ کفار قریش و مشرکین حجاز و مکه.

جَهْدَ أَيْمانِهِمْ قسمهای غلاظ و شداد.

لَئِنْ جاءَهُمْ نَذِيرٌ اگر خداوند برای ما هم میفرستاد رسولی که ما را آگاه کند به چیزهایی که مغضوب الهیست و بترساند از عذاب الهی.

لَيَكُونُنَّ أَهْدى مِنْ إِحْدَى الْأُمَمِ البته و صد البته ما میشدیم بیشتر هدایت از امم ماضیه که هر کدام از این امم ماضیه میگویند ما پیغمبر داشتیم و تابع او هستند یک دسته تابع نوح یک دسته تابع ابراهیم یک دسته تابع موسی یک دسته تابع عیسی صابئین مجوس یهود نصاری ما هم اگر پیغمبری داشتیم بیشتر متابعت او را میکردیم.

فَلَمَّا جاءَهُمْ نَذِيرٌ پیغمبر اسلام که از خود حجاز و مکه و قریش بود که بر آنها ناگوار نباشد از متابعت مثل یهود و نصاری و مجوس و صابئین.

ما زادَهُمْ إِلَّا نُفُوراً دشمنی آنها بیشتر شد از امم ماضیه که تمام اذیتها که توانستند بکنند به پیغمبر خود کردند ساحر و جادوگر و کذاب و مفتری و مجنونش گفتند خاکروبه شکمبه شتر بر سرش ریختند سنگ بر قدمهایش زدند عبا بگردنش تابیدند دور خانه اش برای قتلش جمع شدند و پس از فرار جنگ- های بدر و حنین و احد را بپا کردند که فرمود

ما اوذی نبی مثل ما اوذیت

منشأ این همه اذیت ها:

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۴۳] .... ص : ۴۰

اسْتِكْباراً فِي الْأَرْضِ وَ مَكْرَ السَّيِّئِ وَ لا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا سُنَّتَ الْأَوَّلِينَ فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِيلًا (۴۳)

تکبر و استکبار بر اینکه ما زیر بار اطاعت یتیم ابی طالب نمیرویم و مکرهای بدی میکردند و حال آنکه دود این مکرها در چشم خود آنها میرفت پس آیا اینها انتظار دارند مگر رفتار با ملل ماضیه قوم نوح و هود و صالح و ابراهیم و لوط و شعیب و موسی را پس هرگز نمییابی از برای رفتار و سنّه الهی تبدیلی و هرگز نمییابی سنت الهی را تحویلی.

اسْتِكْباراً فِي الْأَرْضِ فرق است بین کبر و تکبر و استکبار کبر صفت نفسانیست که در خود یک بزرگی بر دیگران تصور میکند تکبر اظهار این بزرگیست که تخیل کرده استکبار بزرگی را بخود میبندد با اینکه هیچ منشئی ندارد.

وَ مَكْرَ السَّيِّئِ دو قسم مکر داریم مکر حسن و مکر سیئ مکر حسن مکر الهیست و اللّه خیر الماکرین و مکر مؤمنین با کفار و مشرکین در دفع شر آنها و انحلال آنها و مکر سیئ مکر به انبیاء و مؤمنین در اضرار بآنها.

وَ لا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ اثرش بخود آنها بر میگردد و عقوبتش بآنها متوجه میشود.

فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا سُنَّتَ الْأَوَّلِينَ بلاهایی که در اثر تکذیب انبیاء بر امم سابقه نازل شد از غرق و خسف و صیحه و صاعقه و امطار حجاره و باد و امثال اینها البته بر اینها هم متوجه خواهد شد زیرا افعال الهی تماما طبق حکمت

و صلاح است تا مادامی که امید هدایت در آنها و نسل آنها هست نازل نمیشود و اما اگر بکلی از قابلیت افتادند باید هلاک شوند چنانچه عضو فاسد بدن تا قابل معالجه باشد باید معالجه کرد و اگر قابل نیست برای اینکه سرایت به سایر اعضاء نکند باید قطع کرد.

فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِيلًا سه عنوان داریم تبدیل تحویل تغییر تبدیل عوض کردن است چیزی را بدل چیز دیگر قرار دهند مثل تیمم بدل از غسل و وضوء و تحویل جابجا کردن است شی ء را از جای خود بجای دیگر برند از عالم دنیا بعالم آخرت تجارت را بزراعت سعادت را به شقاوت ایمان را بکفر نعمت را ببلاء و تغییر تغییر وضع و صورت است صحت و مرض حسن، و قبح رنگ برنگ و چون اشتباه و خطا و جهل و سهو در ساحت قدس ربوبی نیست سنت الهی در همه جا جاریست مگر مصلحت تغییر کند و اقتضاء عوض شود.

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۴۴] .... ص : ۴۱

أَ وَ لَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ كانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَ ما كانَ اللَّهُ لِيُعْجِزَهُ مِنْ شَيْ ءٍ فِي السَّماواتِ وَ لا فِي الْأَرْضِ إِنَّهُ كانَ عَلِيماً قَدِيراً (۴۴)

آیا سیر نمی کنند این کفار و مشرکین در اطراف زمین پس نظر کنند چگونه بوده است عاقبت کسانی که پیش از آنها بودند و حال آنکه بودند آن پیشینیان شدیدتر از آنها در قوت و دولت و سلطنت و قدرت و نبود چیزی که خدا را عاجز کند از اینکه نتواند آنها را بعذابهای سخت هلاک کند نه در آسمانها و نه در زمین محققا او دانا و توانا است.

أَ وَ لَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ سیر فکری و نظری و تدبری.

فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ عاقبت قوم نوح و هود و صالح و ابراهیم و لوط و شعیب و موسی که بچه عذابهایی هلاک شدند.

وَ كانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً هم عده آنها هم عمر آنها هم دولت و مکنت

و ثروت آنها بیش از اینها بود حتی دعوی خدایی میکردند.

وَ ما كانَ اللَّهُ لِيُعْجِزَهُ مِنْ شَيْ ءٍ فِي السَّماواتِ وَ لا فِي الْأَرْضِ در مقابل قدرت الهی کیست و چیست بتواند عرض اندام کند نه ملک نه جن و انس نه آلهه شما و نه مکر شما و نه قوت و قدرت شما.

إِنَّهُ كانَ عَلِيماً بکیفیت اهلاک شما.

قَدِيراً بر اهلاک شما بترسید و بقوت خود منازید که «

اذا جاء القضاء ضاق الفضاء

و اذا جاء القدر عمی البصر

[سوره فاطر (۳۵): آیه ۴۵] .... ص : ۴۲

وَ لَوْ يُؤاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِما كَسَبُوا ما تَرَكَ عَلى ظَهْرِها مِنْ دَابَّةٍ وَ لكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى فَإِذا جاءَ أَجَلُهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ كانَ بِعِبادِهِ بَصِيراً (۴۵)

و اگر بر فرض اینکه خداوند مؤاخذه فرماید ناس را باعمال خودشان باقی نمیماند جنبنده ای بر روی زمین و لکن تأخیر میاندازد تا مدت معینی که تعیین شده پس زمانی که مدت آنها سر رسید خداوند هست به بندگان خود بینا که که را باید هلاک کند بعذاب و که را باید بمقامات عالیه برساند.

وَ لَوْ يُؤاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِما كَسَبُوا این کفر و شرک و معاصی اقتضاء همه گونه بلاء و عذاب دارد لکن مانع آن اینست که بسا موفق به توبه و ایمان شوند یا در نسل آنها افراد صالح بوجود آیند.

ما تَرَكَ عَلى ظَهْرِها مِنْ دَابَّةٍ یکی از موانع همین حیوانات بی گناه هستند چنانچه میفرماید

لو لا شیوخ رکع و اطفال رضع و بهائم رتع لصب علیکم- البلاء صبا.

وَ لكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى که لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذا جاءَ أَجَلُهُمْ لا يَسْتَأْخِرُونَ ساعَةً وَ لا يَسْتَقْدِمُونَ (اعراف آیه ۳۲).

فَإِذا جاءَ أَجَلُهُمْ سر رسید مدت حیات آنها و زندگانی آنها.

فَإِنَّ اللَّهَ كانَ بِعِبادِهِ بَصِيراً بینا است میداند هر که را بچه کیفیت و حالت هلاک کند.

هـذا آخر ما اردنا فی تفسـیر سوره الفاطر و الحمـد للّه و الشـکر علی نعمائه و الصـلاه و السـلام علی اهل اصـطفائه و اللعن علی اعـدائه الی یوم لقـائه و یتلوه ان شـاء اللّه سوره المبـارکه یس و بقیه السور و انا العبـد الـذلیل الحقیر الفقیر المسـکین المسـتکین السیّد عبد الحسین المدعوّ بالطّیب غفر له.

ص: ۴۳

سوره یس مکی- ۸۳ آیه .... ص : ۴۴

اشاره

بسم اللَّه الرّحمن الرّحیم الحمد لولیّه و الصّلاه و السّلام علی نبیّه و علی ولیّه و اولیائه و اللعن علی اعدائه الی یوم لقائه (امّا الکلام فی فضائلها) اخبار بسیار از طرق عامه و خاصه در فضیلت این سوره مبارکه رسیده و ما اکتفاء میکنیم ببعض اخباری که از ائمه طاهرین رسیده آنهم فقط بدون ترجمه آنها آنهم بنحو اختصار: از ابن بابویه مسندا از ابی بصیر از حضرت صادق (ع) روایت کرده که فرمود:

(ان لکلّ شیئی قلب و ان قلب القرآن یس فمن قرأها قبل ان ینام او فی نهاره قبل أن یمسی کان فی نهاره فی المحفوظین المرز و قین حتّی یمسی و من قرأها فی لیله قبل ان ینام وکّل اللَّه به الف ملک یحفظونه من شرّ کلّ شیطان رجیم و من کلّ آفه و ان مات فی یومه ادخله اللَّه الجنّه و حضر غسله ثلاثون الف ملک کلّهم یستغفرون له و یشیعونه الی قبره بالاستغفار فاذا دخل فی لحده کانوا فی جوف قبره یعبدون اللَّه و ثواب صلواتهم له و فسح له فی قبره مدّ بصره و اومن من ضغطه القبر و لم یزل فی قبره نور ساطع الی عنان السماء الی ان یخرجه اللَّه من قبره فاذا اخرجه لم یزل ملائکه اللَّه یشیعونه و یحدثونه و یضحکون فی وجهه و یبشرونه بکل خیر حتی یجوزوا به علی الصراط و المیزان فیقفونه من اللَّه موقفا لا یکون عند اللَّه خلق اقرب منه الا ملائکه اللَّه المقربون و انبیائه المرسلون و هو مع النبیین واقف بین یدی اللَّه لا یحزن مع من یحزن و لا یهمّ مع من یهمّ و لا یجزع مع من یجزع ثم یقول له الربّ تبارک و تعالی اشفع عندی اشفعک فی جمیع ما تشفع و سلنی اعطک عندی جمیع ما تسئل فیسال فیعطی و یشفع فیشفع و لا یحاسب فیمن یحاسب و لا یوقف مع من یوقف و لا یذل مع من یذل و لا یکتب بخطیئه و لا بشی ء من عمله و یعطی کتابا منشورا حتّی یهبط من عند اللَّه فیقول النّاس باجمعهم سبحان اللَّه ما کان لهذا العبد من خطیئه واحده و یکون من رفقاء محمّد (ص)

و نیز از ابن بابویه مسندا از جابر جعفی از حضرت صادق (ع) فرمود

(من قرء سوره یس فی عمره مره کتب اللَّه له بکل خلق فی الدنیا و بکل خلق فی الاخره و فی السماء بکل واحد الفی الف حسنه و محی عنه مثل ذلک سیئه و لا فقر و لا غرم و لا هدم و لا نصب و لا جنون و لا جذام و لا وسواس و لا داء یضرّه و خفّف عنه سکرات الموت و اهواله و ولیّ قبض روحه و کان ممّن یضمن اللَّه له السعه فی معیشته و الفرح (الفرج خ- ل) عند لقائه و الرضا بالثواب فی آخرته و قال اللَّه تعالی لملائکته اجمعین من فی السموات و الارض قد رضیت عن فلان فاستغفروا له)

و از شیخ طوسی در مجالس خود مسندا از حضرت صادق (ع) فرمود

(علّموا اولادکم یس فانّها ریحانه القرآن)

و غیر ذلک از اخبار و فوائد بالاخص بر اهل قبور و بر مسافر و بر حفظ از سارق و غیر اینها.

[سوره یس (۳۶): آیات ۱ تا ۲] .... ص : ۴۵

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

یس (۱) وَ الْقُرْآنِ الْحَکِیمِ (۲)

یس مکرّر گفته ایم حروف مقطعه قرآن از متشابهات است لکن در حدیث از علی بن ابراهیم از حضرت صادق (ع) است (یس اسم رسول اللَّه است و

الدلیل علیه انک لمن المرسلین)

و از محمد بن مسلم از حضرت باقر فرمود

(ان لرسول اللَّه اثنی عشر اسما خمسه فی القرآن محمد احمد عبد اللَّه یس ن)

لکن اسماء مقدسه آن حضرت در قرآن بیش از اینها است چنانچه از حضرت صادق (ع) مرویست

(له عشره اسماء محمّد و ما محمّد الّا رسول احمد یأتی من بعدی اسمه احمد عبد اللَّه لمّا قام عبد اللَّه طه یس ن و القلم مدّثر مزّمل ذکر قد انزل اللَّه الیکم ذکرا).

وَ الْقُرْآنِ الْحَکِیمِ واو قسم است که خداوند قسم یاد میکند بقرآن مجید و اطلاق حکیم بر قرآن یا بمعنی مفعولیست یعنی محکم آیاته لا یَأْتِیهِ الْباطِلُ مِنْ بَیْنِ یَدَیْهِ وَ لا مِنْ خَلْفِهِ فصّلت آیه ۴۲ یا بمعنی فاعلیست یعنی بیان حکمت میکند.

[سوره یس (۳۶): آیه ۳] .... ص : ۴۵

إِنَّکَ لَمِنَ الْمُرْسَلِینَ (۳)

محققا وجود مبارک تو از فرستادگانی.

ص: ۴۵

مکرر بیان شده که فرق است بین نبی و رسول و اولی العزم نبی کسی را گویند که وحی بر او میرسد و دستور میآید ولی مأمور بتبلیغ نیست و رسول مامور بتبلیغ است آنهم باختلاف مراتب مأموریت بطائفه و قبیله و قریه و شهرستان تا برسد بجمیع افراد جن و انس آنها هم یا اولی العزم هستند که ناسخ شریعت سابق هستند مثل نوح که ناسخ شریعت آدم و ابراهیم و موسی و عیسی و محمد (ص) آنها هم هر کدام مدت آنها محدود است مگر حضرت رسالت که شریعتش باقی است تا دامنه قیامت و رسولان الهی بسیارند من جمله ملائکه که هر کدام مأموریت خاصه دارند مثل کتبه اعمال و ملائکه حفظه و ملائکه موکله بقبض ارواح و غیر اینها از آنچه مأموریت دارند و از آن جمله امناء وحی الهی بر انبیاء و معصومین و ملائکه مأمور بالهام در قلوب مؤمنیO و وجود مقدس حضرت رسال...مرسل بود بر کافه جن و انس وَ ما أَرْسَلْناکَ إِلَّا کَافَّةً لِلنَّاسِ بَشِیراً وَ نَذِیراً سبأ آیه ۳۷.

[سوره یس (۳۶): آیه ۴] .... ص : ۴۶

عَلی صِراطٍ مُسْتَقِیمٍ (۴)

هیچ گونه کوتاهی و اعوجاجی در او نیست.

چنانچه میفرماید

(ما من شیئی یقرّبکم الی الجنه و یبعّدکم عن النار الا و قد امرتکم به و ما من شیئی یبعدکم عن الجنه و یقرّبکم الی النار الا و قد نهیتکم عنه)

و نیز میفرماید

(بعثت لاتمم مکارم الاخلاق)

و در قرآن میفرماید وَ أَنَّ هذا صِراطِی مُسْتَقِیماً فَاتَّبِعُوهُ وَ لا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِکُمْ عَنْ سَبِیلِهِ انعام آیه ۱۵۴ و صراط مستقیم یک راه است ولی سبل شیطان هزار است و در اخبار میزان عبور از صراط قیامت را مشی در صراط مستقیم دیانت قرار داده که اگر یک قدم در صراط دین لغزش پیدا کند در صراط قیامت لغزش پیدا میکند باید همیشه از خدا خواست اهْدِنَا الصِّراطَ الْمُسْتَقِیمَ.

[سوره یس (۳۶): آیه ۵] .... ص : ۴۶

تَنْزِیلَ الْعَزِیزِ الرَّحِیمِ (۵)

نازل شده خداوند قاهر غالب رحیم است.

تَنْزِیلَ ظاهرا صفت قرآن است که فرمود وَ الْقُرْآنِ الْحَکِیمِ و مکرر مراتب نزول قرآن را تذکر داده ایم (۱) بر نور مقدس نبوی در عالم انوار

(۲) در لوح محفوظ (۳) در شب قدر در آسمان اول (۴) بر جبرئیل امین وحی الهی (۵) بر قلب مطهر پیغمبر (۶) بر ابلاغ بامّت و ممکن است مراد نزول حضرت رسالت باشد چون ارسال آن حضرت انزال او است بر امّت.

الْعَزِیزِ صفت خداوند است که یکی از اسامی خدا عزیز است بمعنی غالب و قاهر و مقتدر و عزت از صفات ذاتیه حق است مثل علم و قدرت و در غیر حق بافاضه باو است و بمعنی احترام است که باید او را محترم داشت و مقابل ذلت است بمعنی خفّت و خواریست وَ لِلَّهِ الْعِزَّهُ وَ لِرَسُولِهِ وَ لِلْمُؤْمِنِینَ منافقون آیه ۸ مَنْ کانَ یُرِیدُ الْعِزَّهَ فَلِلَّهِ الْعِزَّهُ جَمِیعاً سبأ آیه ۱۱.

الرَّحِیمِ وَ رَحْمَتِی وَسِعَتْ کُلَّ شَیْ ءٍ فَسَأَکْتُبُها لِلَّذِینَ یَتَّقُونَ وَ یُؤْتُونَ- الزَّکاهَ وَ الَّذِینَ هُمْ بِآیاتِنا یُؤْمِنُونَ انعام آیه ۱۵۵ از صفات فعل است و تمام تفضّلات الهی دنیوی و اخروی در حق مؤمنین از باب رحمت است

یا من سبقت رحمته غضبه

ذُو رَحْمَهٍ واسِعَهٍ انعام آیه ۱۴۸.

[سوره یس (۳۶): آیه ۶] .... ص : ۴۷

لِتُنْذِرَ قَوْماً ما أُنْذِرَ آباؤُهُمْ فَهُمْ غافِلُونَ (۶)

این نزول قرآن و ارسال رسول بر اینست که انذار فرمایی قومی را ما انذر پدران آنها پس اینها غافل هستند.

لِتُنْذِرَ علت ارسال رسل و انزال کتب برای اینست که انذار کنند قوم خود را از شرک و کفر و فساد اخلاق و طغیان و عصیان و هر چه باعث عذاب الهی میشود و خلود در جهنم و ارسال حضرت رسالت و نزول قرآن هم برای این بود که مشرکین و کفار زمان خود که مفاد:

قَوْماً باشد انذار فرماید آنها را و گفتند اثبات شیئی نفی ما عدا را نمیکند فوائد وجودیّه حضرت رسالت فقط انذار تنها نیست هدایت و ارشاد و دلالت بتوحید و سایر عقائد و اخلاق فاضله و اعمال صالحه بلکه وجود مبارکش واسطه جمیع فیوضات الهیست و بقاء عالم چنانچه در زیارت جامعه دارد

بکم یمسک السماء ان تقع علی الارض بکم ینفس الهم و بکم یکشف الضر

الخ.

ما أَنْذِرَ آباؤُهُمْ بعضی ماء نافیه گرفتند یعنی انذار نشدند چون دوره جاهلیت و زمان فترت بود پیغمبری نداشتند که آنها را انذار کند لکن این منافی با مذهب شیعه است که زمین خالی از حجت نبوده اوصیاء حضرت ابراهیم در میان آنها بودند که آخرین آنها حضرت عبد المطلب و حضرت ابی طالب بوده لکن مقهور مشرکین بودند و کلمه ما انذرهم بر فرض نافیه باشد دلیل بر نفی منذر نمیکند بلکه آباء آنها انذار نمیشدند و اعتناء نمیکردند و جهالت سر تا سر دنیا را پر کرده بود و بعضی گفتند ماء موصوله است یعنی همین نحوی که آباء آنها را انذار میکردند انبیاء و اوصیاء انبیاء شما هم انذار بفرمایی قوم خود را فَهُمْ غافِلُونَ مرجع ضمیر ممکن است آباء آنها باشند که بکلی غافل از حق شدند و خدا را فراموش کردند و دستورات او را کنار گذاردند و ممکن است همین مشرکین زمان حضرت باشند و جمع بین هر دو هم بعید نیست و شاهد بر اینکه ماء موصوله است حدیث شریف است از حضرت صادق (ع) که کلینی مسندا از ابی بصیر روایت کرده که فرمود

(لتنذر القوم الذین انت فیهم کما انذر آبائهم فهم غافلون عن اللّه و عن رسول اللّه و عن وعده).

[سوره یس (۳۶): آیه ۷] .... ص : ۴۸

لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلی أَکْثَرِهِمْ فَهُمْ لا یُؤْمِنُونَ (۷)

هر آینه بتحقیق ثابت شد قول بر اکثر آنها پس آنها ایمان نمیاورند.

وجود مقدس رسول و قرآن مجید کوتاهی در بیان عقاید و اخلاق و احکام نکردند و بر همه ثابت و محقق شد لکن اکثر آنها ایمان نمیاورند در خبر دارد مسئله خلافت امیر المؤمنین و اوصیاء طیّبین را حضرت رسالت مکرر در مکرر از اول بعثت تا حین رحلت بر همه ثابت کرد ولی اکثر ایمان نیاوردند که

(ارتد الناس بعد رسول اللّه الا اربعه او خمسه)

و مکرر گفته ایم بیان مصداق مانع از عموم نیست.

لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلی أَکْثَرِهِمْ فَهُمْ لا یُؤْمِنُونَ این جمله را دو نحوه میتوان تفسیر کرد یکی همان معنی که در ترجمه بیان شد که امور دینی بر آنها ثابت

شد و معذالک اکثر ایمان نیاوردند دیگر اینکه قول به اینکه اکثر ایمان نمیاورند ثابت و محقق شد ولی معنای اول اقرب است.

[سوره یس (۳۶): آیه ۸] .... ص : ۴۹

إِنَّا جَعَلْنا فِی أَعْناقِهِمْ أَغْلالاً فَهِیَ إِلَی الْأَذْقانِ فَهُمْ مُقْمَحُونَ (۸)

محققا ما قرار دادیم در گردن آنها غل هایی پس این غلها تا ذقن آنها بود پس آنها نمیتوانند سر فرود بیاورند.

این آیه شریفه دو نحوه تفسیر شده یکی آنکه:

إِنَّا جَعَلْنا فِی أَعْناقِهِمْ أَغْلالًا کنایه باشد از کبر و نخوت و حب دنیا و هوای نفس و عصبیت و عناد که اینها بمنزله غل هستند و بر گردن آنها بار شده.

فَهِیَ إِلَی الْأَذْقانِ غل در گردن بخصوص که دستها هم بگردن بسته شده که معنای غل هست زیر ذقن را میگیرد نمیگذارد سر فرود آید.

فَهُمْ مُقْمَحُونَ یعنی تسلیم فرمایشات نبی نمیشوند و سر باحکام دین فرود نمیاورند این حب شهوات مانع از قبول ایمان است چنانچه امروز هم همه مشاهده میکنیم که ابناء امروزه زیر بار احکام دین نمیروند و تسلیم فرمایشات نبی و ائمه و قرآن و علماء نمیشوند برای همین هوی و هوس ها دیگر اینکه مراد فردای قیامت باشد که این کفار و مشرکین و ضالّین و ظالمین را در غل و زنجیر میکشند که خطاب میرسد بملائکه عذاب خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ثُمَّ الْجَحِیمَ صَلُّوهُ ثُمَّ فِی سِلْسِلَهٍ ذَرْعُها سَبْعُونَ ذِراعاً فَاسْلُکُوهُ الحاقّه آیه ۳۰ الی ۳۳ و نیز میفرماید: إِذِ الْأَغْلالُ فِی أَعْناقِهِمْ وَ السَّلاسِلُ یُسْحَبُونَ فِی الْحَمِیمِ ثُمَّ فِی النَّارِ یُسْجَرُونَ مؤمن آیه ۷۳ و میفرماید إِنَّا أَعْتَدْنا لِلْکافِرِینَ سَلاسِلَ وَ أَغْلالًا وَ سَعِیراً دهر آیه ۴ لکن معنای اول اقرب بنظر میآید بقرینه آیه بعد که میفرماید:

[سوره یس (۳۶): آیه ۹] .... ص : ۴۹

وَ جَعَلْنا مِنْ بَیْنِ أَیْدِیهِمْ سَدًّا وَ مِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَیْناهُمْ فَهُمْ لا یُبْصِرُونَ (۹)

و قرار دادیم از مقابل آنها سدی و از عقب سر آنها سدی که راه پس و پیش نداشتند پس کور کردیم چشمهای ایشان را پس آنها دیگر نمی بینند.

این آیه شریفه را تفسیرات مختلفه کرده اند و آنچه بنظر میآید اینکه اینها غرق دنیا شدند بطوری که دیگر تمام راهها برای آنها بسته شد چنانچه حضرت لقمان بفرزندش فرمود: (الدنیا بحر عمیق قد غرق فیها خلق کثیر) و ما امروز مشاهده میکنیم که نوع اینها باصطلاح کلافه سر بگم شده اند و راه بجایی پیدا نمیکنند چنان دنیا آنها را مشغول کرده که چشم قلب آنها کور شده، گوش قلب کر شده، زبان قلب لال شده، راه هدایت بر آنها بسته شده، راه بجایی پیدا نمی- کنند صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لا يَرْجِعُونَ بقره آیه ۱۷ فَهُمْ لا يَعْقِلُونَ بقره آیه ۱۶۶.

وَ جَعَلْنا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا هر چه بخواهند پیش روند هزار گونه موانع جلوگیر آنها است و رافعی هم ندارند

(منهومان لا یشبعان طالب الدنیا و طالب العلم)

و اگر بخواهند برگردند، وَ مِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا دنیا آنها را رها نمیکند و هوای نفس و شیطان نمی گذارند.

فَأَغْشَيْناهُمْ چشم قلب کور شده پرده غفلت روی چشم قلب افتاد قلب تاریک شده گرد و غبار معاصی آینه قلب را سیاه کرده.

فَهُمْ لا- يُبْصِرُونَ و اگر مراد قیامت باشد آن قدر در جهنّم جای آنها ضیق میشود که یک قدم پس و پیش نمیتوانند بردارند بیک طرف آنها شیطانی بسته شده و بیک طرف آنها سنگ کبریت و جهنم بر آنها تاریک و ظلمانی شده تاریکی جهنم و سیاهی کفر و معاصی و ظلمت و وحشت و خوف چنان آنها را فرو گرفته که وَ جَعَلْنا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَ مِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْناهُمْ فَهُمْ لا يُبْصِرُونَ در حق آنها مصداق اتم است.

[سوره یس (۳۶): آیه ۱۰] .... ص : ۵۰

وَ سَواءٌ عَلَيْهِمْ أَ أَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لا يُؤْمِنُونَ (۱۰)

و مساویست بر آنها چه انذار بفرمایی آنها را و چه انذار نکنی ایمان نمیاورند:

بر سیه دل چه سود خواندن وعظ نرود میخ آهنین در سنگ

گذشت گفتیم که عقلی که خداوند به بشر عنایت فرموده بمنزله آینه قلب است که در او حقایق مکشوف می شود لکن شرایطی دارد: اولا قلب باید روشن باشد

اگر تاریک باشد چیزی در آینه مکشوف نمیشود. و ثانیا چشم لازم دارد آدم کور در آینه مشاهده نمیکند ثالثا باید چشم باز باشد و بیدار باشد آدم خواب یا چشم هم گذارده نمی بیند رابعا باید در چشم را نبسته باشند خامسا باید پرده و گرد و غبار روی آینه را نپوشیده باشد و این کفار و مشرکین و بسیاری از ابناء نوع ما هر پنج مانع را دارند قلب تاریکی جهل را دارد که فرمود

(العلم نور یقذفه اللّه فی قلب من یشاء)

چشم آنها کور شده قَدْ جاءَکُمْ بَصائِرُ مِنْ رَبِّکُمْ فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ وَ مَنْ عَمِیَ فَعَلَیْها انعام آیه ۱۰۴ ما وراء این عالم را نمی بینند فقط دنیا و زخارف او را می بینند غفلت آنها را خواب کرده

(الناس نیام فاذا ماتوا انتبهوا)

هوی و هوس در چشم را محکم بسته معاصی آینه قلب را سیاه کرده که فرمودند هر معصیتی یک نقطه سیاه روی قلب میاندازد تا وقتی که تمام صفحه قلب سیاه شد در یک حدیث دارد

(لا یرجی بخیر)

و در یک حدیث دارد

(صار قلبه منکوسا)

بناء علی ذلک وَ سَواءٌ عَلَیْهِمْ أَ أَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لا یُؤْمِنُونَ چنانچه میفرماید در جای دیگر إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا سَواءٌ عَلَیْهِمْ أَ أَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لا یُؤْمِنُونَ خَتَمَ اللَّهُ عَلی قُلُوبِهِمْ وَ عَلی سَمْعِهِمْ وَ عَلی أَبْصارِهِمْ غِشاوَةٌ وَ لَهُمْ عَذابٌ عَظِیمٌ بقره آیه ۵ و ۶.

[سوره یس (۳۶): آیه ۱۱] .... ص : ۵۱

إِنَّما تُنْذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّکْرَ وَ خَشِیَ الرَّحْمنَ بِالْغَیْبِ فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ وَ أَجْرٍ کَرِیمٍ (۱۱)

منحصرا و جز این نیست که انذار بفرمایی کسی را که متابعت کند ذکر را و بترسد از خدای رحمن در پنهانی پس بشارت ده او را بآمرزش گناهانش و اجر با اکرام و احترام.

إِنَّما تُنْذِرُ پیغمبر اگر چه برای انذار جمیع جن و انس آمده چنانچه قبلا فرمود لِتُنْذِرَ قَوْماً ما أُنْذِرَ آباؤُهُمْ لکن تأثیر انذار و منذر بفتح شدن منحصر است بکسی که: مَنِ اتَّبَعَ الذِّکْرَ ذکر قران مجید است که یکی از اسامی قرآن ذکر است چنانچه میفرماید وَ هذا ذِکْرٌ مُبارَکٌ أَنْزَلْناهُ انبیاء آیه ۵۱ وَ ما هُوَ إِلَّا ذِکْرٌ لِلْعالَمِینَ قلم آیه ۵۲ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِکْرٌ لِلْعالَمِینَ تکویر آیه ۲۷ و متابعت

قرآن عمل بدستورات آنست که امروزه بسیاری از دستورات قرآن را کنار گذارده اند از حدود و قصاص و ربا و حجاب و بسیاری دیگر.

وَ خَشِیَ الرَّحْمنَ بِالْغَیْبِ باطنا و قلبا نه مثل منافقین و باحوال قیامت و عالم آخرت.

فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَهٍ اسباب مغفرت بسیار است اولا اسلام و ایمان که فرمود:

(الاسلام یجبّ ما قبله)

ثانیا توبه

(التّائب من الذّنب کمن لا ذنب له)

- ثالثا اعمال صالحه (إِنَّ الْحَسَناتِ یُذْهِبْنَ السَّیِّئاتِ) رابعا بلیّات دنیوی کفّاره گناهان است خامسا دعاء مؤمنین سادسا شفاعت شافعین و غیر اینها و از همه بالاتر و بیشتر سعه مغفرت الهی.

وَ أَجْرٍ کَرِیمٍ البته هر عمل صالحی اجری دارد چه امور اعتقادیه که ایمان کامل باشد و مثوبات که برای مؤمنین هست در حین نزع و در قبر و عقبات بعد از مرگ و عالم قیامت و صحرای محشر و دخول در بهشت و چه اخلاق فاضله و صفات حمیده و ملکات حسنه و چه اعمال صالحه از عبادات، فرائض الهیه، تلاوت قرآن، اذکار وارده، ادعیه مرویّه، خدمت بجامعه، اعلاء کلمه اسلام، هدایت و ارشاد بندگان و غیر اینها.

[سوره یس (۳۶): آیه ۱۲] .... ص : ۵۲

إِنَّا نَحْنُ نُحْیِ الْمَوْتی وَ نَکْتُبُ ما قَدَّمُوا وَ آثارَهُمْ وَ کُلَّ شَیْ ءٍ أَحْصَیْناهُ فِی إِمامٍ مُبِینٍ (۱۲)

محققا ما خود ما زنده میکنیم مرده ها را و مینویسیم آنچه را از اعمال آنها که پیش فرستادند و آنچه از آثاری که از خود گذاردند و هر چیزی را احصاء کرده ایم در امام بیان کننده.

إِنَّا نَحْنُ برای تأکید است به کلمه انّ و نحن.

نُحْیِ الْمَوْتی از جن و انس و وحوش تماما فردای قیامت زنده میشوند و مبعوث میگردند برای جزای اعمال خود که فرمود الناس مجزیون باعمالهم ان خیرا فخیر و ان شرا فشر.

وَ نَكْتُبُ ما قَدَّمُوا تمام اعمال در دفتر الهی ثبت است چه اعمال قلبیه از عقائد حقّه یا باطله، کفر، ایمان، شرک، توحید، هدایت، ضلالت و چه نفسیّه از صفات و ملکات و اخلاق خوب و بد و چه اعمال عبادیّه و معاصی حتّی دارد نفسهایی که میکشد در عبادت و معصیت در دفتر ثبت میشود.

وَ آثارَهُمْ آثاری که از خود گذاردند و رفتند که دارد در حدیث

(من سنّ سنّه حسنه کان له اجرها و اجر من عمل بها الی یوم القیمه و من سن سنّه سیّئه کان علیه وزرها و وزر من عمل بها الی یوم القیمه)

و گفتیم سه قسم فاعل داریم:

فاعل بالمباشره که خود عمل میکند و فاعل بالتسبیب که سبب میشود دیگران عمل میکنند و فاعل بالرّضا که فرمود

الراضی بفعل قوم کالداخل فیهم.

وَ كُلَّ شَيْ ءٍ هر چیزی که اطلاق شی ء بر او میشود که سر تا سر ممکنات را شامل میشود بواسطه کلمه کل. أَحْصَيْناهُ که فروگذار نکردیم چیزی را کوچک و بزرگ.

فِي إِمامٍ مُبِينٍ بعضی گفتند مراد لوح محفوظ است که ملائکه مقرّبین مشاهده میکنند کأنّه لوح بر آنها بیان میکند و بعضی گفتند نامه عمل است که میفرماید وَ وُضِعَ الْكِتابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَ يَقُولُونَ يا وَيْلَتَنا ما لِهذَا الْكِتابِ لا يُغادِرُ صَغِيرَةً وَ لا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصاها وَ وَجَدُوا ما عَمِلُوا حاضِراً کهف آیه ۴۷ لکن اینها تفسیر برأی است مدرکی ندارد و در خبر از امیر المؤمنین است میفرماید:

(انا و اللَّه الامام المبین ابیّن الحقّ من الباطل ورثته من رسول اللَّه)

و شاهد بر این دعوی دعاء ندبه

(و علمته علم ما کان و ما یکون الی انقضاء خلقه)

و اطلاق امام بر لوح محفوظ و برنامه عمل خلاف ظاهر است و بر وجود امیر المؤمنین عین حقیقت است (هو امام المشرق و المغرب) و اخبار بسیاری داریم که تفسیر شده به امیر المؤمنین علیه السلام من جمله حدیث مروی از ابن بابویه مسندا از حضرت باقر (ع) که فرمود موقعی که این آیه نازل شد ابا بکر و عمر سؤال کردند مراد توریه است فرمود نه، انجیل است فرمود نه، قرآن است فرمود: نه، پس توجه فرمود بامیر المؤمنین و فرمود:

(هو هذا انه الامام الذی احصی اللَّه تبارک و تعالی فیه علم

کل شی ء)

و من جمله حدیثی است که از صالح بن سهل روایت شده گفت

(سمعت ابا عبد اللّه (ع) یقول و کل شی ء احصیناه فی امام مبین قال فی امیر المؤمنین، ع)

و من جمله حدیث مروی از عمّار بن یاسر از امیر المؤمنین فرمود

(یا عمّار ا ما قرأت سوره یس و کلّ شی ء احصیناه فی امام مبین قلت بلی یا مولای قال انا ذلک الامام المبین

الی غیر ذلک من الاخبار و این احادیث مفصّل است فقط ما محل شاهد آنها را ذکر کردیم بلکه بعض افاضل گفتند امتیاز سوره یس بر سایر سور برای این جمله است.

[سوره یس (۳۶): آیه ۱۳] .... ص : ۵۴

وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا أَصْحابَ الْقَرْیَهِ إِذْ جاءَهَا الْمُرْسَلُونَ (۱۳)

ای رسول محترم ضرب مثل کن برای این مشرکین قضیّه اصحاب قریه را زمانی که آمد آنها را فرستادگان.

ما شرح این قضیّه را بنا بر استفاده از اخباری که ابو حمزه ثمالی از حضرت باقر و عیاشی از حضرت صادق (ع) نقل کرده و نیز عیاشی از ابی حمزه ثمالی از حضرت باقر روایت کرده و این اخبار مفصّل است و خلاصه مفاد آنها را باندک اختلافی بیان میکنیم اینکه حضرت عیسی (ع) بر حسب امر الهی دو نفر رسول فرستاد بر اهل انطاکیه و آنها بت پرست بودند و سلطان آنها این دو رسول را گرفته و صد تازیانه زد و آنها بت پرست بودند و سلطان آنها این دو رسول را گرفته و صد تازیانه زد و آنها را حبس کرد حضرت عیسی (ع) شمعون الصفا را که وصی عیسی بود و رئیس حواریین، فرستاد برای نجات آنها و پس از مقدماتی از ملک در خواست کرد که آن دو را از حبس بیرون آورد و از آنها طلب دلیل و حجت و معجزه کند آوردند آنها را هم کور مادر زاد را که اصلا جای چشم نداشتند و صورت آنها صاف بود به دعا و سجده و دو رکعت نماز بصیر کردند و هم مقعد که قدرت بر قیام نداشت شفا دادند و هم مرده که هفت روز از وفاتش گذشته که در بعض اخبار دارد فرزند ملک بود در بعض دیگر فرزند دیگری آن را هم زنده کردند ملک از او پرسید چه گذشت بر تو گفت مرا بردند در آتش سوزان در این هفت روز سپس دیدم دو نفر نماز کردند و سجده و دعا خداوند مرا زنده کرد ملک گفت اگر آنها را ببینی میشناسی گفت آری جمعیت زیادی با ملک آمدند خارج شهر و یک یک افراد را به آن نشان دادند گفت نیست تا یکی از آن دو را در خلال جمعیت نشان دادند گفت این یکی از آن

دو نفر است سپس دیگری را در خلال یک جمعیت دیگر نشان دادند گفت اینهم آن یک دیگر است و این سبب شد که ملک با جماعتی ایمان آوردند ولی جماعت بسیار از اهل انطاکیه ایمان نیاوردند، این خلاصه قصه اینها تا در مقام شرح آیات شریفه برآئیم.

وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا ضرب مثل تشبیه یک مطلب است برای اثبات مطلب دیگر یعنی حال آنها مثل حال شما مشرکین است.

أَصْحابَ الْقَرْيَةِ اهل انطاکیه که اینها اصنامی داشتند پرستش میکردند و بتکده داشتند که اصنام خود را در آنجا گذارده بودند و سلطانی داشتند إِذْ جاءَهَا ضمیر مؤنّث به قریه بر میگردد و مراد اصحاب قریه است و ممکن است بخود اصحاب برگردد و تأنیث بملاحظه جمع است.

الْمُرْسَلُونَ که سه رسول برای آنها آمد و گفتند این سه رسول را حضرت عیسی حسب الامر الهی فرستاد بعضی گفتند نام آنها شمعون و یوحنّا و بولس بوده و بعضی گفتند صادق و صدوق و شلوم بوده.

[سوره یس (۳۶): آیه ۱۴] .... ص : ۵۵

إِذْ أَرْسَلْنا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُما فَعَزَّزْنا بِثالِثٍ فَقالُوا إِنَّا إِلَيْكُمْ مُرْسَلُونَ (۱۴)

إِذْ أَرْسَلْنا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ ابتدا دو نفر آنها را فرستادیم بسوی آنها این دو نفر آمدند و آنها را دعوت بتوحید کردند و اینکه نسبت ارسال را خداوند به خود میدهد برای این است که البته رسول مقام نبوّت هم داشته و مورد وحی الهی هم بوده و بر حسب امر الهی آمدند و لو عیسی هم مأمور بود که آنها را ارسال کند و مانعه الجمع نیست هم صدق میکند که خداوند ارسال فرموده و هم صدق میکند که عیسی فرستاده چنانچه مقام ولایت و امامت و خلافت ائمه اطهار بنصب الهی و افاضه حق بوده که اینها اولیاء اللَّه و حجج اللَّه و خلفاء اللَّه بودند و هم بر حسب امر الهی پیغمبر نصب فرمود و صدق میکند خلفاء رسول اللَّه.

فَكَذَّبُوهُما آنها را تکذیب کردند و تازیانه زدند و حبس کردند چنانچه شرحش گذشت.

فَعَزَّزْنا بِثالِثٍ یعنی قوّه و قدرت و عزّت و شوکت دادیم به سیّمی که شمعون

الصّفا وصیّ حضرت عیسی و رئیس حواریّون بود.

فَقالُوا إِنَّا إِلَیْکُمْ مُرْسَلُونَ پس از اقامه حجّت و اتیان معجزات مذکوره از:

شفاء کور و زمینگیر و احیاء مرده معذلک جماعت کثیری ایمان نیاوردند و احتراز جستند.

[سوره یس (۳۶): آیه ۱۵] .... ص : ۵۶

قالُوا ما أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنا وَ ما أَنْزَلَ الرَّحْمنُ مِنْ شَیْ ءٍ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَکْذِبُونَ (۱۵)

گفتند نیستید شما مگر بشری مثل ما نازل نفرموده خداوند رحمن از شی ء و نیستید شما مگر اینکه دروغ می گویید.

قالُوا ما أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنا همین عذری که تمام مشرکین نسبت به انبیاء از نوح، هود، صالح، ابراهیم، لوط، شعیب، موسی، عیسی، و سایر انبیاء داشتند و تصوّر میکردند که رسولان الهی باید از جنس دیگری مثل ملائکه باشند و بشر نمیتواند تماس بگیرد با خداوند متعال. جواب آنها اینست که اگر در قدرت خداوند اشکال میکنید که خداوند قادر علی کلّ شی ء، و اگر در قابلیّت بشر کلامی دارید بشر کمتر از نحل نیست که مورد وحی الهی شده وَ أَوْحی رَبُّکَ إِلَی النَّحْلِ و کمتر از جماد نیست مثل کوه که خطاب رسید یا جِبالُ أَوِّبِی مَعَهُ وَ الطَّیْرَ و به کارد ابراهیم که گفت (الخلیل یأمرنی و الجلیل ینهانی) بلکه قضیّه بر عکس است رسول باید کسی باشد که بشر بتواند با او تماس گیرد و این جز همنوع خود نمیشود فقط از رسول باید مطالبه دلیل و حجّت نمود پس از آنکه شرائط نبوّت در او باشد. بعلاوه مسئله توحید از ضروریات اولیّه عقل است که یک جمادی که لا یضرّ و لا ینفع لیاقت الوهیّت ندارد و از این نوع خرافات در دماغ و مغز بسیاری است، امروز در محلّه ما یک شیر سنگی که یک سنگتراش تراشیده احترامش از یک عالم جلیل القدر بیشتر است و امثال اینها کاخ فلانی، قصر فلانی و و و بسیار مورد احترام است علّامه محلّه چه اندازه احترام دارد.

وَ ما أَنْزَلَ الرَّحْمنُ مِنْ شَیْ ءٍ اصلا منکر کلیّه انبیاء و رسل شدند که ابدا خدا رسولی نفرستاده و نمیفرستد.

إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَكْذِبُونَ با اینکه معجزات باهرات مشاهده کردند، معذلک تکذیب کردند، این رسولان برای تأکید اثبات رسالت خود پس از اقامه حجّت و دلیل و اتیان به معجزه

[سوره یس (۳۶): آیه ۱۶] .... ص : ۵۷

قالُوا رَبُّنا یَعْلَمُ إِنَّا إِلَیْکُمْ لَمُرْسَلُونَ (۱۶)

که اگر شما تصدیق نمی کنید ما نزد خدای خود آبرومندیم و بوظیفه خود رفتار کردیم و کوتاهی در فرمان او نکردیم.

قالُوا رَبُّنا یَعْلَمُ إِنَّا إِلَیْکُمْ لَمُرْسَلُونَ خواه شما بپذیرید و قبول کنید و هدایت شوید و خواه بکفر و شرک خود باقی باشید و در ضلالت و جهالت و حماقت خود سیر کنید.

[سوره یس (۳۶): آیه ۱۷] .... ص : ۵۷

وَ ما عَلَیْنا إِلَّا الْبَلاغُ الْمُبِینُ (۱۷)

ما باید تبلیغ رسالت خود را بکنیم و دیگر مسئولیتی نداریم که شما قبول کنید یا رد کنید چنانچه وظیفه انبیاء و ائمّه و علماء و هدات دین همین است که بندگان را آگاه کنند بدستورات دینی که فردای قیامت نگویند لَوْ لا أَرْسَلْتَ إِلَیْنا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آیاتِکَ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَذِلَّ وَ نَخْزی طه آیه ۱۲۴ و امّا هدایت شدن آنها منوط بقابلیت آنهاست و افاضه حق تبارک و تعالی إِنَّکَ لا تَهْدِی مَنْ أَحْبَبْتَ وَ لکِنَّ اللَّهَ یَهْدِی مَنْ یَشاءُ وَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِینَ قصص آیه ۵۶.

[سوره یس (۳۶): آیه ۱۸] .... ص : ۵۷

قالُوا إِنَّا تَطَیَّرْنا بِکُمْ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهُوا لَنَرْجُمَنَّکُمْ وَ لَیَمَسَّنَّکُمْ مِنَّا عَذابٌ أَلِیمٌ (۱۸)

گفتند مشرکین به این مرسلین که ما تطیّر میزنیم بشما اگر دست برنداشتید از دعوت و منتهی نشدید هر آینه ما شما را سنگسار میکنیم و هر آینه به شما مماس میکنیم عذاب دردناک را.

قالُوا إِنَّا تَطَیَّرْنا بِکُمْ طیره فال بد است که مرسوم است در میانه مردم که فال بد میزنند اگر فلان کلاغ یا جغد لب بام صدا کند یا صبح از خانه بیرون آید چشمش به سگ بیفتد و بسیاری چیزهای دیگر آن را بفال بد میگیرند بعکس تفأل که بفال نیک میگیرند و در اخبار هم اشاراتی دارد بتطیّرات و تفألات در مواردی و از همین باب است مرغی که آمد لب بام خانه فاطمه صغری و سر روضه مطهّره حضرت

رسالت و وجه اینکه اینها بوجود این مرسلین تطیّر میزدند اینکه اینها آمده اند اختلاف بین ما بیندازند و یک دسته ما را مثل ملک و جماعتی را اضلال کردند و دست از دین آبائی و اجدادی ما برنداشتند و اگر بمانند بقیّه را هم باین سحرها اضلال میکنند.

لَئِنْ لَمْ تَنْتَهُوا اگر میخواهید نجات پیدا کنید باید دست از ایندعوت بردارید و اگر برنداشتید و منتهی نشدید لَنَرْجُمَنَّكُمْ رجم در شریعت مطهّره برای زنای محصنه که مرد زندار زنا کند یا زن شوهر دار زنا دهد با شرائط مقرّره و اینها با تأکید حرف لام و نون مؤکّده تهدید کردند.

وَ لَيَمَسَّنَّكُمْ مِنَّا عَذابٌ أَلِيمٌ مثل حبس با اعمال شاقّه و قتل و جلد و امثال اینها و از این نوع تهدیدات مشرکین و کفّار بانبیاء داشتند و ظلمه و فجّار با مؤمنین دارند چنانچه آزر به ابراهیم گفت لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ لَأَرْجُمَنَّكَ مریم آیه ۴۷ و به حضرت نوح قالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ یا نُوحُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُومِينَ شعراء آیه ۱۱۶ و غیر اینها لکن غافل از اینکه نگهبان آنها خداوند تبارک و تعالی است.

[سوره یس (۳۶): آیه ۱۹] .... ص : ۵۸

قالُوا طائِرُكُمْ مَعَكُمْ أَ إِنْ ذُكِّرْتُمْ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ (۱۹)

گفتند مرسلین که این تطیّر که میزنید از شومی خود شما است اگر بودید متذکّر میشدید بلکه شما قومی هستید که اسراف میکنید.

قالُوا طائِرُكُمْ مَعَكُمْ شومی و بدبختی و بلیّات دنیوی و عذابهای مهلکه و عقوبات اخروی تمام در اثر کفر و شرک و معاصی شما است ما آمده ایم که شما را از این نکبتها و مهالک و بدبختیها و عقوبات دنیوی و عذابهای اخروی نجات دهیم باید به آمدن ما تفأل بخیر بزنید که اینها آمده اند ما را سعادتمند و رستگار نمایند دعوت بتوحید و تصدیق انبیاء و ترک معاصی و بیرون رفتن از شرک و کفر و ایمان بخدا و رسول و سایر عقاید حقّه و اتیان به اعمال صالحه عین سعادت است لکن عیب در این است که شما متذکّر نمیشوید.

أَ إِنْ ذُكِّرْتُمْ؟ چنان هواهای نفسانی و اخلاق فاسده و اعمال سیّئه شما پرده غفلت روی آینه قلب شما انداخته و عناد و عصبیّت و هزار عیب دیگر نمیگذارد شما بخود بیائید و بیدار شوید و بیاد دین و آخرت بیفتید.

بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ اسراف در کفر و شرک و معاصی کار شما را به جایی رسانده که سه نفر از فرستادگان خدا را با معجزات باهرات و بیانات شیوا و ادلّه متقنه و حجج واضحه تکذیب میکنید و میخواهید آنها را رجم کنید و در شکنجه عذاب های مؤلمه بیندازید و بآنها تطیّر میزنید.

[سوره یس (۳۶): آیه ۲۰] .... ص : ۵۹

وَ جاءَ مِنْ أَقْصَا الْمَدِينَهِ رَجُلٌ يَسْعى قالَ يا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَ (۲۰)

و آمد از آخر شهر مردی که بسرعت و تعجیل تمام می آمد گفت ای قوم من متابعت کنید فرمایش پیغمبران را.

وَ جاءَ مِنْ أَقْصَا الْمَدِينَهِ رَجُلٌ يَسْعى گفتند حبیب نجّار بود که منزل او در منتهای شهرستان آنها بود چون شنید که رسل الهی آمده اند و مردم را دعوت به توحید و ایمان میکنند و معجزاتی اقامه کرده اند و مردم شهر آنها را تکذیب کردند و اراده سویی بآنها دارند با کمال سرعت آمد برای یاری مرسلین و در شأن، و جلال این رجل- حبیب نجّار- بس است که چندین حدیث از پیغمبر اکرم (ص) رسیده که فرمود سه نفر صدیق داریم

لن یکفروا باللّه طرفه عین

مؤمن آل فرعون و حبیب نجّار که تعبیر بمؤمن آل یس فرموده و امیر المؤمنین (ع) علی و این افضل آنها است.

قالَ يا قَوْمِ قومی بوده کسره بجای یاء است و تعبیر بقوم برای این است که اهل انطاکیه بود.

اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَ متابعت مرسلین قبول فرمایشات آنها است ایمان بیاورید آنها را تصدیق کنید بدستورات آنها عمل کنید احترام آنها را نگاهدارید.

[سوره یس (۳۶): آیه ۲۱] .... ص : ۵۹

اتَّبِعُوا مَنْ لا يَسْئَلُكُمْ أَجْراً وَ هُمْ مُهْتَدُونَ (۲۱)

متابعت کنید کسی را که از شما مطالبه اجر رسالت نمیکند و آنها هدایت شدگان هستند.

(مسئله) در شریعت مطهره اجرت بر واجبات و اجرت بر محرّمات حرام است مثل اینکه اجرت بگیرد بر تعلیم احکام واجبه یا بر تحصیل علم واجب یا بر تطهیر مساجد و مشاهد و قرآن یا بر جهاد در راه دین یا اقامه صلوه و صوم و امر بمعروف و نهی از منکر و سایر واجبات شرعیّه چه واجب عینی باشد یا کفایی، تعیینی یا تخییری و اوجب واجبات هدایت و ارشاد است بالاخص بر پیغمبران که مأمور به ابلاغ هستند و هم- چنین اجرت بر حرام، رقّاص برای رقص و مغنّی برای غنا و بر تعمیر آلات لهو و لعب مثل آلات قمار و ساز و صنعت آنها و بسیار دیگر که امروز معمول بازار اسلامیست لذا انبیاء گوشزد امّت میکردند که لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِنْ أَجْرِیَ إِلَّا عَلَی اشکال اولا چرا پیغمبر اسلام با تصریحاتی که در قرآن دارد که من از شما اجر نمیخواهم چرا یک سهم از خمس را برای خود قرار داد و همچنین انفال را و قطایع ملوک را و ثانیا چرا محبّت و مودّت ذی القربی را اجر رسالت خود قرار داده که فرمود در قرآن قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّهَ فِی الْقُرْبی شوری آیه ۲۲.

(جواب) امّا مسئله خمس و انفال و قطایع ملوک حقّی است که خداوند برای او قرار داده مثل زکات که حق فقرا است و مثل یک سهم خمس که حق خود قرار داده، هیچکدام اینها بعنوان اجر نیست و مثل حق واجب النّفقه و حق میراث و باب کفّارات و امثال اینها بعنوان اجر نیست. و اما مودّه ذی القربی برای تحقق ایمان است و نفع آن عاید خود آنها میشود چنانچه میفرماید ما سَأَلْتُکُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَکُمْ إِنْ أَجْرِیَ إِلَّا عَلَی اللَّهِ سبأ آیه ۴۶.

اتَّبِعُوا مَنْ لا یَسْئَلُکُمْ أَجْراً وَ هُمْ مُهْتَدُونَ اینها هدایت شدگان هستند خدا آنها را هدایت و ارشاد فرموده و مقام نبوّت و رسالت به آنها عنایت کرده و مأموریت داده آمده اند برای هدایت شما.

[سوره یس (۳۶): آیه ۲۲] .... ص : ۶۰

وَ ما لِیَ لا أَعْبُدُ الَّذِی فَطَرَنِی وَ إِلَیْهِ تُرْجَعُونَ (۲۲)

و چه میشود مرا که عبادت نکنم آن خداوندی را که مرا ایجاد فرمود و بسوی او است برگشت شما.

وَ ما لِیَ چه دلیل و برهان منطقی دارید که من اصنام شما را بپرستم و

دست از توحید بردارم.

لا أَعْبُدُ الَّذِی فَطَرَنِی فطر بمعنی خلق و ایجاد و اختراع است ابتداء که می گویی: الْحَمْدُ لِلَّهِ فاطِرِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ فاطر آیه ۱ یعنی پدید آورنده، چرا من عبادت نکنم آن خدایی را که مرا از کتم عدم بعرصه وجود آورده و تحوّلاتی پیدا کردم از نطفه و علقه و مضغه و لحم و عظم و اعضاء و جوارح و قوا و عقل و رشد که آن به آن افاضه وجود میکند مثل شعله آتش که آن به آن فانی میشود و وجود دیگری پیدا میکند و مثل حرکت که هر آنی در حرکت دوری در یک نقطه است ولی چون متّصل به یکدیگر است تشکیل دایره میدهد (هر نفسی که فرو میرود ممدّ حیات است و چون بر می آید مفرّح ذات پس در هر نفسی دو نعمت موجود و بر هر نعمتی شکری واجب:

از دست و زبان که بر آید کز عهده شکرش بدر آید)

وَ إِلَیْهِ تُرْجَعُونَ فردای قیامت باز گشت تمام خلایق بسوی او است.

إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَیْهِ راجِعُونَ برای پاداش عمل و جزای کردار البتّه شما برمیگردید و زنده میشوید و بعقوبت شرک و کفر و اعمال زشت و کردارهای بد خود گرفتار خواهید شد و اگر ایمان بیاورید و اقرار بوحدانیت او کنید و تصدیق انبیاء او را کنید و دست از شرک و کفر و معاصی بردارید در بازگشت خود سعادتمند میشوید و جزای خیر بشما خواهد داد

[سوره یس (۳۶): آیه ۲۳] .... ص : ۶۱

أَ أَتَّخِذُ مِنْ دُونِهِ آلِهَةً إِنْ یُرِدْنِ الرَّحْمنُ بِضُرٍّ لا تُغْنِ عَنِّی شَفاعَتُهُمْ شَیْئاً وَ لا یُنْقِذُونِ (۲۳)

آیا من بگیرم از غیر خدایی که مرا آفریده و بمن اینهمه عنایت و تفضّل نموده و بازگشت من هم به او است بخدایی آلهه شما و حال آنکه اگر خداوند متعال تقدیر ضرری و خسارتی بمن فرموده باشد این آلهه شما بی نیاز نمی کنند به شفاعت خود نزد خدا مرا هیچ گونه امری را و مرا نجات از آن ضرر نمیدهند أَ أَتَّخِذُ استفهام انکاریست یعنی هرگز چنین نمیکنم و محال است از من صادر شود که الهی غیر از خالق خود بگیرم.

مِنْ دُونِهِ آلِهَةً نه اصنام شما را و نه آلهه سایر مشرکین را مثل مجوس که قائل بیزدان و اهرمن شدند و پرستش آتش کردند بتوّهم اینکه توجّه بخدا نمی شود و

مخلوقی لطیفتر از آتش نیست باید به او توجّه کرد و گاو پرستان و گوساله پرستان و ملائکه پرستان و جن پرستان و درخت پرستان و غیر اینها حتّی انبیاءپرستان یا ائمه پرستان و امثال اینها.

إِنْ یُرِدْنِ الرَّحْمنُ یردنی بوده کسره بجای یاء است.

بِضُرٍّ که اگر بلائی و ضرری از جانب خداوند متعال بمن متوجه شود.

لا تُغْنِ لا تغنی بوده کسره بجای یاء است.

عَنِّی شَفاعَتُهُمْ شَیْئاً اما آلهه شما که شعور و ادراک ندارند اصلا نمیفهمند که ضرر بمن متوجّه شده و نمیتوانند شفاعت کنند و امّا کسانی که حق شفاعت دارند مثل ملائکه و انبیاء و اوصیاء و مؤمنین اوّلا شفاعت آنها خاص به اهل توحید و ایمان است و ثانیا تا اذن و اجازه نداشته باشند شفاعت نمیکنند.

وَ لا یُنْقِذُونِ اینهم ینقذونی بوده کسره بجای یاء است و بالجمله در مقابل اراده حق احدی نیست بتواند عرض اندام کند چه اراده نعمت و تفضّل و چه اراده بلاء و عقوبت (اللّهم لا مانع لما اعطیت و لا معطی لما منعت).

[سوره یس (۳۶): آیه ۲۴] .... ص : ۶۲

إِنِّی إِذاً لَفِی ضَلالٍ مُبِینٍ (۲۴)

محققا من اگر اتّخاذ کنم آلهه غیر از او را هر آینه در گمراهی آشکارا وارد میشوم.

ضلالت بمعنی گمراهی است که انسان راه را گم کند یا چیزی از او گم شود و منشأ ضلالت جهل است که نداند راه از چاه کدام طرف است یا اشتباه کند راه دیگری را خیال کند راه مقصود است، قسمت اوّل جهل بسیط است، انسان که مقصدش مثلا تهرانست سر یک جاده می بیند چندین راه است نمیداند کدامیک راه مقصود او است باید توقّف کند تا یک راهنمایی پیدا شود که اطمینان بقولش پیدا کند و اگر چند نفر باشند یکی این راه را نشان میدهد دیگری راه دیگری هکذا سومی و چهارمی انسان متحیّر میشود که کدامیک آنها صادق هستند البته مطالبه دلیل و مدرک میکند و تا بر او ثابت نشود حرکت نمیکند، مسئله دین از همین باب است هر دسته راه سعادت را طریقه خود میداند: یهود، نصاری، مجوس، مشرکین

طبیعی و سایر فرق البته باید مطالبه دلیل کرد انبیاء را خدا فرستاده برای راهنمایی که راه سعادت را نشان دهند و البته با مدرک و دلیل مثل معجزه و یکی از راهنماهای خداوندی عقل است که گفتند عقل رسول باطنی است و رسول عقل خارجی است و مسئله توحید و نفی شرک را عقل درک میکند زیرا امری واضح تر از توحید نیست آثار قدرت الهی آن به آن در جمیع مخلوقات واضح و روشن است:

دل هر ذرّه را که بشکافی آفتابیش در میان بینی

هر گیاهی که از زمین روید وحده لا شریک له گوید

برگ درختان سبز در نظر هوشیار هر ورقش دفتریست معرفت کردگار

تُسَبِّحُ لَهُ السَّماواتُ السَّبْعُ وَ الْأَرْضُ وَ مَنْ فِيهِنَّ وَ إِنْ مِنْ شَيْ ءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَ لكِنْ لا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ اسراء آیه ۴۶. لذا شرک و بت پرستی بالاخص پس از آمدن انبیاء و دعوت به توحید ضلالت آشکار است که میگوید إِنِّی إِذاً لَفِی ضَلالٍ مُبِینٍ.

[سوره یس (۳۶): آیه ۲۵] .... ص : ۶۳

إِنِّی آمَنْتُ بِرَبِّكُمْ فَاسْمَعُونِ (۲۵)

محققا من ایمان آوردم به پروردگار شما پس از من بشنوید.

إِنِّی آمَنْتُ بِرَبِّكُمْ ایمان آورده بود از ابتداء امر چنانچه گذشت که پیغمبر فرمود: سه نفر لم یکفروا باللّه طرفه عین: علیّ بن ابی طالب، و حبیب نجّار، و آسیه زن فرعون، و سه نفر صدیق: مؤمن آل فرعون و حبیب نجّار- مؤمن آل یس- و علی ابن ابی طالب و هو افضلهم و ممکن است مراد از آمنت تصدیق انبیاء مرسلین باشد و تعبیر بربّکم نه تعبیر به ربّی اشاره به این است که شما هم باید ایمان بیاورید و تصدیق انبیاء او را بکنید زیرا شما را تربیت فرموده نعمت وجود و هستی و نعم باطنیّه و ظاهریّه عطا فرموده فَاسْمَعُونِ دو نحوه تفسیر شده یکی خطاب به همان مشرکین و مراد از سماع اطاعت و فرمانبرداریست یعنی شما هم حرف مرا بشنوید و ایمان بیاورید و اطاعت کنید دیگر خطاب به مرسلین که شما شهادت مرا بشنوید و نزد پروردگار شهادت دهید و معنای اوّل اظهر است و در موضوع حبیب نجّار و معامله قوم با او اختلاف زیادیست

بین مفسّرین بعضی گفتند او را زیر پاهای خود پایمال کردند تا مرد، بعضی گفتند سنگسار کردند حتّی مات، بعضی گفتند او را کشتند سپس خداوند او را زنده کرد بعضی گفتند اراده قتل او را کردند ولی خداوند او را بالا برد چنانچه با حضرت عیسی (ع) فرمود لکن در کافی از حضرت باقر (ع) روایت کرده که فرمود روز اوّل او را مکتّع کردند یعنی انگشتهای او را شکستند خداوند دو مرتبه به او اعاده فرمود روز بعد آمد آنها را دعوت کرد او را کشتند بنا بر این حدیث داخل در مقتولین فی سبیل اللَّه میشود و مصداق آیه شریفه وَ لا تَحْسَبَنَّ الَّذِینَ قُتِلُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ أَمْواتاً بَلْ أَحْیاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ یُرْزَقُونَ فَرِحِینَ بِما آتاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ- الآیه آل عمران آیه ۱۶۳

[سوره یس (۳۶): آیه ۲۶] .... ص : ۶۴

قِیلَ ادْخُلِ الْجَنَّهَ قالَ یا لَیْتَ قَوْمِی یَعْلَمُونَ (۲۶)

گفته شد به آن که داخل بهشت شو گفت ای کاش قوم من میدانستند این نعمت عظمی را.

از کلمه قیل و قال میتوان استفاده کرد که این جنّه جنّت آخرت و قیامت نیست چون بلفظ ماضی ادا شده بلکه همان جنّت عالم برزخ است که در اخبار دارد زمین وادی السّلام نجف است که ارواح انبیاء و ائمّه و صلحاء آنجا متنعّم به نعم الهی هستند (مسئله مهمّه) اختلافیست که نسبت موت و حیات چه نسبت است؟ بعضی گفتند سلب و ایجاب، بعضی گفتند عدم و ملکه، بعضی گفتند تضاد، ما در مجلد سوم کلم الطیّب گفته ایم که نسبت به حیات حیوانی و نباتی عدم و ملکه است و نسبت بحیات انسانی تضادّ است انتقال نشئه است بناء علی هذا می گوییم آیه شریفه لا تَحْسَبَنَّ مخصوص شهداء نیست زیرا لفظ شهید ندارد بلکه هر که در راه دین کشته شود مصداق قتلوا فی سبیل اللَّه است مثل ائمّه اطهار و بسیاری از علماء دین و مؤمنین که در راه دین کشته شدند بلکه به تنقیح مناط قطعی شامل کسانی که در راه خدمت به دین از دنیا میروند میشود بلکه اثبات شی ء نفی ما عدا نمی کند تمام مؤمنین اینها حیات ابدی پیدا میکنند و متنعم بنعم الهی میشوند و مرگ اول راحت آنها میشود چنانچه اخبار بسیاری در این باب داریم حضرت ابا عبد اللَّه الحسین (ع) میفرماید

(خطّ الموت علی ولد آدم مخطّ القلاده علی جید الفتات و ما اولهنی الی اسلافی

اشتیاق یعقوب الی یوسف).

مثنوی میگوید:

مرگ اگر مرد است گو پیش من آی تا در آغوشش بگیرم تنگ تنگ

من از او جانی ستانم جاودان او ز من دلقی بگیرد رنگرنگ

قِیلَ ادْخُلِ الْجَنَّهَ ظاهرا قائل ملائکه باشند که در حال احتضار بشارت می آورند و پرده را پس میکنند و جای او را در بهشت به او نشان میدهند.

قالَ در همان حال احتضار:

یا لَیْتَ قَوْمِی یَعْلَمُونَ که آنها میدانستند ثمرات و نتایج و فوائد توحید و ایمان و تصدیق انبیاء را لکن هیهات هیهات

[سوره یس (۳۶): آیه ۲۷] .... ص : ۶۵

بِما غَفَرَ لِی رَبِّی وَ جَعَلَنِی مِنَ الْمُکْرَمِینَ (۲۷)

به اینکه آمرزید مرا و مغفرت او شامل حال من شد از طرف پروردگار من و مرا قرار داد و جعل فرمود از بندگان محترم خود که آنها را گرامی داشته بِما غَفَرَ لِی رَبِّی در حدیث داریم که میفرماید: مرگ برای مؤمن کفّاره جمیع گناهان او است بلکه اگر موجب غرور و امن من مکر اللَّه نشود فردای قیامت بسیاری از نواصب را فدای مؤمنین میکنند و به ازای آنها به جهنّم میبرند و این منافی با آیه شریفه وَ لا تَکْسِبُ کُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَیْها وَ لا تَزِرُ، وازِرَهٌ وِزْرَ أُخْری انعام آیه ۱۶۴ نیست زیرا در حدیث قدسی است

(و عزّتی و جلالی لا یجوزنی ظلم ظالم)

فردای قیامت مظلوم مطالبه حق خود را میکند در پیشگاه و محکمه الهی باید ظالم به اندازه حق مظلوم گناهان آن را پای خود بگیرد و بر گردن خود بار کند یا اگر مظلوم گناهی ندارد یا بمقدار حقّش نیست باید ظالم عباداتش را به مظلوم دهد و اگر ظالم عبادت ندارد یا به مقدار حق مظلوم نیست خطاب می رسد به مظلوم که در صحرای محشر هر که از خویشان و دوستان خود گرفتار هستند بیاور و گناهان آنها را بار بر ظالم کن تا اندازه اداء حق تو بشود بنا بر این می گوییم ظالمین به آل محمّد از خلفاء سه گانه و بنی امیّه و بنی العبّاس و اتباع آنها را بیاورند آنها عبادت ندارند که به آل محمّد (ص) دهند چون شرط صحّت کلّ عبادات ایمان

است که آنها ندارند و آل عصمت هم گناهی ندارند که به گردن آنها بار کنند چون معصوم هستند لا بد باید قسمت سوم عملی شود و آن خطاب رسد به آل عصمت که در صحرای محشر هر که از ذراری شما و شیعیان شما و دوستان شما گرفتارند بیاورید و گناهان آنها را بر اینها بار کنید تا اداء حق شما بشود و این مورد را برای رفع تعجب و اینکه منافی با آیه نیست و ظلمی در حق آنها نشده بیان کردیم و الّا دستگاه ظالم و مظلوم منحصر به این مورد نیست تمام ظلمه گرفتارند و تمام مظلومین خوشحال و فرحناک هستند.

وَ جَعَلَنِی مِنَ الْمُکْرَمِینَ خداوند مؤمنین را فردای قیامت بسیار احترام می گذارد هر کدام به درجه خود.

[سوره یس (۳۶): آیه ۲۸] .... ص : ۶۶

وَ ما أَنْزَلْنا عَلی قَوْمِهِ مِنْ بَعْدِهِ مِنْ جُنْدٍ مِنَ السَّماءِ وَ ما کُنَّا مُنْزِلِینَ (۲۸)

و ما نازل نکردیم بر قوم حبیب نجّار- رجلی که از اقصی المدینه آمده- از بعد از او- یعنی بعد از کشتن او یا تکذیب او یا تکذیب رسل یا اذیت بآنها- لشکری از آسمان و نیستیم ما انزال کننده.

این آیه شریفه را چند نحو تفسیر کردند: (۱) اینکه ملائکه را برای هلاک آنها نفرستادیم و نمیفرستیم. (۲) اینکه وحی از آسمان بتوسّط ملائکه بر انبیاء برای هدایت آنها پس از کشتن حبیب نجّار و تکذیب انبیاء نفرستادیم و نخواهیم فرستاد. (۳) ملائکه را بجای انبیاء بر آنها نفرستادیم و هرگز نمیفرستیم.

(توضیح کلام) اینکه خداوند بمقتضای حکمت و لطف برای بندگانش انبیاء را ارسال میفرماید و دستورات به توسط ملائکه وحی میفرستد و کتاب نازل میکند تا اینکه حجّت بر آنها تمام شود و راه عذر بر آنها بسته شود لکن پس از آنکه از قابلیّت هدایت افتادند و قساوت و عناد ورزیدند و طغیان و سرپیچی کردند آنها را بخود وامیگذارد تا هر چه بتوانند معصیت و نافرمانی کنند و بر عذاب خود بیفزایند چنانچه میفرماید فَذَرْهُمْ یَخُوضُوا وَ یَلْعَبُوا حَتَّی یُلاقُوا یَوْمَهُمُ الَّذِی یُوعَدُونَ زخرف آیه ۸۳ معارج آیه ۴۲ پس از آن اگر در نسل آنها مؤمنی پیدا میشود عذاب بر آنها نازل

نمیکنـد و اگر پیـدا نمیشود آنها را بعذاب هلاک میفرماید و این کفّار انطاکیه قوم حبیب نجّار حجّت از هر جهت بر آنها تمام شـد: سه پیغمبر بر آنهـا فرسـتاده شـد با معجزات با هرات و حبیب نجّار هم آنچه بایـد بگویـد گفت و معـذلک ایمان نیاوردند میفرماید:

وَ ما أَنْزَلْنا عَلی قَوْمِهِ مِنْ بَعْـدِهِ مِنْ جُنْدٍ مِنَ السَّماءِ وَ ما کُنَّا مُنْزِلِینَ چون حجت تمام شد و دیگر قابل هدایت نیسـتند باید بعذاب هلاـک شونـد کـه گفتنـد: جبرئیـل بر در دروازه شـهر صـیحه زد یـک مرتبـه خـاموش شدنـد و اللَّه العـالم چنـانچه در آیه بعد میفرماید:

[سوره یس (۳۶): آیه ۲۹] .... ص : ۶۷

إِنْ کانَتْ إِلَّا صَیْحَةً واحِدَةً فَإِذا هُمْ خامِدُونَ (۲۹)

نبود مگر یک صیحه پس بناگاه تمام آنها خاموش شدند.

عذابهایی که بر امم سابقه نازل میشد بسا به مقتضای حکمت مدّتی طول میکشـید مثل قوم نوح که مدّتی ساخت کشتی میکرد تا آب از آسـمان باریـد و از زمین جوشـید تا آنها هلاک شدند و مثل عاد که میفرماید باد را سَـخَّرَها عَلَیْهِمْ سَـبْعَ لَیالٍ وَ ثَمانِیَهَ أَیَّامٍ حُسُوماً الحاقّه ۷ و مثـل ثمود فَقـالَ تَمَتَّعُوا فِی دارِکُمْ ثَلاـثَهَ أَیَّامٍ ذلِکَ وَعْـدٌ غَیْرُ مَکْـذُوبٍ و مثل قوم لوط که میفرمایـد إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَ لَیْسَ الصُّبْحُ بِقَرِیبٍ هود آیه ۸۳ و غیر اینها و لکن اینها آنی مهلت نداشتند که میفرماید:

إِنْ کانَتْ إِلَّا صَیْحَةً واحِدَةً که گفتند صیحه جبرئیل بود دم دروازه شهر.

فَإِذا هُمْ خامِـدُونَ خمود خاموشـی است یک مرتبه خاموش شدنـد و کلمه اذا بناگاه است یعنی بدون مهلت چنانچه قوم شـعیب هم بصـیحه هلاـک شدنـد که می- فرمایـد وَ أَخَـذَتِ الَّذِینَ ظَلَمُوا الصَّیْحَهُ فَأَصْـبَحُوا فِی دِیـارِهِمْ جاثِمِینَ هود آیه ۹۶ و تعجب ندارد که تمام آنها به یک صـیحه هلاک شوند بلکه تمام آنچه در آسـمانها و زمین هستند به یک صیحه هلاک شوند چنانچه میفرمایـد وَ نُفِخَ فِی الصُّورِ فَصَـعِقَ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ مَنْ فِی الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِیهِ أُخْری فَإِذا هُمْ قِیامٌ یَنْظُرُونَ زمر آیه ۶۸ و تمام اینها در جنب قدرت حق مساوی است بمجرّد اراده

تحقق پیدا میکند از امر قیامت و حشر جمیع خلائق مشکلتر در نظر ما چیزی نیست و میفرماید وَ ما أَمْرُ السَّاعَهِ إِلَّا کَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ نحل آیه ۷۹ وَ ما أَمْرُنا إِلَّا واحِدَهٌ کَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ قمر آیه ۵۰ و مکرّر بیان کرده ایم که افعال الهی احتیاج به مقدّمات زیادی ندارد مثل افعال عباد نیست که باید اوّل تصوّر کند سپس تصدیق بفائده آن پس عزم سپس جزم ثمّ حرکت عضلات پنج مقدّمه بلکه بمجرّد اراده که علم به صلاح باشد ایجاد میفرماید که تعبیر به مشیّت میکنیم ما شاء اللّه کان و ما لم یشأ لم یکن و از این جهت گفتند خلقت الاشیاء بالمشیه و المشیه بنفسها.

[سوره یس (۳۶): آیه ۳۰] .... ص : ۶۸

یا حَسْرَهً عَلَی الْعِبادِ ما یَأْتِیهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا کانُوا بِهِ یَسْتَهْزِؤُنَ (۳۰)

ای دریغ بر بندگان که نیامد آنها را رسولی مگر آنکه بودند به او استهزاء و مسخره میکردند.

چه اندازه انبیاء را بلکه مؤمنین را مسخره و استهزاء میکردند وَ لَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِکَ فَحاقَ بِالَّذِینَ سَخِرُوا مِنْهُمْ ما کانُوا بِهِ یَسْتَهْزِؤُنَ انعام آیه ۱۰ در حق نوح وَ کُلَّما مَرَّ عَلَیْهِ مَلَأٌ مِنْ قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ- الایه هود آیه ۴۰ زُیِّنَ لِلَّذِینَ کَفَرُوا الْحَیاهُ الدُّنْیا وَ یَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِینَ آمَنُوا بقره آیه ۲۰۸ وَ إِذا رَأَوْا آیَهً یَسْتَسْخِرُونَ و الصّافات آیه ۱۴ فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سِخْرِیًّا حَتَّی أَنْسَوْکُمْ ذِکْرِی وَ کُنْتُمْ مِنْهُمْ تَضْحَکُونَ مؤمنون آیه ۱۱۲ وَ قالُوا ما لَنا لا نَری رِجالًا کُنَّا نَعُدُّهُمْ مِنَ الْأَشْرارِ أَتَّخَذْناهُمْ سِخْرِیًّا أَمْ زاغَتْ عَنْهُمُ الْأَبْصارُ ص آیه ۶۲ و ۶۳ وَ إِذا خَلَوْا إِلی شَیاطِینِهِمْ قالُوا إِنَّا مَعَکُمْ إِنَّما نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ بقره آیه ۱۴ قُلْ أَ بِاللَّهِ وَ آیاتِهِ وَ رَسُولِهِ کُنْتُمْ تَسْتَهْزِؤُنَ توبه آیه ۶۶ إِنَّا کَفَیْناکَ الْمُسْتَهْزِئِینَ حجر آیه ۹۵ و غیر اینها از آیات لذا حبیب نجّار پس از دخول در جنّت که قبلا ذکر فرمود می گوید:

یا حَسْرَهً عَلَی الْعِبادِ حسرت و ندامت و پریشانی، از برای کسیست که نعمتی، و نفعی در دست داشته باشد و از دست بدهد و چه نعمتی بزرگتر از نعمت ایمان است و تصدیق انبیاء و اطاعت آنها که سعادت دنیا و آخرت را در بر دارد فردای قیامت فریاد وا حسرتاه آنها بلند است أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ یا حَسْرَتی عَلی ما فَرَّطْتُ فِی

جَنْبِ اللَّهِ وَ إِنْ كُنْتُ لَمِنَ السَّاخِرِينَ

زمر آیه ۵۷ قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقاءِ اللَّهِ حَتَّى إِذا جاءَتْهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً قالُوا يا حَسْرَتَنا عَلى ما فَرَّطْنا فِيها انعام آیه ۳۱ ما يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ نفی کلّی می کند که احدی از پیغمبران نبودند که آنها را استهزاء نکنند إِلَّا كانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ بلکه غیر انبیاء ائمه را استهزاء می کردند امروز هم علماء و متدینین را استهزاء میکنند.

[سوره یس (۳۶): آیه ۳۱] .... ص : ۶۹

أَ لَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ أَنَّهُمْ إِلَيْهِمْ لا يَرْجِعُونَ (۳۱)

آیا این مشرکین و کفّار نمیبینند و درک نمی کنند که بسیاری را از کفّار و مشرکین از پیش از اینها ما هلاک کردیم محقّقا آنها بسوی اینها دیگر بر نمی گردند.

أَ لَمْ يَرَوْا رؤیت در اینجا بمعنی درک است یعنی آیا درک نمی کنند و فکر نمیکنند و تأمل و تدبر ندارند كَمْ أَهْلَكْنا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ قوم نوح که به غرق هلاک شدند، عاد قوم هود که به باد هلاک شدند، ثمود قوم صالح که بصاعقه هلاک شدند قوم شعیب بصیحه هلاک شدند، قوم لوط بخسف و امطار حجاره هلاک شدند، فرعونیان به غرق هلاک شدند، قوم ابرهه بحجاره ابابیل هلاک شدند، همین اهل انطاکیه به صیحه واحده هلاک شدند و غیر اینها آیا فکر نمیکنند که سبب هلاکت آنها چه بوده همین شرک و کفر و تکذیب انبیاء و طغیان و فساد که اینها هم دارند آیا نمی ترسند که به همین نوع عذابها اینها هم گرفتار شوند آیا بخود نمی آیند؟

أَنَّهُمْ إِلَيْهِمْ لا يَرْجِعُونَ یعنی پس از هلاکت دیگر بدنیا بر نگشتند تا قیامت که تمام بر می گردند برای جزاء.

(سؤال) چه بسیار مواردی داریم که از آیات و اخبار استفاده میشود که برگشتند مثل عزیز که می فرماید أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلى قَرْيَةٍ وَ هِيَ خاوِيَةٌ عَلى عُرُوشِها قالَ أَنَّى يُحْيِي هذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِها- الی قوله تعالی- وَ انْظُرْ إِلَى الْعِظامِ كَيْفَ نُنْشِزُها ثُمَّ نَكْسُوها لَحْماً- الایه بقره آیه ۲۶۱ و مثل هفتاد نفر که موسی برای میقات برد وَ اخْتارَ مُوسى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا لِمِيقاتِنا فَلَمَّا أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ- الآیه اعراف آیه ۱۵۴ وَ إِذْ قُلْتُمْ يا مُوسى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَ أَنْتُمْ

تَنْظُرُونَ ثُمَّ بَعَثْناكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

بقره آیه ۵۱ و ۵۲ و مثل احیاء عیسی موتی را و همچنین پیغمبر و ائمّه (ع) و در دوره ظهور و دوره رجعت.

(جواب) در آیه ندارد که هر که مرد به دنیا بر نمی گردد میفرماید چه بسیار آنهم قرون قبل را فرمود مربوط به زمان بعد نیست بالاخص اینها ازمنه آتیه را که مشاهده نکرده اند بلکه قبول هم ندارند.

[سوره یس (۳۶): آیه ۳۲] .... ص : ۷۰

وَ إِنْ كُلٌّ لَمَّا جَمِيعٌ لَدَيْنا مُحْضَرُونَ (۳۲)

و نیست کلّ شما مگر آنکه جمیع شما نزد ما حاضر خواهید شد و شما را حاضر میکنند.

راجع به قیامت و یوم البعث است که جمیع جن و انس و ملک بلکه جمیع حیوانات محشور میشوند که آیات شریفه قرآن در این باب بسیار است و خصوصیّات آن عالم آخرت با این عالم بسیار تفاوت دارد من جمله اینکه فرمودند

الیوم عمل و لا حساب و غدا حساب و لا عمل

دنیا دار تکلیف است و آخرت دار جزاء است چنانچه میفرماید لَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئاتِ حَتَّى إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ وَ لَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَ هُمْ كُفَّارٌ نساء آیه ۲۲ و من جمله اینکه آخرت دار حیات است تمام خصوصیّات آن عالم زنده هستند وَ إِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوانُ لَوْ كانُوا يَعْلَمُونَ عنکبوت آیه ۶۴ مرگ در آخرت نیست. وَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ نارُ جَهَنَّمَ لا يُقْضى عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا وَ لا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ مِنْ عَذابِها فاطر آیه ۳۳ بلکه تمام نعم بهشتی و تمام عذابهای جهنّمی حیات دارند با اهلش تکلّم میکنند و به درجات ایمان و اعمال صالحه لذّت می بخشند و بدرجات کفر و اعمال سیّئه الم و عذاب می- چشانند بلکه چه بسیار در جهنّم نمی سوزند و متألّم به آلام آن نمی شوند مثل ملائکه عذاب بلکه الم می بخشند و اهل محشر موقعی که تمام حاضر می شوند خداوند اینها را دسته بندی میکند یک دسته اهل عذاب و جهنّم کسانی که بدون ایمان از دنیا رفته از روی تقصیر یک دسته کسانی که بدون ایمان رفته لکن از روی قصور مثل اطفال کفّار و مجانین آنها، آنها را به محلّی می برند و یک زندگانی بر آنها قرار می دهند: نه استحقاق عذاب دارند نه لیاقت و قابلیّت بهشت، یک دسته کسانی که با ایمان و آمرزیده

از دنیا می روند بدون حساب وارد بهشت می شوند، یک دسته با ایمان و آلوده به معاصی از دنیا می روند اینها گرفتار اعمال خود هستند تا تدارک شود یا مغفرت شامل حال آنها شود یا نائل به شفاعت شفعاء شوند و بهشت روند و در جهنّم و بهشت هم درکاتی و درجاتی دارد هر دسته در درجه خود یا در درکه خود هستند: یک دسته اطفال مؤمنین هستند که برای احترام پدران و مادران بهشت میروند، یک دسته مجانین و سفهاء مؤمنین جای خوبی بر آنها معیّن شده، یک دسته کفّار جن و شیاطین جهنّم با اهل جهنّم محشور و معذّب هستند، یک دسته مؤمنین جن برای آنها بهشتی غیر از بهشت انس مناسب حال خود آنها، یک دسته حیوانات و وحوش صحرایی برای آنها محلّی معیّن شده می چرند.

[سوره یس (۳۶): آیه ۳۳] .... ص : ۷۱

وَ آیَةٌ لَهُمُ الْأَرْضُ الْمَیْتَةُ أَحْیَیْناها وَ أَخْرَجْنا مِنْها حَبًّا فَمِنْهُ یَأْکُلُونَ (۳۳)

و آیت و دلیل است از برای معرفت خداوند و وحدانیّت او و قدرت و علم و حکمت او اینکه زمین مرده را که خشک و ساده است و بدون آب و گیاه است احیا می کنیم آن زمین را زنده می شود و بیرون می آوریم از آن زمین جنس دانه را پس از آن جنس میخورند.

در این آیات شریفه خداوند آثار قدرت خود را و تفضّلاتی که بر بندگان فرموده و نعمتهایی که به آنها عطا کرده بیان میفرماید من جمله:

وَ آیَةٌ لَهُمُ یک نشانه و دلیل برای تمام افراد بشر الْأَرْضُ الْمَیْتَةُ در فصل خزان که گیاهی در روی زمین نیست صحراها تمام قاعا صفصفا است خداوند به نزول باران و وزیدن بادها و تلطیف هوا أَحْیَیْناها زنده می کند زمین را و سبز و خرّم، نهرها جاری، کشتزارها سیراب وَ أَخْرَجْنا مِنْها حَبًّا گندم، جو، عدس، ماش، نخود، برنج، لوبیا و سایر حبوبات فَمِنْهُ یَأْکُلُونَ که اگر خدای نخواسته یک سال باران نیامد خشکسالی شد کار بجایی میرسد که یکدیگر را میخورند چنانچه گفتند:

(زمانی که آدمخوری باب گشت هزار و دویست و هشتاد و هشت)

تاریخ هجری قمری

ص: ۷۱

[سوره یس (۳۶): آیه ۳۴] .... ص : ۷۲

وَ جَعَلْنا فِيها جَنَّاتٍ مِنْ نَخِيلٍ وَ أَعْنابٍ وَ فَجَّرْنا فِيها مِنَ الْعُيُونِ (۳۴)

و قرار دادیم در آن زمین میته باغستانهایی و نخلستانهایی از نخل خرما و رطب و از مو انگور و شکافتیم در آن زمین میته و در آن جنّات چشمه هایی از آب.

و ذکر نخیل و اعناب از باب مثال است و الّا فواکه و میوه ها بسیار است چه از اشجار باشد مثل سیب، به، هلو، گلابی، شلیل و اشباه اینها، چه فواکه زمینی باشد مثل هندوانه، خربوزه، بادنجان، کلم قمری، شلغم، بقولات، تره، نعناع ترخون، ریحان و غیر اینها از مأکولات انسان و حیوانات جلّ الخالق.

وَ جَعَلْنا فِيها جَنَّاتٍ جنّات از ماده جنّ است بمعنی مستور و لذا طائفه جن را جن گفتند بر اینکه بر انسان مستور هستند دیده نمی شوند چنانچه می- فرماید در مورد شیاطین إِنَّهُ يَراكُمْ هُوَ وَ قَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لا تَرَوْنَهُمْ اعراف آیه ۲۶ و در این باغستان ها و نخلستان ها چنان اشجار سر بهم آورده و سایه انداخته که خورشید و ماه و ستارگان و آسمان دیده نمیشود.

مِنْ نَخِيلٍ وَ أَعْنابٍ ذکر نخیل و اعناب از باب مثال است و امتیاز این دو از سایر فواکه و میوه ها برای شدّت احتیاج بشر است از بسرش تا شیره و سرکه اش و لذا در میان فواکه این دو مورد زکات شد چنانچه در حبوب گندم و جو مورد شد زیرا احتیاج به این دو بیش از سایر حبوبات است که اینها را غلّات اربعه میگویند چنانچه در حیوانات که مأکول انسان هستند انعام ثلاثه: شتر، گاو، گوسفند و بز نیز حکم گوسفند دارد و احتیاجات به آنها از پوست آنها تا شیر آنها و روغن و کره و ماست و پنیر و کشک و سایر فوائد بسیار است و در میان فلزّات طلا و نقره سکه دار چون تمام معاملات بسته به آنها است این نه چیز است که مورد زکاه است.

وَ فَجَّرْنا فِيها مِنَ الْعُيُونِ ضمیر فیها ممکن است به ارض باشد که در آیه قبل فرمود و ممکن است به جنّات باشد لکن اول بنظر اقرب می آید.

[سوره یس (۳۶): آیه ۳۵] .... ص : ۷۲

لِيَأْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ وَ ما عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ أَ فَلا يَشْكُرُونَ (۳۵)

برای اینکه بخورید از میوه های آن و آنچه عمل میکند او را دستهای آنها آیا پس از این شکر نمی کنند؟

لِيَأْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ غرض و غایت اینکه این جنّات نخیل و اعناب را قرار دادیم و لو فوائد بسیاری دارد ولی غرض اصلی استفاده از میوه او است که خداوند برای انسان قرار داده چنانچه می فرماید خَلَقَ لَكُمْ ما فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً و این استفاده خوراک شما علّت غایی خلقت اشجار است که گفتند علّت غایی در تصور مقدّم است بر علّت مادی و صوری لکن در وجود مؤخّر است.

وَ ما عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ که از این خرما و انگور چه اندازه استفاده از کشمش او شیره او، سرکه او، از برگ او، از قامه او، از هسته او، حتّی اهل فساد از شراب او استفاده می کنند و غیر اینها از فوائد حتّی بر حیوانات آنها.

أَ فَلا يَشْكُرُونَ آیا پس از اینهمه نعمت معذلک شکرگزار نیستند؟ گفتند شکر نعمت شرایطی دارد: اولا اینکه بداند این نعمت از جانب پروردگار است نه مثل طبیعی که مستند به طبیعت می داند و ثانیا اینکه بداند که احدی قدرت ندارد بر اینکه باران بفرستد یا حبّه ای از زمین خارج کند تا نخله و اشجار برویاند و ثالثا به ازاء هر نعمتی عملی انجام دهد هم شکر قلبی میخواهیم هم لسانی هم عملی و همین شکر گذاری باعث زیادتی نعمت میشود و کفران باعث سلب نعمت لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَ لَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذابِي لَشَدِيدٌ ابراهیم آیه ۷ با اینکه این نعمت ها در جنب سایر نعم الهی بسیار کوچک و حقیر است و نعم الهیّه بسیار است که میفرماید: وَ إِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لا تُحْصُوها ابراهیم آیه ۳۷ از نعمت وجود و اعضاء بدن و نعمت عقل و سایر نعم الهیّه و اعظم از همه آنها نعمت ایمان و معرفت به توحید و عدل و نبوّت انبیاء و ولایت و تصدیق به قیامت و توفیق باعمال صالحه است

[سوره یس (۳۶): آیه ۳۶] .... ص : ۷۳

سُبْحانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْواجَ كُلَّها مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ وَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَ مِمَّا لا يَعْلَمُونَ (۳۶)

منزّه است پروردگاری که خلق فرمود جفت هایی نر و ماده تمام آنها از آنچه روئیده میشود از زمین و از نفوس خود آنها و از آنچه نمیدانند و پی نمیبرند.

سُبْحانَ الَّذِي یکی از اذکار اربعه تسبیح است: تکبیر، تسبیح، تحمید تهلیل و بر همه آنها اطلاق تسبیح میشود می گویی تسبیحات اربعه، تسبیح فاطمه

سایر تسبیحات و معنای تسبیح تنزیه و تقدیس حضرت ربوبیست از کلیّه عیوب و نواقص و احتیاجات ذاتا و صفه و فعلا.

خَلَقَ الْأَزْواجَ کُلَّها تمام جن و انس و نباتات و حیوانات و معادن و آنچه در تخوم ارض، و در قعر دریاها است نر و ماده قرار داده به اشکال مختلفه و رنگهای متعدّده و طعم های متفرّقه و خواص متفاوته.

مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ که در اخبار دارد نطفه نر جزو گرد هوا میشود بتوسّط باران بر ماده می نشیند و میوه و ثمره از آن بیرون می آید.

وَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ که دارد در نطفه انسان و حیوانات سلولهایی هست که هر کدام اقتضای یک اولاد دارد و اینها یکدیگر را میخورند تا باقی ماند یکی یا دو یا چند که بسا بعض حیوانات چندین اولاد زایش میکنند مثل سگ و گربه و در تخوم و حبوب نطفه قرار میگیرد و به ثمر میرسد.

وَ مِمَّا لا یَعْلَمُونَ در اخبار دارد آنچه در تخوم ارض است و آنچه در قعر دریاها است حتّی دارد صدف دهن باز میکند و نطفه توسّط باران در دهان آن ریخته میشود و مروارید میگردد حتّی در کوه ها نر و ماده آنها تماس میگیرد معادن از آنها استخراج میشود حتّی آبها بسا به ملاقات یکدیگر تولید بعض میاه میکنند.

[سوره یس (۳۶): آیه ۳۷] .... ص : ۷۴

وَ آیَةٌ لَهُمُ اللَّیْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهارَ فَإِذا هُمْ مُظْلِمُونَ (۳۷)

و یکی دیگر از آیات الهی برای آنها شب است که بیرون می آوریم از او روز را یعنی چون روز خارج میشود و شب میشود پس در این هنگام آنها در تاریکی می افتند.

مکرر گفته شده که کره زمین یک حرکت وضعی دارد دور خود در یک شبانه روز میچرخد و همیشه نصف سطح کره زمین مقابل خورشید است این قسمت مقابل تشکیل روز میدهد و آن قسمت دیگر تشکیل شب میدهد و اگر این حرکت را نداشت همیشه آن قسمت مقابل روز بود و قسمت مخالف شب و در هیچکدام زندگانی میسر نبود چنانچه در ارض تسعین شش ماه روز است و شش ماه شب و دوره سال یک شبانه روز است و هیچ ممکن نیست در آنجا زندگی کردن و امّا زیادتی روز و شب برای

حرکت زمین است دور کره شمس در یک سال و چون مطابق دائره منطقه البروج سیر می کند و دائره معدّل با دائره منطقه در دو نقطه تماس میگیرند اوّل فروردین و اوّل مهر شب و روز مساوی میشوند و در نقطه منتهای بعد بر یکدیگر زائد میشوند که ۲۴ درجه است اول تیر و اول دی روز در منتهی درجه بلندی میشود در اول تیر و منتهی درجه کوتاهی در اوّل دی و شب بعکس میشود.

[سوره یس (۳۶): آیه ۳۸] .... ص : ۷۵

وَ الشَّمْسُ تَجْرِی لِمُسْتَقَرٍّ لَها ذلِکَ تَقْدِیرُ الْعَزِیزِ الْعَلِیمِ (۳۸)

و خورشید جریان و حرکت دارد تا محلّی که از برای او قرار داده شده که آنجا استقرار پیدا میکند این است تقدیر خداوند عزیز مقتدر علیم بجمیع حکم و مصالح.

وَ الشَّمْسُ تَجْرِی لِمُسْتَقَرٍّ لَها نظر به اینکه عقیده حکماء قبل این بود که این آسمانهای هفتگانه مثل فلزیست بهم چسبیده که سطح محدّب هر یک مماس با سطح مقعّر دیگریست و این سیّارات سبع مثل میخ در هر یک کوبیده شده: قمر، عطارد زهره، شمس، مرّیخ، مشتری، زحل، و فلک سابعه سطح محدّب او مماس با فلک ثوابت که بقیّه کواکب در او کوبیده شده و نام او را کرسی گذاشتند و سطح محدّب کرسی مماس با فلک غیر مکوکب که فلک اطلسش نام نهادند که عرش باشد و عرش این کواکب و افلاک را دور کره زمین در شبانه روز میچرخاند لذا مفسّرین در تفسیر این جمله تفاسیری کردند و چون این عقیده فسادش امروز ظاهر شده و این کواکب در این فضا وسیع هر کدام سیر مخصوصی دارند بخصوص منظومه های شمسی ولی تمام اینها یک سیر مستقیمی دارند بطرف کره وگا که نسر الطائرش گویند و بعد او از کره زمین به حدّیست که لا یعلمه الّا اللّه و چون به آنجا رسیدند تمام این کرات مجتمع میشوند و از حرکت می افتند و قیامت بر پا میشود و در آیات و اخبار اشاراتی باین جمله دارد مثل آیه شریفه فَإِذا بَرِقَ الْبَصَرُ وَ خَسَفَ الْقَمَرُ وَ جُمِعَ الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ قیامت آیه ۷ و ۸ و ۹ و در خبر دارد ابن بابویه حدیثی مسندا از ابی ذر غفاری نقل میکند و حدیث مفصّل است و محلّ شاهد آن از پیغمبر روایت میکند از اوصاف شمس فرمود میگوید

(قلت یا رسول اللّه این تغیب الشّمس قال فی السّماء ثمّ ترفع من سماء الی سماء

حتّی ترفع الی السّماء السّابعه العلیاء حتّی تکون تحت العرش- الی قوله (ص)- فذلک قول اللّه عزّ و جلّ وَ الشَّمْسُ تَجْرِی لِمُسْتَقَرٍّ لَها ذلِکَ تَقْدِیرُ الْعَزِیزِ الْعَلِیمِ

و این حدیث کالصّریح است لما قلناه و حدیث بسیار مفصّل است تا میرسد که می فرماید

الی قوله فذلک قوله تعالی إِذَا الشَّمْسُ کُوِّرَتْ وَ إِذَا النُّجُومُ انْکَدَرَتْ و القمر کذلک من مطلعه و مجراه فی افق السّماء و مغربه و ارتفاعه الی السّماء السّابعه و تحت العرش الحدیث

و میتوان گفت این حدیث یکی از معجزات آن حضرت است که امروز کشف می شود.

ذلِکَ تَقْدِیرُ الْعَزِیزِ الْعَلِیمِ عزیز غالب قاهر مقتدر است علیم عالم به جمیع اشیاء علم غیر متناهی نه اوّل دارد نه آخر عین ذات مقدّس است.

[سوره یس (۳۶): آیه ۳۹] .... ص : ۷۶

وَ الْقَمَرَ قَدَّرْناهُ مَنازِلَ حَتَّی عادَ کَالْعُرْجُونِ الْقَدِیمِ (۳۹)

و ماه را چنین تقدیر کردیم در منازلی سیر میکند تا برگردد مثل شاخه خرمای قبلی یعنی هلالی.

وَ الْقَمَرَ قَدَّرْناهُ مَنازِلَ چون ماه از خود هیچ نور ندارد لکن جسم شفّافست مثل آینه کسب نور از خورشید میکند و در یک ماه دور کره شمس میگردد و همیشه نصف مقابل شمس نورانی است و نصف دیگرش ظلمانی و در دوازده برج سیر دارد در برج اول نصف مقابل گوشه آن بر اهل زمین ظاهر میشود مثل هلال شبیه عرجون خرما آن گوشه که مقابل شمس است و هر برجی یک قسمت آن ظاهر میشود تا در برج ششم و هفتم تمام نصف مقابل مشهود اهل زمین میشود که آن را بدر میگویند سپس رو به نقصان میگذارد تا در طرف مقابل شمس تمام نصف آن رو بشمس در زمین نمایش ندارد که محاق میگویند و در دو نقطه که تعبیر به رأس و ذنب میکنند که در یک نقطه زمین فاصله میشود بین ماه و خورشید و سایه می اندازد ماه میگیرد و آنهم در شب سیزده و چهارده و پانزده واقع میشود خسوفش گویند و در یک نقطه ماه فاصله میشود بین شمس و زمین نور شمس بزمین تابش ندارد خورشید میگیرد کسوفش میگویند در اواخر ماه بیست و هشتم و بیست و نهم و این خسوف و کسوف یا کلّی است که تمام قرص میگیرد و بسا جزئیست یک قسمت آن.

حَتَّى عادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ يعنى اواخر ماه مثل اوائل آن ماه نمايش دارد هلالى عرجون قديم اوّل ماه است شب اوّل و دوّم و سوّم عود آن اواخر ماه است مثل شب بيست و پنجم و بيست و ششم و بيست و هفتم قبل از محاق.

[سوره يس (۳۶): آيه ۴۰] .... ص : ۷۷

لا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَها أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَ لا اللَّيْلُ سابِقُ النَّهارِ وَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ (۴۰)

نه خورشيد سزاوار است براى او كه درك كند ماه را و نه شب ميتواند بر روز سبقت بگيرد و كلّ اينها در فلك خود يسبحون هستند.

لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَها أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ زيرا قمر در آسمان طبقه اوّل است و نزديكترين كرات است به زمين و شمس در طبقه چهارم است كه در آنجا بيت- المعمور است كه مسجد ملائكه است و دارد مطابق كعبه است كه اگر سنگى رها كنند مستقيما مى آيد روى طاق كعبه و فاصله بين اين دو كره عطارد و زهره است كجا ميتوانند به يكديگر برسند.

وَ لَا اللَّيْلُ سابِقُ النَّهارِ است كه شب پس از غروب است و روز اوّل طلوع تا خورشيد طالع است شب نيست چنانچه تا نور هست ظلمت نيست تا ايمان هست كفر نيست.

وَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ اين جمله را سه نحوه تفسير كردند يكى بمعنى سباحت و شناورى كه سبّاحان در دريا شنا ميكنند مثل حيوانات دريايى و ماهيان دريا شايد اشاره به اين باشد كه همين نحوى كه حيوانات دريايى نميتوانند از دريا خارج شوند اگر خارج شوند هلاك ميشوند اين كرات جويّه هم از فلك خود نميتوانند خارج شوند در فلك خود شناورند كه مطابق ميشود با جمله لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَها أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ. تفسير دوّم اينكه اينها مثل حركت وضعى زمين دور خود مى چرخند و مثال زدند مثل حركت مغزل دور فلكه در دست غزّال. تفسير سوّم كه شايد بنظر نزديكتر مى آيد كه تمام اين كرات در مراكز خود تسبيح پروردگار خود مى كنند بدليل قوله تعالى تُسَبِّحُ لَهُ السَّماواتُ السَّبْعُ وَ الْأَرْضُ وَ مَنْ فِيهِنَّ وَ إِنْ مِنْ شَيْ ءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَ لكِنْ لا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ اسرى آيه ۴۶ و گفتيم مراد تسبيح كلامى

و قولیست نه تکوینی زیرا تکوینی را انسان درک میکند:

و فی کلّ شی ء له آیه تدلّ علی انّه واحد

برگ درختان سبز در نظر هوشیار هر ورقش دفتریست معرفت کردگار

و گفتند سنگریزه در کف مبارک پیغمبر تسبیح میکرد، معجزه تسبیح او نبود، معجزه شنیدن صحابه تسبیح او را بود و اقرب از این معنی اینکه اصل معنای سبّح صنعتی که موجب تعجّب باشد انسان تسبیح صانع آن را میکند چنانچه هر امر غریبی را مشاهده کند و تعجّب کند میگوید سبحان اللّه چنانچه می فرماید سُبْحانَکَ هذا بُهْتانٌ عَظِیمٌ نور آیه ۱۶ یعنی آثار قدرتی که خداوند در هر یک از این کرات قرار داده مورث تعجّب است و باید تسبیح حق نمود مثل آیه شریفه سُبْحانَ الَّذِی أَسْری بِعَبْدِهِ لَیْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ إِلَی الْمَسْجِدِ الْأَقْصَی اسراء آیه ۱ و در آخر همین سوره می فرماید فَسُبْحانَ الَّذِی بِیَدِهِ مَلَکُوتُ کُلِّ شَیْ ءٍ وَ إِلَیْهِ تُرْجَعُونَ.

[سوره یس (۳۶): آیه ۴۱] .... ص : ۷۸

وَ آیَهٌ لَهُمْ أَنَّا حَمَلْنا ذُرِّیَّتَهُمْ فِی الْفُلْکِ الْمَشْحُونِ (۴۱)

و یکی دیگر از آیات قدرت الهی برای بشر این است که حمل کردیم ذرّیه آنها را در کشتی که مملوّ از جمعیت بود.

در کلمه ذرّیه اختلاف شدیدیست که آیا مراد نساء هستند یا اطفال که قوّه مسافرت ندارند یا مراد نسل آتیه آنها است یا مراد آباء آنها که در کشتی نوح بودند. (اقول) ضمیر هم در آیه مراد خصوص موجودین وقت خطاب نیست چنان چه در آیات قبل هم مراد خصوص آنها نیست بلکه مراد جنس بشر است و چون نسل بشر از زمان آدم تا زمان نوح بسیار بودند که از نسل آدم و شیث و سایر انبیاء و اولادهای دیگر اینها تمام ذراری یکدیگر بودند و شرطش طفولیّت و نسوه نیست الان ذراری رسول اللّه (ص) در روی زمین بسیار هستند و خصوص سادات هم نیست بلکه اکثر عوام هم از طرف امّهات خود یا امّهات آباء یا امّهات امّهات ذراری رسول اللّه هستند و در زمان نوح کره زمین را آب گرفت حتّی کوه ها زیر آب رفت اگر کشتی نوح نبود نسل بشر بلکه سایر حیوانات برّی از بین رفته بودند خداوند وحی فرستاد و حضرت نوح کشتی را ساخت و مؤمنین را در آن قرار داد و از هر حیوانی یک

جفت نر و ماده قرار داد و این نعمت بزرگ و آیت عظیمی بود که بتوسط این کشتی نسل بشر و سایر حیوانات تا دامنه قیامت باقی باشند لذا میفرماید:

وَ آیَهٌ لَهُمْ تمام جنس بشر.

أَنَّا حَمَلْنا ذُرِّیَّتَهُمْ ذرّیه بشر را که در زمان نوح بودند حمل کردیم.

فِی الْفُلْکِ الْمَشْحُونِ در کشتی که مملو بود چون این عده مؤمنین که در کشتی بودند با زوج حیوانات کشتی مملو شد و سپس تعلیم گرفتند در ساخت کشتیها که از روی دریاها مسافرت کنند از مملکتی به مملکتی از شهری بشهری و حمل مال التجاره و ما یحتاج هر صقعی را به صقع دیگر برند.

[سوره یس (۳۶): آیه ۴۲] .... ص : ۷۹

وَ خَلَقْنا لَهُمْ مِنْ مِثْلِهِ ما یَرْکَبُونَ (۴۲)

و خلق کردیم از برای آنها از مثل فلک آنچه بر او سوار شوند.

نوع مفسّرین گفتند مثل کشتی حیواناتی که مراکب انسان هستند: حمار، استر، فرس، بقر، ابل، لکن آنچه بنظر می رسد تشبیه به فلک این مراکب امروزه است: ریل و ماشین و طیّاره که همین نحوی که کشتی روی آب سیر میکند ریل و ماشین روی زمین و طیّاره در هوا سیر میکند و این هم یکی از اخبار غیبی قرآن است و یکی از معجزات که خبر از امروزه ما میدهد.

[سوره یس (۳۶): آیه ۴۳] .... ص : ۷۹

وَ إِنْ نَشَأْ نُغْرِقْهُمْ فَلا صَرِیخَ لَهُمْ وَ لا هُمْ یُنْقَذُونَ (۴۳)

و اگر مشیّت ما تعلّق گرفت که آنها را غرق کنیم پس فریاد رسی نیست از برای آنها و نه اینها نجات می یابند.

(تنبیه) این وسائل مسافرت همین نحوی که برای سهولت مسافرت و پیشرفت کارها است همین نحو خطرات دارد هر چه راحتی و سهولتش بیشتر باشد خطراتش هم زیادتر و سخت تر میشود مثلا خطر حمار و استر و فرس و گاو و شتر فقط سقوط از آنها است و رسیدن آسیبی به انسان امّا خطرات ماشین که همه روزه چه اندازه تصادفاتی دارد و چه مقدار تلفاتی و البته خطر ریل بیشتر و سخت تر از ماشین است و خطر طیّاره سخت تر از ریل است و نوع این خطرات در اثر بی ملاحظگی و جهالت رانندگان و تسریع و عجله در وصول به مقاصد است و امّا خطر کشتی نوعا در اختیار بشر

نیست و بواسطه تلاطم دریاها است و امواج آنها بالاخص اگر چهار موجه شود و این تلاطم و امواج در تحت مشیّت الهی است لذا میفرماید:

وَ إِنْ نَشَأْ نُغْرِقْهُمْ کشتی زیر آب رود و تمام اهلش غرق شوند در میان دریا کیست فریاد رس آنها؟

فَلا صَرِیخَ لَهُمْ و کیست آنها را از غرق نجات دهد؟

وَ لا هُمْ یُنْقَذُونَ.

(تنبیه) یکی از معجزات بزرگ که شاید متجاوز از هزار مرتبه تجربه شده که در موقع تلاطم کشتی و امواج دریایی تربت ابی عبد اللَّه را در دریا انداخته کشتی قرار میگیرد و امواج فرو می نشیند.

(تذکّر) انسان باید هر موقعی که بر این نوع مراکب سوار شد با توکّل باشد و تسمیه بگوید و چون بمقصد نائل شد شکرگزار باشد که نجات یافته.

[سوره یس (۳۶): آیه ۴۴] .... ص : ۸۰

إِلَّا رَحْمَهً مِنَّا وَ مَتاعاً إِلی حِینٍ (۴۴)

مگر رحمتی از ما شامل حال آنها شود و آنها را متمتّع سازیم تا زمان معیّنی.

که اجل آنها سر رسد یا خطری متوجّه نشود و بسلامتی به مقصد نائل شوند یا در مخاطرات خداوند حفظ فرماید. خود حقیر مشاهده کردم یک ماشین که هشت مسافر داشت و یک راننده بالای یک گردنه ماشین سقوط کرد و تقریبا بیست متر برگشت و ماشین خورد شد بطوری که از او صرفنظر کردند و این نه نفر از داخل این ماشین بیرون آمدند و خردلی آسیب به آنها وارد نشده بود و همچنین خود حقیر در کشتی بودم کشتی متلاطم شد دیدم کارکنان کشتی یک چیزهایی مملو از باد به کمر خود می بندند پرسیدم اینها چیست گفتند کشتی دارد غرق میشود اینها را به خود می بندند که روی آب آنها را نگاهدارد تا کشتی دیگری بیاید و اینها را نجات دهد شروع کردم به ذکر شریف حدیث کساء هنوز تمام نشده بود کشتی آرام گرفت. انسان در هر حال، باید متوجه باشد و پناه ببرد به خداوند متعال و وسائطی که دارد متوسّل شود تا خدا او را حفظ فرماید و نجات دهد.

[سوره یس (۳۶): آیه ۴۵] .... ص : ۸۱

وَ إِذا قِيلَ لَهُمُ اتَّقُوا ما بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَ ما خَلْفَكُمْ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (۴۵)

و چون گفته شود به آنها که پرهیزگار باشید چه نسبت بما قبل خود و چه نسبت بما بعد خود باشد که شما مشمول رحمت الهی شوید.

نوع این بلاها و مصائب در اثر فسق و فجور و ظلم و تعدی و بی اعتنایی بامر دین و ترک نماز و صوم و سایر واجبات و ارتکاب معاصیست وَ ما أَصابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِما كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَ يَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ شوری آیه ۲۹.

وَ إِذا قِيلَ لَهُمُ قائل انبیاء و اوصیاء و علماء و صلحاء و آمرین به معروف و ناهین عن المنکر.

اتَّقُوا مراتب تقوی مکرر بیان شده تقوی از کفر و شرک و ضلالت و از معاصی کبار و از کلیه معاصی و از ترک فرائض و منع حقوق و ظلم و توجه بغیر خدا.

ما بَيْنَ أَيْدِيكُمْ نسبت بگذشته ها توبه و تدارک و نسبت بحال ترک کلیه معاصی.

وَ ما خَلْفَكُمْ عزم و جزم بر اتیان فرائض و تعلم احکام و ترک مخالفت.

لَعَلَّكُمْ البته خداوند رءوف.

تُرْحَمُونَ مشمول رحمت خود قرار میدهد چنانچه در بسیاری از آیات تصریح فرموده و حسن عقلی هم دلیل است.

[سوره یس (۳۶): آیه ۴۶] .... ص : ۸۱

وَ ما تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَةٍ مِنْ آياتِ رَبِّهِمْ إِلاَّ كانُوا عَنْها مُعْرِضِينَ (۴۶)

و نیامد اینها را هیچگونه آیتی از پروردگارشان مگر اینکه بودند از آن آیات اعراض میکردند.

آیات پروردگار بسیار است و اقسام مختلف دارد یک قسمت معجزات صادره از انبیاء که حمل بر سحر میکردند و یک قسمت آیات شریفه قرآن و سایر کتب سماویه و صحف انبیاء گفتند: افتراء است بخدا میزنند و رقیّ میشمارند چنانچه گفتند وَ لَنْ نُؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتَّى تُنَزِّلَ عَلَيْنا كِتاباً نَقْرَؤُهُ اسراء آیه ۹۵ و گفتند إِنَّما أَنْتَ مُفْتَرٍ و گفتند إِنَّما يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ نحل آیه ۱۰۳ و ۱۰۵ و غیر

اینها از نسبتها و یک قسمت از آیات الهی آثار قدرت و علم و حکمت که در مخلوقات ظاهر و هویدا است که نسبت بطبیعت و شانس و اتفاق می دهند و یک قسمت وجود مقدس انبیاء و اوصیاء و علماء اعلام که همه آیات الهی هستند بساحر و جادوگر و جاهل و سفیه و امل و کهنه پرست میدهند مخصوصا در دوره حاضر که خبر دادند در حدیث شریف که

(سیاتی زمان یفرون من العلماء فرار- الغنم من الذئب).

وَ ما تَأْتِیهِمْ مِنْ آیَهٍ نکره در سیاق نفی افاده عموم میدهد بخصوص با کلمه من یعنی هیچ آیتی نیامد آنها را مگر آنکه اعراض کردند.

مِنْ آیاتِ رَبِّهِمْ من در اینجمله تبعیضیّه است یعنی هر نوع و هر قسمت از آیات الهیه را که آمد آنها را.

إِلَّا کانُوا عَنْها مُعْرِضِینَ از انبیاء اعراض کردند اعتنایی بآنها نکردند قرآن را مهجور کردند وَ قالَ الرَّسُولُ یا رَبِّ إِنَّ قَوْمِی اتَّخَذُوا هذَا الْقُرْآنَ مَهْجُوراً فرقان آیه ۳۲ در زیارت ابی عبد اللّه (ع) دارد

لقد اصبح کتاب اللّه فیک مهجورا و رسول اللّه فیک موتورا

احکام الهیه را کنار گذاردند شرک، کفر ضلالت فسق فجور طغیان ظلم تعدی تجاوز رواج پیدا کرده سر تا سر دنیا را گرفته چنانچه میفرماید ظَهَرَ الْفَسادُ فِی الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ بِما کَسَبَتْ أَیْدِی النَّاسِ روم آیه ۴۰ باید دعا کرد (فاظهر اللهم لنا ولیک و ابن بنت نبیک).

[سوره یس (۳۶): آیه ۴۷] .... ص : ۸۲

وَ إِذا قِیلَ لَهُمْ أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَکُمُ اللَّهُ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا لِلَّذِینَ آمَنُوا أَ نُطْعِمُ مَنْ لَوْ یَشاءُ اللَّهُ أَطْعَمَهُ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِی ضَلالٍ مُبِینٍ (۴۷)

و زمانی که گفته شد از برای آنها که انفاق کنید از آنچه خداوند روزی شما کرده گفتند کسانی که کافر شدند از برای کسانی که ایمان آورده اند آیا اطعام کنیم کسی را که اگر خدا میخواست او را اطعام میکرد نیستید شما مگر در گمراهی آشکارا.

وَ إِذا قِیلَ قائل مؤمنین هستند بقرینه جواب آنها.

لَهُمْ بغیر مؤمنین و مراد خصوص کفار نیست بلکه غیر معتقد بوجوب

انفاق مثل زکاه و خمس و صدقات واجبه کفارات نذور و امثال اینها بدلیل قوله تعالی وَ اعْلَمُوا أَنَّما غَنِمْتُمْ مِنْ شَیْ ءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ الی قوله تعالی إِنْ کُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ الایه انفاق آیه ۴۲ چون انکار ضروری مورث کفر میشود و امروز بسیاری منکر زکاه و خمس و غیر اینها هستند.

أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَکُمُ اللَّهُ چیزهایی که بآنها زکاه تعلق میگیرد نه چیز است غلات اربعه انعام ثلاثه نقدین و چیزهایی که بآنها خمس تعلق میگیرد هفت چیز است غنائم دار الحرب معادن آنچه از دریا بغوص بدست میآید ما زاد از مئونه اکتساب مال مختلط بحرام که صاحبش و مقدارش معلوم نباشد کنز که گنج باشد زمین مشتری از اهل کتب ارث من لا یحتسب و سایر انفاقات واجبه و مستحبه بالاخص مالی که برای حفظ اسلام و اساس دین باشد.

قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا لِلَّذِینَ آمَنُوا أَ نُطْعِمُ مَنْ لَوْ یَشاءُ اللَّهُ أَطْعَمَهُ غافل از اینکه نه غنی دلیل بر خوبیست و نه فقر دلیل بر بدی است چه بسا غناء اسباب خلود در عذاب میشود فَلا تُعْجِبْکَ أَمْوالُهُمْ وَ لا أَوْلادُهُمْ إِنَّما یُرِیدُ اللَّهُ لِیُعَذِّبَهُمْ بِها فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَ هُمْ کافِرُونَ توبه آیه ۵۵ و نیز میفرماید وَ لا یَحْسَبَنَّ الَّذِینَ یَبْخَلُونَ بِما آتاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَیْراً لَهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ سَیُطَوَّقُونَ ما بَخِلُوا بِهِ یَوْمَ الْقِیامَهِ آل عمران آیه ۱۷۵ و چه بسا فقر باعث سعادت میشود که در خبر دارد فردای قیامت خداوند از فقراء مؤمنین عذر- خواهی میفرماید که من در دنیا بشما ندادم چون لایق شما نبود و امروز بعوض آن بشما چه درجات و مقاماتی عنایت میکنم و بسا غنی و فقر امتحان خود غنی و فقیر و امتحان دیگران نسبت به آنها است بعلاوه چه بسیار عباداتیست که ممکن است از مال انجام گیرد مثل تشرف بحج و زیارات و صرف دین اسلام و دست گیری از بیچاره ها و سایر عبادات مالیه که غنی بخیل محروم از این فیوضات میشود بعلاوه در حدیث است

(السخاء شجره فی الجنه اغصانها متدلیه فمن تمسک بغصن منها یجرّه الی الجنه و البخل شجره فی النار اغصانها متدلیه فمن تمسک

بغصن منها يجره الى النار

و نيز دارد

السخى قريب الى اللَّه و الى الجنه و الى الناس و البخيل بعيد عن اللَّه و عن الجنه و عن الناس.

إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلالٍ مُبِينٍ اين جمله را سه نحوه تفسير كردند: (١) كلام كفار باشد بمؤمنين كه بگويند شما در ضلال هستيد كه مى گوييد انفاق كنيد بكسانى كه خدا آنها را فقير كرده (٢) كلام مؤمنين است كه بكفار ميگويند شما در ضلالت هستيد كه انفاق نميكنيد (٣) كلام الهيست بكفار كه در ضلالت آشكارا هستيد لكن تفسير اول بنظر اقرب ميآيد بقرينه كلام قبل و آيه بعد كه ميفرمايد:

[سوره يس (٣۶): آيه ۴٨] .... ص : ٨۴

وَ يَقُولُونَ مَتى هذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ (۴٨)

و ميگويند اين كفار كه چه وقت ميآيد اين وعده قيامت اگر شما هستيد راستگويان.

(تذكره) حقير سابقا تعجب ميكردم كه نوع كفار و مشركين معتقد به معاد هستند و يك دينى بر خود اتخاذ كردند كه او را حق ميدانند و خود را اهل بهشت و ديگران را اهل عذاب ميپندارند فقط طبيعى منكر معاد است پس اينهمه آيات در قرآن از لسان كفار در انكار معاد چيست لكن فعلا متوجه شدم كه نوع افراد حتى مسلمين حتى بسيارى از مؤمنين و شيعه بخصوص جوانان امروزه بكلى غافل از قيامت هستند و غرق شهوات دنيا و تمام اين مواعظ و نصايح را پوچ و بى معنى ميگويند كأنه غير از دنيا خبرى نيست.

[سوره يس (٣۶): آيه ۴٩] .... ص : ٨۴

ما يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً واحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَ هُمْ يَخِصِّمُونَ (۴٩)

انتظار نميكشند مگر صيحه واحده را ميگيرد آنها را و حال هم با يكديگر مخاصمه ميكنند.

ما يَنْظُرُونَ مهلت داده نميشوند و بعضى گفتند معنى ما ينظرون است قبول مهلت نميكنند.

إِلَّا صَيْحَةً واحِدَةً دو صيحه داريم صيحه اولى كه تمام يك مرتبه ميميرند و صيحه ثانيه كه تمام يك مرتبه مبعوث ميشوند چنانچه ميفرمايد وَ نُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّماواتِ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرى فَإِذا

هُمْ قِيامٌ يَنْظُرُونَ

زمر آیه ۶۸ و این نفخه اولی را میفرماید.

تَأْخُذُهُمْ یک مرتبه این صیحه تمام آنها را میگیرد یعنی روح آنها را میگیرد و علاقه او را از اجساد آنها قطع میکند و مراد از اخذ همان روح انسانیّت و ملکوتیست که جوهر سماویست و لطیفه ربانیست که قبل از اجساد خلق شده چنانچه میفرماید

خلقت الارواح قبل الاجساد بالفی عام

و میفرماید نیز

الارواح جنود مجنّده فما تألف منها ائتلف و ما تناکر منها اختلف

و اما روح حیوانی بخاری تمام میشود مثل بخار گاز قابل اخذ نیست و همچنین روح نباتی قوای بدنی تمام میشود و از کار میافتد.

وَ هُمْ يَخِصِّمُونَ یعنی یختصمون با یکدیگر معاشرت و خرید و فروش و صحبت میکنند که یک مرتبه قالب تهی میکنند در حالی که با یکدیگر طرف و مخاصمه میکنند در حدیث است

(رجلان قد نشرا ثوبهما یتبایعانه فما یطویانه حتی تقوم الساعه و الرجل یرفع اکلته الی فیه فما وصل الی فیه و الرجل یلیط حوضه لیسقی ماشیته فما یسقیها)

و اینها از باب مثال است اشاره بآنیّ الحصولست چنانچه میفرماید وَ ما أَمْرُ السَّاعَهِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ نحل آیه ۷۹.

[سوره یس (۳۶): آیه ۵۰] .... ص : ۸۵

فَلا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَهً وَ لا إِلى أَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ (۵۰)

پس قدرت و استطاعت ندارند که سفارشی و وصیتی بکنند و نه بخانه ها و منزلها و اهل و عیال خود مراجعه کنند.

توضیحا این امر غریبی نیست چه بسیار مشاهده شده کسانی که بموت فجأه از دنیا میروند فوری و آنی و حکم واحد و جمیع یکسان است و نیز مشاهده شده برق و مکینه و چرخ و ماشین آنی از کار میافتند.

[سوره یس (۳۶): آیه ۵۱] .... ص : ۸۵

وَ نُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذا هُمْ مِنَ الْأَجْداثِ إِلى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ (۵۱)

و دمیده میشود در صور پس بناگاه تمام آنها از قبرهای خود بسوی پروردگار خود بشتاب میدوند.

وَ نُفِخَ فِی الصُّورِ نفخه ثانیه است که روح قالب مثالی را رها میکند و تعلق

بهمین بدن عنصری میگیرد و فوری این خاک پوسیده بدن میشود و زنده میشوند و از قبر بیرون میایند فَإِذا هُمْ مِنَ الْأَجْداثِ جدث قبر است و این بملاحظه غلبه است و الا هر ذره خاک در هر جا پراکنده شده در قعر دریا یا در بیابان و صحرا یا در کوه ها و درّه ها فوری مجتمع می شوند.

إِلی رَبِّهِمْ یعنی در محکمه عدل الهی، صحرای محشر، صفحه قیامت.

یَنْسِلُونَ سیر و حرکت بسرعت و شتاب است چون احوال قیامت را مشاهده میکنند، مثل آدم گیج و پریشان که راه بجایی نمیبرد از این طرف آن طرف میدود چنانچه میفرماید إِنَّ زَلْزَلَهَ السَّاعَهِ شَیْ ءٌ عَظِیمٌ الی قوله تعالی وَ تَرَی النَّاسَ سُکاری وَ ما هُمْ بِسُکاری وَ لکِنَّ عَذابَ اللَّهِ شَدِیدٌ

حج آیه ۱ و ۲ و اوضاع قیامت بسیار موحش است زمین مثل کوره حدادی خورشید یک نی بالای سر نورش گرفته حرارتش تابیده جهنم نعره میزند شعله آتش بمقدار کوه ارتفاع دارد ملائکه عذاب با غلها و زنجیرها و تازیانه ها بر سر آنها ریخته فَإِذا جاءَتِ الصَّاخَّهُ یَوْمَ یَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِیهِ وَ أُمِّهِ وَ أَبِیهِ وَ صاحِبَتِهِ وَ بَنِیهِ لِکُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ یَوْمَئِذٍ شَأْنٌ یُغْنِیهِ وُجُوهٌ یَوْمَئِذٍ مُسْفِرَهٌ ضاحِکَهٌ مُسْتَبْشِرَهٌ وَ وُجُوهٌ یَوْمَئِذٍ عَلَیْها غَبَرَهٌ تَرْهَقُها قَتَرَهٌ أُولئِکَ هُمُ الْکَفَرَهُ الْفَجَرَهُ عبس آیه ۳۳ الی ۴۲ و بسیاری بصور مختلفه وارد میشوند چون یوم تبلی السرائر است بواطن مکشوف میشود صفات و ملکات و اخلاق جلوه میکند آنکه صفات سگ دارد بصورت سگ وارد میشود خوک دارد بصورت خوک بوزینه بصورت بوزینه و هکذا.

[سوره یس (۳۶): آیه ۵۲] .... ص : ۸۶

قالُوا یا وَیْلَنا مَنْ بَعَثَنا مِنْ مَرْقَدِنا هذا ما وَعَدَ الرَّحْمنُ وَ صَدَقَ الْمُرْسَلُونَ (۵۲)

گفتند ای وای بر ما کی ما را مبعوث کرد از خواب گاه ما اینست که آنچه وعده داده بود خداوند رحمن و راست گفتند پیغمبران.

قالُوا یعنی موقعی که وارد صحرای محشر میشوند میگویند و سر اینکه نفرمود و یقولون برای اینست که گفتند مستقبل محقّق الوقوع حکم ماضی دارد.

یا وَیْلَنا ویل مقابل طوبی است و هر دو دو معنی دارد طوبای اسمی

و وصفی ویل اسمی و وصفی اما طوبای اسمی اسم شجره طوبی است که در قصر امیر المؤمنین است در بهشت که دارد هر شاخه او در یکی از قصرهای بهشتی متدلیّه است و هر چه اهل بهشت مایل شوند از آن شاخه خارج میشود و طوبای وصفی بمعنی خوشا بحال است و این صدق نمیکند مگر بر کسی که مرگ اول راحت او باشد و هیچگونه آلامی در قبر و برزخ و صحرای محشر نداشته باشد و ویل اسمی اسم .....ویل است در قعر جهنم که آتش جهنم از آن چاه خارج میشود و از پیغمبر اکرم است که در قعر آن چاه تابوتیست که در آن چهارده نفر معذب هستند هفت نفر از پیشینیان و هفت نفر از ملحقیان اما هفت نفر سابقیان هابیل پی کننده ناقه صالح نمرود شداد فرعون هامان قارون اما هفت نفر لاحقیان را بیان نفرموده فقط فرمود بحاضرین که شما جزو آن هفت نفر نباشید و ویل وصفی بدا بحال است و این شامل میشود کسانی را که از اول مرگ در شکنجه و عذاب باشند.

مَنْ بَعَثَنا مِنْ مَرْقَدِنا از راه تعجب است که ما منکر بعث بودیم حال مبعوث شدیم و الا میدانند که خداوند متعال آنها را مبعوث فرموده به قرینه جمله بعد.

هذا ما وَعَدَ الرَّحْمنُ که سر تا سر قرآن مسئله بعث و نشر و حشر و خصوصیات بهشت و جهنم و مثوبات و عقوبات را بیان فرموده از راه لطف و رحمت گوشزد بندگان کرده.

وَ صَدَقَ الْمُرْسَلُونَ تمام انبیاء اول دعوت آنها راجع بتوحید و معاد بوده و مبشر و منذر بودند گفتند جمله اول مَنْ بَعَثَنا مِنْ مَرْقَدِنا کلام کفار است و جمله هذا ما وعد الرحمن الایه کلام ملائکه یا مؤمنین است.

(اشکال) تعبیر بمرقدنا که قبور آنها است خوابگاه تعبیر کردند دلیل بر اینست که در قبر و عالم برزخ گرفتار نبودند و در خواب بودند (جواب) بعد از مشاهده احوال قیامت تمام عذابهای قبر و برزخ را ناچیز میگیرند چنانچه

در همان حال نزع و سختی جانـدادن تمام گرفتاریهای دنیا را ناچیز میگیرنـد و کأنه فراموش میکنند بعین مثل اینها مثل کسـی که در خواب خواب هولناکی بینـد و متوحش شود چون بیدار شد تمام آنها را ناچیز میگیرد دنیا نسبت بموت و عقبات بعد از موت بمنزله خواب است چنانچه میفرماید

الناس نیام فاذا ماتوا انتبهوا

همین نحو عالم برزخ و عذابهای آن نسبت بقیامت بمنزله خواب است و آنها را ناچیز میگیرند.

[سوره یس (۳۶): آیه ۵۳] .... ص : ۸۸

إِنْ كانَتْ إِلَّا صَيْحَةً واحِدَةً فَإِذا هُمْ جَمِيعٌ لَدَيْنا مُحْضَرُونَ (۵۳)

نیست مگر صیحه واحده که تمام آنها در پیشگاه الهی حاضر میشوند و آنها را حاضر میکنند.

إِنْ كانَتْ إِلَّا صَيْحَةً واحِدَةً یعنی بمقدار صیحه واحده که آنی و فوری.

فَإِذا هُمْ جَمِيعٌ لَدَيْنا مُحْضَرُونَ اسم مفعول است یعنی احضار شـدگان و احضار کننده ملائکه عذاب هسـتند که آنها را حاضـر میکننـد. (سؤال) صـفحه زمین که گنجـایش جمیع ملائـکه عـذاب و جن و انس و حیوانـات از اول خلقت تـا آخر دنیـا نـدارد (جواب) اولاـ گـذشت که تمـام این کرات جویه در یـک جـا جمع میشود و بهم وصل میشود و بسا کراتیست که چنـدین هزار برابر کره زمین است تمام این سـتاره ها کراتی هستند تمام یک جا جمع هستند و ثانیا همین نحوی که خداوند زمین کعبه را و مکه را ابتـداء خلق فرمود و روز بیست و پنجم ذی القعـده که روز دحو الارض است آن قطعه را بسط داد و از او تمام صـفحه زمین را خلق فرمود و شـرحش میآیـد و لذا مکه را ام القری گرفتند و اینکه پیغمبر را امی لقب دادند یعنی مکی نه اینکه بمعنی بی سوادی و بی علمی باشـد چنـانچه توهم کردنـد همین نحو خداونـد قـدرت دارد که کره زمین را بانـدازه ای بسط دهـد که گنجایش تمام اینها را داشته باشد و اللّه العالم.

[سوره یس (۳۶): آیه ۵۴] .... ص : ۸۸

فَالْيَوْمَ لا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئاً وَ لا تُجْزَوْنَ إِلَّا ما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۵۴)

پس همچه روزی ظلم نمیشود هیچ نفسـی شـیئی را بقدر خردلی بهیچ نفسی ظلم نمیشود و جزاء داده نمیشود مگر آنچه بودید عمل میکردید.

فَالْيَوْمَ لا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئاً یکی از اصول عقاید عدل است و مکرر بیان شده که معنای عدل اینست که محال است فعل قبیح و فعل لغو و ظلم از خداوند متعال صادر شود و معنای قبیح فعلی که مفسده داشته باشد بدون مصلحت یا مفسده آن زائد و غالب بر مصلحت آن باشد و معنای لغو اینست که فعلی که نه مصلحت دارد و نه مفسده یا مصلحت و مفسده آن مساوی باشد که آن دو را قبح صرف و قبیح مطلق میگویند و این دو را لغو صرف و لغو مطلق می نامند و معنای ظلم اینست که مستحق صاحب حق را حقش را اداء نکنند یا غیر مستحق عذاب را عذاب کنند و این عدل از اصول مذهب شیعه و معتزله است و اما اشاعره منکر عدل هستند چون منکر حسن و قبح عقلی هستند و توهم کردند که عدلیه قدرت خدا را محدود کرده اند با اینکه علی کل شی ء قدیر لکن حسن و قبح عقلی را حتی حیوانات پست و اطفال رضیع هم تا اندازه ای درک میکنند سگ را اگر لقمه نانی یا استخوانی نزدش بیندازی دم میجنباند و اگر سنگ و چوب بیندازی پارس میکند طفل رضیع را اگر در صورتش تبسم کنی لب میگشاید و اگر صورت در هم کشی گریه میکند و اما قدرت الهی فرق است بین نتوانستن و بین نکردن معصومین را می گوییم محال است از آنها معصیت حتی خیال معصیت صادر شود نه اینکه قدرت ندارند و الا فضیلتی نیست و مسلما ظلم از قبایح عقلیه است.

وَ لا تُجْزَوْنَ إِلَّا ما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ البته خداوند مؤمنین و صلحاء و اتقیاء را جزای نیک عطا میفرماید و هیچ عمل آنها را بی اجر نمیگذارد و کفار و ظلمه و فساق را زائد بر استحقاق عذاب نمیفرماید و آیات شریفه و اخبار متواتره بتواتر معنوی در این باب بسیار است و مکرر اشاره شده احتیاج ببسط ندارد.

[سوره یس (۳۶): آیه ۵۵] .... ص : ۸۹

إِنَّ أَصْحابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِي شُغُلٍ فاكِهُونَ (۵۵)

محققا اصحاب بهشت در آن روز در اشتغالاتی فرحناک و خوش گذرانی میکنند.

إِنَّ أَصْحابَ الْجَنَّةِ اصحاب بهشت فقط و فقط اهل ایمان هستند که

معتقد بجمیع عقاید حقه باشند چیزی بر آنها نیفزایند که بدعت در دین باشد و چیزی از آنها را منکر نشوند یا شاک باشند و غیر مؤمن هر که باشد و هر چه باشد داخل در بهشت نمیشود چه قاصر باشد و چه مقصر غایه الامر قاصر آنها استحقاق عذاب هم ندارد بلی اطفال مؤمنین همین نحوی که در دنیا احکام اسلام و ایمان بر آنها بار میشود از طهارت بدن و میراث و ثبوت دیه کامله بر قتل آنها و سایر احکام اسلامی تابع ابوین هستند و همچنین اگر احد ابوین مسلم و دیگری کافر باشد تابع اشرف ابوین است لکن تا مادامی که بحد بلوغ نرسیده که پس از بلوغ عنوان تبعیت قطع میشود در آخرت هم اطفال ملحق بابوین یا اشرف آنها میشود و داخل بهشت میشوند و اما اطفال کفار اگر چه در دنیا احکام کفر بر آنها بار است از نجاست بدن و سایر احکام لکن در آخرت چون مقصر نیستند استحقاق عذاب ندارند و عنوان تبعیت آنها قطع میشود.

(الیوم) اشاره بیوم القیمه است (سؤال) مؤمنین که گرفتار حقوق- الناس و مظالم عباد هستند و مؤمنین که آلوده بمعاصی که وعده نار و عذاب و جهنم داده شده اند حال آنها چه نحوه است با اینکه خداوند قسم یاد فرموده که

لا یجوزنی ظلم ظالم

(جواب) اما مسئله حقوق الناس و مظالم با فرض اینکه با ایمان از دنیا رفته باشد اولا بسیاری از ارباب حقوق فردای قیامت عفو و گذشت میکنند زیرا مؤمنین در آن عالم با هم رءوف و مهربان میگردند چنان چه میفرماید وَ نَزَعْنا ما فِی صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ اعراف آیه ۴۱ و نیز میفرماید وَ نَزَعْنا ما فِی صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ إِخْواناً عَلی سُرُرٍ مُتَقابِلِینَ حجر آیه ۴۷ و غیر اینها و اگر مشمول عفو نشدند خداوند بآنها بازاء حقوق آنها مثوبات میدهد تا راضی شوند و اگر این هم میسر نشد از عبادات او بصاحب حق میدهند یا معاصی او را بر این بار میکنند. و اما آلودگیهای او اگر در بلیات دنیا یا حین نزع یا در قبر و عالم برزخ تدارک شده که پاک شده است و الا اگر مشمول مغفرت و عفو الهی یا مورد شفاعت شفعاء واقع شده باز نجات دارد و اگر اینهم

تدارک نشد بقدر معاصی معذب و سپس بواسطه ایمان داخل بهشت میشود لکن عمده خطر معاصی زوال ایمان است.

فِی شُغُلٍ فاکِهُونَ اما اشغال اهل بهشت بسیار است و در حدیث از حضرت صادق (ع) است فرمود (افتضاض العذاری) جماع با ابکار ولی این مصداق الذ است و معاشرت با یکدیگر بالاخص با انبیاء و ائمه و حشر با آنها و سایر لذائذ روحی و جسمی از مأکولات و مشروبات و فواکه و غیر اینها و اما فکاهت ملاعبه و شوخی و مزاح و کلمات طیبه که با یکدیگر بالاخص با همبستران خود می کنند.

[سوره یس (۳۶): آیه ۵۶] .... ص : ۹۱

هُمْ وَ أَزْواجُهُمْ فِی ظِلالٍ عَلَی الْأَرائِکِ مُتَّکِؤُنَ (۵۶)

آنها و زوجات آنها در سایه- های اشجار بهشتی بر تخت ها و سریرها تکیه میدهند.

هُمْ وَ أَزْواجُهُمْ ازواج اهل بهشت دو قسم هستند یک قسمت حور العین که میفرماید وَ زَوَّجْناهُمْ بِحُورٍ عِینٍ دخان آیه ۵۴ طور آیه ۲۰ و در اوصاف حور العین میفرماید وَ عِنْدَهُمْ قاصِراتُ الطَّرْفِ عِینٌ کَأَنَّهُنَّ بَیْضٌ مَکْنُونٌ صافات آیه ۴۷ و میفرماید حُورٌ مَقْصُوراتٌ فِی الْخِیامِ الی قوله لَمْ یَطْمِثْهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَ لا جَانٌّ الرحمن آیه ۷۲ و ۷۴ و میفرماید وَ حُورٌ عِینٌ کَأَمْثالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَکْنُونِ واقعه آیه ۲۲ و میفرماید نیز إِنَّا أَنْشَأْناهُنَّ إِنْشاءً فَجَعَلْناهُنَّ أَبْکاراً عُرُباً أَتْراباً واقعه آیه ۳۴ الی ۳۶ و غیر اینها و در حدیث است میفرماید:

(الحور العین خلقهن من تربه الجنه النورانیه و یری مخّ ساقیها من وراء السبعین حلّه)

و اصل لغت حور بر چشم مثل چشم آهو و گاو اطلاق میشود و یک قسمت نساء مؤمنات که اهل بهشت با زنهای مؤمنه خود در بهشت که دارد آن قدر زیبا میشوند که حور العین خدمت گذاران آنها هستند و چون در بهشت تزاحمی نیست اینها هم با یکدیگر تزاحم ندارند.

فِی ظِلالٍ یا مراد سایه اشجار است یا اینکه هوای بهشت سایه است نه حرارت دارد و نه برودت.

عَلَى الْأَرائِكِ اریکه سلطنتی.

مُتَّكِؤُنَ پیشخدمتهای بهشت خدمت گذاران آنها هستندطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدانٌ مُخَلَّدُونَ بِأَكْوابٍ وَ أَبارِيقَ وَ كَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ لا يُصَدَّعُونَ عَنْها وَ لا- يُنْزِفُونَ

واقعه آیه ۱۷ الی ۱۹ وَ يَطُوفُ عَلَيْهِمْ غِلْمانٌ لَهُمْ كَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَكْنُونٌ طور آیه ۲۴.

[سوره یس (۳۶): آیه ۵۷] .... ص : ۹۲

لَهُمْ فِيها فاكِهَةٌ وَ لَهُمْ ما يَدَّعُونَ (۵۷)

از برای آنها است میوه و از برای آنها است آنچه بخواهند.

لَهُمْ فِيها فاكِهَةٌ لام اختصاص یعنی مختص باهل بهشت است دیگران محرومند چنانچه میفرماید وَ نادى أَصْحابُ النَّارِ أَصْحابَ الْجَنَّهِ أَنْ أَفِيضُوا عَلَيْنا مِنَ الْماءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ قالُوا إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَهُما عَلَى الْكافِرِينَ اعراف آیه ۴۸ و فاکهه جنس فاکهه است شامل جمیع فواکه میشود چنانچه میفرماید إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي ظِلالٍ وَ عُيُونٍ وَ فَواكِهَ مِمَّا يَشْتَهُونَ كُلُوا وَ اشْرَبُوا هَنِيئاً بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ مرسلات آیه ۴۱ الی ۴۳ و بسا فواکهی در بهشت است که نمره آنها را خداوند در دنیا خلق نفرموده.

وَ لَهُمْ ما يَدَّعُونَ دعوی بمعنی طلب است در باب مرافعه مدعی کسی را گویند که مطالبه میکند چیزی را و منکر انکار میکند و باید ترافع کنند نزد حاکم شرع مجتهد عادل جامع الشرائط که قضاوت کند و ثبوت دعوای مدعی بسه چیز است یا اقامه شهادت عدلین یا اقرار طرف یا قسم پس از رد قسم منکر و همچنین صدق میکند بر کسی که مطلبی را ادعاء کند که باید ادعاء آن مقرون بدلیل باشد حتی انبیاء که ادعاء نبوت و رسالت میکنند باید مقرون به معجزه یا تصدیق نبیّ ثابت النبوه یا معصوم ثابت العصمه باشد غرض اینکه اهل بهشت هر چه مطالبه کنند برای آنها فوری مهیا میشود چه از مأکولات باشد یا مشروبات یا ملبوسات یا منکوحات یا حشر با اولیاء یا رضای الهی که دارد در حدیث که پس از آنکه در بهشت جایگیر شدند و تمام نعم الهیه برای آنها فراهم شده

خطاب میرسد آیا چیز دیگری هم مطالبه میکنید عرض میکنند (ربنا رضاک) چنان چه میفرماید پس از بیان اوصاف بهشت وَ رِضْوانٌ مِنَ اللَّهِ أَکْبَرُ ذلِکَ هُوَ- الْفَوْزُ الْعَظِیمُ توبه آیه ۷۳ و نیز میفرماید لِلَّذِینَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِینَ فِیها وَ أَزْواجٌ مُطَهَّرَهٌ وَ رِضْوانٌ مِنَ اللَّهِ آل عمران آیه ۱۳.

[سوره یس (۳۶): آیه ۵۸] .... ص : ۹۳

سَلامٌ قَوْلاً مِنْ رَبٍّ رَحِیمٍ (۵۸)

سلام بر اهل بهشت قولیست از پروردگار رحیم.

کلام در سلام بسیار طویل الذیل است ما در مجلد اول این تفسیر از صفحه ۱۹۶ الی صفحه ۲۰۲ در هفت صفحه بمناسبت سلام نماز قسمتی بیان کرده ایم در معنی سلام و سلام بر پیغمبر و ائمه اطهار و ملائکه و در این جا بچند جمله اشاره میکنیم سلام یکی از اسامی الهیست هُوَ الْمَلِکُ الْقُدُّوسُ السَّلامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَیْمِنُ الْعَزِیزُ الْجَبَّارُ الْمُتَکَبِّرُ حشر آیه ۲۳ یعنی از کلیه عیوب و نواقص عاری و بریست و آیات در باب سلام بسیار است در اوصاف عباد الرحمن میفرماید وَ إِذا خاطَبَهُمُ الْجاهِلُونَ قالُوا سَلاماً فرقان آیه ۶۴ در اوصاف مقربین در بهشت میفرماید لا یَسْمَعُونَ فِیها لَغْواً وَ لا تَأْثِیماً إِلَّا قِیلًا سَلاماً سَلاماً واقعه آیه ۲۴ و ۲۵ در حق یحیی میفرماید وَ سَلامٌ عَلَیْهِ یَوْمَ وُلِدَ وَ یَوْمَ یَمُوتُ وَ یَوْمَ یُبْعَثُ حَیًّا

مریم آیه ۱۵ در حق عیسی میفرماید وَ السَّلامُ عَلَیَّ یَوْمَ وُلِدْتُ وَ یَوْمَ أَمُوتُ وَ یَوْمَ أُبْعَثُ حَیًّا مریم آیه ۳۴ در وصف اصحاب یمین در بهشت میفرماید فَسَلامٌ لَکَ مِنْ أَصْحابِ الْیَمِینِ واقعه آیه ۹۰ در وصف بهشت میفرماید لَهُمْ دارُ السَّلامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ انعام آیه ۱۲۷ در سلام ملائکه باهل بهشت یَقُولُونَ سَلامٌ عَلَیْکُمْ ادْخُلُوا الْجَنَّهَ بِما کُنْتُمْ تَعْمَلُونَ نحل آیه ۲۴ و غیر اینها مقام اهل بهشت بجایی میرسد که خداوند متعال بر آنها سلام میفرستد.

سَلامٌ قَوْلًا مِنْ رَبٍّ رَحِیمٍ و سلام الهی بشارتیست بر اهل بهشت که هیچگونه آفتی بلائی مصیبتی همّی و غمّی برای شما نیست نه پیری دارید نه

مرض پیدا میکنید نه میمیرید همیشه مخلّد هستید خوش و خرم در ناز و نعمت

[سوره یس (۳۶): آیه ۵۹] .... ص : ۹۴

وَ امْتازُوا الْیَوْمَ أَیُّهَا الْمُجْرِمُونَ (۵۹)

جدا شوید امروز ای گروه مجرمین.

از آیات شریفه استفاده میشود که اصحاب محشر سه قسمت میشوند سابقون و اصحاب یمین و اصحاب شمال سابقون کسانی هستند که خردلی نافرمانی نکردند که معصومین باشند مثل انبیاء و اوصیاء آنها و مقربان در پیشگاه الهی اصحاب یمین مؤمنین هستند و لو آلوده ببعض معاصی شده اند اصحاب شمال غیر اهل ایمان هستند و مراد از:

وَ امْتازُوا الْیَوْمَ أَیُّهَا الْمُجْرِمُونَ و لو جمع محلی بلام افاده عموم میدهد لکن خصوص غیر مؤمنین هستند بدلیل فرمایش حضرت صادق (ع) که فرمود

(اذا جمع اللَّه الخلق یوم القیمه بقوا قیاما علی اقدامهم حتی یلجمهم الغرق فینادون یا ربنا حاسبنا و لو الی النار قال فیبعث اللَّه ریاحا فتضرب بینهم فینادی منادَ وَ امْتازُوا الْیَوْمَ أَیُّهَا الْمُجْرِمُونَ فیمیز بینهم فصار المجرمون فی النار و من کان فی قلبه ایمان صاروا الی الجنه)

شاهد کلام جمله اخیره است که کسی که در قلبش ایمان باشد داخل در مجرمین نیست بعلاوه از لفظ مجرم میتوان استفاده کرد زیرا مجرم مطلق غیر از مطلق مجرم است کسی را گویند که در هیچ امری اطاعت نکرده باشد و این خاص بغیر مؤمن است چون ایمان شرط صحت کل عبادات است و غیر مؤمن هر چه هم بخیال خود عبادت کرده باطل و عاطل است و هباء منثورا است چنانچه میفرماید لا بُشْری یَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِینَ وَ یَقُولُونَ حِجْراً مَحْجُوراً وَ قَدِمْنا إِلی ما عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْناهُ هَباءً مَنْثُوراً فرقان آیه ۲۴ و ۲۵ که مجرمین در این آیه هم جمع محلی بلام است و حجر محجور همان امتیاز و جداییست و اینها کسانی هستند که اعمال آنها هباء منثورا میشود چون ایمان که شرط صحت است در آنها نبوده و اهل ایمان از آنها جدا میشوند و بالاخره بوسائلی نجات پیدا میکنند و ببهشت میروند.

[سوره یس (۳۶): آیه ۶۰] .... ص : ۹۴

أَ لَمْ أَعْهَدْ إِلَیْکُمْ یا بَنِی آدَمَ أَنْ لا تَعْبُدُوا الشَّیْطانَ إِنَّهُ لَکُمْ عَدُوٌّ مُبِینٌ (۶۰)

آیا قرارداد نکردم

با شما و عهد و میثاق نگرفتم ای پسران آدم اینکه عبادت و اطاعت نکنید شیطان را محققا او از برای شما دشمنیست آشکارا و واضح.

أَ لَمْ أَعْهَدْ استفهام تقریریست که اقرار کنند بمعاهده.

إِلَيْكُمْ معاهده الهی آیه شریفه یا بَنِی آدَمَ لا- يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطانُ الی قوله تعالی إِنَّهُ يَراكُمْ هُوَ وَ قَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لا- تَرَوْنَهُمْ الآیه اعراف آیه ۲۶ و آیه شریفه وَ لا- تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ انعام آیه ۱۴۳ و غیر اینها از آیات بلکه تمام انبیاء شما را گوشزد کردند.

یا بَنِی آدَمَ شامل سر تا سر اولاد آدم میشود.

أَنْ لا تَعْبُدُوا الشَّيْطانَ مراد از عبادت پرستش نیست بلکه اطاعت است و لو اینکه بعض مشرکین او را میپرستیدند چنانچه خطاب شد به ملائکه أَ هؤُلاءِ إِيَّاكُمْ كانُوا يَعْبُدُونَ قالُوا سُبْحانَكَ أَنْتَ وَلِيُّنا مِنْ دُونِهِمْ بَلْ كانُوا يَعْبُدُونَ الْجِنَّ الآیه سبأ آیه ۴۰ و قوله تعالی وَ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكاءَ الْجِنَّ الایه انعام آیه ۱۰۰.

إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ چنانچه شیطان در پیشگاه الهی قسم یاد کرد و گفت قالَ فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ إِلَّا عِبادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ ص آیه ۸۴ قالَ فَبِما أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِراطَكَ الْمُسْتَقِيمَ ثُمَّ لَآتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَ مِنْ خَلْفِهِمْ وَ عَنْ أَيْمانِهِمْ وَ عَنْ شَمائِلِهِمْ وَ لا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شاكِرِينَ اعراف آیه ۱۵ و ۱۶ و خداوند میفرماید وَ لَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقاً مِنَ الْمُؤْمِنِينَ سبأ آیه ۱۹ (تنبیه) انسان سه دشمن دارد با هم همدستند دنیا، نفس، شیطان دنیا جلوه میدهد نفس مایل میشود شیطان راهنمایی میکند.

[سوره یس (۳۶): آیه ۶۱] .... ص : ۹۵

وَ أَنِ اعْبُدُونِي هذا صِراطٌ مُسْتَقِيمٌ (۶۱)

و اینکه عبادت کنید مرا اینست راه راست.

گفتند اقصر خطوط از مبدء بمعاد صراط مستقیم است و این خط را عدل میگویند چنانچه راههای معوج و کج هر چه بیشتر باشد اطول میشود و بسا به

مقصود هم نائل نمیشود و چهار قسم عدل داریم عدل در عقائد عدل در اخلاق عدل در افعال عدل در حقوق عدل در عقائد اینکه معتقد بجمیع عقائد حقه باشد نه چیزی زیاد کند که بدعت در دین گذارد و نه چیزی از دین را منکر شود که در هر دو صورت کافر میشود و از ایمان خارج میشود نه افراط و نه تفریط و همین است صراط مستقیم و باقی طرق سبل الشیطان است چنانچه میفرماید وَ أَنَّ هذا صِراطِی مُسْتَقِیماً فَاتَّبِعُوهُ وَ لا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِکُمْ عَنْ سَبِیلِهِ انعام آیه ۱۵۴ عدل در اخلاق اتصاف بصفات حمیده و ملکات حسنه و اخلاق فاضله صراط مستقیم است نه زیاده روی و نه کوتاهی مثلا سخاوت حد وسط است زیاده روی اسراف و تبذیر است و کوتاهی بخل است تواضع حد وسط است زیاده روی کبر و نخوت است و کوتاهی ذلت و خفت است و هکذا عدل در افعال اتیان بواجبات و ترک محرمات است که انسان عادل کسی را گویند که تارک کبائر و اصرار بر صغائر و منافیات مروت باشد و باصطلاح فرمان بردار باشد و زیاده رویش رهبانیت است که در شریعت اسلام حرام است

(لا رهبانیه فی الاسلام)

و کوتاهیش فسق و فجور است عدل در حقوق حق خود را حفظ کند و نگذارد از بین ببرند و حق کسی را هم از بین نبرد و پایمال نکند تمام اینها مدخول وَ أَنِ اعْبُدُونِی است زیرا دین مقدس اسلام چیزی فروگذار نکرده و مصداق هذا صِراطٌ مُسْتَقِیمٌ است و البته انسان در این راه دو چیز لازم دارد اولا- باید علم براه پیدا کرد که اوجب واجبات تحصیل علم است بعقائد و اخلاق و اعمال و حقوق و ثانیا باید سیر کرد علم بی عمل و عمل بی علم ضلالت است چنانچه از حضرت رسالت است فرمود مردم چهار قسم هستند

(جاهل متهتک و عالم متهتک و جاهل متمسک و عالم متمسک)

سه قسم اول فی النار و قسم اخیر فی الجنّه.

[سوره یس (۳۶): آیه ۶۲] .... ص : ۹۶

وَ لَقَدْ أَضَلَّ مِنْکُمْ جِبِلًّا کَثِیراً أَ فَلَمْ تَکُونُوا تَعْقِلُونَ (۶۲)

و هر آینه بتحقیق شیطان

گمراه کرد از شما بنی آدم خلق کثیریرا آیا پس از این تعقل نمیکنید و بخود نمیآئید و تامّل و تفکّر نمیکنید.

وَ لَقَدْ أَضَلَّ مِنْكُمْ جِبِلًّا كَثِيراً جبلّ بمعنی خلق است چنانچه میفرماید وَ اتَّقُوا الَّذِی خَلَقَكُمْ وَ الْجِبِلَّةَ الْأَوَّلِينَ یعنی خلق پیشینیان و جبلّ کثیر طوائف بسیاری هستند طبیعی دهری لا مذهب که امروز اکثر افراد روی زمین طبیعی هستند مشرکین باقسام شرک یهود و نصاری و بسیاری از فرق مسلمین که از پیغمبر اکرم صلی اللّه علیه و آله مرویست فرمود امت موسی هفتاد و یک فرقه شدند هفتاد فرقه آنها در نار و یک فرقه ناجیه و امت عیسی ۷۲ فرقه شدند یکی ناجیه و بقیه فی النار و امت من هفتاد و سه فرقه هفتاد و دو فرقه در هلاکت و نار و یک فرقه اهل نجات و معذالک دست از سر این فرقه ناجیه هم بر نمیدارد و آنها را بمعاصی و محرمات شرعیه و بظلم و تعدی وادار میکند مگر عده قلیلی که فریب او را نخورند آنهم انسان قوه و قدرتی ندارد فقط خداوند او را حفظ کند و شر شیطان را از سر او دفع نماید که میفرماید إِنَّ عِبادِی لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطانٌ إِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغاوِينَ حجر آیه ۴۲ و میفرماید إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَلى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ نحل آیه ۱۰۱ إِنَّ عِبادِی لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطانٌ وَ كَفى بِرَبِّكَ وَكِيلًا اسراء آیه ۶۷ انسان اگر بخواهد از شرّ شیطان محفوظ ماند باید پناه ببرد بخداوند و استعاذه کند جایی که مثل وجود مقدس پیغمبر اکرم (ص) که اشرف مخلوقات است دستور آمد وَ إِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ اعراف آیه ۱۹۹ وَ إِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ فصلت آیه ۳۶ جایی که مثل آدم صفی اللّه را از بهشت بیرون کند تکلیف بقیه معلوم می- شود. أَ فَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ یک قدری بخود بیائید و رجوع بعقل کنید و فکر و تأمل کنید فریب او را نخورید.

[سوره یس (۳۶): آیه ۶۳] .... ص : ۹۷

هذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِی كُنْتُمْ تُوعَدُونَ (۶۳)

روز قیامت نشان میدهد و میفرماید اینست جهنمی که بودید بشما وعده میدادند.

وعده هایی که خداوند بجهنم بلسان انبیاء و کتابهای آسمانی داده و کافی است قوله تعالی وَ لَقَدْ ذَرَأْنا لِجَهَنَّمَ کَثِیراً مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لا یَفْقَهُونَ بِها وَ لَهُمْ أَعْیُنٌ لا یُبْصِرُونَ بِها وَ لَهُمْ آذانٌ لا یَسْمَعُونَ بِها أُولئِکَ کَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولئِکَ هُمُ الْغافِلُونَ اعراف آیه ۱۷۸ و اموری که منشأ غفلت میشود بسیار است سیاهی قلب قساوت کبر نخوت عناد عصبیت حب دنیا هواهای نفسانی جهل تقلید آباء و بسیاری دیگر و اینها خبر از جهنم ندارند تا موقعی که مشاهده کنند.

از جهنم خبری میشنوی دستی از دور بر آتش داری

اوصاف جهنم بسیار است حقیر در مجلد هشتم کلم الطیب چهارده صفحه در اوصاف جهنم ذکر کرده ام از صفحه ۱۶۵ تا صفحه ۱۷۸ و در آنجا بیست و پنج آیه در آلام جسمانی از مأکولات و مشروبات و ملبوسات و سلاسل و اغلال و اعمده و آتش و غیر اینها و بیست آیه در آلام روحی از بی اعتنایی به آنها و مکالمات آنها با ملائکه عذاب و با مالک و با اهل بهشت و سایر آلام و چهار حدیث مبسوط از امیر المؤمنین و حضرت باقر علیهما السلام نقل کرده ام و بقیه آیات و اخبار را حواله بکتب مبسوطه داده ام خواهشمندم مراجعه فرمائید و در این جا بیک جمله برای تنبه خود و دوستان از دعاء کمیل نقل میکنیم

(فکیف احتمالی لبلاء الاخره و جلیل (حلول خ- ل) وقوع المکاره فیها و هو بلاء تطول مدّته و یدوم مقامه (بقائه خ- ل) و لا یخفّف عن اهله لانّه لا یکون الّا عن غضبک و انتقامک و سخطک و هذا ما لا تقوم له السموات و الارض یا سیدی فکیف بی و انا عبدک الضعیف الحقیر المسکین)

[سوره یس (۳۶): آیه ۶۴] .... ص : ۹۸

اصْلَوْهَا الْیَوْمَ بِما کُنْتُمْ تَکْفُرُونَ (۶۴)

بچشید حرارت جهنم را به سبب آنچه بودید کفر میورزیدید.

اصْلَوْهَا این ماده را از برای او معانی بسیاری کردند و موارد استعمالش در قرآن مجید مختلف است در این آیه گفتند بمعنی احترقوا بها است و در آیه شریفه فَسَوْفَ نُصْلِیهِ ناراً نساء آیه ۳۴ بمعنی نلقیه فی النار وَ یَصْلی سَعِیراً انشقاق آیه ۱۲ یعنی در بیاید در آتش سوزان وَ تَصْلِیَهُ جَحِیمٍ واقعه آیه ۹۴

تلویح و در آمدن در جهنمست أَوْلی بِها صِلِیًّا مریم آیه ۷۱ سزاوارترند به انداختن در جهنم و از این ماده است صلوات إِنَّ اللَّهَ وَ مَلائِکَتَهُ یُصَلُّونَ عَلَی النَّبِیِّ یا- أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَیْهِ وَ سَلِّمُوا تَسْلِیماً احزاب آیه ۵۶ و از همین ماده است صلوات مفروضه و مندوبه که نمازها باشد الَّذِینَ هُمْ فِی صَلاتِهِمْ خاشِعُونَ وَ الَّذِینَ هُمْ عَلی صَلَواتِهِمْ یُحافِظُونَ مؤمنون آیه ۲ و ۹ و غیر اینها از آیات الْیَوْمَ اشاره بیوم القیمه است که آنها را بدون حساب و میزان در آتش میسوزانند چون حساب و میزان برای کسیست که عمل صالح و صالح هر دو داشته باشد اما کسانی که هیچ معصیتی نداشته باشند بدون حساب و میزان داخل بهشت و کسانی که هیچ عمل صالحی ندارند بدون حساب و میزان داخل جهنم.

بِما کُنْتُمْ تَکْفُرُونَ کفر بمعنی ستر است در باب کفّارات کفّاره قتل کفّاره صوم کفّاره نذر و عهد و قسم کفّاره ظهار ستر میکند عقوبت آنها را بشرط توبه در آیه شریفه وَ یُکَفِّرُ عَنْکُمْ مِنْ سَیِّئاتِکُمْ بقره آیه ۲۷۳ میپوشاند گناهان شما را و کافر را کافر گفتند برای اینست که حق بر او مستور است یا حق را ستر میکند چه در باب توحید باشد که شرک میاورد و یا در باب نبوت باشد یا معاد باشد یا سایر امور حقه در دین.

[سوره یس (۳۶): آیه ۶۵] .... ص : ۹۹

الْیَوْمَ نَخْتِمُ عَلی أَفْواهِهِمْ وَ تُکَلِّمُنا أَیْدِیهِمْ وَ تَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِما کانُوا یَکْسِبُونَ (۶۵)

روز قیامت مهر میزنیم بر دهان آنها و تکلم میکنند با ما دستهای آنها و شهادت میدهند پاهای آنها بآنچه بودند کسب میکردند.

الْیَوْمَ نَخْتِمُ عَلی أَفْواهِهِمْ توضیح کلام اینکه این حواس ظاهره مثل ناطقه و سامعه و شامه و باصره و لامسه قوه ایست که خداوند بانسان و بعض حیوانات عنایت میفرماید و لسان و عین و اذن و انف آلات آنها هستند و بسا خداوند این قوه را میگیرد مثل آدم لال زبان دارد لکن قوه تکلم ندارد اذن دارد لکن قوه سمع ندارد کر است چشم دارد لکن قوه ابصار ندارد انف دارد لکن قوه شم ندارد فردای قیامت این قوه را از کفار میگیرد نمیتوانند تکلم کنند

این است معنی نَخْتِمُ عَلی أَفْواهِهِمْ و این هم در جمیع حالات نیست بسا در بعض حالات قوه داده میشود و تکلم میکنند چنانچه بسایر اعضاء بدن موقعی که شهادت دادند میگوید چرا شهادت دادید حَتَّی إِذا ما جاؤُها شَهِدَ عَلَیْهِمْ سَمْعُهُمْ وَ أَبْصارُهُمْ وَ جُلُودُهُمْ بِما کانُوا یَعْمَلُونَ وَ قالُوا لِجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَیْنا قالُوا أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِی أَنْطَقَ کُلَّ شَیْ ءٍ فصلت آیه ۱۹ و ۲۰ و همچنین با مالک و ملائکه عذاب و با اهل بهشت تکلماتی دارند بالجمله حالات مختلفه دارند.

وَ تُکَلِّمُنا أَیْدِیهِمْ همین نحوی که خداوند قدرت دارد که این قوی را به توسط این آلات عنایت فرماید قدرت دارد بدون آلت هم عنایت کند چنانچه گذشت سنگریزه در کف مبارک رسول شهادت داد سوسمار شهادت داد کارد با حضرت ابراهیم تکلم کرد هدهد با سلیمان کوه با داود بلکه:

جمله ذرات زمین و آسمان با تو میگویند روزان و شبان

ما سمیعیم و بصیریم و هوشیم با شما نامحرمان ما خوامشیم

وَ تَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِما کانُوا یَکْسِبُونَ بلکه تمام اعضاء و جوارح و ذکر ایدی و ارجل از باب مثال است حتی بواطن هم ظاهر میشود از عقائد و اخلاق و صفات یَوْمَ تُبْلَی السَّرائِرُ طارق آیه ۹.

[سوره یس (۳۶): آیه ۶۶] .... ص : ۱۰۰

وَ لَوْ نَشاءُ لَطَمَسْنا عَلی أَعْیُنِهِمْ فَاسْتَبَقُوا الصِّراطَ فَأَنَّی یُبْصِرُونَ (۶۶)

و اگر مشیّت تعلق گرفت هر آینه محو میکنیم بر چشمهای آنها و منقلب میکنیم پس استباق میکنند راه را پس از کجا بینا میشوند و راه را پیدا میکنند و میبینند.

وَ لَوْ نَشاءُ یعنی قدرت داریم و میتوانیم.

لَطَمَسْنا عَلی أَعْیُنِهِمْ طمس بمعنی محو و نابودی و انقلاب و تغییر دادن است چنانچه در حق قوم لوط میفرماید فَطَمَسْنا أَعْیُنَهُمْ قمر آیه ۳۷ یعنی کور کردیم آنها را و میفرماید مِنْ قَبْلِ أَنْ نَطْمِسَ وُجُوهاً فَنَرُدَّها عَلی أَدْبارِها نساء آیه ۵۰ یعنی صورتها به پشت برمیگردد رَبَّنَا اطْمِسْ عَلی أَمْوالِهِمْ یونس آیه

۸۸ یعنی از بین ببر اموال آنها را فَإِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْ مرسلات آیه ۸ در اینجا بمعنی کوری است چنانچه در جای دیگر میفرماید نَحْشُرُهُ یَوْمَ الْقِیامَهِ أَعْمی قالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِی أَعْمی وَ قَدْ کُنْتُ بَصِیراً قالَ کَذلِکَ أَتَتْکَ آیاتُنا فَنَسِیتَها وَ کَذلِکَ الْیَوْمَ تُنْسی

طه آیه ۱۲۴ الی ۱۲۶ و نیز میفرماید وَ مَنْ کانَ فِی هذِهِ أَعْمی فَهُوَ فِی الْآخِرَهِ أَعْمی وَ أَضَلُّ سَبِیلًا اسراء آیه ۷۴.

فَاسْتَبَقُوا الصِّراطَ طلب میکنند راه را یعنی میخواهند راهی و طریقی پیدا کنند لکن فَأَنَّی یُبْصِرُونَ پس از کجا پیدا میکنند و بینا میشوند (تنبیه) انسان تا در دنیا هست میتواند اخلاق و صفات و ملکات خود را تغییر دهد لکن پس از مردن با هر صفت و خلق و ملکه هست باقی میمانند اینها که قلب آنها در دنیا کور است حق را مشاهده نمیکنند بواسطه سیاهی قلب عناد عصبیت کبر و نخوت قساوت فردای قیامت هم با این صفات هستند و چون باطن ها ظاهر میشود یَوْمَ تُبْلَی السَّرائِرُ است کوری آنها ظاهر و مشهود میگردد.

[سوره یس (۳۶): آیه ۶۷] .... ص : ۱۰۱

وَ لَوْ نَشاءُ لَمَسَخْناهُمْ عَلی مَکانَتِهِمْ فَمَا اسْتَطاعُوا مُضِیًّا وَ لا یَرْجِعُونَ (۶۷)

و اگر میخواستیم هر آینه آنها را مسخ میکردیم در جایگاه آنها پس نمی توانستند از آن جایگاه بیرون روند و نه برگردند.

وَ لَوْ نَشاءُ لَمَسَخْناهُمْ چهار عنوان داریم نسخ و فسخ و رسخ و مسخ، مذاهب اربعه طبیعی و کفّار که گفتند انسان پس از مردن روحش تعلق می گیرد به انسان دیگری بعضی گفتند به حیوانی بعضی گفتند به اشجار و فواکه بعضی گفتند به ملک و شیاطین و مسخ تغییر صورت با حفظ ماده و یکی از عقوبات کفّار در دنیا همین مسخ است که می فرماید وَ لَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِینَ اعْتَدَوْا مِنْکُمْ فِی السَّبْتِ فَقُلْنا لَهُمْ کُونُوا قِرَدَهً خاسِئِینَ بقره آیه ۶۱ و می فرماید فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ ما نُهُوا عَنْهُ قُلْنا لَهُمْ کُونُوا قِرَدَهً خاسِئِینَ اعراف آیه ۱۶۶. و در خبر است که حیوانات مسوخ القرده و الخنزیر و الفیل و الذئب و الفاره و الضب و الارنب و

الطاوس و الدعموص و الجرى و السرطان و السلحفاه و الوطواط و العنقاء و الثعلب و الذئب و اليربوع و القنفذ كه در امم سابقه در اثر كفر و طغيان باين نوع حيوانات مسخ شدند و در حديث است كه كفارى كه باين نوع حيوانات مسخ شدند سه روز بيشتر در دنيا نماندند نه اينكه اين حيوانات از نسل آنها باشد و تعبير اينها بمسوخ براى شباهت آنها است باينها ۱۸ نوع از حيوانات عَلى مَكانَتِهِمْ جهنم محبس الهيست بخصوص با غلها و زنجيرها آنها بسته شده قدرت بر حركت ندارند.

فَمَا اسْتَطاعُوا مُضِيًّا از جاى خود حركت كنند و بجاى ديگر روند.

وَ لا يَرْجِعُونَ نميتوانند از جهنم بيرون روند و نه از صورت مسوخيت بر- گردند بصورت انسانيت و نه ميتوانند برگردند بعالم دنيا يا بعالم برزخ يا به صحراى محشر يا بحال ديگر.

[سوره يس (۳۶): آيه ۶۸] .... ص : ۱۰۲

وَ مَنْ نُعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ فِي الْخَلْقِ أَ فَلا يَعْقِلُونَ (۶۸)

و كسى را كه ما باو عمر دهيم پس نكس در خلقت او ميدهيم آيا تعقل نميكنيد و درك نمينمائيد.

مقتضاى طبيعت در موجودات مادى مثل انسان و حيوان و نبات و غير اينها اينست كه كه در ابتداء امر رو به رشد ميگذارد تا حد معينى از عمر پس از آن رو بنكس ميگذارد تا موقع موت اما انسان حد رشدش غالبا تا چهل سالگى است پس از آن حد وقوفش تا شصت ساله پس از آن رو بنكس ميگذارد عقلش كم ميشود فراموشى پيدا ميكند قوه سامعه و باصره و شامه و ذائقه نقصان پيدا ميكند بدنش ضعيف ميشود كمرش خميده ميشود قوايش كاسته ميشود تا اجلش برسد لكن اين بر حسب نوع است و الا خداوند قدرت دارد تمام قواى او را حفظ كند و لو عمر دنيا باو دهد چنانچه خضر و الياس و ادريس و عيسى و حضرت بقيه- اللَّه را حفظ فرمود و همچنين اصحاب كهف را و اما حيوانات هم هر كدام حدى براى رشد آنها معين فرموده و حدى براى وقوف پس از آن رو بنكس ميروند تا تلف شوند و همين قاعده در اشجار و نباتات جاريست هر كدام بر حسب استعداد

آنها لکن این معنی در روحانیات مثل ملائکه و عالم ارواح و عالم انوار نیست و همچنین در کواکب و کرات جویه و منظومه های شمسیه نیست نه زیاد رشد پیدا میکنند و نه نقصان و ضعف تا موقعی که برای آنها معین شده بلکه بعضی الی الابد وَ مَنْ نُعَمِّرْهُ من از برای ذوی العقول است لکن مراد انسان است.

نُنَكِّسْهُ فِي الْخَلْقِ و بنظر میآید که اشاره بمسئله معاد باشد که همین نحوی که از ضعف بقوه و از قوه بضعف میرسانیم قدرت داریم از خاک انسان قوی رشید کنیم همین نحو قدرت داریم از بدن خاک شده پوسیده شده دو مرتبه برگردانیم و انسانش کنیم.

أَ فَلا يَعْقِلُونَ که خداوند بر همه چیز قادر است.

[سوره یس (۳۶): آیه ۶۹] .... ص : ۱۰۳

وَ ما عَلَّمْناهُ الشِّعْرَ وَ ما يَنْبَغِي لَهُ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَ قُرْآنٌ مُبِينٌ (۶۹)

و ما تعلیم نکردیم پیغمبر اکرم را شعر و سزاوار هم نبود از برای او نیست این قرآن مگر یاد آور که مبین حق و باطل است.

وَ ما عَلَّمْناهُ الشِّعْرَ مفسرین اقوالی گفتند بعضی گفتند چون شعر مشتمل بر اکاذیب است لذا باو تعلیم نکردیم چنانچه گفت

در شعر مپیچ و در فن او کز اکذب او است احسن او

زیرا تا شعر مشتمل بر اغراقات نباشد زیبایی پیدا نمیکند و تمسک کردند بآیه شریفه وَ الشُّعَراءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغاوُونَ أَ لَمْ تَرَ أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وادٍ يَهِيمُونَ وَ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ ما لا يَفْعَلُونَ شعراء آیه ۲۲۴ الی ۲۲۶ بعضی گفتند اصلا پیغمبر بلد نبود حتی آنکه در مواردی متمثّل میشد ببعض ابیات شعراء اشتباه میکرد بعضی گفتند اگر شعر میگفت در عداد شعراء زبر دست واقع میشد و بعضی گفتند معنی وَ ما عَلَّمْناهُ یعنی مأمور نشد بگفتن شعر لکن تمام اینها تفسیر برای است بلکه دلیل بر بطلانش قائم است اما اینکه شعر مشتمل بر اکاذیب است حرف پوچی است زیرا بسیاری از شعرهای زیبا چون بیان حقایق میکند و بسیار ممدوح است مثل دیوان امیر المؤمنین و اشعاری که در توحید و فضائل ائمه و مصائب آنها و

مطاعن اعداء آنها و مواعظ و نصایح و بیان احکام مثل منظومه بحر العلوم و مراثی محتشم و بسیار دیگر و اما آیه شریفه استثناء دارد که میفرماید إِلَّا- الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ وَ ذَکَرُوا اللَّهَ کَثِیراً الایه شعراء آیه ۲۲۷ و رجز- های ابی عبد اللَّه و اصحاب آن و اشعاری که از ائمه و اصحاب و علماء اعلام نقل شده و اما اینکه نمیدانست و نمیتوانست برای کسی که علمه علم ما کان و ما یکون الی انقضاء خلقه مناسب نیست بلکه اهانت است و اما نسبت اشتباه بر کسی که معصوم از خطا و سهو و اشتباه است چه مناسبت دارد آنهم مثل ابی بکر رفع اشتباه آن را بکند و اینکه معنای وَ ما عَلَّمْناهُ یعنی مأمور نبود اینهم غیر مناسب است بلکه آنچه بنظر میرسد بقرینه خود آیه شریفه اینست که ما قرآن را بطرز شعر نازل نکردیم و بطور نثر نازل شده تا معجزه و فصاحت و بلاغت آن بر اهل عالم واضح و روشن گردد و آن قرینه اینست که میفرماید:

وَ ما یَنْبَغِی لَهُ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِکْرٌ وَ قُرْآنٌ مُبِینٌ که ضمیر هو بکلام اللَّه بر میگردد و این را برای ذکر بندگان نازل فرمودیم که دست از شرک و کفر و فساد و معاصی و ضلالت بردارند و بفکر آخرت و قیامت و عذاب های الهی و عقوبات دنیوی بیفتند و در مقام تحصیل ایمان و سعادت و تکمیل اعمال صالحه و نیل بمثوبات الهیه برآیند و جمله (و قرآن مبین) برای اینست که مثل تورات موسی و زبور داود و انجیل عیسی و صحف آدم و نوح و ابراهیم نیست که مکتوبا در الواح نازل شود باید از میان دو لب مبارک پیغمبر خارج شود تا معجزه بودن او ظاهر و آشکارا گردد هذا ما عندنا.

[سوره یس (۳۶): آیه ۷۰] .... ص : ۱۰۴

لِیُنْذِرَ مَنْ کانَ حَیًّا وَ یَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَی الْکافِرِینَ (۷۰)

نزول قرآن برای اینست که انذار کند کسی را که زنده است و حجت تمام شود و قول ثابت شود بر کسانی که کافر هستند که راه عذر بر آنها بسته شود.

لِیُنْذِرَ مَنْ کانَ حَیًّا مراد حیات حیوانی و نباتی و انسانی نیست بلکه حیات ایمانیست کسانی که قلب آنها روشن است و خالیست از سیاهی و قساوت

و عناد و عصبیت و کبر و نخوت و حب دنیا و مال و ریاست و جاه و طالب حق هستند و فرمایشات قرآن را میپذیرند و قبول میکنند اینها را انذار میکند از شرک و کفر و ضلالت و فسق و فجور و معاصی و مخالفت و از همه اینها دوری میکنند و سعادت پیدا میکنند.

وَ یَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَی الْکافِرِینَ که فردای قیامت نگویند که میفرماید وَ لَوْ أَنَّا أَهْلَکْناهُمْ بِعَذابٍ مِنْ قَبْلِهِ لَقالُوا رَبَّنا لَوْ لا أَرْسَلْتَ إِلَیْنا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آیاتِکَ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَذِلَّ وَ نَخْزی طه آیه ۱۳۴ و میفرماید وَ ما کُنَّا مُعَذِّبِینَ حَتَّی نَبْعَثَ رَسُولًا اسراء آیه ۱۷ و غیر اینها از آیات پس باید حجت تمام شود و راه عذر بسته شود.

[سوره یس (۳۶): آیه ۷۱] .... ص : ۱۰۵

أَ وَ لَمْ یَرَوْا أَنَّا خَلَقْنا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ أَیْدِینا أَنْعاماً فَهُمْ لَها مالِکُونَ (۷۱)

آیا نمی بینند و درک نمیکنند اینکه ما خلق فرمودیم برای آنها بید قدرت خود بدون مشارکت احدی چهار پایانی پس آنها تملک کردند آنها را و مالک آنها شدند.

أَ وَ لَمْ یَرَوْا استفهام تقریریست که اقرار کنند که چرا مشاهده میکنیم و درک مینمائیم.

أَنَّا خَلَقْنا گفتیم مخلوقات الهی دو قسم است یک قسم بدون اسباب است متکلم وحده تعبیر میفرماید و یک قسم باسباب است خلقت آدم بدون اسباب بوده که بابلیس فرمود ما مَنَعَکَ أَنْ تَسْجُدَ لِما خَلَقْتُ بِیَدَیَّ زمر آیه ۷۵ ولی اولاد آدم چون باسباب بوده میفرماید وَ لَقَدْ جِئْتُمُونا فُرادی کَما خَلَقْناکُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ انعام آیه ۹۴ و چون خلقت انعام باسباب بوده فرمود:

أَنَّا خَلَقْنا لَهُمْ تعبیر بکلمه لهم برای اینست که حکمت خلقت انعام فقط برای استفاده بشر است غیر از خلقت بقیه حیوانات وحشی.

مِمَّا عَمِلَتْ أَیْدِینا یعنی احدی شرکت در خلقت آنها نداشته فقط اسباب و معدات بوده خالق ذات مقدس او است و بس و اطلاق ایدی مراد ید قدرت

است نه يد جارحه چون از براى يد اطلاقاتى دارد يد جارحه يد نعمه يد قوه يد قدرت.

أَنْعاماً انعام دو قسم انعام داريم يک قسم براى رکوب است مثل فرس و استر و حمار و يک قسم براى اکل است مثل شتر و گاو و گوسفند و بسا مشترک است مثل شتر.

فَهُمْ لَها مالِکُونَ اينها مسخر انسان هستند و تعبير بحيوانات اهلى ميکنند مقابل حيوانات وحشى.

[سوره يس (۳۶): آيه ۷۲] .... ص : ۱۰۶

وَ ذَلَّلْناها لَهُمْ فَمِنْها رَکُوبُهُمْ وَ مِنْها يَأْکُلُونَ (۷۲)

و ذليل کرديم ما آنها را براى بشر پس بعض آنها را سوار ميشوند و بعض آنها را مأکول خود قرار ميدهند.

اما مرکوب آنها فرس، استر، حمار حتى گاو و اما ماکول آنها گوسفند، گاو شتر.

[سوره يس (۳۶): آيه ۷۳] .... ص : ۱۰۶

وَ لَهُمْ فِيها مَنافِعُ وَ مَشارِبُ أَ فَلا يَشْکُرُونَ (۷۳)

و از براى آنها در اين انعام غير از سوارى و اکل لحوم آنها منافع بسياريست و مشروباتى.

اما منافع آنها يکى از پشم و کرک آنها چه اندازه لباسهاى پشمى و کرکى حتى از پوست آنها لباس هايى بدست آورده اند از روده آنها از استخوان- آنها حتى از فضولات آنها استفاده هائى دارند و اما مشارب از شير آنها از سر شير روغن کره ماست پنير کشک قارا چه اندازه فوائد بهره بردارى ميکنند.

أَ فَلا يَشْکُرُونَ آيا پس از اين همه نعمت که خداوند براى انسان در اين انعام قرار داده معذالک شکر گزار نيستند.

(توضيح) اين انعام تمام گوشت آنها حلال است غايه الامر مثل اسب و استر و حمار مکروه است و معمول نيست لکن شرط حليت آنها منوط بتذکيه است که بايد مسلم ذبح کند و در حين ذبح بسم اللَّه گويد و رو بقبله باشد و فرى اوداج اربعه چهار رگ گردن شود و با آهن باشد نکته ديگر آنکه اثبات شى ء

نفی ما عدای خود را نمیکند منحصر نیست حلیت باین انعام بلکه بسیاری از حیوانات وحشی مثل آهو گوزن بز کوهی و بسیاری از طیور و بسیاری از حیوانات دریایی مثل ماهی آنها هم حلال گوشتند و فوائد بسیاری برای انسان دارند بلکه حیوانات حرام گوشت اگر آنها را هم تذکیه کنند بدن آنها پاک است و از پوست و سایر اجزاء آنها میتوان استفاده کرد بلکه حیواناتی که نفس سائله ندارند هم میته آنها پاک است فقط حیوان نجس العین قابل تذکیه نیست مثل سگ و خوک و حیوانی که موطوء انسان واقع شود که تمام اجزاء آنها حتی اجزایی که روح نداشته نجس است و قابل تذکیه هم نیست و لکن امروز گوشت خوک چه اندازه نزد متجددین بقیمت گزاف میخرند و میخورند و از اجزاء آنها بهره برداری میکنند.

[سوره یس (۳۶): آیه ۷۴] .... ص : ۱۰۷

وَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ آلِهَةً لَعَلَّهُمْ يُنْصَرُونَ (۷۴)

و گرفتند این مشرکین از غیر خداوند متعال خدایانی بامید اینکه این خدایان آنها را یاری میکنند و آنها یاری میشوند.

وَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ آلِهَةً هر طایفه از مشرکین یک خدایانی بر خود اتخاذ کردند یک طایفه بت پرستان اصنامی داشتند مخصوصا در دوره جاهلیت در مکه و حجاز یک بت بزرگ که خدای تمام آنها بود و هر طایفه یک بت برای خود گرفتند و در کعبه معظمه نصب کردند و هر فردی یک بت مخصوص خود داشت و در فتح مکه پیغمبر اکرم با امیر المؤمنین رفتند و تمام آنها را شکستند و از بین بردند و این دستگاه بت پرستی از قدیم الایام قبل از زمان نوح رواج داشت که در سوره نوح میفرماید وَ قالُوا لا تَذَرُنَّ آلِهَتَكُمْ وَ لا تَذَرُنَّ وَدًّا وَ لا سُواعاً وَ لا يَغُوثَ وَ يَعُوقَ وَ نَسْراً آیه ۲۲ و ۲۳ در زمان ابراهیم که حضرت ابراهیم آنها را شکست که میفرماید در سوره انبیاء وَ تَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنامَكُمْ بَعْدَ أَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرِينَ فَجَعَلَهُمْ جُذاذاً إِلَّا كَبِيراً لَهُمْ لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ آیه ۵۸ و ۵۹ در زمان موسی میفرماید وَ جاوَزْنا بِبَنِي إِسْرائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتَوْا عَلى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ

عَلى أَصْنامٍ لَهُمْ قالُوا يا مُوسَى اجْعَلْ لَنا إِلهاً كَما لَهُمْ آلِهَةٌ

اعراف آیه ۱۳۴ یک طائفه خورشید پرستان که بلقیس و اهل سبأ بودند که میفرماید از قول هدهد بحضرت سلیمان إِنِّی وَجَدْتُ امْرَأَةً تَمْلِكُهُمْ وَ أُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَیْ ءٍ وَ لَها عَرْشٌ عَظِيمٌ وَجَدْتُها وَ قَوْمَها يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ مِنْ دُونِ اللَّهِ نمل آیه ۲۳ و ۲۴ یک طائفه گاو پرست که در هند تا امروز هستند یک طایفه ملائکه پرست یک طائفه جن پرست یک طائفه درخت پرست یک طائفه ائمه پرست.

لَعَلَّهُمْ يُنْصَرُونَ چنانچه گفتند ما نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونا إِلَى اللَّهِ زُلْفى زمر آیه ۴ و میگفتند وَ اللَّهُ أَمَرَنا بِها اعراف آیه ۲۷ و لو در مورد فاحشه است ولی فحشایی بزرگتر از این نداریم.

[سوره یس (۳۶): آیه ۷۵] .... ص : ۱۰۸

لا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَهُمْ وَ هُمْ لَهُمْ جُنْدٌ مُحْضَرُونَ (۷۵)

این آلهه استطاعت ندارند که اینها را یاری کنند و اینها از برای آنها لشکریست که حاضر میکنند آنها را.

اشاره بآیه شریفه است إِنَّكُمْ وَ ما تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَها وارِدُونَ لَوْ كانَ هؤُلاءِ آلِهَةً ما وَرَدُوها وَ كُلٌّ فِيها خالِدُونَ انبیاء آیه ۹۸ و ۹۹.

لا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَهُمْ استطاعت قبولی قدرت است و این آلهه نه قدرت دارند و نه قابلیت افاضه قدرت دارند زیرا یک جسمی و جمادی بیش نیست و مصنوع خود بشر است اما ذوی العقول آنها مثل ملائکه و انبیاء و ائمه این ها بیزاری میجویند از آنها و خصم آنها میشوند.

وَ هُمْ لَهُمْ جُنْدٌ جند جماعتی را گویند که در یک مقصد شریک هستند و این آلهه با عبده خود یک جند میشوند.

مُحْضَرُونَ و آنها را حاضر میکنند در جهنم و بعضی گفتند که این عبده جند آن آلهه هستند در دنیا بامید اینکه آنها اینها را یاری کنند ولی استطاعت ندارند.

[سوره یس (۳۶): آیه ۷۶] .... ص : ۱۰۸

فَلا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ إِنَّا نَعْلَمُ ما يُسِرُّونَ وَ ما يُعْلِنُونَ (۷۶)

پس محزون نکند شما پیغمبر

را گفتار آنها محققا ما میدانیم آنچه اینها پنهان میکنند و آنچه علنا اظهار میکنند.

نظر به اینکه پیغمبر اکرم نبی رحمه بود و آنچه اذیت میدید نفرین نمیکرد بلکه در حق آنها دعاء میکرد

(اللهم اهد قومی فانهم لا یعلمون)

و دوست میداشت تمام بشرف اسلام مشرف شوند و سعادت مند شوند خداوند تبارک و تعالی نظر به اینکه میدانست که اینها دیگر قابلیت هدایت ندارند میفرماید برای تسلیت خاطر مبارک پیغمبر صلی اللّه علیه و آله:

فَلا یَحْزُنْکَ قَوْلُهُمْ قول آنها اینکه ساحر و جادوگر و کذاب و مفتری و مجنونش گفتند و در دار النّدوه مشاورت در قتل او نمودند.

إِنَّا نَعْلَمُ ما یُسِرُّونَ که در مجالس خود سرا تصمیماتی میگرفتند.

وَ ما یُعْلِنُونَ که خاکروبه بر سرش ریختند شکمبه شتر بر سر او ریختند سنگ بقدمهای او زدند عبا بگردنش پیچیدند در احد سنگ به پیشانیش زدند دور خانه او را گرفتند که او را بقتل رسانند و غیر اینها.

[سوره یس (۳۶): آیه ۷۷] .... ص : ۱۰۹

أَ وَ لَمْ یَرَ الْإِنْسانُ أَنَّا خَلَقْناهُ مِنْ نُطْفَهٍ فَإِذا هُوَ خَصِیمٌ مُبِینٌ (۷۷)

آیا نمی بیند انسان که ما او را خلق کردیم از نطفه پس از آن این انسان خصم آشکار میشود انسان در غایت ضعف است وَ خُلِقَ الْإِنْسانُ ضَعِیفاً نساء آیه ۳۲ از امیر المؤمنین است فرمود

اوله نطفه قذره و آخره جیفه نتنه و بینهما حامل- العذره

قدرت بر دفع کوچکترین بلاء الهی را ندارد و جلب کوچکترین نعم او را ندارد.

أَ وَ لَمْ یَرَ الْإِنْسانُ بخود نمیآید و فکر نمیکند.

أَنَّا خَلَقْناهُ مِنْ نُطْفَهٍ آنهم که یکی از نجاسات است که از کثافات مأکولات و مشروبات گرفته شده آنهم از عورت پدر در عورت مادر ریخته شده و از عورت مادر بیرون آمده و در مدت رضاع شیری که از همان خون حیض گرفته شده خوراک او بوده و قدرت بر نگاهداری خود یک نفس ندارد اگر فرو رود بر نگردد و اگر

بیرون آید فرو نرود کارش تمام است مع ذلک:

فَإِذا هُوَ خَصِیمٌ مُبِینٌ کارش بجایی برسد که دعوی خدایی کند و بانگ انا ربکم الاعلی بزند و کبر و نخوت و عجب او بجایی برسد که تکذیب انبیاء کند طغیان و سرکشی و فسق و فجور و ظلم و تعدی و تفرعن و تجبر کند واقعا کمال حماقت است.

[سوره یس (۳۶): آیه ۷۸] .... ص : ۱۱۰

وَ ضَرَبَ لَنا مَثَلًا وَ نَسِیَ خَلْقَهُ قالَ مَنْ یُحْیِ الْعِظامَ وَ هِیَ رَمِیمٌ (۷۸)

و بزند برای ما مثلی و فراموش میکند خلقت خود را میگوید کیست بتواند زنده کند استخوانهایی که آنها پوسیده شده و از هم پاشیده شده.

وَ ضَرَبَ لَنا مَثَلًا آورد یک استخوان پوسیده مقابل حضرت وَ نَسِیَ خَلْقَهُ که در ابتداء امر هیچ نبود خداوند بقدرت کامله خود نطفه در صلب پدر قرار داد و بوسائل زیادی از صلب پدر و رحم مادر و پس از علقه و مضغه و مراحل دیگر او را خلق فرمود.

قالَ مَنْ یُحْیِ الْعِظامَ استفهام انکاریست یعنی هرگز ممکن نیست کسی بتواند این عظام را زنده کند.

وَ هِیَ رَمِیمٌ و حال آنکه از هم پاشیده شده نمیداند آن خدایی که این عالم وسیع را از علوی و سفلی از کتم عدم و نیستی صرف ایجاد کرد قادر است بر اینکه از استخوان پوسیده انسان خلق کند.

[سوره یس (۳۶): آیه ۷۹] .... ص : ۱۱۰

قُلْ یُحْیِیهَا الَّذِی أَنْشَأَها أَوَّلَ مَرَّهٍ وَ هُوَ بِکُلِّ خَلْقٍ عَلِیمٌ (۷۹)

بفرما در جواب آن زنده میکند این عظام پوسیده را آن کسی که این عظام را در اول مره خلق فرمود کسی که نطفه را عظام کند و عظام را پوسیده کند میتواند عظام پوسیده را زنده کند و او بهر قسمت خلق کردنی دانا است و قادر است.

برای خداوند خلقت عرش با خلقت پشه تفاوتی ندارد همین که صلاح در ایجاد باشد ایجاد میفرماید إِذا أَرادَ شَیْئاً أَنْ یَقُولَ لَهُ کُنْ فَیَکُونُ اراده علم بصلاح است ایجاد مشیت است فعل الهیست بمعنی مصدری موجود میشود.

[سوره یس (۳۶): آیه ۸۰] .... ص : ۱۱۱

الَّذِی جَعَلَ لَکُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ ناراً فَإِذا أَنْتُمْ مِنْهُ تُوقِدُونَ (۸۰)

آن کسی که قرار داد برای شما از درخت سبز خرم آتش را پس شما از آن برافروخته میشوید آن کسی که دریای آتش را بر ابراهیم گلستان میکند دریای نیل را برای بنی- اسرائیل میشکافد و دوازده جاده میکند آن کسی که تخت بلقیس را از شهر سبا طرفه العین نزد سلیمان حاضر میکند آن کسی که این عالم بالا را و این کرات جویه را مسخر شما کرده آن کسی که از خاک انسان خلق کرده از آتش جن خلق کرده و میلیاردها کارهای دیگر حیات میدهد موت میدهد صحت، مرض، غنی، فقر عزت، ذلت، بر او چه مشکلی دارد که از عظام پوسیده انسان خلق کند با اینکه نمونه آن را در دنیا نشان داده قضیه ابراهیم و چهار مرغ قضیه عزیر و یک شهر مرده پوسیده قضیه عیسی و احیای موتی قضیه موسی و هفتاد نفر از بنی- اسرائیل.

[سوره یس (۳۶): آیه ۸۱] .... ص : ۱۱۱

أَ وَ لَیْسَ الَّذِی خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ بِقادِرٍ عَلی أَنْ یَخْلُقَ مِثْلَهُمْ بَلی وَ هُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِیمُ (۸۱)

آیا نیست آن کسی که خلق فرمود آسمانها و زمین را که قدرت داشته باشد بر اینکه خلق کند مثل آنها را بلی قادر است و او است خلاق دانا که هر چه را بموقع خود میتواند خلق فرماید.

أَ وَ لَیْسَ الَّذِی خَلَقَ السَّماواتِ سماوات شامل میشود تمام عوالم بالا- را که جمیع این کرات سماویه میشود که چه بسیار کراتیست که هزار برابر کره زمین است و چه بسیار کراتیست که از زیادتی دوری از کره زمین اصلا مشاهده نمیشود یا فقط یک نوری بیش دیده نمیشود مثل کهکشان فلک و گفتیم تمام این کرات علویه در طبقه اول آسمانها است بدلیل قوله تعالی وَ زَیَّنَّا السَّماءَ الدُّنْیا بِمَصابِیحَ فصلت آیه ۱۱ و قوله تعالی إِنَّا زَیَّنَّا السَّماءَ الدُّنْیا بِزِینَهِ الْکَواکِبِ و الصافات آیه ۶ و قوله تعالی وَ لَقَدْ زَیَّنَّا السَّماءَ الدُّنْیا بِمَصابِیحَ ملک آیه ۵ و خود میداند که در شش طبقه دیگر چه آفریده و شامل میشود کرسی را که محیط بجمیع این آسمانها و زمین است بدلیل قوله تعالی وَسِعَ کُرْسِیُّهُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ

آیه الکرسی و شامل میشود عرش اعظم را که بر تمام اینها احاطه دارد و سایر عوالم بالا را از لوح و قلم و سدره المنتهی و جنّه المأوی که لیله المعراج پیغمبر اکرم تا آنجا رفت که میفرماید وَ لَقَدْ رَآهُ نَزْلَهً أُخْری عِنْدَ سِدْرَهِ الْمُنْتَهی عِنْدَها جَنَّهُ الْمَأْوی و النجم آیه ۱۳ إلی ۱۵ و شامل میشود قاب قوسین را که میفرماید وَ هُوَ بِالْأُفُقِ الْأَعْلی ثُمَّ دَنا فَتَدَلَّی فَکانَ قابَ قَوْسَیْنِ أَوْ أَدْنی و النجم آیه ۷ الی ۹.

وَ الْأَرْضَ تمام عوالم سفلی از کره زمین و آب و هوا و آتش و آنچه در آنها است.

بِقادِرٍ عَلی أَنْ یَخْلُقَ مِثْلَهُمْ فردای قیامت خلق فرماید امر بسیار کوچکی است در جنب کارهای الهی.

بَلی وَ هُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِیمُ تعبیر بخلاق نه بخالق برای تاکید در قدرت و توانایی و کثرت مخلوقات الهی آنهم تمام از روی حکمت و علم و مصلحت است.

[سوره یس (۳۶): آیه ۸۲] .... ص : ۱۱۲

إِنَّما أَمْرُهُ إِذا أَرادَ شَیْئاً أَنْ یَقُولَ لَهُ کُنْ فَیَکُونُ (۸۲)

جز این نیست امر پروردگار همین که اراده فرمود وجود شیئی را اینکه بگوید از برای آن شیئی باش پس میباشد.

إِنَّما از ادات حصر است یعنی مقدمات و زحمت ندارد.

أَمْرُهُ کار خداوند.

إِذا أَرادَ شَیْئاً صلاح در ایجاد شیئی باشد که لغو و بیهوده و عبث نباشد و مصلحت داشته باشد که فعل حسن باشد.

أَنْ یَقُولَ لَهُ کُنْ این تعبیر هم برای تقریب بذهن است و الا امر و قول لازم ندارد و مراد نفس ایجاد است که فعل بمعنی مصدریست.

فَیَکُونُ فعل بمعنی اسم مصدریست یعنی بمجرد ایجاد موجود میشود معونه لازم ندارد آنیّ الحصول است و کلمه شیئا اطلاق دارد جمیع اشیاء عالم را شامل میشود برای او تفاوت نمیکند خلقت عرش و خلقت مورچه.

[سوره یس (۳۶): آیه ۸۳] .... ص : ۱۱۳

فَسُبْحانَ الَّذِی بِیَدِهِ مَلَکُوتُ کُلِّ شَیْ ءٍ وَ إِلَیْهِ تُرْجَعُونَ (۸۳)

پس منزه است و مبری از کلیه عیوب و نواقص و احتیاج ذات مقدس آن پروردگاری که به ید قدرت او است ملکوت تمام ممکنات و بسوی او است بازگشت شماها.

فَسُبْحانَ الَّذِی تسبیح و تقدیس و تنزیه قریب المعنی است و شامل جمیع صفات سلبیه میشود که می گویی

نه مرکب بود و جسم نه مرئی نه محل بی شریکست و معانی تو غنی دان خالق

یعنی احتیاج در ساحت قدس او نیست اجزاء ندارد مکان ندارد مرکب نیست دیده نمیشود مثل ندارد شبیه و عدیل و ضدی و ندی از برای او نیست صفات زائد بر ذات ندارد چنانچه معنای حمد کامل است فوق الکمال تام است فوق التمام ذاتا و صفه و افعالا تمام افعال او از روی حکمت و مصلحت و حسن است و حمد مختص باو است.

بِیَدِهِ مَلَکُوتُ کُلِّ شَیْ ءٍ وجود اشیاء و بقاء آنها و فناء آنها منوط باراده او است بمجرد اراده موجود میشود و ببقاء آن باقی میماند و باراده او فانی و نابود میشود.

وَ إِلَیْهِ تُرْجَعُونَ فردای قیامت بازگشت تمام شماها است بسوی او إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَیْهِ راجِعُونَ.

هذا آخر ما اردنا فی تفسیر السوره المبارکه یس و یتلوه ان شاء اللّه تعالی سوره الصّافّات و سایر السور الی سوره النّاس بحوله و قوته و توفیقه و عنایته و یجعله ذخیره للمعاد مقبولا- و الحمد لولیّه، و الصلاه لنبیّه و اله و اللّعن علی أعدائه الی یوم لقائه و انا العبد الحقیر الذلیل السید عبد الحسین المدعوّ بالطیّب

سوره الصّافّات .... ص : ۱۱۴

اشاره

مکی ۱۸۲ (اما فضیلت این سوره) کلینی مسندا از حضرت کاظم روایت کرده که حضرت امر فرمود به فرزندش قاسم که قرائت کند بالای سر برادرش که محتضر بود سوره و الصافات را چون رسید به آیه أَ هُمْ أَشَدُّ خَلْقاً أَمْ مَنْ خَلَقْنا قبض روح او شد پس یعقوب بن جعفر عرض کرد که معهود این بود که بالای سر محتضر سوره یس بخوانند و شما امر فرمودی سوره و الصافات را بخوانند حضرت فرمود که این سوره قرائت نمیشود بالای سر محتضر که جان دادن بر او سخت باشد مگر آنکه به راحتی قبض روح او میشود.

و ابن بابویه از حضرت صادق (ع) روایت کرده که فرمود هر کس در هر جمعه سوره و الصافات را قرائت کند همیشه محفوظ است از هر آفتی و دفع میشود از او هر بلیتی در حیات دنیا و روزی داده میشود در دنیا به وسعت ترین روزیها و اصابه نمیکند او را در مالش و اولادش و نه در بدنش هیچگونه سویی از شیطان رجیم و نه از جبار عنید و اگر بمیرد در آن روز یا در شب آن روز شهید مرده و داخل میکند خداوند او را در بهشت با شهداء در اعلی درجه بهشت.

و اخباری هم از خواص قرآن در فضیلت این سوره نقل کرده اند لکن چون اعتبار ندارد بلکه ظن به کذب آن هست از نقلش خود داری کردیم.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱] .... ص : ۱۱۴

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

وَ الصَّافَّاتِ صَفًّا (۱)

و او قسم است و در تفسیر صافات بعضی گفتند مؤمنین هستند که در نماز جماعت صفوفی میبندند. بعضی گفتند مؤمنین که در جهاد کفار صف بسته میشود که میفرماید إِنَّ اللَّهَ یُحِبُّ الَّذِینَ یُقاتِلُونَ فِی سَبِیلِهِ صَفًّا کَأَنَّهُمْ بُنْیانٌ مَرْصُوصٌ (صف آیه ۴). بعضی گفتند ملائکه هستند که در آسمانها صف

میبندند برای نماز. بعضی گفتند صفوف ملائکه در هوا حین نزول آنها بسوی زمین. در تفسیر علی ابن ابراهیم است الملائکه و الانبیاء و من وصف اللّه و عبده.

(اقول) الصافات جمع بر جمع است یعنی جمع الجمع است زیرا جمع صافه است و چون محلّی به الف و لام است افاده عموم دارد شامل جمیع صفوف که طبق رضای الهی بسته میشود چه از انبیاء و چه از ملائکه و چه از مؤمنین برای جماعت یا جهاد یا اطاعت امر الهی چه در زمین و چه در آسمان چه در دنیا و چه در صحرای محشر خداوند قسم یاد میکند باین صفوف.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۲] .... ص : ۱۱۵

فَالزَّاجِراتِ زَجْراً (۲)

در این جمله هم اختلاف کردند بعضی گفتند که ملائکه موکله بر مؤمنین هستند که به الهامات در قلوب مؤمنین آنها را منع میکنند از ارتکاب معاصی چنانچه شیاطین به وساوس منع از طاعت میکنند بعضی گفتند ملائکه موکله به ابرها که آنها را میرانند به محلی که مأمور هستند برای باریدن بعضی گفتند زواجر قرآن است که نهی میفرماید از شرک و کفر و ضلالت و ظلم و ارتکاب معاصی بعضی گفتند زجره به معنی صیحه است و مراد ارتفاع صوت مؤمنین است در تلاوت آیات کریمه قرآن.

(اقول) این جمله هم عموم دارد در مقابل صافات شامل میشود جمیع کسانی را که جلوگیری میکنند از فساد و مضار دنیوی و اخروی چه ملائکه باشند به الهامات و انبیاء به انذارات و مؤمنین به نهی از منکرات چنانچه صافات سوق میدهند به ارشاد و هدایت و منافع دنیوی و اخروی زیرا این هم جمع محلّی به الف و لام است مفید عموم است.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۳] .... ص : ۱۱۵

فَالتَّالِیاتِ ذِکْراً (۳)

پس تلاوت کنندگان ذکر.

این جمله نیز عموم دارد شامل تلاوت آیات شریفه قرآن میشود چون مکرر گفته ایم که یکی از اسامی قرآن ذکر است و شامل میشود کسانی را که دائما لسان

آنها بذکر پروردگار است که میفرماید یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اذْکُرُوا اللَّهَ ذِکْراً کَثِیراً وَ سَبِّحُوهُ بُکْرَةً وَ أَصِیلًا (احزاب آیه ۴۱) و میفرماید فَإِذا قَضَیْتُمْ مَناسِکَکُمْ فَاذْکُرُوا اللَّهَ کَذِکْرِکُمْ آباءَکُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِکْراً (بقره آیه ۱۹۶) و میفرماید وَ اذْکُرُوا اللَّهَ فِی أَیَّامٍ مَعْدُوداتٍ (بقره آیه ۱۹۹) و غیر اینها و همچنین شامل میشود کسانی را که بندگان خدا را متذکر میکنند و آنها را بیاد خدا و دین و آخرت میاندازند که القاء ذکر میکنند چنانچه میفرماید فَالْمُلْقِیاتِ ذِکْراً (مرسلات آیه ۵).

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۴] .... ص : ۱۱۶

إِنَّ إِلهَکُمْ لَواحِدٌ (۴)

با این قسمهای ثلاث و تأکید انّ و لام اله شما یکیست.

دارد در جنگ جمل آن موقعی که آتش جنگ افروخته شده بود شخصی خدمت امیر المؤمنین (ع) رسید عرض کرد یا امیر المؤمنین معنای اینکه خدا واحد است چیست؟ بعض اصحاب به او برگشتند که فعلا میبینی که امیر المؤمنین در میدان جنگ چه التهابی دارد موقع همچه سؤالی نیست حضرت فرمود من برای همین امر شمشیر میزنم و با کمال اطمینان و سکونت در جواب او فرمود واحد چهار معنی دارد دو معنای او در حق خداوند متعال غلط و کفر است و دو معنای آن صحیح و ایمان است اما دو معنی باطل یکی وحدت عددی است که در شماره میآید یک دو سه چنانچه افراد را شماره میکنی و دیگر وحدت جنسی و نوعیست می گویی زید یک فرد انسان است مثلا و اما دو معنی صحیح و حق یکی وحدت ذاتی است که خداوند مثل و مانند و شریک و عدیل و ضدی و ندی از برای او نیست و دیگر وحدت به معنی بسیط است اجزاء ندارد و صفات عین ذات است بسیط الحقیقه ببساطه ذاتیّه.

و مکرر گفته ایم که توحید پنج مرتبه دارد: توحید ذاتی، توحید صفاتی توحید افعالی، توحید عبادتی و توحید نظری. (اما توحید ذاتی) صرف الوجود و بحت الوجود و محض الوجود است که هیچ ترکیبی در او راه ندارد

نه ترکیب خارجی مثل اجسام که مرکب از اجزاء هستند و نه ترکیب ذهنی مثل انواع که مرکب از جنس و فصل هستند می گویی الانسان حیوان ناطق و نه ترکیب و همی مثل ممکنات حتی مجردات که مرکب از وجود و ماهیت هستند فقط وجود صرف و اما توحید صفاتی اینکه صفات ذاتیه عین ذات و منتزع از ذات هستند صفات زائد بر ذات نیستند چنانچه امیر المؤمنین فرمود

(کمال توحیده نفی الصفات عنه لشهاده کل صفه انّها غیر الموصوف و شهاده کل موصوف انه غیر الصفه)

(و اما توحید افعالی) اینکه خالق و رازق و محیی و ممیت و معز و مذل و مصح و ممرض و مغنی و مفقر او است و بس (و اما توحید عبادتی) الوهیت و بندگی و پرستش اختصاص به او دارد غیر او را نباید پرستش کرد که مفاد مطابقی کلمه طیبه لا اله الا اللّه است (و اما توحید نظری) باید توکل به او کرد امید به او خوف از او نظر به او داشته باشد و بس.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۵] .... ص : ۱۱۷

رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَيْنَهُما وَ رَبُّ الْمَشارِقِ (۵)

و این اله واحد شما پروردگار آسمانها و زمین و آنچه بین این دو است و پروردگار مشارق است.

رَبُّ السَّماواتِ رب مربی را گویند که تربیت آسمانها کرده آنها را خلق فرموده و هر کدام به وضع مخصوص و محل معینی مقرر فرموده و طرز مخصوصی در اینجا تعبیر به رب میفرماید در یک جا تعبیر به فاطر میکند یعنی ایجاد بدون سابقه الْحَمْدُ لِلَّهِ فاطِرِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ فاطر آیه ۱. در جای دیگر تعبیر به خالق میفرماید ذلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ خالِقُ كُلِّ شَيْ ءٍ انعام آیه ۱۰۲. یک جا تعبیر به بدیع میکند بَدِيعُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ انعام آیه ۱۰۱.

و تماما مفاد یکی است و لو مفاهیم مختلف دارد و تعبیر به رب اوسع از آنهاست زیرا خالق و فاطر و بدیع فقط دلالت بر ایجاد میکند و رب علاوه بر ایجاد دلالت بر نگهبانی هم دارد که علت مبقیه هم هست و مراد از سماوات تمام عوالم بالا را شامل است از عرش و کرسی و سماوات سبع و جمیع کرات جویه و کواکب و

شمس و قمر و غیر اینها.

وَ الْأَرْضِ تمام طبقات زمین که گفتند هفت طبقه دارد بدلیل قوله تعالی اللَّهُ الَّذِی خَلَقَ سَبْعَ سَماواتٍ وَ مِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ تغابن آیه ۱۲.

وَ ما بَیْنَهُما مثل کره آب و هوا و نار و ابر و باد و غیر اینها وَ رَبُّ الْمَشارِقِ.

(سؤال) در اینجا فقط تعبیر به مشارق فرموده و در آیه شریفه فَلا أُقْسِمُ بِرَبِّ الْمَشارِقِ وَ الْمَغارِبِ معارج آیه ۴۰ تعبیر فرموده.

(جواب) اولا اثبات شی ء نفی ما عدا را نمیکند چنانچه رب کل شی ء است و ثانیا مشارق و مغارب از باب اینست که گفتند اذا اجتمعا افترقا و اذا افترقا اجتمعا است مثل فقیر و مسکین هر شرقی مغرب هم هست زیرا در هر نقطه که طلوع آفتاب باشد در نقطه مقابلش غروب است و در بیست و چهار ساعت شبانه روزی در هر دقیقه یک نقطه اول طلوع است و در یک نقطه اول غروب مثل اینکه هر فقیری مسکین هم هست و هر مسکینی فقیر و در اجتماع گفتند مسکین اسوء حالا است و از برای مشرق و مغرب هم دو اطلاق است مقابل یکدیگر یک اطلاق از نقطه ای که شمس طلوع میکند مشرق میگویند و از نقطه ای که غروب میکند مغرب مینامند و اطلاق دیگر آن نقطه که آفتاب میتابد مشرق گویند و آن نقطه که آفتاب میرود مغرب نامند.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۶] .... ص : ۱۱۸

إِنَّا زَیَّنَّا السَّماءَ الدُّنْیا بِزِینَةٍ الْکَواکِبِ (۶)

محققا ما زینت داده ایم آسمان نزدیک را بزینت ستارگان.

سماء دنیا طبقه اول آسمانها است و از این آیه شریفه استفاده میشود که تمام این کواکب و ستارگان در همان آسمان اول است و آن قدر وسیع است که تمام این کرات جویه در این طبقه است اما شش آسمان دیگر چه چیزها در آنها قرار داده جز خالق آنها نمیداند مگر به وحی الهی و اخبار انبیاء ثابت شود مثل بیت المعمور سجده ملائکه و سدره المنتهی و جنّه المأوی و لوح و قلم و ملائکه

و امثال اینها و این مخالف رأی حکماء قدیم است که آسمان اول را فقط مرکز قمر دانسته دوم عطارد سوم زهره چهارم شمس پنجم مریخ ششم مشتری هفتم زحل و بقیه کواکب را در آسمان هشتم که کرسی مینامند گفتند.

إِنَّا زَیَّنَّا السَّماءَ الدُّنْیا بِزِینَهٍ الْکَواکِبِ این زینت برای بشر است که در شبها مشاهده میکنند و راه می جویند بعلاوه فوائد زیادی که بر هر یک از آنهاست چنانچه میفرماید أَ لَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَکُمْ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ لقمان آیه ۱۹.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۷] .... ص : ۱۱۹

وَ حِفْظاً مِنْ کُلِّ شَیْطانٍ مارِدٍ (۷)

و ما قرار دادیم این آسمانها را که حافظ باشند از هر شیطان متمردی.

اولا شیاطین یک صنفی از اصناف جن هستند همین نحوی که افراد انس هم اصناف مختلفه هستند و توضیح این کلام این است که یک جنسی داریم و یک نوعی و یک صنفی و یک فردی، اما جنس آن ماده مشترکه است بین انواع مختلفه مثل حیوانیت که مشترک است بین انسان و سایر حیوانات و نوع آن ما به الامتیاز است که داخل در حقیقت شی ء است مثلا مثل ناطقیت انسان که مراد آن لطیفه ربانیست و آن روح مجرد انسانی که خاص بانسان است و همین منشأ امتیاز انسان است بر تمام مخلوقات الهی حتی بر ملائکه که فرمود فَإِذا سَوَّیْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِیهِ مِنْ رُوحِی فَقَعُوا لَهُ ساجِدِینَ حجر آیه ۲۹ ص آیه ۷۲ و صنف آن امتیازات خارجیه مثل لسان و لون و سایر امتیازات السنه مختلفه الوان ممتازه و فرد امتیازات شخصیه و بسا بعض انواع نوع است نسبت بما فوق و جنس است نسبت بمادون مثل نامی نوع است نسبت بجسم و جنس است نسبت بحیوان و همچنین حیوان نوع نامیست و جنس نسبت بانسان و بالجمله شیاطین یک صنفی از اصناف جن هستند و اینها تا قبل از میلاد مسیح بالا میرفتند در آسمانها و قضایایی کشف میکردند و بکاهنین میگفتند و این یک دستگاهی بود در مقابل انبیاء پس از میلاد مسیح ممنوع شدند از آسمان چهارم ببالا و پس از میلاد حضرت رسالت

بکلی ممنوع شدند و دستگاه کهنه بکلی از بین رفت حتی اگر نزدیک آسمان شوند میسوزند چنانچه شرحش میآید لذا میفرماید یکی از امور سماوی وَ حِفْظاً مِنْ کُلِّ شَیْطانٍ مارِدٍ.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۸] .... ص : ۱۲۰

لا یَسَّمَّعُونَ إِلَی الْمَلَإِ الْأَعْلی وَ یُقْذَفُونَ مِنْ کُلِّ جانِبٍ (۸)

این شیاطین هر چه کوشش کنند برای استماع از ملائکه آسمانها نمی توانند استماع کنند و نمی توانند گوش فرا دهند به سوی ملاء اعلی و پرتاب میشوند از هر طرفی که بخواهند بالا روند.

خداوند ملائکه ای مقرر فرموده که ملائکه حفظه اند که جلوگیری می کنند از عروج شیاطین.

لا یَسْمَعُونَ از باب تفعیل است یعنی گوش باز می کنند و دل میدهند و توجه میکنند که ببینند ملائکه چه می گویند چنانچه میفرماید سَمَّاعُونَ لِلْکَذِبِ أَکَّالُونَ لِلسُّحْتِ مائده آیه ۴۶ و هر چه گوش فرا دهند نمیشنوند.

إِلَی الْمَلَإِ الْأَعْلی ملأ جمعیت زیادی است چنانچه میفرماید أَ لَمْ تَرَ إِلَی الْمَلَإِ مِنْ بَنِی إِسْرائِیلَ- الایه بقره آیه ۲۴۷ و مراد ملائکه هستند ...،

و الاعلی آسمانها است.

توضیح کلام اینکه ملائکه هستند در آسمانها و از جانب الهی به آنها وحی میرسد یا در لوح محفوظ مشاهده میکنند و دستور می دهند به ملائکه که نازل بر زمین میشوند و وظائف هر یک را معین میکنند و شیاطین هم کلام ملائکه را می شنوند و هم آشنا به زبان آنها هستند اینها قبلا می رفتند و این دستورات را فرا میگرفتند و می آمدند به کهنه خبر می دادند و پیش از اینکه ملائکه به این دستورات عمل کنند کهنه خبر می دادند و این یک دستگاهی بود برای اضلال بنی آدم و چون شیاطین ممنوع شدند از آسمانها می رفتند تا نزدیک آسمان و گوش فرا می دادند که چیزی به دست آرند خداوند ملائکه معین فرمود که اینها را پرتاب کنند.

وَ يُقْذَفُونَ مِنْ كُلِّ جانِبٍ از این طرف قذف می شدند از طرف دیگر می- رفتند ولی غافل از اینکه تمام راهها بر آنها بسته شده چنانچه در حدیث است از حضرت صادق (ع) حدیث معراجیه که در آسمان اول ملکی است بنام اسماعیل و در تحت نظر او هفتاد هزار ملک هستند و در تحت نظر هر یک آنها هفتاد هزار ملک هستند مأمور به دفع شیاطین از جمیع اطراف و جوانب.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۹] .... ص : ۱۲۱

دُحُوراً وَ لَهُمْ عَذابٌ واصِبٌ (۹)

آن شیاطین را بعنف و زجر دفع میکنند و از برای آنهاست عذاب ثابت لازم.

دُحُوراً دحور دفع بعنف و شدت و سختیست چنانچه میفرماید در خطاب بشیطان اخْرُجْ مِنْها مَذْؤُماً مَدْحُوراً اعراف آیه ۱۷ و میفرماید جَهَنَّمَ يَصْلاها مَذْمُوماً مَدْحُوراً اسراء آیه ۱۹ و میفرماید وَ لا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلهاً آخَرَ فَتُلْقى فِي جَهَنَّمَ مَلُوماً مَدْحُوراً اسراء آیه ۴۱.

وَ لَهُمْ عَذابٌ واصِبٌ واصب بمعنی ثابت لازم واجب است چنانچه میفرماید وَ لَهُ الدِّينُ واصِباً نحل آیه ۵۴ یعنی دین الهی ثابت و لازم و دائم و واجب است و از بین رفتنی نیست که اشاره بدین مقدس اسلام است که میفرماید إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلامُ آل عمران آیه ۱۷ و میفرماید وَ مَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلامِ دِيناً فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَ هُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخاسِرِينَ آل عمران آیه ۷۹ و این اشاره بخاتمیت حضرت رسالت است که دین مقدس او تا قیامت باقیست و زایل شدنی نیست ثابت و محقق است که مسئله خاتمیت یکی از آن چهار چیز است که از مختصات پیغمبر است افضلیت خاتمیت معراج قرآن و در اینجا وَ لَهُمْ عَذابٌ واصِبٌ اشاره بعذاب جهنم است که زوال ندارد که مسئله خلود است که در نوع سور قرآنی تصریح فرموده و از ضروریات دین است و منکر آن کافر و مرتد است و احکام مرتد نجاست بدن جدایی زن ذهاب مال الی الورثه و قتل اگر مرتد فطری باشد و حبس اگر ملی باشد و در قبولی توبه اختلاف است و حق قبول است و مکرر بیان شده.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۰] .... ص : ۱۲۲

إِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَهَ فَأَتْبَعَهُ شِهابٌ ثاقِبٌ (۱۰)

مگر شیطانی که بدزدد کلامی از ملائکه که استراق سمع میگویند پس در تعقیب او میآید آتشی روشن و او را میسوزاند که بزبان فارسی تیر شهابش میگویند.

و در جای دیگر میفرماید وَ لَقَدْ جَعَلْنا فِی السَّماءِ بُرُوجاً وَ زَیَّنَّاها لِلنَّاظِرِینَ وَ حَفِظْناها مِنْ کُلِّ شَیْطانٍ رَجِیمٍ إِلَّا مَنِ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَأَتْبَعَهُ شِهابٌ مُبِینٌ حجر آیه ۱۶ الی ۱۸ پس خطف همان استراق است.

إِلَّا مَنْ مراد از من فردی از شیاطین است که اگر یک فرد از شیاطین خَطِفَ دزدی کرد الْخَطْفَهَ یک کلامی از ملائکه فوری فَأَتْبَعَهُ فاء تفریع است یعنی بمجرد خطفه او میآید او را شِهابٌ شهاب یک قطعه آتش است چنانچه در سوره جن از قول نفری من الجن میفرماید وَ أَنَّا لَمَسْنَا السَّماءَ فَوَجَدْناها مُلِئَتْ حَرَساً شَدِیداً وَ شُهُباً وَ أَنَّا کُنَّا نَقْعُدُ مِنْها مَقاعِدَ لِلسَّمْعِ فَمَنْ یَسْتَمِعِ الْآنَ یَجِدْ لَهُ شِهاباً رَصَداً جن آیه ۸ و ۹.

ثاقِبٌ بمعنی روشن و نمایان که در آن آیه تعبیر بمبین فرموده یعنی واضح.

تنبیه این آیه شریفه و بسیاری از آیات قرآنیه دلیل است بر رد کسانی که گفتند شیاطین و سایر طوائف جن بآتش نمیسوزند چون از جنس آتش هستند و آتش آتش را نمیسوزاند با اینکه صریحا میفرماید در آیه شریفه لَأَمْلَأَنَّ- جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّهِ وَ النَّاسِ أَجْمَعِینَ هود آیه ۱۲۰ و بشیطان فرمود لَمَنْ تَبِعَکَ مِنْهُمْ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْکُمْ أَجْمَعِینَ اعراف آیه ۱۷ و آیات دیگر و هم چنین این آیات کافیست بر ردّ کسانی که منکر خلود عذاب میشوند به اینکه اهل جهنم پس از مدتی جنس آنها آتش میشود و دیگر از آتش اذیت نمیشوند.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۱] .... ص : ۱۲۲

فَاسْتَفْتِهِمْ أَ هُمْ أَشَدُّ خَلْقاً أَمْ مَنْ خَلَقْنا إِنَّا خَلَقْناهُمْ مِنْ طِینٍ لازِبٍ (۱۱)

پس از این

مشرکین و کفار سؤال کن و طلب رأی و عقیده آنها را بکن آیا اینها خلقتشان محکم تر است یا کسانی که ما خلق فرموده ایم قبل از اینها محققا ما این ها را خلق کردیم از گل ورزیده شده.

فَاسْتَفْتِهِمْ استفتاء طلب رأی است چنانچه از علماء و مجتهدین استفتاء میکنند که نظر شما و رأی شما در این مسئله چیست و آنها فتوی میدهند و بر مقلدین واجب است برأی آنها و فتوای آنها عمل کنند و تقلید کنند چنانچه در توقیع حضرت بقیه اللّه است

من کان من العلماء صائنا لنفسه حافظا لدینه تارکا لهویه مطیعا لامر مولاه فللعوام ان یقلدوه

و صفات مذکوره عباره اخرای از عدالت است که شرط جواز تقلید است و از حضرت باقر (ع) است فرمود:

الراد علیه کالراد علینا و الراد علینا کالراد علی اللّه و الراد علی اللّه فی حد الشرک باللّه.

أَ هُمْ أَشَدُّ خَلْقاً آیا این کفار و مشرکین خلقت آنها شدیدتر و محکم تر است أَمْ مَنْ خَلَقْنا از آسمانها و زمین و عرش و کرسی و ملائکه و کرات جوّیه و سایر مخلوقات الهی.

إِنَّا خَلَقْناهُمْ مِنْ طِینٍ لازِبٍ حضرت آدم را خداوند از طین خلق فرمود پس تمام اولاد آدم از طین است بعلاوه نطفه از همین مأکولات انسانی تولید میشود که از طین بعمل میاید بلی طینت آنها مختلف است بعضی از علیین و برخی از سجّین و هم چنین آبی که در این خاک داخل میشود مختلف است اما طینت علیّین طینت انبیاء است و از بهشت و از فاضل طینت آنها طینت مؤمن است و طینت کفار و مشرکین از سجین و آتش است چنانچه در اخبار بسیاری باین معنی اشاره دارد از کافی مسندا از حضرت صادق (ع) فرمود

(ان اللّه خلق المؤمن من طینه الجنّه و خلق الکافر من طینه النّار الخبر)

و نیز فرمود

(الطینات ثلث طینه الانبیاء و المؤمن من تلک الطینه الا ان الانبیاء من صفتها هم الاصل و لهم فضلهم و المؤمنون الفرع (من طین لازب) (کذلک لا یفرق اللّه

عز و جل بينهم و بين شيعتهم و قال طينه الناصب من حمأ مسنون و اما المستضعفون فمن تراب لا يتحول مؤمن عن ايمانه و لا ناصب عن نصبه و للّه المشيه فيهم)

و در خبر است ميفرمايد

(شيعتنا خلقوا من فاضل طينتنا و عجنوا بنور ولايتنا).

اقول: اين اختلاف طينه بنحو اقتضاء است نه بنحو عليّت و منافى با اختيار نيست مثل ساير مقتضيات مثلا اطفال مؤمنين اقتضاء ايمان در آنها هست و اطفال كفار اقتضاء كفر مأكولات حلال و حرام حشر با اهل تقوى و با فساق كون در بلاد مسلمين و در بلاد كفار و ساير مقتضيات فقط موجب سهولت و صعوبت ميشود.

[سوره الصافات (۳۷): آيه ۱۲] .... ص : ۱۲۴

بَلْ عَجِبْتَ وَ يَسْخَرُونَ (۱۲)

بلكه تعجب ميكنى اى رسول محترم و حال آنكه سخريه ميكنند شما را.

تمام كارهاى مشركين و كفار و فساق مورث تعجب است مثلا اصنامى كه خود بدست خود ميتراشند اله ميدانند و عبادت ميكنند اين همه معجزات باهرات كه از انبياء مشاهده كردند مثل يك دريا آتش براى ابراهيم گلستان شد عصاى موسى سحر سحره فرعون را بلعيد دريا را شكافت و دوازده جاده شد عيسى مرده را زنده كرد كور را بصير كرد بالاخص معجزاتى كه از پيغمبر اكرم مشاهده ميكردند مثل قرآن مجيد آمدن ملائكه براى نصرت او سنگ ريزه و سوسمار شهادت دادن بلكه اخبار غيبى او بلكه معجزات بدنى او كه در شب تاريك مثل ماه روشن بود در ميان آفتاب سايه نداشت عرق مباركش معطر بود زمين فضولاتش را مى بلعيد صداى مباركش يك ميزان ميشنيدند آنكه پاى منبر بود و آنكه آخر صفوف در هفتاد هزار جمعيت بود و هم چنين امروز فساق و فجار مشاهده ميكنند آثار فسق و فجور و ظلم و كفر و طغيان و سركشى نسبت بخود و پيشينيان و هزارها ديگر البته مورد تعجب است.

بَلْ عَجِبْتَ بعلاوه از اين تعجبات.

وَ يَسْخَرُونَ انبياء را و مؤمنين و علماء را مسخره ميكنند.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۳] .... ص : ۱۲۵

وَ إِذا ذُكِّرُوا لا يَذْكُرُونَ (۱۳)

و موقعی که آنها را متذکر کنند متذکر نمیشوند.

هر چه قرآن مجید و مواعظ پیغمبر اکرم و تهدیدات و تخویفات و نصایح و پند و اندرز دهد ابدا به آنها خردلی تأثیر ندارد چنانچه ما در دوره خود مشاهده میکنیم که در هر نقطه از بلاد شیعه چه اندازه از علماء هستند و چه اندازه وعاظ محترم در مساجد و سوگواریها با چه بیانات شیوا و ذکر آیات شریفه قرآن و بیان اخبار آل اطهار گوشزد این جامعه میکنند که میتوان گفت در هر شهرستانی در هر روزی متجاوز از صد جلسه تشکیل میشود و هیچ اثری نمیبخشد نه ظالم دست از ظلم میکشد و نه جاهل در طلب علم میرود و نه کاسب از کسب حرام صرفنظر میکند نه حاضر در این مجالس میشوند و اگر هم حاضر شوند دل نمیدهند و توجه نمیکنند و اگر هم توجه کنند اثر نمیبخشد مگر قلیلی از صلحاء مؤمنین و منشأ این نیست مگر آنچه مکرر گفته شده سیاهی قلب قساوت حب جاه و مال و متابعت هواهای نفسانی و شهوت رانی و این غذاهای حرام که میخورند و معاشرت با کفار و رفتن در مجالس لهو و لعب و تقلید از اروپا و ممالک کفر و اشتغال بدنیا و زخارف دنیوی و امور دیگر که شرحش را نمیتوان بیان کرد چنانچه میفرماید ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذلِكَ فَهِيَ كَالْحِجارَهِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَهً وَ إِنَّ مِنَ الْحِجارَهِ لَما يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهارُ وَ إِنَّ مِنْها لَما يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْماءُ وَ إِنَّ مِنْها لَما يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَهِ اللَّهِ وَ مَا اللَّهُ بِغافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ بقره آیه ۶۹ و آیات دیگر.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۴] .... ص : ۱۲۵

وَ إِذا رَأَوْا آيَهً يَسْتَسْخِرُونَ (۱۴)

و موقعی که مشاهده کنند آیه ای را مسخره میکنند.

آیه معجزه است چه آیات شریفه قرآن باشد چه معجزات صادره از پیغمبر اکرم باشد استهزاء و سخریّه میکنند اما معجزات را حمل بسحر میکنند و قرآن مجید را افتراء میپندارند و پیغمبر را سخریه میکنند و این یک نوع عقوبتی دارد فوق شرک و کفر آنها که اگر ایمان نمیآوردند و بهمان شرک و کفر و ضلالت خود

باقی بودند این اندازه عقوبت نداشتند اینست که میفرماید وَ نُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ ما هُوَ شِفاءٌ وَ رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ لا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَساراً اسراء آیه ۸۴ و میفرماید فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزادَهُمُ اللَّهُ مَرَضاً وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ بِما كانُوا يَكْذِبُونَ بقره آیه ۹.

(توضیح کلام) اینکه اگر این مشرکین و کفار و ضالین و خلفاء جور بهمان شرک و کفر و ضلالت و غصب خلافت خود قناعت میکردند و متعرض انبیاء و خلفاء حقه و مؤمنین نمیشدند و این همه نسبتهای ناروا بانبیاء و ائمه هدی و مؤمنین نمیدادند و این مقدار اذیت و آزار و ظلم به آنها نمیکردند، همان عذاب شرک و کفر و ضلالت و غصب خلافت را داشتند لکن چون متعرض اینها شدند و این نسبتهای ناروا را دادند و این همه ظلم و اذیت بآنها کردند عقوبت آنها اگر بگوئیم هزار هزار برابر شده کم گفته ایم بخصوص بکسانی که هیچگونه طرفیتی با آنها نداشته مثل صدیقه طاهره و ائمه هدی که در تقیه بودند و گوشه خانه نشستند مثل زین العابدین و بقیه ائمه طاهرین مع ذلک آنها را حبس و زنجیر و قتل و سایر اذیتها بآنها روا داشتند اللهم العنهم لعنا دائما و عذبهم بأشدّ عذابک.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۵] .... ص : ۱۲۶

وَ قالُوا إِنْ هذا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ (۱۵)

و گفتند این کفار و مشرکین نیست این مگر سحر آشکار.

وَ قالُوا إِنْ هذا مشار الیه هذا همان آیه است که فرمود وَ إِذا رَأَوْا آيَةً يَسْتَسْخِرُونَ یعنی هر معجزه که مشاهده میکردند حمل بسحر میکردند چنانچه دأب قوم انبیاء سلف هم همین بوده که هر چه معجزه از انبیاء مشاهده میکردند حمل بسحر میکردند و سر این مطلب اینست که چون معجزات انبیاء را نمیتوانستند مثل او بیاورند و عاجز بودند چنانچه تعبیر بمعجزه برای اینست که از قدرت بشر خارج است و زیر بار ایمان هم نمی رفتند برای همان قساوت قلب و سیاهی دل و کبر و نخوت و هوای نفس و حب دنیا و جاه و مال ناچار حمل بسحر میکردند

چنانچه ابتداء اعتراض کردند بحضرت رسالت قالُوا لَوْ لا أُوتِیَ مِثْلَ ما أُوتِیَ مُوسی أَ وَ لَمْ یَکْفُرُوا بِما أُوتِیَ مُوسی مِنْ قَبْلُ قالُوا سِحْرانِ تَظاهَرا وَ قالُوا إِنَّا بِکُلٍّ کافِرُونَ قصص آیه ۴۸ که تمام انبیاء را تکذیب کردند و تمام معجزات را حمل به سحر آنهم سحر آشکار.

إِلَّا سِحْرٌ مُبِینٌ و حال آنکه سحر با معجزه پهلو نزد سحر تمویه است و بزبان فارسی چشم بندیست و حقیقت ندارد بفاصله کمی از بین میرود لذا سحره بفوریت تا رسوا نشده دستگاه را برمیچینند مثل گوساله سامری که می- فرماید وَ لَمَّا سُقِطَ فِی أَیْدِیهِمْ وَ رَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا- الایه اعراف آیه ۱۴۸ ولی معجزه حقیقت دارد و ثابت و محقق است مثل عصای موسی که بلعید سحر سحره فرعون را و سایر معجزات او و هم چنین زنده کرد عیسی مردگان را و شفاء دادن کورها را و همچنین قرآن مجید که تا دامنه قیامت باقیست و سایر معجزات انبیاء.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۶] .... ص : ۱۲۷

أَ إِذا مِتْنا وَ کُنَّا تُراباً وَ عِظاماً أَ إِنَّا لَمَبْعُوثُونَ (۱۶)

و گفتند این کفار که آیا زمانی که مردیم ما و گردیدیم خاک و استخوان آیا محققا ما هر آینه زنده میشویم و مبعوث میگردیم.

این کلام مناسب با کفاریست که دهری مذهب هستند که بکلی منکر معاد هستند و باصطلاح لا مذهب و طبیعی هستند و مشرکین و کفاری که معاد را منکرند و میگویند روح ما پس از رها کردن بدن تعلق میگیرد ببدن دیگر یا به حیوانی یا بنباتی یا بجمادی یا بملکی یا بشیطانی چنانچه مثنوی میگوید:

از جمادی مردم و نامی شدم و از نما مردم بحیوان سر زدم

مردم از حیوانی و آدم شدم پس چه ترسم کی ز مردن کم شدم

بار دیگر هم بمیرم از بشر سر برآرم از ملائک بال و پر

بعد از آن هم از ملک پران شوم آنچه اندر وهم ناید آن شوم

پس عدم گردم عدم چون ارغنون گویدم که انا الیه راجعون

و حال آنکه مسئله معاد که روح برمیگردد بهمین بدن عنصری خاکی و در قیامت مبعوث میشود فَرِیقٌ فِی الْجَنَّهِ وَ فَرِیقٌ فِی السَّعِیرِ از ضروریات جمیع ادیان است و پس از آن دیگر فنا و زوال ندارد و مخلد است ابد الاباد چه اهل بهشت و چه اهل جهنم که معاد جسمانی باشد و منکر آن کافر و نجس و ضال و مضل است.

أَ إِذا مِتْنا استفهام تعجبیست یعنی آیا ممکن است که اصلا محال می- دانند که انسان پس از خاک شدن و مردن وَ کُنَّا تُراباً وَ عِظاماً دیگر زنده شود اینها منکر قدرت الهی هستند و کأنه این امر را از محالات عقلیه میشمارند.

أَ إِنَّا لَمَبْعُوثُونَ با اینکه نمونه آنها را مکررا خداوند نشان داده و مکرر گفته است قضیه هفتاد نفر اصحاب موسی قضیه عزیر و یک شهرستان مرده و قضیه عیسی و احیاء موتی و قضیه حضرت خاتم و شاهزاده خراسانی و موارد دیگر با اینکه پس از ثبوت نبوت و عصمت اخبار انبیاء معصومین کافیست برای اثبات و پس از معجزه بودن قرآن و اینکه کلام حق است نفس قرآن کافیست

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۷] .... ص : ۱۲۸

أَ وَ آباؤُنَا الْأَوَّلُونَ (۱۷)

آیا پدران ما که پیش از ما مرده اند از زمان آدم تا زمان ما آنها هم مبعوث میشوند.

گویا این مشرکین و کفار که منکر معاد بودند توهم کردند که اگر معاد صدق است و ما مبعوث نمیشویم با اینکه خاک و استخوان شده ایم پس چرا آباء و پیشینیان ما زنده نشدند و مبعوث نگشتند و کأنه این را دلیل میگرفتند که همین نحو که آنها زنده نشدند ما هم زنده نخواهیم شد خیال میکردند که همین نحو که در دنیا هر طبقه بعد از طبقه بترتیب بدنیا میآیند قیامتی را که انبیاء می- گفتند و آنها را تهدید میکردند هم همین نحو است که بترتیب زنده میشوند و چون دروغ انبیاء ظاهر شد و آنها زنده نشدند پس ما هم زنده نمیشویم و نیز توهم میکردند که پس از مردن باندک فاصله زنده میشوند چنانچه در قرآن هم

میفرماید إِنَّهُمْ یَرَوْنَهُ بَعِیداً وَ نَراهُ قَرِیباً معارج آیه ۶ که خبر از نزدیک میدهد غافل از اینکه تا دستگاه دنیا برچیده نشود دستگاه آخرت برپا نمیشود چنانچه علائم قیامت را خداوند در بسیار از آیات بیان فرموده در سوره تکویر میفرماید إِذَا الشَّمْسُ کُوِّرَتْ وَ إِذَا النُّجُومُ انْکَدَرَتْ وَ إِذَا الْجِبالُ سُیِّرَتْ- الی قوله- وَ إِذَا السَّماءُ کُشِطَتْ آیه ۱ الی ۱۱ و در سوره انفطار میفرماید إِذَا السَّماءُ انْفَطَرَتْ وَ إِذَا الْکَواکِبُ انْتَثَرَتْ وَ إِذَا الْبِحارُ فُجِّرَتْ و در بسیاری از سور قرآنی و تا این علائم ظاهر نشود و این دستگاه برچیده نشود قیامت برپا نمی شود بعلاوه ما یک عالم دیگری هم داریم بین دنیا و آخرت عالم برزخ است باید طی شود چنانچه میفرماید وَ مِنْ وَرائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلی یَوْمِ یُبْعَثُونَ مؤمنون آیه ۱۰۲

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۸] .... ص : ۱۲۹

قُلْ نَعَمْ وَ أَنْتُمْ داخِرُونَ (۱۸)

بفرما در جواب آنها البته شما و جمیع آباء شما مبعوث خواهید شد و شما داخر و خفیف و کوچک در اشدّ صغارت خواهید بود.

قُلْ خطاب به پیغمبر است در جواب اینکه گفتند آیا ما و پدران ما بعد از اینکه خاک و استخوان شده اند زنده میشوند در جواب آنها بفرما:

نَعَمْ فرق است بین نعم و بلی نعم اثبات ما قبل میکند و بلی نفی ما قبل میکند مثلا اگر بگویند ما مبعوث نمیشویم جواب آنها بلی است یعنی بلی مبعوث میشوید و اگر سؤال شود که آیا ما مبعوث میشویم جوابش نعم است وَ أَنْتُمْ داخِرُونَ داخر بمعنی صغیر و خفیف و پست و بی اعتناء است و کلمه انتم و لو خطاب بمشرکین است که این سؤال را کردند و لو مراد آنها و آباء آنها هستند و مراد آنهایی که کافر و مشرک بودند چنانچه میفرماید إِنَّ الَّذِینَ یَسْتَکْبِرُونَ عَنْ عِبادَتِی سَیَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ داخِرِینَ مؤمن آیه ۶۲ اشاره بذلت و خفت است و این آیه شامل جمیع اهل عذاب و اهل جهنم میشود جمیع طبقات جن و انس که بدون ایمان از روی تقصیر نه قصور از دنیا رفتند بلکه هر چه نزدیکتر باشند دورترند مثلا کفاری که در خدمت انبیاء بودند و معجزات

آنها را مشاهده کردند ذلت و خفت آنها و عقوبت و عذاب آنها بیشتر است تا کفار دوردست و بهمین قیاس اصحاب پیغمبر که حول و حوش پیغمبر بودند و یک مرتبه مرتد شدند که

(ارتد الناس بعد رسول اللّه الا اربعه او خمس)

که سلمان و ابا ذر و مقداد و حذیفه و عمار باشند البته عقوبت و ذلت آنها بیشتر است و هم چنین طبقات مخالفین از کفار و مشرکین شدیدتر است و هم چنین اگر در شیعه کسی منکر ضروری دین شود یا بدعتی در دین گذارد عقوبتش از مخالفین شدیدتر و همچنین عالمی که دانسته برگردد از تمام سخت تر است.

ان اشد الناس حسره یوم القیمه العالم التارک لعلمه

ان اهل النار یتأذون من ریح العالم التارک لعلمه

و بعباره دیگر هر چه حجت تمام تر باشد ذلت و خفّت و عقوبتش شدیدتر است.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۹] .... ص : ۱۳۰

فَإِنَّما هِیَ زَجْرَهٌ واحِدَهٌ فَإِذا هُمْ یَنْظُرُونَ (۱۹)

یوم البعث پس جز این نیست یک زجره که نفخه ثانیه باشد پس در این نفخه تمام زنده میشوند ... و اوضاع محشر را مشاهده میکنند.

فَإِنَّما هِیَ از ادات حصر یعنی غیر از این نیست و مرجع ضمیر هی بصیحه و نفخه و زجره است.

زَجْرَهٌ واحِدَهٌ از برای زجر اطلاقاتیست یکی بمعنی راندن است که میفرماید فَالزَّاجِراتِ زَجْراً شرحش در همین سوره آیه دوم گذشت که بمعنی منع و دور کردن و جلوگیری کردن است وَ قالُوا مَجْنُونٌ وَ ازْدُجِرَ قمر آیه ۹ که قوم نوح گفتند که عقل و سلامتی از او دور شده وَ لَقَدْ جاءَهُمْ مِنَ الْأَنْباءِ ما فِیهِ مُزْدَجَرٌ قمر آیه ۴ که آنها را منع کنند از فساد و شرک و کفر و ظلم و معاصی و بالجمله صیحه اخری و نفخه ثانیه یک مرتبه آنی الحصول آنها را از قبر بیرون میاندازد و ملائکه آنها را میرانند بصحرای محشر و تعبیر بواحده برای اینست که مئونه ندارد به مجرد صیحه و نفخه تمام زنده میشوند چنانچه میفرماید وَ ما أَمْرُنا إِلَّا واحِدَهٌ کَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ وَ ما أَمْرُ السَّاعَهِ إِلَّا کَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ نحل آیه ۷۹.

فَإِذا هُمْ يَنْظُرُونَ آنچه بآنها در آیات شریفه خبر داده ایم و بیان نموده ایم از احوالات محشر و قیامت و باور نمیکردند بعین مشاهده میکنند، یک طرف میزان اعمال نصب شده یک طرف صراط یک طرف بهشت را زینت کرده یک طرف جهنم نعره و شعله آتش آن بلند است یک طرف زمین مثل کوره آتش خورشید یک نی بالای سر غلها و زنجیرهای آتشی بگردن و دستها و صورتها سیاه بعقب برگشته ملائکه عذاب با تازیانه و عمود بالای سر آنها یک طرف عرش سایه انداخته منبر وسیله نصب شده لوای حمد برپا شده انبیاء و صلحاء در طرف راست کفار و مشرکین و ضالین در طرف چپ و سایر احوال قیامت را مشاهده میکنند.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۲۰] .... ص : ۱۳۱

وَ قالُوا یا وَیْلَنا هذا یَوْمُ الدِّینِ (۲۰)

و موقعی که مشاهده میکنند احوال قیامت را و میگویند ای وای بر ما اینست روز جزا که بما خبر میدادند و ما باور نمیکردیم.

وَ قالُوا عطف بینظرون در آیه قبل است و تعبیر بقالوا نه بیقولون برای اینست که مستقبل محقق الوقوع حکم ماضی دارد.

یا وَیْلَنا دو ویل داریم اسمی و وصفی مقابل طوبی اسمی و وصفی اما ویل اسمی عبارت از چاه ویل است که در قعر جهنم است که آتش جهنم از آن چاه بیرون میاید و در خبر از حضرت رسالت است که فرمود در قعر آن چاه تابوتیست یعنی صندوقی و در آن صندوق چهارده نفر محبوس هستند هفت نفر از پیشینیان مثل هابیل قاتل قابیل پی کننده ناقه صالح نمرود شداد فرعون هامان قارون و هفت نفر از این امت و اسامی آنها را ذکر نکرد لکن از اقرار دویمی حین الموت معلوم میشود کیان هستند و ویل وصفی یعنی بدا بحال ما که ایمان نیاوردیم و خود را گرفتار این عذابها کردیم و اما طوبی اسمی درختیست مسمی به شجره طوبی در قصر امیر المؤمنین در بهشت و شاخ و برگ

او بر تمام بهشت کشیده شده و هر شاخه در یک قصریست و آنچه اهل بهشت متمایل میشوند از آن شاخه خارج میشود و اما وصفی یعنی خوشا بحال کسانی که متنعم بنعم الهی در بهشت شوند که میفرماید طُوبی لَهُمْ وَ حُسْنُ مَآبٍ رعد آیه ۲۸.

هذا یَوْمُ الدِّینِ دین در اینجا بمعنی جزاء است و یکی از اسماء روز قیامت است که هر که را جزاء میدهند الناس مجزیون باعمالهم ان خیرا فخیر و ان شرا فشر و بهمین معنی است

کما تدین تدان

و یکی از معانی دین اعتقاد است که میفرماید إِنَّ الدِّینَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلامُ و میفرماید وَ مَنْ یَبْتَغِ غَیْرَ الْإِسْلامِ دِیناً فَلَنْ یُقْبَلَ مِنْهُ آل عمران آیه ۱۷ و آیه ۷۹ و در حق اینها میفرماید وَ لَکُمُ الْوَیْلُ مِمَّا تَصِفُونَ انبیاء آیه ۱۸ اعاذنا اللَّه من احوال ذلک الیوم.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۲۱] .... ص : ۱۳۲

هذا یَوْمُ الْفَصْلِ الَّذِی کُنْتُمْ بِهِ تُکَذِّبُونَ (۲۱)

این است روز فصل و جدایی و امتیاز بین نیک و بدان روزی که بودید شما بآن تکذیب میکردید.

هذا یَوْمُ الْفَصْلِ چنانچه در بسیار از آیات بیان فرموده میفرماید إِنَّ- الَّذِینَ آمَنُوا وَ الَّذِینَ هادُوا وَ الصَّابِئِینَ وَ النَّصاری وَ الْمَجُوسَ وَ الَّذِینَ أَشْرَکُوا إِنَّ اللَّهَ یَفْصِلُ بَیْنَهُمْ یَوْمَ الْقِیامَهِ إِنَّ اللَّهَ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ شَهِیدٌ حج آیه ۱۷ و میفرماید إِنَّ رَبَّکَ هُوَ یَفْصِلُ بَیْنَهُمْ یَوْمَ الْقِیامَهِ فِیما کانُوا فِیهِ یَخْتَلِفُونَ سجده آیه ۲۵ لَنْ تَنْفَعَکُمْ أَرْحامُکُمْ وَ لا أَوْلادُکُمْ یَوْمَ الْقِیامَهِ یَفْصِلُ بَیْنَکُمْ وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِیرٌ ممتحنه آیه ۳ و غیر اینها، اینها از هم جدا میشوند و از یک دیگر امتیاز پیدا میکنند و هر کس بجزای خود میرسد چنانچه میفرماید وَ امْتازُوا الْیَوْمَ أَیُّهَا- الْمُجْرِمُونَ یس آیه ۵۹ بلکه اصحاب جنه هم ممتاز میشوند هر کدام به میزان درجات ایمان و اعمال صالحه و اخلاق حمیده بآنها تفضل میشود و هم چنین اصحاب جهنم به مقدار مراتب کفر و شرک و ظلم و معاصی گرفتار عذاب میشوند بسا بین پدر و پسر زن شوهر برادر و برادر دوست و دشمن جدایی میافتد

و از یکدیگر فرار میکنند يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ وَ أُمِّهِ وَ أَبِيهِ وَ صاحِبَتِهِ وَ بَنِيهِ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ عبس آیه ۳۴ الی ۳۷.

الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ تکذیب بعضی بانکار معاد و بعث و نشور است چنانچه در آیات قبل بیان شد و تکذیب بعضی با اعتقاد بمعاد باطل خود را حق میشمارند و حق را باطل میدانند خود را اهل نجات و دیگران را اهل عذاب مثل مذاهب مختلفه و تکذیب بعضی اهمیتی نمیدهند و چیزی نمیگیرند و اعتناء نمیکنند.

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۲۲ تا ۲۳] .... ص : ۱۳۳

احْشُرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَ أَزْواجَهُمْ وَ ما كانُوا يَعْبُدُونَ (۲۲) مِنْ دُونِ اللَّهِ فَاهْدُوهُمْ إِلى صِراطِ الْجَحِيمِ (۲۳)

محشور کنید کسانی را که ظلم کردند و زنهای آنها را و آنچه بودند عبادت میکردند از غیر از خداوند متعال و راهنمایی کنید آنها را براه جحیم که جهنم باشد.

احْشُرُوا خطاب به ملائکه عذاب است.

الَّذِينَ ظَلَمُوا سه قسم ظلم داریم ظلم بدین ظلم بغیر ظلم بنفس ظلم بدین اینست که دین حق را ترک کنند و بمقدسات دین اهانت کنند مثل قرآن مجید احکام الهیه دستورات دینیه و نحو اینها ظلم بغیر مثل ظلم به انبیاء و ائمه هدی و علماء اعلام و صلحاء و اتقیاء و مؤمنین ظلم بنفس بارتکاب معاصی و ترک واجبات شرع و خود را در معرض غضب و سخط و عذاب الهی درآوردن و به تمام اینها در قرآن و در اخبار تصریحات و اشارات داریم در حق مشرکین میفرماید وَ مَأْواهُمُ النَّارُ وَ بِئْسَ مَثْوَى الظَّالِمِينَ آل عمران آیه ۱۴۴ إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِي الدُّنْيا وَ الْآخِرَةِ وَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذاباً مُهِيناً وَ الَّذِينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ بِغَيْرِ مَا اكْتَسَبُوا فَقَدِ احْتَمَلُوا بُهْتاناً وَ إِثْماً مُبِيناً احزاب آیه ۵۷ و ۵۸ فَما كانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَ لكِنْ كانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ توبه آیه ۷۱ در حدیث قدسی

(و عزتی و جلالی لا یجوزنی ظلم ظالم)

در اخبار

الظلم ظلمات یوم القیمه

الی غیر ذلک من الآیات و الاخبار.

وَ أَزْواجَهُمْ که شرکت داشتند با آنها در ظلم یا راضی بودند به ظلم آنها که فرمود

الراضی بفعل قوم کالداخل فیهم.

وَ ما کانُوا یَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ از اصنام و سایر آلهه آنها که میفرماید إِنَّکُمْ وَ ما تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَها وارِدُونَ انبیاء آیه ۱۰۱ فَاهْدُوهُمْ إِلی صِراطِ الْجَحِیمِ تعبیر بهدایت یک نوع توبیخ و سرزنش است نظیر فَبَشِّرْهُمْ بِعَذابٍ أَلِیمٍ آل عمران آیه ۲۰.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۲۴] .... ص : ۱۳۴

وَ قِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْؤُلُونَ (۲۴)

و نگاه دارید آنها را محققا آنها مورد سؤال میشوند.

و از آنها پرسش میکنند از آنچه در دنیا بجا آورده اند محکمه سؤال و جواب باز میشود در قیامت و از تمام افراد حتی از انبیاء و مرسلین سؤال میشود فَلَنَسْئَلَنَّ الَّذِینَ أُرْسِلَ إِلَیْهِمْ وَ لَنَسْئَلَنَّ الْمُرْسَلِینَ اعراف آیه ۵ شامل میشود تمام افراد جن و انس مؤمن و کافر کسانی که خداوند بر آنها انبیاء فرستاده که پیغمبر اسلام مبعوث بر کافه جن و انس تا دامنه قیامت بوده سؤالات یوم القیمه بسیار است یکی از اینکه پیغمبرانی فرستادم برای هدایت شما با آنها چه معامله کردید وَ یَوْمَ یُنادِیهِمْ فَیَقُولُ ما ذا أَجَبْتُمُ الْمُرْسَلِینَ قصص آیه ۶۵ دوم از قرآن مجید وَ إِنَّهُ لَذِکْرٌ لَکَ وَ لِقَوْمِکَ وَ سَوْفَ تُسْئَلُونَ زخرف آیه ۴۳ سوم از نسبتهایی که بانبیاء و اولیاء داده شده تَاللَّهِ لَتُسْئَلُنَّ عَمَّا کُنْتُمْ تَفْتَرُونَ نحل آیه ۵۸ چهارم سؤال از نعم الهیّه ثُمَّ لَتُسْئَلُنَّ یَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِیمِ پنجم سؤال از آنچه عمل میکردند از چشم سؤال میکنند بکجا نظر انداختی از گوش کجا فرا دادی از زبان چه گفتی از دست بکجا دراز شدی از پا کجا رفتی از عورت کجا داخل شدی از حلق چه فرو دادی از شکم بچه سیر شدی از پوست بچه تماس گرفتی تمام شهادت میدهند بآنچه از آنها صادر شده میفرماید حَتَّی إِذا ما جاؤُها شَهِدَ عَلَیْهِمْ سَمْعُهُمْ وَ أَبْصارُهُمْ وَ جُلُودُهُمْ بِما کانُوا یَعْمَلُونَ وَ قالُوا لِجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَیْنا قالُوا أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِی أَنْطَقَ کُلَّ

شَیْ ءٍ

فصلت آیه ۱۹ و ۲۰ ششم سؤال از مال که از کجا آوردی بکجا مصرف کردی اداء شکر کردی در حدیث است میفرماید

فلا یزال یسئل عنه.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۲۵] .... ص : ۱۳۵

ما لَکُمْ لا تَناصَرُونَ (۲۵)

چه شد که دیگر شما یکدیگر را یاری نمیکنید.

فردای قیامت اهل محشر دو دسته میشوند اهل حق و اهل باطل اما اهل حق کسانی هستند که نصرت دین خدا و انبیاء خدا و اولیاء او و مؤمنین را میکردند که تمام نصرت خدا است و میفرماید إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ یَنْصُرْکُمْ وَ یُثَبِّتْ أَقْدامَکُمْ محمد (ص) آیه ۸ خداوند آنها را هم در دنیا و هم در آخرت نصرت میفرماید إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنا وَ الَّذِینَ آمَنُوا فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ یَوْمَ یَقُومُ- الْأَشْهادُ مؤمن آیه ۵۴ بعلاوه شفعاء روز قیامت نصرت میکنند بشفاعت در حق آنها و آنها بسیارند شفاعت کبری خاص محمد و فاطمه و ائمه اطهار و شفاعت صغری قرآن علماء و مؤمنین در حق یکدیگر حتی اطفال مؤمنین و مسئله شفاعت از ضروریات مذهب شیعه است ولی خاص باهل حق است غیر اهل حق قابلیت ندارند و احدی آنها را شفاعت نمیکند بلکه خدا و انبیاء و ائمه و صدیقه طاهره و مؤمنین و قرآن خصم آنها هستند و مخاصمه میکنند ویل لمن کان شفعائه خصمائه و اما اهل باطل در دنیا انصاری بر خود تخیل و تصور میکنند مشرکین اصنام و بتهای خود را میگویند وَ یَقُولُونَ هؤُلاءِ شُفَعاؤُنا عِنْدَ اللَّهِ یونس آیه ۱۹ و خداوند میفرماید وَ ما نَری مَعَکُمْ شُفَعاءَکُمُ الَّذِینَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِیکُمْ شُرَکاءُ انعام آیه ۹۴ یهود و نصاری گمان میکنند که مثل حضرت موسی و حضرت عیسی و سایر انبیاء بنی اسرائیل آنها را یاری میکنند و حال آنکه آنها خصم اینها هستند کتاب توریه و انجیل را چه کردند با احکام موسی و عیسی چه رفتار کردند با انبیاء چه معامله کردند و اما اهل ضلالت و مخالفین گمان میکنند که رؤساء آنها و خلفاء جور از آنها دست گیری میکنند و حال آنکه میفرماید در همین سوره آیه ۳۲ فَإِنَّهُمْ یَوْمَئِذٍ فِی الْعَذابِ مُشْتَرِکُونَ و نیز میفرماید وَ لَنْ یَنْفَعَکُمُ الْیَوْمَ إِذْ ظَلَمْتُمْ أَنَّکُمْ فِی الْعَذابِ مُشْتَرِکُونَ زخرف آیه ۳۸

و هکذا سایر اهل باطل که میفرماید لیس لهم ناصر و لا معین و هم چنین سایر فرق باطله.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۲۶] .... ص : ۱۳۶

بَلْ هُمُ الْیَوْمَ مُسْتَسْلِمُونَ (۲۶)

بلکه آنها در یوم القیمه تسلیم میشوند.

مستسلم کسی را گویند که خود بخود تسلیم نمیشود او را بجبر و عنف تسلیم میکنند و مراد تسلیم در عذاب است.

(تنبیه) در ذیل تفسیر این آیات از قوله تعالی وَ قِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْؤُلُونَ ما لَکُمْ لا تَناصَرُونَ بَلْ هُمُ الْیَوْمَ مُسْتَسْلِمُونَ چهارده حدیث از طریق شیعه از ائمه طاهرین و از طریق عامه از پیغمبر اکرم بمضامین مختلف که تفسیر شده به سؤال از ولایت امیر المؤمنین و چون مفصل است از نقلش خودداری میکنیم لکن مضمون بعض آنها اینست که در صراط هفت قنطره است و بر هر قنطره هفتاد هزار ملک موکل هستند و سؤال میکنند قنطره اولی از ولایت امیر المؤمنین و حب اهل بیت ثانیه از نماز ثالثه از زکاه رابعه از روزه خامسه از حج سادسه از جهاد سابعه از عدل و در بعض اخبار تفسیر شده سمع بابی بکر بصر بعمر فؤاد بعثمان و آیه شریفه إِنَّ السَّمْعَ وَ الْبَصَرَ وَ الْفُؤادَ کُلُّ أُولئِکَ کانَ عَنْهُ مَسْؤُلًا سؤال از ولایت امیر المؤمنین است در بعض آنها دارد که در جسر جهنم تا کسی برائت از امیر المؤمنین نداشته باشد نمیگذارند وارد صراط شود و ما مکرر در مکرر اشاره کرده ایم که اخبار وارده در تفسیر آیات نوعا بیان مصداق یا مصداق اتم میکند منافی با عموم آیات نیست و البته ولایت امیر المؤمنین و ائمه طاهرین مدخلیت تامی دارد در ایمان که شرط صحت کلیه عبادات است حتی در همین احادیث که اشاره شد دارد که اگر کسی باشد که با او باشد از اعمال برّ عمل هفتاد صدیق

و لم یحب اهل بیت نبیه سقط علی ام رأسه فی قعر جهنم

و در بعض آنها دارد پیغمبر فرمود من و علی بر صراط هستیم و کسی که دارای ولایت علی نباشد القیناه فی النار.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۲۷] .... ص : ۱۳۶

وَ أَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلی بَعْضٍ یَتَساءَلُونَ (۲۷)

و اقبال میکنند بعض آنها ببعض دیگر

و از یک دیگر پرس و سؤال و جواب و پاسخ میکنند.

یک سؤال و جواب ضعفاء است با اکابر آنها که میفرماید وَ بَرَزُوا لِلَّهِ جَمِیعاً فَقالَ الضُّعَفاءُ لِلَّذِینَ اسْتَکْبَرُوا إِنَّا کُنَّا لَکُمْ تَبَعاً فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا مِنْ عَذابِ- اللَّهِ مِنْ شَیْ ءٍ قالُوا لَوْ هَدانَا اللَّهُ لَهَدَیْناکُمْ سَواءٌ عَلَیْنا أَ جَزِعْنا أَمْ صَبَرْنا ما لَنا مِنْ مَحِیصٍ ابراهیم آیه ۲۴ و ۲۵ و نیز میفرماید وَ إِذْ یَتَحاجُّونَ فِی النَّارِ فَیَقُولُ الضُّعَفاءُ لِلَّذِینَ اسْتَکْبَرُوا إِنَّا کُنَّا فِیها إِنَّ اللَّهَ قَدْ حَکَمَ بَیْنَ الْعِبادِ مؤمن آیه ۵۰ و ۵۱ یک جا با شیطان پرس و سؤال دارند که تو ما را اغوی کردی شیطان جواب میدهد وَ قالَ الشَّیْطانُ لَمَّا قُضِیَ الْأَمْرُ إِنَّ اللَّهَ وَعَدَکُمْ وَعْدَ الْحَقِّ وَ وَعَدْتُکُمْ فَأَخْلَفْتُکُمْ وَ ما کانَ لِی عَلَیْکُمْ مِنْ سُلْطانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُکُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِی فَلا تَلُومُونِی وَ لُومُوا أَنْفُسَکُمْ ما أَنَا بِمُصْرِخِکُمْ وَ ما أَنْتُمْ بِمُصْرِخِیَّ- الآیه ابراهیم آیه ۲۶ یک سؤال و جواب با خزنه جهنم دارند وَ قالَ الَّذِینَ فِی النَّارِ لِخَزَنَهِ جَهَنَّمَ ادْعُوا رَبَّکُمْ یُخَفِّفْ عَنَّا یَوْماً مِنَ الْعَذابِ قالُوا أَ وَ لَمْ تَکُ تَأْتِیکُمْ رُسُلُکُمْ بِالْبَیِّناتِ قالُوا بَلی قالُوا فَادْعُوا وَ ما دُعاءُ الْکافِرِینَ إِلَّا فِی ضَلالٍ مؤمن آیه ۵۲ و ۵۳ یک سؤال و جواب با مالک دارند وَ نادَوْا یا مالِکُ لِیَقْضِ عَلَیْنا رَبُّکَ قالَ إِنَّکُمْ ماکِثُونَ زخرف آیه ۷۷ یک سؤال و جواب با اهل بهشت دارند وَ نادی أَصْحابُ النَّارِ أَصْحابَ الْجَنَّهِ أَنْ أَفِیضُوا عَلَیْنا مِنَ الْماءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَکُمُ اللَّهُ قالُوا إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَهُما عَلَی الْکافِرِینَ اعراف آیه ۴۸ یک سؤال درخواست رجوع بدنیا میکنند رَبَّنا أَخْرِجْنا مِنْها فَإِنْ عُدْنا فَإِنَّا ظالِمُونَ قالَ اخْسَؤُا فِیها وَ لا تُکَلِّمُونِ مؤمنون آیه ۱۰۹ و ۱۱۰.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۲۸] .... ص : ۱۳۷

قالُوا إِنَّکُمْ کُنْتُمْ تَأْتُونَنا عَنِ الْیَمِینِ (۲۸)

گفتند اتباع برؤساء خود که شما میآمدید نزد ما از در دوستی و محبت و خیر خواهی که معنای عن الیمین است البته تمام دعات باطله بعنوان دوستی و خیرخواهی مرد مرا دعوت بباطل میکنند که همین معنای نفاق است ظاهر دوست و باطن دشمن جایی که شیطان بحضرت آدم گفت یا آدَمُ هَلْ أَدُلُّکَ عَلی شَجَرَهِ الْخُلْدِ وَ مُلْکٍ لا یَبْلی طه آیه ۱۱۸ وَ قاسَمَهُما إِنِّی لَکُما لَمِنَ النَّاصِحِینَ اعراف آیه ۲۰ و فرعون قالَ فِرْعَوْنُ

ما أُرِيكَمْ إِلَّا ما أَرى وَ ما أَهْدِيكَمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشادِ

مؤمن آیه ۳۰ و در مورد شیطان میفرماید وَ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطانُ ما كانُوا يَعْمَلُونَ انعام آیه ۴۳ و نیز میفرماید وَ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطانُ أَعْمالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ نمل آیه ۲۴ عنکبوت آیه ۳۷ معنای خدعه تزویر تقلب غش نفاق همین است که از در دوستی و ظاهر خوب نما وارد میشوند مثل مار خوش خط و خال لکن در باطن زهر قتال دارند و نیش میزنند و همچنین ارباب ضلال و دعات باطله تا یک صورت خوش نمایی نشان دهند نمیتوانند دیگران را اضلال کنند بعین مثل آنها مثل دنیا است که زرد و سرخ خود را نمایش میدهد و هوای نفس تمایل پیدا میکند و شیاطین انس و جنی راه نشان میدهند که گفتند انسان سه دشمن دارد دنیا نفس اماره بالسوء شیاطین.

(تنبیه) هر ضرری که باسلام و مسلمین و ائمه طاهرین متوجه شد از همین منافقین و آدمهای دورو بوده از صدر اسلام این منافقین با ائمه طاهرین چه کردند غصب خلافت قتل غارت حبس ظلم و تعدی و غیر اینها در همین عصر حاضر مشاهده کنید کسبه چه اندازه در اجناس خود تقلب میکنند بقیه سعایت و نمامی و تفرقه میانه مسلمانان میاندازند با چه زبان زیبایی چه ضررهای دینی و دنیوی میزنند فردای قیامت بآنها میگویند قالُوا إِنَّكُمْ كُنْتُمْ تَأْتُونَنا عَنِ الْيَمِينِ.

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۲۹ تا ۳۰] .... ص : ۱۳۸

قالُوا بَلْ لَمْ تَكُونُوا مُؤْمِنِينَ (۲۹) وَ ما كانَ لَنا عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطانٍ بَلْ كُنْتُمْ قَوْماً طاغِينَ (۳۰)

گفتند اکابر و بزرگان آنها در جواب اتباع خود بلکه شما نبودید ایمان آورنده و نبود از برای ما سلطه و قدرتی که بر شما داشته باشیم که جلوگیری کنیم از ایمان شما بلکه خود شما بودید طاغی و یاغی و نخواستید ایمان بیاورید.

این سؤال و جواب هر دو حق است و راست است زیرا هم اکابر مسئول هستند برای اغوای اتباع و هم اتباع مسئول هستند برای اطاعت اکابر.

(اما مسئولیت اکابر) برای اینست که در تمام گناهان و طغیان و سرکشی

اتباع شرکت دارند چنانچه دارد

من سن سنه حسنه کان له اجرها و اجر من عمل بها الی یوم القیمه و من سن سنه سیئه کان له و زرها و وزر من عمل بها الی یوم القیمه

و در آیه شریفه میفرماید مَنْ قَتَلَ نَفْساً بِغَیْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسادٍ- فِی الْأَرْضِ فَکَأَنَّما قَتَلَ النَّاسَ جَمِیعاً وَ مَنْ أَحْیاها فَکَأَنَّما أَحْیَا النَّاسَ جَمِیعاً مائده آیه ۳۶ در خبر دارد که کسی که یک نفس را هدایت کرده و از کفر و ضلالت نجات داده مثل اینست که تمام ناس را هدایت کرده باشد یعنی یک همچه ثوابی و اجری دارد و کسی که یک نفس را اضلال کرد مثل اینست که تمام ناس را اضلال کرده یعنی یک همچه عقوبتی دارد چه رسد به اینکه جماعتی را هدایت کند یا جماعتی را اضلال کند.

(و اما مسئولیت اتباع) اینکه خود آنها رفتند در تحت اطاعت اکابر و اعراض از انبیاء و دعات حق کردند سلب اختیار از آنها نشده همان قساوت قلب و سیاهی دل و هوای نفس و حب دنیا و جاه و مال و عناد و عصبیت آنها را برد در تحت اطاعت اکابر و ترک ایمان بالجمله هر دو دسته معاقب هستند

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۳۱] .... ص : ۱۳۹

فَحَقَّ عَلَیْنا قَوْلُ رَبِّنا إِنَّا لَذائِقُونَ (۳۱)

پس ثابت و لازم شد بر ما فرمایش پروردگار ما محققا ما میچشیم طعم عذاب را.

فَحَقَّ عَلَیْنا قَوْلُ رَبِّنا ممکن است مراد این باشد که وعده هایی که انبیاء از جانب پروردگار میدادند و تخویفات که در قرآن انذار میفرمود که هر که ایمان نیاورد و بکفر و شرک و ضلالت باقی باشد فردای قیامت زنده میشود و خبرهایی که از جهنم و عذاب و آتش و حمیم و غساق و قطران و اغلال و سلاسل و البسه آتشی میدادند و ما همه آنها را انکار میکردیم فعلا بر ما ثابت شد که تمام حق و صدق بوده که در قرآن فرموده بود إِنَّ لَدَیْنا أَنْکالًا وَ جَحِیماً وَ طَعاماً ذا غُصَّهٍ وَ عَذاباً أَلِیماً مزّمّل آیه ۱۳ و فرموده بود فَلَیْسَ لَهُ الْیَوْمَ هاهُنا حَمِیمٌ وَ لا طَعامٌ إِلَّا مِنْ غِسْلِینٍ لا یَأْکُلُهُ إِلَّا الْخاطِؤُنَ مزمّل آیه ۳۵ الی ۳۷ و فرموده بود فَالَّذِینَ کَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِیابٌ مِنْ نارٍ یُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُؤُسِهِمُ

الْحَمِيمُ يُصْهَرُ بِهِ ما فِي بُطُونِهِمْ وَ الْجُلُودُ وَ لَهُمْ مَقامِعُ مِنْ حَدِيدٍ كُلَّما أَرادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْها مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيها وَ ذُوقُوا عَذابَ الْحَرِيقِ) حج آیه ۲۰ الی ۲۳ و فرموده بود وَ تَرَى الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفادِ سَرابِيلُهُمْ مِنْ قَطِرانٍ وَ تَغْشى وُجُوهَهُمُ النَّارُ ابراهیم آیه ۵۱ و ۵۲ و غیر اینها از آیات و اخباری که بما داده بودند تماما صدق و حق بوده و ممکن است مراد این باشد که آنچه فرموده از توحید و تصدیق انبیاء و نفی شرک و آلهه و بیان احکام و سایر فرمایشات تمام حق و صدق بوده.

إِنَّا لَذائِقُونَ ذائقه قوه ایست که انسان درک میکند طعم شی ء را یعنی تعبیر به اینکه ما طعم عذاب و آتش و عقوبات را میچشیم خواه از رؤساء باشیم یا از اتباع.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۳۲] .... ص : ۱۴۰

فَأَغْوَيْناكُمْ إِنَّا كُنَّا غاوِينَ (۳۲)

پس ما شما را اغوی کردیم علتش این بود که خود ما در غوایت بودیم.

البته کسی که در ضلالت و گمراهی باشد میخواهد دیگران را هم با خود هم مسلک کند و آنها را هم اضلال کند چنانچه کسی که در هدایت باشد می خواهد دیگران را هدایت و ارشاد کند.

نوریان هم نوریان را طالبند ناریان هم ناریان را جاذبند

شیطان اگر ترک سجده بآدم نکرده بود و اغوی نشده بود کاری با اولاد آدم نداشت چون اغوی شد در مقام اغوای آنها برآمد که خودش گفت قالَ فَبِما أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِراطَكَ الْمُسْتَقِيمَ ثُمَّ لَآتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَ مِنْ خَلْفِهِمْ وَ عَنْ أَيْمانِهِمْ وَ عَنْ شَمائِلِهِمْ وَ لا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شاكِرِينَ اعراف آیه ۱۵ و ۱۶ و نیز قالَ رَبِّ بِما أَغْوَيْتَنِي لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ إِلَّا عِبادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ حجر آیه ۳۹ و نیز گفت قالَ فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ إِلَّا عِبادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ ص آیه ۸۳ و هم چنین تمام ارباب ضلال مثل نمرود و شداد و فرعون و هامان اگر خود در غوایت و ضلالت نبودند دیگران را اغوی و اضلال

نمیکردند و بهمین قیاس تمام رؤساء کفر و ضلالت اگر خود کافر نبودند دیگران را کافر نمیکردند اگر خود در ضلالت نبودند دیگران را اضلال نمیکردند و همین نحو اگر اولی و دومی و سومی منافق و معاند نبودند این همه فساد تا دامنه ظهور حضرت بقیه اللّه روی زمین ایجاد نمیشد و دنباله او بنی امیه و بنی مروان و بنی عباس مثل یزید و معاویه و منصور و هارون و مأمون و متوکل مستعصم و سایر بنی عباس و سلاطین ظلمه و امثال اینها بسیار هستند اگر خود آنها در ضلالت و غوایت نبودند این همه افراد را اغوی و اضلال نمیکردند.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۳۳] .... ص : ۱۴۱

فَإِنَّهُمْ یَوْمَئِذٍ فِی الْعَذابِ مُشْتَرِکُونَ (۳۳)

پس محققا آنها رؤساء و اتباع در عذاب شریک هستند.

آنها از جهت اضلال و اینها از جهت ضلالت ولی ممکن است و اللّه العالم اینکه بگوئیم عذاب اضلال کننده بسا چندین هزار برابر است بر عذاب گمراه شده زیرا عذاب ضلالت خود را دارد بعلاوه عذابی که اتباع آنها دارند بر آنها هم بار میشود پس اشتراک در عذاب را دو نحوه میتوان گفت یک نحوه مراد اشتراک در اصل عذاب است که تمام معذب هستند و لو درجات عذاب آنها از شدت و ضعف و کثرت و قلت مختلف باشد و نحوه دیگر آنکه بگوئیم تمام آنها هم عذاب ضلالت خود را دارند و هم عذاب اضلال دیگران را زیرا هر که در ضلالت افتاد در مقام است که یک دسته دیگر را هم مسلک خود کند و لو هر قدر پست و بی اعتبار باشد لا اقل اطفال خود و زنهای خود و بستگان خود را هم مسلک با خود میکنند چنانچه بالحس و العیان مشاهده میکنیم اغلب بلکه صد در نود اولاد یهود یهودی میشوند اولاد نصاری نصرانی میشوند اولاد مخالفین مخالف میشوند اولاد مشرکین مشرک میشوند بلکه در میان مؤمنین اولاد تارک- الصلاهها تارک الصلاه هستند اولاد فسقه فاسق اولاد ظلمه ظالم اولاد مکشوفات مکشوفه اولاد اهل ساز و لهویات اولاد مؤمنین متدینین مؤمن متدین و هکذا فعلله و تفعلله و لذا در خبر دارد میفرماید

کل مولود یولد علی الفطره و انما

ابواه یهودانه و ینصرانه

بلکه همین موضوع را مدرک خود قرار دادند در مقابل انبیاء که گفتند بَلْ قالُوا إِنَّا وَجَدْنا آباءَنا عَلی أُمَّةٍ وَ إِنَّا عَلی آثارِهِمْ مُهْتَدُونَ إِنَّا وَجَدْنا آباءَنا عَلی أُمَّةٍ وَ إِنَّا عَلی آثارِهِمْ مُقْتَدُونَ زخرف آیه ۲۲ و ۲۳ و در همین سوره آیه ۶۷ میفرماید إِنَّهُمْ أَلْفَوْا آباءَهُمْ ضالِّينَ فَهُمْ عَلی آثارِهِمْ يُهْرَعُونَ

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۳۴] .... ص : ۱۴۲

إِنَّا كَذلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ (۳۴)

و محققا ما همین نحو معامله میکنیم با کسانی که مجرم هستند.

مجرم کسی را گویند که مخالفت کند فرمان خداوند را مخالفتی که استحقاق جرم داشته باشد و کلمه بالمجرمین و لو جمع محلّی بالف و لام است و افاده عموم میدهد شامل تمام مشرکین از عبده اصنام و شمس و قمر و ستاره و گاو و گوساله و آتش و شجر و ملک و جن و انس میشود بلکه لفظ مشرک شامل جمیع انحاء شرک میشود شرک ذاتی صفاتی افعالی عبادتی نظری و تمام کفار از یهود نصاری مجوس اهل بدعت منکر ضروری که تمام اینها کافر و نجس هستند و تمام اهل ضلالت منکرین ولایت و امامت و لو نسبت بحضرت بقیه اللّه و معاندین و مخالفین و اهانت کنندگان بمقدسات دینی حتی کسانی که یک واجب دینی را ترک کنند مثل صلوه و صوم زکاه خمس حج جهاد امر بمعروف و نهی از منکر تحصیل علم واجب حتی مثل حب و بغض نسبت بائمه طاهرین که در خبر است سؤال می- کند هل الحب و البغض من الایمان حضرت جواب میفرماید

هل الایمان الا الحب و البغض

و شامل میشود فعل یک معصیت و حرام دینی که در معنی واجب گفتند که در ترکش استحقاق عذاب و جرم دارد و معنی حرام در فعلش استحقاق عذاب است لکن قطعا در این آیه شریفه مراد این عموم نیست چنانچه در آیه بعد تعیین میفرماید که مراد از بالمجرمین کیان هستند بعلاوه در حق مؤمن عاصی و لو استحقاق عذاب دارد و صدق مجرم میکند لکن قابلیت عفو و مغفرت و شفاعت را دارد و بر فرض اگر مشمول اینها نشد برای ایمانش مسلما مصداق إِنَّا كَذلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ نیست و بالاخره بواسطه ایمان نجات

پیدا میکند لکن مشروط باینست که معاصی باعث زوال ایمان نشود.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۳۵] .... ص : ۱۴۳

إِنَّهُمْ كانُوا إِذا قِيلَ لَهُمْ لا إِلهَ إِلاَّ اللَّهُ يَسْتَكْبِرُونَ (۳۵)

این مجرمین کسانی هستند که محققا بودند که موقعی که بآنها گفته میشد نیست الهی مگر اللَّه تکبر میورزیدند.

این آیه شریفه بر حسب ظاهر اشاره بمشرکین است که غیر خدا را میپرستیدند از اصنام و شمس و قمر و غیر اینها که مکرر بیان شده که مفاد مطابقی کلمه طیبه لا- اله الا- اللَّه است که إِنَّهُمْ كانُوا این مشرکین إِذا قِيلَ قائل انبیاء و مؤمنین و موحدین هستند بآنها میگفتند که دست از این آلهه که بر خود اختیار کرده اید و میپرستید بردارید و موحد شوید و خدا پرست که اول الدین است چنانچه امیر المؤمنین (ع) میفرماید

اول الدین معرفه اللَّه و کمال معرفته توحیده

این کلمه را که بآنها میگفتند لا- إِلهَ إِلَّا اللَّهُ اینها از روی کبر و نخوت و عصبیت زیر بار نمیرفتند که معنای يَسْتَكْبِرُونَ است یعنی بزرگی را بخود می بستند لکن مکرر بیان شده که این کلمه طیبه سه دلالت دارد مطابقی التزامی اقتضایی معتقد باید بهر سه دلالتش معتقد باشد.

اما مطابقی همان توحید عبادتیست و نفی آلهه غیر از آن (و اما دلالت التزامی) جمیع اقسام توحید را شامل میشود توحید ذاتی صفاتی افعالی نظری چنانچه در همان خطبه امیر المؤمنین فرمود

و کمال توحیده نفی الصفات عنه- الخطبه

زیرا اگر واجب الوجود غیر از او بود یا خالق و رازقی غیر از او بود یا مورد توکل و نظر بود باید او را هم پرستش کرد پس لازمه انحصار الوهیت باو جمیع مراتب توحید را شامل است.

(و اما دلالت اقتضایی) پس از اقرار بانحصار الوهیت باو باید به جمیع فرمایشات او از ارسال رسل و انزال کتب و نصب خلیفه برای حفظ دین و جعل

احکام معتقد باشد چنانچه حضرت رضا (ع) در حدیث سلسله الذهب فرمود

بشرطها و انا من شروطها

که باید معتقد بامامت من باشید.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۳۶] .... ص : ۱۴۴

وَ یَقُولُونَ أَ إِنَّا لَتارِکُوا آلِهَتِنا لِشاعِرٍ مَجْنُونٍ (۳۶)

و میگویند این مشرکین که آیا ما دست برداریم از عبادت آلهه خود و آنها را ترک کنیم برای یک نفر شاعر دیوانه که اشاره به پیغمبر اکرم باشد.

وَ یَقُولُونَ تمام طبقات مشرکین از عبده اصنام و شمس و قمر و کواکب و آتش و گاو و گوساله و غیر اینها.

إِنَّا استفهام انکاریست یعنی هرگز ما چنین نمیکنیم و محال است صرف نظر کنیم به اینکه لَتارِکُوا آلِهَتِنا ما آلهه خود را بر همه چیز مقدم میداریم و محترم می- شماریم چه نحو ممکن است ترک کنیم آنهم برای کی.

لِشاعِرٍ مَجْنُونٍ از برای ماده شعر اطلاقاتی در آیات و اخبار داریم بمعنای موی بدن شعره و شعرات و بمعنای حدود و علامات شعائر الهی و مکان مخصوص مشعر الحرام و بر حواس ظاهره مثل باصره سامعه شامه ذائقه لامسه مشاعر انسانی بمعنی درک و فهم و تعقل مثل ا فلا یشعرون به معنی شعر شعراء بترتیب و نظم کلام و مراعات قافیه و شعر مرکب از دو مصرع است که با یکدیگر مطابق باشند ولی در این مورد بمعنی بافتن است یعنی این مدعی رسالت این قرآن مجید را خود بهم بافته مربوط بخدا نیست چنانچه شعراء هم کلمات را بهم میبافند بطور منظمی چنانچه در بسیاری از آیات اشاره به این دارد مثل بَلْ قالُوا أَضْغاثُ أَحْلامٍ بَلِ افْتَراهُ بَلْ هُوَ شاعِرٌ انبیاء آیه ۵ أَمْ یَقُولُونَ شاعِرٌ نَتَرَبَّصُ بِهِ رَیْبَ الْمَنُونِ طور آیه ۳۰ و میفرماید إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ کَرِیمٍ وَ ما هُوَ بِقَوْلِ شاعِرٍ قَلِیلًا ما تُؤْمِنُونَ الحاقه آیه ۴۰ و ۴۱ و بعلاوه این رسول مجنون هم هست عقل و شعور و ادراک و فهم ندارد آدم عاقل با آلهه که معبود جمع کثیری هستند طرف نمیشود و فقط یک خدا قائل باشد و این هم یکی از

نسبتها است که بانبیاء دادند میفرماید ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ وَ قالُوا مُعَلَّمٌ مَجْنُونٌ دخان آیه ۱۳ و فرعون در حق موسی وَ قالَ ساحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ ذاریات آیه ۳۹ و در حق تمام انبیاء گفتند كَذلِكَ ما أَتَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا قالُوا ساحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ ذاریات آیه ۵۲ در حق نوح گفتند وَ قالُوا مَجْنُونٌ وَ ازْدُجِرَ قمر آیه ۹.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۳۷] .... ص : ۱۴۵

بَلْ جاءَ بِالْحَقِّ وَ صَدَّقَ الْمُرْسَلِينَ (۳۷)

بلکه این پیغمبر اکرم از جانب خداوند عالم آمده بحق و واقعیت و تصدیق فرموده پیغمبران را که قبل از آن آمده بودند.

(توضیح کلام) اینکه اگر این قرآن مجید و تصدیق این پیغمبر اکرم نبود هیچ دلیلی بر نبوت احدی از انبیاء سلف نداشتیم و ما این مطلب را در مجلد اول کلم الطیب از صفحه ۲۶۰ الی صفحه ۳۰۰ در چهل صفحه مفصلا بیان کرده ایم البته لطفا مراجعه فرمائید و خلاصه آن اینست که اما انبیاء قبل موسی نه امتی از آنها هست و نه کتابی در دست هست و نه سندی بر دعوی نبوت آنها داریم و اما موسی و توریه او و دعاوی یهود از جهاتی باطل است که از کتب عهد قدیم که یهود تمام آنها را معتقد هستند ثابت کرده ایم یکی از جهت قطع تواتر آنها سه مرتبه و سر آنها در شرک و خرابی بیت المقدس و اورشلیم و غارت سلاطین مشرکین تمام آنچه در آنها بود که دیگر اسمی از توریه و موسی باقی نماند که در مرتبه اول سند توریه منتهی میشود بالقیاء کاهن که گفت من توریه را در کثافات بیت المقدس یافتم سپس باب شرک رواج پیدا کرد و در دفعه دوم سند منتهی میشود بعزرای کاهن و در دفعه سوم باز از بین رفت یک نفر قسی القلبی گفت توریه نزد من است بعلاوه تناقضاتی که در این توریه دست یهود هست و اموری که بر خلاف عقل دارد که نمیتوانند انکار کنند و اما انجیل اولا چهار انجیل دارند که بین آنها تناقضات و کفریات بسیاری هست و هر یک آنها مستند بیک نفر از حواریون عیسی میشود آنهم در عهد جدید

خود نصاری آن قدر مذمت از این ها شده که این صاحبان اناجیل از قابلیت تصدیق افتاده فقط قرآن مجید و تصدیق این پیغمبر است بر انبیاء سلف که میفرماید بَلْ جاءَ بِالْحَقِّ وَ صَدَّقَ الْمُرْسَلِينَ و مشرکین و یهود و نصاری که این قرآن را قبول ندارند و این پیغمبر را معتقد نیستند هیچگونه مدرکی برای انبیاء سلف ندارند.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۳۸] .... ص : ۱۴۶

إِنَّكُمْ لَذائِقُوا الْعَذابِ الْأَلِيمِ (۳۸)

بدرستی که شما مشرکین هر آینه میچشید عذاب دردناکی را.

عذاب های الهی تمام الیم و دردناک است و لکن مکرر گفته ایم که عذابها شدت و ضعف دارد مثلا امراضی که بانسان متوجه میشود در دنیا تمامش الم است و درد دارد و لکن شدت و ضعف بسیاری دارد و همچنین بلاهایی که متوجه انسان میشود آنهم شدت و ضعف زیادی پیدا میکند هر چه مرض شدیدتر باشد الم و دردش بیشتر است هر چه بلا سخت تر باشد آلامش زیادتر میشود و بهمین قیاس مقایسه کن عذابهای آخرت را هر چه امراض روحی زیادتر شد مثل شرک و کفر و ضلالت و معصیت و ظلم و صفات خبیثه و طغیان و عناد و عصبیت و سایر امراض روحی که میفرماید فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزادَهُمُ اللَّهُ مَرَضاً وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ بِما كانُوا يَكْذِبُونَ بقره آیه ۹ و در ذیل آیه شریفه در مجلد اول این تفسیر صفحه ۳۶۳ الی ۳۷۲ شرح این آیه شریفه شده مراجعه فرمائید بنا بر این می گوییم این مشرکین زمان حضرت رسالت علاوه بر عذاب شرک و کفر و تکذیب پیغمبر اکرم در دوره جاهلیت چه معاصی بزرگ داشتند یک قسمت زنا چه اندازه رواج داشت که افتخار میکردند به اینکه ذوات الاعلام بودند دخترها را زنده زیر گور میکردند خون ریزی در میان آنها دوام داشت بعلاوه اذیت و ظلم هایی که به حضرت رسالت و گروندگان باو روا داشتند چه مادامی که در مکه بود و چه در طائف و چه پس از هجرت بمدینه جنگ ها مثل بدر حنین احزاب احد لذا میفرماید إِنَّكُمْ لَذائِقُوا الْعَذابِ الْأَلِيمِ.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۳۹] .... ص : ۱۴۷

وَ ما تُجْزَوْنَ إِلاَّ ما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۳۹)

و جزاء داده نمیشوید مگر آنچه که بودید عمل میکردید.

سرتاسر قرآن فریاد میزند که خداوند ذره ای ظلم نمیکند زیرا عادل است و زائد بر استحقاق عذاب نمیفرماید وَ ما ظَلَمْناهُمْ وَ لكِنْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ هود آیه ۱۰۳ وَ ما ظَلَمْناهُمْ وَ لكِنْ كانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ نحل آیه ۱۱۹ وَ ما ظَلَمْناهُمْ وَ لكِنْ كانُوا هُمُ الظَّالِمِينَ زخرف آیه ۷۶ إِنَّ اللَّهَ لا يَظْلِمُ مِثْقالَ ذَرَّةٍ نساء آیه ۴۴ إِنَّ اللَّهَ لا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئاً وَ لكِنَّ النَّاسَ أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ یونس آیه ۴۵ وَ لا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَداً کهف آیه ۴۷ و غیر ذلک من الآیات و بالجمله زائد بر استحقاق عذاب نمیفرماید بلکه بسا از بسیاری عفو میفرماید مثل عصات مؤمنین که میفرماید وَ ما أَصابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِما كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَ يَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ شوری آیه ۲۹ بلی در طرف مثوبات و اعمال صالحه بسا اضعاف مضاعف خداوند اجر میدهد مَنْ جاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثالِها وَ مَنْ جاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلا يُجْزى إِلَّا مِثْلَها وَ هُمْ لا يُظْلَمُونَ انعام آیه ۱۶۱ انسان باید در دنیا خود را باین امراض و این معاصی مبتلا نکند و اگر مبتلا شد تا در دنیا است معالجه کند بتوبه و انابه که میفرماید إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ وَ لَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئاتِ حَتَّى إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ وَ لَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَ هُمْ كُفَّارٌ أُولئِكَ أَعْتَدْنا لَهُمْ عَذاباً أَلِيماً نساء آیه ۲۱ و ۲۲ و باعمال صالحه که میفرماید إِنَّ- الْحَسَناتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئاتِ هود آیه ۱۱۶ و بتوسلات.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۴۰] .... ص : ۱۴۷

إِلاَّ عِبادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ (۴۰)

مگر بنده گان خداوند که خود را خالص کرده اند.

از کلیه این امراض و کثافات و پلیدیها خالص چیزی را میگویند که هیچ داخلی نداشته باشد ایمان خالص آن عقیده و یقین است بجمیع آنچه مدخلیت در ایمان دارد از معرفه اللّه و توحیده بجمیع اقسامه توحید ذاتی صفاتی افعالی عبادتی نظری و عدله بهر سه قسم فعل قبیح و لغو و ظلم از او صادر نمیشود

و نبوت که گفتیم در اعتقاد بنبوت بیست امر لازم است هشت امر در نبوّت عامه و ۱۲ در نبوّت خاصه که ما در مجلد اول کلم الطیّب از صفحه ۱۷۹ الی صفحه ۳۸۹ بحث نبوت را کرده ایم و هم چنین در باب عدل و فروع عدل از صفحه ۱۲۹ الی صفحه ۱۷۷، ۴۸ صفحه و در امر امامت و معاد و جمیع ضروریّات دین و مذهب و ترک بدعت در دین و توهین بمقدّسات دین که تمام اینها مدخلیت در ایمان دارد که اگر یک امر آن نباشد خالص نیست و عمل خالص آنکه جامع جمیع شرائط صحّه تام الاجزاء خالی از منافیات و موانع و مبطلات باشد و نفس خالص آنکه دارای جمیع اخلاق حسنه و صفات حمیده و خالی از صفات خبیثه و اخلاق رذیله باشد و این معنی مصداق تام اتم آن معصومین هستند از انبیاء و اوصیاء و صلحاء و اتقیاء آنهم بتفاوت درجات و مراتب حتی از ترک اولی و حتی ما زاد از ضرورت و لزوم از مباحات و درجه ادنی آنکه با ایمان از دنیا رود که ایمانش خالص باشد و لو آلوده بمعاصی شده باشد که بالاخره برای ایمانش نجات پیدا شود و تدارک معاصی او یا بتوبه یا بعمل صالح یا بلیات دنیوی یا حین الموت یا در قبر و عالم برزخ یا در صحرای محشر بشفاعت شفعاء و مغفره الهی و شمول عفو پروردگار و گرفتاریهای روز محشر شود و نجات پیدا کند.

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۴۱ تا ۴۴] .... ص : ۱۴۸

أُولئِکَ لَهُمْ رِزْقٌ مَعْلُومٌ (۴۱) فَواکِهُ وَ هُمْ مُکْرَمُونَ (۴۲) فِی جَنَّاتِ النَّعِیمِ (۴۳) عَلی سُرُرٍ مُتَقابِلِینَ (۴۴)

این عباد مخلصین از برای آنها خداوند رزقی معین و معلوم فرموده میوه هایی و آنها محترم و مکرم هستند در بهشتهایی پر نعمت بر سریر ها مقابل یکدیگر نشسته.

أُولئِکَ لَهُمْ رِزْقٌ مَعْلُومٌ وعده هایی که خداوند در قرآن مجید و معصومین در احادیث و اخبار و بشارتهایی که باهل ایمان داده شده تمام رزق است و خداوند قبلا برای آنها معین فرموده که یکی از ضروریات دین و نصوص قرآن و صراحت اخبار اینست که بهشت و جهنم قبلا خلق شده و جای هر کس در آن معین شده و حضرت رسالت در لیله المعراج در بهشت رفته و مشاهده فرموده

و دارد در اخبار که مؤمن در حال نزع پرده برطرف میشود و جای خود را در بهشت مشاهده میکند که من جمله از آن رزق معلوم.

فَواكِهُ است میوه های گوناگون از آنچه میل پیدا کنند که میفرماید وَ فَواكِهَ مِمَّا يَشْتَهُونَ مرسلات آیه ۴۲.

وَ هُمْ مُكْرَمُونَ ملائکه و حور العین و غلمان خدمت گذارند سلام میکنند احترام میگذارند خداوند نظر لطف و عنایت بآنها دارد حتی بآنها میفرماید یا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلى رَبِّكِ راضِيَةً مَرْضِيَّةً فَادْخُلِي فِي عِبادِي وَ ادْخُلِي جَنَّتِي فجر آیه ۲۳ الی ۳۰ و میفرماید إِنَّ الَّذِينَ قالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلائِكَةُ أَلَّا تَخافُوا وَ لا تَحْزَنُوا وَ أَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ نَحْنُ أَوْلِياؤُكُمْ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ فِي الْآخِرَةِ وَ لَكُمْ فِيها ما تَشْتَهِي أَنْفُسُكُمْ وَ لَكُمْ فِيها ما تَدَّعُونَ فصلت آیه ۳۰ و ۳۱.

فِي جَنَّاتِ جمع جنه است شامل هشت بهشت میشود.

النَّعِيمِ پر از نعمتهای گوناگون از مأکولات و مشروبات و البسه و فرش و سریر و حور و غلمان.

عَلى سُرُرٍ مُتَقابِلِينَ یکدیگر را ملاقات میکنند با هم محشور میشوند ضیافت میکنند بدیدن یکدیگر میروند خدمت انبیاء و ائمه اطهار مشرف میشوند.

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۴۵ تا ۴۷] .... ص : ۱۴۹

يُطافُ عَلَيْهِمْ بِكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ (۴۵) بَيْضاءَ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ (۴۶) لا فِيها غَوْلٌ وَ لا هُمْ عَنْها يُنْزَفُونَ (۴۷)

دور میزنند بر آنها غلمان و خدام بهشتی با لیوان از چشمه های بسیار روشن لذت آور برای شرب کننده گان نیست در آن مشروب فسادی و ضرر و وجعی و نیستند شرب کننده گان از آنها مست و لا یعقل شدن و بیهوش و خواب شدن.

چند نوع مشروب در بهشت هست چهار نهر در هر قصری جاریست که میفرماید مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ فِيها أَنْهارٌ مِنْ ماءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَ أَنْهارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ وَ أَنْهارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَ أَنْهارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى محمد

(ص) آیه ۱۶ و ۱۷ بعلاوه نهر کوثر که خداوند بپیغمبر داده و ساقی آن را امیر المؤمنین قرار داده.

یُطافُ عَلَیْهِمْ طوافون خدمت گذاران بهشت هستند از ملائکه و غلمان که میفرماید یَتَنازَعُونَ فِیها کَأْساً لا لَغْوٌ فِیها وَ لا تَأْثِیمٌ وَ یَطُوفُ عَلَیْهِمْ غِلْمانٌ لَهُمْ کَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَکْنُونٌ طور آیه ۲۳ و ۲۴.

بِکَأْسٍ لیوان و ظرف بهشتی است.

مِنْ مَعِینٍ معین همان خمر است که فرمود لذه للشاربین.

بَیْضاءَ از شده صفاء و زلال در آن کأسها سفید و روشن مینماید.

لَذَّهٍ لِلشَّارِبِینَ تمام نعم بهشت لذت دارد لکن این شَراباً طَهُوراً است که در سوره مبارکه دهر میفرماید إِنَّ الْأَبْرارَ یَشْرَبُونَ مِنْ کَأْسٍ کانَ مِزاجُها- کافُوراً و میفرماید وَ یُطافُ عَلَیْهِمْ بِآنِیَهٍ مِنْ فِضَّهٍ وَ أَکْوابٍ کانَتْ قَوارِیرَا و نیز میفرماید وَ یُسْقَوْنَ فِیها کَأْساً کانَ مِزاجُها زَنْجَبِیلًا عَیْناً فِیها تُسَمَّی سَلْسَبِیلًا وَ یَطُوفُ عَلَیْهِمْ وِلْدانٌ مُخَلَّدُونَ إِذا رَأَیْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤاً مَنْثُوراً و میفرماید وَ سَقاهُمْ رَبُّهُمْ شَراباً طَهُوراً که لذت او الذّ لذائذ است.

لا فِیها غَوْلٌ غول پیشامد سوئیست از صداع و وجع بطن و رأس و امثال اینها که در این خمرهای دنیویست.

وَ لا هُمْ عَنْها یُنْزَفُونَ نزف ذهاب عقل و مستی و بیهودگی گفتن و رفتن شعور و ادراک است که در مسکرات است.

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۴۸ تا ۴۹] .... ص : ۱۵۰

وَ عِنْدَهُمْ قاصِراتُ الطَّرْفِ عِینٌ (۴۸) کَأَنَّهُنَّ بَیْضٌ مَکْنُونٌ (۴۹)

و نزد آنها هستند حوریانی که چشم فرو انداخته کأنه آنها مثل تخم هستند که شکسته نشده و دست نخورده.

کنایه از اینکه نظر بغیر زوج خود نینداخته و غیر از زوج خود کسی بآنها نظر نکرده فقط مخصوص زوج خود هستند.

وَ عِنْدَهُمْ قاصِراتُ الطَّرْفِ عِینٌ عین سیاهی و دیده بان چشم است و بهمین

مناسبت آنها را حور العین گفتند و در اوصاف آنها آیات شریفه و اخبار بسیار داریم در خبر است

الحور العین خلقن من تربه الجنه النورانیه و یری مخ ساقیها من وراء السبعین حله

و حور جمع حوراء است بفتح و مد بیاض العین فی شده سوادها و برای تشبیه در دنیا تشبیه کردند بچشم آهو و گاو و در انسان مصداق ندارد و تعبیر از نساء تشبیه بحور العین است و در سوره الرحمن اوصافی از برای آنها بیان فرموده (۱) فِیهِنَّ خَیْراتٌ حِسانٌ (۲) حُورٌ مَقْصُوراتٌ فِی الْخِیامِ (۳) لَمْ یَطْمِثْهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَ لا جَانٌّ و در سوره واقعه میفرماید وَ حُورٌ عِینٌ کَأَمْثالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَکْنُونِ.

(تنبیه) یکی از اسامی صدیقه طاهره حوراء انسیه است و سر آن اینست که خداوند نور فاطمه را در میوه های بهشتی قرار داد و پیغمبر اکرم مأمور شد که چهل شب پا در بستر خدیجه نگذارد و از اغذیه دنیوی تناول نکند و از اغذیه بهشتی برای او نازل میشد تا تمام بدن او از اغذیه بهشت روئیده شد و اثری از اغذیه دنیوی باقی نماند سپس فاکهه بهشتی جبرئیل آورد و مأمور شد با خدیجه تناول فرماید و در بستر او رود و آن شب نطفه فاطمه در صلب پیغمبر قرار گرفت و در رحم خدیجه لذا هم حوراء است و هم انسیه.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۵۰] .... ص : ۱۵۱

فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلی بَعْضٍ یَتَساءَلُونَ (۵۰)

پس رو میآورند بعض اهل بهشت بر بعض دیگر و از یکدیگر سؤال و پرسش میکنند از حال دیگران.

(تنبیه) در اخبار دارد مؤمنین که از دنیا میروند روح آنها را میبرند در وادی السلام نجف اشرف که بهشت عالم برزخ است و روح کفار را میبرند برهوت که جهنم عالم برزخ است و چون روح مؤمنین را میبرند مؤمنینی که قبلا از دنیا رفته و با او آشنایی و خویشاوندی داشتند باستقبال او میآیند و از حال آشنایان که در دنیا بودند پرسش میکنند اگر هنوز زنده هستند شرح حال آنها را بیان میکند و اگر از دنیا رفته قبلا میگوید چندی قبل از دنیا رفت آنها میگویند پس روح آن را نیاوردند نزد ما معلوم میشود که برده اند در برهوت

جهنم عـالم برزخ و نظیر همین سؤال در بهشت میشود که میفرمایـد فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلی بَعْضٍ یَتَساءَلُونَ و سؤال آنها اینست که میگوید

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۵۱] .... ص : ۱۵۲

قالَ قائِلٌ مِنْهُمْ إِنِّی کانَ لِی قَرِینٌ (۵۱)

میگوید گوینده ای از آنها که بدرستی که بود برای من قرینی.

که معاشـرت داشت و با من در امر دین بحث میکرد و کافر بود و منکر معاد دوست میداشتم که از حال او خبردار شوم و ببینم در چه حالیست و بچه عـذابی گرفتار شـده و یکی از لذائذ روحی بهشت همین است که اهل جهنم را مشاهده کنند که در چه عـذابی هسـتند و خداوند چه تفضـلی فرموده که او را در بهشت متنعم ساخته و یکی از آلام روحی اهل عذاب اینست که اهل بهشت را می بینند در چه نعمتی هستند و اینها محروم شده اند.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۵۲] .... ص : ۱۵۲

یَقُولُ أَ إِنَّکَ لَمِنَ الْمُصَدِّقِینَ (۵۲)

اینکه قرین من بود بمن میگفت آیـا تو از کسـانی هستی که فرمایشـات این پیغمبری که مـدعی رسالت است تصـدیق میکنی و باور کنی و آنچه در این کتابش که نامش را قرآن گذارده آنچه نوشته شده قبول میکنی.

این رشـته سـر دراز دارد در هر عصـر و زمانی کفار و مشـرکین و اهل ضـلالت با مؤمنین همین نوع بحثها دارند حتی در عصـر حاضر این متجددین و اروپا رفتگان و وضعیات ممالک خارجه را مشاهده کرده باین مؤمنین و متدینین همین اعتراض را دارند که شـما هنوز باین موهومات معتقدید گوشه مسجد را اختیار کرده اید و پای منبر این آخوندها نشسته اید که میروند بالای این منبرها امام حسـین را میکشـند و شـما ضـجّه و شـیون میکنید و قلوب خود را رنجه میدهید و قوای خود را ضعیف میکنید و نزد این مسـئله گویان میروید مسئله وضو و تیمم و غسل حیض میپرسید و رساله برمیدارید و تقلید فلان آقا را میکنید مگر نمیدانید که مثنوی چه میگوید

خلق را تقلیدشان بر باد داد ای دو صد لعنت بر این تقلید باد

برداریـد مجلات و روزنامه ها را مشاهده کنید و از اوضاع کشورها مطلع شوید و مشاهده کنید که چقدر خارجیها جلو زدند و چه ترقیاتی پیدا کردند شب برمیخیزید و خواب عزیز را بر خود حرام میکنید که نماز شب بخوانیم و از جمیع لذائذ دنیا خود را محروم کرده ایـد نه تماشاخـانه و نه سـینما و نه اسـباب و آلات ساز و آواز و نه تماشای رقص و سایر کیفیات میکنیـد و گوش باین حرفها میدهید که بشما میگویند

حلاوت الدنیا مراره الاخره و مراره الدنیا حلاوه الاخره

و میگویند

الدنیا سجن المؤمن و جنه الکافر و الاخره جنه المؤمن و سجن الکافر.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۵۳] .... ص : ۱۵۳

أَ إِذا مِتْنا وَ کُنَّا تُراباً وَ عِظاماً أَ إِنَّا لَمَدِینُونَ (۵۳)

آیا شما تصدیق میکنید که زمانی که ما مردیم و گردیدیم خاک و استخوان آیا محققا هر آینه ما جزا داده میشویم.

کی انسان باور میکنـد که یک مشت خاک مرده و اسـتخوان پوسـیده آدم شود و زنـده شود و در صـحرای محشـر وارد شود و بپـاداش عمل خود گرفتار گردد لکن غافل از اینکه اگر قیامت نباشـد و دار جزاء نباشـد اصـلا خلقت این عالم بالاخص خلقت بشـر لغو و بی فائـده بلکه قبیـح میشود که انسـان بیایـد در دنیـا و یـک عمر زحمت کشـد نه روز راحت باشـد و نه شب خواب راحت رود و قلبش همیشه مضـطرب باشـد و بجان یکـدیگر بیفتند و برای حفظ جان و مال و جاه و ریاست و ازدیاد آنها خون یکـدیگر را بریزند و جنگ و جدال بپا کنند و از دزد و جیب بر و ظالم و دشـمن همیشه خائف باشـند شـما تصور میکنید یک مملکت اگر سـلطان قاهر نداشـته باشـد و حبس و جرم و شـکنجه نباشـد و رعیت آزاد باشـند چه انـدازه فساد در مملکت روی میدهد یک روز اگر این پاسـبانها نباشـند در هر شهری شاید هزار تصادف واقع میشود و هزارها تلفات رخ میدهد و در هزارها خانه سـرقت میشود و هر که با هر که غرضی و عداوتی داشته باشد خون او را میریزد و فسق و فجور و بی حیائی و بی غیرتی و بی عفتی رواج پیدا میکند چنانچه میفرماید أَ فَحَسِبْتُمْ أَنَّما خَلَقْناکُمْ عَبَثاً وَ أَنَّکُمْ إِلَیْنا لا تُرْجَعُونَ مؤمنون آیه ۱۱۷ که اگر قیامت نباشد

دستگاه خلقت عبث میشود و اصلا خداوند انسان را برای آن عالم باقی خلق فرمود نه برای دنیای فانیه چنانچه از امیر المؤمنین است که میفرماید

خلقتم للبقاء لا للفناء

و آمدن در دنیا برای تکمیل نفس و تحصیل قابلیت برای فیوضات آن عالم است.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۵۴] .... ص : ۱۵۴

قالَ هَلْ أَنْتُمْ مُطَّلِعُونَ (۵۴)

گفت آن قائل مؤمن که از برای او قرینی بود به رفقاء بهشت که آیا شما اطلاعی و خبری از این قرین من دارید که منکر معاد بود در کجا است و در چه حالیست.

و در این آیه شریفه کأنه یک تقدیریست که آنها در جواب میگویند که تو سزاوارتری بحال قرین خود نگاه کن خواهی مطلع شوی.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۵۵] .... ص : ۱۵۴

فَاطَّلَعَ فَرَآهُ فِی سَواءِ الْجَحِیمِ (۵۵)

پس اطلاع پیدا کرد دید او را در میان جحیم.

فردای قیامت اهل بهشت اهل جهنم را میبینند و اهل جهنم اهل بهشت را مشاهده میکنند و با یکدیگر تکلم میکنند چنانچه میفرماید فَکَشَفْنا عَنْکَ غِطاءَکَ فَبَصَرُکَ الْیَوْمَ حَدِیدٌ ق آیه ۲۲ و میفرماید وَ نادی أَصْحابُ الْجَنَّهِ أَصْحابَ النَّارِ أَنْ قَدْ وَجَدْنا ما وَعَدَنا رَبُّنا حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ ما وَعَدَ رَبُّکُمْ حَقًّا قالُوا نَعَمْ فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَیْنَهُمْ أَنْ لَعْنَهُ اللَّهِ عَلَی الظَّالِمِینَ اعراف آیه ۴۲ وَ نادی أَصْحابُ النَّارِ أَصْحابَ الْجَنَّهِ أَنْ أَفِیضُوا عَلَیْنا مِنَ الْماءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَکُمُ اللَّهُ قالُوا إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَهُما عَلَی الْکافِرِینَ اعراف آیه ۴۸ و غیر اینها از آیات مثل آیه شریفه یَوْمَ یَقُولُ الْمُنافِقُونَ وَ الْمُنافِقاتُ لِلَّذِینَ آمَنُوا انْظُرُونا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِکُمْ قِیلَ ارْجِعُوا وَراءَکُمْ فَالْتَمِسُوا نُوراً فَضُرِبَ بَیْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بابٌ باطِنُهُ فِیهِ الرَّحْمَهُ وَ ظاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذابُ یُنادُونَهُمْ أَ لَمْ نَکُنْ مَعَکُمْ قالُوا بَلی وَ لکِنَّکُمْ فَتَنْتُمْ أَنْفُسَکُمْ وَ تَرَبَّصْتُمْ وَ ارْتَبْتُمْ وَ غَرَّتْکُمُ الْأَمانِیُّ حَتَّی جاءَ أَمْرُ اللَّهِ وَ غَرَّکُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ فَالْیَوْمَ لا یُؤْخَذُ مِنْکُمْ فِدْیَهٌ وَ لا مِنَ الَّذِینَ کَفَرُوا مَأْواکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلاکُمْ وَ بِئْسَ الْمَصِیرُ حدید آیه ۱۳ و ۱۴ این است مکالمات اهل جنت و نار با یکدیگر و من جمله از آیات در همین سوره که با قرینش مکالمه میکند.

قالَ تَاللَّهِ إِنْ كِدْتَ لَتُرْدِينِ (۵۶) وَ لَوْ لا نِعْمَةُ رَبِّی لَكُنْتُ مِنَ الْمُحْضَرِينَ (۵۷)

مؤمن اهل بهشت برای قرینش که در میانه جحیم قسم یاد میکند که تاللَّه نزدیک بود که تو باین کفریات که میگفتی مرا بهلاکت اندازی مثل خودت و اگر نبود نعمت پروردگار من هر آینه من هم بودم از احضار شدگان در جهنم.

تَاللَّهِ قسم از روی تعجب.

إِنْ كِدْتَ ان مخففه از مثقله است یعنی بدرستی که نزدیک بود تو به انکار معاد و تکذیب رسول و شرک بخدا و سایر کفریات خود.

لَتُرْدِينِ لتردینی بوده کسره بجای یا است و معنی متردی کسی را گویند که از جای بلندی سقوط کند بزبان فارسی پرتاب شود یعنی نزدیک بود که مرا هم مثل خود پرتاب کنی در میانه آتش.

وَ لَوْ لا نِعْمَةُ رَبِّی نعمه پروردگار هدایت و ارشاد و دلالت و توفیق و افاضه نور ایمان در قلب و حفظ از شیاطین و ارباب ضلال و کفار و مشرکین و هوای نفس است و اسباب هدایت دو قسم است ظاهریه و باطنیه اما اسباب ظاهریه اعطاء عقل و حواس ظاهره و باطنه و ارسال رسل و انزال کتب و جعل احکام و نصب امام و جعل علماء در هر عصر و زمان و اما باطنیه افاضه نور در قلوب مؤمنین و توفیق و دفع شیاطین و تأیید و تسدید و نحوه اینها است و تمام اینها نعمت پروردگار است.

لَكُنْتُ مِنَ الْمُحْضَرِينَ احضار آوردن مجرم است برای مؤاخذه و مطالبه و اما برای مثوبات و عنایات خود حاضر میشود احضارش نمیگویند.

(تنبیه) آنچه بنظر میرسد اینکه این قرین از منافقین بوده زیرا مؤمنین چندان تماسی با کفار و مشرکین نداشتند و اینها دشمن های داخلی بودند و بزبان ما زیرکی کار میکردند و آنچه ضرر باسلام و مسلمین از صدر اول الی کنون وارد شده از اینها بوده و شاهد بر این دعوی اینکه کفار و مشرکین منکر

معاد نبودند ولی منافقین بهیچ دینی معتقد نبودند نه دین یهود و نصاری و نه مشرکین.

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۵۸ تا ۵۹] .... ص : ۱۵۶

أَ فَما نَحْنُ بِمَيِّتِينَ (۵۸) إِلَّا مَوْتَتَنَا الْأُولى وَ ما نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ (۵۹)

این دو آیه را دو نحوه تفسیر کرده اند یکی کلام اهل بهشت است بیک دیگر که آیا پس ما نمی میریم در بهشت مگر همان مردن ما در دنیا که مردن اولی بود و این استفهام از روی یقین است یعنی یقینا دیگر مردن نداریم و ما بلطف الهی معذب نمیشویم و ما نیستیم بمعذبین و بر طبق این تفسیر حدیثی از حضرت باقر علیه السلام است مسندا که میفرماید

اذا دخل اهل الجنه الجنه و اهل النار النار جی ء بالموت فیذبح کالکبش ثم یقال لهم خلود فلا موت ابدا فیقول اهل الجنه أ فما نحن بمیتین الا موتتنا الاولی و ما نحن بمعذبین

و قریب بهمین حدیث حدیث دیگریست از آن حضرت که پس از ذبح موت مثل کبش میفرماید

ثم ینادی مناد لا موت ایقنوا بالخلود قال فتفرح اهل الجنه فرحا

بعد ذکر آیتین را میفرماید

و تشهق اهل النار شهقه الی قوله و هو قول اللَّه وَ أَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَهِ إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ

مریم آیه ۴۰ نحوه دوم کلام این مؤمن است با قرین خود که در سواء جحیم است که تو میگفتی که همین مردن اولی است و فانی و زایل میشویم و دیگر بعث و نشوری نیست.

أَ فَما نَحْنُ بِمَيِّتِينَ إِلَّا مَوْتَتَنَا الْأُولى وَ ما نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ نه عذابی هست نه سؤال و جوابی و این استفهام تقریریست که حال ببین عذاب را ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ دخان آیه ۴۹ لکن تفسیر اول اقرب بنظر میآید هم از جهت دو حدیث مذکور که حضرت باقر علیه السلام تفسیر فرموده و هم از جهت ظاهر آیه شریفه و هم از جهت آیات بعد که شاهد بر این معنی است که میفرماید:

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۶۰] .... ص : ۱۵۶

إِنَّ هذا لَهُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۶۰)

این خلود در بهشت و همنشینی با انبیاء و اولیاء و مقربان درگاه الهی فوز بسیار بزرگی و با عظمتی است.

إِنَّ هذا مشار الیه آیات شریفه قبل است از قوله تعالی أُولئِكَ لَهُمْ رِزْقٌ

مَعْلُومٌ

الی قوله وَ ما نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ ۱۸ آیه با تاکید ان مشدده و لام.

لَهُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ و فوز رستگاری و سعادت و تنعم بنعم الهیه است و فوز عظیم منوط بچهار امر است:

(اول) ایمان که اگر بی ایمان از دنیا رود هیچگونه رستگاری ندارد و- خطرات ایمان بسیار است من جمله معاصی که باعث سیاهی قلب و قساوت و ضعف ایمان میشود مثل آفتیست که باشجار متوجه میشود تا خشک شود و من جمله صفات خبیثه مثل کبر و نخوت و عناد و عصبیت و غیر اینها که مانع از قبولی ایمان میشود و من جمله جهل که قلب را تاریک میکند و نور ایمان در آن تابش ندارد بخصوص اگر جهل مرکب باشد.

(دوم) تقوی است بمراتب تقوی پرهیز از معاشرت با کفار و ظلمه و اهل ضلال و فساق و فجار و حب جاه و مال و هوای نفس و حب دنیا و متابعت شیطان و ارتکاب معاصی که هر کدام مدخلیت تامی دارد در هلاکت و محرومیت از فوز عظیم.

(سوم) اعمال صالحه که کوچک و بزرگ آنها باعث زیادتی فیوضات میشود بالاخص واجبات شرعیه مثل نماز زکاه صوم حج امر بمعروف و نهی از منکر جهاد با نفس و غیر اینها.

(چهارم) خلوص چه در ایمان که نقصی و زیادتی نداشته باشد و خلوص در عبادات که شوائب ربا یا مقاصد دیگری در آنها نباشد که عملی که مشوب به این شوائب باشد باطل و عاطل و مردود و غیر مقبول میشود.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۶۱] .... ص : ۱۵۷

لِمِثْلِ هذا فَلْيَعْمَلِ الْعامِلُونَ (۶۱)

باید برای مثل این فوز عظیم پس البته عمل کنند عمل کننده گان.

گفتند

الدنیا مزرعه الاخره

دنیا کشت زار آخرت است و گفتند

الدنیا دار عمل و لا جزاء و الاخره دار جزاء و لا عمل

باید انسان فریب این زخارف دنیا را نخورد که گفتند

(حلاوه الدنیا مراره الاخره و مراره الدنیا حلاوه الاخره)

بایـد جلوگیری کرد از هواهای نفسانی و خواهش های نفس که إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ یوسف آیه ۵۳ و صبر نمود بر زحمت تحصـیل علم و ایمان و اعمال صالحه و ترک معاصـی و صفات خبیثه که إِنَّما یُوَفَّی الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَیْرِ حِسابٍ زمر آیه ۱۳ و گفتنـد که از برای صـبر سه درجه است صـبر بر ترک معاصـی صـبر بر زحمت عبـادت صـبر بر بلیـات و مصـائب صبر بر ترک معاصـی نهصـد درجه صبر بر زحمت عبـادت ششـصد درجه صبر بر بلیـات و مصائب سـیصد درجه و اعمال در دنیا چنـد قسـم است:

(قسم اول) آنچه بنفع آخرت است چه از افعال قلبیه باشد مثل ایمان و علم و نیت پاک و نحو اینها و چه از افعال نفسـیه باشد از اخلاق حمیده و صفات حسنه و چه از افعال جوارحیه باشد و اینها هم که بنفع آخرت است دو قسم است یک در ترکش ضرر اخروی دارد آن واجبات است و یک قسم در ترکش ضرری ندارد مندوبات و مستحبات است.

(قسم دوم) آنچه بضـرر آخرت است و اینها دو قسم است یک قسم ضررش قابل تدارک نیست مثل: کفر ضلالت بدعت انکار ضروری و امثـال اینهـا و یـک قسـم قابـل تـدارک است به مغفرت و عفـو و شـفاعت و بلیـات دنیـوی و اخروی و برزخی و آن معاصیست مشروط به اینکه موجب زوال ایمان نشود.

(قسم سـوم) افعـالیست که نه نفع اخروی دارد و نه ضـرر اخروی و آن مباحـات و مکروهـات است اینهـا هم دو قسم است یک قسم فوائد دنیوی دارد مانعی ندارد و یک قسم فائده دنیوی هم ندارد لغو صرف است.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۶۲] .... ص : ۱۵۸

أَ ذلِکَ خَیْرٌ نُزُلاً أَمْ شَجَرَهُ الزَّقُّومِ (۶۲)

آیا این فوز عظیم که خداوند به اهل بهشت عنایت فرموده بهتر است یا درخت زقوم که باهل عذاب و جهنم داده شده.

أَ ذلِکَ خَیْرٌ نُزُلًا اسـتفهام تقریریست که البته و هزار البته این فوز عظیم بهتر است و معنی این نیست که شـجره زقوم هم خوب است لکن این بهتر است

این خیریّت مثل أَ أَرْبابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْواحِدُ الْقَهَّارُ یوسف آیه ۳۹ و نظائر آن که بگویی الایمان خیر من الکفر و الطاعه خیر من المعصیه و الحق احق من الباطل و امثال اینها چه نزولی بآن فیوضات مذکوره در آیات قبل.

أَمْ شَجَرَةُ الزَّقُّومِ سپس خداوند معرفی میفرماید شجره زقوم را که چه درختیست و میوه او چیست و خورنده او کیست میفرماید:

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۶۳ تا ۶۷] .... ص : ۱۵۹

إِنَّا جَعَلْناها فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ (۶۳) إِنَّها شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ (۶۴) طَلْعُها كَأَنَّهُ رُؤُسُ الشَّياطِينِ (۶۵) فَإِنَّهُمْ لَآكِلُونَ مِنْها فَمالِؤُنَ مِنْهَا الْبُطُونَ (۶۶) ثُمَّ إِنَّ لَهُمْ عَلَيْها لَشَوْباً مِنْ حَمِيمٍ (۶۷)

محققا ما قرار دادیم آن شجره زقوم را فتنه و عذاب و بلاء از برای ظلم کننده گان بدرستی که آن شجره زقوم روئیده میشود و بیرون میآید در قعر جهنم یعنی ریشه آن در ته جهنم است میوه او کأنه سرهای شیاطین است یعنی شبیه آنها است پس اهل جهنم هر آینه میخورند از آنها پس پر میکنند از آنها شکمهای خود را پس از آن از برای آنها بر آن شجره زقوم مخلوط است بحمیم.

إِنَّا جَعَلْناها مرجع ضمیر همان شجره زقوم است.

فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ فتنه در اینجا بمعنی گرفتاریست یعنی ظالمین گرفتار و مبتلا بآن میشوند و مراد از ظالمین ظالمین بدین است که هم بمقدسات دین ظلم کردند هم بنفس خود و هم بانبیاء و اوصیاء و مؤمنین.

إِنَّها شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ یعنی از ته جهنم روئیده میشود کانه ریشه او فرو رفته در قعر جهنم که اسفل السافلین است و جای منافقین است إِنَّ الْمُنافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ نساء آیه ۱۴۴ و بیرون آمده جمیع طبقات جهنم شاخه های او فرو گرفته.

طَلْعُها كَأَنَّهُ رُؤُسُ الشَّياطِينِ از برای تشبیه برءوس شیاطین وجوهی گفتند (۱) اینکه خداوند صورت شیاطین را در جهنم بنحوی قرار داده که بنگاه بآن وحشت پیدا میشود میوه این درخت این نحوه است (۲) اینکه سرهای

شیاطین مثل سر مار و حیّه است گزنده گی دارد و وحشتناک است (۳) میوه ای است متغیر الطعم او را آسن میگویند و بهمین مناسبت میفرماید مِنْ ماءٍ غَیْرِ آسِنٍ یعنی غیر متغیر در صفت آب بهشت.

فَإِنَّهُمْ لَآکِلُونَ مِنْها فَمالِؤُنَ مِنْهَا الْبُطُونَ روایت شده که آن قدر گرسنه میشوند که الم گرسنگی بر الم عذاب آتش برتری میکند از این شجره زقوم شکم- های خود را پر میکنند و هر چه میخورند الم جوع برطرف نمیشود و در دل آنها جوشش پیدا میکند آب میطلبند آب آنها از حمیم است که میفرماید ثُمَّ إِنَّ لَهُمْ عَلَیْها لَشَوْباً مِنْ حَمِیمٍ و توصیف این شجره زقوم و حمیم را در بسیاری از آیات فرموده مثل قوله تعالی لَآکِلُونَ مِنْ شَجَرٍ مِنْ زَقُّومٍ فَمالِؤُنَ مِنْهَا الْبُطُونَ فَشارِبُونَ عَلَیْهِ مِنَ الْحَمِیمِ واقعه آیه ۵۲ الی ۵۴ و مثل إِنَّ شَجَرَهَ الزَّقُّومِ طَعامُ الْأَثِیمِ کَالْمُهْلِ یَغْلِی فِی الْبُطُونِ کَغَلْیِ الْحَمِیمِ دخان آیه ۴۳ الی ۴۶.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۶۸] .... ص : ۱۶۰

ثُمَّ إِنَّ مَرْجِعَهُمْ لَإِلَی الْجَحِیمِ (۶۸)

پس از آن بازگشت آنها بسوی جحیم است ثُمَّ از برای تراخیست و حال آنکه اینها اوّل داخل در جحیم میشوند پس از آن از حمیم میاشامند گفتند که حمیم چشمه آبیست جوشیده خارج از جهنم است اینها از جهنم بیرون میایند و بطرف آن چشمه میروند برای شرب باز آنها را برمیگردانند در جحیم بدلیل قوله تعالی هذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِی یُکَذِّبُ بِهَا الْمُجْرِمُونَ یَطُوفُونَ بَیْنَها وَ بَیْنَ حَمِیمٍ آنِ الرحمن آیه ۴۳ و ۴۴ و جحیم نار افروخته است که شعله میزند.

و بالجمله خوراک آنها زقوم شرب آنها حمیم مسکن و مأوای آنها جحیم.

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۶۹ تا ۷۰] .... ص : ۱۶۰

إِنَّهُمْ أَلْفَوْا آباءَهُمْ ضالِّینَ (۶۹) فَهُمْ عَلی آثارِهِمْ یُهْرَعُونَ (۷۰)

سر کفر آنها اینست که اینها یافتند پدران خود را در ضلالت و گمراهی پس اینها بر آثار آنها بشتاب میروند.

بزرگترین منشأ کفر و شرک و ضلالت و فسق و فجور تقلید آباء است مشاهده کنید ذریه یهود یهودی میشوند ذریه نصاری نصرانی ذریه مخالفین مخالف

ذراری فساق فاسق میشونـد چنانچه در مقابل انبیاء همین عـذر را میاوردند چنانچه میفرماید وَ إِذا فَعَلُوا فاحِشَةً قالُوا وَجَدْنا عَلَيْها آباءَنا اعراف آیه ۲۷ بَلْ قالُوا إِنَّا وَجَدْنا آباءَنا عَلى أُمَّةٍ وَ إِنَّا عَلى آثارِهِمْ مُهْتَدُونَ زخرف آیه ۲۱ إِنَّا وَجَدْنا آباءَنا عَلى أُمَّةٍ وَ إِنَّا عَلى آثارِهِمْ مُقْتَدُونَ زخرف آیه ۲۳ أَ صَلاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ ما يَعْبُدُ آباؤُنا- الایه هود آیه ۸۹ و غیر اینها از آیات.

(سؤال) چرا اگر تقلیـد آباء مـدرکی دارد این ابناء نوع امروزه تقلیـد آباء نمیکنند دخترها مشاهده میکنند مادرها و بزرگترهای خود را که در زیر چادر هستند ولی آنها مکشوفات بیرون میآیند پسرها میبینند پدرها و بزرگتران خود را محاسن دارند و وضع لباس آنها مشاهده میکنند ولی خود به وضع دیگری بیرون میآیند پدرها و مادرها نماز میگذارند ماه مبارک رمضان روزه می- گیرند در مساجد حاضـر میشوند پای مواعظ مینشـینند سـینما و تئاتر خانه ها نمیروند و تماشاخانه ها حاضر نمیشوند و غیر اینها ولی اینها نه نماز میکنند و نه روزه نه مسـجد نه موعظه بلکه سینما تماشاخانه و و و (جواب) در امر باطل تقلید آباء میکنند ولی در امر حق مخـالفت میکننـد و منشـأ آن قسـاوت قلب هوای نفس حب شـهوات است و اینکه میگوینـد تقلیـد آباء میکنیم بهانه است و الا فساد اخلاق بیحیایی و بیعفتی و مفاسد دیگر منشأ آنست.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۷۱] .... ص : ۱۶۱

وَ لَقَدْ ضَلَّ قَبْلَهُمْ أَكْثَرُ الْأَوَّلِينَ (۷۱)

و هر آینه گمراه شدند قبل از اینها اکثر پیشینیان.

مشاهـده کنید از زمان آدم و شـیث و نوح و هود و صالح و ابراهیم و موسـی و عیسـی و زمان محمد (ص) و پس از رحلت آن زمـان خلفـاء و بنی عباس والی زماننا هـذا و تا زمان ظهور حضـرت بقیه اللّه اکثریّت با اهل باطل بوده و اهل حق در تمام ادوار در طرف اقلیت بودنـد در شـرک و توحید اکثریت با مشـرکین بوده در کفر و اسـلام اکثریت با کفار بوده در ضـلالت و ایمان اکثریت با ضالین بوده در فسق و عدالت اکثریت با فساق بوده در جهل و علم اکثریت با جهال بوده در عصیان و اطاعه اکثریت با اهل معاصی بوده و بالجمله اکثریت همیشه

با اهل باطل بوده و اهل حق همیشه در طرف اقلیت و در شکنجه اهل باطل و اهل آخرت گرفتار اهل دنیا هر کجا قدم بگذاریم مشاهده میکنیم که باطل جلو زده حتی در صفات نفسانیه متصفین بصفات خبیثه بسیار و بصفات حمیده قلیل حتی کالمعدوم فردای قیامت هم اکثریت با اهل جهنم است و اهل بهشت نسبت بآنها بسیار کم هستند.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۷۲] .... ص : ۱۶۲

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا فِيهِمْ مُنْذِرِينَ (۷۲)

و هر آینه بتحقیق ما فرستادیم بر آنها انذار کننده گان را.

خداوند تبارک و تعالی هیچ عصریرا خالی از حجت نگذارده انبیاء که تقریبا حدود صد و بیست و چهار هزار پیغمبر فرستاده حتی در دوره جاهلیت اوصیاء ابراهیم و عیسی بودند تا زمان پیغمبر اسلام و بعد از او هم اوصیاء او تا قیامت هستند که زمین خالی از حجت نبوده و نمیشود

لو خلت الارض عن الحجه لساخت باهلها و لماجت باهلها

بعلاوه مؤمنین که آمرین بمعروف و ناهین عن المنکر در هر گوشه بودند و علمایی که هدایت و ارشاد کنند و واعظینی که موعظه کنند بودند بعلاوه عقل که رسول باطن است بآنها داده شده و بالجمله حجت از هر جهت بر آنها تمام شده و راه عذر بسته شده.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۷۳] .... ص : ۱۶۲

فَانْظُرْ كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الْمُنْذَرِينَ (۷۳)

پس نظر کن ببین چگونه بوده عاقبت کسانی که انذار کرده شده اند.

قوم نوح عاد ثمود قوم لوط و شعیب و فرعونیان و غیر اینها که بچه عذابها هلاک شدند.

فَانْظُرْ بنظر اعتبار که باید، عبرت بگیریم و متنبه شویم که در مخالفت انبیاء و معاندت با آنها کار بکجا میکشد.

كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الْمُنْذَرِينَ این عذاب دنیوی آنها بود برای اینکه دیگران بخود بیایند و مخالفت نکنند تا باین گونه عذابها گرفتار نشوند ولی انسان خیره سر اصلا متنبه نمیشود و دست از مخالفت برنمیدارد.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۷۴] .... ص : ۱۶۳

إِلَّا عِبادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ (۷۴)

مگر بندگان خداوند که از روی خلوص گرویدند بانبیاء و ایمان آوردند و پذیرفتند.

إِلَّا استثناء از المنذرین است که اینها عاقبتشان بخیر و خوبیست اینها کیانند؟

عِبادَ اللَّهِ هستند تمام بنده گان عبد الهی هستند لذا دیگران از تحت عبودیت خارج شدند عبده شیطان و نفس اماره و هواهای نفسانیه شدند چنانچه میفرماید أَ رَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ فرقان آیه ۴۵ و نیز میفرماید أَ لَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يا بَنِي آدَمَ أَنْ لا تَعْبُدُوا الشَّيْطانَ یس آیه ۶۰ عباد اللَّه کسانی هستند که از تحت عبودیه خدا خارج نشدند و او را بوحدانیه و یگانگی پرستش کردند.

الْمُخْلَصِينَ دین خود را خالص کردند نه بدعتی در دین گذاشتند و نه منکر ضروریات دین شدند و نه چیزی از دین را کم کردند و نه از تحت اطاعت امناء دین خارج شدند.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۷۵] .... ص : ۱۶۳

وَ لَقَدْ نادانا نُوحٌ فَلَنِعْمَ الْمُجِيبُونَ (۷۵)

و هر آینه خواند ما را نوح پس ما خوب اجابت کردیم.

نداء نوح این بود که گفت فَافْتَحْ بَيْنِي وَ بَيْنَهُمْ فَتْحاً وَ نَجِّنِي وَ مَنْ مَعِيَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ شعراء آیه ۱۱۹ وَ قالَ نُوحٌ رَبِّ لا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكافِرِينَ دَيَّاراً نوح آیه ۲۷.

وَ لَقَدْ نادانا نُوحٌ و اجابت خداوند این بود که تمام صفحه زمین را از کفار و مشرکین ببلاء غرق هلاک کرد فقط نوح و مؤمنین باو را نجات داد در کشتی حتی زن نوح و پسرش کنعان را هلاک فرمود فَلَنِعْمَ الْمُجِيبُونَ.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۷۶] .... ص : ۱۶۳

وَ نَجَّيْناهُ وَ أَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ (۷۶)

و نجات دادیم او را و اهل او را که مؤمنین بودند از کرب و هم و غم عظیمی.

و نجات آنها باین بود که امر شد بنوح در ساختن کشتی و امر فرمود به مؤمنین که در کشتی سوار شدند که میفرماید خطاب بنوح وَ اصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنا

وَ وَحْيِنا

هود آیه ۳۹ و فرمود بمؤمنین وَ قالَ ارْكَبُوا فِيها بِسْمِ اللَّهِ مَجْراها وَ مُرْساها هود آیه ۴۳ وَ نَجَّيْناهُ وَ أَهْلَهُ که اهل نوح همان مؤمنون هستند اما پسر نوح را میفرماید إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ هود آیه ۴۸ و از این جمله استفاده میشود که اهل پیغمبر مؤمنین هستند و لو انتساب نسبی و سببی نداشته باشند و غیر مؤمن اهل نیست و لو انتساب نسبی و سببی داشته باشد مثل جعفر کذاب و امثال او و عایشه و امثال آن مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ که اینها در شکنجه کفار و مشرکین بالاخص در خصوص حضرت نوح که آنچه توانستند اذیت کردند.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۷۷] .... ص : ۱۶۴

وَ جَعَلْنا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ الْباقِينَ (۷۷)

و ما فقط روی زمین ذریه نوح را باقی گذاشتیم.

که نوح را آدم ثانی گفتند که تمام افراد بشر از نسل او هستند و معلوم میشود که مؤمنی که با نوح در کشتی بودند آنها هم از ذریه آنها باقی نماند و شاید برای این بود که پس از هلاکت قوم زنی باقی نماند که آنها را ازدواج کنند چون از این آیه انحصار فهمیده میشود. وَ جَعَلْنا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ الْباقِينَ.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۷۸] .... ص : ۱۶۴

وَ تَرَكْنا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ (۷۸)

و باقی گذاردیم برای نوح ذکر نیک در کسانی که بعد از او میایند.

بعضی گفتند مراد ذکر جمیل در امه آخر الزمان امت پیغمبر اکرم (ص) که یاد میکنند نوح را بخوبی.

بعضی گفتند ودایع نبوت را در اوصیاء خود گذارد بامر الهی تا رسید بحضرت ابراهیم و معنی آنچه بنظر میرسد.

وَ تَرَكْنا یعنی واگذاردیم.

عَلَيْهِ برای نوح.

فِي الْآخِرِينَ انبیاء و اوصیاء بعد از نوح را که تمام آنها را از نسل نوح قرار دادیم و دین و شریعت او را در آنها باقی گذاردیم تا زمان ابراهیم و ابراهیم را تابع او و شیعه او قرار دادیم چنانچه میاید که میفرماید وَ إِنَّ مِنْ

شِيعَتِهِ لَإِبْراهِيمَ

و ملت ابراهیم را هم در دین اسلام جریان دادیم که میفرماید أَوْحَيْنا إِلَيْكَ أَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْراهِيمَ حَنِيفاً و سنن ابراهیم در اسلام بسیار است پس تمام از نوح تا دامنه قیامت جاریست.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۷۹] .... ص : ۱۶۵

سَلامٌ عَلى نُوحٍ فِي الْعالَمِينَ (۷۹)

عالمین شامل جمیع عوالم میشود چون جمع محلی بالف و لام مفید عموم است از عالم لاهوت و جبروت و ملکوت و ناسوت که خداوند تبارک و تعالی سلام میفرستد بر نوح و جمیع ملائکه و عالم ارواح و جمیع ملیین عالم از مسلمین و یهود و نصاری و مجوس و صابئین فقط طبیعی مخالف است.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۸۰] .... ص : ۱۶۵

إِنَّا كَذلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ (۸۰)

این لطف و عنایت و تفضلی که بنوح کردیم برای اینکه محسن بود و اختصاص باو هم ندارد هر محسنی را ما این نحو جزا میدهیم.

محسن مقابل مسی ء است کسی که در تمام عمرش سیئه از او صادر نشده باشد بلکه تمام کارهای او و افعال و اقوال و اعمال او حسن باشد خداوند این نوع عنایت در حق او دارد و میتوان گفت که این مرتبه فوق مقام عصمت است یا تالی تلو عصمت است.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۸۱] .... ص : ۱۶۵

إِنَّهُ مِنْ عِبادِنَا الْمُؤْمِنِينَ (۸۱)

محققا نوح از بنده گان ما بود که ایمان داشت ایمان مراتب و درجات بسیار دارد فلان شخص امی دهاتی و بیابانی مؤمن است وجود مقدس حضرت خاتم هم مؤمن است (ببین تفاوت ره از کجاست تا بکجا) حتی یکی از اسماء الهی مؤمن است هُوَ اللَّهُ الَّذِي لا إِلهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ حشر آیه ۲۳ غایه الامر اطلاقش بر خدا بمعنی امان دهنده است بندگان خالص خود را از عذاب که در امان الهی هستند و در حق بندگان ایمان بخدا و جمیع دستورات او و بجمیع افعال او و مکرر گفته ایم که در ایمان چهار چیز معتبر است (۱) علم و یقین آنهم مراتب دارد علم الیقین عین الیقین حق الیقین تا برسد بجایی که

بفرمایـد(لو کشف الغطـاء مـا ازددت یقینـا) و بفرمایـد من بطرق آسـمانها با خبرتر هسـتم از طرق زمین جبرئیل بصورت بشـری درآیـد و بگوید کجا است جبرئیل بفرماید تو جبرئیل هستی زیرا من از زیر عرش تا تخوم زمین را مشاهده کردم خالی دیدم از جبرئیل (۲) اعتقاد بمعنی دل بستگی و در بند بودن (۳) اقرار قلبا و لسانا (۴) تسلیم بالجمله مراتب ایمان تا بحدیست که پیغمبر بفرمایـد اگر ایمـان جن و انس را مجتمع کننـد که شامـل انبیاء و اولیاء میشود و در یک کفه میزان گذارنـد و ایمان پسـر عمم علی را در کفه دیگر بر آنهـا زیادتی میکنـد و گمان حقیر اینست که بالاترین مـدح و تعریف و تمجیـد از حضـرت نوح همین جمله است که بفرماید إِنَّهُ مِنْ عِبادِنَا الْمُؤْمِنِینَ.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۸۲] .... ص : ۱۶۶

ثُمَّ أَغْرَقْنَا الْآخَرِینَ (۸۲)

پس از جمله وَ نَجَّیْناهُ وَ أَهْلَهُ مِنَ الْکَرْبِ الْعَظِیمِ غرق نمودیم دیگران را که غیر اهل نوح باشند.

که آب از آسـمان میریخت و از زمین میجوشـید که کره زمین زیر آب رفت و آنچه در صـفحه زمین بود آب گرفت و هلاک کرد حتی کوه هـا زیر آب رفت پس از آنکه آب فرو نشـست و کشتی بکوه جودی قرار گرفت و اینها از کشتی بیرون آمـدند کره زمین فقط روی او همین اهل سفینه بودند و بس.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۸۳] .... ص : ۱۶۶

وَ إِنَّ مِنْ شِیعَتِهِ لَإِبْراهِیمَ (۸۳)

و بدرستی که از شیعیان نوح هر آینه ابراهیم بود.

و اینکه در بعض اخبار تفسیر کردند وَ إِنَّ مِنْ شِیعَتِهِ لَإِبْراهِیمَ را به شیعه علی برای اینست که نوح و ابراهیم و جمیع انبیاء سلف از شیعیان علی هستند.

(توضیح کلام) اینکه شیعه از مشایعت است بمعنی متابعت و تمام انبیاء و لو مقدم بودند لکن مأمور بودند بمتابعت پیغمبر اکرم و ایمـان بـاو و نصـرت او و متـابعت علی عین متـابعت پیغمبر است چنانچه میفرمایـد وَ إِذْ أَخَـذَ اللَّهُ مِیثاقَ النَّبِیِّینَ لَما آتَیْتُکُمْ مِنْ کِتابٍ وَ حِکْمَةٍ ثُمَّ جاءَکُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِما مَعَکُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ

وَ لَتَنْصُرُنَّهُ قالَ أَ أَقْرَرْتُمْ وَ أَخَذْتُمْ عَلى ذلِكُمْ إِصْرِي قالُوا أَقْرَرْنا قالَ فَاشْهَدُوا وَ أَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ

آل عمران آیه ۷۵.

وَ إِنَّ مِنْ شِيعَتِهِ لَإِبْراهِيمَ یعنی در تعقیب دعوت نوح که باقی بود شریعتش تا زمان ابراهیم ابراهیم آمد و شریعت ابراهیم تأسیس شد و باقی بود در بنی- اسمعیل تا زمان پیغمبر اکرم و در بنی اسرائیل تا زمان موسی و پس از آن تا زمان عیسی و بعد تا زمان رسول.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۸۴] .... ص : ۱۶۷

إِذْ جاءَ رَبَّهُ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ (۸۴)

زمانی که توجه کرد بپروردگار خود با قلب سالم.

سلامتی قلب اینست که هیچ گونه مرض در قلب نباشد که در حق منافقین میفرماید در سوره بقره آیه ۹ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزادَهُمُ اللَّهُ مَرَضاً امراض قلبیه بسیار است و هر یک از امراض شدت و ضعف دارد نظیر امراض بدنیه که بسیار است و شدت و ضعف دارد یک قسمت امراض قلبیه راجع بعقائد فاسده است از شرک و کفر و عناد و ضلالت و بدعت در دین و انکار ضروری و بالجمله فقدان ایمان و یک قسمت اخلاق رذیله و صفات خبیثه و ملکات قبیحه که در علم اخلاق متعرض هستند که حدود هشتاد صفت خبیثه داریم و یک قسمت معاصی و ارتکاب محرمات کوچک و بزرگ که هر یک آنها یک مرض است برای قلب و یک نقطه سیاه است که در قلب احداث میشود و ضعف ایمان میاورد و یک قسمت از امراض قلبی حدوث شک و سهو و نسیان و غفلت و فراموشی و شبهه و شک و وهم و امثال اینها است و یک قسمت خیالات فاسده و خطورات قلبیه و وساوس شیطانیه و قلب سلیم آنست که از کلیه این امراض خالی باشد حتی شیطان راه بقلب آن نداشته باشد و این مقام معصومین است بلکه فوق عصمت است.

إِذْ جاءَ ابراهیم.

رَبَّهُ یعنی رو بخدا رفت و متوجه او شد حتی صرف توجه از غیر خدا نمود حتی از جان و مال و هر چه موجب علاقه بغیر خدا میشود.

بِقَلْبٍ سَلِيمٍ از جمیع امراض مذکوره.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۸۵] .... ص : ۱۶۸

إِذْ قالَ لِأَبِيهِ وَ قَوْمِهِ ما ذا تَعْبُدُونَ (۸۵)

زمانی که گفت از برای پدرش و قوم او چه چیز است اینکه شما میپرستید.

إِذْ قالَ لِأَبِيهِ که گفتیم آزر است که عموی ابراهیم بود و باو اطلاق اب میکرد.

وَ قَوْمِهِ ممکن است ضمیر راجع بابیه باشد یعنی قوم آزر که در عبادت اصنام متابعت او را میکردند و ممکن است راجع بابراهیم باشد و مراد از قوم ابراهیم کسانی بودند که ابراهیم مبعوث بآنها شده مثل قوم نوح و قوم لوط و قوم شعیب و این بنظر اقرب میاید.

ما ذا تَعْبُدُونَ استفهام انکاریست یعنی این اصنام که آلهه خود می- دانید چه آثاری از آنها دیده اید و بسیار جرئت بزرگی بود که در مقابل یک دنیا مشرک یک نفر جوان چنین اقدامی بکند حتی با نمرود که سلطان تمام کره زمین بود محاجه کند بدون بیم و خوف با کمال شجاعت و قوت قلب و هیچ باک نداشته باشد.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۸۶] .... ص : ۱۶۸

أَ إِفْكاً آلِهَةً دُونَ اللَّهِ تُرِيدُونَ (۸۶)

آیا از روی کذب و افک خدایانی غیر از خداوند تبارک و تعالی اراده و اختیار کرده اید.

إِفْكاً افک اخص از کذب است یعنی کذب بدیگران بستن که قریب المعنی است با فریه و افتراء و استفهام تقریریست یعنی البته چنین است هیچ گونه مدرکی و دلیلی ندارید.

آلِهَةً اینها که یک بت نداشتند بتهای زیادی داشتند یک بت بزرگ بود که خدای همه آنها بود و هر قبیله و طایفه و محله یک بت مخصوص داشتند که خدای این قبیله است و اینها را در بت کده گذاشته بودند بعلاوه هر فردی هم یک بت مخصوص خود داشت و این بتها محل بیع و شری واقع میشد چنانچه آتش پرستها هم یک آتشکده بزرگ در فارس داشتند که هزار سال شعله او خاموش نشد و همه روزه از اطراف هیزم میآمد و مدد میداد تا شب ولادت-

حضرت رسول خاموش شد بعلاوه هر فردی در خانه خود آتش فراهم می کرد و سجده میکرد.

دُونَ اللَّهِ از عبادت و پرستش خدای متعال کناره گرفته اید و دور انداخته اید تُرِيدُونَ اراده قصد و توجه است دست از توحید کشیده اید و رو بشرک رفته اید.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۸۷] .... ص : ۱۶۹

فَما ظَنُّكُمْ بِرَبِّ الْعالَمِينَ (۸۷)

پس چه گمان برده اید بپروردگار عالمین.

مسلما یقین بالوهیه این اصنام ندارید فقط یک گمانی بیش نیست چنانچه میفرماید وَ ما لَهُمْ بِذلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ جاثیه آیه ۲۳ پس گمان شما چیست بپروردگار عالمین که میدانید خالق جمیع آسمانها و زمین و خالق شماها و آنچه در زمین و آسمان است و نازل کننده باران و اخراج ثمرات و غیر اینها او است و بس چنانچه بجمیع اینها اقرار دارید چه سبب شده که برای او شریک قرار داده اید آنهم اصنامی که خود میتراشید و هیچ شعور و ادراکی ندارند لا- یضر و لا ینفع هستند و قدرت بر حفظ خود هم ندارند.

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۸۸ تا ۸۹] .... ص : ۱۶۹

فَنَظَرَ نَظْرَةً فِي النُّجُومِ (۸۸) فَقالَ إِنِّي سَقِيمٌ (۸۹)

پس نظر کرد یک نگاه در ستاره ها پس فرمود بدرستی که من مریض هستم.

این دو آیه از مشکلات آیات است که مراد از نظر چیست و معنی سقیم چیست و مفسرین وجوهی گفتند که بنظر نمیاید و مخالف با مقام ابراهیم است و در اخبار دارد

(ما کذب ابراهیم و ما کان سقیما).

(توضیح کلام) موقوف بر بیان چند مقدمه است:

(مقدمه اولی) اینکه باب توریه یک باب واسعیست که انسان کلامی بگوید که ظاهری داشته باشد و مقصود او غیر ظاهر باشد بخصوص در مورد خوف و خطر و برای این یک مثالی میزنیم و آن اینست که جماعتی از اصحاب بخدمت حضرت صادق مشرف بودند که شخصی از اکابر اهل سنت و علماء آنها وارد شد و به حضرت صادق عرض کرد (ما تقول فی شیخین) شما چه عقیده ای دارید در حق

ابا بکر و عمر حضرت فرمود

(هما امامان عادلان قاسطان کانا علی الحق و مضیا علیه علیهما رحمه اللَّه)

که این دو امام و عادل و قاسط بودند و بودند بر حق و بر همین عقیده از دنیا رفتند بر آنها رحمت الهی باشد چون آن عالم سنی رفت اصحاب تعجب کردند که همچه تعریفی از آنها خود سنیها هم نمیکنند سؤال کردند از حضرت حضرت فرمود اینکه گفتم هما امامان اشاره بآیه شریفه بود که میفرماید أَئِمَّةً یَدْعُونَ إِلَی النَّارِ و اینکه گفتم عادلان برای اینکه عدول کردند از حق و انکار نمودند و اینکه گفتم قاسطان اشاره بآیه شریفه بود که فرمود أَمَّا الْقاسِطُونَ فَکانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَباً

بمعنی ظالم است و اینکه گفتم کانا علی الحق حق امیر المؤمنین است و اینها بر دشمنی او بودند و اینکه گفتم و مضیا علیه بهمین دشمنی از دنیا رفتند و اینکه گفتم علیهما رحمه اللَّه رحمه اللَّه پیغمبر است خصم آنها باشد.

(مقدمه ثانیه) اینکه علم نجوم رواج داشت چنانچه تا کنون رواج دارد و در تقاویم مینگارند که اوضاع کواکب دلالت دارد بر اموری از تربیع و تثلیث و مقابله و مقارنه بعض کواکب با یکدیگر یک تأثیراتی در عالم دارد و هنوز میایند و می- پرسند ساعت برای جابجا شدن لباس نو پوشیدن مسافرت ازدواج شروع به تجارت و کسب و اشباه اینها چه موقع خوب است که اکثر آنها دروغ است و گفتند المنجم کذاب.

(مقدمه سیم) اینکه مشرکین یک روز داشتند که تمام زن و مرد کوچک و بزرگ از شهر خارج میشدند و برای تفریح و تفرج خارج شهر میرفتند و چون حضرت ابراهیم در نظر داشت که پس از خارج شدن آنها برود و اصنام و بتهای آنها را بشکند و ناچار بود که با آنها بیرون رود خواست عذری برای نرفتن بیاورد.

فَنَظَرَ نَظْرَةً فِی النُّجُومِ بر حسب عقیده آنها که بتأثیرات کواکب معتقد بودند فرمود این اوضاع که شما هم مشاهده میکنید و میپذیرید دلالت دارد بر

اینکه من اگر خارج شوم با شما مریض میشوم آنها پذیرفتند و او را از رفتن معاف کردند و غرض ابراهیم از جمله فَقالَ إِنِّی سَقِیمٌ فاء تفریع است که پس از نظره بنجوم فرمود انی سقیم و مرادش مرض روحی بود چون اینها اشتغال بملاهی و لهویات و ساز و آواز و رقص و کف بر کف زدن و سایر معاصی دارند و این موجب تألم روح ابراهیم میشد و نکته دیگر اینکه اطلاق سقیم بر کسی که مشرف به سقیم است میشود چنانچه حضرت علی اکبر خدمت پدرش عرض کرد العطش قتلنی یعنی مشرف بقتل است ابراهیم فرمود خروج من مشرف بمرض روحی من میشود و آنها بمقتضای نجوم توهم کردند که مرادش مرض جسمانیست و پذیرفتند و این یک توریه بود و مفاد اخبار هم خوب واضح میشود که فرمودند

ما کان سقیما و ما کان کاذبا- ما کذب ابراهیم و ما کان سقیما

البتّه انسان مؤمن این منظره های فسق و فجور را که مشاهده میکند تألم روحی پیدا میکند چه رسد بمقام مقدس انبیاء از اینجا پی ببرید بتألمات امیر المؤمنین در عصر خلفاء سگانه و ائمه طاهرین در عصر بنی- امیه و بنی العباس و علماء اعلام در اعصار متمادیه و امام زمان در عصر حاضر و و و.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۹۰] .... ص : ۱۷۱

فَتَوَلَّوْا عَنْهُ مُدْبِرِینَ (۹۰)

پس آنها ابراهیم را گذاردند و رفتند شهر خالی شد.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۹۱] .... ص : ۱۷۱

فَراغَ إِلی آلِهَتِهِمْ فَقالَ أَ لا تَأْکُلُونَ (۹۱)

آمد بالای سر اصنام آنها و فرمود چرا شما چیز نمیخورید.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۹۲] .... ص : ۱۷۱

ما لَکُمْ لا تَنْطِقُونَ (۹۲)

چرا تکلم نمیکنید شما که یک جمادی بیش نیستید نه حسی نه حرکتی نه شعوری نه ادراکی چگونه آلهه شدید.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۹۳] .... ص : ۱۷۱

فَراغَ عَلَیْهِمْ ضَرْباً بِالْیَمِینِ (۹۳)

پیش رفت با تمام قوه با تبر چنان زد بآنها که تمام شکسته و قطعه قطعه روی زمین ریخته شدند.

واقعا فکر کنید شجاعت و قوه قلب تا چه اندازه است یک نفر موحد با یک دنیا

مشرک یک همچه اقدامی بکند که خدایان آنها را که میپرستیدند بشکند و قطعه قطعه کند بعلاوه با آنها طرف شود.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۹۴] .... ص : ۱۷۲

فَأَقْبَلُوا إِلَيْهِ يَزِفُّونَ (۹۴)

پس رو باو با کمال تندی و سرعت و عجله آمدند و او را گرفتند.

ابدا وحشت نکند و خوف و اضطرابی در او پیدا نشود و با اینکه در چنگال آنها گرفتار شده مع ذلک بفرماید:

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۹۵] .... ص : ۱۷۲

قالَ أَ تَعْبُدُونَ ما تَنْحِتُونَ (۹۵)

آیا عبادت میکنید چیزی را که خود بدست خود میتراشید.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۹۶] .... ص : ۱۷۲

وَ اللَّهُ خَلَقَكُمْ وَ ما تَعْمَلُونَ (۹۶)

و حال آنکه شما را خداوند متعال خلق فرمود و آنچه عمل میکنید.

اشاره باصنام و آلهه آنها است نظر به اینکه این مشرکین اعتراف دارند به اینکه خالق ذات اقدس الهیست در مقابل طبیعی که مستند بطبیعت میدانند و در بسیاری از آیات اقرار و اعتراف آنها را ذکر فرمود مثل وَ لَئِنْ س...ř.....I.....ęIUÙΘمَنْ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ سَخَّرَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ عنکبوت آیه ۶۱ وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ نَزَّلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَحْيا بِهِ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِها لَيَقُولُنَّ اللَّهُ عنکبوت آیه ۶۳ وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ لقمان آیه ۲۴ زمر آیه ۳۹ وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ زخرف آیه ۸ وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ زخرف آیه ۸۷ و غیر اینها لذا میفرماید وَ اللَّهُ خَلَقَكُمْ وَ ما تَعْمَلُونَ.

(تنبیه) افعال عباد و لو صادر باختیار عبد است لکن تا مشیت الهی موافقت نکند واقع نمیشود چنانچه میفرماید ما قَطَعْتُمْ مِنْ لِينَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوها قائِمَةً عَلى أُصُولِها فَبِإِذْنِ اللَّهِ حشر آیه ۵.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۹۷] .... ص : ۱۷۲

قالُوا ابْنُوا لَهُ بُنْياناً فَأَلْقُوهُ فِي الْجَحِيمِ (۹۷)

گفتند مشرکین بیکدیگر که بنا کنید برای ابراهیم بنای مرتفعی پس او را بیندازید در آتش سوزان.

شرح این قضیه اینکه چون مشرکین فهمیدند که این معامله را با آلهه آنها ابراهیم کرده خواستند که تمام مشرکین شرکت داشته باشند درباره آلهه خود در قتل ابراهیم چنانچه میفرماید قالُوا حَرِّقُوهُ وَ انْصُرُوا آلِهَتَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ فاعِلِينَ انبیاء آیه ۶۸ تمام هیزم آوردند و آتش افروختند باندازه ای که یک دریا آتش شده و در چند میل بآتش از حرارتش نزدیک آن ممکن نبود رفتن متحیر شدند که چه نحوه ابراهیم را بسوزانند باو بگویند خود روانه آتش شود که نمیرود بخواهند او را ببرند هر که با او برود آنهم میسوزد تمهیدی بکار زدند منجنیقی نصب کردند یا شیطان بصورت مردی آمد و دستور منجنیق داد یا بالقاء در قلوب آنها یا خود این معنا را درک کردند که مفاد قالُوا ابْنُوا لَهُ بُنْياناً است و برای امتحان سنگی در فلاخن گذاردند و رها کردند سنگ در وسط آتش افتاد ابراهیم را در فلاخن گذاردند و رها کردند که مفاد فَأَلْقُوهُ فِي الْجَحِيمِ است ملائکه بخروش آمدند که پروردگارا یک نفر موحد میانه یک دنیا مشرک این نحو بسوزانند خطاب شد بروید و باذن خود او او را یاری کنید ملک آب آمد که آتش را خاموش کند اجازه نداد ملک باد که آتش را در منازل نمرودیان بیندازد اجازه نداد جبرئیل آمد عرض کرد (ا لک حاجه) فرمود اما الیک فلا عرض کرد از آنکه حاجت داری بخواه فرمود

علمه بحالی حسبی من سؤالی.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۹۸] .... ص : ۱۷۳

فَأَرادُوا بِهِ كَيْداً فَجَعَلْناهُمُ الْأَسْفَلِينَ (۹۸)

پس آنها اراده کردند بابراهیم کیدی را که القاء در آتش باشد پس جعل فرمودیم آنها را خوار و خفیف، و پست.

که خطاب بآتش شد یا نارُ كُونِي بَرْداً وَ سَلاماً عَلى إِبْراهِيمَ انبیاء آیه ۶۹ یک مرتبه دریای آتش گلستان شد تختی نصب شد ابراهیم صحیحا و سالما بآرامی بر تخت قرار گرفت اینها تمام خوار و خفیف و سربزیر شدند که مفاد فَأَرادُوا

بِهِ كَيْداً فَجَعَلْناهُمُ الْأَسْفَلِينَ

است و در سوره انبياء فَجَعَلْناهُمُ الْأَخْسَرِينَ.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۹۹] .... ص : ۱۷۴

وَ قالَ إِنِّی ذاهِبٌ إِلی رَبِّی سَیَهْدِینِ (۹۹)

و فرمود من از میان شما بیرون میروم و متوجه بپروردگار خود میشوم زود باشد که مرا راهنمایی کند.

که مفاد آیه شریفه وَ نَجَّیْناهُ وَ لُوطاً إِلَی الْأَرْضِ الَّتِی بارَکْنا فِیها لِلْعالَمِینَ است انبیاء آیه ۷۱ حدیث مفصلی از کافی کلینی روایت شده درباره رفتن حضرت ابراهیم خلاصه آن قریب باین مفاد است که حضرت ابراهیم دختر خاله خود ساره که خواهر لوط بود ازدواج نمود و ساره بسیار زیبا و خوش سیما بود و مالیه زیاد از گوسفندان و غیر آنها داشت و حضرت ابراهیم نظر به اینکه نتوانست در میانه مشرکین بماند و مشاهده افعال آنها را بکند و در مقام اذیت باو بودند هجرت کرد با لوط و ساره بطرف بیت المقدس و صندوقی ترتیب داد و ساره را در آن صندوق گذارد که کسی بجمال او نگاه نکند از روی غیرت بعکس بسیاری امروزه که دست خانم خود را مکشوفه در منظر هزارها درمیاورند و افتخار میکنند که این خانم منست و چون وارد شدند در بیت المقدس حکومت بیت المقدس آنها را گرفت و پرسید در این صندوق چیست حضرت ابراهیم امتناع کرد از باز کردن صندوق آنها را فرستاد شام نزد سلطان سلطان خواست درب صندوق را باز کند حضرت ابراهیم آنچه کرد اجابت نکرد و درب صندوق را باز کرد دید زنی در صندوق است پرسید گفت این عیال من و دختر خاله من است و در صندوق گذاردم که کسی توجه باو نکند سلطان دست دراز کرد رو به او دستش خشک شد اصرار کرد حضرت ابراهیم دعا کرد رفع شد دفعه ثانیه خواست باز خشک شد باز الحاح کرد بدعاء ابراهیم برگشت خیلی به ابراهیم احترام گذاشت و یک کنیز بسیار زیبایی بخشید بساره که هاجر باشد و ابراهیم را مرخص کرد که هر کجا مایل است تشریف ببرد و خود ملک همراه ابراهیم آمد وحی رسید بابراهیم که مقدم بر ملک نرود ابراهیم توقف کرد تا ملک رسید او را مقدم داشت سبب پرسید فرمود خدای من بمن چنین وحی فرستاده همین سبب

شد که ایمان آورد و ابراهیم رفت بطرف شام حضرت لوط را فرستاد در یک صغ از شامات برای دعوت و خود رفت در یک صغ دیگر و بود تا سن پیری هم خودش و هم ساره بساره فرمود ما عمرمان باخر رسیده و فرزندی پیدا نکردیم و شما هم عقیم بودی ممکن است هاجر را بمن ببخشی شاید از او فرزندی پیدا شود ساره هاجر را بخشید ابراهیم دعا کرد.

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۰۰ تا ۱۰۱] .... ص : ۱۷۵

رَبِّ هَبْ لِی مِنَ الصَّالِحِینَ (۱۰۰) فَبَشَّرْناهُ بِغُلامٍ حَلِیمٍ (۱۰۱)

ابراهیم از هاجر اسمعیل را آورد ساره بسیار غمنده شد خداوند موقعی که ملائکه را فرستاد برای اهلاک قوم لوط آمدند نزد ابراهیم و بشارت اسحق را دادند که از ساره بوجود میاید ساره بصورت زد که خداوند میفرماید وَ بَشَّرُوهُ بِغُلامٍ عَلِیمٍ فَأَقْبَلَتِ امْرَأَتُهُ فِی صَرَّةٍ فَصَکَّتْ وَجْهَها وَ قالَتْ عَجُوزٌ عَقِیمٌ و الذاریات آیه ۲۹ و نیز میفرماید وَ امْرَأَتُهُ قائِمَةٌ فَضَحِکَتْ فَبَشَّرْناها بِإِسْحاقَ وَ مِنْ وَراءِ إِسْحاقَ یَعْقُوبَ قالَتْ یا وَیْلَتی أَ أَلِدُ وَ أَنَا عَجُوزٌ وَ هذا بَعْلِی شَیْخاً إِنَّ هذا لَشَیْ ءٌ عَجِیبٌ هود آیه ۷۴ و ۷۵.

خداوند اسحق را عنایت فرمود که شرحش بیان شد و اسمعیل پنج سال بزرگتر از اسحق بود دارد یک روز اسحق در دامن ابراهیم نشسته بود اسمعیل وارد شد آمد دست اسحق را گرفت بلند کرد و خود در دامن ابراهیم نشست این امر بر ساره خیلی ناگوار شد بابراهیم گفت این اسمعیل را با مادرش ببر یک جایی که از من دور باشند و من آنها را نبینم طاقت نمیآورم خطاب شد به ابراهیم که خواهش ساره را اجابت کن حضرت ابراهیم برای تشرف به بیت اللّه- الحرام اسمعیل و هاجر را آورد مکه و در زمین مکه جنب کعبه معظمه گذارد و رفت و چون مامور باعمال حج بود آمد برای اعمال حج و با اسمعیل مشغول اعمال حج شدند.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۰۲] .... ص : ۱۷۵

فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْیَ قالَ یا بُنَیَّ إِنِّی أَری فِی الْمَنامِ أَنِّی أَذْبَحُکَ فَانْظُرْ ما ذا تَری قالَ یا أَبَتِ افْعَلْ ما تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِی إِنْ شاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِینَ (۱۰۲)

پس از احرام و طواف و نماز طواف و سعی صفاء و مروه و تقصیر که از اعمال

عمره فارغ شدند و خواستند محرم شوند باحرام حج قالَ يا بُنَيَّ إِنِّی أَری فِی الْمَنامِ أَنِّی أَذْبَحُکَ فَانْظُرْ ما ذا تَری فرمود ای پسرک من من از روی تحقیق دیدم در حال نوم بدرستی که تو را ذبح و قربانی میکردم پس نظر و تأمل کن که چه نظر داری و چه رأی میدهی.

(تنبیه) نوم انبیاء و معصومین نوم رحمانیست خواب شیطانی نیست و به منزله وحی الهیست مثل خواب حضرت یوسف که گفت إِنِّی رَأَیْتُ أَحَدَ عَشَرَ کَوْکَباً وَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ رَأَیْتُهُمْ لِی ساجِدِینَ یوسف آیه ۴ الی قوله یا أَبَتِ هذا تَأْوِیلُ رُءْیایَ مِنْ قَبْلُ یوسف آیه ۱۰۱ و مثل خواب حضرت رسالت که بوزینه ها بر منبرش بالا میرفتند که بنی امیه باشند بلکه در اخبار داریم که کسی که در خواب پیغمبر و ائمه را ببیند آنها را دیده که فرمودند

من رانی فقد رانی فان الشیطان لا یتشکل بنا

و نیز در تعریف جن گفتند الجن جسم ناری یتشکل باشکال مختلفه حتی الکلب و الخنزیر سوی الانبیاء و الاوصیاء و خواب حضرت ابراهیم همین اندازه بود که اسمعیل را خوابانیده و کارد بگلویش میکشد و اما تحقق ذبح را ندیده بود بدلیل صدقت الرؤیاء که شرحش میاید بلکه بسیاری از خوابها رحمانیست و آثارش زود ظاهر میشود خواست حضرت ابراهیم نظریه اسمعیل را بدست بیاورد و الا مأمور بود باین امر و واجب بود و تخلف پذیر نبود.

(تنبیه آخر) بعض مفسرین تبعا للیهود و النصاری گفتند ذبیح اسحق بوده و بر طبقش هم حدیثی نقل کرده اند و این قول از جهاتی باطل است یکی در بشارت باسحق میفرماید فَبَشَّرْناها بِإِسْحاقَ وَ مِنْ وَراءِ إِسْحاقَ یَعْقُوبَ هود آیه ۷۴ و این بشارت با امر بذبح تناقض دارد زیرا موقع ذبح هنوز یعقوب نیامده بود.

دیگر این رؤیای در مکه بود پس از سعی و اسحق در شام نزد مادرش ساره بود.

ثالثا در همین سوره بشارت باسحق را در چندین آیه بعد آیه ۱۱۲

داده شده.

قالَ یا أَبَتِ افْعَلْ ما تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِی إِنْ شاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِینَ اسمعیل عرض کرد ای پدر بزرگوار بجا آور آنچه مأمور شده ای زود باشد بیابی مرا انشاء اللَّه از صبر کننده گان.

از همین آیه هم استفاده میشود که رؤیای ابراهیم امریه بود از جانب پروردگار و واجب بود بر ابراهیم زیرا امر ظاهر در وجوب است از این جهت قالَ یا أَبَتِ افْعَلْ ما تُؤْمَرُ که امر خدا بوده و در بعض اخبار دارد که شیطان آنچه بابراهیم گفت که خواب حجت نیست و ذبح اسمعیل قتل نفس زکیه است آنهم بی گناه و هر چه باسمعیل گفت که او تن درندهد تأثیری نکرد و از همین جمله سَتَجِدُنِی إِنْ شاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِینَ استفاده میشود مقام اسمعیل که در مقام صبر حاضر باشد در راه خدا قربانی شود و از پیغمبر اکرم است فرمود

انا ابن الذبیحین

یکی اسمعیل که ذبیح اللَّه نام گذارده شد و یکی پدر بزرگوارش حضرت عبد اللَّه که حضرت عبد المطلب نذر کرده بود که اگر دوازده پسر پیدا کند یکی را قربانی کند چون دوازده اولاد پیدا کرد قرعه زدند بنام عبد اللَّه درآمد اهل مکه مانع شدند که فداء دهد شتر هر چه شتر زیاد کرد و قرعه زدند به نام عبد اللَّه در آمد تا صد شتر بنام صد شتر خارج شد شیطان رفت نزد هاجر که او را فریب دهد شرح قضایا را بر او گفت جواب داد پیغمبر خدا است هر چه میکند به امر او است و باید انجام دهد.

مقایسه کنید این قضیه را با حال ابی عبد اللَّه که بدست خود علی اکبر را سوار کرد و روانه کرد مقابل سی هزار دشمن که در خبر دارد

فقطعوه بسیوفهم إربا إربا.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۰۳] .... ص : ۱۷۶

فَلَمَّا أَسْلَما وَ تَلَّهُ لِلْجَبِینِ (۱۰۳)

پس چون هر دو تسلیم شدند ابراهیم برای ذبح کردن و اسمعیل برای ذبح شدن و خوابانید ابراهیم اسمعیل

را و صورت و پیشانی او را بر خاک گذارد.

دارد در خبر که چندین مرتبه کارد را بقوه هر چه تمامتر کشید ابدا خراشی بگلوی اسمعیل وارد نشد غضب کرد و کارد را بر سنگ زد سنگ را دو نیمه کرد فرمود سنگ را دو نیم میکنی و گلوی نازک اسمعیل را نمیبری کارد بزبان آمد گفت

الخلیل یأمرنی و الجلیل ینهانی

تو می گویی ببر خدا میفرماید نبر تمام امور تا به مشیت الهی و اذن پروردگار نرسد انجام نمیگیرد.

اگر تیغ عالم بجنبد ز جا نبرد رگی تا نخواهد خدا

ما قَطَعْتُمْ مِنْ لِینَهٍ أَوْ تَرَکْتُمُوها قائِمَهً عَلی أُصُولِها فَبِإِذْنِ اللَّهِ حشر آیه ۵ و رؤیای ابراهیم همین اندازه بود که فرمود انی اذبحک نفرمود که ذبح هم واقع شده لذا حضرت ابراهیم محزون شد که چرا موفق نشده بذبح اسمعیل خداوند برای تسلیت و آرامش قلب ابراهیم خطاب رسید

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۰۴ تا ۱۰۵] .... ص : ۱۷۸

وَ نادَیْناهُ أَنْ یا إِبْراهِیمُ (۱۰۴) قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْیا إِنَّا کَذلِکَ نَجْزِی الْمُحْسِنِینَ (۱۰۵)

نداء الهی بگوش ابراهیم رسید توجه نمود چه میفرماید فرمود: ای ابراهیم بتحقیق بدستور ما و امریه ما که در خواب بتو دادیم عملی کردی و انجام دادی محققا ما این نحو جزاء میدهیم نیکوکاران را.

قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْیا یعنی صدق رؤیای خود را ظاهر کردی و عمل نمودی از این جمله استفاده میشود که تصدیق امر الهی بمجرد این نیست که بگوید صدق است اگر صدق میدانی باید بر طبقش عمل نمود.

إِنَّا کَذلِکَ نَجْزِی الْمُحْسِنِینَ جزاء نیکوکاران عفو از ذبح فرزندش و رفع هم و غم و قبولی عمل که میفرماید هَلْ جَزاءُ الْإِحْسانِ إِلَّا الْإِحْسانُ الرحمن آیه ۶۰ و میفرماید وَ مَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعا إِلَی اللَّهِ وَ عَمِلَ صالِحاً وَ قالَ إِنَّنِی مِنَ الْمُسْلِمِینَ فصلت آیه ۳۳ محسن کسی را گویند که قولش با فعلش مطابق باشد و تسلیم اوامر الهی و تقدیرات او باشد.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۰۶] .... ص : ۱۷۹

إِنَّ هذا لَهُوَ الْبَلاءُ الْمُبِينُ (۱۰۶)

بدرستی که این قصد ذبح اسمعیل هر آینه یک امتحان آشکارا بود.

حضرت ابراهیم سه امتحان داد (یکی) موقعی که او را در آتش انداختند که شرحش گذشت (دیگر) آوردن فرزندی که در سن پیری باو داده شد با مادرش در یک بیابان بی آب و علف گذاردن و رفتن که بیان شد (سیم) امتحان ذبح جایی که خداوند مثل ابراهیم را که پس از پیغمبر خاتم افضل تمام انبیاء و مرسلین بود این نحوه امتحان میفرماید ما توقع داریم امتحان نشویم البته و صد البته امتحان میشویم چنانچه دیگران را هم امتحان فرمود که میفرماید بِسْمِ- اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ الم أَ حَسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَ هُمْ لا يُفْتَنُونَ وَ لَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَ لَيَعْلَمَنَّ الْكاذِبِينَ عنکبوت آیه ۱ و ۲ مخصوصا در این دوره حاضره که آزادیست مسجد و سینما مجالس وعظ و قرائت و دعاء و ذکر مصائب و مجالس ساز و آواز و رقص و قمار حجاب محجبات و کشف مکشفات کسب حلال و کسب حرام عبادت و معصیت تا کی از امتحان خوب درآید یابد و این امتحانات مخصوصا مسئله غنی و فقر صحت و مرض قهر و غلبه و ضعف و مغلوبیه ظلم کردن و کشیدن و غیر اینها خوش بود گر محک تجربه آید بمیان تا سیه روی شود هر که درو غش باشد و این امتحانات نه برای اینست که چیزی العیاذ باللّه بر خداوند مستور است بلکه برای اینکه بر خود انسان و بر دیگران کشف شود و امتحانات خداوند بسیار است و مختلف است یکی را بغنی و یکی را بفقر یکی بعزت یکی بذلت یکی بصحت یکی بمرض یکی بریاست یکی بتبعیت یکی باطاعت یکی بمعصیت یکی بنعمت یکی ببلاء و چه بسا بیک امتحان صد نفر بیش و کم امتحان میشوند.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۰۷] .... ص : ۱۷۹

وَ فَدَيْناهُ بِذِبْحٍ عَظِيمٍ (۱۰۷)

و فدا دادیم اسمعیل را بذبح عظیمی.

فدی چیزی را بعوض چیز دیگری دادن است چنانچه اسیر که از کفار و مشرکین میگرفتند فدی میدادند و آزاد میشدند و در قیمه دارد که بسیاری از

عصات شیعه که استحقاق عذاب دارند نواصب را فدای آنها عذاب می کنند (اشکال) این منافیست با آیه شریفه وَ لا تَزِرُ وازِرَةٌ وِزْرَ أُخْری انعام آیه ۱۶۴ (جواب) این فدی بازاء ظلم است که بشیعه کرده که گناه مظلوم را بر ظالم بار میکنند.

وَ فَدَیْناهُ بِذِبْحٍ عَظِیمٍ تعبیر بعظمت برای اینست که این سنت شد و واجب تا قیامت که در اعمال حج بازاء فرزند خداوند قربانی را واجب کرده و تا قربانی نشود از احرام بیرون نمیآید و ما احتیاج بتوجیهات مفسرین نداریم که بگویند از بهشت بوده یا قربانی هابیل بوده یا چون مخلوق بدون تولید بوده و بعضی گفتند مراد شهادت ابی عبد اللّه است اینهم بنظر نمیآید زیرا ابی عبد اللّه را خدا فدای اسمعیل نمیکند و شاهد بر آنچه گفتیم آیه بعد است که میفرماید:

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۰۸] .... ص : ۱۸۰

وَ تَرَکْنا عَلَیْهِ فِی الْآخِرِینَ (۱۰۸)

و گذاردیم بر او در کسانی که پس از او می- آیند.

یعنی سنه سنیّه شد از ابراهیم برای دیگران که در اسلام هم جاری شد که بسیاری از سنن حج از ابراهیم است که از آن جمله قربانیست.

وَ تَرَکْنا عَلَیْهِ ترک بمعنی واگذاردن است یعنی این مسئله ذبح مخصوص بابراهیم نیست که حکمش برداشته شود بلکه باقیست الی یوم القیمه و این یک نوع لطفیست و تفضلیست بر ابراهیم که سنه او جاری باشد.

فِی الْآخِرِینَ در کسانی که پس از ابراهیم میایند که در بنی اسمعیل از زمان ابراهیم تا بعثت حضرت رسالت و پس از بعثت در اسلام تا قیامت باقی است و برداشته نشده و باید در منی باشد ولی بعضی از جهال نظر به اینکه میگویند که این گوسفندان آنجا فاسد و از بین میروند و بعضی از مضلین آنها را اضلال کردند که در منازل خود پس از مراجعت ذبح کنند و غافل از اینکه خداوند میفرماید لَنْ یَنالَ اللَّهَ لُحُومُها وَ لا دِماؤُها وَ لکِنْ یَنالُهُ التَّقْوی مِنْکُمْ حج ۳۸ و غافل از اینکه تا ذبح نکنند نمیتوانند تقصیر کنند یعنی سر بتراشند و از

احرام بیرون نمیایند بلی اگر پیدا نشود و ممکن نشود در جای دیگر مانع ندارد

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۰۹] .... ص : ۱۸۱

سَلامٌ عَلی إِبْراهِیمَ (۱۰۹)

گذشت در قضیه نوح در آیه سَلامٌ عَلی نُوحٍ فِی الْعالَمِینَ معنی سلام و در اینجا می گوییم از برای سلام چند معنی شده یکی آنکه از اسماء الهیه است هُوَ الْمَلِکُ الْقُدُّوسُ السَّلامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَیْمِنُ حشر آیه ۲۳ بمعنی اینکه خدا دارای جمیع صفات کمالیه و جمالیه است و منزه و مبرّی از جمیع عیوب و نواقص امکانیه دیگر سلام الهی بر بنده گان مثل همین آیه که دلالت دارد بر سلامتی از کلیه خطرات و بلیات دنیوی و اخروی و از کلیه عیوب و نواقص ظاهریه و باطنیه قلبیه و روحیه و جسمیه و از جهل و نسیان و سهو و شک و شبهه که تالی تلو مقام عصمت است سیم سلام ملائکه که دعاء و طلب سلامتی در پیشگاه عظمت باری تعالی.

چهارم سلام ناس بیکدیگر وعده سلامتی که از من هیچ گونه ناراحتی بشما نمیرسد و این سلام یک عبادت بسیار بزرگیست و جوابش واجب است و در خبر است که صد حسنه دارد نود و نه آن راجع بسلام کننده است و یکی راجع بمجیب است.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۱۰] .... ص : ۱۸۱

کَذلِکَ نَجْزِی الْمُحْسِنِینَ (۱۱۰)

این نحو جزا میدهیم نیکوکاران را.

این آیه شریفه برای تشویق است که این عنایاتی که ما بابراهیم کردیم برای نیکوکاری او بود و اختصاص بابراهیم هم ندارد هر که نیکوکار باشد ما همین نحو باو عنایت و لطف و مرحمت داریم و محسن مقابل مسی ء است بمعنی بدکردار و مسی ء کسی را گویند که در دوره عمر اگر یک معصیت کرده باشد صدق مسی ء میکند بناء علی هذا محسن کسی را گویند که در تمام عمر یک معصیت از او صادر نشده باشد و این تالی تلو معصوم است بلکه میتوان گفت که مرادف با عصمت است.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۱۱] .... ص : ۱۸۱

إِنَّهُ مِنْ عِبادِنَا الْمُؤْمِنِینَ (۱۱۱)

محققا ابراهیم از بنده گان مؤمن ما بود.

ایمان در مقابل کفر و شرک و ضلالت است و در ایمان چهار چیز لازم دارد (۱) یقین قطعی علمی شک و ظن و وهم کافی نیست و یقین هم سه مرتبه دارد علم الیقین عین الیقین حق الیقین علم الیقین یقین از روی دلیل و برهان است عین الیقین از روی حس و مشاهده است حق الیقین از روی و جدان است مثال یقین بوجود آتش یا از دود و بوی سوختگی است یا از روی مشاهده آتش است یا از روی سوختن در آتش است (۲) دلبستگی و در بند بودن و عقد قلب که تعبیر باعتقاد میکنیم (۳) اقرار و اعتراف که جحود و انکار نباشد (۴) تسلیم و زیر بار دین رفتن.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۱۲] .... ص : ۱۸۲

وَ بَشَّرْناهُ بِإِسْحاقَ نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ (۱۱۲)

و بشارت دادیم ما ابراهیم را باسحق که دارای مقام نبوت باشد و از بنده گان صالح ما باشد.

بشارت باسحق موقعی بود که ملائکه مأمور شدند بر هلاکت قوم لوط اوّلا شرفیات شدند خدمت ابراهیم بصورت چند نفر ضیف و مهمان حضرت ابراهیم برای آنها عجل حنیذ آورد نخوردند خائف شد گفتند مترس ما آمده ایم برای اهلاک قوم لوط ساره عیال ابراهیم چون خواهر لوط بود بسیار خوشنود شد و تبسم کرد و خندید او را بشارت دادند باسحق که شرح آن را خداوند در چند آیه در سوره هود بیان میفرماید از آیه وَ لَقَدْ جاءَتْ رُسُلُنا إِبْراهِيمَ بِالْبُشْرى الی قوله تعالی- إِنَّهُ حَمِيدٌ مَجِيدٌ آیه ۷۲ الی ۷۶ و این بشارت بعد از بشارت باسمعیل بود که از هاجر آمد و اسحق از ساره و هنوز ابراهیم زنده بود که از اسحق هم یعقوب بدنیا آمد که درک زمان ابراهیم را کرد که در همان سوره هود میفرماید وَ مِنْ وَراءِ إِسْحاقَ يَعْقُوبَ که در واقع سه بشارت بر ابراهیم آمد اسمعیل اسحق یعقوب بلکه بشارت چهارم اینکه میفرماید:

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۱۳] .... ص : ۱۸۲

وَ بارَكْنا عَلَيْهِ وَ عَلى إِسْحاقَ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِهِما مُحْسِنٌ وَ ظالِمٌ لِنَفْسِهِ مُبِينٌ (۱۱۳)

و برکت دادیم بر ابراهیم و بر اسحق و از ذریه این دو بعضی محسن و بعضی ظالم بنفس خود ظاهر و بارز و مبین و واضح و روشن.

وَ بارَكْنا عَلَيْهِ برکت دادیم بر ابراهیم هم برکات ظاهریه از نسل اسمعیل بالاخص مثل وجود پیغمبر و ائمه و ذراری آنها تا دامنه قیامت.

وَ عَلى إِسْحاقَ مثل یعقوب و یوسف و انبیاء بنی اسرائیل موسی و هارون زکریا یحیی عیسی و غیر اینها و بنی اسرائیل الی یوم القیمه.

وَ مِنْ ذُرِّيَّتِهِما مُحْسِنٌ من تبعیضیه است یعنی بعض از ذریه این دو محسن هستند هم بخود احسان کردند پیرامون کفر و شرک و معاصی نرفتند و هم بدیگران احسان کردند هدایت و ارشاد و دلالت و امر بمعروف و نهی از منکر نمودند مثل انبیاء و ائمه و صلحاء مؤمنین.

وَ ظالِمٌ لِنَفْسِهِ یعنی بعض از ذریه آنها ظالم بنفس خود بودند در شرک و کفر و طغیان و معاصی بسر بردند مثل مشرکین قریش و یهود و نصاری و امثال اینها از ذراری این دو.

مُبِينٌ آشکارا و علنا.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۱۴] .... ص : ۱۸۳

وَ لَقَدْ مَنَنَّا عَلى مُوسى وَ هارُونَ (۱۱۴)

و هر آینه بتحقیق منت گذاردیم ما بر موسی و هارون.

اما منتهای بر موسی بسیار است نطفه او زیر تخت فرعون منعقد شد حمل مادرش تا حین ولادت مخفی بود در میان تنور آتش مصون و محفوظ بود در رود نیل انداخته شد و بدست فرعون آمد و در دامن او نشست و محبت او را در قلب فرعون انداخت و پس از قتل قبطی فرار بطرف مدین رفت و نزد شعیب چندین سال ماند و پس از این مبعوث برسالت و اولو العزمی شد و هارون هم مقام نبوت و هم مقام رسالت و هم مقام وصایت را دارا شد.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۱۵] .... ص : ۱۸۳

وَ نَجَّيْناهُما وَ قَوْمَهُما مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ (۱۱۵)

و نجات دادیم موسی و هارون و قوم آنها را که بنی اسرائیل بودند از کرب عظیمی.

کرب عظیم تسلط فرعون و فرعونیان و قبطیان که رجال آنها را به غلامی و عبودیت میگرفتند و نساء آنها را بکنیزی و کلفت و ابناء آنها را سر می بریدند

و آنها را باعمال شاقه وادار میکردند خداوند تمام فرعونیان را ببلاهای گوناگون مثل طوفان و جراد و قمل و ضفادع و دم مبتلاء نمود و غرق شدند و تمام هلاک شدند و اراضی و اموال و جواهرات و زخارف آنها نصیب بنی اسرائیل شد.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۱۶] .... ص : ۱۸۴

وَ نَصَرْناهُمْ فَكانُوا هُمُ الْغالِبِينَ (۱۱۶)

و یاری کردیم آنها را پس بودند آنها غالب و فرعونیان مغلوب و منکوب گشتند.

وَ نَصَرْناهُمْ نصرت الهی بمعجزات باهرات مثل عصا اژدها شدن ید و بیضاء شکاف دریا و هلاکت اعداء آنها.

فَكانُوا هُمُ الْغالِبِينَ غلبه آنها اینکه یک نفر از فرعونیان باقی نماند و یک نفر از بنی اسرائیل کشته نشد بدون جنگ و جهاد و خونریزی و بدون زحمت.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۱۷] .... ص : ۱۸۴

وَ آتَيْناهُمَا الْكِتابَ الْمُسْتَبِينَ (۱۱۷)

و دادیم موسی و هارون را کتابی که حقایق را بیان میفرماید.

اول کتابی که از آسمان نازل شد توریه بود پس از آن زبور سپس انجیل بعدا قرآن و بر انبیاء قبل از موسی صحف نازل میشد صحف آدم شیث نوح ابراهیم و توریه را میفرماید إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْراةَ فِيها هُدىً وَ نُورٌ يَحْكُمُ بِهَا- النَّبِيُّونَ- الی قوله تعالی- وَ مَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِما أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولئِكَ هُمُ الْكافِرُونَ مائده آیه ۴۸.

وَ آتَيْناهُمَا الْكِتابَ و شرح نزول توریه را میفرماید وَ كَتَبْنا لَهُ فِي الْأَلْواحِ مِنْ كُلِّ شَيْ ءٍ مَوْعِظَةً وَ تَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْ ءٍ فَخُذْها بِقُوَّةٍ وَ أْمُرْ قَوْمَكَ يَأْخُذُوا بِأَحْسَنِها اعراف آیه ۱۴۲ که حضرت موسی بر حسب وعده الهی رفت چهل شب در میقات تا الواح توریه بر او نازل شد.

وَ آتَيْناهُمَا الْكِتابَ الْمُسْتَبِينَ سؤال توریه بر موسی نازل شد چرا می- فرماید و آتیناهما جواب هارون شرکت داشت با موسی در دعوت و در تمام امور چنانچه حضرت موسی درخواست کرد از پروردگار وَ اجْعَلْ لِي وَزِيراً مِنْ أَهْلِي هارُونَ أَخِي اشْدُدْ بِهِ أَزْرِي وَ أَشْرِكْهُ فِي أَمْرِي طه آیه ۳۰ الی ۳۳ غایه الامر

از جانب حق بر موسی و بتوسط موسی بر هارون.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۱۸] .... ص : ۱۸۵

وَ هَدَيْناهُمَا الصِّراطَ الْمُسْتَقِيمَ (۱۱۸)

و هدایت کردیم این دو را براه راست.

صراط مستقیم الهی اعطاء مقام نبوّت و رسالت و عصمه است که خردلی از موازین عقل و شرع پا بیرون نگذارند ولی طائفه یهود و نصاری و عامه عمیا یک نسبت های ناروایی بمقام مقدس انبیاء داده اند برای اینکه امر خلفاء خود را درست کنند فقط شیعه است که بیانات ائمه و ادله عقلیه مقام مقدس انبیاء را پاک دانسته اند که شرح آن را در کلم الطیب جلد اول و دویم در شرائط نبوت و امامت بیان کرده ایم و صراط مستقیم الهی اینست که در امور قلبیه معتقد به جمیع عقائد حقه باشد نه چیزی از آنها را منکر شود و نه چیزی بر آنها بیفزاید و در امور نفسیه متخلق بجمیع اخلاق حمیده و منزه از جمیع صفات رذیله و در احکام تکلیفیه مطیع اوامر خدا و رسول باشد و منتهی از کلیه نواهی باشد.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۱۹] .... ص : ۱۸۵

وَ تَرَكْنا عَلَيْهِما فِي الْآخِرِينَ (۱۱۹)

و واگذاردیم بر این دو در طبقات بعد.

وَ تَرَكْنا عَلَيْهِما یعنی ثناء جمیل و حسن نظر و تمجید و تعریف و مدح.

فِي الْآخِرِينَ چون یهود و نصاری و مسلمین تماما حضرت موسی و هارون را بنبوت و رسالت معتقد هستند بخلاف عیسی که یهود منکر هستند و بخلاف پیغمبر اسلام که یهود و نصاری منکر هستند بلی مجوس و مشرکین و دهری و طبیعی آنها منکر هستند بلکه بعضی منکر تمام انبیاء و بعضی منکر خداوند متعال هستند.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۲۰] .... ص : ۱۸۵

سَلامٌ عَلى مُوسى وَ هارُونَ (۱۲۰)

گذشت بیان سلام در آیه شریفه سَلامٌ عَلى نُوحٍ فِي الْعالَمِينَ و آیه شریفه سَلامٌ عَلى إِبْراهِيمَ تکرار نشود و هم چنین آیه شریفه:

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۲۱ تا ۱۲۲] .... ص : ۱۸۵

إِنَّا كَذلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ (۱۲۱) إِنَّهُما مِنْ عِبادِنَا الْمُؤْمِنِينَ (۱۲۲)

شرح و بیانش در آیات ابراهیم که فرمود كَذلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ إِنَّهُما مِنْ عِبادِنَا الْمُؤْمِنِينَ گذشت محتاج بتکرار نیست.

وَ إِنَّ إِلْياسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ (۱۲۳)

و محققا الیاس از فرستادگان خداوند متعال است.

اختلاف است بین مفسرین بعضی گفتند ادریس است لکن خداوند ادریس را برد بعالم بالا که در سوره مریم میفرماید وَ اذْكُرْ فِي الْكِتابِ إِدْرِيسَ إِنَّهُ كانَ صِدِّيقاً نَبِيًّا وَ رَفَعْناهُ مَكاناً عَلِيًّا آیه ۵۷ و ۵۸ و در مجلد هشتم این تفسیر شرح حال او را مفصلا بیان کرده ایم در صفحه ۴۵۷ مراجعه کنید و خلاصه آن اینست که ادریس جد نوح بود و به شریعت آدم دعوت میکرد و در زمان حضرت آدم بدنیا آمد چون آدم تا زمان ولادت نوح حیات داشت و خداوند ادریس را برد بآسمانها در بهشت و پس از ظهور حضرت بقیه اللّه از یاوران آن حضرت میشود و بعضی گفتند الیاس از انبیاء بنی اسرائیل بود و شرح حال او این است که یوشع ابن نون وصی حضرت موسی چون شام را فتح کرد بنی اسرائیل را در شام جای داد و هر سبطی را در یک قسمت از شامات مکان داد و در بعلبک سبط الیاس را قرار داد و الیاس از اولاد هارون بود پسر عموی یسع و سلطان بعلبک باو ایمان آورد لکن زن سلطان او را وادار کرد که برگردد و مرتد شود و الیاس را بقتل برساند الیاس فرار کرد در بیابانها و خداوند او را زنده نگهداشت و با خضر در همه سال در عرفات مجتمع میشوند و الیاس موکل در براریست و خضر در جزائر و بعضی گفتند ذا الکفل است و در ذا الکفل هم اختلاف کردند بعضی گفتند الیاس است بعضی گفتند پیغمبر بود بعد از سلیمان و حکم میکرد بحکم داود که بباطن حکم میکرد و بعضی گفتند پیغمبری بود قبل از عیسی و شرح حال او در سوره انبیاء آیه ۸۵ گذشت که فرمود وَ إِسْماعِيلَ وَ إِدْرِيسَ وَ ذَا الْكِفْلِ كُلٌّ مِنَ الصَّابِرِينَ و میاید در سوره ص آیه ۴۸ وَ اذْكُرْ إِسْماعِيلَ وَ الْيَسَعَ وَ ذَا الْكِفْلِ وَ كُلٌّ مِنَ الْأَخْيارِ و گفتند ذا الکفل نام نهاده شد برای اینکه سی نفر از انبیاء را کفالت مینمود و بالجمله الیاس در کنف الهی زنده است و از نظرها غایب است مثل خضر و ادریس و عیسی و حضرت

بقیه اللَّه صلوات اللَّه علیهم.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۲۴] .... ص : ۱۸۷

إِذْ قالَ لِقَوْمِهِ أَ لا تَتَّقُونَ (۱۲۴)

زمانی که فرمود از برای قوم خود چرا متقی نمیشوید و تقوی پیدا نمیکنید.

قومش که جماعتی از بنی اسرائیل بودند مشرک و بت پرست بودند و بتی داشتند از طلا و نام او را بعل گذارده بودند و بعل بمعنی بزرگ است و لذا زوج را بعل میگویند و در حدیث است

جهاد المرأه حسن التبعل

یعنی شوهر داری.

إِذْ قالَ لِقَوْمِهِ أَ لا تَتَّقُونَ تقوای آنها پرهیز از بت پرستیست که رأس تقوی توحید است که در هیچ امری شریک بر خدا قرار ندهند توحید ذاتی و صفاتی و افعالی و عبادتی و نظری که مفاد کلمه لا اله الا اللَّه است و گفتیم این کلمه طیبه سه دلالت دارد مطابقی التزامی اقتضایی مطابقی توحید عبادتیست که معنی اله است یعنی غیر او را آلهه قرار ندهید و نپرستید مثل بتها و گاو و گوساله و آتش و خورشید و ماه و کواکب حتی عیسی پرست نباشید انبیاء و ائمه و ملائکه و جن و انس را پرستش نکنید. التزامی لازمه توحید عبادتی سایر اقسام توحید است ذاتی صفاتی افعالی نظری اقتضایی اینکه توحید ذاتی اقتضاء میکند اطاعه جمیع اوامر الهی را و ترک مخالفت و معصیت او را و تصدیق جمیع فرمایشات او را و تصدیق جمیع انبیاء و رسل و اولیاء او را.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۲۵] .... ص : ۱۸۷

أَ تَدْعُونَ بَعْلًا وَ تَذَرُونَ أَحْسَنَ الْخالِقِينَ (۱۲۵)

آیا پرستش میکنید و میخوانید بعل را که خود بدست خود ساخته اید و وامیگذارید احسن الخالقین را.

و معنی این نیست که خالقی غیر او باشد و این احسن آنها است بلکه معنی اینست که آنچه خلق فرموده و میفرماید مطابق حکمت و مصلحت است و کمال حسن را دارد که بهتر از آن نیست و این استفهام انکاریست یعنی نباید چنین باشد بعد بیان میفرماید که احسن الخالقین کیست که باید عبادت شود

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۲۶] .... ص : ۱۸۸

اللَّهَ رَبَّكُمْ وَ رَبَّ آبائِكُمُ الْأَوَّلِينَ (۱۲۶)

اللَّه است که پروردگار شما و پروردگار پیشینیان شما پدران شما که نسبت بشما اوّلیّت داشتند.

رب بمعنی پروریدن و تربیت کردن است که اصل شما از خاک بوده تا بحد نطفه رسانده و علقه و مضغه و صورت بندی شده تا بدنیا آورده عقل و شعور و ادراک و قوای ظاهریه و باطنیه و حواس ظاهره و باطنه و جمیع آنچه در آسمان و زمین خلق فرموده برای شما است کدام مربیست که این نحو تربیت کند بعلاوه برای هدایت و ارشاد شما انبیاء فرستاده و ارسال رسل و جعل احکام فرموده که إِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لا تُحْصُوها.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۲۷] .... ص : ۱۸۸

فَكَذَّبُوهُ فَإِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ (۱۲۷)

پس تکذیب کردند قوم الیاس او را پس به درستی که آنها را در محکمه عدل الهی هر آینه حاضر میکنند.

و آنها حاضر میشوند فردای قیامت در صحرای محشر حضور پروردگار و به عقوبات و عذابهای الهی آنها را میکشند و عذاب میکنند و شرح ورود به صحرای محشر و عقوبات و عذابهای جهنم از اغلال و سلاسل و حمیم و غساق و زقوم و سیاط و اعمده و آتش و قطران و سایر عقوبات و عذابها را در بسیاری از آیات بیان فرموده و شرح شده.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۲۸] .... ص : ۱۸۸

إِلَّا عِبادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ (۱۲۸)

مگر بندگان خدا که از غیر او چشم پوشیدند.

و از روی اخلاص بنده گی او را کردند و غیری بر او نگزیدند تمام توجه آنها در کلیه امور چه امور اعتقادیه و چه اخلاقیه و چه افعالیه باو داشتند و بس که آنها در فلاح و رستگاری و سعادت دائما باقی و برقرار هستند.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۲۹] .... ص : ۱۸۸

وَ تَرَكْنا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ (۱۲۹)

شرحش بیان شد احتیاج بتکرار ندارد.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۳۰] .... ص : ۱۸۸

سَلامٌ عَلى إِلْ ياسِينَ (۱۳۰)

این آیه شریفه را دو نحوه تفسیر کردند نحوه اولی مراد از آل یاسین بستگان و گروندگان بالیاس است زیرا بستگان بشخص را نسبت باو میدهند چه

ص: ۱۸۸

در راه حق و چه در باطل می گویی فرعونیان محمدیها موسوی ها عیسویها و غیر اینها یعنی الیاسیها گروندگان بالیاس و مؤمنین باو. نحوه ثانیه اینکه یاسین اسم مبارک پیغمبر است و آل یاسین ائمه طاهرین صلوات اللّه علیهم اجمعین هستند و بر طبق این معنی اخبار متظافره از ائمه طاهره رسیده و (توضیح کلام) اینکه تفسیر اول بمناسبت آیات قبل و آیات بعد است که در مورد الیاس نازل شده لکن این مستبعد است زیرا معنای سلام چنان چه قبلا بیان شد خاص بمعصومین است چنانچه در آیات قبل فرمود سَلامٌ عَلی نُوحٍ فِی الْعالَمِینَ سَلامٌ عَلی إِبْراهِیمَ سَلامٌ عَلی مُوسی وَ هارُونَ و در هیچ کدام گروندگان بآنها ذکر نشده چون مسلما و لو مؤمن باشند مقام عصمت را ندارند اگر مراد الیاس بود مناسب این بود که بفرماید سلام علی الیاس فی- العالمین چنانچه در حق نوح فرمود و مناسبت آیات قبل و بعد هم دلیل نیست زیرا مسلما قرآن مجید باین ترتیب سور و آیات نازل نشده که مجموع بین الدّفتین است بلکه در بسیار از موارد تعمدا برای عناد و اغفال جای آن را تغییر داده اند مثل آیه تطهیر که در اواسط آیات راجعه بزوجات نبی (ص) ثبت کردند و آیه الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ و آیه یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ بین آنها تفرقه انداختند و در محل غیر مناسب ثبت کردند و غیر اینها و اما تنظیر بفرعونیان و امثال آنها در آنها یاء نسبت است اگر مراد چنین بود میفرمود الیاسیین نه آل یاسین و آنچه بنظر میرسد و گمان میکنیم این آیه شریفه در اواخر سوره قبل از آیه شریفه وَ سَلامٌ عَلَی الْمُرْسَلِینَ سَلامٌ عَلی إِلْ یاسِینَ و سلام علی المرسلین عطف باو بوده و اخبار در این باره چنانچه اشاره شد بسیار است که نمیتوان ری بضعف کرد و اللّه العالم.

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۳۱ تا ۱۳۲] .... ص : ۱۸۹

إِنَّا کَذلِکَ نَجْزِی الْمُحْسِنِینَ (۱۳۱) إِنَّهُ مِنْ عِبادِنَا الْمُؤْمِنِینَ (۱۳۲)

گذشت تفسیر این دو آیه تکرار نشود.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۳۳] .... ص : ۱۸۹

وَ إِنَّ لُوطاً لَمِنَ الْمُرْسَلِینَ (۱۳۳)

و بدرستی که لوط هر آینه از پیغمبران بود.

ص: ۱۸۹

انبیاء سه قسم بودند یک قسم فقط نبی بودند بر آنها وحی نازل میشد ولی مأمور بدعوت نبودند یک قسم رسول هم بودند که مأمور بدعوت بودند لکن تابع دین رسول آخری بودند مثل لوط اسمعیل اسحق یعقوب یوسف شعیب که تابع ابراهیم و مثل هارون و داوود و سلیمان و یحیی و زکریا که تابع موسی بودند و یک قسم دین جدید و شریعت خاصه و اینها شش نفر بودند آدم نوح ابراهیم موسی عیسی محمد (ص) و پنج نفر آنها اولو العزم بودند که ناسخ دین قبل باشد غیر از آدم بقیه و لوط پسر خاله و برادر زن ابراهیم بود و فرستاده شده در یک قسمت از شامات که هفت شهر بود و احدی از آنها ایمان نیاوردند و اعمال زشت آنها بسیار بود که تعبیر بخباثت شده و اخبث آنها لواط بود که میفرماید وَ نَجَّیْناهُ مِنَ الْقَرْیَهِ الَّتِی کانَتْ تَعْمَلُ الْخَبائِثَ انبیاء آیه ۷۵ و نیز میفرماید وَ لُوطاً إِذْ قالَ لِقَوْمِهِ إِنَّکُمْ لَتَأْتُونَ الْفاحِشَهَ ما سَبَقَکُمْ بِها مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعالَمِینَ أَ إِنَّکُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجالَ وَ تَقْطَعُونَ السَّبِیلَ وَ تَأْتُونَ فِی نادِیکُمُ الْمُنْکَرَ عنکبوت آیه ۲۸ و در اخبار بسیاری از منکرات را اعمال قوم لوط شمرده اند.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۳۴] .... ص : ۱۹۰

إِذْ نَجَّیْناهُ وَ أَهْلَهُ أَجْمَعِینَ (۱۳۴)

اهل لوط فقط اهل بیت او بودند آنهم باستثناء زوجه او که میفرماید فَما وَجَدْنا فِیها غَیْرَ بَیْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِینَ الذاریات آیه ۳۶ آنهم میفرماید:

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۳۵] .... ص : ۱۹۰

إِلَّا عَجُوزاً فِی الْغابِرِینَ (۱۳۵)

که عیال لوط بود که از هلاک شدگان بود.

که چهار زن از انبیاء و دو زن از ائمه اطهار از خبیثات بودند.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۳۶] .... ص : ۱۹۰

ثُمَّ دَمَّرْنَا الْآخَرِینَ (۱۳۶)

پس از نجات لوط و اهلش هلاک کردیم دیگران را بامطار حجاره و خسفه هفت شهر.

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۳۷ تا ۱۳۸] .... ص : ۱۹۰

وَ إِنَّکُمْ لَتَمُرُّونَ عَلَیْهِمْ مُصْبِحِینَ (۱۳۷) وَ بِاللَّیْلِ أَ فَلا تَعْقِلُونَ (۱۳۸)

و بدرستی که شما مرور میکنید و عبور میکنید و برخورد میکنید آنها را صباحا و مساء روز و شب آیا پس از این مرور تعقل و تدبر نمیکنید و عبرت نمیگیرید.

وَ إِنَّكُمْ لَتَمُرُّونَ عَلَيْهِمْ

اینها که هلاک شدند و اثری از آنها باقی نماند

ص: ۱۹۰

و این خطاب بمشرکین و سایر ناس است در زمان نبی اکرم لا بد باید یک چیزی در تقدیر گرفت و در این تقدیر مفسرین گفتند مراد مراکز آنها و شهرستان های آنها که تمام خراب و ویرانه شده چون اهل حجاز بشام میرفتند و این هفت شهر قوم لوط در مسیر آنها بود و برخورد میکردند لکن در اخبار ائمه علیهم السلام داریم مراد مرور به قصص آنها است که در قرآن مجید بیان فرموده در بسیاری از سور قرآن مثل سوره اعراف هود قصص عنکبوت ذاریات و غیر اینها.

مُصْبِحِينَ وَ بِاللَّيْلِ

یعنی تلاوت قرآن میکنید یا بر شما تلاوت می کنند شب و روز.

أَ فَلا تَعْقِلُونَ

تعقل و تدبر و تفکر قریب المعنی است یعنی باید عبرت بگیرید و بترسید که در مخالفت انبیاء چه آثار وخیمه دارد.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۳۹] .... ص : ۱۹۱

وَ إِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ (۱۳۹)

و محققا یونس از فرستادگان بود.

حضرت یونس فرزند متی ملقب بذا النون که در آیه شریفه میفرماید وَ ذَا- النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغاضِباً- الایه انبیاء آیه ۸۷ و شرح حال او بر حسب مستفاد من الاخبار اینست که مبعوث شد بر اهل موصل و آنچه آنها را دعوت فرمود اجابت نکردند فقط دو نفر باو ایمان آوردند تنوخا و روبیل تنوخا عابد بود و روبیل عالم بود تنوخا اصرار داشت که یونس نفرین کند در حق اینها که خداوند عذاب بر آنها بفرستد روبیل مانع بود که هلاکت اینها را از خدا نخواهد یونس غضبا للّه نفرین کرد و خداوند وعده عذاب داد یونس هم خبر داد بقوم که عذاب بر شما نازل میشود در فلان روز و علامت آن اینست که یک روز رنگ صورت شما زرد و یک روز سیاه و روز سیم صاعقه نازل میشود و این نفرین یونس نه معصیت کبیره بود و نه صغیره چون انبیاء معصوم هستند بلکه للّه و فی اللّه بوده و عبادت بوده قربه الی اللّه بوده و لکن دو ترک اولی از او صادر شده یکی آنکه صبر نکرد که از جانب الهی وعده عذاب برسد چنانچه در انبیاء سلف نوح ابراهیم هود صالح لوط شعیب موسی وعده عذاب بر قوم آنها رسید دیگر

آنکه تامل نکرد تا اجازه خروج باو داده شود چنانچه بانبیاء سلف داده شد و ترک اولی از انبیاء باعث حزن و اندوه و موجب تنبیه الهی میشود و قوم چون آثار عذاب ظاهر شد باور کردند و رفتند که خدمت یونس برسند و ایمان بیاورند یونس را نیافتند متوسل بروبیل شدند دستور داد سر به بیابان بگذارند و بین رجال و نساء و آباء و ابناء و اطفال جدایی اندازند و همچنین بین حیوانات و بچه های آنها و تضرع کنند چنین کردند خداوند عذاب را بکوه های موصل زد و از آنها برطرف نمود چنانچه میفرماید فَلَوْ لا کانَتْ قَرْیَةٌ آمَنَتْ فَنَفَعَها إِیمانُها إِلَّا قَوْمَ یُونُسَ لَمَّا آمَنُوا کَشَفْنا عَنْهُمْ عَذابَ الْخِزْیِ فِی الْحَیاةِ الدُّنْیا وَ مَتَّعْناهُمْ إِلی حِینٍ یونس آیه ۹۸ سپس یونس برگشت ببیند که عذاب با قوم چه کرده زارعی را دید مشغول زراعت بطور نشناس از او پرسید از حال قوم گفت عذاب بر آنها نازل شد لکن باین کیفیت رفتند رو بخدا و تضرع کردند عذاب از آنها برطرف شد و اینهم خلاف وعده الهی نبود زیرا وعده همین بود که عذاب نازل کند لکن وعده هلاکت آنها را نداده بود اینجا هم اولی بود که حضرتش برود میان قوم و آنها را هدایت کند لکن خجلت کشید و غیظ کرد و غضب نمود و برگشت تا نزدیک ساحل دریا رسید کشتی خواست حرکت کند و مملو از جمعیت بود تقاضا کرد که او را هم در کشتی سوار کنند قبول کردند سوار شد که میفرماید:

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۴۰] .... ص : ۱۹۲

إِذْ أَبَقَ إِلَی الْفُلْکِ الْمَشْحُونِ (۱۴۰)

یاد کن زمانی که یونس گریخت و فرار کرد بسوی کشتی که مشحون و مملو از جمعیت بود.

چون در کشتی سوار شد ماهی عظیمی که تعبیر بنهنگ میکنیم جلو کشتی را گرفت آن طرفی که یونس نشسته بود یونس بطرف دیگر رفت نهنگ هم بآن طرف آمد ناخدای کشتی گفت این نهنگ کشتی را غرق میکند مگر اینکه یک نفر را در دهان او اندازیم تا بقیه سالم بمانند چند مرتبه قرعه زدند بنام یونس درآمد یونس یا خودش را در دریا انداخت یا او را انداختند نهنگ او را بلعید و رفت و کشتی سالم رد شد که میفرماید:

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۴۱] .... ص : ۱۹۳

فَساهَمَ فَكانَ مِنَ الْمُدْحَضِينَ (۱۴۱)

پس قرعه زدند پس بود یونس از انداخته شدگان.

خطاب رسید بماهی که ما او را طعمه تو قرار نداده ایم بلکه شکم تو را محبس او قرار دادیم حضرت یونس در شکم ماهی مشغول بتسبیح و تمجید حق شد که در سه ظلمت گرفتار شد ظلمت بطن ماهی ظلمت زیر آب ظلمت شب که میفرماید وَ ذَا النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغاضِباً فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنادى فِي الظُّلُماتِ أَنْ لا إِلهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ انبياء آیه ۸۷ و این ذکر یونسیه است و در خبر دارد هر که بخواند خداوند او را از همّ و غمّ نجات میدهد.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۴۲] .... ص : ۱۹۳

فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَ هُوَ مُلِيمٌ (۱۴۲)

بلعید او را ماهی و او خود را ملامت میکرد.

که دانست این عقوبت ترک اولی هایی بوده که از او صادر شده و اگر این ذکر یونسیه نبود هر آینه در شکم ماهی میماند تا روز قیامت که میفرماید:

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۴۳ تا ۱۴۴] .... ص : ۱۹۳

فَلَوْ لا أَنَّهُ كانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ (۱۴۳) لَلَبِثَ فِي بَطْنِهِ إِلى يَوْمِ يُبْعَثُونَ (۱۴۴)

پس اگر نبود یونس از تسبیح کننده گان هر آینه لبث میکرد در شکم نهنگ تا روزی که مبعوث میشوند.

خداوند تفضل فرمود و او را نجات بخشید و نهنگ مأمور شد او را آورد نزد ساحل کنار دریا انداخت خداوند نظر به اینکه بدنش بسیار کاسته شده بود و ضعف زیادی بر او عارض شده بود درخت کدویی بالای سر او رویانید و بز کوهی مأمور شد بیاید و پستان در دهان او گذارد که هم بتوسط درخت کدو سایه بر او افکند و هم غذا و طعام او از شیر باشد تا قوه پیدا کند و قادر به حرکت شد و مأمور شد برود برای هدایت قوم که میفرماید:

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۴۵ تا ۱۴۶] .... ص : ۱۹۳

فَنَبَذْناهُ بِالْعَراءِ وَ هُوَ سَقِيمٌ (۱۴۵) وَ أَنْبَتْنا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِنْ يَقْطِينٍ (۱۴۶)

پس انداختیم ما او را بزمین ساده و او مریض بود پس رویانیدیم بر او درختی از کدو

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۴۷] .... ص : ۱۹۳

وَ أَرْسَلْناهُ إِلى مِائَهِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ (۱۴۷)

پس فرستاديم او را بسوى صد هزار يا

زیادتر از صد هزار.

این تردید نیست که العیاذ خداوند شک داشته باشد که صد هزار بودند یا زیادتر بلکه مراد دو تقدیر است ابتداء که یونس آمد برای آنها صد هزار بودند بدون کم و بیش و در مدتی که یونس میانه آنها بود اینها زایش کردند سی هزار و آنها هم ایمان آوردند که مجموعا از ابتداء ورود یونس میانه آنها تا زمان رحلت یونس صد و سی هزار شدند و لو در اثناء این مدت هم بعضی از آنها از دنیا رفته بودند.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۴۸] .... ص : ۱۹۴

فَآمَنُوا فَمَتَّعْناهُمْ إِلى حِينٍ (۱۴۸)

پس تمام اینها ایمان آوردند و متقی شدند و بوظائف دینی و عبادتی خود عمل کردند پس ما هم آنها را متمتع نمودیم و متنعم بنعم الهی تا زمان بلوغ اجل آنها.

(تنبیهان) (۱) مفسرین در مدت مکث یونس در بطن ماهی اختلاف کردند بعضی گفتند هفت روز بعضی بیست روز بعضی چهل روز و تمام این ها بی مدرک است و در خبر از حضرت باقر (ع) است فرمود سه روز (۲) در کلمه أَوْ یَزِیدُونَ هم اختلاف کردند هم در کلمه او و هم در مقدار زیاده اما کلمه او بعضی گفتند ابهام بر مخاطبین است بعضی گفتند تخییر است بعضی گفتند بمعنای بل است و در خبر است بمعنی واو است و این دو معنی اخیر منطبق میشود بر آنچه گفتیم بلکه کلمه یزیدون فعل مضارع دلالت دارد که بعدا زیاد شدند.

و اما مقدار زیاده بعضی گفتند بیست هزار بعضی گفتند هفتاد هزار لکن در حدیث داریم فرمودند سی هزار چنانچه قبلا اشاره شد و همین چون مدرک خبری دارد معتبر است.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۴۹] .... ص : ۱۹۴

فَاسْتَفْتِهِمْ أَ لِرَبِّکَ الْبَناتُ وَ لَهُمُ الْبَنُونَ (۱۴۹)

پس از این کفار و مشرکین بپرس که رأی و عقیده اینها چیست آیا برای پروردگار تو دخترانی هست و برای آنها پسرانی.

تمام طبقات کفار و مشرکین و بسیاری از مسلمین خدا را جسم می دانند و برای او مکان قائلند مشرکین ملائکه را دختران خدا میدانند یهود آدم را پسر خدا میدانند در این توریه رایج خود و عزیر را ابن اللّه گفتند نصاری عیسی را ابن اللّه گفتند بسیاری از فرق مسلمین جسمیّه قائلند و گفتند روی عرش نشسته و همه جا را مشاهده میکند و فردای قیامت مؤمنین او را میبینند و کفار محروم هستند از مشاهده او باید اولا از اینها پرسید که خداوند که پدر ملائکه و آدم و عزیر و عیسی بلکه یهود گفتند نَحْنُ أَبْناءُ اللَّهِ پدر ایشان است مادر ملائکه و آدم و اینها که بود یا باید بگویند خدا زائیده بدون زن پس خدا العیاذ باللّه زن بوده شوهر او که بوده و خدا مادر آنها میشود و اگر بگویند خدا پدر آنها بوده زن خدا که بوده اگر بگویند حور العین بودند می گوییم حور العین را که زائیده لا بد میگویند خدا پس خدا با دختران خود جمع شده.

و ثانیا اگر دختر خوب است چرا شما از دختر متنفرید که میفرماید وَ إِذا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنْثى ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَ هُوَ كَظِيمٌ يَتَوارى مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ ما بُشِّرَ بِهِ أَ يُمْسِكُهُ عَلى هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرابِ أَلا ساءَ ما يَحْكُمُونَ نحل آیه ۶۰ و میفرماید أَ لَكُمُ الذَّكَرُ وَ لَهُ الْأُنْثى تِلْكَ إِذاً قِسْمَةٌ ضِيزى النجم آیه ۲۱ و اگر بد است چرا نسبت بخدا میدهید لذا میفرماید مَا اتَّخَذَ صاحِبَةً وَ لا وَلَداً جن آیه ۳ و با مجسمه میگوییم اگر خدا جسم باشد سر تا پا احتیاج دارد بتمام اجزاء بدن و بمکان و این اجزاء بدن و مکانرا کی آفرید اگر خدا آفریده باشد پس قبل از آفریدن چه بوده پس او غیر از اینها است و اگر دیگری آفریده باشد پس او خدا است و لذا می گوییم تمام این طبقات در کلمه اول دین لغزش پیدا کردند و بکلی از دین خارج شدند خداوند وجود صرف محض الوجود بحت- الوجود است ماهیّه ندارد محدود نیست منزه و مبری از کلیه عوارض و احتیاجات است تعالی عما یقول الظالمون چنانچه میفرماید سُبْحانَهُ وَ تَعالى عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوًّا كَبِيراً اسراء آیه ۴۵.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۵۰] .... ص : ۱۹۶

أَمْ خَلَقْنَا الْمَلائِكَهَ إِناثاً وَ هُمْ شاهِدُونَ (۱۵۰)

آیا ما خلق کردیم ملائکه را زنان و آنها مشاهده میکردند موقعی که ما ملائکه را خلق کردیم.

حقیقت ملائکه را حکماء گفتند (الملك جسم نوری یتشکل بأشکال مختلفه حتّی الانبیاء و الاوصیاء سوی الکلب و الخنزیر و الجن جسم ناری یتشکل باشکال مختلفه حتی الکلب و الخنزیر سوی الانبیاء و الاوصیاء) و ما می گوییم ملك روح مجرد از ماده دون الصوره مثل قالب مثالی و عقلانی صرف است و از امیر المؤمنین است که (الانسان مرکب من العقل و الشهوه فمن غلب عقله علی شهوته فهو اشرف من- الملائکه) زیرا ملائکه عقلانی صرف هستند مزاحمتی مثل شهوات نفسانیه ندارند

(و من غلب شهوته علی عقله فهو اخس من البهائم)

زیرا بهائم عقلی که جلوگیری از شهوات کند ندارد و انسان با اینکه عقل دارد شهوات نفسانیه را متابعت میکند

آدمیزاده طرفه معجونیست کز فرشته سرشته وز حیوان

گر کند میل این شود پس از این ور کند میل آن شود به از آن

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۵۱] .... ص : ۱۹۶

أَلا إِنَّهُمْ مِنْ إِفْكِهِمْ لَيَقُولُونَ (۱۵۱)

آگاه باش که این مشرکین از راه افك و دروغ هر آینه میگویند.

افك نسبت دروغ بغیر دادن است مثل نسبت زنا بمحصنه که حد قذف هشتاد تازیانه دارد مگر چهار شاهد عادل اقامه کند که بحس و رؤیت مشاهده کرده باشند حتی اگر سه نفر شهادت دادند آنها هم حد قذف دارند و شرح آن در سوره نور گذشت چه رسد دروغ بخدا و رسول و امام.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۵۲] .... ص : ۱۹۶

وَلَدَ اللَّهُ وَ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ (۱۵۲)

مقول قول مشرکین و افك آنها اینست که میگویند خداوند اولاد دارد و محققا آنها هر آینه دروغ میگویند.

مراد همان نسبت است که ملائکه دختران خدا هستند باز اگر می گفتند پسران خدا هستند مثل یهود و نصارا باین اندازه نبود لذا میفرماید:

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۵۳] .... ص : ۱۹۶

أَصْطَفَى الْبَناتِ عَلَى الْبَنِينَ (۱۵۳)

آیا برگزید خداوند و اختیار کرد دختران

ص: ۱۹۶

را بر پسران اگر اولاد میخواست چرا پسر اختیار نکرد.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۵۴] .... ص : ۱۹۷

ما لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ (۱۵۴)

چه چیز باعث شده که این نحو حکم میکنید.

آیا پیغمبری امامی معصومی بشما خبر داده که ملائکه اناث هستند شما که پیغمبران را تکذیب میکنید و آنها را مجنون و مفتری و ساحر میشمارید آیا ملائکه بر شما نازل شدند مشاهده کرده اید که آنها اناث هستند آیا بآسمان رفته اید و آنها را اناث مشاهده کرده اید آیا دلیل و برهان عقلی بر این دعوی دارید بعلاوه بر فرض مشاهده کرده باشید از کجا معلوم شده که ملائکه باشند شاید طائفه جن بودند بالجمله جز خیال و توهم چیزی ندارید.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۵۵] .... ص : ۱۹۷

أَ فَلا تَذَكَّرُونَ (۱۵۵)

آیا پس از این همه بیان باز پند نمیگیرید.

و تدبر و تذکر و تعقل نمیکنید که این کفریات را بخدا نسبت ندهید.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۵۶] .... ص : ۱۹۷

أَمْ لَكُمْ سُلْطانٌ مُبِينٌ (۱۵۶)

آیا برای شما در این دعوی حجتی و دلیلی و برهانی هست.

آیا در کتابی نوشته شده که نقل از پیغمبری یا امامی کرده باشد.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۵۷] .... ص : ۱۹۷

فَأْتُوا بِكِتابِكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ (۱۵۷)

آن کتاب و مدرک را بیاورید اگر راست می گویید.

یا اینکه بر فرض اگر کتابی هم داشته باشید و بیاورید چون خلاف ضروره عقل است مسلما مردود است و مجعول بعین مثل این توریه رائج یهود و کتب عهد قدیم و اناجیل اربعه نصاری و کتب عهد جدید که مشتمل بر امور خلاف ضروره عقل است و بر نسبتهای ناروای بانبیاء است که مجعولات یک اشخاص قسیّ القلب و یک اشخاص هوی پرست شهوت ران و یک کفریات است که شرح آنها را در مجلد اول کلم الطیب در بیان مذهب یهود و نصاری داده ایم از روی مدارک که نزد خود

آنها معتبر است و نمیتوانند انکار کنند خذ لهم اللّه تعالی

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۵۸] .... ص : ۱۹۷

وَ جَعَلُوا بَيْنَهُ وَ بَيْنَ الْجِنَّهِ نَسَباً وَ لَقَدْ عَلِمَتِ الْجِنَّهُ إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ (۱۵۸)

و قرار دادند بین خدای متعال و بین طائفه جن نسب و خویشاوندی و

ص: ۱۹۷

هر آینه میدانند طائفه جن که آنها را هم حاضر میکنند در محکمه عدل الهی و از آنها بازخواست میکنند.

وَ جَعَلُوا بَيْنَهُ وَ بَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَباً مفسرین اقوالی در این نسب گفتند بعضی گفتند مراد قول زنادقه است که قائل بیزدان و اهرمن که شیطان باشد شدند و خدا و اهرمن دو برادر و برابر هستند. یزدان خالق خیرات و حیوانات نافعه و فواکه و سایر اشیاء نیک و اهرمن خالق شرور و حیوانات موذیه و اشیاء مضره است و بعضی گفتند که طائفه جن هم دختران خدا هستند مثل ملائکه و بعضی گفتند جنه مراد همان ملائکه هستند و تعبیر بجن برای اینست که از نظرها مستور هستند بعضی گفتند مراد شرک عبادتیست که در عبادت شیطان را شریک خدا قرار دادند و بالجمله از این گونه خرافات در جامعه بشر بسیار است و راه باطل هزار است.

وَ لَقَدْ عَلِمَتِ الْجِنَّةُ إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ آنها هم مثل بشر مؤمن دارند و کافر و فردای قیامت در محکمه حساب آنها را حاضر میکنند و بحساب آنها رسیدگی میشود و کفار آنها را جهنم میبرند که میفرماید لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَ النَّاسِ أَجْمَعِينَ هود آیه ۱۲۰ و سجده آیه ۱۳ و بشیطان خطاب شد و اتباع او لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ أَجْمَعِينَ اعراف آیه ۱۷ و نیز خطاب شد بشیطان لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكَ وَ مِمَّنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ أَجْمَعِينَ ص آیه ۸۵ و مؤمنین آنها را در بهشتی که مناسب حال آنها باشد متنعم میکنند.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۵۹] .... ص : ۱۹۸

سُبْحانَ اللَّهِ عَمَّا يَصِفُونَ (۱۵۹)

خداوند منزه و مبری است از آنچه اینها توصیف میکنند.

تسبیح و تقدیس بمعنی تنزیه است که خداوند تبارک و تعالی از کلیه عیوب و نواقص و احتیاجات منزه است ذاتا و صفه و افعالا.

نه مرکب بود و جسم نه مرئی نه محل بی شریک است و معانی تو غنی دان خالق

کل فعل منک جمیل

عدل فی فعله و حکمه

و تسبیح یکی از اذکار

اربعه است تهلیل تحمید تسبیح تکبیر و بر همه آنها هم اطلاق تسبیح میکنند و ذکر

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۶۰] .... ص : ۱۹۹

إِلاَّ عِبادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ (۱۶۰)

مگر بندگان خداوند که از روی خلوص بندگی میکنند.

إِلَّا استثناء از عما یصفون است که جمیع طبقات کفار باشند که یا برای خدا شریک قرار میدهند یا ملائکه را دختران خدا میدانند یا نسب از برای خدا و جن میشمارند یا آدم و عزیر و عیسی و یهود را پسران خدا میگویند خداوند منزه از این صفات است مگر صفاتی که بندگان خالص الهی معتقد هستند و توصیف میکنند و صفات حمیده الهیه سه قسم است کمالیه جمالیه جلالیه صفات کمالیه صفات ذاتیه است مثل علم قدرت حیات عظمت کبریایی که عین ذات است نه صفات زائده که عامه قائلند و جمالیه صفات فعلیه است مثل خلق و رزق و اماته و احیاء و رحمت و غضب که تمام موافق حکمت و بمقتضای عقل است و جلالیه صفات سلبیه است مثل جسمیه و ترکیب و احتیاج و عیب و نقص که در ساحت قدسش روا نیست و بنده مخلص کسی را گویند که در جمیع مراتب توحید خالص باشد شریکی بر خدا قرار ندهد نه در ذات و نه در صفات که زائد بر ذات باشد و نه در افعال و نه در عبادت و نه در نظر تمام توجهش باو باشد و بس.

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۶۱ تا ۱۶۳] .... ص : ۱۹۹

فَإِنَّكُمْ وَ ما تَعْبُدُونَ (۱۶۱) ما أَنْتُمْ عَلَيْهِ بِفاتِنِينَ (۱۶۲) إِلاَّ مَنْ هُوَ صالِ الْجَحِيمِ (۱۶۳)

پس محققا شما مشرکین و آنچه را که عبادت میکنید بر او نیستید بفتنه کننده و اضلال کننده مگر آن کسی که بسوء اختیار متابعت شما را کند و خود را جهنمی کند و در جهنم بیندازد.

نظیر این آیات را خداوند بشیطان فرمود إِنَّ عِبادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطانٌ إِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغاوِينَ وَ إِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ حجر آیه ۴۲ بالجمله بندگان خدا دو دسته هستند کسانی که از روی حقیقت و واقعیت و خلوص ایمان آوردند مثل سلمان و ابا ذر و امثال آنها نه شیطان قدرت دارد

و نه کفار و مشرکین آنها را اضلال کنند و کسانی که ایمان آنها صوری و بی مغز است و قلب آنها سیاه است و هوای نفس بر آنها غالب است فریب شما را میخورند و گمراه میشوند.

فَإِنَّكُمْ وَ ما تَعْبُدُونَ چه اصنام باشند و چه شیطان و چه گاو و گوساله و چه فرعون و نمرود هر که هست و هر چه هست.

ما أَنْتُمْ عَلَيْهِ بِفاتِنِينَ در مرجع ضمیر علیه بعضی گفتند ما در ما تعبدون است یعنی آلهه شما قدرت ندارند و فاتن فتنه کننده است گول زننده چنانچه مفتون کسیست که فریب خورده باشد و بعضی گفتند مرجع اللَّه است یعنی در مقابل قدرت الهی شما و آلهه شما نمیتوانید کسانی که در حفظ الهی هستند تفتین کنید که عباد اللَّه المخلصین باشند.

إِلَّا مَنْ هُوَ صالِ الْجَحِيمِ مگر کسانی که بسوء اختیار متابعت شما را کنند و خود را در معرض عذاب درآورند و جهنمی کنند.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۶۴] .... ص : ۲۰۰

وَ ما مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقامٌ مَعْلُومٌ (۱۶۴)

کلام ملائکه است بکسانی که ملائکه را دختران خدا میگویند ملائکه در جواب آنها میگویند که احدی از ما نیست مگر آنکه خدا برای او مقامی معین فرموده.

یعنی هر کدام مأمور بامری هستیم یک دسته کرام الکاتبین هستند یک دسته حفظه هستند یک دسته رسولان بانبیاء هستند یک دسته مأمور بالهامات در قلوب مؤمنین یا مأمور بنزول باران و اشغال دیگر و یک دسته مشغول بعبادت هستند چنانچه میفرماید وَ قالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمنُ وَلَداً سُبْحانَهُ بَلْ عِبادٌ مُكْرَمُونَ لا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَ هُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ انبیاء آیه ۲۶ و در اینجا میفرماید:

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۶۵ تا ۱۶۶] .... ص : ۲۰۰

وَ إِنَّا لَنَحْنُ الصَّافُّونَ (۱۶۵) وَ إِنَّا لَنَحْنُ الْمُسَبِّحُونَ (۱۶۶)

و بدرستی که ما ملائکه هر آینه ما صف در صف بعبادت خدا مشغولیم.

چنانچه در حدیث از پیغمبر اکرم است که فرمود در لیله المعراج دیدم تمام آسمانها مملو از ملائکه بعضی در قیام بعضی در رکوع بعضی در سجود

مشغول بعبادت هستند و هر آینه ما تسبیح و تقدیس پروردگار میکنیم در خبر است که خداوند نور مقدس پیغمبر و ائمه اطهار را خلق فرمود و در همان عالم انوار تمام کمالات و علوم را افاضه فرمود و ملائکه از آنها فرا گرفتند که میفرماید

فسبحنا فسبحت الملائکه- الحدیث

و بالجمله ملائکه و جن و انس و خورشید و ماه و عرش و کرسی و لوح و قلم و آسمان و زمین و ستاره ها کرات جویه و حیوانات و نباتات و آنچه تصور شود تمام نسبتشان بخداوند یکیست مخلوق او هستند و بایجاد او موجود شدند نه پسران خدا و نه دختران خدا و نه برادر خدا هستند قُلِ اللَّهُ خالِقُ کُلِّ شَیْ ءٍ وَ هُوَ الْواحِدُ الْقَهَّارُ رعد آیه ۱۷.

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۶۷ تا ۱۶۹] .... ص : ۲۰۱

وَ إِنْ کانُوا لَیَقُولُونَ (۱۶۷) لَوْ أَنَّ عِنْدَنا ذِکْراً مِنَ الْأَوَّلِینَ (۱۶۸) لَکُنَّا عِبادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِینَ (۱۶۹)

و بدرستی که میگویند این مشرکین مکه و حجاز که هر آینه اگر نزد ما کتابی و علمی و ذکری از سابقین بود هر آینه ما هم پرستش خدا را میکردیم از روی اخلاص که آلهه دیگری بر خود اتخاذ نمیکردیم.

نظر به اینکه مشرکین زمان حضرت رسالت در دوره جاهلیت بودند که از زمان پس از عیسی تا زمان حضرت رسالت را دوره جاهلیت مینامند اینها هیچ پیغمبری را معتقد نبودند و هیچ کتاب را قبول نداشتند و دست آنها کوتاه بود و لو اینکه زمین خالی از حجت نبوده و اوصیاء ابراهیم تا حضرت عبد المطلب و ابو- طالب میان آنها بودند لکن ممنوع بودند از اظهار که حتی پسر عبد المطلب ابو لهب و خویشان آنها از بنی هاشم و عبد مناف تمام مشرک بودند لذا عذر- تراشی میکردند.

وَ إِنْ کانُوا لَیَقُولُونَ ان مخففه از مثقله است بمعنی انّ است بقرینه لام لیقولون یعنی مشرکین در مقابل پیغمبر عذر میآوردند و میگفتند:

لَوْ أَنَّ عِنْدَنا ذِکْراً مِنَ الْأَوَّلِینَ بعضی گفتند مراد از ذکر کتاب است که اگر بر پیشینیان ما کتابی نازل شده بود بعضی گفتند مراد علم است که اگر از پیشینیان ما بما تعلیم کرده بودند ولی بمعنی خود ذکر بگذاریم بهتر است

یعنی در آباء و اجداد ما ذکر از توحید و نفی شرک نبوده این اصنام از قدیم الایام بوده و پدران ما میپرستیدند و ما دست از دین آباء و اجدادی خود برنمیداریم.

لَکُنَّا عِبادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِینَ جواب آنها اولا دروغ میگویند اگر هزار پیغمبر و هزار کتاب هم بر شما میآمد قساوت قلب و سیاهی دل و هواهای نفسانی و عناد و عصبیت مانع از قبول بود و ثانیا حجت بر شما تمام بود و میانه شما اوصیاء ابراهیم بودند اعتنایی بآنها نداشتید و ثالثا یهود و نصاری در حجاز بسیار بودند و از موسی و عیسی و زکریا و یحیی و سایر انبیاء بنی اسرائیل خبر میدادند و از کتاب آسمانی توریه و زبور و انجیل صحبت میکردند و شما اعراض میکردید و رابعا مسئله توحید و نفی شرک بضروره عقل ثابت است احتیاج بمذکر ندارد و خامسا این قرآن مجید و این پیغمبر اکرم با معجزات باهرات و ادله روشن و بیان شیوا میان شما و از خود شما آمده چرا نمیپذیرید و در مقام اذیت او هر قدر که میتوانید برمیآیید و چندین مرتبه تصمیم قتل او را گرفتید.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۷۰] .... ص : ۲۰۲

فَکَفَرُوا بِهِ فَسَوْفَ یَعْلَمُونَ (۱۷۰)

پس کافر شدند باین قرآن پس زود باشد که بدانند عاقبت کفر خود را.

فَکَفَرُوا بِهِ یعنی کتاب و پیغمبر و ذکر آمد برای شما مع ذلک پس کافر شدید باو و دست از شرک و بت پرستی خود برنداشتید.

فَسَوْفَ یَعْلَمُونَ که بچه عقوباتی گرفتار میشوند هم در دنیا بقتل و اسیری و ذلت و خواری و هم در آخرت بعقوبات ابدی دائمی.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۷۱] .... ص : ۲۰۲

وَ لَقَدْ سَبَقَتْ کَلِمَتُنا لِعِبادِنَا الْمُرْسَلِینَ (۱۷۱)

و هر آینه بتحقیق سبقت گرفت کلمه ما یعنی سابقا وعده دادیم و گفتیم از برای بندگان خود که فرستاده شده بودند.

یعنی همین نحوی که بشما وعده دادیم بانبیاء و رسولان قبل هم وعده داده بودیم و وعده الهی و کلمه الهی این بود.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۷۲] .... ص : ۲۰۳

إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ (۱۷۲)

محققا این انبیاء و رسولان را از برای آنها یاری کرده میشوند.

یعنی خداوند نصرت میفرماید انبیاء را بر دشمنان و کفار و مشرکین هم بقهر و غلبه و هم بحجت و معجزه و دلیل و برهان چنانچه نوح و هود و صالح و ابراهیم و لوط و شعیب و موسی و داوود و سلیمان را و مؤمنین بآنها را نجات دادیم و مخالفین و کفار بآنها را هلاک کردیم بغرق و خسف و صیحه و صاعقه و امطار حجاره و قتل و سایر بلیات و نیز وعده دادیم و گفتیم:

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۷۳] .... ص : ۲۰۳

وَ إِنَّ جُنْدَنا لَهُمُ الْغالِبُونَ (۱۷۳)

و اینکه لشکر ما هر آینه آنها غلبه پیدا میکنند.

و دشمنان آنها مغلوب و منکوب و مخذول و ذلیل و خوار میشوند لشکر الهی مؤمنین هستند که برای ترویج دین خداوند جهاد میکنند و ملائکه هستند که بیاری انبیاء و مؤمنین میآیند چنانچه بیاری ابراهیم و لوط آمدند و در جنگ بدر کبری سه هزار بیاری مسلمین آمدند و در رکاب حضرت بقیه اللّه حاضر میشوند و بر دشمنان غالب میشوند و آنها را هلاک میکنند و یک قسمت از جند الهی علماء اعلام هستند که بدلیل و برهان و منطق بر خصم غلبه پیدا میکنند و خداوند آنها را یاری میفرماید و نصرت میبخشد.

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۷۴] .... ص : ۲۰۳

فَتَوَلَّ عَنْهُمْ حَتَّى حِينٍ (۱۷۴)

پس قلبت آرام باشد و دلت مطمئن باشد از این کفار اعراض فرما تا زمانی که خداوند معین فرموده برای هلاکت آنها.

امروز هم باید مؤمنین انتظار فرج داشته باشند که در خبر است که در دوره غیبت افضل عبادات انتظار فرج است باید صبر کرد که گفتند

(الصبر مفتاح الفرج)

وعده الهی تخلف پذیر نیست (امروز اگر نکرد دو روز دگر کند).

[سوره الصافات (۳۷): آیه ۱۷۵] .... ص : ۲۰۳

وَ أَبْصِرْهُمْ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ (۱۷۵)

و ببین آنها را که بچه گونه گرفتار میشوند پس زود باشد که اینها خود مشاهده کنند.

اما نسبت ببلاهای دنیوی در جنگ بدر و خندق و احزاب چه اندازه از

آنها کشته شدند و چه اندازه اسیر و بقیه فرار کردند بعلاوه القاء خوف در قلوب آنها و عداوت با یکدیگر که میفرماید سَنُلْقِی فِی قُلُوبِ الَّذِینَ کَفَرُوا الرُّعْبَ بِما أَشْرَکُوا بِاللَّهِ- الایه آل عمران آیه ۱۴۴ سَأُلْقِی فِی قُلُوبِ الَّذِینَ کَفَرُوا الرُّعْبَ فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْناقِ وَ اضْرِبُوا مِنْهُمْ کُلَّ بَنانٍ انفال آیه ۱۲ و در حق اهل کتاب میفرماید وَ قَذَفَ فِی قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ فَرِیقاً تَقْتُلُونَ وَ تَأْسِرُونَ فَرِیقاً احزاب آیه ۲۶ وَ قَذَفَ فِی قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ یُخْرِبُونَ بُیُوتَهُمْ بِأَیْدِیهِمْ وَ أَیْدِی الْمُؤْمِنِینَ حشر آیه ۲ و غیر اینها از بلیات که میبینی و اما نسبت بعذابهای آخرت در قیامت مشهود تمام خلایق میشوند.

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۷۶ تا ۱۷۷] .... ص : ۲۰۴

أَ فَبِعَذابِنا یَسْتَعْجِلُونَ (۱۷۶) فَإِذا نَزَلَ بِساحَتِهِمْ فَساءَ صَباحُ الْمُنْذَرِینَ (۱۷۷)

آیا این کفار بعذاب ما تعجیل میکنند پس موقعی که نازل شد عذاب بر آنها پس بد است صبحگاه انذار شدگان.

اما استعجال آنها در عذاب این بود که میگفتند مَتی هذَا الْوَعْدُ إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ قُلْ فَانْتَظِرُوا إِنِّی مَعَکُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِینَ یونس آیه ۱۰۲.

فَإِذا نَزَلَ بِساحَتِهِمْ عذاب نازل شد روزگار آنها سیاه میشود.

فَساءَ صَباحُ الْمُنْذَرِینَ بد روزگاری بر آنها پیش میاید که در هلاکت میافتند.

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۷۸ تا ۱۷۹] .... ص : ۲۰۴

وَ تَوَلَّ عَنْهُمْ حَتَّی حِینٍ (۱۷۸) وَ أَبْصِرْ فَسَوْفَ یُبْصِرُونَ (۱۷۹)

گذشت تفسیرش.

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۸۰ تا ۱۸۲] .... ص : ۲۰۵

سُبْحانَ رَبِّکَ رَبِّ الْعِزَّهِ عَمَّا یَصِفُونَ (۱۸۰) وَ سَلامٌ عَلَی الْمُرْسَلِینَ (۱۸۱) وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِینَ (۱۸۲)

منزه است پروردگار تو پروردگار عزه از آنچه توصیف میکنند و سلام بر تمام فرستادگان و حمد مختص است بخداوند که پروردگار جمیع عالمین است.

سُبْحانَ رَبِّکَ رَبِّ الْعِزَّهِ ممکن است العزه صفت ربّ باشد یعنی خداوند

صاحب عزه است که در بسیاری از آیات ستوده شده به العزیز و معنای عزیز غلبه و قدرت و قوت است خداوند غالب و قوی و قادر است و ممکن است اضافه باشد که خداوند بهر که بخواهد عزه و قوت و قدرت و غلبه میدهد و هر که را بخواهد ذلیل و ضعیف و خوار و خفیف میفرماید تُعِزُّ مَنْ تَشاءُ وَ تُذِلُّ مَنْ تَشاءُ بِيَدِكَ- الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ قَدِيرٌ آل عمران آیه ۲۵.

عَمَّا يَصِفُونَ که از برای خدا شریک قرار میدهند و ملائکه را دختران خدا میگویند و آدم و عیسی و عزیر و یهود را پسران خدا میشمارند خداوند منزه و مبری است از آنچه وصف میکنند.

وَ سَلامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ ابتداء سلام بر اشخاص انبیاء مثل نوح و ابراهیم و موسی و هارون فرمود سپس بر آل یاسین و در این آیه بر تمام مرسلین و گذشت که سلام خدا دلالت دارد بر مقام عصمت و طهارت که خالی از هر گونه عیب باشند چنانچه عقیده شیعه و از اصول مذهب است که تمام انبیاء و اوصیاء انبیاء معصوم هستند از ابتداء عمر تا انتهای آن و بسا در غیر آنها هم عصمت باشد مثل صدیقه طاهره و مریم و حوّا و غیر اینها.

وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ گذشت در سوره مبارکه حمد معنی حمد و شکر و مدح و وجه اختصاص بذات اقدس ربوبی و بیان مقام محمود و وجه تسمیه پیغمبر اکرم بمحمد و احمد و محمود و در اینجا یک تذکری میدهیم که در اخبار بسیار دارد که در هر مجلسی موقع فراغ از کلام این سه آیه را تلاوت کنند سُبْحانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ وَ سَلامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ.

(تذکره) پس از فراغ از تفسیر این سوره مبارکه برخورد کردم باخبار زیادی از پیغمبر اکرم و امیر المؤمنین و سایر ائمه طاهرین که تفسیر فرمودند آیات شریفه که ما تفسیر کردیم بملائکه وَ ما مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقامٌ مَعْلُومٌ وَ إِنَّا لَنَحْنُ الصَّافُّونَ وَ إِنَّا لَنَحْنُ الْمُسَبِّحُونَ بانوار مقدسه محمد و آل که در همان عالم نورانیت عبادت میکردیم و هر کدام مقام معینی داشتیم و تسبیح میکردیم و ملائکه از ما فرا گرفتند

فسبحنا

فسبحت الملائکه و هللنا و هللت الملائکه و کبرنا و کبرت الملائکه

اقول چون مکرر گفته شده که تفسیرات ائمه نوعا بیان مصداق اتم است منافات ندارد با عموم که شامل ملائکه بلکه ارواح مقدسه انبیاء هم باشد (و الحمد للّه).

ص: ۲۰۶

سوره (ص) ۸۸ آیه- مکّی .... ص : ۲۰۷

اشاره

بسم اللَّه و باللَّه و الحمد للَّه و الصلاه علی رسول اللَّه و آله آل اللَّه و اللعن علی اعدائهم اعداء اللَّه.

[سوره ص (۳۸): آیه ۱] .... ص : ۲۰۷

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

ص وَ الْقُرْآنِ ذِی الذِّكْرِ (۱)

اما در فضل تلاوت این سوره کافی است که از ابن بابویه باسناده از حضرت باقر علیه السلام بناء علی نقل برهان و از عیاشی باسناده از آن حضرت بناء بر نقل مجمع البیان که فرمود

(من قرء سوره (ص) فی لیله الجمعه اعطی من خیر الدنیا و الاخره ما لم یعط احدا من الناس الا نبی مرسل او ملک مقرب و ادخله اللَّه الجنّه و کلّ من احبّ من اهل بیته حتی خادمه الذی یخدمه و ان کان لیس فی حد عیاله و لا فی حد من یشفع له)

و در روایت عیاشی است

(و آمنه اللَّه یوم الفزع الاکبر).

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ- ص گفتیم در اوّل سوره بقره که این حروف رموزی است بین خدا و رسول لکن مفسّرین در معنی (ص) اختلاف زیادی دارند بعضی گفتند یکی از اسامی قرآن است بعضی گفتند اسم سوره است بعضی گفتند یکی از اسامی الهیّه است لکن اخبار بسیاری داریم از ائمّه طاهرین که میفرمایند اسم یک چشمه است که در زیر عرش است و در لیله المعراج حضرت رسالت از آن چشمه وضوء گرفت و جبرئیل در آن چشمه غسل میکند و خود را حرکت می دهد و از

هر قطره که از او ریزش میکند خداوند ملکی خلق میفرماید و تعبیر بماء الحیوه کرده اند.

وَ الْقُرْآنِ ذِی الذِّکْرِ و او قسم است خدا قسم میخورد بقرآن مجیدش که ذی- الذکر است و در معنی ذکرهم بعضی گفتند بمعنی شرف است یعنی قرآن دارای شرف و بزرگی است که احد ثقلین است بعضی گفتند مشتمل بر اذکار است از تهلیل و تکبیر و تحمید و تسبیح و سایر اذکار بعضی گفتند مشتمل بر بیان روشن است که هدایت برشد و مؤدی بحق است بعضی گفتند یاد آورنده بندگان است بامور دینی و آخرتی چنانچه میفرماید وَ إِنَّهُ لَذِکْرٌ لَکَ وَ لِقَوْمِکَ زخرف آیه ۴۳- ما می گوییم قرآن مجید بیدار میکند انسان را از خواب غفلت که احوال امم ماضیه را بیان میفرماید و بشاراتی که به اهل ایمان و اعمال صالحه و تخویفات اهل عصیان و کفران میدهد چنانچه میفرماید یَهْدِی إِلَی الْحَقِّ وَ إِلی طَرِیقٍ مُسْتَقِیمٍ- احقاف آیه ۲۹-

[سوره ص (۳۸): آیه ۲] .... ص : ۲۰۸

بَلِ الَّذِینَ کَفَرُوا فِی عِزَّهٍ وَ شِقاقٍ (۲)

بلکه کسانی که کافر شدند در سرکشی و خلاف ورزی هستند.

بَلِ اضراب است که ما قرآن را نازل کردیم برای تذکر و پندگیری و بیداری تو و قوم تو لکن.

الَّذِینَ کَفَرُوا اعم از مشرکین و یهود و نصاری و مجوس و صابئین و منافقین و مبدعین و منکرین ضروری دین و جاهدین و طبیعیّین و سائر فرق کفار.

فِی عِزَّهٍ گفتیم عزیز بمعنی غالب و قاهر و مقتدر و مسلط و امثال اینهاست. و در اینجا بمعنی سرکشی و سرپیچی و زیر بار نرفتن است که تو را به پیغمبری بپذیرند و از قرآن بهره برداری کنند و به خود بیایند و متذکر شوند به احوال گذشتگان که در مخالفت انبیاء به چه

عقوبتها هلاک شدند و بیاد آورند عالم آخرت و عذابهای آن را کأنه پنبه غفلت گوش آنها را پر کرده و هوی و هوس چشم بصیرت آنها را کور کرده ظلمت جهل و عجب و کبر قلب آنها را تاریک کرده، معاصی دل آنها را سیاه کرده خود را غالب و قاهر میدانند و غافل از اینکه در جنب قدرت خدا همه ذلیل و خوار هستند که فردای قیامت بفرماید خُذُوهُ فَاعْتِلُوهُ إِلی سَواءِ الْجَحِیمِ ثُمَّ صُبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ عَذابِ الْحَمِیمِ ذُقْ إِنَّکَ أَنْتَ الْعَزِیزُ الْکَرِیمُ- دخان آیه ۴۷ الی ۴۹-.

وَ شِقاقٍ بزبان ما کافر ماجرایی معجزات را سحر پندارند قرآن مجید را مفتریات شمارند پیغمبر را مجنون و ساحر و کذاب بخوانند و در مقام لجاج و محاجّه و مخالفت برآیند با اینکه حق از هر جهت برای آنها مثل آفتاب تابان روشن و واضح است ولی عناد و هوای نفس و حب شهوات مانع است.

[سوره ص (۳۸): آیه ۳] .... ص : ۲۰۹

کَمْ أَهْلَکْنا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ فَنادَوْا وَ لاتَ حِینَ مَناصٍ (۳)

چه بسیار هلاک کردیم از قبل از اینها از قرنها پس هر چه فریاد زدند دادرسی نداشتند و نبود هرگز برای آنها چاره ای که نجات پیدا کنند و پناه ببرند.

کَمْ أَهْلَکْنا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ مثل قوم نوح که بغرق هلاک شدند و نماند روی زمین جز اصحاب سفینه نه انسانی و نه حیوانی و نه عمارتی و نه بستانی و قوم هود که به باد هلاک شدند سَخَّرَها عَلَیْهِمْ سَبْعَ لَیالٍ وَ ثَمانِیَهَ أَیَّامٍ- الحاقه آیه ۷- و قوم صالح فَأَخَذَتْهُمْ صاعِقَهُ الْعَذابِ الْهُونِ بِما کانُوا یَکْسِبُونَ فصلت آیه ۱۷- و قوم شعیب که میفرماید:

فَأَخَذَهُمْ عَذابُ یَوْمِ الظُّلَّهِ إِنَّهُ کانَ عَذابَ یَوْمٍ عَظِیمٍ- شعراء آیه

۱۸۹- فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُصْبِحِينَ- حجر آیه ۸۳- و قوم لوط فَجَعَلْنا عالِيَها سافِلَها وَ أَمْطَرْنا عَلَيْهِمْ حِجارَةً مِنْ سِجِّيلٍ- حجر آیه ۷۴- و قوم موسی فرعون و جنوده فَأَخَذْناهُ وَ جُنُودَهُ فَنَبَذْناهُمْ فِي الْيَمِّ فَانْظُرْ كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الظَّالِمِينَ- قصص آیه ۴۰- و قوم ابرهه اصحاب الفیل وَ أَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْراً أَبابِيلَ تَرْمِيهِمْ بِحِجارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ- فیل آیه ۳ الی آخر- و غیر اینها از کفار و مشرکین.

فَنادَوْا هر چه فریاد زدند و دادرس طلبیدند.

وَ لاتَ نفی ابد است یعنی هرگز نیست از برای آنها.

حِينَ زمانی که بلاء نازل شد.

مَناصٍ راه نجاتی و پناه گاهی و دادرسی انسان تا بلاء نازل نشده اگر توبه کرد و هدایت شد و ایمان آورد مورد قبول است لکن چون بلاء نازل شد دیگر نجاتی نیست و در توبه بسته می شود و ایمان پذیرفته نمیشود چنانچه فرعون إِذا أَدْرَكَهُ الْغَرَقُ قالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا الَّذِي آمَنَتْ بِهِ بَنُوا إِسْرائِيلَ وَ أَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ خطاب شد آلْآنَ وَ قَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَ كُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ- یونس آیه ۹۰ و ۹۱- و همچنین حین احتضار میفرماید وَ لَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئاتِ حَتَّى إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ- نساء آیه ۲۲.

[سوره ص (۳۸): آیه ۴] .... ص : ۲۱۰

وَ عَجِبُوا أَنْ جاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ وَ قالَ الْكافِرُونَ هذا ساحِرٌ كَذَّابٌ (۴)

و تعجب میکنند این مشرکین و کفار اینکه بیاید آنها را انذار کننده از خود آنها و گفتند کافرها این انذار کننده ساحر است و بسیار دروغ گو.

وَ عَجِبُوا البته کسانی که بوی توحید و رسالت بمشامشان نرسیده و ابا عن حد در شرک و بت پرستی از زمان ولادتشان تا زمان موت بودند ببینند یک نفر از جنس خود و فامیل خود و قوم خود دعوت به توحید میکند و آلهه آنها را باطل می شمارد و از عذاب الهی تخویف میکند تعجب میکنند.

أَنْ جاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ خداوند برای این که حجت بر خلق تمام شود انبیاء را در هر قومی از آن قوم بدوا قرار داد و بلسان آنها که نشناس نباشند چنانچه میفرماید وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ- ابراهیم آیه ۴- و اولین وظیفه آنها انذار است پس از آن تبشیر زیرا تخلیه مقدم بر تحلیه است اول باید قلب را از کثافات شرک و کفر و صفات خبیثه و اعمال سیئه پاک کرد سپس باید محلّی کرد به توحید و ایمان و صفات حمیده و اعمال حسنه:

منظر دل نیست جای صحبت اغیار دیو چه بیرون رود فرشته درآید

و انذار هم مراتبی دارد: اولین مرتبه انذار از اموری است که منشأ خلود در عذاب میشود مثل شرک و کفر و ضلالت و نفاق و آنچه باعث زوال ایمان میشود که امیر المؤمنین در دعاء کمیل عرض میکند

لکنک تقدست اسماؤک اقسمت ان تملأها من الکافرین و ان تخلد فیها المعاندین

و سرتاسر قرآن انذار است به بیانات مختلفه.

وَ قالَ الْكافِرُونَ الکافرون جمع محلّی به الف و لام است مفید عموم است شامل تمام کفّار می شود از زمان آدم ابو البشر تا دامنه قیامت و کافر هم اعمّ است از طبیعی و مشرک و تکذیب

انبیاء و لو یک نفر از آنها و مبدع و منکر ضروری و منافق.

هـذا ساحِرٌ کَذّابٌ مشار الیه هـذا منـذر است شامل جمیع پیغمبران میشود که بتمام آنها این نسبت را دادند که ساحر است، در معجزاتی که اقامه میکنـد به نوح و هود و صالـح و ابراهیم و لوط و شـعیب و موسـی و عیسـی و محمّد (ص) و کذّاب است در دعوت بتوحید و ایمان و اعمال صالحه.

[سوره ص (۳۸): آیه ۵] .... ص : ۲۱۲

أَ جَعَلَ الْآلِهَةَ إِلهاً واحِداً إِنَّ هذا لَشَیْ ءٌ عُجابٌ (۵)

آیا این ساحر کذاب قرار میدهد این همه آلهه را یک اله بدرستی که این جعل هر آینه چیزی است که بسیار عجیب است.

در برهان از کتاب اعلام الوری بسـند متصل از مجاهـد و ابن جبیر روایت کرده و حدیث مفصل است و ما فقط محل شاهد آن را ترجمه می کنیم که موقعی که حضـرت رسـالت قریش را دعوت بتوحیـد فرمود و به رسـالت خود اینها خندیدنـد و اسـتهزاء کردند و گفتند این دیوانه شده که ما سیصد و شصت اله داریم میگوید یک الهه بیش نیست که مفاد:

أَ جَعَلَ الْآلِهَةَ که ۳۶۰ بت در کعبه داشتند.

إِلهاً واحِداً این دیوانه شده زیرا:

إِنَّ هـذا لَشَـیْ ءٌ عُجابٌ کی باور میکند که اینهمه آلهه بر کنار روند و ما پرسـتش نکنیم و فقط به یک خدا آنهم نادیده اکتفاء کنیم بسیار عجیب است.

[سوره ص (۳۸): آیه ۶] .... ص : ۲۱۳

وَ انْطَلَقَ الْمَلَأُ مِنْهُمْ أَنِ امْشُوا وَ اصْبِرُوا عَلی آلِهَتِکُمْ إِنَّ هذا لَشَیْ ءٌ یُرادُ (۶)

ص: ۲۱۲

و بیرون رفتند جماعتی که اشراف قریش بودند از نزد پیغمبر (ص) و ابی طالب و به سایر قریش که اتباع و ضعفا بودند (گفتند) که بیرون بروید از نزد او و گوش به کلمات او ندهید، و بر عقیده خود و پرستش آلهه خود صبر کنید و ثابت باشید این هر آینه چیزی است اراده شده.

وَ انْطَلَقَ الْمَلَأُ مِنْهُمْ طلاق بمعنی جدایی و تفرقه است مقابل ازدواج که بهم پیوستن است و انطلاق قبول جدایی است یعنی از پیغمبر جدا شدند و تفرقه پیدا کردند و ملأ بمعنی جماعت است یعنی جمعی از قریش که اکابر و رؤساء آنها بودند و سران آنها.

أَنِ امْشُوا یعنی قالوا که در تقدیر است گفتند بدیگران که بروید از نزد اینکه دعوی پیغمبری دارد و گوش به کلمات او ندهید چنانچه امروز هم رؤساء اهل ضلال و علماء اهل سنت حرام کردند رجوع به اخبار اهل بیت و کتب شیعه و فقط بکتب عامه و صحاح ستّه خود و اخبار مرویه از مثل انس و ابی هریره و امثال آنها رجوع کنند با اینکه بحمد اللّه در همان صحاح سته آنها و اخبار مرویه آنها افتضاح و رسوایی آنها و حقانیت مذهب شیعه ثابت میشود چنانچه در هر مقامی نقل کرده ایم و علماء ثبت کرده اند.

وَ اصْبِرُوا عَلی آلِهَتِکُمْ بر همان عقیده آبائی و اجدادی و آلهه خود باقی و ثابت باشید و هر چه از طرف مسلمین بشما وارد میشود در راه آلهه خود صبر کنید.

إِنَّ هذا لَشَیْ ءٌ یُرادُ بدرستی که این امریست که این پیغمبر و اتباعش اراده کردند که ما را به بدبختی و بیچارگی بیندازند و آلهه

ما را از بین ببرنـد و روزگار ما را سـیاه کنند باید ما کوشـش و جدیت، و تحمل هر زحمتی باشد بکنیم و نگذاریم مقصد اینها پیشرفت کند و بر ما مسلط شوند.

[سوره ص (۳۸): آیه ۷] .... ص : ۲۱۴

ما سَمِعْنا بِهذا فِی الْمِلَّهِ الْآخِرَهِ إِنْ هذا إِلَّا اخْتِلاقٌ (۷)

ما نشنیدیم به این دعوت بتوحید در آخرین ملّت ها نیست این مگر دروغ بافی.

یعنی تا کنون حتی آخرین ملل حق یا باطل اسم توحیـد جایی نبوده اما ملّت آبائی و اجدادی ما که اصـنام را آلهه میدانسـتند و تـا کنون به مـا رسـیده اما نصاری که قائل به تثلیث هسـتند یهود که برای او پسـرانی قائلنـد مجوس که یزدان و اهرمن میگویند احدی قائل بتوحید نشده سرتاسـر دنیا از قدیم الایام الی کنون مشرک بودند این یک نفر تازه درآورده توحید را و با تمام ملل و تمام دنیا مخالف شده نیست این مگر دروغ درآوردن.

ما سَـمِعْنا بِهذا فِی الْمِلَّهِ الْآخِرَهِ جواب: اوّلا نشـنیدن دلیل بر نبودن نیست و ثانیا تمام انبیاء و اوصـیاء آنها و مؤمنین بآنها و لو در طرف اقلیّت واقع شدنـد اوّلین دعوت آنهـا توحیـد بوده، و ثالثـا شـما خود معترف هستیـد بوجود اللّه و الوهیت او و اینکه خالق آسـمان و زمین و ماه و خورشـید و خالق خود شـماها او است پس الوهیت او را احدی جز طبیعی منکر نیست شما باید الوهیت اصنام خود را ثابت کنید چه نفعی از آنها بشما رسیده و چه ضرری را از شما دفع کرده اند.

إِنْ هذا إِلَّا اخْتِلاقٌ باید بگوئید ان هذا الا الحق المبین

بعلاوه در امور ضروری بدیهی اگر تمام عالم منکر و مخالف شوند نباید قبول کرد مثلا اگر در نصف النهار تمام عالم بگویند شب است نباید باور کرد یا بگویند خورشید سیاه و ظلمانیست نباید پذیرفت و مسئله توحید از ضروریات و بدیهیات اولیه است حتی در حیوانات و نباتات و جمادات.

برگ درختان سبز در نظر هوشیار هر ورقش دفتریست معرفت کردگار

و فی کل شی ء له آیه تدلّ علی انّه واحد

[سوره ص (۳۸): آیه ۸] .... ص : ۲۱۵

أَ أُنْزِلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِنْ بَيْنِنا بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْ ذِكْرِي بَلْ لَمَّا يَذُوقُوا عَذابِ (۸)

آیا نازل شده بر او ذکر و قرآن از میانه ما خدا می فرماید بلکه آنها در شک هستند از ذکر من بلکه هنوز طعم عذاب را نچشیده اند أَ أُنْزِلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِنْ بَيْنِنا اینکه یک محمّد یتیم بیش نبوده نه عنوانی داشت و نه مال و منالی و نه جاه و منصبی و نه اسم و رسمی چه امتیاز داشت ما که هم دولت هم اسم و رسم داریم و هم عنوان و جاه داریم چرا بر ما نازل نشد چنانچه گفتند وَ قالُوا لَوْ لا نُزِّلَ هذَا الْقُرْآنُ عَلى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ زخرف آیه ۳۰- از این جمله استفاده میشود که اینها این قرآن و ذکر را معترفند که از جانب خداوند متعال نازل شده فقط ایراد آنها اینست که چرا بر این نازل شده بر دیگران که با عظمت و شوکت و جلال هستند نازل نشده؟

خداوند میفرماید اینها که اصل قرآن را قبول ندارند که از جانب خداوند بوده.

بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْ ذِكْرِي او را بافته خود پیغمبر می گویند

و فرا گرفته از دیگران وَ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا إِنْ هَذا إِلَّا إِفْکٌ افْتَراهُ وَ أَعانَهُ عَلَیْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ- فرقان آیه ۵-.

بَلْ لَمَّا یَذُوقُوا عَذابِ اینها که این کفریات را میگویند نه خدا را به وحدانیت معترفند و نه پیغمبر را برسالت قبول دارند و نه قرآن را کلام حق میدانند برای این است که هنوز طعم عذاب شرک و کفر و تکذیب انبیاء را نچشیده اند که خداوند با امم سابقه چه رفتار کرده مثل قوم نوح عاد ثمود قوم ابراهیم و لوط و شعیب و قوم موسی فرعونیان چه شدند و بعد از آنکه طعم آن را درک کنند دیگر نتیجه ندارد که میفرماید وَ لَیْسَتِ التَّوْبَهُ لِلَّذِینَ یَعْمَلُونَ السَّیِّئاتِ حَتَّی إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قالَ إِنِّی تُبْتُ الْآنَ وَ لَا الَّذِینَ یَمُوتُونَ وَ هُمْ کُفَّارٌ أُولئِکَ أَعْتَدْنا لَهُمْ عَذاباً أَلِیماً- نساء آیه ۲۲- و میفرماید إِنَّ الَّذِینَ حَقَّتْ عَلَیْهِمْ کَلِمَتُ رَبِّکَ لا یُؤْمِنُونَ وَ لَوْ جاءَتْهُمْ کُلُّ آیَهٍ حَتَّی یَرَوُا الْعَذابَ الْأَلِیمَ فَلَوْ لا کانَتْ قَرْیَهٌ آمَنَتْ فَنَفَعَها إِیمانُها إِلَّا قَوْمَ یُونُسَ- الایه- یونس ۹۶ الی ۹۸-.

[سوره ص (۳۸): آیه ۹] .... ص : ۲۱۶

أَمْ عِنْدَهُمْ خَزائِنُ رَحْمَهِ رَبِّکَ الْعَزِیزِ الْوَهَّابِ (۹)

آیا نزد این کفّار و مشرکین است خزینه های رحمت پروردگار تو آن پروردگاری که عزیز است و وهّاب است.

أَمْ عِنْدَهُمْ خَزائِنُ رَحْمَهِ رَبِّکَ که هر که را آنها بخواهند بنبوّت و رسالت انتخاب کنند بتوانند چنانچه میفرماید وَ رَبُّکَ یَخْلُقُ ما یَشاءُ وَ یَخْتارُ ما کانَ لَهُمُ الْخِیَرَهُ سُبْحانَ اللَّهِ وَ تَعالی عَمَّا یُشْرِکُونَ- قصص آیه ۶۸-.

الْعَزِیزِ الْوَهَّابِ خداوند غالب و قادر و قاهر است بهر که

صلاح میداند موهبت میفرماید.

تنبیه: همین نحوی که مسئله رسالت و نبوت بدست قدرت الهی است و بشر اختیار تعیین ندارد مسئله خلافت و امامت آن هم باید خداوند تعیین فرماید از دست بشر خارج است که بگویند یک دسته منافقین جمع شدند و از روی دشمنی با امیر المؤمنین ابا بکر را خلیفه قرار دادند یا بشوری و اکثریت عثمان خلیفه شد یا بجنگ و ظلم معاویه و هکذا فعلله و تفعلله آیه یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ و آیه الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ و امریه پیغمبر که بروید بعلی سلام کنید بلقب امیر المؤمنین و آیه رکوع و اخبار ثقلین و حدیث منزله و غیر اینها را کنار گذارده و اعجب از این آنکه بگوید «حسبنا کتاب اللّه» به او باید گفت پس تو و رفیق تو چکاره هستید و همچنین ارجاع تو بشوری اگر بگویند ما غرض سلطنت داشتیم و باید مملکت سلطان داشته باشد می گوییم پیغمبر کی دعوت سلطنت کرد پس شما خلیفه سلاطین هستید نه پیغمبر.

[سوره ص (۳۸): آیه ۱۰] .... ص : ۲۱۷

أَمْ لَهُمْ مُلْکُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَیْنَهُما فَلْیَرْتَقُوا فِی الْأَسْبابِ (۱۰)

آیا از برای آنهاست ملک آسمانها و زمین و آنچه ما بین آنها است پس باید بالا روند در اسباب.

أَمْ لَهُمْ مُلْکُ السَّماواتِ استفهام انکاری است یعنی هیچگونه مالکیتی ندارند نه در آسمانها و نه.

وَ الْأَرْضِ در زمین.

وَ ما بَیْنَهُما آنچه بین آسمانها و زمین است از ابر و باد، و باران و هوا و نباتات و حیوانات و جنّ و انس حتّی مالک نفس خود

هم نیستند نه میتوانند جلب نفعی کنند و نه دفع ضرری و نه حفظ حیات خود کنند و نه جلوگیری از مرگ وَ لا یَمْلِکُونَ لِأَنْفُسِهِمْ ضَرًّا وَ لا نَفْعاً وَ لا یَمْلِکُونَ مَوْتاً وَ لا حَیاةً وَ لا نُشُوراً- فرقان آیه ۴- بلکه قدرت بر یک پشه و مگس ندارند.....إِنَّ الَّذِینَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ یَخْلُقُوا ذُباباً وَ لَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ وَ إِنْ یَسْلُبْهُمُ الذُّبابُ شَیْئاً لا یَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَ الْمَطْلُوبُ حج آیه ۷۲-.

فَلْیَرْتَقُوا فِی الْأَسْبابِ ارتقاء بمعنی صعود است و این جمله دو نحوه تفسیر شده یک نحوه که اگر مالک آسمانها و زمین و ما بین آنها هستند پس صعود کنند و بالا روند در آسمانها و تصرف کنند و تدبیر امور نمایند و تعیین رسول کنند و با خدا طرف شوند چنانچه فرعون تمنّا کرد وَ قالَ فِرْعَوْنُ یا هامانُ ابْنِ لِی صَرْحاً لَعَلِّی أَبْلُغُ الْأَسْبابَ أَسْبابَ السَّماواتِ- الآیه- مؤمن آیه ۳۸- نحوه دیگر مراد از اسباب حیل است یعنی هر چه مکر و حیله دارند و می توانند بکار زنند در مقابل مشیت الهی نمیتوانند عرض اندام کنند و لو مکر آنها کوه ها را از جا بکند چنانچه میفرماید وَ قَدْ مَکَرُوا مَکْرَهُمْ وَ عِنْدَ اللَّهِ مَکْرُهُمْ وَ إِنْ کانَ مَکْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبالُ- ابراهیم آیه ۴۸-.

و بالجمله دین را نمیشود به سلیقه و رأی و عقل بشری ساخت کی نبی باشد کی خلیفه عبادات چیست؟ معاصی کدام است چه نحوه باید عبادت کرد زیرا سلیقه ها و آراء و عقول تفاوت فاحش دارد صلاح و فساد امور را درک نمیکند و بسا هوای نفس و حبّ شهوات روی عقل را می پوشاند و اشتباهات و خطاها بسیار است:

گروهی این گروهی آن پسندند پسندم آنچه را جانان پسندد

ببینید در دوران جاهلیت کیفیت نماز آنها چه نحوه بوده وَ ما کانَ صَلاتُهُمْ عِنْدَ الْبَیْتِ إِلَّا مُکاءً وَ تَصْدِیَةً- انفال آیه ۳۵-

[سوره ص (۳۸): آیه ۱۱] .... ص : ۲۱۹

جُنْدٌ ما هُنالِکَ مَهْزُومٌ مِنَ الْأَحْزابِ (۱۱)

این کفّار و مشرکین چگونه میتوانند ارتقاء و صعود نمایند به اسباب و حیل و مکر و حال آنکه جندی و لشکری هستند که در همین نزدیکی مهزوم میشوند از احزاب و پیغمبر و مسلمین بر آنها غالب و مظفّر میشوند.

جُنْدٌ همین کفّار قریش و مشرکین مکه که این جسارت ها را کردند ساحر و کذاب گفتند گروهی هستند و لشکری.

ما هُنالِکَ بعضی گفتند اشاره بجنگ بدر است که شرح آن را در مجلّد سیم صفحه ۳۳۵ در ذیل آیه شریفه وَ لَقَدْ نَصَرَکُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ- الآیه بیان کرده ایم که خلاصه آن اینکه عده مسلمین ۳۱۳ نفر بودند مطابق اصحاب طالوت و اصحاب خاص حضرت بقیه اللَّه و مختصر اسلحه جنگی بسیار کم داشتند و عدّه کفّار بالغ بر هزار و خداوند ملائکه را سه هزار فرستاد برای یاری مسلمین و کفّار و مشرکین چه کشته شدند و چه اسیر شدند و چه فرار کردند و بالجمله اینها.

مَهْزُومٌ و اینها از چند قبیله بودند و رئیس آنها ابو سفیان بود که میفرماید:

مِنَ الْأَحْزابِ و این قضیه بدر یک عقده ای شد در قلوب بنی امیه که کردند با عترت پیغمبر آنچه کردند که یزید پلید تمنّا کرد و گفت: «لیت اشیاخی ببدر شهدوا الی آخر کفریاته» و این یک معجزه بود که این آیه در مکه نازل شده موقعی که مسلمین در شکنجه و ظلم مشرکین بودند و چندین سال بعد قضیه بدر واقع شد و بعضی

گفتند راجع به جنگ خندق است که عده مشرکین بالغ بر ده هزار، و مسلمین از مهاجرین و انصار حدود هفتصد و در این جنگ امیر المؤمنین عمرو بن عبد ودّ را که با هزار سوار مقابلی میکرد و فارس یلیل گفتند به درک و اصل فرمود که پیغمبر فرمود «

ضربه علی یوم الخندق افضل من عباده الثقلین

» و در مورد تقابل علی با عمر و فرمود: تمام اسلام مقابل تمام کفر شده که اگر این ضربت علی نبود اسمی از اسلام باقی نمیماند و بالاخره کفّار قلع و قمع شدند و مهزوم و منکوب گشتند.

[سوره ص (۳۸): آیات ۱۲ تا ۱۳] .... ص : ۲۲۰

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَ عادٌ وَ فِرْعَوْنُ ذُو الْأَوْتادِ (۱۲) وَ ثَمُودُ وَ قَوْمُ لُوطٍ وَ أَصْحابُ الْأَيْكَهِ أُولئِكَ الْأَحْزابُ (۱۳)

تکذیب انبیاء کردند پیش از این مشرکین قوم نوح و عاد و فرعون صاحب میخها و ثمود و قوم لوط و اصحاب ایکه اینها احزاب مختلفه بودند.

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ برای تسلیت خواطر مبارک حضرت رسالت خدا میفرماید همین نحوی که این مشرکین و کفّار شما را تکذیب میکنند اقوام قبل هم تکذیب انبیاء کردند و به عقوبت گرفتار شدند اینها هم عن قریب به عقوبت خود میرسند و اقوام قبل:

قَوْمُ نُوحٍ که بغرق هلاک شدند در اثر تکذیب نوح.

وَ عادٌ قوم هود که به باد هلاک شدند در اثر تکذیب هود.

وَ فِرْعَوْنُ ذُو الْأَوْتادِ در تفسیر ذو الاوتاد وجوهی گفتند که اقرب از آنها محکم کاری بود از کثرت لشکر و از بین بردن بنی اسرائیل و از عمارات و بناهای مرتفع مثل میخ محکم کاری میکرد که خودش گفت: أَ لَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ وَ هذِهِ الْأَنْهارُ تَجْرِي مِنْ تَحْتِي

أَ فَلا تُبْصِرُونَ

- زخرف آیه ۵۰- که به طوفان در اثر تکذیب موسی هلاک شدند.

وَ ثَمُودُ قوم صالح که در اثر تکذیب صالح و پی کردن ناقه بصیحه و صاعقه هلاک شدند.

وَ قَوْمُ لُوطٍ که در اثر تکذیب لوط و اتیان بفاحشه به خسف و امطار حجاره هلاک شدند.

وَ أَصْحابُ الْأَیْکَهِ قوم شعیب که در اثر تکذیب شعیب به رجفه و صاعقه تلف شدند.

أُولئِکَ الْأَحْزابُ اینها احزاب شرک و کفر بودند و قوم شما هم از این نوع احزاب هستند و اینها هم در اثر تکذیب شما و اذیت و ظلم و جسارت به شما بعقوبات سخت مهزوم میشوند و هلاک خواهند شد قلبت آرام باشد و دلت مطمئن صبر کن که

الصبر مفتاح الفرج

است و همین نحو که هلاکت پیشینیان شدّت داشته تا حجت از هر جهت بر آنها تمام شود قوم تو هم مدّت قلیلی دارد بزودی میرسد.

[سوره ص (۳۸): آیه ۱۴] .... ص : ۲۲۱

إِنْ کُلٌّ إِلاَّ کَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ عِقابِ (۱۴)

نبودند کل اینها مگر اینکه تکذیب کردند پیغمبران را پس ثابت و محقق شد بر آنها عقاب من.

بسیار مورد تعجب است در زمان خود آدم که زنده بود تا زمان ولادت نوح با اینکه در اولادهای آدم انبیاء بودند مثل شیث، و ادریس و امثال اینها باز بسیاری از اولادهای آدم مشرک شدند و تکذیب انبیاء کردند و بالاخص در زمان نوح چون هفتصد سال گذشت که نوح مبعوث به رسالت شد انقدر شرک رواج پیدا کرد که در مقابل

دعوت نوح گفتند وَ قالُوا لا تَذَرُنَّ آلِهَتَكُمْ وَ لا تَذَرُنَّ وَدًّا وَ لا سُواعاً وَ لا يَغُوثَ وَ يَعُوقَ وَ نَسْراً- نوح آیه ۲۲ الی ۲۴- که اسامی بتهای آنها بود و با اینکه نهصد و پنجاه سال آنها را دعوت فرمود میفرماید وَ ما آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ- هود آیه ۴۲- و پس از هلاکت تمام مشرکین روی زمین باز در اولادهای حضرت نوح تا زمان حضرت هود و صالح و ابراهیم صفحه زمین از مشرکین مملوّ شد که فقط به ابراهیم یک لوط ایمان داشت و ساره عیال ابراهیم و همچنین پس از ابراهیم دستگاه شرک به انحاء مختلف تا زمان نبیّ اکرم رواج داشت لذا میفرماید:

إِنْ كُلٌّ إِلَّا كَذَّبَ الرُّسُلَ ان نافیه کل نکره در سیاق نفی افاده عموم اشاره به اینکه تمام امم ماضیه تکذیب رسل نمودند و کلمه الرسل هم جمع محلّی بالف و لام است افاده عموم دارد یعنی جمیع پیغمبران را تکذیب کردند یک رسولی نبود که مکذّب نداشته باشد و همین جریان در ائمه اطهار هم بوده از امیر المؤمنین تا حضرت بقیه اللَّه هر کدام در عصر خود و هکذا در دوره غیبت با علماء دین الی کنون که چه بسیار مخالف و معاند و مکذّب داشتند: از شیخ کلینی عطر اللَّه مضجعه که الان چه اهانت هایی نسبت به این بزرگوار میکنند که کتاب کافی مجعولات و اخبار ضعاف است چون مشتمل بر فضائل ائمه و مثالب خلفا است و همین نحو در هر عصری بعض آنها را کشتند بعضی را حبس کردند بعضی را رمی به کذب و فسق کردند که

یفرون من العلماء فرار الغنم من الذئب

و

الراد علیهم کالراد علینا و الراد علینا کالراد علی اللَّه و الراد علی اللَّه فی حد الشرک باللَّه.

فَحَقَّ عِقابِ عقابی بود، کسره بجای یاء است. دیگران طعم آن را چشیدند و بقیّه هم خواهند چشید منتظر باشند.

[سوره ص (۳۸): آیه ۱۵] .... ص : ۲۲۳

وَ ما يَنْظُرُ هؤُلاءِ إِلَّا صَيْحَةً واحِدَةً ما لَها مِنْ فَواقٍ (۱۵)

و نمی بینند این کفار و مشرکین و معاندین مگر یک صیحه که نیست از برای این صیحه هیچ مهلتی و زیستی.

(ناگهان بانگی برآمد خواجه مرد) فَإِذا جاءَ أَجَلُهُمْ لا يَسْتَأْخِرُونَ ساعَةً وَ لا يَسْتَقْدِمُونَ- اعراف آیه ۳۲- و بمجرد رسیدن اجل قامت قیامته، چنانچه در خبر است «

اذا مات ابن آدم قامت قیامته

» بلکه در همین دنیا هم بجزای خود میرسند تمام بلاهای الهی آنی الحصول است همین چند روزه یک قسمت زلزله یک قسمت برق سوزنده یک قسمت خرابی زیاد وارد شده یک قسمت صیحه، باری بدانند آثار کفر و فسق و ظلم بسیار است و از بین نمیرود.

وَ ما يَنْظُرُ هؤُلاءِ إِلَّا صَيْحَةً واحِدَةً بیک صیحه تمام هلاک میشوند که میفرماید وَ نُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّماواتِ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرى فَإِذا هُمْ قِيامٌ يَنْظُرُونَ- زمر آیه ۶۸- و میفرماید يا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْ ءٌ عَظِيمٌ يَوْمَ تَرَوْنَها تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَ تَضَعُ كُلُّ ذاتِ حَمْلٍ حَمْلَها وَ تَرَى النَّاسَ سُكارى وَ ما هُمْ بِسُكارى وَ لكِنَّ عَذابَ اللَّهِ شَدِيدٌ- حج آیه ۱ و ۲-.

ما لَها مِنْ فَواقٍ فواق از ماده افاقه است مریض و علیل موقعی که رفع مرض و علّت او میشود می گویی افاقه پیدا کرد میفرماید بعد از صیحه دیگر اینها افاقه پیدا نمیکنند که برگردند بدنیا و از عذاب

الهی نجات پیدا کنند و کسانی که فواق بضم فاء قرائت کردند معنی این میشود که دیگر اینها مهلت ندارند.

[سوره ص (۳۸): آیه ۱۶] .... ص : ۲۲۴

وَ قالُوا رَبَّنا عَجِّلْ لَنا قِطَّنا قَبْلَ يَوْمِ الْحِسابِ (۱۶)

و گفتند پروردگار ما تعجیل فرما نصیب ما را پیش از روز حساب.

این آیه شریفه را سه نحوه تفسیر کردند: نحوه اوّل: مراد از وَ قالُوا رَبَّنا عَجِّلْ لَنا قِطَّنا طلب عذاب است بر وجه استهزاء به پیغمبر (ص) که وعده عذاب آخرت داده اگر راست می گویی آن عذاب آخرت در همین دنیا بما برسد تعجیل کند خدا در سهم و نصیب ما از عذاب چنانچه میفرماید وَ يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذابِ- عنکبوت آیه ۵۴- نحوه ثانیه: مراد از قطنا نصیب نعم بهشتی است که وعده داده ای به کسانی که ایمان بیاورند تعجیل فرما در دنیا تا ما هم ایمان بیاوریم یعنی ما به این وعده ها قبول نمی کنیم اگر راست می گویی در همین دنیا دهد خداوند تا ما به چشم مشاهده کنیم و ایمان بیاوریم. نحوه ثالثه: مراد از قط نامه عمل است که در او اعمال نوشته شده و می گویی مؤمنین نامه آنها بدست راست میآید و کافرین بدست چپ آن نامه ما را در همین دنیا اگر راست می گویی بدست ما داده شود و بحساب ما رسیدگی شود.

قَبْلَ يَوْمِ الْحِسابِ جواب آنها اینکه اگر بنا باشد که دستگاه بهشت و جهنم و اوضاع محشر در همین دنیا باشد احدی بهشت را با آن نعم بهشتی رها نمیکند و جهنّم را با آن عذاب های سخت آن بگیرد این ایمان نیست ایمان آن است که تصدیق انبیاء کند

و یقین بوعده های الهی داشته باشد و از روی اختیار اعمال صالحه بجا آورد و از سیّئات دوری کند نه از روی اجبار.

[سوره ص (۳۸): آیه ۱۷] .... ص : ۲۲۵

اصْبِرْ عَلی ما یَقُولُونَ وَ اذْکُرْ عَبْدَنا داوُدَ ذَا الْأَیْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ (۱۷)

صبر کن بر آنچه میگویند و یاد کن بنده ما را داود که صاحب قوه و قدرت بود بدرستی که او بسوی ما رجوع میکرد.

اصْبِرْ عَلی ما یَقُولُونَ صبر بر تحمل اذیت های قوم و جسارت های آنها و اینکه در مقام تلافی و مخاصمه نباش که دارد حضرتش خاکروبه و شکمبه شتر بر سرش می ریختند خود را تکان میداد و هیچ نمیگفت حتّی یک یهودی بود که همه روزه این معامله را میکرد چند روزی شد که نمیکرد حضرت فرمود یک نفر بود روزها یادی از ما میکرد چند روزی است که تعطیل کرده گفتند مریض شده حضرت به عیادتش رفت مقابل صورتش نشست صورت برگردانید حضرت برخاست آن طرف صورتش نشست تا سه مرتبه آن یهودی به شرف اسلام مشرف شد چون این اخلاق را مشاهده کرد حتّی روزی که عبا به گردنش انداختند و فشار دادند تا نفس حبس شد حمزه عموی حضرت از سفر آمد و با خبر شد آمد نزد آن حضرت که کی این معامله با شما کرده بروم تلافی کنم حضرت فرمود متعرّض نشو اگر بمن محبت داری بشرف اسلام مشرف شو حتّی روزی که فتح مکه کرد و سران قریش بناه به مسجد الحرام بردند و از حیات خود ناامید بودند فرمود لا تَثْرِیبَ عَلَیْکُمُ الْیَوْمَ چنانچه یوسف به برادرانش گفت حتّی فرمود هر که پناه به منزل ابو سفیان ببرد در امان است و این جنگها و جهادها در بدر و حنین و احزاب و غیرها تمام

دفاعی بود که آنها میخواستند حضرتش را به قتل رسانند با اصحابش حتی در قرآن میفرماید فَبِما رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَ لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ- آل عمران آیه ۱۵۳- و همچنین صبر بر عبادت که دارد آن قدر عبادت میکرد که آیه شریفه نازل شد طه ما أَنْزَلْنا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقى خود را به مشقّت عبادت نیندازی.

وَ اذْكُرْ عَبْدَنا داوُدَ که خداوند در اثر صبر و مجاهده با کفّار چه عزّت و دولت و سلطنت به او عنایت فرمود که با سیصد و سیزده نفر اصحاب طالوت قشون جالوت را درهم کوبید و جالوت را کشت، و خدا سلطنت و نبوت را به او عنایت کرد که میفرماید: فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَ قَتَلَ داوُدُ جالُوتَ وَ آتاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَ الْحِكْمَةَ وَ عَلَّمَهُ مِمَّا يَشاءُ- بقره آیه ۲۵۲- و میفرماید وَ لَقَدْ آتَيْنا داوُدَ مِنَّا فَضْلًا يا جِبالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَ الطَّيْرَ وَ أَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ أَنِ اعْمَلْ سابِغاتٍ وَ قَدِّرْ فِي السَّرْدِ- سبأ آیه ۱۰- و سرّ این الطاف در حق داود اینست که:

ذَا الْأَيْدِ است. بعضی گفتند یعنی صاحب قوت و قدرت و شوکت و جلال است. بعضی گفتند قوت بر عبادات از صلوه و صوم و نحو اینها لکن بنظر اقرب میآید که صاحب بذل و احسان بود و بسیاری را بذل میکرد.

إِنَّهُ أَوَّابٌ تسبیح و تقدیس و ذکر و عبادت میکرد که کوه ها و طیور با او ذکر میگفتند بدلیل قوله تعالی وَ لَقَدْ آتَيْنا داوُدَ مِنَّا فَضْلًا يا جِبالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَ الطَّيْرَ- سبأ آیه ۱۰- و در اینجا میفرماید:

[سوره ص (۳۸): آیات ۱۸ تا ۱۹] .... ص : ۲۲۶

إِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَ الْإِشْراقِ (۱۸) وَ الطَّيْرَ مَحْشُورَةً كُلٌّ لَهُ أَوَّابٌ (۱۹)

محققا ما مسخر کردیم با او کوه ها را که تسبیح میکردند با او شب و روز و پرنده ها را با او محشور بودند و تمام از برای او تمکین و مطاع بودند.

چند جمله از این آیه شریفه میتوان استفاده نمود:

جمله اوّلی اینکه تمام موجودات عالم از جمادات و نباتات و حیوانات و کرات جویّه از شمس و قمر و کواکب و غیر اینها تمام عقل و شعور و معرفت بخدا دارند و تسبیح و تقدیس حق میکنند و عبادت و اطاعت او را مینمایند چنانچه بر طبق این آیات بسیاری داریم مثل وَ إِنْ مِنْ شَیْ ءٍ إِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَ لکِنْ لا تَفْقَهُونَ تَسْبِیحَهُمْ- اسرا آیه ۴۶- و حمل بر تسبیح تکوینی که دلالت بر وجود حق و صفات او غلط صرف است زیرا او را می فهمیم و درک میکنیم. و مثل آیه وَ یُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَ الْمَلائِکَهُ مِنْ خِیفَتِهِ رعد آیه ۱۴- و مثل آیه وَ لِلَّهِ یَسْجُدُ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ مِنْ دابَّهٍ- نحل آیه ۵۱- و مثل آیه شریفه أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ یَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ مَنْ فِی الْأَرْضِ وَ الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ وَ النُّجُومُ وَ الْجِبالُ وَ الشَّجَرُ وَ الدَّوَابُّ وَ کَثِیرٌ مِنَ النَّاسِ وَ کَثِیرٌ حَقَّ عَلَیْهِ الْعَذابُ- حج آیه ۱۸- و غیر اینها از آیات و حمل بر تسبیح و سجده تکوینی منافی با کثیر من النّاس است زیرا انسان اعظم آیه من آیات اللّه است:

أ تزعم انّک جرم صغیر و فیک انطوی العالم الاکبر

نمونه تمام مخلوقات علوی و سفلی مجرّدات و مادّیات در انسان موجود است.

جمله ثانیه اینکه خداوند متعال برای داود مسخّر فرمود تمام

این ها را که در تحت فرمان او بودند و اطاعت اوامر او را می نمودند که میفرماید:

إِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَ الْإِشْراقِ صباحا و مساء شب و روز.

(جمله ثالثه اینکه داود زبان طیور و جمادات و حیوانات را میدانست و به آنها امر و نهی میکرد حتّی آهن در دست او مثل موم نرم میشد که میفرماید وَ أَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ- سبأ آیه ۱۰-.

جمله رابعه- تمام طیور و حیوانات در خدمتش حاضر بودند که احاطه داشت بجمیع آنها که میفرماید:

وَ الطَّيْرَ مَحْشُورَةً كُلٌّ لَهُ أَوَّابٌ.

[سوره ص (۳۸): آیه ۲۰] .... ص : ۲۲۸

وَ شَدَدْنا مُلْكَهُ وَ آتَيْناهُ الْحِكْمَةَ وَ فَصْلَ الْخِطابِ (۲۰)

و محکم کردیم سلطنت او را و دادیم او را حکمت و فصل خطاب.

وَ شَدَدْنا مُلْكَهُ سلطنت او بسیار محکم و مشدد بود از کثرت جنود و لشکریان و حرّاس و پاسبانها و رعیت از جنّ و انس و حیوانات از طیور و بهائم و غیر اینها.

وَ آتَيْناهُ الْحِكْمَةَ گفتند مراد نبوّت است لکن حکمت علم به مصالح و مفاسد است چنانچه خداوند حکیم است یعنی عالم بمصالح و مفاسد امور است.

وَ فَصْلَ الْخِطابِ در حدیث منسوب به حضرت رضا (ع) تفسیر فرموده علم بتمام لغات و بزبان حیوانات بعضی تفسیر کردند به قضاوت بر طبق بیّنه و یمین لکن فصل مقابل وصل است بمعنی

تمیز بین حق و باطل و این دو را از یکدیگر جدا میکند که حق مشوب به باطل نباشد و به باطن حکم مینماید غیر از سایر انبیاء که مأمور بظاهر هستند و لو باطن بر آنها مکشوف باشد مثلا منافق در دستگاه داود نبود که ظاهر مسلمان و باطن کافر ظاهر دوست و باطن دشمن ظاهر بر حسب بیّنه محق ولی باطن غیر محقّ یا بر حسب یمین منکر ولی باطن مدیون و امثال اینها و پیغمبر اکرم و ائمه اطهار و لو علم ببواطن دارند و بسا هم بنحو اعجاز اظهار میکردند لکن مأمور بظاهر بودند.

[سوره ص (۳۸): آیه ۲۱] .... ص : ۲۲۹

وَ هَلْ أَتاکَ نَبَأُ الْخَصْمِ إِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرابَ (۲۱)

و آیا آمد تو را خبر مخاصمه که وارد شدند بر داود موقعی که در محراب اشتغال بعبادت داشت.

کلمات مفسرین در این قصه داود مختلف است و خبری هم در این باب وارد شده و نسبت های ناروایی بحضرت داود داده اند که ملکی بصورت طیری خوش خط و خال آمد نزد محراب داود خواست او را بگیرد پرواز کرد بر بام رفت بالای بام که او را اخذ کند چشمش افتاد در منزل اوریاء که عیالش مشغول به غسل بود عاشق آن شد و بتمهیداتی اوریاء را در جنگ با کفار کشتند پس عیال او را پس از انقضاء عده اختیار کرد لکن چون عصمت انبیاء ثابت و محقق است این نسبت ناروا است حضرت داود نظر ببدن لخت اجنبیّه نمیکند محال است چنانچه در خبر از حضرت رضا (ع) است، در مجلس مأمون که علماء اهل سنت جمع بودند و ارباب مقالات علی ابن جهم بر ردّ عصمت انبیاء این قضیّه را بافتضاح تمام نقل کرد

حضـرت دست به پیشانی خود زد و کلمه استرجاع را گفت و بیان مفصّـلی که نسبت بانبیاء میدهند تهاون در صلوه و فاحشه و قتل نفس العیاذ باللّه سپس حضـرت بیانی فرمود که خلاصه آن اینست که حضرت داود گمان کرد که عالمی بالاتر از خود او نیست چنانچه حضـرت موسی هم این خیال را کرده بود تا خضر را ملاقات کرد که شرح آن را ما در مجلد هشتم سوره کهف آیه ۶۰ الی ۸۲ صفحه ۳۷۷ الی ۳۹۲ بیان کردیم خداوند برای امتحان فرسـتاد چند نفر در غیر موقع قضاوت موقع عبادت او که باعث خوف او شد که شرحش میآید و داود بدون اینکه مطالبه بیّنه و دلیل از مدّعی و بدون اینکه از طرف که منکر بود سؤال کنـد یقین بـدعوی پیـدا کرد و حکم فرمـود و این یـک ترک اولی بیش نبـود و نظیر آن و لـو ترک اولی هم نبـود آیه شـریفه خطاب بحضـرت رسالت عَفَا اللَّهُ عَنْکَ لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ حَتَّی یَتَبَیَّنَ لَکَ الَّذِینَ صَـدَقُوا وَ تَعْلَمَ الْکاذِبِینَ- توبه آیه ۴۳- و اما نسبت بعیال اوریاء اینکه در شریعت بنی اسرائیل بود که اگر کسی مرد یا کشته شد اولیاء و خویشان او سزاوار ترند به ازدواج عیال او مگر آنکه اجازه دهنـد بغیر که ازدواج کنـد و چون اوریاء از دنیا رفت بموت یا قتل و عـدّه منقضـی شـد داود خطبه کرد اولیاء اوریاء از هیبت داود اجازه دادنـد و این هم یک ترک اولی بود با اینکه نود و نه زن داشت او را هم ازدواج نمود و این در نظر بنی اسـرائیل خوش نما نبود چنانچه در نظر مؤمنین در ازدواج عیال زیـد خوش نما نبود با اینکه بامر الهی بود که بداننـد ادعیاء شخص حکم اولاد ندارند.

إِذْ دَخَلُوا عَلى داوُدَ فَفَزِعَ مِنْهُمْ قالُوا لا تَخَفْ خَصْمانِ بَغى بَعْضُنا عَلى بَعْضٍ فَاحْكُمْ بَيْنَنا بِالْحَقِّ وَ لا تُشْطِطْ وَ اهْدِنا إِلى سَواءِ الصِّراطِ (۲۲)

یاد کن زمانی که داخل شدند بر داود پس ترسید و بفزع افتاد گفتند مترس ما آمده ایم مخاصمه و مرافعه داریم بعض ما بر بعضی تعدی و تجاوز کردند پس شما بین ما حکم فرما و هدایت فرما ما را بصراط مستقیم و راه راست.

إِذْ دَخَلُوا عَلى داوُدَ متعلق است بآیه قبل وَ اذْكُرْ عَبْدَنا داوُدَ و از جمله دخلوا و قالوا استفاده میشود که جماعتی بودند و لو ترافع بین دو نفر بود ولی اصحاب طرفین هم آمده بودند حکم قضیّه را درک کنند و بعضی گفتند دو نفر بودند و اقلّ جمع دو نفر است لکن خلاف ظاهر است.

فَفَزِعَ مِنْهُمْ کلمه منهم هم دلیل بر جمع است زیرا از دو نفر داود فزع نمیکند و نمیترسد بآن قوت و قدرتی که داشت که در جنگ با جالوت گفتند سنگ رها میکرد بهر که میزد از گرده او بیرون می آمد و به دیگری اصابت میکرد و او هم کشته میشد.

قالُوا لا تَخَفْ ما برای اذیت به شما نیامده ایم مرافعه داریم برای حکم آمده ایم.

خَصْمانِ بَغى بَعْضُنا عَلى بَعْضٍ دو نفر از ما با هم طرف شده اند یکی بر دیگری ظلم و تعدّی و تجاوز کرده.

فَاحْكُمْ بَيْنَنا بِالْحَقِّ که حق با کدام است و کدام ظالم و ناحق میگوید.

وَ لا تُشْطِطْ شطط جور در حکم است یعنی بر خلاف حق

حکم مفرما.

وَ اهْدِنا إِلی سَواءِ الصِّراطِ ما را هدایت فرما براه راست ما طرفین بآنچه حکم می فرمایی اطاعت میکنیم اختلاف بین دو برادر است یکی از آنها گفت:

[سوره ص (۳۸): آیه ۲۳] .... ص : ۲۳۲

إِنَّ هذا أَخِی لَهُ تِسْعٌ وَ تِسْعُونَ نَعْجَةً وَ لِیَ نَعْجَةٌ واحِدَةٌ فَقالَ أَکْفِلْنِیها وَ عَزَّنِی فِی الْخِطابِ (۲۳)

بدرستی که این برادر من نود و نه گوسفند دارد و من یک گوسفند پس میگوید که این یک گوسفند را هم منضم به گوسفندان من کن و در کفالت من در آور و زور می گوید و برتری پیدا میکند.

إِنَّ هذا أَخِی مقول قول مدّعی است و هذا اشاره بطرف است و تعبیر به اخی اشاره به اینکه با اینکه برادر من است حقوق برادری را مراعات نمیکند.

لَهُ تِسْعٌ وَ تِسْعُونَ نَعْجَةً با اینکه نود و نه گوسفند دارد من طمع بمال او نکردم.

وَ لِیَ نَعْجَةٌ واحِدَةٌ ولی او به یک گوسفند من طمع کرده میخواهد عدد گوسفندان او تکمیل شود صد گوسفند شوند.

فَقالَ أَکْفِلْنِیها باید این یک گوسفند هم در کفالت من درآید و جزو گوسفندان من شود.

وَ عَزَّنِی فِی الْخِطابِ یعنی غالب و قاهر میشود بر من و بتندی بمن خطاب میکند. این مقول قول او است ولی در این دعوی نه مدعی معلوم و نه منکر زیرا اگر یک نعجه در تصرف این

قائل باشد مدّعی صاحب نود و نه است چنانچه ظاهر آیه به قرینه «اکفلنیها» همین است و اگر در تصرف طرف باشد مدعی این قائل است و حضرت داود بدون اینکه بپرسد یک نعجه در تصرّف کیست تا مدّعی و منکر مشخّص شود و از مدّعی طلب بیّنه کند و با نبودن بیّنه قسم متوجه به منکر شود و میتوان گفت علم داشت به واقع مطلب از این جهت.

[سوره ص (۳۸): آیه ۲۴] .... ص : ۲۳۳

قالَ لَقَدْ ظَلَمَکَ بِسُؤالِ نَعْجَتِکَ إِلی نِعاجِهِ وَ إِنَّ کَثِیراً مِنَ الْخُلَطاءِ لَیَبْغِی بَعْضُهُمْ عَلی بَعْضٍ إِلاَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ وَ قَلِیلٌ ما هُمْ وَ ظَنَّ داوُدُ أَنَّما فَتَنَّاهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَ خَرَّ راکِعاً وَ أَنابَ (۲۴)

فرمود هر آینه بتحقیق ظلم کرده تو را بسؤال یک نعجه تو که منضم به نعاج خود کند و بدرستی که بسیاری از شرکاء که اموال آنها مخلوط به یکدیگر است بعضی به بعضی تعدی و تجاوز میکنند مگر مؤمنین کسانی که ایمان دارند و عمل صالح بجا می آورند که بندگان صالح باشند و کم هستند اینها و درک کرد داود که ما او را امتحان کردیم پس افتاد در حال رکوع و انا به کرد در پیشگاه ما.

قالَ لَقَدْ ظَلَمَکَ بِسُؤالِ نَعْجَتِکَ إِلی نِعاجِهِ ممکن است که داود علم بصدق مدّعی پیدا کرد از این جهت این فرمایش را فرمود و نباید بعلم خود حکم کند چنانچه از پیغمبر اکرم است که فرمود

«انما اقضی بینکم بالبیّنات و الایمان»

و همچنین در باب شهادت شهادت علمی کافی نیست بلکه باید حسّی باشد و در باب ایمان بمجرد اظهار و اقرار باید پذیرفت چنانچه میفرماید وَ لا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقی إِلَیْکُمُ السَّلامَ لَسْتَ مُؤْمِناً- نساء آیه ۹۶- و بعید

نیست که بدون بیّنه و یمین و اقرار موجب سوء ظن میشود و همین ترک اولی است.

وَ إِنَّ كَثِيراً مِنَ الْخُلَطاءِ که با هم محشور هستند و اموال آنها مخلوط بیک دیگر است.

لَيَبْغِي بَعْضُهُمْ عَلى بَعْضٍ چنانچه بسیار مشاهده شده آب دیگری را می برد یا در املاک مقداری از مرز خود تجاوز میکند یا در زمین مشترک زائد بر حق خود تصرف میکند یا در بازار زائد بر حق خود برمیدارد و امثال اینها و بغی تعدّی و تجاوز است.

إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ که متدین است بلکه بسا از حق خود صرف نظر میکند که حق دیگری از بین نرود.

وَ قَلِيلٌ ما هُمْ این نوع میان مردم بسیار کم هستند.

وَ ظَنَّ داوُدُ ظاهرا مراد از ظن اطمینان است که تعبیر میکنیم به ظن متأخم بعلم و علم عرفی است که باحتمال خلافش اعتناء نمیکنند.

أَنَّما فَتَنَّاهُ بعضی گفتند ما زائده است یعنی «انا فتناه» و گفته ایم مکرّر که حرف زائده در قرآن نیست و بعید نیست که انّما کلمه واحده باشد که فهمید اینکه این امتحان بوده و از ادات حصر باشد لذا:

فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ استغفار انبیاء برای ترک اولی است نه معصیت زیرا معصوم خیال معصیت در ذهن نمیکند چه رسد بصدور معاصی نه صغیره و نه کبیره و آنچه بعض مفسرین گفتند چون معتقد به عصمت انبیاء نبودند.

وَ خَرَّ راکِعاً وَ أَنابَ رکوع مقابل سجده نیست بقرینه خرّ که خود را انداخت بزمین که همان بخاک انداختن است و انابه و گریه و الحاح در پیشگاه الهی نمود.

[سوره ص (۳۸): آیه ۲۵] .... ص : ۲۳۵

فَغَفَرْنا لَهُ ذلِکَ وَ إِنَّ لَهُ عِنْدَنا لَزُلْفی وَ حُسْنَ مَآبٍ (۲۵)

پس گذشت کردیم از برای او این ترک اولی را و بدرستی که از برای او در نزد ما هر آینه مقام قربی است و بازگشت نیکی.

فَغَفَرْنا لَهُ ذلِکَ البته توقّع از انبیاء و اوصیاء بلکه علماء بیشتر است تا دیگران لذا در حدیث داریم میفرماید «یغفر للجاهل سبعین ذنبا حتی یغفر للعالم ذنبا واحدا.

وَ إِنَّ لَهُ عِنْدَنا لَزُلْفی مقام قرب در پیشگاه الهی بالاتر از انبیاء و ائمه هدی نداریم حتی ملائکه مقربین.

وَ حُسْنَ مَآبٍ که دارد مدتی مدید گریه میکرد و بخاک افتاده و سر برنمیداشت مگر برای اوقات نماز و قضاء حوائج ضروری

[سوره ص (۳۸): آیه ۲۶] .... ص : ۲۳۵

یا داوُدُ إِنَّا جَعَلْناکَ خَلِیفَةً فِی الْأَرْضِ فَاحْکُمْ بَیْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَ لا تَتَّبِعِ الْهَوی فَیُضِلَّکَ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ إِنَّ الَّذِینَ یَضِلُّونَ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذابٌ شَدِیدٌ بِما نَسُوا یَوْمَ الْحِسابِ (۲۶)

یا داود محققا ما تو را مقرر داشتیم خلیفه اللّه باشی در روی زمین پس حکم کن بین ناس بحق و متابعت نکن هوای نفس را پس گمراه میکند تو را از سبیل و راه الهی بدرستی که کسانی که گمراه شدند از راه الهی از برای آنهاست عذاب شدید سختی بواسطه آنکه فراموش کردند روز حساب را.

یا داوُدُ إِنَّا جَعَلْناکَ خَلِیفَةً فِی الْأَرْضِ انبیاء و رسل خلیفه

اللَّه هستند بدلیل قوله تعالی وَ إِذْ قالَ رَبُّکَ لِلْمَلائِکَهِ إِنِّی جاعِلٌ فِی الْأَرْضِ خَلِیفَهً- الایه- بقره آیه ۲۲- و خلیفه خدا را باید خدا جعل فرماید بدست بشر نیست و همچنین خلیفه رسول را باید رسول معین فرماید نایب السلطنه را سلطان معین میکند نایب رئیس را رئیس تعیین می نماید نمیدانم ابو بکر را کی معین کرد برای خلیفه اللهی یک دسته منافقین و معاندین امیر المؤمنین.

فَاحْکُمْ بَیْنَ النَّاسِ پس از جعل خلافت چون واجب است اطاعت او و حرام است مخالفت او پس آنچه حکم فرماید حکم الهی است باید عملی شود چنانچه خلیفه امام را امام معین میفرماید چه نایب خاص باشد مثل نواب اربعه و نواب ائمه و چه نایب عام باشد مثل مجتهد جامع الشرائط که حضرت باقر (ع) فرمود

«انظروا الی رجل منکم روی حدیثنا و نظر فی حلالنا و حرامنا فاجعلوه حکما فانی جاعل لکم حکما فاذا حکم فاتبعوه و الراد علیه کالراد علینا و الراد علینا کالراد علی اللَّه و الراد علی اللَّه فی حد الشرک باللَّه

«منقول بالمعنی و از حضرت بقیه اللَّه است در توقیع شریف

و اما الحوادث الواقعه فارجعوا فیها الی روات احادیثنا فانهم حجتی علیکم و انا حجه اللَّه.

بِالْحَقِّ از روی بینه و یمین و اقرار.

وَ لا تَتَّبِعِ الْهَوی گفتیم دشمن دین و ایمان سه دشمن است اول دنیا که خود را جلوه میدهد بطوری که انسان آخرت را بکلی فراموش میکند. دویم هوای نفس است که انسان را بمتابعت خود دعوت میکند. سیّم شیطان که راه نشان میدهد و بزرگترین آنها

هوای نفس است زیرا دشمن داخلی است اگر مخالفت هوای نفس کند نه دنیا میتواند او را فریب دهد و نه شیطان چنانچه میفرماید أَ فَرَأَیْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ.

فَیُضِلَّکَ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ هوای نفس مایل بسبیل شیطانیست و صدّ عن سبیل اللّه.

إِنَّ الَّذِینَ یَضِلُّونَ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذابٌ شَدِیدٌ زیرا سبیل شیطانی رو به جهنم است و مانع از طریق بهشت و علت عذاب شدید.

بِما نَسُوا یَوْمَ الْحِسابِ بکلی قیامت را فراموش میکند و این خطاب اگر بظاهر به داود است لکن از باب «ایاک اعنی و اسمعی یا جاره» است و الّا داود معصوم است و از این مخاطرات مصون است.

[سوره ص (۳۸): آیه ۲۷] .... ص : ۲۳۷

وَ ما خَلَقْنَا السَّماءَ وَ الْأَرْضَ وَ ما بَیْنَهُما باطِلًا ذلِکَ ظَنُّ الَّذِینَ کَفَرُوا فَوَیْلٌ لِلَّذِینَ کَفَرُوا مِنَ النَّارِ (۲۷)

و ما خلق نکردیم آسمان و زمین را بیهوده و باطل این گمان کسانی است که کافر شدند پس وای بحال کسانی که کافر شدند از آتش جهنّم.

وَ ما خَلَقْنَا السَّماءَ وَ الْأَرْضَ وَ ما بَیْنَهُما باطِلًا خداوند حکیم است تمام افعالش از روی حکمت و مصلحت است خواه ما حکمت و مصلحت آن را درک کنیم یا نکنیم او عالم بجمیع حکم و مصالح است خداوند این دستگاه وسیع را برای انس و جن و ملک خلق فرمود و آنها را برای عبادت وَ ما خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لِیَعْبُدُونِ- و الذّاریات آیه ۵۶- و حکمت خلقت اینها برای این است که قابلیت فیوضات و نعم آخرت پیدا کنند و دستگاه آخرت برای بروز کرم و رحمت و تفضّل و عنایات او است با اینکه حکمتهای زیادی دارد که

جز خود او نمیداند.

ذلِکَ ظَنُّ الَّذِینَ کَفَرُوا که گمان میکننـد فقط برای این چهار روزه دنیا است که بجان هم بریزنـد و خون یکدیگر را بخورند و مال یکدیگر را ببرند و این امر بسیار باطلی است با اینکه دنیا محفوف ببلاء است و چهار صباحی بیش نیست که امیر المؤمنین در خبر است فرمود

خلقتم للبقاء لا للفناء.

فَوَیْلٌ لِلَّذِینَ کَفَرُوا مِنَ النَّارِ آن ناری که کوه ها و آسمانها و زمین طاقت آن را ندارند.

[سوره ص (۳۸): آیه ۲۸] .... ص : ۲۳۸

أَمْ نَجْعَلُ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ کَالْمُفْسِدِینَ فِی الْأَرْضِ أَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِینَ کَالْفُجَّارِ (۲۸)

آیا ما قرار میدهیم کسانی را که ایمان آوردند و اعمال صالحه بجا آوردند مثل کسانی که افساد میکنند در روی زمین یا اینکه قرار میدهیم اهل تقوا را مثل فجّار و فسّاق.

این کفّار و مشرکین که میگوینـد همین دنیا است و بس و بعـد از مردن خبری نیست صـرفه با فساق و فجار و ظلمه و مفسدین است و مؤمن صالح متقی در دنیا در شکنجه آنها است و پس از مردن خبری نیست اگر چنین باشد خداوند ظالم است که آنها را مسـلط کرده بر سـر اینها، آنها در لـذت و خوشـگذرانی و هوی پرستی و بزرگی باشـند و اینها در ذلت و جلوگیری از لذائذ دنیوی و حقارت و بدبختی باشند هرگز چنین نیست خداوند دارای قرار داده دار جزاء و پاداش عمل فَمَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ خَیْراً یَرَهُ وَ مَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ شَرًّا یَرَهُ- زلزال آیه ۷ و ۸- «الناس مجزیون باعمالهم ان خیرا فخیر و ان شرّا فشرّ» لذا میفرماید:

أَمْ نَجْعَلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ كَالْمُفْسِدِينَ فِي الْأَرْضِ استفهام انكارى است يعنى هرگز چنين نيست كسانى كه ايمان و عمل صالح دارند جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها وَ نِعْمَ أَجْرُ الْعامِلِينَ و كسانى كه مفسد در زمين هستند جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَها فَبِئْسَ الْمِهادُ.

أَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِينَ كَالْفُجَّارِ اهل تقوى لَهُمْ غُرَفٌ و فجّار وَ السَّلاسِلُ يُسْحَبُونَ.

[سوره ص (۳۸): آيه ۲۹] .... ص : ۲۳۹

كِتابٌ أَنْزَلْناهُ إِلَيْكَ مُبارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آياتِهِ وَ لِيَتَذَكَّرَ أُولُوا الْأَلْبابِ (۲۹)

اين قرآن مجيد كتابى است كه نازل كرديم او را بسوى شما با بسيار بركات كه در او است براى اينكه امت تدبر كنند آيات او را و براى اينكه متذكر شوند صاحبان عقل و ادراك.

(كتاب) يكى از اسامى قرآن كتاب است و در مجلد اول اين تفسير در اول سوره بقره آيه شريفه الم ذلِكَ الْكِتابُ لا رَيْبَ فِيهِ اسامى قرآن را ذكر كرده ايم و لو اينكه مكتوبا نازل نشده بلكه بر قلب مطهر مقروا نازل شده چنانچه ميفرمايد وَ إِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعالَمِينَ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ- شعراء آيه ۱۹۲ الى ۱۹۴ لكن پس از تلاوت پيغمبر كتّاب وحى مى نوشتند و مجموع بين الدفّتين شد لذا اطلاق كتاب بر او شده است.

أَنْزَلْناهُ إِلَيْكَ مراتب نزول قرآن را مكرّرا بيان كرده ايم و يكى از خصوصيات مراتب نزول اين است كه ابتداء و انتهاى او پيغمبر اكرم بوده اوّل مرتبه نزول در همان عالم انوار بنور مقدس او افاضه شد و آخرين مراتبش بر قلب مطهر او.

(مبارک) برکات قرآن بسیار است یکی هدایت که می فرماید هُدیً لِلْمُتَّقِینَ اول بقره، یکی شفاء و رحمت که میفرماید وَ نُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ ما هُوَ شِفاءٌ وَ رَحْمَهٌ لِلْمُؤْمِنِینَ وَ لا یَزِیدُ الظَّالِمِینَ إِلَّا خَساراً- اسراء آیه ۸۴- یکی تدبّر در آیات آن عبرت بگیرند از قضایای امم سابقه و متعظ شوند به مواعظ آن منتهی شوند نواهی او را مطیع شوند اوامر او را عمل کنند به دستورات و احکام او تلاوت کنند آیات او را تمسک باو کنند شفیع خود قرار دهند و غیر اینها از برکات که باعث حفظ از کلیّه آفات و بلیات میشود.

لِیَدَّبَّرُوا آیاتِهِ تدبر و تفکر و تأمل قریب المعنی است لکن کسانی که متذکر میشوند و پند میگیرند.

وَ لِیَتَذَکَّرَ أُولُوا الْأَلْبابِ صاحبان عقل تمام بشر عقل دارند لکن آنهایی که عقل خود را منکوب هوای نفس کردند أَ فَلَمْ یَسِیرُوا فِی الْأَرْضِ فَتَکُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ یَعْقِلُونَ بِها- الی قوله- وَ لکِنْ تَعْمَی الْقُلُوبُ الَّتِی فِی الصُّدُورِ- حج آیه ۴۵- و از امیر المؤمنین است فرمود

«العقل ما عبد به الرحمن و اکتسب به الجنان»

پرسیدند پس در معاویه چه بود فرمود نکری و شیطنت.

[سوره ص (۳۸): آیه ۳۰] .... ص: ۲۴۰

وَ وَهَبْنا لِداوُدَ سُلَیْمانَ نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ (۳۰)

و ما بخشیدیم از برای داود سلیمان را که به او همچه فرزندی عنایت کردیم سلیمان خوب بنده ای بود محققا او در پیشگاه احدیّت اوّاب بود.

یعنی دائما مشغول ذکر خدا و عبادت او بود حضرت داود و سلیمان علاوه از مقام نبوت و رسالت مقام سلطنت و ریاست هم داشتند

حتی بر طایفه جن و طیور و حیوانات و زبان آنها را میدانستند که میفرماید وَ حُشِرَ لِسُلَیْمانَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ وَ الطَّیْرِ- نمل آیه ۲۰- حتی زبان مورچه را میدانست که در همان سوره نمل میفرماید قالَتْ نَمْلَةٌ- الی قوله- فَتَبَسَّمَ ضاحِکاً مِنْ قَوْلِها- آیه ۱۸- و از غرائب امور اینکه حقیر در عالم رؤیا مشرف شدم خدمت حضرت سلیمان بالای تخت عظیمی نشسته با حشمت و جلالی و پس از سلام خدمتش عرض کردم یک نفر از علماء ما در مقام اثبات افضلیت حضرت خاتم بر سایر انبیاء بیاناتی دارد تا باسم مبارک شما میرسد میگوید «کم فرق بین من عرض علیه مفاتیح الدنیا فلم یقبلها و بین من قال هبنی ملکا لا ینبغی لاحد من بعدی» فرمود ما هم برای دنیا نخواستیم عرض کردم چرا لا یَنْبَغِی لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِی؟ فرمود این معنی نیست که بدیگران ندهی معنی این است که بهر که هر چه میخواهی عنایت کنی به من زیادتر مرحمت فرما چنانچه شما در دعای کمیل میخوانید

«و اجعلنی من احسن عبادک نصیبا عندک و اقربهم منزله منک و اخصهم زلفه لدیک»

عرض کردم در قرآن میفرماید و الشیاطین مغلوله چه نحوه آنها را غلّ میفرمودی فرمود غلهای آنها غیر از این غلها بود.

[سوره ص (۳۸): آیه ۳۱] .... ص : ۲۴۱

إِذْ عُرِضَ عَلَیْهِ بِالْعَشِیِّ الصَّافِناتُ الْجِیادُ (۳۱)

یاد کن زمانی که آوردند در مقابل حضرت سلیمان اسب هایی که یک دست بالا گرفته و بر سه قاعده ایستاده اسبهایی بسیار خوب.

إِذْ عُرِضَ عَلَیْهِ بِالْعَشِیِّ الصَّافِناتُ الْجِیادُ نظر به اینکه حضرت

سلیمان مأمور به جهاد بود دستور داد که اسب ها را مرتب کنند آوردند در طرف عصر بود بنظر مبارکش برسانند بسیار خشنود شد و چون حضرت سلیمان دائما مشغول ذکر و اوراد بود در طرف عصر که این اسبها را آوردند یک قسمت متوجه آنها شد و از ذکر معمولی قدری کاسته شد آن را خطایی از خود تصور کرد در مقام توبه و انابه و استغفار برآمد.

[سوره ص (۳۸): آیه ۳۲] .... ص : ۲۴۲

فَقالَ إِنِّی أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَیْرِ عَنْ ذِکْرِ رَبِّی حَتَّی تَوارَتْ بِالْحِجابِ (۳۲)

پس فرمود بدرستی که من دوست داشتم دوستی این اسبها را و از ذکر پروردگار باز شدم تا غروب آفتاب.

بعضی گفتند صلوه فریضه عصر بوده که از او فوت شده بعضی گفتند وقت فضیلتش گذشته بود بعضی گفتند نماز نافله بوده لکن در آیه اسمی از نماز نیست و لو اطلاق ذکر بر نماز شده لکن بواسطه اشتمال نماز است بر ذکر و در قرآن مجید تقابل انداخته بین نماز و ذکر میفرماید وَ أَقِمِ الصَّلاهَ إِنَّ الصَّلاهَ تَنْهی عَنِ الْفَحْشاءِ وَ الْمُنْکَرِ وَ لَذِکْرُ اللَّهِ أَکْبَرُ- عنکبوت آیه ۴۴- و بسیار از مؤمنین بالاخص انبیاء و ائمه دائم الذکر بودند حتی در حال تخلّی که فرمود

و لذکر اللَّه حسن فی کل حال

و موقعی که این اسبها را آوردند به نظر سلیمان برسانند بسیار او را خوش آورد و توجه کرد و در این حال از ذکر باز شد و این را یک خطاء بزرگی دید و غایت چیزی که بتوانیم بگوئیم یک ترک اولی بیشتر نبود با حفظ مقام عصمت که خطاء و اشتباه و نسیان در آنها نیست.

[سوره ص (۳۸): آیه ۳۳] .... ص : ۲۴۲

رُدُّوها عَلَیَّ فَطَفِقَ مَسْحاً بِالسُّوقِ وَ الْأَعْناقِ (۳۳)

فرمود برگردانید این اسبها را بسوی من پس دست محبت کشید بر ساقهای آنها و گردنهای آنها.

بعض مفسرین گفتند مراد از «فطفق» یعنی گردن اسبها را و ساقهای آنها را زد و بقتل رسانید بواسطه اینکه شما مرا از ذکر خدا غافل کردید وای به این تفسیر زیرا اسبها چه گناهی کرده بودند به علاوه که برای جهاد با کفّار تدارک شده بعلاوه تضییع مال حرام است و ظلم بحیوانات جایز نیست بعلاوه کلمه (مسحا) دست کشیدن است نه گردن زدن.

[سوره ص (۳۸): آیه ۳۴] .... ص : ۲۴۳

وَ لَقَدْ فَتَنَّا سُلَیْمانَ وَ أَلْقَیْنا عَلی کُرْسِیِّهِ جَسَداً ثُمَّ أَنابَ (۳۴)

و هر آینه بتحقیق ما آزمایش کردیم سلیمان را و القاء کردیم بر کرسی او جسدی را پس از آن رجوع نمود.

این آیه شریفه را بانحاء مختلف تفسیر کردند بعضی گفتند سلیمان فرمود من از هر یک زوجات خود فرزندی پیدا میکنم که مجاهد فی سبیل اللّه باشد و چون نگفت ان شاء اللّه از هیچ کدام آنها فرزند پیدا نکرد مگر یک از آنها آنهم سقط شد و مرده بدنیا آمد او را گذاردند روی تخت جسد بی روح. بعضی گفتند فرزندی داشت بسیار باو علاقه داشت روزی ملک الموت بر سلیمان وارد شد و بسیار باین فرزند نگاه میکرد سلیمان خائف شد او را سپرد بدست شیاطین او را بردند در ابرها آنجا قبض روح او شد آوردند روی تخت سلیمان انداختند بعضی گفتند سلطنت سلیمان در اثر خاتم او بود و موقعی که برای قضاء حاجت میرفت به دست یکی از زوجات می سپرد یک روز شیطانی از آن زوجه ربود و در دریا انداخت و چند روزی سلیمان مخفی بود

تـا از صـیادی مـاهی گرفت و چون شـکم او را پاره کرد انگشتر در شـکم او بود تمام اینها کـذب است زیرا پیغمبر اگر خبر از آینـده بدهـد و واقع نشود کـذب گفته و از تقـدیر الهی بعد از بلوغ اجل هر جا باشد نمیتوان جلوگیری کرد و دسـتگاه نبوت و رسـالت و سـلطنت مـوهبت الهی است منوط و مربوط به انگشـتر نیست و شـیاطین هم همچه قـدرتی ندارنـد و آنچه بنظر اقرب میآیـد و بر طبقش هم خبر داریم اینکه امتحان حضـرت سـلیمان این بود که مریض شـد باندازه ای که بـدن از حس و حرکت افتـاد و توهم کردنـد که از دنیـا رفته و روی تخت افتـاد سـپس خداونـد شـفا عنـایت فرمود و سـلیمان دانست که این مرض، و کسالت در اثر آن ترک اولی بود:

[سوره ص (۳۸): آیه ۳۵] .... ص : ۲۴۴

قالَ رَبِّ اغْفِرْ لِی وَ هَبْ لِی مُلْکاً لا یَنْبَغِی لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِی إِنَّکَ أَنْتَ الْوَهَّابُ (۳۵)

عرض کرد پروردگار من بیامرز مرا و از این ترک اولی صـرفنظر فرما و بمن موهبت فرما ملکی و سـلطنتی که سـزاوار نباشد از برای احدی بعد از این بدرستی که تو بخشنده هستی.

شرح این آیه قبلا در اثر رؤیای حقیر گذشت و بهترین بیانات همان فرمایش خود سـلیمان است و از این آیه استفاده میشود که ملک و سلطنت سلیمان موهبت الهی بود نه انگشتر چنانچه گذشت.

تنبیه: وجود مقدس پیغمبر اکرم و ائمه اطهار مسـلما بضـرورت مذهب شـیعه سـلطنت و قدرت آنها فوق سلطنت سلیمان و داود بود و در بسـیار از موارد هم از آنها بروز کرده شاید هزار مورد بلکه از قبور آنها و توسـلات به آنها آثار غریبه ظاهر شده لکن چون آنها مأمور به ظاهر بودند خودداری میکردند ولی این مقام برای آنها پس از

ظهور حضرت بقیه اللّه و دوره رجعت ائمه ظاهر میشود.

[سوره ص (۳۸): آیه ۳۶] .... ص : ۲۴۵

فَسَخَّرْنا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ رُخاءً حَيْثُ أَصابَ (۳۶)

پس از این دعا مسخر کردیم برای سلیمان باد را که جریان پیدا میکرد با ملایمت هر جایی که سلیمان اراده میکرد اصابت کند میکرد.

و در جای دیگر میفرماید وَ لِسُلَيْمانَ الرِّيحَ غُدُوُّها شَهْرٌ وَ رَواحُها شَهْرٌ وَ أَسَلْنا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِ وَ مِنَ الْجِنِّ مَنْ يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَ مَنْ يَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ أَمْرِنا نُذِقْهُ مِنْ عَذابِ السَّعِيرِ يَعْمَلُونَ لَهُ ما يَشاءُ مِنْ مَحارِيبَ وَ تَماثِيلَ وَ جِفانٍ كَالْجَوابِ وَ قُدُورٍ راسِياتٍ- سبأ آیه ۱۱ و ۱۲- تفسیرش در محلش گذشت، و تسخیر باد به این بود که تخت سلیمان را با آنچه روی او بود از خدم و لشکریان بلند می کرد مثل هواپیما از این شهر به آن شهر.

[سوره ص (۳۸): آیه ۳۷] .... ص : ۲۴۵

وَ الشَّياطِينَ كُلَّ بَنَّاءٍ وَ غَوَّاصٍ (۳۷)

و شیاطین در تحت فرمان او بودند یک دسته برای ساختمان قصر و عمارات و یک دسته برای غواصی در دریا، و اخراج جواهرات.

در اینجا تعبیر به شیاطین فرموده و در سوره سبأ تعبیر به جن شده و طائفه جن دو قسمت هستند مؤمنین جن و متمردین نظیر انسان مؤمن و کافر و همین نحوی که مؤمنین انس بسیار قلیل هستند و کفّار و مشرکین و ضالین و منافقین و مرتدین بسیار هستند همین نحو جن مؤمنین آنها قلیل هستند و متمردین کثیر و متمردین آنها را شیاطین می گویند و از مجموع آیتین استفاده میشود که مؤمنین جن و شیاطین هر

دو طایفه در تحت فرمان بودند غایه الامر مؤمنین آنها از روی میل و شوق و رغبت انجام میدادند و شیاطین از روی کره و اجبار و اگر احیانا مخالفت میکردند و تمرد می نمودند در این سوره میفرماید:

[سوره ص (۳۸): آیه ۳۸] .... ص : ۲۴۶

وَ آخَرِينَ مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفادِ (۳۸)

و دیگران از شیاطین بسته می شدند در غلها و زنجیرها.

و در سوره سبأ میفرماید: وَ مَنْ يَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ أَمْرِنا نُذِقْهُ مِنْ عَذابِ السَّعِيرِ و شاید بتوان گفت که آنها را هم دو نحوه عذاب می کردند یک قسمت آنها را حبس میکردند در غل و زنجیر و یک قسمت آنها را در آتش معذب میکردند.

[سوره ص (۳۸): آیه ۳۹] .... ص : ۲۴۶

هذا عَطاؤُنا فَامْنُنْ أَوْ أَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسابٍ (۳۹)

این است عطاء ما پس منّت بگذار یا نگهدار بدون حساب.

این آیه شریفه را چند تفسیر کردند لکن آنچه بنظر می آید و از ظاهر آیه استفاده می شود اینکه خطاب بحضرت سلیمان است.

هذا عَطاؤُنا این ملک و سلطنتی که طلب کردی ما به تو عنایت کردیم.

فَامْنُنْ هر کدام از این شیاطین را که در غل و زنجیر کشیدی خواستی رها کنی و منّت بر او بگذاری اختیار داری.

أَوْ أَمْسِكْ خواستی در حبس بماند زیر زنجیر آنهم اختیار داری بِغَيْرِ حِسابٍ مسئولیتی نداری البته انبیاء هم تا امری صلاح نباشد انجام نمیدهند، حضرت سلیمان آن شیاطین که اگر رها کند دیگر مخالفت نمیکنند و انجام وظیفه میکنند رها میکرد و آنهایی که باز سرپیچی میکنند نگاه میداشت.

[سوره ص (۳۸): آیه ۴۰] .... ص : ۲۴۷

وَ إِنَّ لَهُ عِنْدَنا لَزُلْفی وَ حُسْنَ مَآبٍ (۴۰)

و محققا از برای سلیمان در پیشگاه ما هر آینه مقام قربی است و نیکو بازگشتی.

مکرر گفته ایم که افعال الهی تمام موافق حکمت و مصلحت و صحیح و بجا و بموقع و حسن است هر که هر چه قابلیت تفضل دارد باو تفضل میفرماید و هر که استحقاق عذاب دارد اگر قابلیت عفو دارد، عفو میفرماید و اگر لیاقت ندارد بقدر استحقاقش عذاب میفرماید و چه مقامی بالاتر از سعادت دنیا و آخرت و خیر دنیا و آخرت است گفتند چهار نفر روی زمین مالک تمام صفحه زمین شدند و کره زمین در تصرّف آنها درآمد دو نفر مؤمن صالح و دو نفر کافر ظالم فاسق، اما دو نفر مؤمن ذی القرنین بود و حضرت سلیمان و اما دو نفر کافر بخت النصر بود و شداد.

[سوره ص (۳۸): آیه ۴۱] .... ص : ۲۴۷

وَ اذْکُرْ عَبْدَنا أَیُّوبَ إِذْ نادی رَبَّهُ أَنِّی مَسَّنِیَ الشَّیْطانُ بِنُصْبٍ وَ عَذابٍ (۴۱)

و یاد کن یا رسول اللّه عبد ما را ایوب زمانی که عرض کرد و خدای خود را خواند پروردگار من تماس پیدا کرده مرا شیطان برنج و زحمت و آزار و اذیت.

اخبار در باب رنج ایوب بسیار و مفصل است لکن بسیاری از آنها بر خلاف معتقدات شیعه درباره انبیاء است ما از آنها اعراض میکنیم و فقط اکتفاء می کنیم بحدیث شریفی که از ابن بابویه مسندا از حضرت صادق از پدر بزرگوارش علیهما السلام نقل فرموده که خلاصه بعض جملاتش اینست که فرمود:

ان ایوب مع جمیع ما ابتلی به لم ینتن له رائحه و لا قبحت له صوره و لا خرجت منه مدّه من دم و لا قیح و لا استقذره

احد رآه و لا استوحش منه احد شاهده و لا تدوّد شی ء من جسده و هکذا یصنع اللَّه عز و جل بجمیع من یبتلیه من انبیائه و اولیائه المکرمین علیه و انما اجتنبه الناس لفقره و ضعفه فی ظاهر امره لجهلهم بماله عند ربه و قد قال النبی (ص) اعظم الناس بلاء الانبیاء ثم الامثل فالامثل- الحدیث

چنانچه در حدیث است

(البلاء موکل بالانبیاء ثم الاولیاء ثم الامثل فالامثل)

برویم در شرح و تفسیر آیه شریفه.

(وَ اذْکُرْ عَبْدَنا أَیُّوبَ) ایوب طبق حدیثی که از تحفه الاخوان از حضرت صادق روایت کرده ابن موص بن رعویل بن عیص بن اسحق ابن ابراهیم بود و پدرش مکنت زیادی داشت از مواشی، شتر، گاو گوسفند، و مزارع و باغات و تماما به میراث به ایوب رسید و سی سال از عمر شریفش گذشت و عیالش مسماه به رحمه بنت افرائیم بن یوسف علیه السلام و شبیه ترین خلق خدا بود به یوسف در زیبایی و صباحت که پدرش خواب دید که یوسف پیراهن خود را به رحمه پوشانید و رحمه در شام بود ایوب از محل خود با اموال جزیلی رفت در شام نزد پدر رحمه بخواستگاری اجابت شد او را تزویج کرد خداوند از رحمه به ایوب دوازده پسر و دوازده دختر داد دوازده شکم زائید یک پسر و یک دختر و از حسن اخلاق او و رفتار او با ایتام و ضعفاء و فقراء و احسان او، و ضیافتهای او تمام به او اقبال کردند و با او نماز میکردند و از محضرش استفاده میکردند و اخذ احکام می نمودند و خداوند برای امتحان که هر بنده را به انحاء مختلف امتحان میکند که هم مقام اولیاء و ثبات قدم آنها ظاهر و مکشوف شود و هم کسانی که بواسطه اغراضی ایمان آوردند و حقیقت نداشته فاش شود، اهل حق اندر بلاء لذّت می برند.

در بلا خوش می کشم لذات او مات اویم مات او ببینید ابی عبد اللّه علیه السلام در گودال قتلگاه چه میگوید:

«الهی رضا بقضائک صبرا علی بلائک لا معبود سواک یا غیاث المستغیثین»

خداوند شیطان را مسلّط کرد اوّلا بر مال ایوب تماما از بین رفت از مزارع و مواشی، ثانیا بر اولاد او تمام هلاک شدند، ثالثا بر بدن او مریض شد دیگر احدی بسراغ او نیامد فقط عیال او پرستار او بود و هر چه بلاء سخت میشد شکر گزاری او و عبادتش بیشتر می شد، تا رسید کار بجایی که عیالش میرفت خدمتکاری میکرد و برای او تحصیل دوا و غذا می نمود تا روزی در خانه ای میخواستند دختر خود را تزویج کنند به او گفتند اگر گیسوانت را میدهی ما عاریه کنیم به گیس دخترمان به تو میدهیم آنچه میخواهی ناچار داد شیطان آمد نزد ایوب و نسبت زشتی به عیالش داد و از این جهت گیسوان او را بریدند قسم یاد کرد که اگر آمد و گیسوانش بریده شده صد تازیانه باو بزنند موقعی که آمد دید بریده شده جهت پرسید شرحش را بیان کرد دیگر طاقت او تمام شد چون غیره اللّه بود عرض کرد:

أَنِّی مَسَّنِیَ الشَّیْطانُ بِنُصْبٍ وَ عَذابٍ.

حقیر و لو در جایی ندیدم و لکن بقلبم الهام شد که این نصب و عذاب همین خبری بود که شیطان بایوب داده بود و طاقت او تمام شد چنانچه ابی عبد اللّه الحسین هم در همان حال که روی زمین افتاده دید لشگر حمله کردند بخیمه گاه طاقت نیاورد با سر زانو رو بآنها رفت و فریاد زد: یا شیعه آل ابی سفیان انا الذی اقاتلکم و انتم تقاتلونی

و النساء لیس علیهن جناح تا لشگر را برگردانید و اما نسبت باموال و اولاد و بدن شیطان قدرتی نداشته و اللّه العالم خداوند کلیه بلیات را از او دفع فرمود خطاب شد باو:

[سوره ص (۳۸): آیه ۴۲] .... ص : ۲۵۰

ارْکُضْ بِرِجْلِکَ هذا مُغْتَسَلٌ بارِدٌ وَ شَرابٌ (۴۲)

پاشنه پا را بر زمین بزن چشمه آبی ظاهر شود این آب مغتسل تو باشد و آب سرد گوارایی است از آن بیاشام غسل کرد و آشامید بکلی مرض رفع شد.

[سوره ص (۳۸): آیه ۴۳] .... ص : ۲۵۰

وَ وَهَبْنا لَهُ أَهْلَهُ وَ مِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنَّا وَ ذِکْری لِأُولِی الْأَلْبابِ (۴۳)

و بخشیدیم برای او اهل او را تمام اولادهایی که تلف شده بودند چه قبل از کسالت او و چه در حال کسالت او زند شدند و خداوند مثل آنها را هم به او عنایت فرمود که آنها مضاعف شدند و این موهبت رحمتی بود و تفضلی در حق ایوب و یادآوری برای صاحبان لبّ و عقل و ادراک.

که تمام افعال الهی چه اخذ و چه اعطاء چه نعمت و بلاء از روی حکمت و مصلحت است انسان باید در بلاء صبر کند و در نعمت شکر إِنَّما یُوَفَّی الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَیْرِ حِسابٍ- زمر آیه ۱۳- لَئِنْ شَکَرْتُمْ لَأَزِیدَنَّکُمْ ابراهیم آیه ۷- حتی در اخبار دارد که مواشی و مزارع او دو برابر شد.

[سوره ص (۳۸): آیه ۴۴] .... ص : ۲۵۰

وَ خُذْ بِیَدِکَ ضِغْثاً فَاضْرِبْ بِهِ وَ لا تَحْنَثْ إِنَّا وَجَدْناهُ صابِراً نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ (۴۴)

و بگیر بدست خود یک دسته ترکه پس بزن به آن دسته و ضغث و حنث قسم نکرده ای محققا ما یافتیم ایوب را صابر.

نظر به اینکه قسم یاد کرده بود که اگر گیسوان رحمه بریده شده صد تازیانه به او بزند و چون رحمه آمد و گیسوانش بریده شده بود و دید

بی تقصیر است متحیر شد اگر بخواهد بقسم خود عمل کند ظلم در حق او است و اگر صرفنظر کند حنث یمین است و هر دو حرام است خداوند دستور داد که صد ترکه یک مرتبه باو بزنند که نه حنث یمین شود و نه ظلم بطرف و این حکم در شریعت اسلام هم جاری شد که اگر مردی زنا کرد یا زنی زنا داد لکن مریض است یا ضعیف است که اگر بر او حد جاری شود تلف میشود باید همین معامله را با او کرد و در اخبار تمسک بهمین آیه کرده اند و از مفاد آیه و لسان اخبار ممکن است استفاده عموم کرد مثل مجنون و غیر بالغ و صاحبان اعذار آنها را هم بهمین نحو رفتار کرد نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ نیکو بنده ای بود ایّوب بدرستی که او بازگشتش در هر حالی بخدا بود.

هر چه بلاء شدیدتر میشد بر صبرش افزوده می شد و شکرش بیشتر می شد و عبادتش زیادتر میشد بسیار مقام بلندی است که خدا بفرماید نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ و گفتند علّت معمم است که اگر بگویند «الخمر حرام لانه مسکر» دلالت دارد بر حرمت جمیع مسکرات و لو اطلاق خمر بر او نشود و در اینجا دلالت دارد بر خوبی هر بنده ای که اوّاب باشد و لو ایوب نباشد.

[سوره ص (۳۸): آیه ۴۵] .... ص : ۲۵۱

وَ اذْکُرْ عِبادَنا إِبْراهِیمَ وَ إِسْحاقَ وَ یَعْقُوبَ أُولِی الْأَیْدِی وَ الْأَبْصارِ (۴۵)

و یاد کن بندگان ما را ابراهیم و اسحق و یعقوب صاحبان ایادی و ابصار بودند.

وَ اذْکُرْ عِبادَنا إِبْراهِیمَ که یک تنه در مقابل یک دنیا مشرک قیام کرد و اصنام آنها را در هم شکست و قدرت نمایی های دیگر حتّی با

نمرود محاجّه کرد.

وَ إِسْحاقَ که وصیّ حضرت ابراهیم بود و نامش اسرائیل بود و تمام انبیاء بنی اسرائیل از نسل او بودند و نسلش تا دامنه قیامت باقی است.

وَ یَعْقُوبَ که شرح حال او و بکاء او در سوره یوسف مفصّلا گذشت.

أُولِی الْأَیْدِی وَ الْأَبْصارِ ایدی جمع ید و از برای ید اطلاقاتی است: ید جارحه، ید ذی الحق که می گویی «لفلان علیّ ید» ید قوت و قدرت یَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَیْدِیهِمْ ید بذل و احسان و انفاق قالَتِ الْیَهُودُ یَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَیْدِیهِمْ وَ لُعِنُوا بِما قالُوا بَلْ یَداهُ مَبْسُوطَتانِ یُنْفِقُ کَیْفَ یَشاءُ- مائده آیه ۶۹- و در اینجا قیام بوظائف عبودیت است شخصی عبادت تزکیه اخلاق و نوعی ارشاد و هدایت. و ابصار جمع بصر است بمعنی بینایی قلب بنور علم و معرفت و بالجمله جامع علم و عمل هر دو بودند که در حدیث است که افراد انسان چهار قسم هستند

«عالم متمسّک و عالم متهتّک و جاهل متنسّک و جاهل متهتّک»

اولی اهل نجات و بقیّه اهل عذاب. «عالم بی عمل و چشمه بی آب یکی است» در قیامت سؤال میشود

«هلا عملت»

عذر می آورد نمیدانستم خطاب میرسد

«هلا تعلمت»

انسان بخواهد پرواز کند باوج سعادت دو بال میخواهد علم و عمل و لکن اکثر چشم قلبشان روشن نیست یا به کفر و زندقه کور شده یا بصفات خبیثه مریض شده یا حب شهوات روی او را پوشانیده.

[سوره ص (۳۸): آیه ۴۶] .... ص : ۲۵۲

إِنَّا أَخْلَصْناهُمْ بِخالِصَةٍ ذِکْرَی الدَّارِ (۴۶)

محققا ما اینها را خالص کردیم بخلوص یاد دار آخرت.

إِنَّا أَخْلَصْناهُمْ از صفات خبیثه و اعمال سیئه و وساوس شیطانیه و خیالات فاسده و شهوات نفسانیه و شبهات وارده و عوارض نفسانیه از شک و سهو و نسیان و غفلت و خطا و اشتباه که معنی عصمت است که اولین شرط در انبیاء و اوصیاء است.

بِخالِصَةٍ ذِكْرَى الدَّارِ فقط قلوب اینها متوجه بعالم آخرت و قرب به مقام ربوبی است که عملا بجمیع انحاء عبادات اشتغال دارند و در مقام هدایت و ارشاد دیگران به اندازه قدرت و توانایی کوشش میکنند.

[سوره ص (۳۸): آیه ۴۷] .... ص : ۲۵۳

وَ إِنَّهُمْ عِنْدَنا لَمِنَ الْمُصْطَفَيْنَ الْأَخْيارِ (۴۷)

و محققا اینها نزد ما هر آینه از برگزیدگان بسیار خوب هستند که خداوند انبیاء و اوصیاء آنها را برگزید بر جمیع عالمین چنانچه میفرماید إِنَّ اللَّهَ اصْطَفى آدَمَ وَ نُوحاً وَ آلَ إِبْراهِيمَ وَ آلَ عِمْرانَ عَلَى الْعالَمِينَ ذُرِّيَّةً بَعْضُها مِنْ بَعْضٍ- آل عمران آیه ۳۰- که شامل جمیع انبیاء و اوصیاء آنها میشود و عالمین شامل ملائکه و روحانیین و جن و انس میشود بلکه مقام خلیفه اللّهی به آنها عنایت فرمود که خطاب شد به ملائکه إِنِّي جاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً- بقره آیه ۲۸- و خطاب بداود شد در همین سوره آیه ۲۵: یا داوُدُ إِنَّا جَعَلْناكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ شرحش گذشت و در زیارات ائمّه بسیار داریم خلفاء اللَّه خلیفه اللَّه و رسوله.

[سوره ص (۳۸): آیه ۴۸] .... ص : ۲۵۳

وَ اذْكُرْ إِسْماعِيلَ وَ الْيَسَعَ وَ ذَا الْكِفْلِ وَ كُلٌّ مِنَ الْأَخْيارِ (۴۸)

و یاد کن اسماعیل و یسع و ذا الکفل را و کل اینها از اخیار بودند وَ اذْكُرْ إِسْماعِيلَ ذبیح اللَّه که نسل ابراهیم از این اسماعیل تا

قیامت باقی است و رسول محترم و ائمه اطهار از نسل او هستند و ذراری پیغمبر و ائمه سادات بلکه بسیاری از غیر سادات که از طرف امهات نسبت دارند از ذراری او هستند.

وَ الْیَسَعَ بعضی گفتند یسع بن اخطوب پسر عم الیاس است که خلیفه الیاس بود در بنی اسرائیل.

وَ ذَا الْکِفْلِ بعضی گفتند الیاس است بعضی گفتند پیغمبری بود بعد از سلیمان بحکم داود حکم میکرد بعضی گفتند پیغمبری بود قبل از عیسی مبعوث شده بود بالجمله انبیاء الهی بسیار بودند که معروف به صد و بیست و چهار هزار هستند و قلیل معدودی را خداوند در قرآن مجید ذکر فرموده چنانچه میفرماید وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا رُسُلًا مِنْ قَبْلِکَ مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنا عَلَیْکَ وَ مِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَیْکَ- مؤمن آیه ۷۸- و در سوره نساء بعد از اینکه اسامی بسیاری از آنها را ذکر فرموده میفرماید: وَ رُسُلًا قَدْ قَصَصْناهُمْ عَلَیْکَ مِنْ قَبْلُ وَ رُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَیْکَ وَ کَلَّمَ اللَّهُ مُوسی تَکْلِیماً رُسُلًا مُبَشِّرِینَ وَ مُنْذِرِینَ لِئَلَّا یَکُونَ لِلنَّاسِ عَلَی اللَّهِ حُجَّهٌ بَعْدَ الرُّسُلِ- آیه ۱۶۲ و ۱۶۳-.

وَ کُلٌّ مِنَ الْأَخْیارِ کسانی که خداوند شهادت دهد که وَ کُلٌّ مِنَ الْأَخْیارِ دلالت بالصراحه دارد که به قدر خردلی عیب و نقص در آنها نیست و این فوق مقام عصمت است.

[سوره ص (۳۸): آیه ۴۹] .... ص : ۲۵۴

هذا ذِکْرٌ وَ إِنَّ لِلْمُتَّقِینَ لَحُسْنَ مَآبٍ (۴۹)

این بیانات یادآوری است و از برای متقین بازگشت خوبی است هذا ذِکْرٌ که انبیاء را بخوبی یاد کنید و از آنها سرمشق بگیرید و بر طبق رفتار آنها رفتار کنید و به اخلاق و صفات آنها آشنا شوید و به

جمیع آنها معترف باشید چنانچه در چند موضع از قرآن به این معنی اشاره فرموده:

۱- قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَ ما أُنْزِلَ إِلَيْنا وَ ما أُنْزِلَ إِلى إِبْراهِيمَ، وَ إِسْماعِيلَ وَ إِسْحاقَ وَ يَعْقُوبَ وَ الْأَسْباطِ وَ ما أُوتِيَ مُوسى وَ عِيسى وَ ما أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ- بقره آیه ۱۳۰-.

۲- آمَنَ الرَّسُولُ بِما أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَ الْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَ مَلائِكَتِهِ وَ كُتُبِهِ وَ رُسُلِهِ لا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ- بقره آیه ۲۸۵ - ۳- قُلْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَ ما أُنْزِلَ عَلَيْنا وَ ما أُنْزِلَ عَلى إِبْراهِيمَ، وَ إِسْماعِيلَ وَ إِسْحاقَ وَ يَعْقُوبَ وَ الْأَسْباطِ وَ ما أُوتِيَ مُوسى وَ عِيسى وَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ- آل عمران آیه ۷۸-.

تنبیه: عدم تفرقه بین انبیاء در نبوت و رسالت و آنچه آورده اند از جانب حق بوده و عصمت و طهارت و سایر شئونات نبوت است.

اما در افضلیت تفاوت فاحشی دارند چنانچه میفرماید تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنا بَعْضَهُمْ عَلى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَ رَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجاتٍ- الآیه- بقره آیه ۲۵۴- تا برسد بوجود مقدس پیغمبر ما که تمام جهات افضلیت در او بود خود افضل تمام انبیاء و همچنین اوصیاء طیبین او دینش افضل تمام ادیان کتابش افضل تمام کتب شریعتش افضل تمام شرایع امتش افضل تمام امم.

وَ إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ لَحُسْنَ مَآبٍ مراتب تقوا را در اول سوره بقره و در بسیاری از موارد تذکر داده ایم تقوای از عقائد فاسده و مذاهب

باطله و از اخلاق رذیله و صفات خبیثه و از کبار معاصی بالاخص آنچه باعث زوال ایمان میشود و از ترک فرائض الهی و از کلیه معاصی و از خیالات سوء و از اشتغال بزخارف دنیوی ما زاد از حد ضرورت و لزوم و حسن بازگشت دلالت دارد بر اینکه از اول موت براحتی قبض روح میشود مثل گلی که استشمام کند و خردلی وحشت و اضطراب در قبر و در عالم برزخ و صحرای محشر بر او نباشد (اللّهم اجعلنا من المتّقین بمحمّد و آله الطاهرین صلوات اللّه علیهم اجمعین).

[سوره ص (۳۸): آیه ۵۰] .... ص : ۲۵۶

جَنَّاتِ عَدْنٍ مُفَتَّحَةً لَهُمُ الْأَبْوابُ (۵۰)

بهشت های عدن که تمام درهای آنها بروی انها باز میشود جَنَّاتِ شامل تمام هشت بهشت میشود.

عَدْنٍ بمعنی خلود و ثبات است اشاره بدوام چنانچه باین مناسبت معادن را معادن گفتند ثابت در ارض است.

مُفَتَّحَةً لَهُمُ الْأَبْوابُ هر صفت حمیده و عمل حسنه یک دری است از درهای بهشت که در همین دنیا هر چه از آنها را دارد آن درها بروی او باز میشود.

[سوره ص (۳۸): آیه ۵۱] .... ص : ۲۵۶

مُتَّكِئِينَ فِيها يَدْعُونَ فِيها بِفاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ وَ شَرابٍ (۵۱)

پس از دخول در جنات در قصرهای عالیه بر سریرهای مرصّع و متّکاهای زرباف تکیه می دهند و می طلبند در آن بهشت ها به میوه های بسیار و آب گوارا.

مُتَّكِئِينَ فِيها اشاره به اینکه هیچگونه زحمتی بر آنها نیست که برخیزند بروند میوه و خوراکی بدست آورند.

يَدْعُونَ فِيها آن قدر غلمان و حور مهیا هستند و حاضر بخدمت

که هر چه بخواهند برای آنها فوری حاضر میکنند.

بِفاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ فواکه بهشتی بسیار است

«فیها ما تشتهیه- الانفس و تلذ الاعین و ما خطر علی قلب بشر».

وَ شَرابٍ شرابهای بهشت هم بسیار است أَنْهارٌ مِنْ ماءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَ أَنْهارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ وَ أَنْهارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَ أَنْهارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى رزقنا اللَّه تعالی ان شاء اللَّه.

[سوره ص (۳۸): آیه ۵۲] .... ص : ۲۵۷

وَ عِنْدَهُمْ قاصِراتُ الطَّرْفِ أَتْرابٌ (۵۲)

و نزد این متقین حوریانی هستند که چشم کوتاه کرده و فرو انداخته تمام یک شکل و یک قد و یک سن.

وَ عِنْدَهُمْ قاصِراتُ الطَّرْفِ عِينٌ كَأَنَّهُنَّ بَيْضٌ مَكْنُونٌ- و الصافّات آیه ۴۷- در خبر دارد

«یری مخ ساقیها من وراء سبعین حله کما یری الجواهر تحت الماء و لو سبعین طبقه»

بزبان امروزی لباس بدن نما

[سوره ص (۳۸): آیه ۵۳] .... ص : ۲۵۷

هذا ما تُوعَدُونَ لِيَوْمِ الْحِسابِ (۵۳)

این است آنچه وعده داده شده اید برای روز رسیدگی به حساب هر یک.

الطافی که خداوند باهل ایمان و تقوا دارد منحصر باین ها نیست و به اصطلاح اثبات شی ء نفی ما عدا نمیکند قبل الموت ملائکه بشارت می آورند انوار مقدسه رسول اللَّه و ائمه هدی بالای سرش می آیند و تا اذن ندهد قبض روح نمیشود و ملائکه به استقبالش می آیند و بدیدنش در قبر و قبرش بقدر مد بصر توسعه پیدا میکند و دری از بهشت، به رویش باز میشود و هر روز تحف و هدایا برای او می آید و روحش در وادی السلام با ارواح مؤمنین محشور میشود و صبح قیامت با صورت نورانی

و حلل بهشتی و استقبال ملائکه یا با کفن های خود در طرف راست محشر پای منبر وسیله زیر لوای حمد کنار حوض کوثر خدمت انبیاء و مؤمنین وارد میشود و حساب یسیری و میزان سنگینی و سهولت عبور از صراط تا دخول در بهشت که دیگر تمام شدن ندارد.

[سوره ص (۳۸): آیه ۵۴] .... ص : ۲۵۸

إِنَّ هذا لَرِزْقُنا ما لَهُ مِنْ نَفادٍ (۵۴)

محققا این نحوه است هر آینه روزی دادن ما که نیست از برای او از بین رفتن و تمام شدن.

توضیح اینکه آنچه خداوند عنایت و تفضّل فرماید صدق رزق، و روزی میکند نفس ایجاد و خلق و افاضه حیات و ابقاء آن و ایمان و علم و عقل و اخلاق فاضله و اعمال حسنه و توفیق و تأیید و صحت و سلامت و سایر نعم الهیه ظاهریه و باطنیه دنیویه و اخرویه و هر چه تصور کنی تمام رزق است می گویی در دعا

(اللهم ارزقنی ایمانا ثابتا و عقلا کاملا و لبا راجحا و عملا صالحا و علما نافعا و مالا کثیرا و ادبا بارعا و عمرا طویلا و خیر الدنیا و الاخره و اولادا متقین و ذریه و نعما باقیه و حشرا مع النبیین و الشهداء و الصالحین و شفاعه مقبوله و دعاء مستجابا و حبا لاولیائک و بغضا لأعدائک و دخولا فی جناتک و نجاه من عذابک و رضا بقضائک و صبرا علی بلائک.)

(إِنَّ هذا لَرِزْقُنا) از ابتداء خلقت انوار مقدّسه و ارواح بندگان و عوالم علویه از لوح و قلم و عرش و کرسی و کرات جویه و سماوات، و ملائکه و عوالم سفلیه و عالم آخرت و جنات عالیه و حور و قصور که دیگر ما لَهُ مِنْ نَفادٍ ابد الاباد لا ینفذ ابدا و لا یزول خالدا فیها ابد الابدین و دهر الدّاهرین.

[سوره ص (۳۸): آیه ۵۵] .... ص : ۲۵۹

هذا وَ إِنَّ لِلطَّاغِينَ لَشَرَّ مَآبٍ (۵۵)

این است برای متقین و محققا از برای اهل طغیان و سرکشان هر آینه بد بازگشتی است.

هذا اشاره به آیات قبل است راجع باهل تقوا لذا محل وقف است وقف مطلق.

وَ إِنَّ لِلطَّاغِينَ طاغی کسی را گویند که سرکشی و سرپیچی کند و زیر بار نرود و تمکین نشود و این شامل جمیع طبقات کفار میشود از طبیعی که اعتراف بوجود حق نمیکند و مشرکین که قبول توحید نمی کنند و سایر کفار که تصدیق انبیاء نمی کنند و منافقین که در باطن انکار دارند و ضالّین که در ضلالت و گمراهی و جهالت خود را انداختند و مضلّین که دیگران را از صراط مستقیم بیرون بردند و متکبرین که از تحت فرمان خارج شدند و ظالمین که در حق انبیاء و اولیاء الهی ظلم کردند، و معاندین و ناصبین و مخالفین و منکرین و مبدعین و شاکین و امثال اینها که هیچ گونه مراتب تقوا را ندارند طاغین هستند.

لَشَرَّ مَآبٍ هر آینه بد بازگشتی دارند شری که خدا بفرماید آن است که هیچگونه رایحه خیری در او نباشد و مآب بمعنی بازگشت شامل میشود حال احتضار را الی الابد که اول رجوع و بازگشت حال احتضار آخر دنیا و اول آخرت است نقطه مقابل اهل تقوا ملائکه عذاب می آیند جای او را در جهنم نشان میدهند به اشد انحاء قبض روحش میشود. وَ لَوْ تَرى إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَراتِ الْمَوْتِ وَ الْمَلائِكَةُ باسِطُوا أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمُ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذابَ الْهُونِ- الایه- انعام آیه ۹۳ و قبرش

حفره من حفرات النیران

وَ مِنْ وَرائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلى يَوْمِ

يُبْعَثُونَ

مؤمنون آیه ۱۰۲- و روز بعث هم خطاب میرسد خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُها سَبْعُونَ ذِراعاً فَاسْلُكُوهُ- الحاقه آیه ۳۰ الی ۳۲- سپس خداوند شرّ مآب را تفسیر می فرماید.

[سوره ص (۳۸): آیه ۵۶] .... ص : ۲۶۰

جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَها فَبِئْسَ الْمِهادُ (۵۶)

اوّلا منزلگاه و جایگاه و فرودگاه آنها را معین میفرماید:

جَهَنَّمَ جهنم مجموعا یک حیوانی است شبیه افعی و بقدری بزرگ است که با اینکه تمام کفّار جنّ و انس و سایر فرق ضالّه را در آن بریزند خطاب میرسد يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَ تَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ- ق آیه ۲۹- او را ملائکه عذاب با زنجیرهای آتش می آورند صحرای محشر که میفرماید وَ جِيءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ- الایه- فجر آیه ۲۴- دهن باز کرده و از دهانش آتش شعله میزند مثل اینکه میخواهد تمام اهل محشر را بلع کند که تمام بوحشت می افتند از منظره او.

يَصْلَوْنَها این طاغین را که شرحش بیان شد می اندازند و پرت میکنند در این جهنم با همان وضعی که ذکر شد.

فَبِئْسَ الْمِهادُ این منزلگاه آنها و ثانیا شراب و آب آنها را معین میفرماید:

[سوره ص (۳۸): آیه ۵۷] .... ص : ۲۶۰

هذا فَلْيَذُوقُوهُ حَمِيمٌ وَ غَسَّاقٌ (۵۷)

اینست مکان آنها پس از دخول باید بیاشامند و بچشند حمیم که آب مس گداخته و غساق که از چرک و خون آمیخته شده که میفرمایند لَهُمْ شَرابٌ مِنْ حَمِيمٍ- انعام آیه ۶۹- يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُؤُسِهِمُ الْحَمِيمُ يُصْهَرُ بِهِ ما فِي بُطُونِهِمْ وَ الْجُلُودُ- حج آیه ۲۰- و اوصاف حمیم تقریبا در بیست مورد در قرآن ذکر شده و غساق که میفرماید لا يَذُوقُونَ فِيها بَرْداً وَ لا شَراباً إِلَّا حَمِيماً وَ غَسَّاقاً نبأ آیه ۲۵-.

[سوره ص (۳۸): آیه ۵۸] .... ص : ۲۶۱

وَ آخَرُ مِنْ شَكْلِهِ أَزْواجٌ (۵۸)

و دیگر عذابهایی است شبیه اینها به انواع مختلفه و اوصاف و الوان متعدده که در شدت و عقوبت هم جفت اینها هستند.

مثل شجره زقوم که میفرماید إِنَّها شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِی أَصْلِ الْجَحِیمِ طَلْعُها كَأَنَّهُ رُؤُسُ الشَّیاطِینِ فَإِنَّهُمْ لَآكِلُونَ مِنْها فَمالِؤُنَ مِنْهَا الْبُطُونَ- الصافات آیه ۶۰- و نیز میفرماید إِنَّ شَجَرَةَ الزَّقُّومِ طَعامُ الْأَثِیمِ كَالْمُهْلِ یَغْلِی فِی الْبُطُونِ كَغَلْیِ الْحَمِیمِ- دخان آیه ۴۳- و نیز میفرماید ثُمَّ إِنَّكُمْ أَیُّهَا الضَّالُّونَ الْمُكَذِّبُونَ لَآكِلُونَ مِنْ شَجَرٍ مِنْ زَقُّومٍ فَمالِؤُنَ مِنْهَا الْبُطُونَ- واقعه آیه ۵۱- و مثل مقامع من حدید و الاغلال و السلاسل و اصفاد و لباس قطران که میفرماید وَ تَرَی الْمُجْرِمِینَ یَوْمَئِذٍ مُقَرَّنِینَ فِی الْأَصْفادِ سَرابِیلُهُمْ مِنْ قَطِرانٍ وَ تَغْشی وُجُوهَهُمُ النَّارُ- ابراهیم آیه ۵۰ و ۵۱- و غیر اینها از انحاء عذابها.

[سوره ص (۳۸): آیات ۵۹ تا ۶۰] .... ص : ۲۶۱

هذا فَوْجٌ مُقْتَحِمٌ مَعَكُمْ لا مَرْحَباً بِهِمْ إِنَّهُمْ صالُوا النَّارِ (۵۹) قالُوا بَلْ أَنْتُمْ لا مَرْحَباً بِكُمْ أَنْتُمْ قَدَّمْتُمُوهُ لَنا فَبِئْسَ الْقَرارُ (۶۰)

و این فوجی است که اتباع شما هستند و با شما اقتحام میکنند در عذاب و مجتمع میشوند با شما هیچگونه رحمتی و عنایتی به آنها نمیشود محقّقا آنها هم بآتش شما واصل میشوند و در آتش انداخته میشوند آنها به شما و رؤساء و پیشوایان خود میگویند بلکه شما هیچگونه را حتی و عنایتی ندارید، شما پیشاپیش ما در آتش انداخته شده اید و بر ما مقدم شده اید پس بد جایگاهی است.

اخبار بسیار داریم که دسته اول غاصبین حقوق ائمه اطهار

هستند که به عذابهای مذکوره در آیات قبل معذب میشوند از بنی امیه و بنی العباس و دیگران.

و دسته دوم هذا فَوْجٌ مُقْتَحِمٌ مَعَكُمْ اتباع آنها از مخالفین و معاندین هستند که در تعقیب آنها وارد میشوند و در آیات تعبیر به ضعفاء میکنند و پیشینیان را بمستکبرین و محاجه آنها را با یکدیگر بیان میفرماید:

لا- مَرْحَباً بِهِمْ إِنَّهُمْ صالُوا النَّارِ آنچه عبادت کردند از نماز و روزه و حج و تلاوت قرآن اذکار و غیرها بقدر خردلی ارزش ندارد چون ایمان و ولایت نداشتند که شرط اولی صحت است و میفرماید وَ قَدِمْنا إِلى ما عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْناهُ هَباءً مَنْثُوراً فرقان آیه ۲۵- قالُوا بَلْ أَنْتُمْ لا مَرْحَباً بِكُمْ گفتند ضعفاء و اتباع به رؤساء و اکابر بلکه شما نیست مرحبایی به شما و هیچگونه نیکی و خوبی.

أَنْتُمْ قَدَّمْتُمُوهُ لَنا شما هم در دنیا بر ما جلو افتادید در ضلالت و گمراهی و ما بتبع شما و متابعت شما در ضلالت افتادیم و هم در آخرت پیشاپیش ما وارد جهنم شدید و در شکنجه عذاب افتادید.

فَبِئْسَ الْقَرارُ پس بد منزلگاهی بر خود و بر ما اختیار کردید بلکه عذابهای ما هم بر شما بار شده چون شما فاعل بالتسبیب بودید و سبب ضلالت ما شدید علاوه بر عذابهای خود.

[سوره ص (۳۸): آیه ۶۱] .... ص : ۲۶۲

قالُوا رَبَّنا مَنْ قَدَّمَ لَنا هذا فَزِدْهُ عَذاباً ضِعْفاً فِي النَّارِ (۶۱)

و این ضعفاء و اتباع میگویند پروردگارا کسانی که مقدم شدند و پیشوای ما شدند در عذاب و ضلالت پس زیاد کن آن را عذاب را و مضاعف فرما در آتش

دعائی که از اهل عذاب مستجاب میشود همین است که بعدد اتباع عذاب رؤساء و اکابر زیاد میشود بلکه همین اتباع هم چون اتباعی داشتند که هر دسته یک دسته دیگر را اضلال کرده و بالخص علماء آنها عذاب آنها هم مضاعف میشود چنانچه خداوند میفرماید: قالَ لِكُلٍّ ضِعْفٌ وَ لكِنْ لا تَعْلَمُونَ- اعراف آیه ۳۶-

[سوره ص (۳۸): آیات ۶۲ تا ۶۳] .... ص : ۲۶۳

وَ قالُوا ما لَنا لا نَرى رِجالاً كُنَّا نَعُدُّهُمْ مِنَ الْأَشْرارِ (۶۲) أَتَّخَذْناهُمْ سِخْرِيًّا أَمْ زاغَتْ عَنْهُمُ الْأَبْصارُ (۶۳)

و میگویند این مخالفین که در عذاب جهنم می سوزند چه شده که ما نمی بینیم کسانی را که ما آنها را از اشرار می شمردیم گرفته بودیم آنها را سخریه می کردیم نیستند در جهنم یا چشم ما آنها را نمی بیند.

اخبار بسیاری داریم از کلینی در کافی و شیخ مفید در اختصاص و شیخ طوسی در امالی و از عیاشی از جابر جعفی و از محمد بن الحسن الصفار و از علی بن ابراهیم و غیر اینها از اکابر علماء تمام مسندا از ائمه اطهار که جماعتی از اکابر اصحاب ائمه خدمت آنها شکایت میکردند که این عامه مخالفین ما را شریرترین ناس میدانند حتی از مشرکین و کفّار و ما را رافضی میگویند ائمه اطهار برای آنها قسم یاد میکردند و در بعض اخبار غضبناک میشدند و می فرمودند قسم بخداوند که ده نفر از شما شیعیان در جهنم نمیروید و کم میکردند تا یک نفر از شما در جهنم وارد نمی شوید ما گنهکاران شما را شفاعت میکنیم و بهشت می بریم شما در بهشت متنعم هستید آنها در جهنم پی شما میگردند سپس، تمسک باین آیات میفرمودند. و این اخبار چون مفصل است از نقلش خودداری کردیم و اغلب اینها متقارب المضمون است و خلاصه آن را تذکر دادیم.

[سوره ص (۳۸): آیه ۶۴] .... ص : ۲۶۴

إِنَّ ذلِکَ لَحَقٌّ تَخاصُمُ أَهْلِ النَّارِ (۶۴)

محققا اینکه فرمودیم هر آینه حق است و ثابت مخاصمه نمودن اهل آتش است.

اهل عذاب برای اینکه بتوانند رفع عذاب از خود کنند با اینکه تقصیر آنها بر خود آنها مکشوف شده گناه خود را گردن یکدیگر می اندازند یکی میگوید پدر و مادر مرا گمراه کردند یکی میگوید رفقا و دوستان یکی رؤسا و اکابر یکی فامیل و اقارب و هکذا تمام بجان یکدیگر می افتند چنانچه میفرماید الْأَخِلَّاءُ یَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِینَ- زخرف آیه ۶۷- خداوند میفرماید قالَ لا تَخْتَصِمُوا لَدَیَّ وَ قَدْ قَدَّمْتُ إِلَیْکُمْ بِالْوَعِیدِ- ق آیه ۲۷- حجت بر همه تمام شده و عذری بر احدی باقی نمانده.

[سوره ص (۳۸): آیه ۶۵] .... ص : ۲۶۴

قُلْ إِنَّما أَنَا مُنْذِرٌ وَ ما مِنْ إِلهٍ إِلَّا اللَّهُ الْواحِدُ الْقَهَّارُ (۶۵)

بفرما جز این نیست که من آمده ام برای انذار تمام مکلفین از جن و انس الی یوم یبعثون از شرک و کفر و ضلالت و معاصی و نیست الهی مگر اللَّه خداوند واحد قهار.

قُلْ إِنَّما أَنَا مُنْذِرٌ معنی این نیست که فقط مکلف به انذار هستم زیرا انبیاء مبشر هم هستند هادی و راهنما هم هستند بلکه مراد اینست که عهده دار اینکه شما هدایت شوید و اطاعت کنید و متقی شوید نیستم باید حجت از هر جهت تمام شود «تو خواه از سخنم پند گیر و خواه ملال».

وَ ما مِنْ إِلهٍ و نیست سزاوار پرستش نه خورشید و ماه و ستاره نه ملک نه انسان نه جن نه شجر نه حجر نه صنم نه منم.

إِلَّا اللَّهُ جز ذات مقدس اللَّه خالق آسمانها و زمین و ما بینهما

محیی و ممیت و رازق و معطی.

الْواحِدُ یکی است، از امیر المؤمنین سؤال کردند از معنی واحد فرمود چهار معنی دارد و دو معنی کفر و باطل است واحد بمعنی وحدت عددیه که در شمار آید یک دو و سه چنانچه نصاری گفتند اب ابن، روح القدس و وحدت نوعیه و جنسیه که یک فرد از نوع و جنس باشد و دو معنی صحیح است وحدت ذاتیه مثل و مانند و عدیل و شبیه ندارد و وحدت حقیقیه اجزاء جسمیه خارجیه و ذهنیه نوع و فصل، و وهمیه وجود و ماهیت ندارد صرف الوجود و بحت الوجود است صفات عارضه ندارد.

الْقَهَّارُ بر هر چیزی قادر است و احاطه قیومیه دارد و هیچ امری از تحت قدرت او خارج نیست.

[سوره ص (۳۸): آیه ۶۶] .... ص : ۲۶۵

رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَیْنَهُمَا الْعَزِیزُ الْغَفَّارُ (۶۶)

پروردگار آسمانها و زمین و آنچه بین ایندو است خداوند عزیز آمرزنده است.

رَبُّ السَّماواتِ اطلاق رب دلالتش بیش از اطلاق خالق است زیرا معنی خلق اینکه از کتم عدم بعرصه وجود آوردن است نیست راهست کردن و رب بمعنی تربیت و نگهداری و رشد و ترقی و نظم و ترتیب است هم علت موجده و هم علت مبقیه است خداوند این عوالم بالا را و این کرات جویه را بچه نحوی بحرکت و سیر انداخته با چه نحو منظمی که خردلی تندتر یا سبکتر یا وقوف ندارند هر کدام از مدار خود خردلی خارج نمیشوند.

وَ الْأَرْضِ این کره زمین با این ثقالت روی آب مثل کشتی

قرار داده و کره آب را در جوّ هوا و در سیر انداخته وضعی و انتقالی مرتب و منظم.

وَ ما بَيْنَهُمَا از ملک و جن و انس و حیوانات بحری و برّی طیور و وحوش و بهائم و حشرات و نباتات و معادن و جواهرات و جمادات و ابر و باد و باران و برف و تگرگ و هوا و آنچه از فهم ما خارج است.

الْعَزِيزُ قادر و قاهر و کبیر و علی و عظیم و محیط و غالب علی کل شی ء.

الْغَفَّارُ آمرزنده و گذشت فرموده که در خبر دارد فردای قیامت چون در مغفرت باز میشود که حتّی انبیاء و ملائکه به این وسعت تصور نمیکردند و دارد پیغمبر اکرم طلب مغفرت برای گنه کاران امت میکند خطاب میرسد یک سال یک ماه یک هفته یک روز یک ساعت قبل الموت توبه کردند می آمرزم و پیغمبر دائما عرض میکند،

ربّ زدنی » خطاب میرسد حتی بلغت الروح التراقی باز عرض میکند «رب زدنی» خطاب میرسد «اغفرا و لا ابالی» فقط قابلیت مغفرت میخواهد و آن ایمان است.

[سوره ص (۳۸): آیات ۶۷ تا ۶۸] .... ص : ۲۶۶

قُلْ هُوَ نَبَأٌ عَظِيمٌ (۶۷) أَنْتُمْ عَنْهُ مُعْرِضُونَ (۶۸)

بفرما به امت که او نبأ عظیم است شما از او اعراض میکنید.

و نظیر این آیه شریفه در سوره نبأ عَمَّ يَتَساءَلُونَ عَنِ النَّبَإِ الْعَظِيمِ الَّذِی هُمْ فِيهِ مُخْتَلِفُونَ و اختلاف کردند که مراد از نبأ عظیم چیست؟ بعضی گفتند قرآن است چون مشتمل بر انباء انبیاء است بعضی گفتند خبر قیامت است و اعراض از آن غفلت و انکار و عدم استعداد آن است بعضی گفتند آنچه پیغمبر از جانب خدا خبر داده و اعراض

از آن عدم تصدیق نبوّت او است لکن در اخبار ائمه اطهار در بعضی تفسیر به امیر المؤمنین شده که او نبأ عظیم است چنانچه کلینی از حضرت باقر (ع) مسندا نقل کرده فرمود

(هی فی امیر المؤمنین)

و از امیر المؤمنین فرمود

(ما للّه آیه هی اکبر منّی و لا للّه نبأ اعظم منّی)

و از محمّد ابن الحسن الصفّار مسندا از حضرت صادق (ع) فرمود:

و النّبأ الامامه.

توضیح کلام اینکه دین مقدس اسلام تام است فوق التمام و کامل است فوق الکمال مشتمل بر جمیع عقائد حقه و اخلاق فاضله و اعمال صالحه و خالی است از هر عیب و نقصی از عقائد فاسده و صفات خبیثه و اعمال سیئه لکن تمام اینها بمنزله پیکر اسلام است که از هر جهت تام و تمام است لکن جسد بی روح است و یک مجسمه بیش نیست و روح، اسلام ولایت است که ایمان تحقق پیدا نمیکند الا بولایت و تمام آثار و مثوبات منوط باو است چنانچه در حق آدم خدا بملائکه خطاب فرمود چنانچه میآید در چند آیه بعد فَإِذا سَوَّيْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِی فَقَعُوا لَهُ ساجِدِينَ و به اصطلاح عوام فوت کاسه گری است که تا نباشد کاسه نمیشود.

و شاهد بر اینکه مراد از نبأ عظیم ولایت است نه آنچه مفسرین گفتند اینکه آیه شریفه قُلْ هُوَ نَبَأٌ عَظِيمٌ أَنْتُمْ عَنْهُ مُعْرِضُونَ خطاب به مسلمین است زیرا کفار و مشرکین از تمام اسلام و دین و قرآن حتی از توحید و رسالت معرض هستند نه از خصوص نبأ عظیم و این مسلمین هستند که از ولایت معرضند بعلاوه آیه سوره نبأ کفار و مشرکین اختلاف در اسلام ندارند بلکه بکلی منکر هستند و اختلاف در مسلمین است در امر ولایت و امامت ائمه هدی.

[سوره ص (۳۸): آیه ۶۹] .... ص : ۲۶۸

ما كانَ لِيَ مِنْ عِلْمٍ بِالْمَلَإِ الْأَعْلى إِذْ يَخْتَصِمُونَ (۶۹)

نبود از برای من از علم بملأ اعلی زمانی که مخاصمه میکنید.

از علی بن ابراهیم مسندا از اسمعیل جوفی میگوید: خدمت حضرت باقر (ع) در مسجد الحرام بودم سه مرتبه آیه شریفه سُبْحانَ الَّذِی أَسْرِی را تلاوت فرمود پس از آن مسجد اقصی را تفسیر فرمود به بیت المعمور که در لیله المعراج جبرئیل تنها گذاشت پیغمبر را و حضرتش بالا رفت تا رسید به عالم انوار که حضرت ملأ اعلی را به همان عالم انوار تفسیر فرموده که حضرت رسالت میفرماید به آن عالم رسیدم میان من از زمین تا آنجا حائل شد خطاب رسید که را انتخاب کردی بر خلافت عرض کردم علی مرا از تمام خلق بیشتر دوست دارد خطاب شده مرا هم بیشتر، دوست دارد و من علی را انتخاب کردم بر وصایت و خلافت و امامت این خلاصه حدیث است و الا حدیث مبسوط است ما برای شاهد ذکر کردیم بپردازیم به تفسیر آیه شریفه:

ما كانَ لِيَ مِنْ عِلْمٍ بِالْمَلَإِ الْأَعْلى چون قبل از معراج حضرت بملأ اعلی نرفته بود میفرماید من علم بملأ اعلی نداشتم موقعی که رسیدم بملأ اعلی عالم انوار که در سوره نجم تعبیر به افق اعلی فرموده که میفرماید:

وَ هُوَ بِالْأُفُقِ الْأَعْلى ثُمَّ دَنا فَتَدَلَّى فَكانَ قابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنى فَأَوْحى إِلى عَبْدِهِ ما أَوْحى که تمام علوم آنجا افاضه شد و تعیین خلیفه شد و در ذیل حدیث مذکور که اشاره شد میفرماید خطاب به پیغمبر رسید که به علی بشارت ده

يا محمّد يا محمّد بشّره بانه رایه الهدی و امام اولیائی و نور لمن اطاعنی و الکلمه الّتی الزمتها للمتقین من احبه احبنی و من ابغضه ابغضنی مع ما انی اخصه بما لم اخصه به احدا

فقلت یا رب اخی و صاحبی و وزیری و وارثی فقال انه امر قد سبق انه مبتلی و مبتلی به)

پس از آن دارد انگشت شمار چهار مرتبه خداوند فرمود

«مع ما انی قد نحلته و نحلته و نحلته و نحلته اربعه اشیاء- الحدیث».

إِذْ یَخْتَصِمُونَ خداوند خصم آنهایی باشد که خصم علی، و آل او هستند بالاخص نواصب، خلاصه کلام اینکه نصب خلیفه نه به اختیار رسول بوده و نه باختیار امّت و نه به شوری بلکه در ملاء اعلی عالم انوار خداوند متعال نصب فرموده.

[سوره ص (۳۸): آیه ۷۰] .... ص : ۲۶۹

إِنْ یُوحی إِلَیَّ إِلاَّ أَنَّما أَنَا نَذِیرٌ مُبِینٌ (۷۰)

وحی نمیشود بسوی من مگر اینکه جز این نیست که من انذار کننده آشکارا هستم.

وجود مقدس حضرت رسالت یک کلمه و یک حرف از پیش خود و هوای نفس خود نمیزند آنچه می فرماید وحی الهی است چنانچه میفرماید وَ النَّجْمِ إِذا هَوی ما ضَلَّ صاحِبُکُمْ وَ ما غَوی وَ ما یَنْطِقُ عَنِ الْهَوی إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْیٌ یُوحی عَلَّمَهُ شَدِیدُ الْقُوی چنانچه در غدیر خم بعض معاندین و منافقین گفتند پیغمبر نصب علی را کرد از روی هوی چون پسر عمّ و داماد او بود حتی ملعونی گفت اگر از جانب خدا است صاعقه بیاید مرا بسوزاند صاعقه آمد و او را سوزانید بعضی گفتند شدید القوی جبرئیل بوده لکن جبرئیل تعلیم پیغمبر و معلم او نبود فقط قاصدی و پستی بود می آورد، شدید القوی ذات اقدس ربوبی بود و الا جبرئیل و تمام ملائکه از انوار مقدسه این خاندان تعلیم گرفتند که می فرماید:

«سبحنا فسبحت الملائکه و هللنا و هللت الملائکه الحدیث»

علی (ع) معلم جبرئیل بود که فرمود بگو

«انت الرّب

الجلیل و انا العبد الذلیل».

إِنْ یُوحی إِلَیَّ إِلَّا أَنَّما أَنَا نَذِیرٌ مُبِینٌ باید انذار کند إِنَّما أَنْتَ مُنْذِرٌ وَ لِکُلِّ قَوْمٍ هادٍ- رعد آیه ۸- بدا بحال منذرین که بانذار او انذار نمیشوند فَانْظُرْ کَیْفَ کانَ عاقِبَهُ الْمُنْذَرِینَ یونس آیه ۷۳- قوم نوح، هود، صالح، ابراهیم، لوط، شعیب، موسی.

[سوره ص (۳۸): آیه ۷۱] .... ص : ۲۷۰

إِذْ قالَ رَبُّکَ لِلْمَلائِکَهِ إِنِّی خالِقٌ بَشَراً مِنْ طِینٍ (۷۱)

یاد کن زمانی که فرمود پروردگار تو از برای ملائکه محققا من خلق میکنم بشری که از گل باشد.

نظر به اینکه خداوند ارواح بندگانش را قبلا در عالم ارواح خلق فرموده بود و گویا ملائکه مطلع نبودند و البته باید این ارواح تعلق به ابدان پیدا کنند تا بتوانند تحصیل سعادت کنند لذا خطاب شد به ملائکه:

إِذْ قالَ رَبُّکَ لِلْمَلائِکَهِ که انسانی خلق کنم اعجوبه دهر که دارای تمام قوای ملکی و حیوانی و جنی باشد که:

آدمی زاده طرفه معجونی است کز فرشته سرشته و از حیوان

گر کند میل این شود به از این ور کند میل آن شود پس از آن

إِنِّی خالِقٌ بَشَراً مِنْ طِینٍ شرح مبسوطش در مجلد اول سوره بقره آیه ۲۸ الی ۳۳ گذشت و در جاهای دیگر هم اشاره شده.

[سوره ص (۳۸): آیه ۷۲] .... ص : ۲۷۰

فَإِذا سَوَّیْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِیهِ مِنْ رُوحِی فَقَعُوا لَهُ ساجِدِینَ (۷۲)

پس زمانی که تسویه او را نمودم و اسکلت او تمام شد و دمیدم در او از روح خود پس بیفتید برای او سجده کنید.

واقعا قدرت نمایی حق را تماشا کنید روحی که مجرد صرف است

خالی از صورت و ماده که اصلا نمیشود تصور کرد که چیست چون صورت ندارد که در ذهن درآید و لذا گفتند

«من عرف نفسه عرف ربه»

با یک جمادی که یک مجسمه گلی بیش نیست چنان خلطه و آمیزش دهد جل الخالق لذا میفرماید پس از انقلاب نطفه علقه، مضغه، عظام، لحم ثُمَّ أَنْشَأْناهُ خَلْقاً آخَرَ فَتَبارَکَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخالِقِینَ- مؤمنون آیه ۱۴ در جای دیگر میفرماید وَ صَوَّرَکُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَکُمْ وَ رَزَقَکُمْ مِنَ الطَّیِّباتِ ذلِکُمُ اللَّهُ رَبُّکُمْ فَتَبارَکَ اللَّهُ رَبُّ الْعالَمِینَ مؤمن آیه ۶۶- فَإِذا سَوَّیْتُهُ تسویه آدم نه فقط یک صورت گلی مجسمه باشد بلکه این گل را تبدیل به گوشت و استخوان و اوراد و احشاء و امعاء و اعضاء اجزاء داخلیه و تصویر صور ظاهریه از چشم و گوش و دست و پا و دهان و غیر اینها بعین مثل یک انسان که جدیدا از دنیا رفته فقط حواس ظاهره و باطنه ندارد چشم نمی بیند گوش نمی شنود زبان نمیگوید دست و پا حرکت نمیکنند قوای نفسانیه ندارد.

وَ نَفَخْتُ فِیهِ مِنْ رُوحِی روح خدا مخلوق خدا که هر روحی دارد، روح آدم دمیده شد در کالبد بدن چشم بینا شد و گوش شنوا شد زبان گویا شد اعضاء بحرکت درآمد مرده زنده شد و همین نحو خداوند فردای قیامت نسبت به تمام افراد بشر می نماید که پس از تمامیت اسکلت آنها صور دمیده میشود و ارواح آنها در کالبد بدن دمیده میشوند زنده میشوند که میفرماید ثُمَّ نُفِخَ فِیهِ أُخْری فَإِذا هُمْ قِیامٌ یَنْظُرُونَ- زمر آیه ۶۸- بلی دو فرق است یکی آنکه صفات باطنیه ظاهر میشود که یَوْمَ تُبْلَی السَّرائِرُ است- طارق آیه ۹- دیگر آنکه صورتها مختلف میشود بسا با صورت سیاه بسا بصورت حیوانات وارد میشوند.

فَقَعُوا لَهُ ساجِدِينَ اقسام سجده را مكررا اشاره كرده ايم و در اينجا سجده تعظيم و تكريم و تمكين و قبول خلافه اللّه است و اطاعت و فرمانبرداری است نه سجده عبوديّت كه مخصوص ذات اقدس حق است كه الوهيت مختص بذات او است بعين شبيه سجده يعقوب و مادر يوسف و يازده برادرش بود نسبت به يوسف.

[سوره ص (۳۸): آيات ۷۳ تا ۷۴] .... ص : ۲۷۲

فَسَجَدَ الْمَلائِكَهُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ (۷۳) إِلاَّ إِبْلِيسَ اسْتَكْبَرَ وَ كانَ مِنَ الْكافِرِينَ (۷۴)

پس چون موقعی كه نفخ روح شد در آدم سجده كردند ملائكه كل آنها جميع آنها مگر ابليس بزرگی نسبت بخود كرد و سجده نكرد و بود از كافرين.

نظر به اينكه ملائكه معصوم هستند و خردلی مخالفت اوامر الهی نميكنند چنانچه ميفرمايد لا يَعْصُونَ اللَّهَ ما أَمَرَهُمْ وَ يَفْعَلُونَ ما يُؤْمَرُونَ- تحريم آيه ۶-.

فَسَجَدَ الْمَلائِكَهُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ سه ادات عموم جمع محلّی به الف و لام الملائكه، و جمع مضاف كلهم و كلمه اجمعون. و از اين جمله استفاده ميشود كه خلفاء الهی از آدم تا حضرت بقيه اللّه بر تمام ملائكه حتی مقربين درگاه ربوبی مقام ولايت دارند و تمام در تحت اطاعت، و فرمان آنها هستند.

إِلَّا إِبْلِيسَ ابليس از ماده بلس بمعنی يأس و نااميدی است چنانچه ميفرمايد وَ يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَهُ يُبْلِسُ الْمُجْرِمُونَ- روم آيه ۱۱- يعنی مأيوس ميشوند و ميفرمايد أَخَذْناهُمْ بَغْتَهً فَإِذا هُمْ مُبْلِسُونَ انعام آيه ۴۴- إِذا هُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ- مؤمنون آيه ۷۹- إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِی عَذابِ جَهَنَّمَ خالِدُونَ لا يُفَتَّرُ عَنْهُمْ وَ هُمْ فِيهِ

مُبْلِسُونَ - زخرف آیه ۷۴- و اسامی زیادی دارد: حرث، عزازیل شیطان، و صفات خبیثه دارد: عجب که خود را اشرف از ملائکه می پنداشت و در میان ملائکه اعبد آنها میدانست و کبر و استکبار بزرگی را بخود بسته بود و در جمیع مخلوقات ارضی و سماوی بالاتر از خود تصور نمیکرد و کفر که العیاذ خدا را عادل نمیدانست که ترجیح راجح بر مرجوح داده و خاک را مقدّم بر آتش داشته لذا زیر بار اطاعت آدم نرفت و تمکین نشد و سجده نکرد.

اسْتَکْبَرَ طلب بزرگی نمود غافل از اینکه کبریایی مختص بذات اقدس او است و بس چنانچه در حدیث قدسی است

«الکبریاء ردائی و العظمه ازاری فمن نازعنی فیه نزعته».

وَ کانَ مِنَ الْکافِرِینَ بر ملائکه معلوم شد که اخبث مخلوقات الهی است نه اشرف و تمام این عباداتش از روی نفاق بوده چنانچه منافقین زمان نبی هم خود را اشرف مؤمنین و مسلمین وا می نمودند لکن پس از رحلت اخبث تمام مشرکین و کفّار بودند که میفرماید إِنَّ الْمُنافِقِینَ فِی الدَّرْکِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ- نساء آیه ۱۴۴- که اینها شیاطین انسی بودند و شیطان منافق جنی بود.

[سوره ص (۳۸): آیه ۷۵] .... ص : ۲۷۳

قالَ یا إِبْلِیسُ ما مَنَعَکَ أَنْ تَسْجُدَ لِما خَلَقْتُ بِیَدَیَّ أَسْتَکْبَرْتَ أَمْ کُنْتَ مِنَ الْعالِینَ (۷۵)

خداوند خطاب فرمود به ابلیس چه مانع شد اینکه سجده کنی بآنچه که من بدو دست قدرت و حکمت خود خلق کردم بزرگی بخود بستی با بودی از عالین که مأمور بسجده نبودند.

قالَ یا إِبْلِیسُ ما مَنَعَکَ أَنْ تَسْجُدَ در اینجا «ان تسجد» میفرماید و در سوره اعراف میفرماید قالَ ما مَنَعَکَ أَلَّا تَسْجُدَ- آیه ۱۱- و

هر دو به یک معنی است به دو تعبیر در اینجا مانع از سجده توجه بود که جلوگیر تو شد از سجده به آدم و در آنجا چه مانع شد اینکه سجده نکردی به آدم نه آنچه مفسّرین گفتند که لاء زائده است و گفتیم کلمه زائده در قرآن نیست.

لِما خَلَقْتُ بِیَدَیَّ مجسمه بواسطه ظواهر بعض آیات از برای خدا دو دست و جارحه و وجه قائل شدند و او را شبیه جوان سی ساله زیبا و مقبول گفتند مثل همین آیه و آیه شریفه وَ قالَتِ الْیَهُودُ یَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَیْدِیهِمْ وَ لُعِنُوا بِما قالُوا بَلْ یَداهُ مَبْسُوطَتانِ یُنْفِقُ کَیْفَ یَشاءُ- مائده آیه ۶۹- و آیه شریفه وَ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَ الْمَغْرِبُ فَأَیْنَما تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ- بقره آیه ۱۰۹- و غیر اینها از آیات و غافل از اینکه مرا دید قدرت و ید حکمت است یعنی من از روی قدرت و مصلحت و حکمت آدم را خلق کردم و مراد از وجه مقام قرب برحمت است، یعنی قابلیت شمول رحمت پیدا میکند، و از ابن بابویه در کتاب بشارات الشیعه حدیث مفصلی در این باب از حضرت صادق روایت کرده که محل شاهد ما اینست که فرمود

من زعم ان للّه وجها کالوجوه فقد اشرک و من زعم ان للّه جوارح کجوارح المخلوقین فهو کافر باللّه- الحدیث

أَسْتَکْبَرْتَ أ استکبرت بوده همزه وصل ساقط شده، استکبار بزرگی بخود بستن است و از تکبر بدتر است زیرا تکبر یک چیزی در خود از حیث حسب و نسب و قوه و قدرت و ریاست و سلطنت می بیند تصور بزرگی میکند و استکبار هیچ منشأی ندارد باصطلاح بزرگی بیجهت میکند چنانچه شیطان چه قدرت و توانایی داشت.

أَمْ کُنْتَ مِنَ الْعالِینَ عالین عالم انوار است که فوق عالم ارواح

است که عـالم ارواح فوق عـالم ملائـکه است که تعبیر به عـالم عقول می کننـد که بمـذهب افلاطون عقول عشـره قائل است و بمـذهب ارسـطو عقول عرضـیه تعبیر میکند و در لسان اخبار انوار مقدسه انبیاء و بالاخص انوار مقدسه محمد و آل او است که فرمود:

«اول ما خلق اللّه نوری»

و پس از آن دوازده حجاب آفرید و این نور را در آنها سیر داد در حجاب اول دوازده هزار سال تا حجاب دوازدهم هزار سال و در هر حجـابی ذکری داشت تـا عرش را آفریـد و هفت هزار سـال در عرش بود تـا آدم را آفریـد و در حـدیث از ابن بـابویه مسندا از ابی سعید الخدری که گفت از پیغمبر اکرم سؤال شد از عالین

«من هم یا رسول اللّه الـذین هم اعلی من الملائکه فقال رسول اللّه (ص) انا و علی و فاطمه و الحسن و الحسـین کنا فی سـرادق العرش- الحدیث»

و معلوم است که اینها مصداق اتم بودند و این استفهام انکاری است شیطان خباثت باطن خود را ظاهر کرد و گفت:

[سوره ص (۳۸): آیه ۷۶] .... ص : ۲۷۵

قالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِی مِنْ نارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ (۷۶)

گفت ابلیس من بهتر و سزاوارترم از آدم خلق کردی مرا از آتش و خلق فرمودی او را از گل.

جواب این ملعون: اولاـ از کجـا آتش بهتر از خـاک و گل باشـد جهنم از آتش است بهشت خاک بهشت که دارد زمین کربلا یـک قطعه از بهشت است. و ثانیـا سـجده به آدم برای جثه آدم نبود و الاـ پیش از نفـخ روح میفرمود سـجده کنیـد فرمود فَإِذا سَوَّيْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِی فَقَعُوا لَهُ ساجِـدِينَ و مـا فرض میکنیم آتش بهتر از گـل است اگر یـک قطعه نجـاست را در یک ظرف بلوری گذارند در یک پارچه حریر و یک دانه جواهر

را در یک ظرف خزف در یک پارچه پنبه گذارند دلیل میشود که آن قطعه نجاست بهتر از آن دانه جواهر است روح پلید تو را در ظرف آتشی گذاردند و روح شریف آدم را در یک ظرف خاکی و ثالثا عقل و شعور تو بالاتر است از علم و حکمت الهی العیاذ خدا را جاهل و ظالم میدانی لذا خطاب رسید:

[سوره ص (۳۸): آیات ۷۷ تا ۷۸] .... ص : ۲۷۶

قالَ فَاخْرُجْ مِنْها فَإِنَّکَ رَجِیمٌ (۷۷) وَ إِنَّ عَلَیْکَ لَعْنَتِی إِلی یَوْمِ الدِّینِ (۷۸)

فرمود پس بیرون رو از میانه ملائکه و از این مرتبه عالیه پس محققا تو رانده درگاه الهی هستی و بدرستی که بر تو است لعنت من تا روز جزاء.

قالَ فَاخْرُجْ مِنْها گفتند قبل از خلقت آدم که خدا طائفه جن را خلق نمود اینها در زمین فساد میکردند ملائکه مأمور شدند بسیاری از مرده جن را که شیاطین باشند هلاک کردند و شیطان که رئیس آنها بود اسیر کردند و بردند در آسمان دید ملائکه مقام قربی دارند و دائما مشغول عبادت هستند بطمع اینکه مقام آنها را حیازت کند مشغول، عبادت شد حتی خواست بر آنها پیشی بگیرد چون کفر او ظاهر شد خطاب «فَاخْرُجْ مِنْها» رسید.

فَإِنَّکَ رَجِیمٌ رجم سنگ را پرتاب کردن است لذا در زنای محصنه حدش رجم است یعنی سنگسار کردن او را خداوند پرتاب فرمود از آن مقام به مقام اسفل السافلین.

وَ إِنَّ عَلَیْکَ لَعْنَتِی لعن بعد از رحمت است در مقابل صلوات که قرب برحمت است.

إِلی یَوْمِ الدِّینِ دلالت بر دوام لعنت میکند که هر آنی یک مرتبه

بعد پیدا میکند و معلوم است هر بنده ای را که اضلال کند یک بعد پیدا میکند که آن بآن عذابش افزوده میشود و تعبیر به یوم الدین اشاره به اینکه آن روز بجزای خود میرسی و بعذاب جهنم واصل میشوی.

[سوره ص (۳۸): آیه ۷۹] .... ص : ۲۷۷

قالَ رَبِّ فَأَنْظِرْنِی إِلی یَوْمِ یُبْعَثُونَ (۷۹)

گفت شیطان پروردگار من حال که من رانده درگاه تو شدم، و مشمول لعن الی یوم الدین پس مرا مهلت ده زنده بمانم تا روزی که مبعوث میشوند.

واقعا حماقت و جهالت تا چه پایه است کسی که جهنم را دیده بهشت را دیده و فعلا رانده درگاه خدا شده و مشمول لعن الی یوم الدین گشته تقاضای عفو و گذشت نمیکند و میگوید:

قالَ رَبِّ فَأَنْظِرْنِی إِلی یَوْمِ یُبْعَثُونَ سرّش قساوت قلب، سیاهی دل و عدم قابلیت هدایت است مثل آنکه بگوید «النار و لا العار» یا بگوید «و ما عاقل باع الوجود بدین» یا بگوید (پهلوان زنده را عشق است)، و امروز هم این نمره اشخاص بسیار هستند خذلهم اللّه تعالی.

[سوره ص (۳۸): آیات ۸۰ تا ۸۵] .... ص : ۲۷۷

قالَ فَإِنَّکَ مِنَ الْمُنْظَرِینَ (۸۰) إِلی یَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ (۸۱) قالَ فَبِعِزَّتِکَ لَأُغْوِیَنَّهُمْ أَجْمَعِینَ (۸۲) إِلَّا عِبادَکَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِینَ (۸۳) قالَ فَالْحَقُّ وَ الْحَقَّ أَقُولُ (۸۴)

لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْکَ وَ مِمَّنْ تَبِعَکَ مِنْهُمْ أَجْمَعِینَ (۸۵)

خداوند فرمود بدرستی که تو از مهلت دادگانی تا روز وقت معلوم.

ابلیس گفت پس چون من رانده درگاه و مشمول لعن الی یوم الدین شدم من هم پس بعزت تو قسم هر آینه اغوا میکنم اولاد آدم را با التمام مگر بندگان تو از آنها که از هر عیب و نقصی خالص هستند و از روی خلوص توجه بتو دارند خداوند هم فرمود

پس حق و ثابت است و حق است می گوییم هر آینه پر میکنم جهنم را از تو و از کسانی که از اولاد آدم متابعت تو را کردند بالتمام.

شرح این آیات را مفصلا در مجلد هشتم این تفسیر در سوره حجر از آیه ۳۰ الی آیه ۴۴ چهارده آیه بیان کردیم احتیاج به تکرار ندارد مراجعه فرمائید.

[سوره ص (۳۸): آیات ۸۶ تا ۸۸] .... ص : ۲۷۸

قُلْ ما أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَ ما أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ (۸۶) إِنْ هُوَ إِلاَّ ذِكْرٌ لِلْعالَمِينَ (۸۷) وَ لَتَعْلَمُنَّ نَبَأَهُ بَعْدَ حِينٍ (۸۸)

بفرما به این مشرکین و کفار و غیر اینها من سؤال نمی کنم بر این رسالت و دعوت هیچ گونه اجر و مزدی و من نیستم از بخود بستگان که از پیش خود بگویم آنچه میگویم از آیات قرآن و بیان احکام نیست مگر ذکری از پروردگار عالمین و هر آینه خواهید دانست که من از جانب خدا آمده ام بعد از زمانی.

اگر ایمان آوردید پس از ایمان و اگر به کفر و شرک باقی ماندید پس از مردن و پس از زمان ظهور و زمان رجعت و پس از قیامت.

سؤال: چرا خمس و انفال و قطایع ملوک را برای خود قرار داد؟

جواب: اینها حقی بود که خدا معین فرموده غیر از عنوان اجر و مزد است مثل حقوق فقراء در زکاه و صدقات و حقوق واجب النفقه مثل عیال و والدین و اولاد و عبید و اماء مربوط به اجر و مزد نیست.

هذا آخر ما اردنا ایراده فی سوره «ص» و یتلوه ان شاء اللّه تعالی تفسیر سوره الزمر و الحمد للّه اولا و آخرا و دائما و مستمرا و الصلاه علی محمد و آله و اللعن علی اعدائهم و انا الحقیر الفقیر المسمی بالسید عبد الحسین و المدعو بالطیب غفر اللّه له ذنوبه و خطایاه.

سوره الزّمر مشتمل بر ۷۵ آیه- مکّی .... ص : ۲۷۹

اشاره

بسم اللَّه و باللّه و الحمد للَّه و الصّلاه علی رسول اللَّه و آله، آل اللَّه و اللّعن علی أعداء اللَّه إلی یوم لقاء اللَّه فضلها: در برهان از ابن بابویه باسناده از هارون بن خارجه از حضرت صادق (ع) روایت کرده و در مجمع

(قال روی عن هارون بن خارجه عن ابی- عبد اللَّه: قال من قرء سوره الزمر اعطاه اللَّه شرف الدنیا و الاخره و اعزّه بلا مال و لا عشیره حتی یهابه من یراه و حرم جسده علی النار و یبنی له فی الجنه الف مدینه فی کل مدینه الف قصر فی کل قصر مائه حوراء و له مع ذلک عینان تجریان و عینان نضّاختان و عینان مدهامّتان و حور مقصورات فی الخیام)

و در روایت ابن بابویه

(جنتان مدهامّتان و حور مقصورات فی الخیام و ذواتا افنان و من کل فاکهه زوجان)

و اخبار دیگری هم در این باب نقل کرده اند و ما بهمین حدیث اکتفاء میکنیم.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۱] .... ص : ۲۷۹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

تَنْزِیلُ الْکِتابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِیزِ الْحَکِیمِ (۱)

نازل کردن کتاب این قرآن مجید از خداوند متعال است که عزیز است در قوه و قدرت و قهر و غلبه و حکیم است عالم بحکم و مصالح است و تنزیل قرآن از روی حکمت و مصلحت است.

تَنْزِیلُ الْکِتابِ ممکن است مبتداء باشد و خبرش:

مِنَ اللَّهِ الْعَزِیزِ الْحَکِیمِ و ممکن است خبر مبتداء محذوف باشد یعنی هذا تنزیل الکتاب و مِنَ اللَّهِ الْعَزِیزِ الْحَکِیمِ متعلق بخبر است و مراتب نزول قرآن و اطلاق کتاب بر قرآن و اسامی آن و معنای عزیز و حکیم مکرر در بسیاری از سور بیان شده زائد بر این احتیاج بتکرار نیست.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۲] .... ص : ۲۸۰

إِنَّا أَنْزَلْنا إِلَيْكَ الْكِتابَ بِالْحَقِّ فَاعْبُدِ اللَّهَ مُخْلِصاً لَهُ الدِّينَ (۲)

محققا ما نازل کردیم بسوی تو این کتاب را بحق پس عبادت کن اللّه را و خالص نما از برای او دین را.

إِنَّا أَنْزَلْنا إِلَيْكَ الْكِتابَ بِالْحَقِّ کتابی که میفرماید وَ لا رَطْبٍ وَ لا يابِسٍ إِلَّا فِي كِتابٍ مُبِينٍ انعام آیه ۵۹ و میفرماید وَ بِالْحَقِّ أَنْزَلْناهُ وَ بِالْحَقِّ نَزَلَ وَ ما أَرْسَلْناكَ إِلَّا مُبَشِّراً وَ نَذِيراً اسراء آیه ۱۰۶ و میفرماید وَ كُلَّ شَيْ ءٍ أَحْصَيْناهُ كِتاباً نبأ آیه ۲۹ و میفرماید وَ قُلْ جاءَ الْحَقُّ وَ زَهَقَ الْباطِلُ إِنَّ الْباطِلَ كانَ زَهُوقاً اسراء آیه ۸۳ و میفرماید وَ إِنَّهُ لَكِتابٌ عَزِيزٌ لا يَأْتِيهِ الْباطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ لا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ فصلت آیه ۴۱ و ۴۲ و غیر اینها از آیات و مراد از حق ثابت و محقق است تا دامنه قیامت در حفظ الهی و موافق با حکمت و صلاح بندگان صلاح دنیا و آخرت و خالی از نقص و عیب و باطل لذا میفرماید إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَ إِنَّا لَهُ لَحافِظُونَ حجر آیه ۹ و میفرماید إِنَّ هذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ اسراء آیه ۹.

فَاعْبُدِ اللَّهَ مُخْلِصاً لَهُ الدِّينَ پس بعد از نزول قرآن بنده گی کن خداوند متعال را زیرا عبادت مختص بذات اقدس او است نباید غیر او را پرستید نه اصنام و نه شمس و نه قمر و نه شجر و حجر و نار و انس و جن و ملك بلكه نباید هوی پرست باشد که میفرماید أَ فَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ وَ أَضَلَّهُ اللَّهُ عَلى عِلْمٍ- الایه جاثیه آیه ۲۲ بلکه از امیر المؤمنین (ع) است عرض میکند

ما عبدتك خوفا من نارك و لا طمعا من جنتك بل وجدتك اهلا للعباده فعبدتك

و این معنی نیست که خوف از نار ندارم یا طمع ببهشت بلکه عبادت برای آن نمیکنم که اگر بهشت و نار هم نبود عبادت تو را میکردم.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۳] .... ص : ۲۸۰

أَلا لِلَّهِ الدِّينُ الْخالِصُ وَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِياءَ ما نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونا إِلَى اللَّهِ زُلْفى إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فِي ما هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ إِنَّ اللَّهَ لا يَهْدِي مَنْ هُوَ كاذِبٌ كَفَّارٌ (۳)

آگاه باشید از برای خدا دین خالص است.

یعنی خدا قبول نمیفرماید مگر دین خالص را خلوص در دین اینست که چیزی در دین داخل نکنند و چیزی از آن را کسر نگذارند که مکرر گفته ایم ایمان

مرکب ارتباطیست مثل نماز اگر چیزی بر آن افزوده شود یا کم شود عمدا نماز باطل است و نماز نیست همین نحو اگر یک بدعتی در دین گذارده شود و لو مثل تکتّف در نماز یا تأمین پس از حمد یا ترک تسمیه در سوره یا غسل بجای مسح یا سجده بر غیر ما یصح السجود علیه یا افطار قبل از مغرب و از این قبیل ها بسیار است از دین خارج میشود یا قبول ایمان از روی خوف یا طمع ایمان نیست یا ریاء در عمل و عبادت که در کلیه عبادات علاوه بر قربت خلوص هم شرط است و امروز در میان جامعه ایمان بسیار کم است چه اندازه احکام الهیه تعطیل است حد زنا حد سرقت حد قتل عمدی و خطایی حد شرب تقسیم میراث حد بلوغ و هزارهای دیگر آنهم نه فقط از روی عصیان باشد بلکه از روی انکار است حتی ترک واجبات و فعل محرمات که واجب الهی را واجب نداند و حرام الهی را حرام نشمارد ایمان و دین خالص نیست «این رشته سر دراز دارد» اکنون تا کجا کشیده شده و بعد از این تا کجا کش پیدا کند حتی دارد اگر کسی از دنیا رفت با ایمان خالص ملائکه تعجب میکنند که چه نحو ایمان خود را حفظ نموده.

وَ الَّذِینَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِیاءَ ما نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِیُقَرِّبُونا إِلَی اللَّهِ زُلْفی إِنَّ اللَّهَ یَحْکُمُ بَیْنَهُمْ فِی ما هُمْ فِیهِ یَخْتَلِفُونَ و کسانی که گرفتند برای پرستش از غیر خداوند متعال اولیائی و آلهه ای بعنوان اینکه ما پرستش نمیکنیم اینها را مگر برای اینکه ما را نزدیک کنند بسوی خدا قرب و منزلتی محققا خداوند حکم میفرماید بین آنها در آنچه آنها بودند در او اختلاف میکردند توضیح کلام اینکه مشرکین منکر خدا نبودند مثل طبیعیین لکن میگفتند ما چون خدا را ندیده ایم و در عبادت توجه لازم دارد ما این اصنام و شمس و قمر و کواکب و ملک و جن و برخی از حیوانات مثل گاو و گوساله و شجر و حجر را مقرب درگاه الهی میدانیم بآنها توجه میکنیم تا آنها شفاعت کنند در پیشگاه احدیت و ما قرب و منزلت پیدا کنیم نزد او ولی غافل از اینکه انسان در هر حالی مواجه

شیئی است لکن خداوند متعال که احاطه بجمیع ممکنات دارد و از هر چیزی بانسان نزدیک تر است که میفرماید وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَیْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِیدِ ق آیه ۱۵ بهر طرفی توجه کند توجه بخدا است چنانچه میفرماید وَ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَ الْمَغْرِبُ فَأَیْنَما تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ بقره آیه ۱۰۹ و فرق است بین قبله و بین پرستش قبله مسلمین کعبه معظمه قبلا بیت المقدس قبله ملائکه بیت المعمور لکن کعبه و بیت المقدس و بیت المعمور را نمیپرستیدند پرستش مختص باو است و بس لذا میفرماید:

وَ الَّذِینَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِیاءَ و غیر خدا را پرستش میکنند.

ما نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِیُقَرِّبُونا إِلَی اللَّهِ زُلْفی مقول قول مشرکین است چه به زبان قال بگویند یا بزبان حال که ما عبادت اینها را نمیکنیم مگر ما را به خدا نزدیک کنند.

(سؤال) یک چوب و فلز چه قربی دارد که انسان را بخدا نزدیک کند؟

(جواب) این مشرکین اصنام خود را تخیّل میکردند شبیه ملائکه و آنها را مقرب میدانستند چنانچه اول دستگاه شیطان برای شرک این بود که صوره انبیاء را و مجسمه آنها را بپرستید تا قرب بخدا پیدا کنید.

(تنبیه) این آیه شریفه و لو در عبده اصنام است لکن بتنقیح مناط کسانی که توجه بغیر انبیاء و ائمه پیدا کردند و جعل خلیفه کردند آنها هم در این حکم شریک هستند که میفرماید:

إِنَّ اللَّهَ یَحْکُمُ بَیْنَهُمْ فِی ما هُمْ فِیهِ یَخْتَلِفُونَ حکم الهی اینست إِنَّکُمْ وَ ما تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَها وارِدُونَ لَوْ کانَ هؤُلاءِ آلِهَةً ما- وَرَدُوها وَ کُلٌّ فِیها خالِدُونَ انبیاء آیه ۹۸ و ۹۹.

إِنَّ اللَّهَ لا یَهْدِی مَنْ هُوَ کاذِبٌ کَفَّارٌ محققا خداوند هدایت نمیکند کسی را که دروغ گو باشد و کافر باللّه و کفران نعمت او را بکند.

عدم هدایت نه برای کوتاهی در دعوت باشد بلکه برای عدم قابلیت محل

است چون قلب سیاه شد قساوت گرفته از قابلیت افتاده لذا إِنَّ اللَّهَ لا یَهْدِی این همه اسباب هدایت از اعطاء عقل و ارسال رسول و انزال قرآن و جعل احکام کافی بر هدایت او نیست نطفه پاک بباید که شود قابل فیض و رنه هر سنگ و گلی لؤلؤ و مرجان نشود مَنْ هُوَ کاذِبٌ علی اللَّه و رسوله و اولیائه.

کَفَّارٌ کفران نعمتهای الهی میکنند چه نعمتی بالاتر از این است که میفرماید لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَی الْمُؤْمِنِینَ إِذْ بَعَثَ فِیهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ یَتْلُوا عَلَیْهِمْ آیاتِهِ وَ یُزَکِّیهِمْ وَ یُعَلِّمُهُمُ الْکِتابَ وَ الْحِکْمَهَ وَ إِنْ کانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِی ضَلالٍ مُبِینٍ آل عمران آیه ۱۵۸ و مع ذلک منکر شوند و کفران کنند و تکذیب کنند.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۴] .... ص : ۲۸۳

لَوْ أَرادَ اللَّهُ أَنْ یَتَّخِذَ وَلَداً لاصْطَفی مِمَّا یَخْلُقُ ما یَشاءُ سُبْحانَهُ هُوَ اللَّهُ الْواحِدُ الْقَهَّارُ (۴)

اگر بر فرض محال خداوند اراده داشت که اولاد بگیرد اختیار با او بود که هر کرا برگزید برای اولادی از آنچه خلق میفرماید منزه است خدای متعال از اخذ اولاد او است اللَّه یگانه قاهر بر کل مخلوقات.

چون بسیاری از مشرکین ملائکه را دختران خدا میدانند نصاری عیسی را پسر خدا یهود عزیر را این تورات رایج آدم را پسر خدا وَ قالَتِ الْیَهُودُ وَ النَّصاری نَحْنُ أَبْناءُ اللَّهِ وَ أَحِبَّاؤُهُ مائده آیه ۲۱ خدا میفرماید:

لَوْ أَرادَ اللَّهُ أَنْ یَتَّخِذَ وَلَداً لو امتناعیه است یعنی محال است خداوند همچه اراده ای بفرماید چون ذات اقدسش صرف الوجود است مَا اتَّخَذَ صاحِبَهً وَ لا وَلَداً جن آیه ۳ وَ خَرَقُوا لَهُ بَنِینَ وَ بَناتٍ بِغَیْرِ عِلْمٍ سُبْحانَهُ وَ تَعالی عَمَّا یَصِفُونَ بَدِیعُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ أَنَّی یَکُونُ لَهُ وَلَدٌ وَ لَمْ تَکُنْ لَهُ صاحِبَهٌ انعام آیه ۱۰۰ لَاصْطَفی مِمَّا یَخْلُقُ ما یَشاءُ تعیین آن بید شما نیست لکن سُبْحانَهُ خداوند منزه است از جسم و جسمانی و تولید و تناسل و زن و فرزند.

هُوَ اللَّهُ الْواحِدُ الْقَهَّارُ او است خدای یگانه بوحده ذاتیه نه زائیده

شده و نه میزاید قاهر فوق عباده تمام مقهور تحت اراده او هستند و اعجب از این اینکه بعضی را خدا دانستند چنانچه میفرماید لَقَدْ کَفَرَ الَّذِینَ قالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِیحُ ابْنُ مَرْیَمَ مائده آیه ۱۹ و بعض صوفیه علی علیه السلام را خدا دانسته یا حسین علیه السلام را میگوید:

باز دیوانه شدم زنجیر کو من حسین اللّهیم تکفیر کو

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۵] .... ص : ۲۸۴

خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ بِالْحَقِّ یُکَوِّرُ اللَّیْلَ عَلَی النَّهارِ وَ یُکَوِّرُ النَّهارَ عَلَی اللَّیْلِ وَ سَخَّرَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ کُلٌّ یَجْرِی لِأَجَلٍ مُسَمًّی أَلا هُوَ الْعَزِیزُ الْغَفَّارُ (۵)

خلق فرمود آسمان ها را و زمین را بحق از روی حکمت و مصلحت صحیح درست بجا و بموقع میگذارد شب را بر روز یعنی میافزاید و روز را بر شب و مسخر فرمود خورشید و ماه را کل اینها در جریان و سیر هستند برای مدتی که بر آنها تعیین فرموده و نام نهاده آگاه باشید او است عزیز و بسیار آمرزنده.

خَلَقَ السَّماواتِ هفت طبقه آسمانها را که در خبر دارد هر طبقه آنها تا طبقه دیگر پانصد سال راه است و فوق آنها کرسیست که میفرماید وَسِعَ کُرْسِیُّهُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ آیه الکرسی و فوق کرسی عرش است که محیط بجمیع عوالم جسمانیست و فوق آن عوالم مجردات عالم عقول و نفوس و ارواح و فوق آن عالم انوار و فوق آن عالم لاهوت که لا یدرک و لا یوصف است و جز ذات اقدسش احاطه بآن ندارد و عالم جبروت.

وَ الْأَرْضَ کرات سفلیّه کره زمین که بر روی کره آب فرار گرفته مثل کشتی روی آب و کره هوی که محیط بکره آب و زمین است جل الخالق.

بِالْحَقِّ حق بمعنی ثابت است مقابل باطل که زائل و زاهق است یعنی از روی حکمت و مصلحت صحیح بجا و بموقع است و کار قبیح و لغو نیست.

یُکَوِّرُ اللَّیْلَ عَلَی النَّهارِ وَ یُکَوِّرُ النَّهارَ عَلَی اللَّیْلِ تکویر چیزی بر چیزی گذاردن است مثل تکویر عمامه که روی هم پیچیده میشود و ظاهرا اینجا بمعنی زیاده و نقصان است که شب را بر روز میافزاید و روز را بر شب چون کره زمین

دور کره شمس در مدار منطقه البروج سیر میکند و دائره منطقه البروج در دو نقطه تماس پیدا میکنند با دائره معدل النهار اول فروردین و اول مهر شب و روز مساوی میشود و هر چه رو بنقطه جنوب رود شب افزوده میشود بر روز و هر چه رو بشمال آید روز افزوده میشود که منتهی بلندی روز اول تیر است و منتهی بلندی شب که اول دی باشد.

وَ سَخَّرَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ تمام کرات علویه و سفلیه مسخر امر الهی هستند و در تحت فرمان او چنانچه میفرماید وَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ وَ النُّجُومَ مُسَخَّراتٍ بِأَمْرِهِ اعراف آیه ۵۲ وَ سَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَ النَّهارَ وَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ وَ النُّجُومُ مُسَخَّراتٌ بِأَمْرِهِ نحل آیه ۱۲ أَ لَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّراتٍ فِي جَوِّ السَّماءِ ما يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ نحل آیه ۸۱.

كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُسَمًّى تا روز آخر دنیا و قیام قیامت که تمام از حرکت و جریان بازداشته میشوند و مجتمع میشوند و آثار از آنها گرفته میشود که آیات در این باب بسیار است در بسیاری از سور بیان شده.

أَلا هُوَ الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ معنای عزیز و غفار مکرر بیان شده و واضح است احتیاج بتوضیح ندارد.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۶] .... ص : ۲۸۵

خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ واحِدَةٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْها زَوْجَها وَ أَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْأَنْعامِ ثَمانِيَةَ أَزْواجٍ يَخْلُقُكُمْ فِي بُطُونِ أُمَّهاتِكُمْ خَلْقاً مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ فِي ظُلُماتٍ ثَلاثٍ ذلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ فَأَنَّى تُصْرَفُونَ (۶)

خلق فرمود شما افراد بشر را از یک نفس واحده حضرت آدم ابو البشر پس جعل فرمود از نفس واحده زوج او را حوا ام البشر و نازل فرمود از برای شما هشت نوع از انعام جفت جفت و خلق میفرماید شما را در شکم مادرهای شما خلق بعد از خلق در سه ظلمت و تاریکی اینست شما را اللّه پروردگار شما از برای او است ملک عالم نیست الهی مگر او پس بکجا صرف میکنید.

خَلَقَكُمْ خطاب بجمیع افراد بشر است از زمان آدم الی یوم القیمه.

مِنْ نَفْسٍ واحِدَهٍ همان زمان که خطاب شد بملائکه که إِنِّی جاعِلٌ فِی الْأَرْضِ خَلِیفَهً و اسکلت آدم را از گل ورزیده تمام کرد و روح در او دمیده شد.

ثُمَّ جَعَلَ مِنْها زَوْجَها از بقیه گل آدم حوا را خلق فرمود.

وَ أَنْزَلَ لَکُمْ مِنَ الْأَنْعامِ ثَمانِیَهَ أَزْواجٍ که در سوره انعام میفرماید ثَمانِیَهَ أَزْواجٍ مِنَ الضَّأْنِ اثْنَیْنِ وَ مِنَ الْمَعْزِ اثْنَیْنِ- الی قوله تعالی- وَ مِنَ الْإِبِلِ اثْنَیْنِ وَ مِنَ الْبَقَرِ اثْنَیْنِ- الایه آیه ۱۴۴ و ۱۴۵ و معنی این نیست که هشت جفت آفرید که ۱۶ فرد باشد بلکه هشت فرد آفرید که هر دو فرد جفت یکدیگر بودند نر و ماده و انزال آنها هم بمعنی خلق آنها است و احداث و ایجاد آنها از همین آب و خاک چنانچه میفرماید یا بَنِی آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنا عَلَیْکُمْ لِباساً یُوارِی سَوْآتِکُمْ وَ رِیشاً اعراف آیه ۲۵ با اینکه لباس از قطن و پشم بود که از همین آب و خاک بوجود آمده بود و تعبیر بانزال شاید تقدیر در عالم بالا شده یا بتوسط باران از زمین روئیده شده چنانچه میفرماید وَ فِی السَّماءِ رِزْقُکُمْ وَ ما تُوعَدُونَ و الذاریات آیه ۲۲.

(سؤال) بقیه حیوانات مثل حمار بغل اسب حیوانات وحشی مثل غزال و طیور اینها هم برای منافع بشر خلق شده اند چه خصوصیتی این انعام ثمانیه دارند؟

(جواب) اینکه جعل اینها برای اکل و رزق شده ولی آنها و لو مأکول اللحم باشند غرض اولی برای فوائد دیگریست.

یَخْلُقُکُمْ فِی بُطُونِ أُمَّهاتِکُمْ از آن وقتی که نطفه مرد با نطفه زن در رحم منعقد میشود که میفرماید إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسانَ مِنْ نُطْفَهٍ أَمْشاجٍ دهر آیه ۲.

خَلْقاً مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ که میفرماید وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسانَ مِنْ سُلالَهٍ مِنْ طِینٍ ثُمَّ جَعَلْناهُ نُطْفَهً فِی قَرارٍ مَکِینٍ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَهَ عَلَقَهً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَهَ مُضْغَهً فَخَلَقْنَا. الْمُضْغَهَ عِظاماً فَکَسَوْنَا الْعِظامَ لَحْماً ثُمَّ أَنْشَأْناهُ خَلْقاً آخَرَ فَتَبارَکَ اللَّهُ أَحْسَنُ-

الْخالِقِينَ

مؤمنون آیه ۱۲ و ۱۳ و ۱۴.

فِی ظُلُماتٍ ثَلاثٍ ظلمه بطن و رحم و مشیمه اشاره به اینکه احدی قدرت ندارد خداوند در این ظلمات چه تصرفاتی دارد.

ذلِکُمُ اللَّهُ رَبُّکُمْ که چه نحو تربیت میکند و چه تبدیلاتی دارد.

لَهُ الْمُلْکُ ملکوت السموات و الارض قُلْ مَنْ بِیَدِهِ مَلَکُوتُ کُلِّ شَیْ ءٍ- مؤمنون آیه ۹۰ فَسُبْحانَ الَّذِی بِیَدِهِ مَلَکُوتُ کُلِّ شَیْ ءٍ یس آیه ۸۳.

لا إِلهَ إِلَّا هُوَ معنی واضح است.

فَأَنَّی تُصْرَفُونَ پس بکجا میروید و برمیگردید از حق بباطل از توحید بشرک از اسلام بکفر از ایمان بضلالت از اطاعت بمعصیت.

ترسم نرسی بکعبه ای اعرابی این ره که تو میروی به ترکستان است

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۷] .... ص : ۲۸۷

إِنْ تَکْفُرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَنِیٌّ عَنْکُمْ وَ لا یَرْضی لِعِبادِهِ الْکُفْرَ وَ إِنْ تَشْکُرُوا یَرْضَهُ لَکُمْ وَ لا تَزِرُ وازِرَهٌ وِزْرَ أُخْری ثُمَّ إِلی رَبِّکُمْ مَرْجِعُکُمْ فَیُنَبِّئُکُمْ بِما کُنْتُمْ تَعْمَلُونَ إِنَّهُ عَلِیمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ (۷)

اگر کافر شدید پس محققا خداوند بی نیاز است از شما و راضی نیست برای بندگانش کفر را و اگر شکرگزار شوید راضی میشود او را برای شما و برنمیدارد بردارنده ای و زر و بار دیگری را پس از آن بازگشت شما است بسوی پروردگار شما پس شما را خبر میدهد بآنچه بودید عمل میکردید محققا خداوند باسرار سینه ها دانا است.

إِنْ تَکْفُرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَنِیٌّ عَنْکُمْ خداوند غنی بالذات است نه از ایمان شما نفعی باو عائد میشود و نه از کفر شما ضرری بر او وارد میشود نفع و ضرر ایمان و کفر عائد خود شما میشود.

وَ لا یَرْضی لِعِبادِهِ الْکُفْرَ کفر موجب سخط و غضب الهیست خداوند عادل بنده گان را خلق فرمود و تمام اسباب و مقتضیات هدایت را تکوینا و تشریعا در دست رس آنها گذاشت لکن بنده بواسطه هوای نفس و شیطان و قساوت قلب و کبر و عناد و موانع دیگر از آنها صرف نظر کرد و خود باختیار خود رو به کفر

رفت و بنفس خود ظلم کرد فَما کانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَ لكِنْ كانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ توبه آيه ۷۱ کفر مرضیّ خدا نیست.

وَ إِنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْ و اگر شکرگزار شدید و قبول هدایت کردید و ایمان آوردید و قدر نعمتهای او را دانستید و قدردانی کردید مرضی خدا است و بنفع شما است که مقامی بالاتر از مقام رضایت نیست که میفرماید وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها وَ مَساكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ وَ رِضْوانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ ذلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ توبه آيه ۷۲.

وَ لا تَزِرُ وازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرى نه پدر بفکر فرزند است و نه مادر و بالعکس و نه شوهر بفکر عیال و بالعکس احدی بار گناه کسی را برنمیدارد. كُلُّ نَفْسٍ بِما كَسَبَتْ رَهِينَةٌ إِلَّا أَصْحابَ الْيَمِينِ مدثّر آيه ۴۱.

ثُمَّ إِلى رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ بازگشت تمام روز قیمه در محکمه عدل الهی است.

فَيُنَبِّئُكُمْ بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ موقعی که نامه عمل بدست میآید میگوید فَتَرَى- الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَ يَقُولُونَ يا وَيْلَتَنا ما لِهذَا الْكِتابِ لا- يُغادِرُ صَغِيرَةً وَ لا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصاها وَ وَجَدُوا ما عَمِلُوا حاضِراً وَ لا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَداً کهف آيه ۴۷ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ محققا خداوند عالم است بصاحبان سینه ها یعنی تصور نشود که فردای قیامت فقط باعمال و رفتار و کردار انسان رسیدگی میشود خداوند از قلوب بندگان هم خبر دارد يَعْلَمُ خائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَ ما تُخْفِي الصُّدُورُ مؤمن آيه ۲۰ امور قلبیه کفر شرک نفاق کبر عجب عناد صفات خبیثه ریاء حسد بخل ضلالت عناد عصبیت و غیر اینها تمام مورد مؤاخذه واقع میشود بلکه بسا عقوبت آنها بسیار از معاصی جوارحیه زیادتر و سخت تر است.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۸] .... ص : ۲۸۸

وَ إِذا مَسَّ الْإِنْسانَ ضُرٌّ دَعا رَبَّهُ مُنِيباً إِلَيْهِ ثُمَّ إِذا خَوَّلَهُ نِعْمَةً مِنْهُ نَسِيَ ما كانَ يَدْعُوا إِلَيْهِ مِنْ قَبْلُ وَ جَعَلَ لِلَّهِ أَنْداداً لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِهِ قُلْ تَمَتَّعْ بِكُفْرِكَ قَلِيلاً إِنَّكَ مِنْ أَصْحابِ النَّارِ (۸)

و زمانی که تماس پیدا کرد انسان را ضرری میخواند پروردگار خود را و انابه و رجوع میکند باو پس از آن زمانی که عطا میشود باو نعمتی و

دفع ضرر او میشود از جانب خداوند فراموش میکند آنچه را که بود میخواند او را پیش از این نعمت و قرار میدهد از برای خدا شریک- هایی و انـدادی تا اینکه گمراه میشود یا خود را گمراه میکنـد از سبیل الهی بفرما باو که متمتع شو و بهره بردار بکفر خود این چند روز دنیا محققا تو از اصحاب آتشی.

انسـان نوعـا بر نعمتی که در دست دارد از حیـات و صـحت و جـاه و مال و سایر نعم مسـتند بخود میدانـد یا باسـباب ظاهریه از رئیس و دوست و دکتر و دواء شانس و بخت و امثال اینها و اما اگر بلائی و مصـیبتی و ضـرر باو متوجه شـد او را مسـتند بخـدا میداند و دفع آن را میطلبد چنانچه بهمین مضامین در آیات بسیار اشاره شده لکن قضیه بر عکس است وَ ما أَصابَکُمْ مِنْ مُصِیبَهٍ فَبِما کَسَبَتْ أَیْدِیکُمْ وَ یَعْفُوا عَنْ کَثِیرٍ شوری آیه ۲۹ و مکرر گفته شده که این عقائد فاسده و صـفات خبیثه و اعمال سـیئه قطع نظر از عقوبـات اخروی مضـار بسـیاری در دنیا دارد سـیاهی دل قساوت قلب ضـعف ایمان بعـد از رحمت سـلب نعم نزول بلاء کوتاهی عمر گرفتار ظلم ظلمه غضب الهی رنجش خواطر انبیاء و ائمه و صلحاء تسلط شیطان و غیر اینها.

وَ إِذا مَسَّ الْإِنْسانَ ضُرٌّ گرفتار شد بمرض و حریق و غریق و هدم و ضیق معیشت و تنگ دستی و سایر بلیات.

دَعا رَبَّهُ مُنِیباً إِلَیْهِ یکی از رفقاء گفت این حریقی که سال گذشـته در منی اتفاق افتاد و فریاد یا اللّه و اسـتغاثه و ناله و انابه مردم بلند شد.

ثُمَّ إِذا خَوَّلَهُ نِعْمَهً مِنْهُ خداوند دفع بلاء فرمود و اعطاء نعمت نمود.

نَسِیَ ما کانَ یَدْعُوا إِلَیْهِ این جمله را دو نحوه تفسیر کرده اند یکی آنکه آن بلا و مصیبت و ضری که باو رسیده فراموش میکند کأن لم یکن شـیئا دیگر آنکه دعاء و تضـرّع و انابه در پیشـگاه الهی را فراموش میکند و بهمان کفر و فسق خود ادامه میدهد و معنی دوم اقرب است بقرینه جمله بعد.

وَ جَعَلَ لِلَّهِ أَنْداداً بهمان شرک که داشت ادامه میدهد و بکفر خود باقی میماند.

لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِهِ ممکن است لام غایه باشد که غایه جعل انداد گمراهی از راه حق و سبیل الهی است و ممکنست لام تعلیل باشد که علت جعل انداد گمراهی عن سبیل اللّه است. قُلْ تَمَتَّعْ بِكُفْرِكَ قَلِيلًا این چهار روزه دنیا زود سپری میشود و گرفتار عذاب خواهی شد.

إِنَّكَ مِنْ أَصْحابِ النَّارِ در جای دیگر میفرماید وَ جَعَلُوا لِلَّهِ أَنْداداً لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهِ قُلْ تَمَتَّعُوا فَإِنَّ مَصِيرَكُمْ إِلَى النَّارِ ابراهیم آیه ۳۵.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۹] .... ص: ۲۹۰

أَمَّنْ هُوَ قانِتٌ آناءَ اللَّيْلِ ساجِداً وَ قائِماً يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَ يَرْجُوا رَحْمَةَ رَبِّهِ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَ الَّذِينَ لا يَعْلَمُونَ إِنَّما يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبابِ (۹)

آیا کسی که او در عبادت است در ساعات شب سجده میکند و قیام بعبادت دارد و از عذاب آخرت حذر میکند و برحمت خدا امیدوار است بگو آیا مساوی هستند کسانی که میدانند و کسانی که نمیدانند جز این نیست باین عدم تساوی متذکر میشوند صاحبان لبّ و عقل.

أَمَّنْ هُوَ قانِتٌ آناءَ اللَّيْلِ عطف بجمله قبل است که میفرماید قُلْ تَمَتَّعْ بِكُفْرِكَ قَلِيلًا إِنَّكَ مِنْ أَصْحابِ النَّارِ این بهتر است یا آن کسی که در آنات شب از اول شب تا بصبح اشتغال بعبادت دارد.

ساجِداً وَ قائِماً بخاک میافتد بحال سجده و بپا میایستد برای نماز.

يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَ يَرْجُوا رَحْمَةَ رَبِّهِ بین خوف و رجاء نه امن من مکر اللّه دارد و نه یاس من روح اللّه که در اخبار زیادی داریم که مؤمن باید بین خوف و رجاء باشد در بعض آنها میفرماید خوف و رجاء مساوی باشد که

لو وزن احدهما لم- یترجح علی الاخر

در بعضی آنها دارد که رجاء او بیشتر از خوف باشد (اقول) دو نظر است انسان اگر بخود نگاه کند که هیچ گونه استحقاق رحمت ندارد هر چه هست تفضل است و اگر برای یک معصیت جهنم رود استحقاق دارد باعث

خوف میشود و اگر نظر برحمت واسعه الهی داشته باشد باعث رجاء میشود از امیر المؤمنین مرویست عرض کرد پروردگارا اگر فردای قیامت بفرمایی من تمام اهل محضر را بهشت میبرم جز یک نفر علی میترسد آن یک نفر علی باشد و اگر بفرمایی تمام را جهنم میبرم جز یک نفر علی امیدوار است که آن یک نفر علی باشد.

قُلْ هَلْ یَسْتَوِی الَّذِینَ یَعْلَمُونَ وَ الَّذِینَ لا یَعْلَمُونَ إِنَّما یَتَذَکَّرُ أُولُوا الْأَلْبابِ اخبار بسیاری داریم که الذین یعلمون ائمه طاهرین هستند و الذین لا یعلمون اعداء آنها و اولوا الالباب شیعیان آنها هستند و مکرر گفته ایم که اخبار مصداق اتم را بیان میفرماید منافی با عموم آیه نیست

العلم نور یقذفه اللّه فی قلب من یشاء

علم چراغ عقل است و جهل تاریکی قلب اگر چشم قلب باز باشد کور نباشد و چراغ علم هم روشن باشد و درب چشم هم بسته نباشد و پرده و حجاب هم روی آینه قلب نیفتاده باشد بنور علم حقایق را عقل درک میکند و الا اگر چراغ نباشد یا چشم عقل کور باشد یا هوی و هوس روی چشم را بسته باشد یا معاصی صفحه قلب را سیاه کرده باشد در ظلمت و ضلالت گرفتار میشود و میرود تا درک اسفل نار.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۱۰] .... ص : ۲۹۱

قُلْ یا عِبادِ الَّذِینَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّکُمْ لِلَّذِینَ أَحْسَنُوا فِی هذِهِ الدُّنْیا حَسَنَةٌ وَ أَرْضُ اللَّهِ واسِعَةٌ إِنَّما یُوَفَّی الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَیْرِ حِسابٍ (۱۰)

بفرما ببندگان من ای بندگان من کسانی که ایمان آوردید بپرهیزید از مخالفت پروردگار خود و متقی شوید از برای کسانی که احسان کردند و نیکی نمودند در این دنیا حسنه برای آنها ثبت میشود و زمین خدا وسعت دارد هر جا بخواهید میتوانید بروید جز این نیست که خداوند ایفاء میفرماید صبر کننده گان را- اجر آنها را بدون حساب.

قُلْ یا عِبادِ عبادی بوده کسره بجای یا است و این یک نوع عنایتیست که خداوند مؤمنین را ببندگی پذیرفته و یاد میکند.

الَّذِینَ آمَنُوا بایمان تنها قناعت نکنید ایمان خود را مقرون بتقوی کنید.

اتَّقُوا رَبَّكَمْ مراتب تقوی بسیار است و در اینجا اطاعه اوامر الهی و ترک منهیات او کنید بدانید لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا عمل نیک بجا آوردند که احسان بنفس است یا احسان بغیر.

فِي هذِهِ الدُّنْيا حَسَنَةٌ که کوچک و بزرگ اعمال شما از اتیان به واجبات و مستحبات و ترک محرمات که افضل اعمال است چنانچه از امیر المؤمنین مرویست که در خطبه شعبانیه که پیغمبر (ص) فضائل ماه رمضان را و اعمال صالحه آن را بیان میفرمود پرسیدند

ما افضل الاعمال فی هذا الشهر قال الورع عن محارم اللّه.

وَ أَرْضُ اللَّهِ واسِعَةٌ اگر در محلی هستید که دسترسی باحکام الهی ندارید یا نمیتوانید بوظائف دینی عمل کنید یا در شکنجه کفار واقع شده اید مهاجرت کنید زمین خدا وسعت دارد بجایی بروید که بتوانید بوظائف دینی عمل کنید لذا فتوی میدهند که رفتن بمحلی که دسترسی باحکام دین ندارد، حرام است مثل بعض مراکز کفر.

إِنَّما يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسابٍ صبر چه بر زحمت عبادت باشد و چه بر ترک معاصی و چه بر شدائد و بلیات باشد اجر بی حساب دارد و چه بر تحمل مشاق باشد.

[سوره الزمر (۳۹): آیات ۱۱ تا ۱۲] .... ص : ۲۹۲

قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ مُخْلِصاً لَهُ الدِّينَ (۱۱) وَ أُمِرْتُ لِأَنْ أَكُونَ أَوَّلَ الْمُسْلِمِينَ (۱۲)

بفرما محققا من مأمور شده ام اینکه عبادت کنم خداوند متعال را از روی خلوص و خالص کنم از برای او دین را که شرک و کفر و ضلالت در او نباشد و مأمور شدم از برای اینکه بوده باشم اول مسلمین.

قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ بفرما باین مشرکین و کفار که من مأمور شده ام از جانب خداوند متعال اینکه فقط عبادت کنم خدای واحد احد را که جامع جمیع کمالات و منزه از جمیع نواقص و عیوب است که لفظ اللّه اسم است از برای ذات متصف بصفات کمالیه و جمالیه و مبراء و منزه از جمیع عیوب و نقایص که تعبیر

بصفات جلالیه میکنند و غیر او را از آلهه شما نمی پرستم از اصنام و غیر اصنام که اول دین مسئله توحید است که امیر المؤمنین فرمود

اول الدین معرفه اللَّه و کمال معرفته توحیده- الخطبه.

مُخْلِصاً لَهُ الدِّینَ که دین خالص دین اسلام است و خلوصش اینست که بمقدار خردلی قدم از دائره اسلام بیرون نگذارد عقیده و اخلاقا و عملا که معنای عصمت است بلکه فوق عصمت که حتی ترک اولی هم از او صادر نشود و از عوارض نفسانیه هم مصون باشد مثل شک و سهو و نسیان و جهل و امثال اینها و از خطرات شیطانی و هواهای نفسانی محفوظ باشد.

وَ أُمِرْتُ لِأَنْ أَکُونَ أَوَّلَ الْمُسْلِمِینَ وجود مقدسش تمام جهات اولیت را دارا بود در خلقت فرمود

اول ما خلق اللَّه نوری

در نبوّت فرمود

کنت نبیا و الادم بین الماء و الطین

در افضلیت در جمیع کمالات در شفاعت در رتبه و مقام و غیر اینها.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۱۳] .... ص : ۲۹۳

قُلْ إِنِّی أَخافُ إِنْ عَصَیْتُ رَبِّی عَذابَ یَوْمٍ عَظِیمٍ (۱۳)

بفرما محققا من میترسم اگر معصیت پروردگار خود کنم عذاب روز عظیمی را.

جایی که عقاب پر بریزد از پشه لاغری چه خیزد

پیغمبری که دارای این همه مقامات و شئون است اگر معصیت پروردگار کند میترسد از عذاب الهی آیا ما چه میکنیم با این همه معاصی.

قُلْ إِنِّی أَخافُ از برای خوف درجات بسیار است که درجه اعلاء آن اینست که جلوگیر باشد و مانع شود از صدور کوچکترین معاصی که معنای عصمت است و در انبیاء و ائمه شرط است و مردم در مراتب خوف مختلف هستند بعضی هیچ مرتبه از خوف را ندارند هر چه بگوید یا بکند یا برود باکی ندارد بعضی خوف از عقائد فاسده و مذاهب باطله دارند که جلوگیر آنها است که معنی ایمان است بعضی خوف از معاصی کبار دارند که ملکه آنها است و جلوگیر که معنی عدالت است آنها بدرجات مختلفه بعضی از کلیه معاصی تا بدرجه

عصمت و فوق عصمت که حتی یک ترک اولی هم از او صادر نشود.

إِنْ عَصَیْتُ رَبِّی عَذابَ یَوْمٍ عَظِیمٍ که میفرماید

(خلقت الجنه لمن اطاع اللّه و لو کان غلاما حبشیّا)

مثل بلال و قنبر

(و خلقت النّار لمن عصی اللّه و لو کان سیّدا قرشیا)

مثل ابی لهب و جعفر کذاب و یوم عظیم روز قیامت است که میفرماید الناس مجزیون باعمالهم ان خیرا فخیر و ان شرا فشر فَمَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ خَیْراً یَرَهُ وَ مَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ شَرًّا یَرَهُ زلزال آیه ۷ و ۸ و عظمت آن روز و شدت عذاب را در بسیاری از آیات گوشزد بندگان فرموده و کافیست همین آیه که میفرماید یا أَیُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّکُمْ إِنَّ زَلْزَلَهَ السَّاعَهِ شَیْ ءٌ عَظِیمٌ یَوْمَ تَرَوْنَها تَذْهَلُ کُلُّ مُرْضِعَهٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَ تَضَعُ کُلُّ ذاتِ حَمْلٍ حَمْلَها وَ تَرَی النَّاسَ سُکاری وَ ما هُمْ بِسُکاری وَ لکِنَّ عَذابَ اللَّهِ شَدِیدٌ حج آیه ۱ و ۲ و کافیست ففرمایش امیر المؤمنین در دعاء کمیل

(فکیف احتمالی لبلاء الاخره و جلیل وقوع المکاره فیها و هو بلاء تطول مدته و یدوم مقامه و لا یخفّف عن اهله ... و هدا ما لا تقوم له- السموات و الارض یا سیدی فکیف بی و انا عبدک الضعیف الذلیل- الدعاء).

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۱۴] .... ص : ۲۹۴

قُلِ اللَّهَ أَعْبُدُ مُخْلِصاً لَهُ دِینِی (۱۴)

تفسیرش گذشت.

و سر تکرارش اینکه در آیه قبل مأموریت خود را بیان میفرماید که چنین مأمور شده ام و در این آیه عملیت خود را بیان میکند که بر طبق امر الهی رفتار کردم اینست دستور و عملیات من شما کفار و مشرکین هر چه میخواهید بکنید و به جزایش خواهید رسید.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۱۵] .... ص : ۲۹۴

فَاعْبُدُوا ما شِئْتُمْ مِنْ دُونِهِ قُلْ إِنَّ الْخاسِرِینَ الَّذِینَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَ أَهْلِیهِمْ یَوْمَ الْقِیامَهِ أَلا ذلِکَ هُوَ الْخُسْرانُ الْمُبِینُ (۱۵)

پس شما عبادت و پرستش کنید هر چه و هر کرا میخواهید از غیر خدای من بفرما زیان کاران کسانی هستند که خود و اهل خود را بزیان انداختند روز قیامت آگاه باشید اینکه این خسران آشکارا است.

فَاعْبُدُوا امر تعجیزیست مثل اینکه کسی که بر باطل میرود و هدایت نمیشود می گویی بکن هر چه میخواهی بکنی و برو هر جا میخواهی بروی تا نتیجه و وبالش را بچشی.

ما شِئْتُمْ از اصنام و هوای نفس و شمس و قمر و ملک و بشر و جن و حیوان و اشجار و آتش و غیر اینها.

مِنْ دُونِهِ از غیر خدای متعال.

قُلْ إِنَّ الْخاسِرِينَ خسران در تجارت اینست که علاوه از اینکه استفاده نکرده و سرمایه را هم از دست داده ورشکست شده و بدهکار کسانی که فردای قیامت خاسر هستند علاوه از اینکه هیچ مثوبتی ندارند چون ایمان نداشتند که شرط صحت کل اعمال است و سرمایه عمر را هم ببطالت از دست دادند عمری که در هر ساعت میتوان صد نوع عبادت کرد و بهره برد علاوه بدهکار هم هستند عقوبت کفر و شرک و ضلالت و ظلم و سایر معاصی را هم دارند و اینها کیانند.

الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَ أَهْلِيهِمْ خود را که بخسران و زیان انداختند دیگران را هم بخسران کشیدند مثل زن و فرزند و بستگان و فامیل و دوستان و رفقاء و اتباع و غیر اینها که هم عقوبت خود را دارند و هم عذاب دیگران را.

يَوْمَ الْقِيامَهِ این خسران برای آنها روز قیامت مکشوف میشود يَوْمَ يَعَضُّ- الظَّالِمُ عَلى يَدَيْهِ يَقُولُ يا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا يا وَيْلَتى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلاناً خَلِيلًا لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جاءَنِي وَ كانَ الشَّيْطانُ لِلْإِنْسانِ خَذُولًا فرقان آیه ۲۹ الی ۳۱.

أَلا ذلِكَ هُوَ الْخُسْرانُ الْمُبِينُ هر معصیتی موجب خسران است لکن در باب تجارت کسی که ورشکست شد بسا بعضی اداء دیون او را میکنند و بسا بعض طلب کارها گذشت میکنند و ذمه او را بری میکنند این خسران قابل تدارک است مثل معاصی اهل ایمان با خداوند که طلب کار است گذشت میکند یا خاندان عصمت و مؤمنین شفاعت میکنند تدارک میشود حتی در اخبار داریم

که بسا صد نفر ناصبی را بازاء معاصی یک مؤمن عذاب میکنند و فدی میدهند و این ظلم نیست زیرا بازاء ظلم هاییست که بمؤمن وارد کرده که گناه مظلوم را بار بر ظالم میکنند و اگر مظلوم گناه ندارد گناهان بستگان و دوستان مظلوم را بار بر ظالم میکنند بناء علی هذا می گوییم که اگر گناه جمیع شیعیان را بار کنند بر ظالمین بعلی و فاطمه و ائمه اطهار باز تدارک ظلم آنها نمیشود باری خسران مبین آنست که نه خداوند گذشت میکند و نه شفیعی دارند که تدارک کنند که میفرماید وَ لَیْسَتِ التَّوْبَهُ لِلَّذِینَ یَعْمَلُونَ السَّیِّئاتِ حَتَّی إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قالَ إِنِّی تُبْتُ الْآنَ وَ لَا الَّذِینَ یَمُوتُونَ وَ هُمْ کُفَّارٌ نساء آیه ۲۲ و نیز میفرماید ما لِلظَّالِمِینَ مِنْ حَمِیمٍ وَ لا شَفِیعٍ یُطاعُ مؤمن آیه ۱۹.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۱۶] .... ص : ۲۹۶

لَهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِنَ النَّارِ وَ مِنْ تَحْتِهِمْ ظُلَلٌ ذلِکَ یُخَوِّفُ اللَّهُ بِهِ عِبادَهُ یا عِبادِ فَاتَّقُونِ (۱۶)

از برای این هایی که خسران مبین دارند از بالای سر آنها طبقاتی از آتش دارند مثل سایه ها که بر سر آنها است و از زیر پای آنها طبقاتیست از آتش اینست که خداوند میترساند باو بندگان خود را ای بندگان من پس باید پرهیزکار باشید و پرهیز کنید از عذاب من.

لَهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِنَ النَّارِ وَ مِنْ تَحْتِهِمْ ظُلَلٌ اشاره به اینکه آتش به آنها از جمیع اطراف احاطه کرده آنها در وسط آتش و میانه آتش می سوزند چنانچه میفرماید إِنَّا أَعْتَدْنا لِلظَّالِمِینَ ناراً أَحاطَ بِهِمْ سُرادِقُها کهف آیه ۲۸ و تعبیر بظلل بعید نیست که چون آتش جهنم نور ندارد سیاه و تاریک است و جهنم محبس تاریک الهیست و ممکن است به اینکه چون اهل بهشت زیر سایه عرش الهی و سایه اشجار بهشت هستند خدا میفرماید سایه بان شما آتش است.

ذلِکَ یُخَوِّفُ اللَّهُ بِهِ عِبادَهُ ای بندگان خدا بترسید از همچه روزی و همچه عذابی.

یا عِبادِ فَاتَّقُونِ «یا عبادی» بوده و «فاتّقونی» در هر دو کسره بجای

وَ الَّذِينَ اجْتَنَبُوا الطَّاغُوتَ أَنْ يَعْبُدُوها وَ أَنابُوا إِلَى اللَّهِ لَهُمُ الْبُشْرى فَبَشِّرْ عِبادِ (۱۷) الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولئِكَ الَّذِينَ هَداهُمُ اللَّهُ وَ أُولئِكَ هُمْ أُولُوا الْأَلْبابِ (۱۸)

و کسانی که دوری کردند و تجنب نمودند طاغوت را اینکه او را عبادت کنند و اطاعت کنند و انابه و رجوع الی اللّه کردند از برای آنها بشارت است پس بشارت ده ای رسول محترم بندگان مرا آن کسانی که استماع میکنند فرمایشات تو را پس متابعت میکنند بهتر آن را اینها کسانی هستند که خداوند آنها را هدایت فرموده و اینها صاحب عقل و ادراک هستند.

وَ الَّذِينَ اجْتَنَبُوا الطَّاغُوتَ از کافی مسندا از ابی بصیر از حضرت صادق (ع) فرمود

(کل رایه ترفع قبل قیام القائم (ع) فصاحبها طاغوت)

و نیز از حضرت باقر (ع) حدیث مفصلی نقل فرموده مسندا که یک جمله او می فرماید

(و الجبت و الطاغوت فلان و فلان و فلان)

و ما در مجلد سیم این تفسیر در ذیل آیه الکرسی آیه ۲۵۷ سوره بقره صفحه ۲۳ وَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِياؤُهُمُ الطَّاغُوتُ گفتیم شیطان و رؤساء اهل ضلال و سلاطین کفر و جور و امراء ظلم و دعات باطل طاغوت هستند.

أَنْ يَعْبُدُوها اطاعت آنها را نکنند و آنها را اولیاء خود ندانند و از آنها دوری کنند.

وَ أَنابُوا إِلَى اللَّهِ توجه بخدا داشته باشند و انابه و رجوع به او کنند و اطاعت اوامر او کنند و از مخالفت و معاصی و نواهی او اجتناب کنند.

لَهُمُ الْبُشْرى اختصاص بآنها دارد بشارات پروردگار.

فَبَشِّرْ پس رسول محترم بشارت ده آنها را و آنها کسانی هستند عِبادِ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ استماع کلام الهی و فرمایشات نبی اکرم و اولیاء حقه الهی و علماء دین میکنند.

فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ آن راهی که بهتر و نیکوتر است میگیرند و میروند که بهترین راه ها اتیان بواجبات و مندوبات و ترک محرمات و مکروهات و تصفیه اخلاق حمیده و ازاله صفات خبیثه و ایمان بجمیع عقائد حقه که احسن القول است.

أُولئِکَ الَّذِینَ هَداهُمُ اللَّهُ اینها بهدایت الهی هدایت شدند و مهدی گشتند.

وَ أُولئِکَ هُمْ أُولُوا الْأَلْبابِ صاحبان عقل که از امیر المؤمنین پرسیدند از معنای عقل فرمود

«العقل ما عبد به الرحمن و اکتسب به الجنان»

و غیر این نکری است.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۱۹] .... ص : ۲۹۸

أَ فَمَنْ حَقَّ عَلَیْهِ کَلِمَهُ الْعَذابِ أَ فَأَنْتَ تُنْقِذُ مَنْ فِی النَّارِ (۱۹)

آیا پس از این بیان کسانی که از قابلیت هدایت افتاده اند و بر آنها ثابت و محقق و واجب شد کلمه عذاب که دیگر نخورد ندارد آیا پس از این شما پیغمبر هر چه زحمت کشی و دعوت کنی میتوانی آنها را هدایت کنی و از آتش نجات دهی؟

أَ فَمَنْ حَقَّ عَلَیْهِ کَلِمَهُ الْعَذابِ مکرر گفته شده که هیچ امری در عالم واقع نمیشود و هیچ فعلی تحقق پیدا نمیکند مگر اینکه فاعل باید تام الفاعلیه باشد و قابل تام القابلیه و این کفار و مشرکین و ضالین و مضلین از قابلیت افتاده و لو حضرت رسالت کمال کوشش و جدیت در هدایت آنها داشته باشد اینها محققا اهل عذاب هستند.

أَ فَأَنْتَ تُنْقِذُ مَنْ فِی النَّارِ دیگر زحمت بخود مده آنها را رها کن نمیتوانی آنها را نجات دهی.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۲۰] .... ص : ۲۹۸

لکِنِ الَّذِینَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ غُرَفٌ مِنْ فَوْقِها غُرَفٌ مَبْنِیَّهٌ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ وَعْدَ اللَّهِ لا یُخْلِفُ اللَّهُ الْمِیعادَ (۲۰)

لکن کسانی که تقوای الهی پیدا کردند و از مخالفت پرهیز نمودند برای آنها غرفه هائیست که از فوق آنها غرفه های دیگر

بناء شده و جاریست از زیر آن غرفه ها نهرهایی وعده الهیست و خداوند خلف وعده نمیکند.

لکِنِ الَّذِینَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ مراتب تقوی را مکرر بیان کرده ایم درجه اول تقوای از عقائد فاسده و مذاهب باطله و طرق ضاله است که مرادف با ایمان است و ایمان هم مراتب زیادی دارد از علم الیقین و عین الیقین و حق الیقین و پس از آن تقوای از معاصی و محرمات الهیه و آنها هم بسیار است معاصی ترکیه ترک واجبات مثل صلوه و صوم و زکاه و خمس و امر بمعروف و نهی از منکر و حج و جهاد و تولّی موالیان و تبرّی از اعداء و أداء حقوق واجبه و وفاء بعهد و نذر و یمین و سایر واجبات الهیه و معاصی فعلیه جوارحیه معاصی زبان از کذب و غیبت و سعایت و نمامی و فحش و غیر اینها که گفتند زبان ۲۵ معصیت دارد معاصی چشم نظر بنامحرم و نظر بعورت غیر و نظر سوء بمؤمن که خائنه- الاعین گفتند معاصی گوش استماع غیبت و ساز و آواز و کلمات محرمه و معاصی ید ظلم و تعدی و ایذاء و قتل و ضرب و غیر اینها معاصی رجلین رفتن در بسیاری از مجالس و مراکز سوء و غیر اینها و مؤمنین در ترک این معاصی اختلاف زیادی دارند.

لَهُمْ غُرَفٌ مِنْ فَوْقِها غُرَفٌ مَبْنِیَّةٌ که درجات بسیار دارد هر چه ایمان و تقوی بالا رود درجات بالا میرود تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ از پای قصرها و غرفه ها که میفرماید فِیها أَنْهارٌ مِنْ ماءٍ غَیْرِ آسِنٍ وَ أَنْهارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ یَتَغَیَّرْ طَعْمُهُ وَ أَنْهارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِینَ وَ أَنْهارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّی محمد آیه ۱۷.

وَعْدَ اللَّهِ وعده الهیست برای اهل تقوی.

لا یُخْلِفُ اللَّهُ الْمِیعادَ چون خلف وعد قبیح است و فعل قبیح محال است از خداوند متعال صادر شود بلی خلف وعید که وعده عذاب باشد بسا حسن پیدا میکند اگر مورد قابلیت عفو و مغفرت داشته باشد.

مسئله: وعده هایی که خداوند در قرآن و در لسان اخبار باهل معاصی

داده سه قسم است یک قسم اگر بطور اخبار باشد تخلف پذیر نیست زیرا در تخلفش کذب لازم میاید و کذب قبیح است و محال است از خدا صادر شود و یک قسم بنحو وعد است ولی محل قابلیت ندارد مثل شرک و کفر و ضلالت و ظلم و عناد و امثال اینها آنهم تخلف پذیر نیست زیرا احسان در محل غیر قابل هم قبیح است قسم ثالث اینکه بنحو وعید است و محل قابلیت عفو دارد تخلفش از باب تفضل نه استحقاق مانعی ندارد.

مسئله: وعده هایی که بندگان بیکدیگر میدهند آنهم اقسامی دارد اگر در باب معاصیست تخلفش واجب است و اگر در قسمت عبادات است و احسان تخلفش قبیح است و اگر وعید است اگر بدون حق است واجب است تخلف و اگر از روی حق است بسا حسن پیدا میکند و بسا قبح موارد مختلف است.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۲۱] .... ص : ۳۰۰

أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَسَلَكَهُ يَنابِيعَ فِي الْأَرْضِ ثُمَّ يُخْرِجُ بِهِ زَرْعاً مُخْتَلِفاً أَلْوانُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَراهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَجْعَلُهُ حُطاماً إِنَّ فِي ذلِكَ لَذِكْرى لِأُولِي الْأَلْبابِ (۲۱)

آیا نمی بینی اینکه خداوند نازل میفرماید از طرف بالا آب را باران و برف و تگرگ پس روان میکند آن آب را چشمه هایی در اطراف زمین پس از آن خارج میفرماید بآن آب زراعت هایی مثل فواکه و حبوب و بقول که هر کدام با یکدیگر اختلاف رنگ دارند پس از آن خشک میشود پس میبینی آن زرع را زرد شده پس از آن قرار میدهد او را خشک که از هم پاشیده میشود پس محققا در این قدرت نمایی هر آینه یادآوریست از برای صاحبان عقل و رشد و ادراک.

أَ لَمْ تَرَ و لو خطاب به پیغمبر است و لکن مراد جمیع ذوی العقول و مکلفین است.

أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً که خداوند بواسطه اشعه شمس ابخره را از دریا بصورت ابر و بتوسط باد در اطراف زمین که از قسمت آب بیرون است حرکت میدهد و پس از سرد شدن بخار آب ها را بنقاط مختلفه میباراند و در

تخوم زمین فرو میروند.

فَسَلَکَهُ یَنابِیعَ فِی الْأَرْضِ چشمه ها و نهرها و رودخانه ها و چاهها ظاهر میشود و از همین آب واحد و زمین واحد ثُمَّ یُخْرِجُ بِهِ زَرْعاً مثل گندم و جو، برنج، عدس، ماش، نخود، لوبیا و غیر اینها.

مُخْتَلِفاً أَلْوانُهُ بعضی گفتند مراد انواع مختلف و اصناف متشتت و خواص متعدد و هر کدام طعمش متفاوت است و بعضی گفتند مراد همان رنگ های مختلف است.

ثُمَّ یَهِیجُ خشک میشود و از حال خضرویّه بیرون میرود.

فَتَراهُ مُصْفَرًّا پس میبینی او را زرد شده ثُمَّ یَجْعَلُهُ حُطاماً از هم پاشیده و جدا شده و ریخته شده که موقع حصاد است.

إِنَّ فِی ذلِکَ در این قدرت نمایی که از یک آب و یک زمین چه اندازه حبوبات مختلفه خارج میشود.

لَذِکْری باعث یادآوریست و معرفت بخالق آنها که انسان هم مراتب سیر دارد از نطفه تا بعث قیمه لکن لِأُولِی الْأَلْبابِ نه کسانی که تمام اینها را مستند بطبیعت عادم الشعور میدانند بلکه خود طبیعت هم معدوم است و نیست نمیتواند هست کند.

ذات نایافته از هستی بخش کی تواند که شود هستی بخش

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۲۲] .... ص : ۳۰۱

أَ فَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلامِ فَهُوَ عَلی نُورٍ مِنْ رَبِّهِ فَوَیْلٌ لِلْقاسِیَهِ قُلُوبُهُمْ مِنْ ذِکْرِ اللَّهِ أُولئِکَ فِی ضَلالٍ مُبِینٍ (۲۲)

آیا پس از این بیان کسی که خداوند به او شرح صدر داده است پس او بر نور معرفت الهی قلبش روشن شده پس ویل از برای کسانی که قلب آنها قساوت پیدا کرده از ذکر خدا اینها در ضلالت و گمراهی آشکار هستند.

أَ فَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلامِ شرح صدر بمعنی سعه قلب و آمادگی

برای اخـذ حقـایق و کشف امور که گفتیم قلب انسـان بمنزله خانه و حجره ایست که در او آینه عقل خداونـد قرار داده که در آن آینه حقایق دیـده میشود و لکن شـرائطی دارد اول چشم قلب کور نباشد دوم چراغ علم در او روشن باشد سوم روی چشـم بسـته نباشـد چهارم روی آینه عقل پوشـیده نباشـد قساوت و کبر و نخوت و عناد چشم عقل را کور میکند و جهل چراغ علم را خاموش میکنـد و هوای نفس روی چشم را میبنـدد و معاصـی صـفحه آینه عقل را سـیاه میکنـد و میپوشاند و کسانی که شـرح صدر دارند خالی از این موانع است بخوبی و بسهولت قبول اسلام میکنند.

فَهُوَ عَلی نُورٍ مِنْ رَبِّهِ خداوند نور علم و ایمان را در قلبش افاضه میفرماید که

«العلم نور یقذفه اللّه فی قلب من یشاء».

فَوَیْلٌ لِلْقاسِـیَهِ قُلُوبُهُمْ مِنْ ذِکْرِ اللَّهِ چون چشم قلب بواسـطه قساوت کور است اگر هزار چراغ روشن باشد و چشم بسـته نباشد و روی آینه قلب بـاز باشـد هیـچ نمیبینـد و درک نمیکنـد و قابـل علاـج هم نیست موانـع دیگر ممکن العلاـج است چراغ علم را تحصـیل کنـد روی چشم را بـاز کنـد و صـفحه آینه را پاک کنـد ولی کوری را نمیتوان رفع کرد پس ویل برای اینها است که هیچ بیاد خدا نمیافتند.

أُولئِکَ فِی ضَلالٍ مُبِینٍ ضلالتی که هیچگونه قابل هدایت نیست.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۲۳] .... ص : ۳۰۲

اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَـدِیثِ کِتاباً مُتَشابِهاً مَثانِیَ تَقْشَـعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِینَ یَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِینُ جُلُودُهُمْ وَ قُلُوبُهُمْ إِلی ذِکْرِ اللَّهِ ذلِکَ هُدَی اللَّهِ یَهْدِی بِهِ مَنْ یَشاءُ وَ مَنْ یُضْلِلِ اللَّهُ فَما لَهُ مِنْ هادٍ (۲۳)

خداونـد متعـال نـازل فرمود بهـترین حـدیث را کتـابی که شـبیه است بعض آن بـا بعض دیگر در حسن و بیـان و جوده لفـظ و فصاحت و بلاغت کلام دوبـدو میلرزانـد جلود کسانی که خوف و خشـیت الهی پروردگار خود را دارند پس از آن نرم میکند ابـدان و قلوب آنهـا را بسوی ذکر الهی اینست هـدایت خداونـد متعـال هـدایت میفرمایـد بـاین کتاب هر کرا بخواهـد که قابل هدایت باشد و کسی را

که گمراه نمود پس نیست از برای او هدایت کننده ای.

اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ اطلاق حدیث بر قرآن بواسطه صدور او از جانب حق است و کلام الهیست چنانچه احادیث نبوی اخبار صادره از آن حضرت است و احادیث ائمه اخبار صادر از آنها است و احسنیه او غایت فصاحت و بلاغت او است که از قدرت بشر خارج است و اشتمال او بر مواعظ و نصایح و احکام و بشارات و تحذیرات و قصص انبیاء سلف و آنچه بشر بآن محتاج است.

كِتاباً مُتَشابِهاً این احسن الحدیث کتابیست مجموع بین الدفتین که یکی از چهار کتاب است که نازل شده تورات زبور انجیل فرقان مشابه یکدیگر یا مراد شبیه سایر کتب سماویه است از جهت نزولش از جانب خدا و لو از جهات دیگر افضلیت داشته باشد بر آنها مثل انبیاء که میفرماید لا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ بقره آیه ۲۸۵ از حیث آنکه تمام فرستاده او هستند و لو از جهات دیگر بعضی بر بعضی افضلیت دارد که میفرماید تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنا بَعْضَهُمْ عَلى بَعْضٍ بقره آیه ۲۵۴ یا مراد بعض آن شبیه ببعض دیگر است از حیث فصاحت و بلاغت و جوده کلام و نظم و سایر محسنات.

مَثانِيَ از برای این کلمه تفاسیری شده یکی آنکه مشتمل است این کتاب بر سوره حمد و سایر سور قرآنی چنانچه میفرماید وَ لَقَدْ آتَيْناكَ سَبْعاً مِنَ- الْمَثانِي وَ الْقُرْآنَ الْعَظِيمَ حجر آیه ۸۷ و یکی از اسامی سوره حمد سبع- المثانیست چون سوره حمد مشتمل است بنحو خلاصه بر جمیع آنچه در سایر سور است و دیگر آنکه در تلاوت و قرائت او انسان خسته نمیشود هر چه تلاوت کند باز مایل است که دو مرتبه تلاوت شود یا در استماع باز میخواهد مرتبه دیگر استماع کند دیگر آنکه مشتمل است بر بشارات و تحذیرات یا بر مواعظ و نصایح یا بر قصص و احکام ولی در اخبار ائمه علیهم السلام است که قرآن احد ثقلین است که هدایت و نجات منوط باین دو است که فرمود

«انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی ما ان تمسکتم بهما لن تضلّوا ابدا لا یفترقان حتی یردا علی-

الحوض».

تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ چون برخورد بآيات عذاب و اوصاف جهنم ميكنند بدنهاى آنها ميلرزد از خوف الهى پس از آن آرام ميگيرند و بياد خدا و ذكر آن مى افتند چنانچه ميفرمايد الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ رعد آيه ۲۸.

ذلِكَ هُدَى اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشاءُ كسانى كه ميداند قابل هدايت هستند اسباب هدايت را از براى آنها تام و تمام ميفرمايد و توفيق و تأييد ميدهد و مينمايد.

وَ مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ كسانى كه قابل هدايت نيستند بخود واميگذارد بلكه اسباب براى آنها فراهم ميكند كه هر چه بتوانند ضلالت خود را بيشتر كنند چنانچه ميفرمايد وَ لا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّما نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّما نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِينٌ آل عمران آيه ۱۷۲.

فَما لَهُ مِنْ هادٍ كسى كه بهدايت الهى هدايت نشود كى ميتواند او را هدايت كند.

[سوره الزمر (۳۹): آيه ۲۴] .... ص : ۳۰۴

أَ فَمَنْ يَتَّقِي بِوَجْهِهِ سُوءَ الْعَذابِ يَوْمَ الْقِيامَةِ وَ قِيلَ لِلظَّالِمِينَ ذُوقُوا ما كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ (۲۴)

آيا پس كسى كه حفظ ميكند وجه خود را و پرهيزكار است از بدى عذاب مثل كسيست كه او را برو بآتش بيندازند و گفته ميشود از براى ظالمين بچشيد آنچه را كه بوديد كسب ميكرديد.

أَ فَمَنْ يَتَّقِي بِوَجْهِهِ تعبير بوجه يا مراد نفس انسان است يعنى پرهيز ميدهد خود را يا بمعنى صورت است چون عذاب اولا بصورت متوجه ميشود چون برو بآتش ميياندازند و ميفرمايد وَ تَغْشى وُجُوهَهُمُ النَّارُ ابراهيم آيه ۵۱ سُوءَ الْعَذابِ جميع انحاء عذاب سوء است لكن تفاوت دارد عذاب سوء سختترين عذاب است.

يَوْمَ الْقِيامَةِ كه هر كسى بجزاى خود ميرسد و يك جمله در اينجا در تقدير

است بواسطه وضوحش ذکر نشده یعنی آیا این متقی مثل کسانیست که خود را در معرض سوء العذاب درآوردند و بآنها گفته میشود وَ قِیلَ لِلظَّالِمِینَ چه ظلم بدین یا بمسلمین یا بنفس خود کردند.

ذُوقُوا ما کُنْتُمْ تَکْسِبُونَ که میفرماید ما ظَلَمْناهُمْ وَ لکِنْ کانُوا أَنْفُسَهُمْ یَظْلِمُونَ نحل آیه ۱۱۹ وَ ما ظَلَمْناهُمْ وَ لکِنْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ هود آیه ۱۰۲.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۲۵] .... ص : ۳۰۵

کَذَّبَ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَأَتاهُمُ الْعَذابُ مِنْ حَیْثُ لا یَشْعُرُونَ (۲۵)

تکذیب انبیاء کردند کفاری که پیش از اینها بودند پس آمد آنها را عذاب در حالی که هیچ متوجه نبودند مثل قوم نوح و عاد و ثمود و قوم لوط و شعیب و فرعونیان که بغته عذاب نازل شد بر آنها.

کَذَّبَ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ کفار و مشرکین در زمان انبیاء سلف تکذیب انبیاء کردند و ایمان نیاوردند.

فَأَتاهُمُ الْعَذابُ غرق و باد و صیحه و صاعقه و امطار حجاره و خسف و امثال اینها.

مِنْ حَیْثُ لا یَشْعُرُونَ یا در خواب بودند یا اشتغال بامور دنیوی یا در مقام قتل مؤمنین که ناگاه هلاک شدند این کفّار و مشرکین هم بترسند که باین گونه عذابها گرفتار نشوند.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۲۶] .... ص : ۳۰۵

فَأَذاقَهُمُ اللَّهُ الْخِزْیَ فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ لَعَذابُ الْآخِرَهِ أَکْبَرُ لَوْ کانُوا یَعْلَمُونَ (۲۶)

پس چشاند خداوند آنها را خفت و خواری و ذلت و مسکنت در زندگانی دنیوی و هر آینه عذاب آخرت بزرگتر است اگر بودند میدانستند.

عذابهای دنیوی هر چه سخت تر باشد

«قلیل مکثه یسیر بقائه»

غایه عذاب هلاکت است آنهم آنیست لا یَسْتَأْخِرُونَ ساعَهً وَ لا یَسْتَقْدِمُونَ اعراف آیه ۳۲ این کفار و مشرکین مغرور بدو روز مهلت نباشند بهمین زودی گرفتار قتل و اسیری و ذلت و خفت و خواری خواهند شد.

فَأَذاقَهُمُ اللَّهُ الْخِزْیَ فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا و پس از سپری شدن چهار

روز دنیا گرفتار عذابهای سخت خواهند شد.

وَ لَعَذابُ الْآخِرَهِ أَکْبَرُ

«و جلیل وقوع المکاره فیها و هو بلاء تطول مدّته و یدوم مقامه و لا یخفّف عن اهله».

لَوْ کانُوا یَعْلَمُونَ و لکن هیهات اینها یا منکر عذاب آخرت هستند یا خود را معاف میدانند فَسَوْفَ یَعْلَمُونَ.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۲۷] .... ص : ۳۰۶

وَ لَقَدْ ضَرَبْنا لِلنَّاسِ فِی هذَا الْقُرْآنِ مِنْ کُلِّ مَثَلٍ لَعَلَّهُمْ یَتَذَکَّرُونَ (۲۷)

و هر آینه ما زدیم در قرآن از برای ناس از کل مثل باشد که آنها متذکر شوند.

مثل تشبیه شی ء مبهم است بشی ء مبیّن واضح و بمعنای صفت است و امثال در قرآن یکی قصص انبیاء سلف است و امم سابقه که خداوند بیان میفرماید که حال این امت هم شبیه بامم سابقه است آنها بواسطه کفر و شرک و تکذیب انبیاء بچه عقوباتی گرفتار شدند. اینها هم مثل آنها و مؤمنین بانبیاء سلف مورد چه الطافی شدند مؤمنین این امت هم مورد آن مراحم میشوند و یکی بیان صفات بهشت و درجات و مقامات و انهار و فواکه آن را باین درجات و نعم دنیوی زیرا بیشتر از این برای درک بشر نیست و الا

«فیها ما لا عین رأت و لا اذن سمعت و لا خطر علی قلب بشر»

و صفات جهنم بغل و زنجیر و حمیم و غساق و آتش مثال میزند وَ لِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلی یعنی الصفات العلیا آنهم از درک بشر خارج است بعلم و قدرت و حیات و امثال این صفات بیان میفرماید و الا کمال توحیده نفی- الصفات عنه «غیر از ذات واجب الوجود لا نهایه لوجوده بل عین الوجود تمام اینها صدق مثل میکند لذا میفرماید وَ لَقَدْ ضَرَبْنا لِلنَّاسِ فِی هذَا الْقُرْآنِ مِنْ کُلِّ مَثَلٍ و تمام اینها برای بیداری از خواب غفلت و بفکر آخرت و تحصیل معرفت و قیام بعبادت و ترک معصیت بندگان است.

لَعَلَّهُمْ یَتَذَکَّرُونَ لعل برای تردید نیست بلکه بمعنی باید است یعنی باید متذکر شوند ولی اکثر نمیشوند.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۲۸] .... ص : ۳۰۶

قُرْآناً عَرَبِیًّا غَیْرَ ذِی عِوَجٍ لَعَلَّهُمْ یَتَّقُونَ (۲۸)

قرآن را بلسان عرب نازل کردیم و هیچگونه اعوجاجی در او نیست باید متقی بشوند.

ص: ۳۰۶

قُرْآناً عَرَبِيًّا چون لسان عرب افصح السنه است و اتم لغات است و اوضح بیان است لذا گفتند عرب یعنی معرب ما فی الضمیر است و سایر لغات را عجم گفتند و عجم بمعنی گنگ است که درست بیان ندارد لذا حیوانات را عجم گویند.

غَيْرَ ذِي عِوَجٍ خالیست از تناقض و منافیات عقل و اباطیل و کفریات.

لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ باید متقی شوند کسی که باین قرآن با این بیانات روشن و ادله واضحه و احکام متقنه هدایت نشود با اینکه إِنَّ هذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ وَ يُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْراً كَبِيراً وَ أَنَّ الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَهِ أَعْتَدْنا لَهُمْ عَذاباً أَلِيماً اسراء آیه ۹ دیگر انتظار نجات و تمنّی سعادت نداشته باشد.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۲۹] .... ص : ۳۰۷

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلًا فِيهِ شُرَكاءُ مُتَشاكِسُونَ وَ رَجُلًا سَلَماً لِرَجُلٍ هَلْ يَسْتَوِيانِ مَثَلًا الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لا يَعْلَمُونَ (۲۹)

مثل میزند خداوند تبارک و تعالی رجلی که مردی که در او شریکهای مختلف بتشتت مخالف یکدیگر در رأی و عقیده و سلیقه باشند و رجل و مردی که تسلیم باشد از برای یک نفر رجل آخر آیا این دو مساوی هستند از حیث مثل حمد مختص بخداوند است بلکه اکثر اینها نمیدانند.

این آیه شریفه رمزیست و اشاره بامریست که اکثر متوجه نمیشوند و درک نمیکنند و ما اخبار بسیاری داریم که رجل سلم لرجل امیر المؤمنین علی علیه السلام است که تسلیم پیغمبر اکرم است در جمیع امور و شیعیان خاص که تسلیم جمیع فرمایشات پیغمبر هستند و رجل و مردی که در او شرکاء متشاکسون هستند فلان است که خود و شرکاء او مخالف و متشتت هستند و در بعض این اخبار دارد که حضرت باقر (ع) فرمود یهود بعد از موسی هفتاد و یک فرقه شدند یک فرقه اهل جنت و هفتاد فرقه اهل نار و نصاری بعد از عیسی هفتاد و دو فرقه شدند یک فرقه اهل جنت و هفتاد و یک اهل آتش و این امت هفتاد و سه فرقه می شوند ۶۰ فرقه آنها مخالفین اهل آتش و ۱۳ فرقه شیعه ۱۲ آنها اهل آتش و یک

فرقه اهل بهشت.

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلًا فِيهِ شُرَكاءُ مُتَشاكِسُونَ تعبیر برجل بدون ذکر اسم او برای اینست که پرده روی کارها باشد مثل آیه شریفه وَ يَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلى يَدَيْهِ يَقُولُ يا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا يا وَيْلَتى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلاناً خَلِيلًا لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جاءَنِي فرقان آیه ۲۹ الی ۳۱ ظالم گوساله این امت فلان سامری این امت سبیل و ذکر هارون این امت چنانچه صدیقه طاهره در روضه پیغمبر بنا بر بیان سید بحر العلوم عرض کرد:

ابتاه هذا السامری و عجله تبعا و مال الناس عن هارون

وَ رَجُلًا سَلَماً که تسلیم صرف باشد و قدمی بر مخالفت برنداشته باشد امیر المؤمنین است.

لِرَجُلٍ پیغمبر اکرم (ص) است.

هَلْ يَسْتَوِيانِ مَثَلًا که بگویند ۱ و ۲ و ۳ و چهار و در عرض یکدیگر قرار دهند.

الْحَمْدُ لِلَّهِ جنس حمد مختص بخداوند است که تمام کارهای او از روی حکمت است و حکمت این امتحان امت است که میفرماید أَ حَسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَ هُمْ لا يُفْتَنُونَ وَ لَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَ لَيَعْلَمَنَّ الْكاذِبِينَ عنکبوت آیه ۱ و ۲.

بَلْ أَكْثَرُهُمْ لا يَعْلَمُونَ که آن هفتاد و دو فرقه باشند و تعبیر در بعض اخبار کرجل سلم امیر المؤمنین است و شیعیان آن مراد همان یک فرقه شیعه است که اهل نجات هستند نه سایر فرق شیعه که ذکر شد.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۳۰] .... ص : ۳۰۸

إِنَّكَ مَيِّتٌ وَ إِنَّهُمْ مَيِّتُونَ (۳۰)

محققا ای رسول محترم شما از این دنیا رحلت می فرمایی و آنها هم میمیرند.

كُلُّ نَفْسٍ ذائِقَةُ الْمَوْتِ آل عمران آیه ۱۸۲ انبیاء آیه ۳۶ كُلُّ مَنْ عَلَيْها فانٍ وَ يَبْقى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلالِ وَ الْإِكْرامِ الرحمن آیه ۲۶ و ۲۷ لکن

موت همان تمام شدن روح بخاری حیوانیست که این بدن پس از تمام شدن آن بخار از کار میافتد مثل چراغ که نفتش تمام شود و مکینه که بنزینش تمام گردد و برق که قوه او بپایان رسد و لکن روح انسانی باقیست در عالم برزخ که میفرماید وَ مِنْ وَرائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلی یَوْمِ یُبْعَثُونَ مؤمنون آیه ۱۰۲ ولی بعض ارواح به اندازه ای قوت دارد که میتواند تصرف در بدن بکند مثل روح مقدس پیغمبر (ص) که در قبر لبهای مبارکش حرکت میکرد و عرض میکرد رب امتی و روح صدیقه طاهره که در حال غسل بدن حرکت میکرد بهر طرفی که امیر المؤمنین اراده غسل میکرد و دستها از کفن بگردن حسنین درآمد و سر مطهر ابی عبد اللّه که در موارد زیادی تکلم کرد و حضرت موسی بن جعفر سه مرتبه فرمود

(قتلا قتلا قتلا)

و امثال اینها حتی در قرآن میفرماید وَ لا تَحْسَبَنَّ الَّذِینَ قُتِلُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ أَمْواتاً بَلْ أَحْیاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ یُرْزَقُونَ آل عمران آیه ۱۶۳ بلکه روح مقدس رسول و ائمه طاهرین احاطه بجمیع عوالم دارند و حاضر و ناظر هستند حتی از قلوب بندگان بدلیل قول تعالی فَکَیْفَ إِذا جِئْنا مِنْ کُلِّ أُمَّهٍ بِشَهِیدٍ وَ جِئْنا بِکَ عَلی هؤُلاءِ شَهِیداً نساء آیه ۴۱ و گفتیم در باب شهادت شهادت علمی هم کافی نیست باید شهادت حسّی باشد چنانچه از حضرت رسالت است که اشاره نمود بخورشید و فرمود علی مثل هذا تشهد و گفتند در شهود زنا

«کالمیل فی المکحله»

باشد پس این آیه دلالت دارد بر اینکه وجود مقدس حضرت رسالت همه جا حاضر و ناظر است حتی از بواطن امور با خبر است و کلمه هؤلاء اشاره باین امت است تا دامنه قیامت بدلیل «مِنْ کُلِّ أُمَّهٍ بِشَهِیدٍ».

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۳۱] .... ص : ۳۰۹

ثُمَّ إِنَّکُمْ یَوْمَ الْقِیامَهِ عِنْدَ رَبِّکُمْ تَخْتَصِمُونَ (۳۱)

پس از مردن شما محققا روز قیامت در پیشگاه پروردگارتان با یکدیگر مخاصمه میکنید و خصم یکدیگر میشوید.

مخاصمه یوم القیمه هر مظلومی که باو ظلم شده باشد خصم ظالم می شود چه ظلم لسانی باشد مثل غیبت تهمت افتراء نمامی فحاشی سعایت و امثال اینها

و چه ظلم جانی باشد مثل قتل و جرح و ضرب و نحو اینها و چه ظلم مالی باشد مثل سرقت و نهب و غارت و غصب و غیر اینها و فرد اجلاء مخاصمه مخاصمه ائمه اطهار است با اعداء آنها چنانچه فرمودند

«ویل لمن شفعائه خصمائه»

از علی بن ابراهیم است

(یعنی امیر المؤمنین و من غصبه حقه ثم اعداء آل محمد و من کذب علی اللَّه و علی رسوله و ادعی ما لم یکن له)

و این مصداق اتم است مخصوصا ظالمین بصدیقه طاهره و شامل میشود ظالمین باولاد و شیعیان آنها را و خداوند هم در حدیث قدسی قسم یاد کرده

«و عزتی و جلالی لا یجوزنی ظلم ظالم»

و گفتیم گناهان مظلوم بر ظالم بار میشود و عبادات ظالم به مظلوم داده میشود و اگر این دو نباشد گناهان بستگان مظلوم و دوستان او و شیعیان او را بر ظالم بار میکنند تا اداء حقش شود.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۳۲] .... ص : ۳۱۰

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ کَذَبَ عَلَی اللَّهِ وَ کَذَّبَ بِالصِّدْقِ إِذْ جاءَهُ أَ لَیْسَ فِی جَهَنَّمَ مَثْوىً لِلْکافِرِینَ (۳۲)

پس کیست ظالم تر از کسی که دروغ ببندد بخدای متعال و تکذیب کند صدق را زمانی که بیاید او را آیا نیست در جهنم جایگاه از برای کافرین.

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ کَذَبَ عَلَی اللَّهِ نسبت های ناروا بخدا دهد باین که بگوید خدا جسم است یا شریک دارد یا ملائکه دختران خدا هستند یا عیسی پسر خدا است یا عزیز یا آدم ابن اللَّه هستند یا خدا ما را امر بفحشاء کرده وَ إِذا فَعَلُوا فاحِشَةً قالُوا وَجَدْنا عَلَیْها آباءَنا وَ اللَّهُ أَمَرَنا بِها- الایه اعراف آیه ۲۷ یا بدعتی در دین بگذارد یا قائل بجبر یا قائل بتفویض باشد و غیر اینها از افتراهای بخدا.

وَ کَذَّبَ بِالصِّدْقِ آن امور صادقه عن اللَّه را تکذیب کند رسل الهیه را منکر شود قرآن را از جانب الهی نداند پاره احکام الهی را انکار کند بالجمله باطل را حق پندارد و حق را باطل شمارد این نوع اشخاص ظالمترین تمام ظالمین هستند چون با خدا طرف شده و بخدا ظلم کرده.

إِذْ جاءَهُ زمانی که بیاید او را صدق منکر شود بیاید رسول یا قرآن یا احکام قبول نکند.

أَ لَیسَ فِی جَهَنَّمَ مَثْوىً لِلْکافِرِینَ استفهام انکاریست یعنی البته و صد البته جایگاه کفار در جهنم است و جهنم برای آنها خلق شده

«خلقت الجنه لمن اطاع اللَّه و خلقت النار لمن عصی اللَّه».

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۳۳] .... ص : ۳۱۱

وَ الَّذِی جاءَ بِالصِّدْقِ وَ صَدَّقَ بِهِ أُولئِکَ هُمُ الْمُتَّقُونَ (۳۳)

و کسی که آمد براستی و تصدیق بآن اینها خود آنها متقین هستند.

در تفسیر این جمله اقوال زیادیست بعضی گفتند جاء بالصدق پیغمبر است که آمد بقرآن و تصدیق نمود او را بعضی گفتند «جاء بالصدق» پیغمبر است که آمد برسالت و «صدّق به» امیر المؤمنینست بعضی گفتند «جاء بالصدق» جبرئیل است «جاء بالقرآن» و «صدق به» پیغمبر است و غیر اینها و لکن آنچه بنظر نزدیک میاید اینکه وَ الَّذِی جاءَ بِالصِّدْقِ مطلق است بعضی کل من جاء بالصدق شامل جمیع اهل حق میشود پیغمبر جاء بالرساله مؤمنین ایمان و قرآن و احکام الهیه و دستورات دینیه که تمام صدق است.

وَ صَدَّقَ بِهِ تمام را از روی حقیقت و صفا قبول نمود و تصدیق کرد که فرد اجلای آن امیر المؤمنین است که «اول القوم اسلاما و اقدمهم ایمانا و اقومهم بدین اللَّه و احوطهم علی الاسلام» است ثم ائمه الهدی که

مجال معرفه اللَّه و معادن حکمه اللَّه و مساکن برکه اللَّه و حفظه سر اللَّه و حمله کتاب اللَّه و اوصیاء نبی اللَّه و خلفاء رسول اللَّه

هستند پس از آنها شیعیان خلّص که هیچ کم و زیادی در دین نکردند و بجمیع وظایف دینی عمل کردند و بجمیع عقائد حقه معتقد هستند و بجمیع واردات الهیه تسلیم هستند تمام اینها مصداق و الذی جاء بالصدق «و صدّق به» هستند بتفاوت درجات و مقامات و شاهد بر این عموم و اطلاق.

أُولئِکَ هُمُ الْمُتَّقُونَ است و باین بیان جمع بین اقوال را هم میتوان کرد و نیز از شواهد دیگر است:

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۳۴] .... ص : ۳۱۲

لَهُمْ ما یَشاؤُنَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ذلِکَ جَزاءُ الْمُحْسِنِینَ (۳۴)

از برای آنها است آنچه بخواهند نزد پروردگار خود اینست جزای نیکوکاران.

لَهُمْ ما یَشاؤُنَ عِنْدَ رَبِّهِمْ اما در دنیا اجابت دعاهای آنها قبولی اعمال آنها توفیق و هدایت آنها و اما در آخرت در بهشت که

«فیها ما تشتهیه الانفس و تلذّ الاعین و ما خطر علی قلب بشر»

و بالجمله خیر دنیا و آخرت نصیب اینها است و سعادت دارین را حیازت کرده اند بلکه بسا دارای مقام شفاعت هم میشوند حتی خود را بمقام محمود میرسانند که در زیارات میخوانی

«و اسئله ان یبلّغنی المقام المحمود الذی لکم عند اللّه»

حتی حشر با انبیاء و ائمه هدی.

ذلِکَ جَزاءُ الْمُحْسِنِینَ مکرر گفته ایم که جزایی که خداوند برای آنها مقرر داشته از باب تفضل است نه استحقاق چون قابلیت تفضل پیدا کردند و محسن کسی را گویند که دارای عقائد حقه و اخلاق حسنه و افعال صالحه باشد که از هر جهت هم بخود احسان کرده و هم بدیگران احسان کرده.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۳۵] .... ص : ۳۱۲

لِیُکَفِّرَ اللَّهُ عَنْهُمْ أَسْوَأَ الَّذِی عَمِلُوا وَ یَجْزِیَهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ الَّذِی کانُوا یَعْمَلُونَ (۳۵)

تا اینکه خداوند بپوشاند از آنها بدترین عملی که عمل کرده اند و جزاء دهد ببهترین عملی که بودند عملی که میکردند.

این آیه شریفه هم یک شاهد و دلیل است برای عموم در الَّذِی جاءَ بِالصِّدْقِ وَ صَدَّقَ بِهِ نه بخصوص فَأَتاهُمُ الْعَذابُ مِنْ حَیْثُ مؤمنین و ائمه طاهرین و جبرئیل امین زیرا آنها عمل سویی نداشتند لمقام عصمتهم بلکه عموم مؤمنین هستند که مؤمن هر چه خوب باشد خالی از خطا و غفلت و معاصی نیست اما مؤمنینی که سابقه کفر داشتند بواسطه اسلام تمام سیئات آنها پوشیده میشود زیرا

«الاسلام یجب ما قبله»

و اما آنهایی که سابقه کفر نداشتند و در اسلام تربیت شده اند هر چه خوب باشند خالی از تقصیر نیستند زیرا باید مقام غفران و عفو الهی ظاهر شود حتی در حدیث قدسیست که میفرماید اگر بندگان من معصیت مرا نمیکردند من یک دسته دیگری خلق میکردم تا معصیت کنند و من آنها را ببخشم

و عفو کنم تا مقام مغفرت من ظاهر شود و البته مراد معاصی نیست که باعث زوال ایمان شود که از قابلیت مغفرت و عفو بیفتد.

لِيُكَفِّرَ اللَّهُ عَنْهُمْ أَسْوَأَ الَّذِي عَمِلُوا مراد این نیست که معاصی کبار از آنها صادر شود بلکه نسبت باعمال خود آن عمل بدتر باشد مثلا عدول مؤمنین که ملکه اجتناب از کبائر و اصرار بر صغائر دارند اگر فرض شود در تمادی عمر یک صغیره بیشتر از آن صادر نشده همان صغیره اسوء اعمال او است بلکه اگر فرض شود که یک صغیره هم از او صادر نشده یک خطا و سهو و غفلت اسوء اعمال او است هر که نسبت باعمال خود و تعبیر با سوء دلیل بر اینست که اعمال سوء آن که دون اسوء است بطریق اولی باولویه قطعیه تکفیر میشود.

وَ يَجْزِيَهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ الَّذِي كانُوا يَعْمَلُونَ تمام اعمال حسنه اجر کامل بسا هفتصد درجه دارد و لکن آن عملی که درجه آن از همه بالاتر است آن را باو عنایت میفرماید.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۳۶] .... ص : ۳۱۳

أَ لَيْسَ اللَّهُ بِكافٍ عَبْدَهُ وَ يُخَوِّفُونَكَ بِالَّذِينَ مِنْ دُونِهِ وَ مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَما لَهُ مِنْ هادٍ (۳۶)

آیا نیست خداوند به اینکه بنده خود را کفالت و حفظ فرماید از کلیه شرور و آفات و این مشرکین و کفار و منافقین میترسانند تو را که رسول محترم هستی بکسانی که و چیزهایی که از غیر خدا هستند و کسی را که خداوند او را گمراه دارد پس نیست از برای او هدایت کننده ای.

انسان اگر بوظائف دینی خود عمل کند و تقصیری از او سر نزند خداوند او را از کلیه خطرات حفظ میفرماید و برای او کافیست که در کنف حفظ الهی باشد و تسلیم مقدرات الهی باشد و لو تمام اهل دنیا در مقام اذیت و آزار او برآیند

اگر تیغ عالم بجنبد زجا نبرّد رگی تا نخواهد خدا

أَ لَيْسَ اللَّهُ بِكافٍ عَبْدَهُ کیست در مقابل قدرت الهی عرض اندام کند.

وَ يُخَوِّفُونَكَ بِالَّذِينَ مِنْ دُونِهِ مشرکین میگفتند که اصنام ما و جمعیت مشرکین

اگر دست از دعوت بتوحید برنداری خواهند تو را بقتل رسانند و چندین مرتبه هم تصمیم قتل او را گرفتند تا زمان هجرت و پس از هجرت هم چندین مرتبه در غزوات تصمیم داشتند و خداوند نصرت فرمود و آنها را مخذول و منکوب کرد و هم چنین کفار یهود و نصاری و مهمترین منافقین اصحاب عقبه و مخصوصا در نصب امیر المؤمنین که خداوند میفرماید بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ الی قوله وَ اللَّهُ یَعْصِمُکَ مِنَ النَّاسِ.

وَ مَنْ یُضْلِلِ اللَّهُ این هایی که از قابلیت هدایت خارج شدند بواسطه سیاهی دل و قساوت و عناد و عصبیت و هواهای نفسانی و کبر و نخوت و در ضلالت افتادند خداوند هم آنها را بخود واگذارد که معنی یضلل اللَّه است چنانچه گفته شد فَما لَهُ مِنْ هادٍ در چند آیه قبل بیان شد کسی که از قابلیت افتاده احدی نمیتواند او را هدایت کند زیرا تناقض لازم میاید بواسطه اینکه اگر هدایت شد کشف میشود که قابلیت داشته چون شیئی که بمقام فعلیت رسید همین دلیل است بر اینکه قابلیت داشته و با فرض عدم قابلیت تناقض لازم میاید و جمع بین متناقضین وجود و عدم از محالات اولیه است.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۳۷] .... ص : ۳۱۴

وَ مَنْ یَهْدِ اللَّهُ فَما لَهُ مِنْ مُضِلٍّ أَ لَیْسَ اللَّهُ بِعَزِیزٍ ذِی انْتِقامٍ (۳۷)

و کسی را که خداوند او را هدایت فرماید پس نیست کسی که بتواند او را گمراه کند آیا نیست خداوند قادر متعال قاهر بر دفع ارباب ضلال و صاحب انتقام اشکال: چه بسیار اشخاصی که دیده ایم که پس از هدایت و ایمان مرتد شدند و برگشتند بکفر و ضلالت یا بواسطه وساوس شیطان یا باضلال مضلین یا بواسطه هوای نفسانی یا بکثرت معاصی که باعث زوال ایمان میشود چنانچه فرمودند

«ارتد الناس بعد رسول اللَّه الا اربعه او خمس»

و در قرآن هم میفرماید یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا مَنْ یَرْتَدَّ مِنْکُمْ عَنْ دِینِهِ فَسَوْفَ یَأْتِی اللَّهُ بِقَوْمٍ یُحِبُّهُمْ وَ یُحِبُّونَهُ الایه مائده آیه ۵۹ و شیطان هم گفت لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِراطَکَ الْمُسْتَقِیمَ الی

قوله وَ لا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شاكِرِينَ اعراف آيه ۱۶ و غير اينها.

جواب: معناى وَ مَنْ يَهْدِ اللَّهُ اينست كسى كه مشيت الهى تعلق گرفته بر هدايت او و ايمان او را حفظ فرموده.

فَما لَهُ مِنْ مُضِلٍّ نه شيطان قدرت دارد بر زوال ايمان او چنانچه ميفرمايد إِنَّ عِبادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطانٌ إِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغاوِينَ حجر آيه ۴۲ و نه ارباب ضلال چنانچه ميفرمايد وَدَّتْ طائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ لَوْ يُضِلُّونَكُمْ وَ ما- يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ آل عمران آيه ۶۲ و اين هايى كه مرتد ميشوند و در ضلالت ميافتند پايه ايمان آنها از اول سست است و محكم نيست ايمان بايد راسخ در قلب شود بزبان و نحوه آن ايمان نيست قالَتِ الْأَعْرابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَ لكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنا وَ لَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمانُ فِي قُلُوبِكُمْ حجرات آيه ۱۴.

أَ لَيْسَ اللَّهُ بِعَزِيزٍ قاهر غالب مقتدر على كل شى ء.

ذِي انْتِقامٍ انتقام هر مظلومى را از ظالم ميكشد هر نحو ظلمى باشد ظلم جانى و مالى و عرضى زبانى جوارحى كه اقسام ظلم را مكرر بيان شده به نفس بغير بدين.

[سوره الزمر (۳۹): آيه ۳۸] .... ص : ۳۱۵

وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ قُلْ أَ فَرَأَيْتُمْ ما تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ أَرادَنِيَ اللَّهُ بِضُرٍّ هَلْ هُنَّ كاشِفاتُ ضُرِّهِ أَوْ أَرادَنِي بِرَحْمَةٍ هَلْ هُنَّ مُمْسِكاتُ رَحْمَتِهِ قُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ عَلَيْهِ يَتَوَكَّلُ الْمُتَوَكِّلُونَ (۳۸)

و هر آينه اگر بپرسى از اين مشركين كى خلق نموده آسمانها و زمين را هر آينه ميگويند اللَّه خداى متعال بگو آيا پس ازين رأى شما چيست و مشاهده ميكنيد آنهايى كه شما ميخوانيد از غير خدا از اصنام و غير اصنام اگر اراده فرمايد براى من خداوند بضرر و بلائى آيا اين آلهه شما ميتوانند از من برطرف كنند و كشف كنند بلاء الهى را يا اراده فرمايد براى من رحمتى و نعمتى آيا اينها ميتوانند جلوگيرى كنند رحمت او را بگو كافيست مرا خداى متعال بر او بايد توكل كنند و توكل ميكنند توكل كنندگان.

لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ البته این مشرکین میدانند که آلهه آنها قدرت بر خلق یک پشه و مگر ندارند إِنَّ الَّذِینَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ- اللَّهِ لَنْ یَخْلُقُوا ذُباباً وَ لَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ وَ إِنْ یَسْلُبْهُمُ الذُّبابُ شَیْئاً لا یَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَ الْمَطْلُوبُ حج آیه ۷۲ لذا جواب میدهند لَیَقُولُنَّ اللَّهُ چون مشرکین معتقد بوجود خداوند بودند مثل طبیعی و دهری که منکر خدا هستند و تمام را مستند بطبیعت میدانند نیستند حتی طبیعی هم اگر مغز قلب او را بشکافی منکر خدا نیست و لو بظاهر انکار می کند لذا یک نفر از آنها خدمت حضرت صادق رسید عرض کرد «ما الدلیل علی وجود ربک» حضرت چون از پیشامد او مطلع بود فرمود

«هل رکبت سفینه»

گفت نعم فرمود آیا سفینه تو مشرف بر غرق شده گفت نعم فرمود آیا در آن حال متوجه شدی که هست کسی که تو را نجات دهد گفت آری فرمود همان خدای من است.

دل هر ذره را که بشکافی وحده لا شریک له گوید

قُلْ أَ فَرَأَیْتُمْ ما تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ آلهه شما چه قدرت نمایی کردند بر شما که آنها را میپرستید.

إِنْ أَرادَنِیَ اللَّهُ بِضُرٍّ هَلْ هُنَّ کاشِفاتُ ضُرِّهِ کیست بتواند دفع کند بلایی را که خدا خواسته مگر خود او قادر بر دفع است چنانچه خدمت امیر المؤمنین عرض کردند که افلاطون حکیم گفته «الحوادث سهام و السماوات قصی و الانسان هدف و الرّامی هو اللّه فاین المفرّ» حضرت فرمود

فَفِرُّوا إِلَی اللَّهِ

ذاریات آیه ۵۰ باید بدعاء و توسل و انابه و توجه و اطاعت و سایر اسباب از خود او درخواست نمود دفع بلا را.

أَوْ أَرادَنِی بِرَحْمَهٍ هَلْ هُنَّ مُمْسِکاتُ رَحْمَتِهِ

«اللهم لا مانع لما اعطیت و لا معطی لما منعت»

«وَ إِنْ یَمْسَسْکَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلا کاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَ إِنْ یُرِدْکَ بِخَیْرٍ فَلا رَادَّ لِفَضْلِهِ یُصِیبُ بِهِ مَنْ یَشاءُ مِنْ عِبادِهِ وَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِیمُ» یونس آیه ۱۰۷.

قُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ

«حسبی اللَّه و کفی سمع اللَّه لمن دعا لیس وراء اللَّه منتهی».

عَلَيْهِ يَتَوَكَّلُ الْمُتَوَكِّلُونَ توکل از آثار توحید افعالیست که فعّال ما یشاء او است و بس و برداشتن نظر از جمیع اسباب ظاهریه و توجه بذات اقدس ربوبی

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۳۹] .... ص : ۳۱۷

قُلْ يا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلى مَكانَتِكُمْ إِنِّي عامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ (۳۹)

بفرما ای قوم من عمل کنید بقدر مکنت و توانایی خود محققا من عمل میکنم بدستوراتی که دارم پس زود بر شما معلوم میشود حق کدام طرف است.

قُلْ یا قَوْمِ یا قومی بوده کسره بجای یا است و قوم رسول اللَّه تمام امت هستند تا دامنه قیامت مثل قوم نوح و هود و صالح و ابراهیم و لوط و شعیب و موسی و عیسی که امم ماضیه بودند.

اعْمَلُوا امر توبیخی است نه ترخیصی مثل اینکه کسانی که مرتکب اعمال قبیحه میشوند و منتهی نمیشوند می گویی هر چه میخواهی بکن دودش در چشمت فرو میرود مثل قُلِ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَ رَسُولُهُ وَ الْمُؤْمِنُونَ توبه آیه ۱۰۶.

عَلى مَكانَتِكُمْ بقدر قدرت و قوه و مکنت و توانایی خود هر چه میخواهید و میتوانید از ظلم و جور و فسق و فجور و ملاهی و لهویات بکنید.

إِنِّي عامِلٌ من دست از دعوتم و وظائفم برنمیدارم و بدستوراتی که دارم عمل میکنم.

فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ بهمین زودی برای شما معلوم میشود که در دنیا بچه عقوبات و بلاها مبتلی میشوید و در آخرت بچه عذابها در جهنم از اغلال و سلاسل و حمیم و غساق و زقوم و آتش گرفتار میشوید.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۴۰] .... ص : ۳۱۷

مَنْ يَأْتِيهِ عَذابٌ يُخْزِيهِ وَ يَحِلُّ عَلَيْهِ عَذابٌ مُقِيمٌ (۴۰)

کسی که میاید او را عذابی که او را خوار و خفیف میکند و بر او وارد میشود عذابی که ثابت و دائم و مقیم است.

مَنْ يَأْتِيهِ متعلق است بسوف تعلمون و ظاهرا با آن آیه یک آیه باشد

چنانچه در بعض مصاحف هست ولی در بعض مصاحف دو آیه ثبت کردند.

عَذابٌ یُخْزِیهِ همان عقوبات دنیویست که قبلا بیان شد و معنی اینکه معلوم میشود بر شما که حق با شما است و من بر خلاف حق میگویم و گرفتار این نوع عذابها میشوم یا حق با من است و شما بر خلاف حق هستید و دچار این عذابها میشوید.

وَ یَحِلُّ عَلَیْهِ عَذابٌ مُقِیمٌ عذابهای آخرت بکدام طرفین متوجه میشود که دوام و ثبات دارد و زوال پذیر نیست بلکه همان قبل الموت حال احتضار معلوم میشود که هر کرا جای خود را بآن نشان میدهند در بهشت یا جهنم و ملائکه رحمت یا عذاب بآن خبر میدهند و راحتی و سختی جان دادن را میچشد و مثوبات و عقوبات عالم برزخ را میفهمد تا ورود صحرای محشر اصحاب یمین و یسار از هم جدا میشوند و اهل بهشت و جهنم از هم ممتاز میشوند بلکه بسا در همین دنیا پس از گرفتاری عقوبات دنیوی بر آنها معلوم میشود بلکه قبل از گرفتاری بمشاهده معجزات معلوم میگردد لکن بواسطه سیاهی دل و قساوت قلب و کبر و عناد انکار میکنند که میفرماید وَ جَحَدُوا بِها وَ اسْتَیْقَنَتْها أَنْفُسُهُمْ ظُلْماً وَ عُلُوًّا نمل آیه ۱۴.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۴۱] .... ص : ۳۱۸

إِنَّا أَنْزَلْنا عَلَیْکَ الْکِتابَ لِلنَّاسِ بِالْحَقِّ فَمَنِ اهْتَدی فَلِنَفْسِهِ وَ مَنْ ضَلَّ فَإِنَّما یَضِلُّ عَلَیْها وَ ما أَنْتَ عَلَیْهِمْ بِوَکِیلٍ (۴۱)

بدرستی که ما نازل فرمودیم برای شما کتاب را بجهت انتفاع ناس و انزال کتاب بحق است پس کسی که قبول هدایت کرد پس بنفع نفس خود کرده و کسی که گمراه شد پس جز این نیست که گمراه- شدن او بر ضرر نفس خود بوده و نیستی تو بر آنها وکیل و عهده دار إِنَّا أَنْزَلْنا عَلَیْکَ الْکِتابَ قرآن مجید که در مدت بیست و دو سال از اول بعثت تا حین رحلت نجوما نازل شد سوره بسوره آیه بآیه چنانچه میفرماید وَ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا لَوْ لا نُزِّلَ عَلَیْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً واحِدَةً کَذلِکَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤادَکَ وَ رَتَّلْناهُ تَرْتِیلًا فرقان آیه ۳۴ و تعبیر بعلی و نفرمود لک برای اینست که از عالم

بالا- نازل شده که مفهوم نزول هم همین است و فرق بین لام که از برای نفع است و علی که برای ضرر است در جایی که متعلق تاب هر دو را داشته باشد مثل نفس که میفرماید فلنفسه و علیها و اما جایی که متعلق نفع فقط دارد و هیچ ضرری ندارد بعلی هم تعبیر میشود مثل صل علی محمد و آله یا متعلق ضرر صرف دارد بلام هم تعبیر میشود مثل و لهم عذاب الیم.

لِلنَّاسِ که غرض از نزول کتاب هدایت ناس است که إِنَّ هذَا الْقُرْآنَ یَهْدِی لِلَّتِی هِیَ أَقْوَمُ اسراء آیه ۹ بسعادت دارین و نجات نشئتین.

بِالْحَقِّ که از جانب خدا آمده و موافق حکم و مصالح است و مشتمل بر جمیع منافع و خالی از هر گونه عیب و نقص است.

فَمَنِ اهْتَدی فَلِنَفْسِهِ هر که بهره برداری کرد از این کتاب و بدستورات و فرامین او عمل نمود و از منهیات او منتهی شد و بمعارف او معتقد شد و بمتشابهات او تفسیر برأی نکرد و بالجمله متمسک بقرآن شد و او را احد ثقلین دانست و هدایت شد باین کتاب پس بنفع خودش تمام میشود و سعادت دارین و نجات از مهالک نشئتین پیدا میکند.

وَ مَنْ ضَلَّ فَإِنَّما یَضِلُّ عَلَیْها و هر که این کتاب را مهجور کرد و عقب سر انداخت که میفرماید وَ قالَ الرَّسُولُ یا رَبِّ إِنَّ قَوْمِی اتَّخَذُوا هذَا الْقُرْآنَ مَهْجُوراً فرقان آیه ۳۲ و بآراء خود تأویلاتی نمود و بدستورات او عمل نکرد و از منهیات او منتهی نشد و بفرامین و احکام او اعتنایی نکرد و در ضلالت افتاد خودش خود را بضلالت انداخته و بر ضرر نفس خود از این که در معرض عقوبات و مضار و عذابهای اخروی و محروم از منافع آن درآورده.

وَ ما أَنْتَ عَلَیْهِمْ بِوَکِیلٍ تو بوظیفه خود ابلاغ فرمودی دیگر عهده دار آنها نیستی.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۴۲] .... ص : ۳۱۹

اللَّهُ یَتَوَفَّی الْأَنْفُسَ حِینَ مَوْتِها وَ الَّتِی لَمْ تَمُتْ فِی مَنامِها فَیُمْسِکُ الَّتِی قَضی عَلَیْهَا الْمَوْتَ وَ یُرْسِلُ الْأُخْری إِلی أَجَلٍ مُسَمًّی إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِقَوْمٍ یَتَفَکَّرُونَ (۴۲)

خداوند متعال

میگیرد نفوس را زمان موت آنها و نفسی که نمرده است در حال نوم خود پس میگیرد آن نفسی که تقدیر شده و قضاء الهی جاری شده بر آن نفس مرگ را و رها میکند نفس دیگری که تقدیر نشده تا مدتی که بر او تعیین شده بدرستی که در این گونه تقدیرات آیاتیست برای قومی که بفکر بیایند اللَّهُ یَتَوَفَّی الْأَنْفُسَ حِینَ مَوْتِها توفی اخذ بقوه است مثل توفی دین که از مدیون میگیرد بخلاف وفا دین که خود مدیون اداء میکند و معلوم میشود که نفوس طالب موت نیستند و حاضر بمرگ که از آنها بشدت میگیرند مگر نفوس عالیه مثل صدیقه طاهره که عرض میکند

«اللهم عجل وفاتی سریعا»

یا آنکه پیغمبر باو خبر میدهد که تو کسی هستی از اهل بیت من که بمن زود ملحق می شود متبسم میشود و مثل امیر المؤمنین که میفرماید

«فزت برب الکعبه»

و مثل ابی عبد اللَّه که عرض میکند

«الهی وفیت بعهدی اوف بعهدک»

و اصحابش که بر یکدیگر سبقت میگرفتند یا موسی بن جعفر

«یا من یخلص الشجر من بین ماء و طین و یخلص اللبن من بین فرث و دم و یخلص الطفل من بین مشیمه و رحم خلصنی من حبس هارون و یده»

و امثال اینها.

تنبیه: در این آیه توفی را نسبت بخود میدهد.

اللَّهُ یَتَوَفَّی الْأَنْفُسَ در جای دیگر نسبت بملک الموت میدهد. قُلْ یَتَوَفَّاکُمْ مَلَکُ الْمَوْتِ الَّذِی وُکِّلَ بِکُمْ سجده آیه ۱۱ در جای دیگر نسبت بملائکه میدهد الَّذِینَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلائِکَهُ ظالِمِی أَنْفُسِهِمْ و الَّذِینَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلائِکَهُ طَیِّبِینَ نحل آیه ۳۰ و آیه ۳۴ چون ملائکه اعوان ملک الموت و بامر او و ملک- الموت مامور بامر الهی نسبت توفی بتمام صحیح است چنانچه قاتل ابی عبد اللَّه شمر، ابن سعد، ابن مرجانه، یزید هر کدام بامر دیگری.

وَ الَّتِی لَمْ تَمُتْ فِی مَنامِها تحقیق لازم: اینکه انسان دارای روح حیوانی است و آن بخاریست در مکینه بدن بسا خاموش میشود و بسا روشن بسا بخار هست و بسا تمام میشود بعین مثل آن مثل نفت و بنزین و قوه برق است بسا

خاموش میشود و بسا روشن و بسا تمام میشود در حال خواب خاموش میشود و در حال بیداری روشن و در حال موت تمام میشود و قابل قبض نیست و دارای روح انسانی و ملکوتیست که در حال نوم بدن را رها میکند و سیر میکند به عالم بالا و روح حیوانیش باقی است در بدن و آن نفس انسانی بسا یک حقایقی را مشاهده میکند خواب رحمانیست و قابل تأویل است و بسا شیاطین چیزهایی بنظر او میآورند خواب شیطانی است تاویل ندارد و در این حال نوم اگر بخار حیوانی تمام شد دیگر نفس انسانی برنمیگردد چون اسباب از دستش گرفته میشود مثل اینکه اگر نفت و بنزین تمام شد دیگر ماشین و مکینه در تحت فرمان راننده نیست مگر روز قیامت که در مکینه بدن نفت و بنزین کنند و روشن کنند نفس بر آن سوار میشود و در تحت فرمان نفس میآید خدا میفرماید که آنکه در حال نوم نمرد و بخار حیوانیش باقی است پس قبض نمیکنیم بیدار میشود و پس از بیداری آنهم دو قسم است یک قسم که اجلش و مدتش تمام میشود روح آن را نگه میداریم.

فَیُمْسِکُ الَّتِی قَضی عَلَیْهَا الْمَوْتَ و آنکه اجلش نرسیده.

وَ یُرْسِلُ الْأُخْری إِلی أَجَلٍ مُسَمًّی مدتی که خداوند تعیین فرموده.

إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِقَوْمٍ یَتَفَکَّرُونَ در قدرت نمایی حق از نوم و بیداری و سیر نفس انسانی و موت و قبض ارواح و نفوس هر آینه آیاتیست محیر العقول چه نحوه میرود و بچه کیفیت برمیگردد و چه وقت تمام میشود و چه موقع ایجاد میشود و تجدید میشود.

[سوره الزمر (۳۹): آیات ۴۳ تا ۴۴] .... ص : ۳۲۱

أَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ شُفَعاءَ قُلْ أَ وَ لَوْ کانُوا لا یَمْلِکُونَ شَیْئاً وَ لا یَعْقِلُونَ (۴۳) قُلْ لِلَّهِ الشَّفاعَهُ جَمِیعاً لَهُ مُلْکُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ ثُمَّ إِلَیْهِ تُرْجَعُونَ (۴۴)

آیا این مشرکین و کفار و ضالین گرفتند از غیر خدای متعال شفیع هایی بگو آیا و لو این شفعاء شما مالک شیئی نباشند و عقل و شعور نداشته باشند.

بگو مختص

بخدا است شفاعت بالتمام جمیع آن از برای او است مالکیت آسمانها و زمین پس از آن بسوی او خواهید برگشت.

مسئله مهمه: مخالفین بواسطه ظهور این آیات منکر اصل شفاعت شدند با اینکه مسئله شفاعت از ضروریات مذهب شیعه است و منکر آن از ایمان خارج است و توضیح این کلام اینست که چه بسیار از ظواهر است که قرائن ظهور آنها را میبرد و چه بسیار عموماتیست که مخصصات عموم آنها را میگیرد و چه بسیار از مطلقات است که مقیدات آنها را از اطلاق میاندازند و چه بسیار از آیات است که مفسر آیات دیگر میشود که گفتند «القرآن یفسر بعضه بعضا» و ما بسیار آیات مقیده برای مطلقات و مخصصه برای عمومات و قرائن برای ذی القرائن داریم که باید دست از اطلاق و عموم و ظواهر ذی القرائن برداریم مثل یَوْمَئِذٍ لا تَنْفَعُ الشَّفاعَهُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمنُ وَ رَضِیَ لَهُ قَوْلًا طه آیه ۱۰۸ و مثل لا یَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضی انبیاء آیه ۲۸ و اخبار وارده از پیغمبر (ص) و ائمه اطهار که فرمود

«ادخرت شفاعتی لاهل الکبائر من امتی»

و در بسیاری از زیارات

«شفعاء یوم القیمه»

«و شفاعتهم مقبوله»

و غیر اینها که بسیار است بلکه بالاتر از این می گوییم این آیاتی که نفی شفاعت میکند تنافی با آیاتی که اثبات میفرماید ندارد زیرا این آیات نفی شفاعت برای مشرکین و کفار و اهل ضلالت میکند و آیات اثبات برای مؤمنین است که دین آنها مرضی الهیست بلکه ما می گوییم تا خداوند اجازه شفاعت ندهد شفعاء شفاعت نمیکنند بلکه از همین آیات نافیه بنظر شما ممکن است اثبات شفاعت نمود زیرا قوله تعالی:

أَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ شُفَعاءَ مراد کفار و مشرکین هستند که گفتند هؤُلاءِ شُفَعاؤُنا عِنْدَ اللَّهِ یونس آیه ۱۹ بقرینه صدر آیه که میفرماید:

وَ یَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ ما لا یَضُرُّهُمْ وَ لا یَنْفَعُهُمْ و ما می گوییم شفاعت مختص باهل ایمان است.

قُلْ أَ وَ لَوْ کانُوا لا یَمْلِکُونَ شَیْئاً وَ لا یَعْقِلُونَ و شفعاء ما ولایت کلیه دارند

بر اهل آسمانها و زمینها و آسمانها و زمین و سایر مخلوقات لاجل آنها خلق شده در حدیث قدسی است

«خلقت الاشیاء لاجلک»

و عقل کل هستند.

قُلْ لِلَّهِ الشَّفاعَةُ جَمِیعاً معنی این نیست که خدا شفاعت میکند زیرا شفیع غیر از خدا است که نزد خدا شفاعت کند بلکه معنی للّه یعنی اذن و اجازه شفاعت مختص بخدا است زیرا او لَهُ مُلْکُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ است کلیه امور بید قدرت او است و احدی بدون اذن و اجازه او حق هیچ گونه تصرفی ندارد و خدا بپیغمبرش میفرماید:

وَ لَسَوْفَ یُعْطِیکَ رَبُّکَ فَتَرْضی الضحی آیه ۵ و پیغمبر فرمود تا مادامی که یک نفر از امت من گرفتار عذاب باشد من راضی نمیشوم.

ثُمَّ إِلَیْهِ تُرْجَعُونَ یوم القیمه و البعث و الحساب.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۴۵] .... ص : ۳۲۳

وَ إِذا ذُکِرَ اللَّهُ وَحْدَهُ اشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَهِ وَ إِذا ذُکِرَ الَّذِینَ مِنْ دُونِهِ إِذا هُمْ یَسْتَبْشِرُونَ (۴۵)

و زمانی که یاد خدا شود بتنهایی مشمئز میشود قلوب آنها و بد میآید آنها را قلوب آنهایی که ایمان بآخرت نیاورده اند و زمانی که ذکر کسانی که از غیر خدا هستند بشود آنها بیکدیگر بشارت میدهند.

مصداق این آیه شریفه امروز بسیار هستند و اختصاص بمشرکین و کفار ندارد بسیار از مسلمانها اگر مجالسی تشکیل شود برای یاد خدا مجلس تلاوت قرآن بیان احکام و عقائد و مواعظ و نصایح بسیار مشمئز میشوند تا بتوانند اصلا حاضر نمیشوند و اگر حاضر بودند فرار میکنند و اگر نتوانستند بسختی و بی میلی طی میکنند و اگر مجالس لهو و لعب و ساز و آواز و ذکر اهل فسق و فجور و مجالس غیبت و تهمت و مجالس ظلمه بکمال میل اقبال میکند و در سینماها و تماشاخانه ها بر یکدیگر سبقت میگیرند و هر مجلسی که انسان را از خدا و دین و آخرت باز دارد و موجب غفلت شود بروند و بیکدیگر بشارت میدهند با اینکه در این نوع مجالس رفتنش حرام است و اگر تشکیل شد بیرون رفتنش واجب است و بدتر این مجالس

مجالسی که تشکیل میشود برای اضلال مردم و اخراج آنها از دین حق و سوق آنها بعقائد باطله و مذاهب فاسده لذا میفرماید:

وَ إِذا ذُكِرَ اللَّهُ وَحْدَهُ اشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَهِ اصلا نمیشود نزد آنها اسم بهشت و جهنم و ثواب و عذاب و وعظ و مسائل برد میگویند این آخوندها همیشه ما را میترسانند و اما قصه حسین کرد و رستم و الف لیل و هزار دستان و مقالات فاسده بسیار اقبال دارند.

وَ إِذا ذُكِرَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ إِذا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۴۶] .... ص : ۳۲۴

قُلِ اللَّهُمَّ فاطِرَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ عالِمَ الْغَيْبِ وَ الشَّهادَهِ أَنْتَ تَحْكُمُ بَيْنَ عِبادِكَ فِي ما كانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (۴۶)

بگو ای پروردگار من موجد آسمانها و زمین هستی عالم بغیب و شهودی تو حکم می فرمایی بین بندگانت در آنچه بودند در او اختلاف کردند قُلِ اللَّهُمَّ فاطِرَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ فاطر ایجاد بعد العدم است نیست را هست کردن بدون سابقه و نقشه و اسباب و وسائل بمجرد اراده و مشیت موجود میشود إِنَّما أَمْرُهُ إِذا أَرادَ شَيْئاً أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ یس آیه ۸۲ بمجرد اراده موجود میشود قبل از آنکه بفرماید کن اراده ایجاد و گفتیم که اراده از صفات ذات و از شؤون علم همین که عالم بصلاح باشد مثل حکمت که علم بمصلحت است و ایجاد از صفات فعل است فعل بمعنی مصدری که تعبیر بمشیت میشود که نفس ایجاد است.

عالِمَ الْغَيْبِ آنچه بر اهل عالم مخفی و مستور است.

وَ الشَّهادَهِ آنچه مشهود آنها است.

أَنْتَ تَحْكُمُ بَيْنَ عِبادِكَ که حاکم روز قیامت او است و بس.

فِي ما كانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ چه اختلاف در دین باشد و چه اختلاف در حقوق و مظالم و احکام باشد.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۴۷] .... ص : ۳۲۴

وَ لَوْ أَنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ما فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً وَ مِثْلَهُ مَعَهُ لافْتَدَوْا بِهِ مِنْ سُوءِ الْعَذابِ يَوْمَ الْقِيامَهِ وَ بَدا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ ما لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ (۴۷)

و اگر بر فرض محال محققا بوده باشد برای کسانی که ظلم کردند آنچه در زمین و مثل او با او که دو

برابر شود و هر آینه فداء دهند که از عقوبت ظلم نجات پیدا کنند و از بدی عذاب روز قیامت خلاص شوند قبول و پذیرفته نمیشود و ظاهر میشود از برای آنها از جانب خدای متعال عذابی که نبودند گمان میکردند و باور نمیکردند.

وَ لَوْ أَنَّ لِلَّذِینَ ظَلَمُوا لو امتناعیه است زیرا احدی فردای قیامت مالک شیئی نیست بمجرد موت آنچه مالک بودند از آنها سلب میشود مثل روزی که از مادر متولد شدند که می فرماید وَ لَقَدْ جِئْتُمُونا فُرادی کَما خَلَقْناکُمْ أَوَّلَ مَرَّهٍ وَ تَرَکْتُمْ ما خَوَّلْناکُمْ وَراءَ ظُهُورِکُمْ انعام آیه ۹۴ و بر فرض محال اگر برای کسانی که ظلم کردند شامل تمام اهل عذاب میشود زیرا اطلاق ظالم بر تمام آنها صحیح است یا ظالم بنفس بودند که خود را در معرض عذاب انداختند یا ظالم بغیر بانبیاء و اولیاء و مؤمنین حتی ظلم بحیوانات صدق ظالم میکند چه ظلم جانی یا بدنی یا مالی یا عرضی که از امیر المؤمنین است که علی حاضر نیست یک دانه از دهان مورچه بگیرد و خداوند هم میفرماید إِنَّا أَعْتَدْنا لِلظَّالِمِینَ ناراً أَحاطَ بِهِمْ سُرادِقُها وَ إِنْ یَسْتَغِیثُوا یُغاثُوا بِماءٍ کَالْمُهْلِ یَشْوِی الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرابُ وَ ساءَتْ مُرْتَفَقاً کهف آیه ۲۸ و یا ظالم بدین که اشد انحاء ظلم است.

وَ ما فِی الْأَرْضِ جَمِیعاً بر فرض مالک جمیع کره زمین باشد از نفوس و حیوانات و انهار و جنات و جواهرات و معادن و مساکن.

وَ مِثْلَهُ مَعَهُ یک کره زمین دیگر باشد آن را هم مالک شوند خود انسان سیری ندارد حتی میگوید «فریدون بملک جهان نیم سیر» که گفتند پس از آنکه کره زمین را تصرف کرد آرزو کرد که ای کاش کره دیگری بود آن را هم اشغال میکردیم چنانچه امروز هم بخیال تصرف در کره ماه و مریخ افتاده اند.

لَافْتَدَوْا بِهِ مِنْ سُوءِ الْعَذابِ یَوْمَ الْقِیامَهِ خبرش محذوف است لوضوحه یعنی ما تقبّل منهم قبول نمیشود که میفرماید فَالْیَوْمَ لا یُؤْخَذُ مِنْکُمْ فِدْیَهٌ وَ لا مِنَ-

الَّذِينَ كَفَرُوا مَأْواكُمُ النَّارُ هِيَ مَوْلاكُمْ وَ بِئْسَ الْمَصِيرُ

حدید آیه ۱۴.

وَ بَدا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ ما لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ بمخیله احدی خطور نکرده نه نعمتهای بهشت قابل درک است و نه عذابهای جهنم

«لانه لا یکون الا عن غضبک و انتقامک و سخطک»

دعاء کمیل.

مسئله: مکرر تذکر داده ایم که اخباری که دلالت دارد بر اینکه نواصب را بازاء عصات مؤمنین عذاب میکنند برای اینست که بآنها یا بموالیان آنها ظلم کرده اند.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۴۸] .... ص : ۳۲۶

وَ بَدا لَهُمْ سَيِّئاتُ ما كَسَبُوا وَ حاقَ بِهِمْ ما كانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ (۴۸)

و ظاهر میشود برای آنها معاصی و اعمال سویی که مرتکب شده اند و متوجه میشود بآنها عذابی که بودند بآن استهزاء میکردند.

وَ بَدا لَهُمْ سَيِّئاتُ ما كَسَبُوا تمام اعمال سوء آنها در نامه عمل آنها ثبت شده که میگوید یا وَيْلَتَنا ما لِهذَا الْكِتابِ لا يُغادِرُ صَغِيرَةً وَ لا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصاها وَ وَجَدُوا ما عَمِلُوا حاضِراً کهف آیه ۴۷ و آنچه در باطن هم داشتند ظاهر میشود يَوْمَ تُبْلَى السَّرائِرُ طارق آیه ۹ و هر سیئه جزاء مخصوص بخود دارد الْيَوْمَ تُجْزى كُلُّ نَفْسٍ بِما كَسَبَتْ مؤمن آیه ۱۷ وَ حاقَ بِهِمْ ما كانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ که آنچه از عذاب آخرت و شدت عذاب و اوصاف جهنم بر آنها میگفتند در اثر شرک و کفر و ضلالت و معاصی استهزاء میکردند و مسخره میکردند فردای قیامت که دامن آنها را میگیرد میفهمند که تمام حق و صدق بوده.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۴۹] .... ص : ۳۲۶

فَإِذا مَسَّ الْإِنْسانَ ضُرٌّ دَعانا ثُمَّ إِذا خَوَّلْناهُ نِعْمَةً مِنَّا قالَ إِنَّما أُوتِيتُهُ عَلى عِلْمٍ بَلْ هِيَ فِتْنَةٌ وَ لكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لا يَعْلَمُونَ (۴۹)

پس زمانی که مساس پیدا کرد انسان را ضرر و بلائی متوجه بما میشود و دعا میکند و میخواند ما را پس از آن زمانی که عنایت کردیم و تفضل نمودیم و عطا کردیم او را نعمتی از جانب ما میگوید جز این است که این نعمت را من از روی علم خود تحصیل کردم بلکه این نعمت امتحان او است و لکن اکثر آنها نمیدانند.

انسان در هر بلاء و مصیبتی گرفتار میشود گردن خدا میگذارد بلکه بسا کفریات میگوید و رو بخدا میرود و الحاح و التماس و دعاء میکند که بسا یکی از حکم مصائب همین باشد که متوجه شود و بخود بیاید چنانچه میفرماید فَأَخَذْناهُمْ بِالْبَأْساءِ وَ الضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ یَتَضَرَّعُونَ انعام آیه ۴۲ لکن چون دفع آن بلاء و مصیبت از او شد بکلی فراموش میکند که میفرماید وَ إِذا مَسَّ الْإِنْسانَ الضُّرُّ دَعانا لِجَنْبِهِ أَوْ قاعِداً أَوْ قائِماً فَلَمَّا کَشَفْنا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ کَأَنْ لَمْ یَدْعُنا إِلی ضُرٍّ مَسَّهُ یونس آیه ۱۲ ولی غافل از اینکه منشأ این بلاء و مصیبت و ضرر خود او است که میفرماید وَ ما أَصابَکُمْ مِنْ مُصِیبَهٍ فَبِما کَسَبَتْ أَیْدِیکُمْ شوری آیه ۲۹ لذا میفرماید:

فَإِذا مَسَّ الْإِنْسانَ ضُرٌّ دَعانا ولی اگر نعمتی باو عنایت شد مستند به خود میداند.

ثُمَّ إِذا خَوَّلْناهُ نِعْمَهً مِنَّا عطا فرمودیم باو نعمتی از جانب خودمان.

قالَ إِنَّما أُوتِیتُهُ عَلی عِلْمٍ خود تحصیل کردم و زحمت کشیدم و به علم و تدبیر خود بدست آوردم چنانچه قارون گفت إِنَّما أُوتِیتُهُ عَلی عِلْمٍ عِنْدِی قصص آیه ۷۸.

بَلْ هِیَ فِتْنَهٌ امتحان است که آیا شکرگزار میشود یا کفران میکند وَ لَئِنْ کَفَرْتُمْ إِنَّ عَذابِی لَشَدِیدٌ ابراهیم آیه ۷.

وَ لکِنَّ أَکْثَرَهُمْ لا یَعْلَمُونَ که اگر بلائی متوجه شد توبه و انابه و تضرع کنند و اگر نعمتی عنایت شد قدردان و شکرگزار باشند.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۵۰] .... ص : ۳۲۷

قَدْ قالَهَا الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَما أَغْنی عَنْهُمْ ما کانُوا یَکْسِبُونَ (۵۰)

بتحقیق همین مقاله را گفتند کفاری که قبل از اینها بودند پس بی نیاز نکرد آنها را آنچه را که بودند کسب میکردند.

قَدْ قالَهَا الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ کفار و مشرکین امم ماضیه که هر نعمتی بآنها میرسید مستند بشانس و خوشبختی و عملیات خود میدانستند و هر بلائی

متوجه میشد مستند بخدا و تطیر بانبیاء و مؤمنین میزدند.

اقول: همین نحو کسانی که بعد از آنها آمدند الی زمان حاضر که هر بلائی را نسبت بخدا میدهند بلکه کلمات کفر از آنها صادر میشود و منشأ آن را علماء و مؤمنین میدانند که اینها ما را ببدبختی و سیه روزی انداخته اند و اگر نعمتی بدست میآورند مستند بخود و عملیات خود میپندارند فَما أَغْنی عَنْهُمْ ما کانُوا یَکْسِبُونَ بجزای خود میرسند و بعقوبات اعمال خود گرفتار میشوند.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۵۱] .... ص : ۳۲۸

فَأَصابَهُمْ سَیِّئاتُ ما کَسَبُوا وَ الَّذِینَ ظَلَمُوا مِنْ هؤُلاءِ سَیُصِیبُهُمْ سَیِّئاتُ ما کَسَبُوا وَ ما هُمْ بِمُعْجِزِینَ (۵۱)

پس بپیشینیان اصابه کرد اعمال زشت آنها را که کسب کردند بلاها و عذابها و دود آنها در چشمشان رفت و کسانیهم که از این مشرکین و ظالمین هستند بزودی اصابه میکند آنها را سیئاتی که کسب کردند و دودش در چشم آنها میرود و بعذابهایش گرفتار میشوند.

فَأَصابَهُمْ سَیِّئاتُ ما کَسَبُوا قوم نوح بغرق و طوفان عاد بباد سموم ثمود بصیحه و رجفه و صاعقه قوم لوط بامطار حجاره و خسف بفرعونیان بضفادع و قمل و بالاخره بغرق قوم شعیب بصاعقه و صیحه و اصحاب فیل بامطار حجاره از سجیل وَ الَّذِینَ ظَلَمُوا مِنْ هؤُلاءِ از این مشرکین و کفار قوم تو که ظلم کردند چه اندازه بپیغمبر اکرم سنگ بقدمهایش میزدند تا مجروح شد خاک روبه و شکمبه شتر بر سرش ریختند عبا بگردنش فشار دادند حتی عهدنامه نوشتند که به او و گروندگان باو چیز نفروشند و آن قدر سخت گرفتند که سه سال در شعب ابی- طالب بسختی زندگی کردند عاقبت تصمیم قتل او را گرفتند و اطراف خانه او را محاصره کردند تا حضرتش مأمور بهجرت شد پس از آن هم چندین مرتبه لشکر کشی کردند که او و تمام مسلمین را بکشند و اسلام را از بین ببرند خداوند حفظ فرمود.

سَیُصِیبُهُمْ سَیِّئاتُ ما کَسَبُوا از قتل و اسیری و ذلت و خواری و عذابهای

قیامت.

وَ ما هُمْ بِمُعْجِزِينَ که بتواننـد خدا را و رسول او را عاجز کنند که جلوگیری از عذاب آنها شود و خود را از عذاب نجات دهند وعده الهیست تخلف پذیر نیست.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۵۲] .... ص : ۳۲۹

أَ وَ لَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشاءُ وَ يَقْدِرُ إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۵۲)

آیا نمیدانند اینکه خداوند متعال بسط میدهد روزی را از برای هر که صلاح داند و تنگ میگیرد برای هر که بخواهد محققا در این بسط و ضیق هر آینه آیاتیست برای قومی که ایمان آوردند.

بسط رزق نسبت باشخاص مختلف است و حکم و مصالحش بسیار است بسا بواسطه دعاها و عبادات مخصوصا صلوه لیل که دارد

«کذب من زعم انه یصلی باللیل و یجوع بالنهار»

و بسا بواسطه اینکه موفق شدنـد بعبادات مالیه مثل حج و خمس و زکاه و بناء مساجد و مدارس و دستگیری از فقراء و بذل و احسان و سایر عبادات که دارد فقراء مؤمنین خدمت حضرت رسالت شرفیاب شدنـد عرض کردنـد که اغنیاء مؤمنین این نوع عبادات را موفق هستند و ما محروم هستیم حضرت اعمالی تعلیم آنها کردند که ثواب این نوع عبادات را داشته باشند سپس ثانیا مشرف شدند که این اعمالی که بما تعلیم فرمودی اغنیاء هم فرا گرفتند و عمل کردند حضرت فرمود این فضل الهیست

«ذلک الفضل یعطی من یشاء»

و بسا برای امتحان بنده است که در سعه بوظایف دینی موفق میشود یا طغیان و سرکشی و ظلم و تعدی میکند که میفرماید کَلَّا إِنَّ الْإِنْسانَ لَيَطْغى أَنْ رَآهُ اسْتَغْنى علق آیه ۶ و ۷ و بسا عقوبت است که میفرماید إِنَّما نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِينٌ آل عمران آیه ۱۷۲ و هم چنین تضییق و تنگ شدن معیشت هم حکم و مصالحی دارد بسا برای اینست که آلوده بزخارف دنیا نشونـد و از وظایف عبادی محروم نگردنـد و بسا برای ارتفاع درجات آنها باشد و صفت حمیده صبر را حیازت کنند و بسا در اثر بعض معاصی که مرتکب شده اند و بسا کفاره

گناهان آنها باشد باری حکم و مصالح هر دو بسیار است لذا نه دلیل بر خوبی طرف است و نه بر بدی.

إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِقَوْمٍ یُؤْمِنُونَ که در هر حالی شاکر و صابر باشند و بدانند که آنچه بر آنها تقدیر شده عین صلاح است.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۵۳] .... ص : ۳۳۰

قُلْ یا عِبادِیَ الَّذِینَ أَسْرَفُوا عَلی أَنْفُسِهِمْ لا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَهِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ یَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِیعاً إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِیمُ (۵۳)

بفرما ای بندگان من کسانی که زیاده روی کردید در معاصی بر نفوس خود ناامید نشوید از رحمت الهی بدرستی که خداوند میآمرزد گناهان را جمیع آنها را بدرستی که او خود او هم بسیار آمرزنده و هم بسیار رحم کننده است.

در اخبار دارد که این آیه شریفه

ارجی آیه فی کتاب اللَّه

است یعنی از تمام آیات الهی امیدوارتر است.

قُلْ خطاب بپیغمبر است که بندگان من را از قول من بفرما بآنها یا عِبادِیَ اخبار بسیاری داریم که این آیه مخصوص بشیعیان است لکن مراد حفظ ایمان است که اگر با ایمان از دنیا رفت و موفق بتوبه شد و لو مشرک باشد موحد شد کافر باشد ایمان آورد ضال باشد هدایت شد مؤمن باشد گنه کار موفق بتوبه شد که خلاصه با ایمان از دنیا رفت مشمول (یا عبادی) است الَّذِینَ أَسْرَفُوا عَلی أَنْفُسِهِمْ اسراف در معاصی نموده و لو زیادتر از کف دریاها باشد یا از ریگ بیابانها باشد یا از ستاره آسمانها باشد لا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَهِ اللَّهِ که ناامیدی از رحمت گناهش بزرگتر است از سایر معاصی.

إِنَّ اللَّهَ یَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِیعاً جمع محلّی بالف و لام و تأکید بجمیعا دلالت بر عموم دارد و این آیه شریفه منافی با آیه شریفه وَ لَیْسَتِ التَّوْبَهُ لِلَّذِینَ یَعْمَلُونَ السَّیِّئاتِ حَتَّی إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قالَ إِنِّی تُبْتُ الْآنَ- الایه نساء آیه ۲۲ نیست زیرا اولا مغفرت با توبه فرق دارد توبه یکی از

اسباب مغفرتست ممکن است خداوند بدون توبه هم بیامرزد چنانچه در حدیث قدسیست که فرمود

«اغفر و لا ابالی»

و ثانیا توبه بعد از معاینه اجباریست توبه نیست مثل توبه کفار و مشرکین در روز قیامت و مثل توبه فرعون که أَدْرَکَهُ الْغَرَقُ قالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا الَّذِی آمَنَتْ بِهِ بَنُوا إِسْرائِیلَ و ثالثا این آیه شریفه ترغیب بنده گانیست بتوبه که مأیوس نباشند و قبل از معاینه موفق بتوبه شوند.

إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِیمُ غفور است میآمرزد حتی از نامه عمل هم محو میفرماید و از نظر ملائکه کتبه هم میبرد و احدی نیست که شهادت دهد و رحیم است بازاء هر معصیتی عبادتی در نامه عملش ثبت میشود چنانچه میفرماید إِلَّا مَنْ تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ عَمَلًا صالِحاً فَأُوْلئِکَ یُبَدِّلُ اللَّهُ سَیِّئاتِهِمْ حَسَناتٍ فرقان آیه هفتاد.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۵۴] .... ص : ۳۳۱

وَ أَنِیبُوا إِلی رَبِّکُمْ وَ أَسْلِمُوا لَهُ مِنْ قَبْلِ أَنْ یَأْتِیَکُمُ الْعَذابُ ثُمَّ لا تُنْصَرُونَ (۵۴)

و انابه کنید و برگشت کنید بسوی پروردگار خودتان و تسلیم شوید از برای او از پیش از آنکه بیاید شما را عذاب پس از آن یاری نمیشوید.

وَ أَنِیبُوا إِلی رَبِّکُمْ انابه که معنی بازگشت است همان توبه است زیرا توبه اقسامی دارد و درجه اعلای او توبه نصوح است و در او سه چیز شرط است اول پشیمانی از گذشته ها دوم عزم بر عدم عود سوم تدارک ذنوب بعبادات و حسنات و درجه اول او همان مجرد پشیمانی است که فرمود

کفی فی التوبه- الندم.

وَ أَسْلِمُوا لَهُ تسلیم اوامر الهی باطاعت و نواهی او بمتارکه و واردات الهی بصبر و نعم او بشکر.

مِنْ قَبْلِ أَنْ یَأْتِیَکُمُ الْعَذابُ یعنی قبل از نزول عذاب که میفرماید فَلَوْ لا کانَتْ قَرْیَهٌ آمَنَتْ فَنَفَعَها إِیمانُها إِلَّا قَوْمَ یُونُسَ لَمَّا آمَنُوا کَشَفْنا عَنْهُمْ عَذابَ الْخِزْیِ فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ مَتَّعْناهُمْ إِلی حِینٍ یونس آیه ۹۸ یا قبل از معاینه که معنی احتضار است که ملائکه عذاب را مشاهده میکند و جای خود را در جهنم

میبیند یا قبل البعث که تا زنده است انابه و تسلیم داشته باشد.

ثُمَّ لا تُنْصَرُونَ که پس از نزول عذاب و پس از معاینه و پس از بعث احدی آنها را یاری نمیکند و گرفتار عذاب میشوند.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۵۵] .... ص : ۳۳۲

وَ اتَّبِعُوا أَحْسَنَ ما أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذابُ بَغْتَةً وَ أَنْتُمْ لا تَشْعُرُونَ (۵۵)

و متابعت کنید بهترین چیزهایی که نازل فرمود بسوی شما پروردگار شما از پیش از آنکه بیاید شما را عذاب بناگاه و حال آنکه شما توجه ندارید بی خبر عذاب وارد میشود.

وَ اتَّبِعُوا أَحْسَنَ ما أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ مفسرین چون درک نکردند معنای این جمله را وجوهی گفتند بعضی گفتند احسن ناسخ است نسبت به منسوخ بعضی گفتند اتیان باوامر و ترک مناهی بعضی گفتند اتیان بواجبات و نوافل نسبت بمباحات و لکن ما می گوییم تمام ما انزل حسن و لکن بعضی از بعضی احسن است و موارد مختلف است یک مورد عند التزاحم است مثلا- در یک موقع چند عبادت ممکن است انسان بجا آورد و تمام حسن است مثل قرائت قرآن ذکر دعاء بیان احکام استماع مواعظ تحصیل علم هدایت و ارشاد و امثال اینها احسن آنها را اختیار کند هر کدام در هر موقع افضل است او را بگیرد و مواقع هم مختلف میشود و هم چنین هر عبادتی بموقع خود احسن است نماز اول وقت زکاه حین حصاد حج بموسم جهاد در وقت خود و هکذا و بسا سایر عبادات در موقع این باطل میشود.

مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذابُ بَغْتَةً تمام افعال الهی آنی الحصول است مرگ بآخرین نفس فرو میرود دیگر برنمیگردد بیرون میآید دیگر فرو نمیرود عذاب بغته نازل میشود مرض تصادف بلاء آنیست.

وَ أَنْتُمْ لا تَشْعُرُونَ انسان ابدا توجه ندارد و خطور در قلبش نشده و تصور نکرده.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۵۶] .... ص : ۳۳۲

أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يا حَسْرَتى عَلى ما فَرَّطْتُ فِي جَنْبِ اللَّهِ وَ إِنْ كُنْتُ لَمِنَ السَّاخِرِينَ (۵۶)

اینکه

میگوید نفسی واحسرتی بر آنچه تفریط و کوتاهی نمودم در جنب اللَّه و اینکه بودم از استهزا کنندگان و سخریه کنندگان.

اخبار بسیاری متجاوز از ده حدیث از پیغمبر و امیر المؤمنین و سایر ائمه داریم که جنب اللَّه امیر المؤمنین است و در بعض اخبار و ائمه بعد از علی که صفات آنها را بیان میفرمایند یکی از آنها جنب اللَّه است از امیر المؤمنین است فرمود

«انا عین اللَّه و انا جنب اللَّه و انا باب اللَّه»

و نیز فرمود

«انا الهادی و انا- المهدی و انا ابو الیتامی و المساکین و زوج الارامل و انا ملجأ کل ضعیف و مأمن کل خائف و انا قائد المؤمنین الی الجنه و انا حبل اللَّه المتین و انا عروه الوثقی و کلمه التقوی و انا عین اللَّه و لسانه الصادق و یده و انا جنب اللَّه الذی ان تقول نفس یا حسرتی علی ما فرطت فی جنب اللَّه و انا ید اللَّه المبسوطه علی عباده بالرحمه و المغفره و انا باب حطه من عرفنی و عرف حقی فقد عرف ربه لانی وصی نبیه فی ارضه و حجته علی خلقه لا ینکر هذا الا رادّ علی اللَّه و رسوله)

و نیز فرمود

«انا علم اللَّه و انا قلب اللَّه الواعی و لسانه الناطق و عین اللَّه و انا جنب اللَّه و انا ید اللَّه

الی غیر ذلک او اخبار بناء بر این اخبار تفسیر:

أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ یا حَسْرَتی عَلی ما فَرَّطْتُ فِی جَنْبِ اللَّهِ فلان و فلان و فلان و اتباعهم هستند الی یوم القیمه.

وَ إِنْ کُنْتُ لَمِنَ السَّاخِرِینَ از ابتداء نصب امیر المؤمنین الی کنون و الی ظهور القائم علی و اولاد علی و شیعیان علی را مسخره و استهزاء میکنند مخصوصا نواصب و خوارج و آنها را رفضه میگویند بلکه مشرک میدانند ولی فردای قیامت حسرت و ندامت برای آنها است زیرا عذاب آنها سختتر از کفار و مشرکین است حتی اعتراض میکنند که ما قرآن و رسول را قبول داشتیم جواب میآید «لیس من یعلم کمن لا یعلم».

[سوره الزمر (۳۹): آیات ۵۷ تا ۵۸] .... ص : ۳۳۳

أَوْ تَقُولَ لَوْ أَنَّ اللَّهَ هَدانِی لَکُنْتُ مِنَ الْمُتَّقِینَ (۵۷) أَوْ تَقُولَ حِینَ تَرَی الْعَذابَ لَوْ أَنَّ لِی کَرَّهً فَأَکُونَ مِنَ الْمُحْسِنِینَ (۵۸)

یا میگوید پس از حسرت اگر خداوند مرا هدایت

فرموده بود هر آینه من بودم از پرهیزکاران یا میگوید زمانی که می بیند عذاب را اگر محققا برای من بازگشت بدنیا بود پس میبودم از نیکوکاران مکرر گفته ایم که این نوع آیات عموم دارد و اخباری که تفسیر بموارد خاصه شده بیان مصداق اتم آن را میکند و عموم این آیات شامل تمام مشرکین و کفار و ضالین و مضلین و مبدعین و منکرین میشود تمام فردای قیامت حسرت و ندامت دارند و تمنی رجوع بدنیا میکنند تمام میگویند (أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ یا حَسْرَتی عَلی ما فَرَّطْتُ فِی جَنْبِ اللَّهِ) مشرک برای اینکه موحد نشده و کافر برای اینکه اسلام نیاورده ضال برای اینکه هدایت نشده معاند برای اینکه موالی نشده مخالف برای اینکه موافق نشده عاصی برای اینکه مطیع نشده تمام تفریط فی جنب اللّه است وَ إِنْ کُنْتُ لَمِنَ السَّاخِرِینَ مشرک موحد را مسخره میکرد کافر مسلم را مخالف و معاند و ضال و مضل مؤمن را.

أَوْ تَقُولَ لَوْ أَنَّ اللَّهَ هَدانِی لَکُنْتُ مِنَ الْمُتَّقِینَ جواب اینکه خداوند کوتاهی در هدایت نفرموده از ارسال رسول و نزول قرآن و بیان احکام و نصب خلیفه شما برای سیاهی قلب قساوت عناد کبر نخوت قابلیت نداشتید هدایت شوید هادی تام الفاعلیه بوده طرف لیاقت و قابلیت نداشت.

أَوْ تَقُولَ حِینَ تَرَی الْعَذابَ لَوْ أَنَّ لِی کَرَّةً فَأَکُونَ مِنَ الْمُحْسِنِینَ جواب اینکه گفتند بشما که دیگر برنمیگردید یا اینکه میفرماید وَ لَوْ رُدُّوا لَعادُوا لِما نُهُوا عَنْهُ انعام آیه ۲۸.

مسئله: بعضی در زمان ظهور حضرت بقیه اللّه و دوره رجعت برمیگردند بدنیا یا برای نصرت یا برای انتقام و تفصیل آن را و آیات و اخبار وارده رجعت را در مجلد دوم کلم الطیب بیان کرده ایم رجوع کنید.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۵۹] .... ص : ۳۳۴

بَلی قَدْ جاءَتْکَ آیاتِی فَکَذَّبْتَ بِها وَ اسْتَکْبَرْتَ وَ کُنْتَ مِنَ الْکافِرِینَ (۵۹)

خداوند در جواب آنها میفرماید بلی بتحقیق آمد تو را آیات من پس تکذیب کردی به آنها و تکبر ورزیدی و بودی از کافرین.

خداوند تا حجت را بر بنده تمام نکند احدی را عذاب نمیکند چنانچه میفرماید وَ ما کُنَّا مُعَذِّبِینَ حَتَّی نَبْعَثَ رَسُولًا اسراء آیه ۲۶ ابتداء خداوند عقل و شعور بانسان داده که تمیز بین حق و باطل را بدهد و لذا دیوانه و طفل غیر بالغ را عذاب نمیکند و ثانیا اختیار داده مجبور بکفر نیست ثالثا پیغمبر فرستاده با معجزات کافیه و ادله واضحه و کتاب نازل فرمود مثل قرآن که تمام حقائق را روشن میکند و دستورات و احکام را بیان فرموده و راه خیر و شر را نشان داده و ترغیب و تحریص فرموده و بشارات و انذارات نموده که مفاد بَلی قَدْ جاءَتْکَ آیاتِی است و لکن قلب سیاه و قسی و هوای نفس و کبر و عناد و عصبیت مانع از قبول شده و شیطان هم کمک کرده.

فَکَذَّبْتَ بِها انبیاء را ساحر و مفتری و کذاب و مجنون شمردی کتاب و قرآن را مفتریات گفتی معجزات را سحر پنداشتی احکام را زیر پا گذاشتی تمام را تکذیب کردی.

وَ اسْتَکْبَرْتَ فرق است بین کبر و تکبر و استکبار کبر یک صفت خبیثه است در قلب که تصور یک بزرگی در خود میکند مثل نسب و حسب و دولت و ثروت و ریاست و نحو اینها تکبر این صفت خبیثه را ظاهر میکند و آثار آن را بار میکند استکبار بزرگی را بخود می بندد با اینکه هیچ منشأی ندارد.

وَ کُنْتَ مِنَ الْکافِرِینَ زیر بار دین و اسلام نرفتی و حق را نپذیرفتی و در شرک و کفر زیست کردی و دست برنداشتی.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۶۰] .... ص : ۳۳۵

وَ یَوْمَ الْقِیامَهِ تَرَی الَّذِینَ کَذَبُوا عَلَی اللَّهِ وُجُوهُهُمْ مُسْوَدَّهٌ أَ لَیْسَ فِی جَهَنَّمَ مَثْویً لِلْمُتَکَبِّرِینَ (۶۰)

و روز قیامت میبینی که کسانی که دروغ گفتند بر خداوند متعال صورتهای آنها سیاه شده آیا نیست در جهنم جایگاه برای متکبرین.

وَ یَوْمَ الْقِیامَهِ تَرَی الَّذِینَ کَذَبُوا عَلَی اللَّهِ کذب بر خدا صدق میکند بر کسی که و لو یک حکم الهی را رد کند یا حلال او را حرام کند یا حرام او را حلال داند مثل آنکه گفت متعتان کانتا محللتان فی عهد رسول اللَّه انا احرمهما

و اعاقب علیهما متعه الحج و متعه النساء و این جمله شامل تمام مشرکین میشود که توحید را تکذیب کردند و تمام کفار میشود که انبیاء را تکذیب کردند و تمام مخالفین که اوصیاء را تکذیب کردند و تمام مبدعین که بدعت گذاردند و نسبت بخدا دادند و تمام منکرین که پاره ای احکام الهی را رد کردند و منکر شدند و تمام مضلین که دیگران را در ضلالت انداختند و تمام ضالین که ضلالت را اختیار کردند.

وُجُوهُهُمْ مُسْوَدَّهٌ با صورت سیاه وارد میشوند در مقابل مؤمنین که با صورت نورانی وارد میشوند که میفرماید یَوْمَ تَبْیَضُّ وُجُوهٌ وَ تَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِینَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَ کَفَرْتُمْ بَعْدَ إِیمانِکُمْ فَذُوقُوا الْعَذابَ بِما کُنْتُمْ تَکْفُرُونَ وَ أَمَّا الَّذِینَ ابْیَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِی رَحْمَتِ اللَّهِ هُمْ فِیها خالِدُونَ آل عمران آیه ۱۰۲.

تنبیه: از کلمه بعد ایمانهم استفاده میشود که مراد کسانی هستند که در عهد رسول اللّه ایمان آوردند و پس از رحلتش مرتد شدند که فرمودند

«ارتد- الناس بعد رسول اللّه الا خمس».

أَ لَیْسَ فِی جَهَنَّمَ مَثْوىً لِلْمُتَکَبِّرِینَ معلوم میشود کذب علی اللّه آنها از روی تکبر بوده و از این جمله هم استفاده میشود کسانی که از روی تکبر کذب علی- اللّه گفتند کیان هستند بقرینه بعد ایمانهم.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۶۱] .... ص : ۳۳۶

وَ یُنَجِّی اللَّهُ الَّذِینَ اتَّقَوْا بِمَفازَتِهِمْ لا یَمَسُّهُمُ السُّوءُ وَ لا هُمْ یَحْزَنُونَ (۶۱)

و نجات میبخشد خداوند متعال کسانی را که تقوی داشتند بمنجیات آنها هیچگونه سویی بآنها تماس نمیگیرد و هیچگونه حزنی از برای آنها نیست.

وَ یُنَجِّی اللَّهُ الَّذِینَ اتَّقَوْا نجات از کلیه مهالک که موت اول راحت آنها است.

بِمَفازَتِهِمْ مفازه از ماده فاز و فوز بمعنی رستگاریست که نجات است و مفازه بمعنی منجیات و اسباب نجات و پناهگاه است لذا مفازه جایگاهیست که

از حیوانات و سباع و دشمن حفظ میکند و مفازه متقین اعمال صالحه آنهاست که هر کدام از منجیات است و سبب نجات و پناهگاه متقین حفظ الهی که خداوند از کلیه خطرات آنها را حفظ میفرماید فَاللَّهُ خَيْرٌ حافِظاً وَ هُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ یوسف آیه ۶۴.

لا يَمَسُّهُمُ السُّوءُ زیرا حصن الهی موجب امن از عذاب است که بفرماید

«و من دخل فی حصنی امن من عذابی»

حدیث سلسله الذهب.

وَ لا- هُمْ يَحْزَنُونَ از هیچ نعمتی و تفضلی محروم نمیشوند که موجب حزن آنها باشد و مراد از الذین اتقوا در مقابل الذین کذبوا علی اللَّه و مسوده- الوجوه کسانی هستند که کذب علی اللَّه نداشتند و مبیضه الوجوه و با صورت نورانی وارد محشر میشوند وَ أَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَتِ اللَّهِ هُمْ فِيها خالِدُونَ آل عمران آیه ۱۰۳ و میفرماید يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ يَسْعى نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ بِأَيْمانِهِمْ الی قوله تعالی يَوْمَ يَقُولُ الْمُنافِقُونَ وَ الْمُنافِقاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انْظُرُونا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَراءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُوراً- الایه حدید آیه ۱۲ و ۱۳ این آیه شریفه نیز دلالت دارد که مسوده الوجوه کیان هستند زیرا منافق ظاهر مسلمان و باطن کافر است و دزد داخلیست.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۶۲] .... ص : ۳۳۷

اللَّهُ خالِقُ كُلِّ شَيْ ءٍ وَ هُوَ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ وَكِيلٌ (۶۲)

خداوند خلق کننده هر چیزیست و او بر هر چیزی وکیل است.

مخلوقات الهی بسیار است اما عالم علوی عالم انوار که اولین مخلوقات او است عالم ارواح عالم ملائکه در قسمت مجردات عالم مثال و در قسمت مادیات و اجسام عرش کرسی لوح قلم سماوات شمس قمر کواکب و غیر اینها و اما عالم سفلی زمین ماء هوا حیوانات جمادات نباتات جن و انس و غیر اینها و هو علی کل شی ء وکیل تمام در تحت قدرت او و کفالت و حفظ او و در کنف او و محیط بجمیع این عوالم و عالم بجمیع خصوصیات آنها و خبیر بحال آنها است.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۶۳] .... ص : ۳۳۷

لَهُ مَقالِيدُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآياتِ اللَّهِ أُولئِكَ هُمُ الْخاسِرُونَ (۶۳)

از برای

او است کلیدهای آسمانها و زمین و کسانی که کافر شدند به آیات الهیه اینها خود آنها خاسر و زیان کاران هستند.

لَهُ مَقالِیدُ جمع مقلاد است و نظر به اینکه کلید هر بابی و خزینه ای و صندوقی دو خصوصیت دارد هم میبندد و هم باز میکند باعتبار اینکه میبندد مقالیدش گویند و باعتبار اینکه باز میکند مفاتیح گویند پس مقلاد و مفتاح یک معنی دارد بدو اعتبار و مراد رزق و رحمت و بلاء و نقمه است و تعبیر بخزائن میکنند که میفرماید وَ لِلَّهِ خَزائِنُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ منافقون آیه ۷.

السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ آنچه از آسمان نازل میشود و آنچه از زمین بیرون میآید تمام در تحت قدرت او است بروی هر که بخواهد میبندد و بروی هر که بخواهد باز میکند.

وَ الَّذِینَ کَفَرُوا بِآیاتِ اللَّهِ که تمام اینها را مستند باسباب ظاهریه میدانند چه نعم و ارزاق و توسعه و چه بلیات و تضییقات و مصائب و مستند بخدا نمیدانند لذا تمام کوشش آنها در جلب منافع و دفع مضار در تهیه اسباب آنها است و ابدا توجه بخدا ندارند.

أُولئِکَ هُمُ الْخاسِرُونَ زیرا تأثیر کلیه این اسباب تحت مشیت او است چه بسا اشخاصی که تمام اسباب برای آنها فراهم است در کمال ضیق و شدت هستند و بسا اشخاصی که دستشان از همه اسباب کوتاه است و در کمال توسعه و راحتی هستند بقول مثنوی:

از قضا سرکنجبین صفرا فزود روغن بادام خشکی می نمود

و همین خسران و زیان است قُلْ ما یَعْبَؤُا بِکُمْ رَبِّی لَوْ لا دُعاؤُکُمْ فرقان آیه ۷۷ باید رفت درب خانه او هر چه میخواهد از او خواست و هر بلائی را دفعش را از او طلبید و اینکه امر فرموده که در مقام تحصیل اسباب برآیند برای اینست که بیعار و تنبل بار نیایند و بیکدیگر محتاج باشند و معاشرت و مودت و محبت با هم داشته باشند.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۶۴] .... ص : ۳۳۹

قُلْ أَ فَغَيْرَ اللَّهِ تَأْمُرُونِّى أَعْبُدُ أَيُّهَا الْجاهِلُونَ (۶۴)

بفرما باین مشرکین و کفار آیا پس از اینکه مقالید سماوات و ارض بدست خداست غیر خدا را امر میکنید که من عبادت کنم ای نادانان.

قُلْ أَ فَغَيْرَ اللَّهِ تَأْمُرُونِّى أَعْبُدُ این آلهه شما چه قدرت و توانایی دارند و چه قدرتی از آنها دیده اید قُلْ مَنْ بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَىْ ءٍ وَ هُوَ يُجِيرُ وَ لا يُجارُ عَلَيْهِ مؤمنون آیه ۹۰ فَسُبْحانَ الَّذِى بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَىْ ءٍ وَ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ یس آیه ۸۳.

أَيُّهَا الْجاهِلُونَ همین نحوی که اشرف صفات حمیده علم است همین نحو بدترین صفات خبیثه جهل است زیرا منشأ کلیه عقاید فاسده از شرک و کفر و ضلالت و منبع جمیع صفات خبیثه و موجب جمیع اعمال سیئه جهل است زیرا جهل تاریکی قلب است و قلب که تاریک و ظلمانی باشد هیچ از حقایق را درک نمیکند و ظلمات یوم القیمه همین جهل است بعکس علم که چراغ قلب است و تمام حقایق را درک میکند و مکشوف میشود

«العلم نور یقذفه اللّه فی قلب من یشاء».

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۶۵] .... ص : ۳۳۹

وَ لَقَدْ أُوحِىَ إِلَيْكَ وَ إِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْخاسِرِينَ (۶۵)

و هر آینه بتحقیق وحی شده بسوی شما و بسوی کسانی که از پیش از شما بودند از انبیاء که هر آینه اگر مشرک شدی تمام عبادات و اعمال صالحه تو البته حبط میشود و از بین میرود و هر آینه میباشی البته از زیان کاران.

نظر به اینکه مشرکین اصرار بلیغ داشتند بپیغمبر اکرم چنانچه آیه قبل دلالت داشت خداوند برای دفع توقع آنها و معذوریت پیغمبرش این آیه شریفه را نازل فرمود و الا همچه توهمی در حق احدی از انبیاء نمی شود لمکان عصمتهم و اولین دعوت انبیاء دعوت بتوحید است لذا میفرماید:

وَ لَقَدْ أُوحِىَ إِلَيْكَ وَ إِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ تمام انبیاء سلف که مورد وحی

بودنـد بفرد فرد آنها لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ همین نحوی که اسـلام یجبّ ما قبله شـرک و کفرهم حبط ما قبل میکند لذا گفتند شرط صحت کلیه عبادات موافات است که بقاء ایمان باشد تا آخرین نفس.

وَ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْخاسِرِينَ چه خسرانی بالاتر از این است که یک عمر عبادت را از بین میبرد.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۶۶] .... ص : ۳۴۰

بَلِ اللَّهَ فَاعْبُدْ وَ كُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ (۶۶)

بلکه خداوند متعال را پس باید عبادت کنی و بوده باشی از شکرگزاران.

بَلِ اضراب از ما قبل است یعنی چون شرک موجب حبط اعمال می شود و مورث خسران و زیان است باید موحد شد.

اللَّهَ فَاعْبُدْ اللَّه مفعول فَاعْبُدْ میشود و تقـدیم مفعول بر فعل دلیل بر اختصاص است مثل إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَ إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ و فاء فاعبد تفریع بر ما قبل است یعنی بعد از اینکه شـرک نیاوری که موجب حبط اعمالت میشود و خاسـر میشوی پس باید عبادت کنی و پرستش نمایی اللَّه را که اولین کلمه دین و اسلام توحید عبادتیست و مفاد کلمه (لا اله الا اللَّه) است و توحید ذاتی و صفاتی و افعالی بـدلالت التزامی کلمه توحیـد است و از لوازم اوست چنانچه توحیـد نظری بدلالت اقتضائیست و مکررا اشاره شده و امر بعبـادت امر ارشـادیست مثـل امر باطـاعت بحکم عقـل مسـتقل واجب است عبادت و اطاعت او زیرا امر مولوی موجب تسلسـل میشود مثلا عبادت صلوه امر مولوی دارد که در ترکش عقوبت است اگر امر فاعبدهم مولوی باشد آنهم عبادت است باید کرد و هکذا پس امتثال امر صلاتی هزارها امر دارد الی غیر النهایه و ترکش هزارها معصیت است الی غیر النهایه.

وَ كُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ این هم امر ارشادیست زیرا عقل حکم میکند بوجوب شـکر منعم و شکر هم درجاتی دارد اولا بداند که از جانب او است مستند به

اسباب و اقدام خود و دیگران نیست ثانیا بداند که از راه تفضل است نه استحقاق کسی از او طلبکار نیست و ثالثا نعم الهیه بسیار است که إِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لا تُحْصُوها بالاخص نسبت بپیغمبر اکرم که اشرف مخلوقات است نعم ظاهریه و باطنیه جسمانیه و روحانیه داخلیه و خارجیه الی ما شاء اللَّه و رابعا بداند که از عهده شکر کوچکترین نعم او بر نمیاید چه رسد بنعم عالیه.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۶۷] .... ص : ۳۴۱

وَ ما قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَ الْأَرْضُ جَمِيعاً قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيامَهِ وَ السَّماواتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحانَهُ وَ تَعالى عَمَّا يُشْرِكُونَ (۶۷)

و نشناختند خداوند را حق شناختن و در عظمت و کبریایی و قدرت و توانایی و حال آنکه زمین بجمیع آنچه در زمین و روی زمین است در قبضه قدرت او است روز قیامت و آسمانها پیچیده بید راست او است منزه است خداوند و بالاتر است از آنچه شریک برای او قرار میدهند.

وَ ما قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ تمام فرق عالم آن اندازه ای که واجب و لازم و در تحت قدرت آنها است که باید معرفت بجلال و عظمت خدا را بشناسند نشناختند غیر از اهل ایمان ببرکات و بیانات ائمه اطهار اما طبیعی که منکر اصل وجود حق است و اما حکماء قبل از اسلام که خدا را العیاذ باللَّه علة تامه می دانند و یک معلول بیشتر بر او قائل نیستند که عقل اول میگویند و این علت و معلول انفکاک از یکدیگر ندارند و قدرت و اختیار از برای او قائل نیستند و اما مشرکین که برای او شریک قرار دادند از ملائکه و انبیاء و جن و اصنام و گاو و گوساله و غیر اینها و اما کفار مثل یهود و نصاری و سایر فرق کفار او را جسم می دانند و العیاذ نسبت جهل و عجز باو میدهند و برای او فرزند از بنات و بنین قائل هستند و اما عامه که صفات زائده قائل شدند.

وَ الْأَرْضُ جَمِيعاً بتمام آنچه در او است.

قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيامَهِ تشبیه است بکسی که چیزی را در ید خود قبض کند که هر نوع تصرفی بخواهد کند بتواند اشاره به اینکه تمام روز قیامت مبعوث میشوند

و زمین قاعا صفصفا میگردد يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَ السَّماواتُ ابراهیم آیه چهل و نه.

وَ السَّماواتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ اشاره بقوله تعالی يَوْمَ نَطْوِي السَّماءَ كَطَيِّ- السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ انبیاء آیه ۱۰۴ و تعبیر بیمین کنایت از تمام قدرت است چون دست راست قدرتش بر تصرفات بیش از چپ است.

سُبْحانَهُ وَ تَعالی عَمَّا يُشْرِكُونَ چه شرک در ذات که منسوب بابن کمونه است که در منظومه میگوید «هویتان بتمام ذات قد خالفتا بابن الکمونه استند» و چه شرک در صفات که قائل بصفات زائده شدند مثل عامه و چه شرک در افعال که امر رزق و خلق را بغیر او نسبت دادند و چه شرک در عبادت مثل عبده اصنام و چه شرک در نظر که امور را مستند باسباب و وسائط میدانند.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۶۸] .... ص : ۳۴۲

وَ نُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّماواتِ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ إِلاَّ مَنْ شاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرى فَإِذا هُمْ قِيامٌ يَنْظُرُونَ (۶۸)

و دمیده میشود در صور پس از شدت این صیحه یک مرتبه تمام ملائکه آسمانها و تمام اهل زمین از جن و انس و حیوانات میمیرند تشبیه ببانگ رحیل است در عسکر و قافله که کوچ کنید و نافخ اسرائیل است که صاحب صور است مگر کسانی که مشیت الهی بر بقاء آنها باشد مثل حضرت بقیه اللّه که با قرآن سر حوض کوثر بر پیغمبر وارد میشود بمقتضای حدیث ثقلین و مثل حمله عرش و مثل حور و غلمان و خزنه بهشت و خزنه جهنم و من شاء اللّه.

ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرى نفخه ثانیه که بانگ نزول است که یک مرتبه تمام ملائکه و جن و انس حتی حیوانات زنده میشوند در آن واحد.

فَإِذا هُمْ قِيامٌ يَنْظُرُونَ زمین صحرای محشر میشود و احوال محشر را مشاهده میکنند بهشت بتمام زینت جهنم بتمام شدت زمین چون کوره حدادی ملائکه رحمت یک طرف ملائکه عذاب یک طرف اصحاب یمین یک طرف با صور نورانی اصحاب شمال با صور ظلمانی و سایر احوال محشر.

وَ أَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّها وَ وُضِعَ الْكِتابُ وَ جِی ءَ بِالنَّبِيِّينَ وَ الشُّهَداءِ وَ قُضِیَ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ وَ هُمْ لا يُظْلَمُونَ (۶۹)

و اشراق و روشن میشود زمین بنور پروردگار خود و نامه های عمل گذارده میشود هر که نامه عملش بدستش می آید و میاورند انبیاء و شهداء را برای شهادت باعمال بندگان و بر حسب نامه عمل و شهادت شهداء حکم میشود بین بندگان بحق خردلی از اعمال صالحه او بی اجر نمیماند و خردلی زائد بر اعمال سوء جزاء داده نمیشود و بآنها ظلم نمیشود.

وَ أَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّها چون نور شمس و ماه و ستارگان گرفته میشود و صحرای محشر ظلمانی میگردد فقط نور ایمان که خداوند در صورت مؤمنین ظاهر میفرماید صفحه محشر بر آنها روشن میشود که میفرماید يَوْمَ تَرَی الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ يَسْعی نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ بِأَيْمانِهِمْ حدید آیه ۱۲ و میفرماید يَوْمَ لا يُخْزِی اللَّهُ النَّبِیَّ وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعی بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ بِأَيْمانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنا أَتْمِمْ لَنا نُورَنا تحریم آیه ۸.

وَ وُضِعَ الْكِتابُ نامه عمل که مؤمنین بدست راست داده میشود و کفار و عصات بدست چپ و از عقب سرداده میشود بدلیل قوله تعالی فَأَمَّا مَنْ أُوتِیَ كِتابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هاؤُمُ اقْرَؤُا كِتابِيَهْ الی قوله فَأَمَّا مَنْ أُوتِیَ كِتابَهُ بِيَمِينِهِ فَسَوْفَ يُحاسَبُ حِساباً يَسِيراً وَ يَنْقَلِبُ إِلی أَهْلِهِ مَسْرُوراً وَ أَمَّا مَنْ أُوتِیَ كِتابَهُ وَراءَ ظَهْرِهِ فَسَوْفَ يَدْعُوا ثُبُوراً وَ يَصْلی سَعِيراً انشقاق آیه ۷ الی ۱۲.

وَ جِی ءَ بِالنَّبِيِّينَ وَ الشُّهَداءِ شهود روز قیامت انبیاء هستند و ائمه اطهار و اعضاء و جوارح و قرآن و ایام و لیالی و اراضی و کتبه و ملائکه که میفرماید فَكَيْفَ إِذا جِئْنا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَ جِئْنا بِكَ عَلی هؤُلاءِ شَهِيداً نساء آیه ۴۵ و میفرماید يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَ أَيْدِيهِمْ وَ أَرْجُلُهُمْ بِما كانُوا يَعْمَلُونَ نور آیه ۲۴ و غیر اینها از آیات.

وَ قُضِیَ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ اجر اعمال صالحه بالثواب و پاداش سیئات

سیئات بالعقاب نه زائد بر معاصی عقاب میکند و نه از عبادات کسر میگذارد.

وَ هُمْ لا يُظْلَمُونَ بلکه خودبخود ظلم کردند إِنَّ اللَّهَ لا يَظْلِمُ مِثْقالَ ذَرَّةٍ وَ إِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضاعِفْها نساء آیه ۴۴.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۷۰] .... ص : ۳۴۴

وَ وُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ ما عَمِلَتْ وَ هُوَ أَعْلَمُ بِما يَفْعَلُونَ (۷۰)

و بالتمام و فی میفرماید هر نفسی را آنچه عمل کرده از عبادات و طاعات جزاء اوفی و او داناتر است بآنچه بجا میآورند.

این آیه شریفه راجع باعمال صالحه است و اما سیئات را ممکن است عفو فرماید و بیامرزد و گذشت کند اگر قابلیت عفو داشته باشد که با توبه یا تدارک معاصی با ایمان از دنیا رود یا بشفاعت یا بعقوبات دنیوی گذشت کند هُوَ- الَّذِی يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبادِهِ وَ يَعْفُوا عَنِ السَّيِّئاتِ وَ يَعْلَمُ ما تَفْعَلُونَ شوری آیه ۲۴ وَ ما أَصابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِما كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَ يَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ شوری آیه ۲۹ و غیر اینها از آیات.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۷۱] .... ص : ۳۴۴

وَ سِيقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلى جَهَنَّمَ زُمَراً حَتَّى إِذا جاؤُها فُتِحَتْ أَبْوابُها وَ قالَ لَهُمْ خَزَنَتُها أَ لَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَتْلُونَ عَلَيْكُمْ آياتِ رَبِّكُمْ وَ يُنْذِرُونَكُمْ لِقاءَ يَوْمِكُمْ هذا قالُوا بَلى وَ لكِنْ حَقَّتْ كَلِمَةُ الْعَذابِ عَلَى الْكافِرِينَ (۷۱)

و رانده میشوند کسانی که کافر بودند بسوی جهنم دسته دسته فوج فوج تا موقعی که آمدند نزد جهنم باز میشود درهای جهنم و میگویند کسانی که خازن جهنم هستند و موکل بر عذاب بآنها آیا نیامد شما را انبیاء و رسل که تلاوت و بیان کنند آیات پروردگار شما را و خبر دهند شما را از ملاقات هم چه روزی میگویند کفار چرا آمدند و لکن ثابت و محقق شده کلمه عذاب بر کسانی که کافر شدند و ایمان نیاوردند.

وَ سِيقَ الَّذِينَ كَفَرُوا سوق راندن بعنف و زجر است که آنها را با تازیانه های آتشی و غلها و زنجیرها میکشند رو بجهنم و ملحق بکفار هستند که از روی تقصیر ایمان نیاوردند یا دست از ایمان کشیدند چنانچه میفرماید إِذِ-

الْأَغْلالُ فِی أَعْناقِهِمْ وَ السَّلاسِلُ یُسْحَبُونَ فِی الْحَمِیمِ

مؤمن آیه ۷۳.

إِلی جَهَنَّمَ زُمَراً یعنی فوج فوج دسته دسته زیرا کفار یک مسلک نبودند هر دسته یک طریقه داشتند از طبیعی و اقسام شرک و اقسام کفر حتی مرتد و منکر ضروری که بسا هزار فرقه میشوند و هر فرقه یک نوع از عذاب دارند.

حَتَّی إِذا جاؤُها تا موقعی که میرسانند آنها را نزدیک جهنم.

فُتِحَتْ أَبْوابُها درهای جهنم باز میشود که هفت در دارد از هر دری یک قسمت آنها را وارد میکنند که میفرماید لَها سَبْعَهُ أَبْوابٍ لِکُلِّ بابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَقْسُومٌ حجر آیه ۴۴.

وَ قالَ لَهُمْ خَزَنَتُها خزان جهنم ملائکه موکلین بعذاب هستند که در دست آنها تازیانه های آتشی و عمودهای آتشی هست از روی سخریه و استهزاء بآنها میگویند أَ لَمْ یَأْتِکُمْ رُسُلٌ مِنْکُمْ آدم، شیث، ادریس، نوح، هود، صالح، ابراهیم لوط، شعیب، موسی، عیسی، محمد و سایر رسل یَتْلُونَ عَلَیْکُمْ آیاتِ رَبِّکُمْ از دلائل و براهین و معجزات و بیان احکام و مواعظ و نصایح و بشارات وَ یُنْذِرُونَکُمْ لِقاءَ یَوْمِکُمْ هذا و بترسانند شما را از همچه روزی که مهمترین وظائف رسل انذار است.

قالُوا بَلی کفار در جواب خزنه گفتند بلی آمدند و بیان کردند و انذار نمودند و لکن بواسطه قساوت قلب و کفر و نخوت و هزار عیب دیگر ثابت و محقق کرد عذاب را بر کافرین وَ لکِنْ حَقَّتْ کَلِمَهُ الْعَذابِ عَلَی الْکافِرِینَ.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۷۲] .... ص : ۳۴۵

قِیلَ ادْخُلُوا أَبْوابَ جَهَنَّمَ خالِدِینَ فِیها فَبِئْسَ مَثْوَی الْمُتَکَبِّرِینَ (۷۲)

بآنها گفته میشود که داخل شوید از درهای جهنم مخلدید در آن جهنم دیگر بیرون نمی آئید از آن ابد الابدین پس بسیار بد جائیست جایگاه تکبر کنندگان.

قِیلَ قائل همان خزنه جهنم هستند یا ملائکه عذاب که آنها را سوق

میدادند.

ادْخُلُوا امر الزامیست یعنی الا و لا بـد باید داخل شوید و اگر امتناع کردید شـما را باجبار میاندازند میانه جهنم چنانچه میفرماید كُلَّما أُلْقِيَ فِيها فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُها أَ لَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ ملک آیه ۸.

أَبْوابَ جَهَنَّمَ یعنی هر فوجی را از یکی از ابواب جهنم داخـل می کننـد چنـانچه گـذشت که فرمود لِكُلِّ بابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَقْسُومٌ حجر آیه ۴۴.

خالِدِينَ فِيها مسئله خلود از ضروریات دین اسلام و نصوص قرآن است و منکر آن کافر است و معنی خلود اینست که ابد الاباد معذبنـد در جهنم خلافـا لبعض حکماء اسـلامی که خلود در عـذاب را منکر شدنـد و متمسک شدنـد باین آیه خالِدِينَ فِيها ما دامَتِ السَّماواتُ وَ الْأَرْضُ هود آیه ۱۰۹ حتی خلود در بهشت را هم منکر شدند بهمین جمله در آیه ۱۱۰ حتی مثنوی میگوید:

پس عدم گردم عدم چون ارغنون گویدم کانا الیه راجعون

العیاذ باللّه القاء کل ماهیات و صـرف وجود شـدن و آیات مطلقه را به این آیه تقییـد کردنـد و متمسک شدند بخبری که دارد گشـنیز علف جهنم است کنایه از رحمت است و بعضی منکر شدند مثل شیخیه که گفتند پس از مدتی اهل جهنم جنس آتش میشونـد و دیگر آتش بـآتش تـأثیر نـدارد و لکن جواب آنها اینکه آیه «ما دامَتِ السَّماواتُ وَ الْأَرْضُ» کنایت از دوام است زیرا اگر مراد دوام آسـمان و زمین باین کیفیت فعلی باشد این قبل القیمه تغییر میکند که میفرماید «يَوْمَ نَطْوِي السَّماءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ- يَوْمَ تُبَـدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ- إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ وَ إِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ و غیر اینهـا و اگر مراد نیست صـرف باشـد هو اول الکلاـم و اما جنس آتش شـدن منافیست با آیه كُلَّما نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْناهُمْ جُلُوداً غَيْرَها لِيَذُوقُوا الْعَذابَ نساء آیه ۵۹ بلکه لازمه این کلاـم اینست که شـیطان و شـیاطین و جن از آتش متـألم نشونـد زیرا از جنس آتش هسـتند و منافیست با قوله تعالی لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّهِ وَ النَّاسِ أَجْمَعِينَ هود آیه ۱۲۰ و خبر

گشنیز نه سند دارد و نه دلالت دارد.

فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ معنی واضح و قبلا هم توضیح داده شده.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۷۳] .... ص : ۳۴۷

وَ سِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَراً حَتَّى إِذا جاؤُها وَ فُتِحَتْ أَبْوابُها وَ قالَ لَهُمْ خَزَنَتُها سَلامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوها خالِدِينَ (۷۳)

و میبرند ملائکه رحمت کسانی را که متقی و پرهیزکار بودند بسوی بهشت دسته بدسته فوج بفوج تا زمانی که رسیدند نزدیک بهشت درهای بهشت که هشت در دارد بروی آنها باز میشود و خزنه بهشت بر آنها سلام میکنند و میگویند پاکیزه شدید پس داخل شوید در بهشت مخلد و همیشه ابد الاباد در بهشت هستید.

وَ سِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا مراتب تقوا را مکرر بیان کرده ایم که اولین مرتبه تقوی ایمان است که تقوای از شرک و کفر و ضلالت باشد و البته مؤمنین هم اگر آلوده ببعض معاصی باشند بمغفرت و شفاعت و عفو الهی پاک شده اند.

إِلَى الْجَنَّةِ زُمَراً امم سابقه هر کدام با انبیاء و پیغمبران خود و این امت با پیغمبر اکرم و با ائمه اطهار رو ببهشت میروند.

حَتَّى إِذا جاؤُها وَ فُتِحَتْ أَبْوابُها هر فوجی از یکی از ابواب ثمانیه داخل میشوند.

وَ قالَ لَهُمْ خَزَنَتُها سَلامٌ عَلَيْكُمْ بشارت بسلامتی از کل بلیات و آفات است.

طِبْتُمْ پاک و پاکیزه شدید و هیچگونه آلودگی و کثافت و پلیدی ندارید.

فَادْخُلُوها خالِدِينَ معنی واضح است و بیانش گذشت.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۷۴] .... ص : ۳۴۷

وَ قالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقَنا وَعْدَهُ وَ أَوْرَثَنَا الْأَرْضَ نَتَبَوَّأُ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشاءُ فَنِعْمَ أَجْرُ الْعامِلِينَ (۷۴)

و میگویند اهل بهشت که حمد مختص بذات اقدس ربوبی است آن خداوندی که آنچه بما وعده داده بود وفا فرمود و بما عنایت نمود که معنی صادق الوعد است و بما عنایت فرمود و میراث قرار داد در زمین بهشت که هر کجا بخواهیم جای گیر شویم پس نیکوست اجر عمل کنندگان.

وَ قالُوا کسانی که داخل بهشت میشوند از انبیاء و اوصیاء انبیاء و مؤمنین بآنها.

الْحَمْدُ لِلَّهِ تفسیر حمد و وجه اختصاص باللّه و مراتب حمد و معنای مقام محمود و سر اینکه نام پیغمبر اسلام محمد احمد محمود شد در مجلد اول این تفسیر در سوره مبارکه فاتحه بیان شده رجوع فرمائید.

الَّذِی صَدَقَنا وَعْدَهُ خلف وعده نکرد زیرا خلف وعده قبیح است بلکه بیش از آنکه خیال میکردیم و بقلب ما خطور میکرد بما عنایت فرمود فِیها ما- تَشْتَهِیهِ الْأَنْفُسُ وَ تَلَذُّ الْأَعْیُنُ و در خبر است

«و ما خطر علی قلب بشر».

وَ أَوْرَثَنَا الْأَرْضَ اشاره بجمیع مواضع بهشت است.

نَتَبَوَّأُ مِنَ الْجَنَّهِ حَیْثُ نَشاءُ هیچگونه نعمتی از نعم بهشت را از ما دریغ نداشت از قصور و انهارش از حور و غلمانش از فواکه و ارزاقش از البسه و الوانش و از همه بالاتر حشر با انبیاء و ائمه اطهارش.

فَنِعْمَ أَجْرُ الْعامِلِینَ مقابل فَبِئْسَ مَثْوَی الْمُتَکَبِّرِینَ.

[سوره الزمر (۳۹): آیه ۷۵] .... ص : ۳۴۸

وَ تَرَی الْمَلائِکَهَ حَافِّینَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ یُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَ قُضِیَ بَیْنَهُمْ بِالْحَقِّ وَ قِیلَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِینَ (۷۵)

و میبینی ملائکه را که اطراف عرش الهی هستند تسبیح و تحمید میکنند پروردگار خود را او حکم میشود بین بندگان بحق و گفته میشود که حمد مختص بخداوندیست که پروردگار جمیع عالمین است.

نظر به اینکه عرش اعظم الهی سایه انداخته بر تمام بهشت که اهل بهشت تماما زیر سایه عرش هستند مشاهده میکنند ملائکه را که در اطراف عرش هستند لذا میفرماید:

وَ تَرَی الْمَلائِکَهَ حَافِّینَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ و عبادت آنها تسبیح و تحمید است.

یُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ تسبیح تنزیه حق است از کلیه قبایح و عیوب و نقائص و تحمید و تمجید حق است بجمیع کمالات و شئون و تقدیم تسبیح بر

تحمید بواسطه اینست که تخلیه مقدم بر تحلیه است چنانچه در تسبیحات اربعه مقدم ذکر شده و همچنین در ذکر رکوع و سجود.

وَ قُضِیَ بَیْنَهُمْ بِالْحَقِّ جمله مستقله است که هر که را آنچه حق او بود باو داد حق عذاب و حق ثواب.

وَ قِیلَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِینَ قائل ممکن است خداوند متعال باشد زیرا احدی نمیتواند که حق حمد الهی را بجا آورد جز ذات مقدس پروردگار چنانچه از امیر المؤمنین است

«لا احصی ثناء علیک انت کما اثنیت علی نفسک»

و ممکن است کلام اهل بهشت باشد چنانچه میفرماید إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا- الصَّالِحاتِ یَهْدِیهِمْ رَبُّهُمْ بِإِیمانِهِمْ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهارُ فِی جَنَّاتِ النَّعِیمِ دَعْواهُمْ فِیها سُبْحانَکَ اللَّهُمَّ وَ تَحِیَّتُهُمْ فِیها سَلامٌ وَ آخِرُ دَعْواهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِینَ یونس آیه ۹ و ۱۰ و ممکن است کلام خزنه بهشت باشد و ممکن است کلام حافّین حول العرش باشد و احتمال دوم اقرب بنظر میآید.

هذا آخر الکلام فی تفسیر سوره الزمر و یأتیه انشاء اللَّه تعالی تفسیر سوره- المؤمن و بقیه السور و الحمد لولیه و الشکر لنعمائه و الصلاه علی نبیه و آله و سایر انبیائه و اولیائه و اللعن علی اعدائه و انا الاقل السید عبد الحسین الطیّب.

سوره فاطر- آیه ۴۵ هذا آخر ما اردنا فی تفسیر سوره الفاطر و الحمد للَّه و الشکر علی نعمائه و الصلاه و السلام علی اهل اصطفائه و اللعن علی اعدائه الی یوم لقائه و یتلوه انشاء اللَّه سوره المبارکه یس و بقیه السور و انا العبد الذلیل الحقیر الفقیر المسکین المستکین السیّد عبد الحسین المدعوّ بالطّیب غفر له.

سوره المؤمن مشتمل بر ۸۵ آیه- مکّی .... ص : ۳۵۰

اشاره

بسمه تبارک و تعالی و الصّلاه علی نبیّه و آله و اللّعن علی اعدائه و أعدائهم الی یوم لقائه

[سوره غافر (۴۰): آیات ۱ تا ۲] .... ص : ۳۵۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

حم (۱) تَنْزِيلُ الْكِتابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ (۲)

اخبار در فضیله و مثوبات این سوره مبارکه و سایر حوامیم بسیار است: از پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله روایت شده فرمودند

(من احبّ ان یرتع فی ریاض الجنه فلیقرء الحوامیم فی صلوه اللیل)

و فرمود

(الحوامیم دیباج القرآن)

و نیز فرمود

(لکلّ شی ء لباب و لباب القرآن الحوامیم)

و فرمود

(اذا وقعت فی الحم وقعت فی روضات)

و

(من قرء سوره حم المؤمن لم یبق روح نبیّ و لا صدّیق و لا مؤمن الّا صلوا علیه و استغفروا له)

و از حضرت صادق (ع) مرویست فرمود

(الحوامیم ریحان القرآن فاحمدوا اله و اشکروه بحفظها و تلاوتها و ان العبد لیقوم یقرأ الحوامیم فیخرج من فیه اطیب من المسک الا ذفروا العنبر و ان اللَّه یرحم تالیها و قاریها و یرحم جیرانه و اصدقائه و معارفه و کلّ حمیم او قریب له و انه فی القیمه یستغفر له العرش و الکرسی و ملائکه اللَّه المقربون)

و از حضرت باقر (ع) مرویست فرمود

(من قرء حم المؤمن فی کل ثلاث غفر اللّه له ما تقدم من ذنبه و ما تأخّر و الزمه التّقوی و جعل الاخره خیر له من الدّنیا)

و غیر ذلک من الاخبار خصوصا و عموما.

ص: ۳۵۰

(حم) از حروف مقطّعه گفتیم رمزیست بین خدا و رسول و از متشابهات است که ما یَعْلَمُ تَأْوِیلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَ الرَّاسِخُونَ فِی الْعِلْمِ بعضی گفتند اشاره به اسماء الهیّه است حا اشاره به حمید، حلیم، حکیم، حیّ، حنّان و میم اشاره بملک، مجید، مبدء، معید، و از حضرت صادق (ع) مرویست

الحمید المجید.

تَنْزِیلُ الْکِتابِ خبر مبتداء محذوف است یعنی «هذا القرآن تنزیل الکتاب» است و مراتب نزول قرآن را مکرّرا بیان کرده ایم در عالم انوار بر نور مقدّس نبوی در لوح محفوظ در آسمان اوّل بر جبرئیل بر رسول محترم.

مِنَ اللَّهِ که عین عبارات و کلمات صادره از مقام ربوبیّتست.

الْعَزِیزِ در ملک و ملکوت.

الْعَلِیمِ بجمیع امور حتّی علم ذات بذات.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۳] .... ص : ۳۵۱

غافِرِ الذَّنْبِ وَ قابِلِ التَّوْبِ شَدِیدِ الْعِقابِ ذِی الطَّوْلِ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ إِلَیْهِ الْمَصِیرُ (۳)

پوشاننده گناه قبول کننده توبه سخت گیر در عقاب.

غافِرِ الذَّنْبِ لقوله تعالی قُلْ یا عِبادِیَ الَّذِینَ أَسْرَفُوا عَلی أَنْفُسِهِمْ لا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَهِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ یَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِیعاً- زمر آیه ۵۴، شرحش گذشت.

قابِلِ التَّوْبِ لقوله تعالی وَ هُوَ الَّذِی یَقْبَلُ التَّوْبَهَ عَنْ عِبادِهِ وَ یَعْفُوا عَنِ السَّیِّئاتِ- شوری آیه ۲۴.

شَدِیدِ الْعِقابِ دو جمله اوّل بشارت بر اهل ایمان بود زیرا غیر مؤمن نه گناهش آمرزیده میشود و نه توبه او قبول میشود چنانچه میفرماید وَ لَا الَّذِینَ یَمُوتُونَ وَ هُمْ کُفَّارٌ نساء آیه ۲۴- و این جمله تحذیر است برای کفّار و اهل ضلالت که میفرماید وَ اللَّهُ أَشَدُّ بَأْساً وَ أَشَدُّ تَنْکِیلًا- نساء آیه ۸۶-.

ذِی الطَّوْلِ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ إِلَیْهِ دیگر از صفات اللّه ذی الطول است صاحب نعمه وسعه است، نیست الهی مگر او بسوی او است بازگشت.

ذِی الطَّوْلِ بعضی گفتند ذی النعم بعضی گفتند ذی الغنی و السعه

بعضی گفتند ذی التفضل بعضی گفتند ذی القدره.

اقول: طول بمعنی داراییست خداوند متعال دارای جمیع کمالات است ذاتا و صفه و فعلا که قریب المعنی است با غنی بمعنی دارایی جمیع نعم و تفضّلات از جانب او است هر که هر کمالی دارد از ایمان، علم، ثروت، قدرت تقوی، توفیق و غیر اینها بافاضه او است یَمُنُّونَ عَلَیْکَ أَنْ أَسْلَمُوا قُلْ لا تَمُنُّوا عَلَیَّ إِسْلامَکُمْ بَلِ اللَّهُ یَمُنُّ عَلَیْکُمْ أَنْ هَداکُمْ لِلْإِیمانِ إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ- حجرات آیه ۱۷- بالجمله انسان و سایر مخلوقات هر چه دارند از نعم دنیویّه و دینیّه و اخرویّه از نعمت وجود و صحه و حیات و مال و منال و قدرت و توانایی و علم و ایمان و اعمال صالحه و توفیق و اطاعت و سعادت و بهشت و غیر اینها تمام از جانب او است یعطی من یشاء.

لا إِلهَ إِلَّا هُوَ مفاد کلمه طیّبه و مکرّر بیان دلالات ثلاث این کلمه شریفه شده: مطابقی، التزامی، اقتضایی.

إِلَیْهِ الْمَصِیرُ بازگشت کلّ ممکنات بسوی او است وَ لِلَّهِ مِیراثُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ- آل عمران آیه ۱۷۶ حدید آیه ۱۰- فردای قیامت تمام مبعوث میشوند و الیه یرجعون- هو المبدء و المعید.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۴] .... ص : ۳۵۲

ما یُجادِلُ فِی آیاتِ اللَّهِ إِلَّا الَّذِینَ کَفَرُوا فَلا یَغْرُرْکَ تَقَلُّبُهُمْ فِی الْبِلادِ (۴)

مجادله نمیکنند در آیات الهی مگر کسانی که کافر شدند پس فریب ندهد تو را تقلب اینها در شهرستانها رفت و آمد و معاشرت با یکدیگر با صحّه و سلامتی.

ما یُجادِلُ مجادله بمعنی مخاصمه و مدافعه و مغالبه است و این محکوم باحکام خمسه بسا واجب میشود برای اثبات حق و ابطال باطل در امر دین چنانچه میفرماید وَ جادِلْهُمْ بِالَّتِی هِیَ أَحْسَنُ- نحل آیه ۱۲۶ و بسا مستحبّ میشود در اثبات حق ذی حق و ابطال دعوی طرف و بسا مباح میشود در اخذ طلب از من علیه الحق و بسا مکروه میشود و در این مورد حرام است که کفّار و مشرکین و ارباب ضلال مجادله میکنند در ابطال حق و اثبات باطل چنانچه می فرماید

وَ إِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لا يُؤْمِنُوا بِها حَتَّى إِذا جاؤُكَ يُجادِلُونَكَ يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هذا إِلَّا أَساطِيرُ الْأَوَّلِينَ انعام آیه ۲۵- و میفرماید يُجادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَ ما تَبَيَّنَ انفال آیه ۶ و میآید در آیه بعد وَ جادَلُوا بِالْباطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ.

فِي آياتِ اللَّهِ معجزات را سحر میگویند قرآن را مفتریات میشمارند انبیاء را مجنون و کذّاب می پندارند.

إِلَّا الَّذِينَ كَفَرُوا و مثل کفار می مانند ارباب ضلال که باطل خود را اثبات کنند و حق را از بین ببرند.

فَلا يَغْرُرْكَ تَقَلُّبُهُمْ فِي الْبِلادِ مدت آنها زود سپری میشود این چهار روز دنیا هر غلطی میخواهند بکنند چنانچه میفرماید فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا وَ يَلْعَبُوا حَتَّى يُلاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوعَدُونَ- زخرف آیه ۸۳ سپس برای تسلیت قلب مطهّر حضرت رسالت (ص) خداوند قضایای امم سابقه را بیان میفرماید که آنها هم مثل اینها بودند میفرماید:

[سوره غافر (۴۰): آیه ۵] .... ص : ۳۵۳

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَ الْأَحْزابُ مِنْ بَعْدِهِمْ وَ هَمَّتْ كُلُّ أُمَّةٍ بِرَسُولِهِمْ لِيَأْخُذُوهُ وَ جادَلُوا بِالْباطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ فَأَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كانَ عِقابِ (۵)

تکذیب کردند پیش از این مشرکین و کفّار قوم نوح و احزابی از بعد آنها و قصد کردند هر امّتی بپیغمبر خود برای اینکه او را بگیرند و اذیّت کنند و با او مجادله کنند بباطل برای اینکه حق را از بین ببرند پس من آنها را گرفتم پس چگونه بوده عقاب من.

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ پیش از این کفّار و مشرکین زمان شما.

قَوْمُ نُوحٍ که نهصد و پنجاه سال آنها را دعوت کرد و ایمان نیاوردند مگر قلیلی حدود هشتاد نفر و چه اندازه باو اذیّت کردند و صبر کرد.

وَ الْأَحْزابُ مِنْ بَعْدِهِمْ عاد و ثمود و قوم ابراهیم و لوط و شعیب و قوم موسی فرعونیان که تکذیب کردند هود و صالح و ابراهیم و لوط و شعیب و موسی را.

وَ هَمَّتْ كُلُّ أُمَّةٍ بِرَسُولِهِمْ قصد اذیّت و ظلم و تعدّی نسبت بانبیاء خود داشتند.

لِيَأْخُذُوهُ که او را بگیرند و در شکنجه بیندازند یا حبس یا قتل یا اذیّتهای دیگر.

وَ جادَلُوا بِالْباطِلِ باطل خود را از شرک و کفر و فواحش و معاصی را و ضلالات را اثبات میکردند و ادله بر آنها اقامه مینمودند که تقلید آباء و اجداد خود را مینمائیم و خداوند ما را باین ها امر کرده و باینها ما تقرب پیدا میکنیم و اینها شفعاء ما هستند و غیر اینها از مزخرفات.

لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ که توحید و رسالت انبیاء و معجزات آنها را باطل کنند و از بین ببرند.

فَأَخَذْتُهُمْ اخذ الهی بسیار سخت است اما در دنیا ببلاهای گوناگون هلاک فرمود مثل غرق و باد و صیحه و خسف و امطار حجاره و صاعقه و اما در آخرت عذاب الیم و عقاب عظیم و انتقام مهین.

فَكَيْفَ كانَ عِقابِ چه طعمی داشت و چه لذّتی بردند و چه بهره ای بر داشتند.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۶] .... ص : ۳۵۴

وَ كَذلِكَ حَقَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّهُمْ أَصْحابُ النَّارِ (۶)

و همین نحوی که با کفّار امم سابقه رفتار کردیم ثابت و محقّق شده کلمه و تقدیر پروردگار تو بر کسانی که کافر شدند محقّقا آنها اصحاب آتش هستند.

وَ كَذلِكَ یعنی همین نحوی که با کفّار امم سابقه رفتار کردیم از غرق و خسف و صیحه و صاعقه و امطار حجاره و بلاهای گوناگون رفتار می کنیم با کفّار این امّه حَقَّتْ یعنی ثابت و محقّق شده.

كَلِمَةُ رَبِّكَ کلمه کن که بمجرّد اراده حق آنا وفورا تحقّق پیدا میکند.

عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا تا دامنه قیامت و ملحق بکفّار هستند اهل ضلالت بلکه در باطن همانها هستند و لو در ظاهر بعض احکام اسلام بر آنها جاری شود از طهارت بدن و حمل فعل بر صحّت و حقن دم و جواز ازدواج و دفن و غسل و امثال اینها و لکن در قیمه.

أَنَّهُمْ أَصْحابُ النَّارِ از آتش جدایی پیدا نمیکنند که معنی خلود است.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۷] .... ص : ۳۵۴

الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَ مَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَ يَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْ ءٍ رَحْمَةً وَ عِلْماً فَاغْفِرْ لِلَّذِينَ تابُوا وَ اتَّبَعُوا سَبِيلَكَ وَ قِهِمْ عَذابَ الْجَحِيمِ (۷)

کسانی که حمل میکنند عرش الهی را و کسانی که اطراف عرش هستند تسبیح و تحمید پروردگار خود میکنند و ایمان باو دارند و طلب مغفرت میکنند برای کسانی که ایمان آورده اند میگویند پروردگار ما وسعت داده ای هر شی ء را رحمه و علم پس بیامرز برای کسانی که تائب شدند و متابعت کردند راه تو را و نگهدار آنها را از عذاب جحیم.

الَّذِینَ یَحْمِلُونَ الْعَرْشَ عرش الهی محیط بکرسی و کرسی محیط بسماوات سبع و آسمان اول محیط بجمیع عوالم سفلی از کره زمین و آب و هوا و هر آسمانی محیط بمادون پس عرش محیط بجمیع عوالم جسمانی از کرات علویه و سفلیه است و حمله عرش ملائکه هستند و بقدری با عظمت که زمین گنجایش آنها را ندارد و در لیله المعراج پیغمبر (ص) رفت الی ما فوق العرش که قابَ قَوْسَیْنِ أَوْ أَدْنی بود و قنداقه ابی عبد اللَّه و حضرت بقیه اللَّه را بردند حمله عرش زیارت کنند.

وَ مَنْ حَوْلَهُ که سادات ملائکه هستند که اطراف عرش هستند.

یُسَبِّحُونَ تسبیح ملائکه تنزیه و تقدیس حق است از جمیع عیوب و نواقص و احتیاجات.

بِحَمْدِ رَبِّهِمْ باء بمعنی مع است یعنی «مع حمد ربّهم» و تحمید آنها تمجید حق است ذاتا و صفه و فعلا.

وَ یُؤْمِنُونَ بِهِ ایمان ملائکه چون تمام حقائق نزد آنها مکشوف است و موانعی که در بشر هست از شهوت و غضب و حبّ جاه و مال و کبر و نخوت و قساوت و فعل معاصی در آنها نیست و تماما معصوم هستند و شیطان راهی بآنها ندارد و لذا انسان اگر با این موانع ایمان بیاورد مقامش از ملائکه بالاتر میرود.

وَ یَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِینَ آمَنُوا یکی از عبادات حمله عرش و ملائکه حول عرش استغفار در حق مؤمنین است چون مشاهده میکنند که مؤمنین بسا آلوده به پاره ای از معاصی میشوند بر آنها طلب مغفرت میکنند و از این جمله دو نکته

میتوان استفاده کرد یکی آنکه طلب مغفرت برای مؤمنین خود یک عبادت بزرگی است چنانچه در ادعیه بسیار داریم و از آیات شریفه قرآن هم استفاده میشود دیگر آنکه استغفار حمله عرش و ملائکه حول عرش یقینا مستجاب است و کلمه «للّذین آمنوا» افاده عموم دارد می گوییم اگر مؤمن با ایمان از دنیا رفت یقینا آمرزیده میشود.

رَبَّنا وَسِعْتَ کُلَّ شَیْ ءٍ رَحْمَةً وَ عِلْماً اما سعه رحمت صریح قرآن است که میفرماید وَ رَحْمَتِی وَسِعَتْ کُلَّ شَیْ ءٍ- الی قوله وَ الَّذِینَ هُمْ بِآیاتِنا یُؤْمِنُونَ- اعراف آیه ۱۵۵ فقط قابلیّت رحمه میخواهد و آن ایمان است و اما سعه علم قوله تعالی وَ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحاطَ بِکُلِّ شَیْ ءٍ عِلْماً- طلاق آیه ۱۲.

فَاغْفِرْ لِلَّذِینَ تابُوا وَ اتَّبَعُوا سَبِیلَکَ توبه از کفر و شرک و ضلالت و معاصی و متابعت سبیل الهی اطاعت فرامین اوست.

وَ قِهِمْ عَذابَ الْجَحِیمِ وقایه حفظ است از عذاب جهنّم این تفسیر ظاهر آیه شریفه و اما تأویل باطن آیه در اخبار بسیار داریم عرش را بعلم الهی و حاملین علم انبیاء و مخصوصا وجود مقدس حضرت رسالت و من حوله ائمّه اطهار اینها تسبیح و تحمید و استغفار میکنند برای شیعیان.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۸] .... ص : ۳۵۶

رَبَّنا وَ أَدْخِلْهُمْ جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّتِی وَعَدْتَهُمْ وَ مَنْ صَلَحَ مِنْ آبائِهِمْ وَ أَزْواجِهِمْ وَ ذُرِّیَّاتِهِمْ إِنَّکَ أَنْتَ الْعَزِیزُ الْحَکِیمُ (۸)

پروردگار ما و داخل کن آنها را بهشتهای همیشه با دوام آن بهشتهایی که بآنها وعده داده ای و کسانی که صالح باشند از پدران آنها و زوجات آنها و ذریه های آنها محقّقا تو خود عزیز و حکیم هستی.

رَبَّنا وَ أَدْخِلْهُمْ جَنَّاتِ عَدْنٍ جنّات شامل هر هشت بهشت می شود و عدن اشاره بدوام و خلود است چنانچه معادن در تخوم ارض ثابت و با دوام است.

الَّتِی وَعَدْتَهُمْ سرتاسر قرآن خداوند باهل ایمان وعده داده و البتّه خلف وعده هم نمیکند چون قبیح است.

وَ مَنْ صَلَحَ مِنْ آبائِهِمْ وَ أَزْواجِهِمْ وَ ذُرِّيَّاتِهِمْ از باب مثال است و الا امّهات و اخوان و اخوات و اعمام و اخوال و خالات و عمّات و اقارب و معاريف آنها را هم شامل ميشود بشفاعت آنها فقط شرطش صلاحيت است كه ايمان باشد بدون ايمان داخل بهشت نميشوند.

إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ تفسيرش مكرّر بيان شده با سه تأكيد انّ تكرار انت جمله اسميه.

[سوره غافر (۴۰): آيه ۹] .... ص : ۳۵۷

وَ قِهِمُ السَّيِّئاتِ وَ مَنْ تَقِ السَّيِّئاتِ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمْتَهُ وَ ذلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۹)

و بازدار آنها را از معاصى و سيّئات و كسى را كه تو باز دارى از سيّئات پس به تحقيق رحم فرموده اى او را و اين فوز عظيمى است.

وَ قِهِمُ السَّيِّئاتِ تقوى مراتبى دارد از عقائد فاسده و صفات خبيثه و ملكات رذيله و اعمال قبيحه و افعال سيّئه و كلمه السيّئات جمع محلّى بالف و لام عموم دارد شامل جميع اينها ميشود و حفظ الهى توفيق و تأييد او است و الهامات خاصّه و ايجاد اسباب و مرقّبات و تمام اينها از شئون رحمت است كه مشمول رحمتهاى خود ميفرمايد مشروط به اينكه بنده هم در مقام باشد.

وَ مَنْ تَقِ السَّيِّئاتِ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمْتَهُ و كسى كه ايمان و تقوى داشته باشد البتّه مورد رحمه الهى ميشود.

وَ ذلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ است هم در دنيا و هم حين النّزع و هم در برزخ و هم در قيامت و صحراى محشر و دخول در جنّت چه فوزيست بالاتر و عظيم تر از اين فوز عظيم الهى.

[سوره غافر (۴۰): آيه ۱۰] .... ص : ۳۵۷

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنادَوْنَ لَمَقْتُ اللَّهِ أَكْبَرُ مِنْ مَقْتِكُمْ أَنْفُسَكُمْ إِذْ تُدْعَوْنَ إِلَى الْإِيمانِ فَتَكْفُرُونَ (۱۰)

محقّقا كسانى كه كافر شدند آنها را ندا ميكنند كه دشمنى خدا با شما بزرگتر است از دشمنى خودتان بخودتان موقعى كه شما را دعوت كردند بايمان پس شما كافر شديد.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا در اخبار تفسير باتباع ثلاثه و بنى اميّه شده لكن عموم

دارد و اخبار بیان مصداق میکند.

اشکال: اینها که صدق کافر بر آنها نمیشود و لو در ضلالت باشند.

جواب: بقرینه ذیل آیه که میفرماید إِذْ تُدْعَوْنَ إِلَى الْإِيمانِ مراد غیر مؤمن است هر اسمی داشته باشد.

يُنادَوْنَ منادی ملائکه عذاب هستند یوم القیمه.

لَمَقْتُ اللَّهِ مقت شده عداوت و غضب و بغض است و اطلاق بر خدا بمعنی شدّه عذاب و عقاب است که آثار عداوت و بغضاء است نه بمعنی خود چون ذات اقدس ربوبی منزّه از عوارض و حالات مختلفه است چنانچه مراد از محبّت الهی و رضای خداوندی مثوبات و انعامات است که از آثار محبت و رضا است.

أَكْبَرُ مِنْ مَقْتِكُمْ أَنْفُسَكُمْ دشمن بزرگ انسان همان نفس امّاره است که حضرت یوسف فرمود ما أُبَرِّئُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ یوسف آیه ۵۳ بالاخص اگر هوای نفس هم دست شود با شیطان و زخارف دنیوی که سه دشمن انسان هستند.

إِذْ تُدْعَوْنَ إِلَى الْإِيمانِ داعی انبیاء و ائمّه اطهار و علماء اعلام و دعات حقّه هستند.

فَتَكْفُرُونَ اعتناء نکردید و ایمان نیاوردید و کافر شدید.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۱۱] .... ص : ۳۵۸

قالُوا رَبَّنا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَ أَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ فَاعْتَرَفْنا بِذُنُوبِنا فَهَلْ إِلى خُرُوجٍ مِنْ سَبِيلٍ (۱۱)

این کفار فردای قیامت میگویند پروردگار ما دو مرتبه ما را میراندی و دو مرتبه زنده کردی پس ما اعتراف بتقصیر خود میکنیم و گناهان خود پس آیا راه خروجی از برای ما هست.

قالُوا رَبَّنا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَ أَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ اختلاف کردند مفسرین در این دو موت و دو احیاء بعضی گفتند موت در دنیا و موت در قبر و احیاء در قبر و در قیمه بعضی گفتند موت قبل از نطفه و موت در دنیا و احیاء بعد از نطفه و در قیمه بدلیل قوله تعالی كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَ كُنْتُمْ أَمْواتاً فَأَحْياكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ

يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

- بقره آیه ۲۶ بعضی گفتند موت قبل از نطفه و موت در دنیا و احیاء بعد از نطفه و در قبر لکن تمام اینها تفسیر برأی و تخرّص بغیب و خلاف ظاهر قرآن است امّا آیه شریفه «كُنْتُمْ أَمْواتاً» یعنی نبود بودید و این آیه اما ته میگوید که فعل الهی باشد و اما ته فرع حیات است و اما احیاء در قبر روح بخاری حیوانی نیست بدن مرده است فقط روح انسانی که مجرّد است تعلق میگیرد چنانچه تفصیل آن را در مجلّد سیم کلم الطیب در باب سؤال قبر بیان کرده ئیم و این آیه شریفه یکی از ادلّه رجعت است که یک دسته از کفّار معاندین رجوع بدنیا میکنند و از آنها انتقام کشیده میشود چنانچه از حضرت صادق (ع) است فرمود

«فی الرجعه»

و این آیه هم یکی از شواهد آیه قبل است که در اخبار کافرین را بثلاثه و بنی امیّه و اشباه آنها تفسیر کردند زیرا جمیع کفّار و مخالفین در رجعه رجوع نمیکنند.

فَاعْتَرَفْنا بِذُنُوبِنا لکن فائده ندارد.

فَهَلْ إِلى خُرُوجٍ مِنْ سَبِيلٍ جواب: آن دیگر خروج نیست و ابد الاباد معذّب هستید.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۱۲] .... ص : ۳۵۹

ذلِكُمْ بِأَنَّهُ إِذا دُعِيَ اللَّهُ وَحْدَهُ كَفَرْتُمْ وَ إِنْ يُشْرَكْ بِهِ تُؤْمِنُوا فَالْحُكْمُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ (۱۲)

اینست که شما زمانی که خوانده شدید خدا را بوحدانیت کافر شدید به او و زمانی که خوانده شدید بشرک و کفر ایمان میآورید پس حکم شما مختصّ بخداوند علی کبیر است.

این رشته سر دراز دارد امروز اکثر مردم از مجالسی که ذکر خدا و دین و احکام و مواعظ و نصایح میشود اعراض میکنند و بد میگویند و امّا در مجالس کفر و ضلالت و فسق و فجور و ملهیات که منعقد میشود استقبال میکنند و مجتمع میشوند.

ذلِكُمْ بیان مقت الهی برای اینست که شما.

بِأَنَّهُ إِذا دُعِيَ اللَّهُ وَحْدَهُ که شما را دعوت بتوحید و ایمان بانبیاء و تصدیق

آنها و بسعادت دارین میکنند.

كَفَرْتُمْ منکر توحید میشوید انبیاء را تکذیب میکنید احکام دین را زیر پا میگذارید از قرآن اعراض میکنید از علماء فرار میکنید که گفتند

«یفرون من العلماء فرار الغنم من الذّئب».

وَ إِنْ يُشْرَكْ بِهِ که شرک بخدا بیاورند و تکذیب انبیاء کنند و دعوت به ضلالت و فساد کنند.

تُؤْمِنُوا بآنها ایمان میآورید حکم شما را باید خداوند معین و بیان فرماید فَالْحُكْمُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۱۳] .... ص : ۳۶۰

هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ آياتِهِ وَ يُنَزِّلُ لَكُمْ مِنَ السَّماءِ رِزْقاً وَ ما يَتَذَكَّرُ إِلاَّ مَنْ يُنِيبُ (۱۳)

خداوند آن خداوندیست که بشما ارائه میدهد آیات خود را و نازل میفرماید برای شما از عالم بالا روزی را و متذکّر باینها نمیشود مگر کسی که رجوع کند بخداوند متعال.

هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ آياتِهِ آیات قدره الهی از این کرات جویه آسمانها شمس، قمر، کواکب و زمین و ماء و هوا و ریاح و آنچه در آنها مقرر فرموده که آیات تکوینیّه است و آیات تشریعیه از ارسال رسل و انزال کتب و جعل احکام و نصب خلفاء و معامله با امم سابقه و غیر اینها.

وَ يُنَزِّلُ لَكُمْ مِنَ السَّماءِ رِزْقاً چنانچه میفرماید وَ فِي السَّماءِ رِزْقُكُمْ وَ ما تُوعَدُونَ- ذاریات آیه ۲۲ بعضی گفتند مراد نزول باران است که موجب انبات حبوب و فواکه میشود و روزی خلائق میگردد و لکن رزق اعم از مأکول و مشروب است هر چه خداوند ببنده عنایت فرماید روزی او است: حیات، علم قدرت، ایمان، صحّت، ملبوس، مأکول، مشروب، توفیق، تأیید هدایت، ارشاد و غیر اینها از نعم الهیّه که «ان تعدّوها لا تحصوها» و تمام اینها را تقدیر فرمود و از عالم بالا نازل فرموده و شاهد بر این عموم جمله «و ما توعدون» است وعده های الهی برای اهل ایمان و وعیدها برای کفّار و مشرکین

و منافقین.

وَ ما یَتَذَکَّرُ إِلَّا مَنْ یُنِیبُ و متذکّر این نعم الهی و قدردان آن و شکر گذار آن نمیشود مگر کسی که بازگشت کند بسوی خدا از شرک و کفر بایمان از معاصی با طاعات از ضلالت بهدایت از کبر و نخوت بتواضع و فروتنی و نحوه اینها.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۱۴] .... ص : ۳۶۱

فَادْعُوا اللَّهَ مُخْلِصِینَ لَهُ الدِّینَ وَ لَوْ کَرِهَ الْکافِرُونَ (۱۴)

پس بخوانید خداوند متعال را و خالص کنید از برای او دین را و لو اینکه کراهت دارند و بد میدانند کافرها.

فَادْعُوا اللَّهَ انسان و بنده باید در همه امور توجّه بخدا داشته باشد و هر چه میخواهد از او طلب کند قُلْ ما یَعْبَؤُا بِکُمْ رَبِّی لَوْ لا دُعاؤُکُمْ فرقان آیه ۷۷-.

مُخْلِصِینَ لَهُ الدِّینَ شرط استجابت دعاء و قبولی اعمال دین خالص است که چیزی در آن داخل نکنند و بدعت نگذارند و چیزی از آن کم نکنند و تبدیل بچیز دیگر نکنند ایمان تام العیار.

وَ لَوْ کَرِهَ الْکافِرُونَ البته کافر و مشرک و مبدع و ضالّ و مضلّ و منکر از دین خالص الهی و ایمان کامل کراهت دارد و بد میپندارد و معرض است:

دست حاجت چه بری نزد خداوندی بر که کریم است و غفور است و رحیم است و ودود

کرمش نامتناهی نعمش بی پایان هیچ خواننده از این در نرود بی مقصود،

[سوره غافر (۴۰): آیه ۱۵] .... ص : ۳۶۱

رَفِیعُ الدَّرَجاتِ ذُو الْعَرْشِ یُلْقِی الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلی مَنْ یَشاءُ مِنْ عِبادِهِ لِیُنْذِرَ یَوْمَ التَّلاقِ (۱۵)

خدایی که رفیع است اعلی درجات صاحب عرش اعظم است القاء میشود روح از امر او بر هر که بخواهد از بندگان خود برای اینکه انذار کند بندگان را روزی که تمام ملاقات میکنند.

رَفِیعُ الدَّرَجاتِ رفیع بمعنی فاعلی یعنی رافع الدّرجات بعضی گفتند

«رافع درجات الانبیاء و الاولیاء و المؤمنین» در بهشت که هر کدام باندازه معرفت و تقوی و اعمال صالحه درجات آنها بالا میرود بعضی گفتند «رافع السّماوات» که هر سمائی فوق سماء دیگر است تا کرسی و عرش بعضی گفتند «عالی الصفات» است که صفات او علم، قدرت، حیات، سایر صفات کمالیه و جمالیه الی غیر النهایه است و بنظر میآید که در همین دنیا درجات انبیاء و ائمّه، و مؤمنین را بالا میبرد چنانچه میفرماید تِلْکَ الرُّسُلُ فَضَّلْنا بَعْضَهُمْ عَلی بَعْضٍ، بقره آیه ۲۵۴ وجود مقدس نبی اکرم افضل از کلّ انبیاء بعد ائمه اطهار بعد انبیاء اولوا العزم ثم الّا مثل فالامثل سپس علماء این امّت که فرمود

(علماء امّتی کانبیاء بنی اسرائیل

ثمّ المؤمنین بعضی بر بعضی).

ذُو الْعَرْشِ که محیط بجمیع عوالم است باحاطه قیومیه.

یُلْقِی الرُّوحَ بعضی گفتند روح الامین جبرئیل صاحب وحی الهیست بر انبیاء و چنانچه میفرماید وَ إِنَّهُ لَتَنْزِیلُ رَبِّ الْعالَمِینَ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِینُ عَلی قَلْبِکَ لِتَکُونَ مِنَ الْمُنْذِرِینَ- شعراء آیه ۱۹۲ الی ۱۹۴ بعضی گفتند قرآن و کتب آسمانیست که بر انبیاء القاء شده بعضی گفتند نبوت است بهر که مشیّتش، تعلق بگیرد بعضی گفتند وحی است و در خبر از حضرت صادق (ع) مرویست در ذیل آیه یَوْمَ یَقُومُ الرُّوحُ وَ الْمَلائِکَهُ صَفًّا- نبأ آیه ۳۷- اینکه روح مخلوقیست اعظم از ملائکه و چندین هزار سر دارد و در هر سری چندین هزار لسان دارد، اقول: و لو اینکه در قرآن از برای روح اطلاقاتی دارد و همچنین در اخبار حتی روح انسانی و حیوانی و نباتی و جمادی لکن در این آیه آنچه بنظر نزدیکتر میآید و اللّه العالم اینکه مقام نبوّت و رسالت و ولایه و امامت، و وصایت است و معنی القاء جعل است و موافق مفاد آیه شریفه اللَّهُ أَعْلَمُ حَیْثُ یَجْعَلُ رِسالَتَهُ- انعام آیه ۱۲۴ که جعل نبوت و رسالت و امامت باختیار ناس نیست خدا میداند کی لیاقت این نوع مناصب را دارد.

مِنْ أَمْرِهِ امر الهی همان جعل است.

عَلى مَنْ يَشاءُ مِنْ عِبادِهِ هر كه لياقت داشته باشد.

لِيُنْذِرَ يَوْمَ التَّلاقِ كه جميع ملائكه و جنّ و انس حتّى حيوانات و وحوش مجتمع ميشوند و يكديگر را ملاقات ميكنند.

[سوره غافر (۴۰): آيه ۱۶] .... ص : ۳۶۳

يَوْمَ هُمْ بارِزُونَ لا يَخْفى عَلَى اللَّهِ مِنْهُمْ شَيْ ءٌ لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْواحِدِ الْقَهَّارِ (۱۶)

روزى كه تمام اينها ظاهر و هويدا ميشوند بواطن همه ظاهر ميگردد چيزى بر خداوند مخفى نميگردد از اينها از براى كيست ملك روز قيمه مختصّ به خداوند يگانه قهّار است.

يَوْمَ هُمْ بارِزُونَ روز قيمه يَوْمَ تُبْلَى السَّرائِرُ- طارق آيه ۹.

لا- يَخْفى عَلَى اللَّهِ مِنْهُمْ شَيْ ءٌ خداوندى كه عالم السر و الخفيات است بعلاوه نامه عمل كه لا يُغادِرُ صَغِيرَةً وَ لا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصاها كهف آيه ۴۷ بعلاوه شهود يوم القيمه اجزاء بدن، يد، رجل، جلود، زبان، پيغمبر اكرم (ص) ائمّه اطهار، زمين، قرآن، ملائكه، حفظه و غير اينها كه به تمام اينها قرآن ناطق است بعلاوه اقرار و اعتراف خود آنها.

لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ بلكه ملكيه حقيقيه مختص باو است لِلَّهِ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ و ملكيه ظاهريّه در دنيا عاريه است ميدهد و ميگيرد انسان مالك نفس خود هم نيست و در قيمه هيچگونه اختيار و تصرفى ندارد.

لِلَّهِ الْواحِدِ الْقَهَّارِ جواب «لمن الملك» است.

[سوره غافر (۴۰): آيه ۱۷] .... ص : ۳۶۳

الْيَوْمَ تُجْزى كُلُّ نَفْسٍ بِما كَسَبَتْ لا ظُلْمَ الْيَوْمَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسابِ (۱۷)

يوم القيمه جزاء داده ميشود هر نفسى بآنچه كسب كرده ظلمى نيست در آن روز محقّقا خداوند زود حساب كننده است.

الْيَوْمَ روز جزاء است.

تُجْزى كُلُّ نَفْسٍ فرد فرد از جنّ و انس.

بِما كَسَبَتْ اگر عمل خيرى از او صادر شده بى اجر نميماند و اگر شرّى صادر شده زائد بر آن عقوبت نميكند.

لا ظُلْمَ الْيَوْمَ ظلم قبیح است و محال است از خداوند صادر شود.

إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسابِ قدرت دارد دفعه واحده بحساب جمیع رسیدگی کند زیرا «لا یشغله شأن عن شأن».

سؤال: بنا بر این برای چه روز قیامت پنجاه هزار سال است که میفرماید فِی یَوْمٍ کانَ مِقْدارُهُ خَمْسِینَ أَلْفَ سَنَهٍ- معارج آیه ۴ (جواب): این عقوبه است چنانچه در خبر است که

ان للقیمه خمسین موقفا کل موقف مقام الف سنه.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۱۸] .... ص : ۳۶۴

وَ أَنْذِرْهُمْ یَوْمَ الْآزِفَهِ إِذِ الْقُلُوبُ لَدَی الْحَناجِرِ کاظِمِینَ ما لِلظَّالِمِینَ مِنْ حَمِیمٍ وَ لا شَفِیعٍ یُطاعُ (۱۸)

و انذار فرما و بترسان امّت را روزی که بنزدیکی میآید زمانی که قلب ها از ترس نزد گلوگاه میآید و کظم غیض میکنند.

وَ أَنْذِرْهُمْ که یکی از وظائف مهمّ انبیاء بشارت و انذار است بشارت به اهل ایمان و تقوی و عمل صالح و انذار از شرک و کفر و ضلالت و نفاق و عمل سوء و ظلم و فساد.

یَوْمَ الْآزِفَهِ یعنی «الدانیه» ازف و دنوّ بمعنی نزدیک است که روز قیمه بنزدیکی میآید چنانچه میفرماید إِنَّهُمْ یَرَوْنَهُ بَعِیداً وَ نَراهُ قَرِیباً- معارج آیه ۶ و ۷ و میفرمایدنَّا أَنْذَرْناکُمْ عَذاباً قَرِیباً

- نبأ آیه ۴۰- إِذِ الْقُلُوبُ لَدَی الْحَناجِرِ انسان چون خوف و ترس بر او زیاد شد دلش از جا کنده میشود و بحلقوم میرسد که دیگر قدرت بر تکلّم و تنفّس ندارد، و متعارف است بسا میگویی ششم در گلو آمد و در اوصاف قیامت میفرماید کَلَّا إِذا بَلَغَتِ التَّراقِیَ قیمه آیه ۲۶ و میفرماید فَلَوْ لا إِذا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ- واقعه آیه ۸۲ بعبارت دیگر جانش در گلو آمد.

کاظِمِینَ از شدّه غم و همّ و کرب قدرت بر تکلّم ندارد و سر فرو انداخته ما لِلظَّالِمِینَ مِنْ حَمِیمٍ وَ لا شَفِیعٍ یُطاعُ نیست از برای ظالمین در قیمه دوست و حمیمی که از او حمایت کند و نه شفیعی که شفاعتش پذیرفته شود.

ما لِلظَّالِمِينَ صدق بر مشرک و کافر و معاند و منافق و مخالف و ظلمه میکند زیرا یا بخود ظلم کردند یا بغیر یا بدین حتّی عاصی را هم میگیرد فردای قیمه.

مِنْ حَمِیمٍ نه پدر نه مادر نه فرزند نه برادر و خواهر و دوست و رفیقی به فکر او است یَوْمَ یَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِیهِ وَ أُمِّهِ وَ أَبِیهِ وَ صاحِبَتِهِ وَ بَنِیهِ لِکُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ یَوْمَئِذٍ شَأْنٌ یُغْنِیهِ- عبس آیه ۳۴ الی ۳۷.

وَ لا شَفِیعٍ یُطاعُ شفاعت شفعاء مختص باهل ایمان است غیر مؤمن نه احدی شفاعت میکند نه شفاعتش پذیرفته میشود.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۱۹] .... ص : ۳۶۵

یَعْلَمُ خائِنَهَ الْأَعْیُنِ وَ ما تُخْفِی الصُّدُورُ (۱۹)

میداند خیانت چشمها را و آنچه در سینه ها مخفی شده.

یَعْلَمُ خائِنَهَ الْأَعْیُنِ بزبان ما زیر چشمی که نگاه میکند بنحوی که او نگاه نمیکند.

وَ ما تُخْفِی الصُّدُورُ مثل منافق دشمن دوست نما حتّی خطورات قلبی و خیالات فاسده و بالجمله چیزی بر او مخفی نیست وَ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحاطَ بِکُلِّ شَیْ ءٍ عِلْماً- طلاق آیه ۱۲-

[سوره غافر (۴۰): آیه ۲۰] .... ص : ۳۶۵

وَ اللَّهُ یَقْضِی بِالْحَقِّ وَ الَّذِینَ یَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لا یَقْضُونَ بِشَیْ ءٍ إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّمِیعُ الْبَصِیرُ (۲۰)

و خداوند متعال حکم میفرماید بحق و کسانی را که میخوانند از غیر خدا هیچگونه قدرتی ندارند بهیچ حکمی حکم نمیکنند محقّقا خداوند سمیع و بصیر است.

وَ اللَّهُ یَقْضِی بِالْحَقِّ فردای قیامت در محکمه عدل الهی حکم فرما خدا است و بس هر که قابلیت تفضّل دارد تفضّل میکند و هر که استحقاق عذاب دارد زائد بر استحقاقش عذاب نمیکند.

وَ الَّذِینَ یَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ از اصنام و آلهه مشرکین هر چه هست و هر که هست از ملک، جنّ، انس، شمس، قمر، گاو، گوساله، آتش یا شعور ندارند یا قدرت ندارند.

لا يَقْضُونَ بِشَيْ ءٍ مسئله قضاوت و حکم در زمان غیبت اختصاص دارد به مجتهد جامع الشرائط چه در باب ترافع و چه در باب حدود و چه در باب موضوعات مثل رؤیت هلال و نحوه بنص فرمایش حضرت باقر (ع)

«انظروا الی رجل منکم قد روی حدیثنا و نظر فی حلالنا و حرامنا و عرف احکامنا فاجعلوه حکما الی قوله (ع) الراد علیه کالرّاد علینا و الراد علینا کالرّاد علی اللَّه و الرّاد علی اللَّه فی حد الشّرک باللّه».

إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ در اثبات این دو صفت که از صفات ذاتیه حضرت حق است دو مسلک گفتند بعد از آنکه مراد آله بصر و سمع نیست یک مسلک آنکه از شئون علم است یعنی عالم بمسموعات و مبصرات است چنانچه مکرّر بیان شده مسلک دویم از شئون حیات است چون عمی و صم آفه و نقص حیات است و آفه و نقص در ذات اقدس او نیست.

اقول: علم و حیات هم صفه زائده بر ذات نیست چون صرف الوجود است غیر محدود ازلا- و ابدا و علم و حیات از مراتب وجود است

«و کمال توحیده نفی الصفات عنه»

از امیر المؤمنین است.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۲۱] .... ص : ۳۶۶

أَ وَ لَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الَّذِينَ كانُوا مِنْ قَبْلِهِمْ كانُوا هُمْ أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَ آثاراً فِي الْأَرْضِ فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَ ما كانَ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ واقٍ (۲۱)

آیا این کفّار و مشرکین سیر علمی و تاریخی نمیکنند در احوال گذشتگان پس ببینند چه گونه بوده عاقبت کسانی که قبل از آنها بودند که بودند آنها شدیدترین از اینها از حیث قوه و قدرت و آثار آنها بیشتر و بالاتر بودند در روی زمین پس چگونه خداوند آنها را گرفت بگناهان آنها و نبود از برای آنها از خدا کسی که آنها را حفظ کند از عذاب الهی.

أَ وَ لَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ مراد سیر مکانی نیست بلکه سیر فکری و تدبیری.

فَيَنْظُرُوا بنظر علمی و تاریخ و اخباری که از آباء و اجداد دست بدست به آنها رسیده.

كَيْفَ كانَ عاقِبَهُ الَّذِينَ كانُوا مِنْ قَبْلِهِمْ از كفّار و مشركين كه آمد براى آنها انبياء و رسلى و تكذيب كردند آنها را و مجنون و ساحر و مفترى گفتند و خداوند آنها را بچه عقوباتى گرفتار فرمود و هلاك نمود كه سرتاسر قرآن تفصيلا و اجمالا بيان فرموده قوم نوح، عاد، ثمود، قوم ابراهيم و لوط و شعيب، قوم موسى فرعونيان و اصحاب فيل بغرق و باد و صاعقه و صيحه و خسف و امطار حجاره هلاك شدند اينها هم كه باين نوع بلاها هلاك ميشوند و اگر بقوه و قدرت خود مى نازند.

كانُوا آن كفار امم سابقه.

أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً چه عمرهاى طولانى و قدرتهاى زيادى مثل نمرود، شدّاد فرعون و امثال آنها داشتند لكن در مقابل قدرت الهى نتوانستند عرض اندام كنند.

وَ آثاراً چه عمارات محكمه بسا در دل كوه ها و سنگ بناء كردند كه از آفات مصون باشند تماما خراب و ويران شد.

فِي الْأَرْضِ بلكه بسا تمام كره زمين را تصرف كردند.

فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ آنى و دفعى.

وَ ما كانَ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ واقٍ نبود براى آنها از آلهه آنها و اتباع وعده عده آنها كه بتواند جلوگيرى از عذاب آنها كند شما كفار و مشركين در جنب آنها بسيار ضعيف و ناچيز هستيد بر خداى متعال مانعى نيست كه شما را هلاك كند و آثار شما را از بين ببرد.

[سوره غافر (۴۰): آيه ۲۲] .... ص : ۳۶۷

ذلِكَ بِأَنَّهُمْ كانَتْ تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّناتِ فَكَفَرُوا فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ إِنَّهُ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقابِ (۲۲)

اين هلاكت آنها سببش اين بود به اينكه آنها بودند ميآمد انها را پيغمبران آنها با معجزات و ادله مبينه پس كافر شدند پس آنها را گرفت خداى متعال بعذابهاى گوناگون محقّقا خداوند دارنده قوت است و سخت و شديد است عقاب او.

ذلِكَ این نوع عذابها ظلم نبود در حق آنها بلکه سببش این بود.

بِأَنَّهُمْ كانَتْ تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ نوح، هود، صالح، ابراهیم، شیث، لوط شعیب، موسی، و غیر اینها.

بِالْبَيِّناتِ هر کدام معجزات و بیانات روشن داشتند.

فَكَفَرُوا پس اینها کافر شدند و ایمان نیاوردند.

فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ پس خداوند همه آنها را گرفت و هلاک کرد.

إِنَّهُ قَوِيٌّ چه قوّه و قدرتی است فوق قوه و قدرت او.

شَدِيدُ الْعِقابِ این عقاب دنیوی آنها بود باشد تا عقاب اخروی و عذاب جهنم.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۲۳] .... ص : ۳۶۸

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا مُوسى بِآياتِنا وَ سُلْطانٍ مُبِينٍ (۲۳)

و هر آینه بتحقیق ما فرستادیم موسی را با آیات ما و معجزه بزرگ آشکارا.

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا مُوسی که یکی از انبیاء سلف بود.

بِآياتِنا که میفرماید فِي تِسْعِ آياتٍ نمل آیه ۱۲.

وَ سُلْطانٍ مُبِينٍ مثل عصا که ثعبان شود و سحر سحره فرعون را ببلعد و ید و بیضاء و بدر یا زند دوازده جاده پیدا شود و بسنگ زند دوازده چشمه آب جاری شود.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۲۴] .... ص : ۳۶۸

إِلى فِرْعَوْنَ وَ هامانَ وَ قارُونَ فَقالُوا ساحِرٌ كَذَّابٌ (۲۴)

بسوی فرعون و هامان و قارون پس گفتند موسی ساحر است دروغ گوی بزرگ.

إِلى فِرْعَوْنَ که دعوی الوهیّت میکرد میگفت وَ قالَ فِرْعَوْنُ يا أَيُّهَا الْمَلَأُ ما عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلهٍ غَيْرِي- قصص آیه ۳۸- و بموسی گفت قالَ لَئِنِ اتَّخَذْتَ إِلهاً غَيْرِي لَأَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ شعراء آیه ۲۸.

وَ هامانَ که وزیر فرعون بود و در شقاوت اشد از او بود و او فرعون را اضلال میکرد.

وَ قارُونَ که از قوم موسی بود و از بنی اسرائیل بود و او و جمیع اموالش

به زمین فرو رفت و شرحش در سوره قصص از آیه ۷۶ الی ۸۲ گذشت.

فَقالُوا ساحِرٌ کَذَّابٌ در مقابل این همه آیات و معجزات.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۲۵] .... ص : ۳۶۹

فَلَمَّا جاءَهُمْ بِالْحَقِّ مِنْ عِنْدِنا قالُوا اقْتُلُوا أَبْناءَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ وَ اسْتَحْيُوا نِساءَهُمْ وَ ما كَيْدُ الْكافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلالٍ (۲۵)

پس چون که موسی آمد آنها را بالحق از نزد ما گفتند بکشید پسران آنهایی که ایمان آوردند بموسی و بکنیزی و بکلفتی بگیرید زنهای آنها را و نیست کید کافرین مگر در ضلالت و گمراهی.

فَلَمَّا جاءَهُمْ بِالْحَقِّ مِنْ عِنْدِنا که در وادی ایمن خطاب شد به موسی اذْهَبْ إِلى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغى طه آیه ۲۵- و نیز در همان سوره طه آیه ۴۵ خطاب بموسی و هارون اذْهَبا إِلى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغى

قالُوا اقْتُلُوا أَبْناءَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ که بنی اسرائیل بودند که قبل از ولادت موسی و بعد از تولد او تا زمان بعثت او و بعد از بعثت او این معامله با بنی اسرائیل میکردند.

وَ اسْتَحْيُوا نِساءَهُمْ که آنها را نگاه میداشتند برای اعمال شاقّه چنانچه بنی اسرائیل بحضرت موسی عرض کردند قالُوا أُوذِينا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنا وَ مِنْ بَعْدِ ما جِئْتَنا- الایه- اعراف ۱۲۶-.

وَ ما كَيْدُ الْكافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلالٍ که همین ظلمها باعث هلاکت آنها شد که بالتمام غرق شدند و فردای قیامت هم خطاب میشود أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذابِ در همین سوره آیه ۴۹.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۲۶] .... ص : ۳۶۹

وَ قالَ فِرْعَوْنُ ذَرُونِي أَقْتُلْ مُوسى وَ لْيَدْعُ رَبَّهُ إِنِّي أَخافُ أَنْ يُبَدِّلَ دِينَكُمْ أَوْ أَنْ يُظْهِرَ فِي الْأَرْضِ الْفَسادَ (۲۶)

و گفت فرعون بجلساء مجلسش و امراء مملکتش واگذارید مرا بکشم موسی را و بخواند پروردگار خود را محقّقا من میترسم اینکه دین شما را تغییر دهد یا اینکه فسادی در مملکت ظاهر کند و ایجاد نماید.

فرعون چون این معجزات باهرات را از موسی مثل عصا و ید و بیضاء مشاهده کرد یقین پیدا کرد و لو از روی حبّ ریاست انکار میکرد ترسید که اطرافیان او و

اکابر دولتی باو ایمان آورند و مملکت او در هم کوبیده شود و جرئت حکم به قتل موسی هم نمیکرد زیرا میترسید درباریان باو برگردند از این جهت خواست نظر آنها را هم جلب کند.

وَ قالَ فِرْعَوْنُ ذَرُونِی أَقْتُلْ مُوسی بگذارید او را بکشم.

وَ لْیَدْعُ رَبَّهُ ببینیم پروردگار او چه میکند از روی استهزاء که خدای او کیست که بتواند دستگاه ما را در هم زند هر چه بخواند خدای خود را.

إِنِّی أَخافُ أَنْ یُبَدِّلَ دِینَکُمْ میترسم بعض شماها فریب او را بخورید و دست از این دین خود بردارید.

أَوْ أَنْ یُظْهِرَ فِی الْأَرْضِ الْفَسادَ و اگر شما هم فریب نخورید و در دین خود محکم باشید بعض دیگر را فریب دهد و اختلاف در مملکت بیندازد و فسادی ظاهر کند.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۲۷] .... ص : ۳۷۰

وَ قالَ مُوسی إِنِّی عُذْتُ بِرَبِّی وَ رَبِّکُمْ مِنْ کُلِّ مُتَکَبِّرٍ لا یُؤْمِنُ بِیَوْمِ الْحِسابِ (۲۷)

و فرمود موسی من پناه بردم به پروردگار خود و پروردگار شما از هر متکبری که ایمان به روز حساب و قیمه ندارد.

وَ قالَ مُوسی در مقابل تهدید فرعون بقتل او.

إِنِّی عُذْتُ بِرَبِّی وَ رَبِّکُمْ من در پناه پروردگار خود هستم شما قدرت بر کوچک ترین اذیتی بمن ندارید او مرا حفظ میفرماید و پروردگار من پروردگار شما هم هست.

مِنْ کُلِّ مُتَکَبِّرٍ نه فرعون تنها بلکه تمام قبطیان که بزرگی میکنند بر بنی اسرائیل.

لا- یُؤْمِنُ بِیَوْمِ الْحِسابِ که منکر بعث و قیامت باشد و این فرمایش موسی از روی وعده الهی بود موقعی که عرض کرد در پیشگاه الهی.

قالَ رَبِّ إِنِّی قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْساً فَأَخافُ أَنْ یَقْتُلُونِ- الی قوله تعالی فَلا یَصِلُونَ إِلَیْکُما بِآیاتِنا أَنْتُما وَ مَنِ اتَّبَعَکُمَا الْغالِبُونَ قصص آیه ۳۳ الی ۳۵ و نیز موسی و هارون عرض کردند قالا رَبَّنا إِنَّنا نَخافُ أَنْ یَفْرُطَ عَلَیْنا أَوْ أَنْ یَطْغی قالَ لا تَخافا إِنَّنِی مَعَکُما أَسْمَعُ وَ أَری

طه آیه ۴۷ و ۴۸.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۲۸] .... ص : ۳۷۱

وَ قالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمانَهُ أَ تَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ وَ قَدْ جاءَكُمْ بِالْبَيِّناتِ مِنْ رَبِّكُمْ وَ إِنْ يَكُ كاذِباً فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ وَ إِنْ يَكُ صادِقاً يُصِبْكُمْ بَعْضُ الَّذِي يَعِدُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ (۲۸)

و گفت رجلی که مؤمن بود از آل فرعون کتمان میکرد ایمان خود را آیا میکشید کسی را که میگوید پروردگار من اللّه است و آمده است شما را با معجزات بینه واضحه از جانب پروردگار شما و اگر میباشد دروغگو همان کذب آن بر ضررش و بعقوبتش میرساند و اگر میباشد راست گو اصابه میکند شما را بعض آنچه بشما وعده میدهد از عذاب- محقّقا خداوند هدایت نمیکند کسی را که اسراف در طغیان و معاصی داشته باشد و بسیار دروغگو باشد.

وَ قالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ مؤمن آل فرعون از اوّل عمر ایمان کامل داشت و گفتند نامش حزقیل بود و در بعض اخبار داریم که از زمان نوح بود و ابن بابویه از حضرت رسول (ص) روایت کرده که فرمود

«الصدیقون ثلاثه حبیب النّجّار مؤمن آل یاسین و حزقیل مؤمن آل فرعون و علی بن ابی طالب و هو افضلهم»

و در بعض اخبار است که همین مؤمن آل فرعون بود که خبر داد بموسی که إِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ فَاخْرُجْ إِنِّي لَكَ مِنَ النَّاصِحِينَ- قصص آیه ۱۹- و گفتند پسر عموی فرعون بود و ولی عهد او بود.

يَكْتُمُ إِيمانَهُ در خبر داریم ششصد سال کتمان ایمان میکرد تا موقعی که حضرت موسی مبعوث شد و با این معجزات باهرات جرئت پیدا کرد و قوّه قلب و بعض امور را اظهار کرد که در آیات بعد میآید و در اخبار داریم که تقیّه واجب است حتّی میفرماید

«التقیّه دینی و دین آبائی»

و میفرماید

«من لا تقیّه له لا دین له»

و استشهاد فرموده بهمین آیه شریفه.

أَ تَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ که خالق آسمان و زمین است زیرا مسلما فرعون قدرت بر خلق یک مورچه نداشت.

وَ قَدْ جاءَكُمْ بِالْبَيِّناتِ مِنْ رَبِّكُمْ دعوی بی دلیل نمیکند این معجزات باهرات محیر العقول مثل عصا و ید و بیضاء از او ظاهر میشود.

وَ إِنْ يَكُ كاذِباً فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ بر فرض بقول شما که دروغ میگوید همان دروغش و افتراء علی اللّه برای عقوبتش کافیست ولی شما که یقین بکذب او ندارید شاید راست گو باشد.

وَ إِنْ يَكُ صادِقاً يُصِبْكُمْ بَعْضُ الَّذِي يَعِدُكُمْ و بحکم عقل رفع ضرر محتمل بلکه مظنون بلکه مقطوع واجب است باید خودداری کنید.

إِنَّ اللَّهَ لا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ محتمل است بلکه بعید نیست که این جمله کلام مؤمن آل فرعون نباشد بلکه جمله مستقلّه خدا میفرماید و مسرف اسراف در طغیان و معاصی و ظلم و فساد است باندازه ای که قلب سیاه شود و از قابلیت هدایت بیفتد و کذاب کذب بر خدا و رسول که اعظم اقسام کذب است.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۲۹] .... ص : ۳۷۲

يا قَوْمِ لَكُمُ الْمُلْكُ الْيَوْمَ ظاهِرِينَ فِي الْأَرْضِ فَمَنْ يَنْصُرُنا مِنْ بَأْسِ اللَّهِ إِنْ جاءَنا قالَ فِرْعَوْنُ ما أُرِيكُمْ إِلَّا ما أَرى وَ ما أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشادِ (۲۹)

مؤمن آل فرعون گفت بفرعونیان و درباریان و امراء و اجزاء دولتی فرعون که امروز را نبینید که از برای شما ملک و سلطنت و ریاست هست و در زمین قادر و توانا هستید پس کیست ما را یاری کند از بأس الهی اگر آمد ما را فرعون گفت من بشما ارائه نمیدهم مگر آنچه بنظر خودم میرسد و معتقدم و شما را هدایت نمی کنم الّا بر اینکه باعث ارشاد شما باشد و صلاح شما.

يا قَوْمِ یا قومی بوده کسره بجای یاء است.

لَكُمُ الْمُلْكُ الْيَوْمَ ظاهِرِينَ فِي الْأَرْضِ گول این چهار روزه دنیا که سلطنت و ریاست دارید و هر چه بخواهید ظلم میکنید نخورید.

فَمَنْ يَنْصُرُنا مِنْ بَأْسِ اللَّهِ إِنْ جاءَنا بغته عذاب الهی میرسد چنانچه در آیه بعد بیان میکند.

قالَ فِرْعَوْنُ ما أُرِيكُمْ إِلَّا ما أَرى وَ ما أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشادِ فرعون برای

اینکه ذهن اهل مجلس متوجّه بکلام مؤمن آل فرعون نشود گفت من آنچه گفتم که بگذاریـد موسـی را بکشم نظر خودم بود که فسادی در زمین احداث نشود، و یک دسته اضلال نشوند و اختلاف در مملکت پیدا نگردد و این عین صلاح شما است من شما را هدایت نمیکنم مگر براه رشد و صلاح.

[سوره غافر (۴۰): آیات ۳۰ تا ۳۱] .... ص : ۳۷۳

وَ قـالَ الَّذِی آمَنَ یا قَوْمِ إِنِّی أَخافُ عَلَیْکُمْ مِثْلَ یَوْمِ الْأَحْزابِ (۳۰) مِثْلَ دَأْبِ قَوْمِ نُوحٍ وَ عادٍ وَ ثَمُودَ وَ الَّذِینَ مِنْ بَعْدِهِمْ وَ مَا اللَّهُ یُرِیدُ ظُلْماً لِلْعِبادِ (۳۱)

و گفت آنکه ایمـان آورده بود ای قوم من بـدرستی که من میترسم برای شـما مثـل روز احزاب امم سابقه مثل دأب قوم نوح و عاد و ثمود و کسانی که بعد از آنها بودند و نیست خداوند عالم که ظلم کند ببندگان.

وَ قالَ الَّذِی آمَنَ همان مؤمن آل فرعون.

یا قَوْمِ همان فرعونیان و قبطیان که آل فرعون هستند.

إِنِّی أَخافُ عَلَیْکُمْ مِثْلَ یَوْمِ الْأَحْزابِ که هر حزبی بیک نوع عذابی هلاک شدند.

مِثْلَ دَأْبِ قَوْمِ نُوحٍ که در اثر تکذیب نوح بطوفان غرق شدند.

وَ عادٍ قوم هود که بباد هلاک شدند.

وَ ثَمُودَ که بصیحه و صاعقه تلف شدند.

وَ الَّذِینَ مِنْ بَعْدِهِمْ مثل قوم ابراهیم و لوط و شـعیب که به خسف و امطار حجاره و صـیحه از بین رفتنـد و تمام در اثر تکذیب انبیاء بوده خدا باحدی ظلم نمیکند.

وَ مَا اللَّهُ یُرِیدُ ظُلْماً لِلْعِبادِ آنها خود بخود ظلم کردند.

[سوره غافر (۴۰): آیات ۳۲ تا ۳۳] .... ص : ۳۷۳

وَ یا قَوْمِ إِنِّی أَخافُ عَلَیْکُمْ یَوْمَ التَّنادِ (۳۲) یَوْمَ تُوَلُّونَ مُدْبِرِینَ ما لَکُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عاصِمٍ وَ مَنْ یُضْلِلِ اللَّهُ فَما لَهُ مِنْ هادٍ (۳۳)

و ای قـوم من محقّقـا من میـترسم برای شـما روزی که هر چه فریـاد زنیـد و دادرس طلبیـد که روز قیمه باشـد روزی که واپس میگردید و دو مرتبه زنده میشوید نیست از برای شما کسی که از عذاب الهی جلوگیری کند

و کسی را که خدا گمراه کرده پس نیست از برای او هدایت کننده.

وَ یا قَوْمِ إِنِّی أَخافُ عَلَیْکُمْ یَوْمَ التَّنادِ که در قیمه هر چه نـدا کنید و یاور طلبید بفریاد شـما نمیرسـند و نداهای یوم القیمه بسـیار است مثـل اینکه میفرمایـد وَ نـادَوْا یا مالِکُ لِیَقْضِ عَلَیْنا رَبُّکَ قالَ إِنَّکُمْ ماکِثُونَ- زخرف آیه ۷۷- و مثل وَ نادی أَصْحابُ النَّارِ أَصْحابَ الْجَنَّهِ أَنْ أَفِیضُوا عَلَیْنـا مِنَ الْمـاءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَکُمُ اللَّهُ قـالُوا إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَهُمـا عَلَی الْکافِرِینَ- اعراف آیه ۴۸- و مثـل وَ قالَ الَّذِینَ فِی النَّارِ لِخَزَنَهِ جَهَنَّمَ ادْعُوا رَبَّکُمْ یُخَفِّفْ عَنَّا یَوْمـاً مِنَ الْعَـذابِ- در همین سوره آیه ۵۲- و مثل رَبَّنا أَخْرِجْنا مِنْها فَإِنْ عُدْنا فَإِنَّا ظالِمُونَ- مؤمنون آیه ۱۰۹- و مثل رَبَّنا أَخْرِجْنا نَعْمَلْ صالِحاً غَیْرَ الَّذِی کُنَّا نَعْمَلُ- فاطر آیه ۳۴ و غیر اینها.

یَوْمَ تُوَلُّونَ مُدْبِرِینَ بعضـی گفتند روزی که آتش حمله میکند بآنها آنها عقب عقب رو بآتش فرار میکنند آتش آنها را میگیرد بعضی گفتند پس از حساب در محشر او را کشان کشان رو بجهنّم میبرند.

اقول: شاید مراد این باشد که در بعض اخبار داریم که صورتهای آنها را به پشت بر میگردانند و از آیه شـریفه هم ممکن است اسـتفاده کرد که میفرماید وَ أَمَّا مَنْ أُوتِیَ کِتابَهُ وَراءَ ظَهْرِهِ فَسَوْفَ یَدْعُوا ثُبُوراً وَ یَصْلی سَعِیراً- انشـقاق آیه ۱۰ و ۱۱ و ۱۲- ما لَکُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عاصِمٍ نه قوم نه عشیره نه رئیس و نه مرءوس.

وَ مَنْ یُضْلِلِ اللَّهُ گفتیم اضلال الهی اینست که او را بخود وامیگذارد پس از آنکه از قابلیت هدایت افتاده باشد.

فَما لَهُ مِنْ هادٍ چون قابلیت ندارد.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۳۴] .... ص : ۳۷۴

وَ لَقَدْ جاءَکُمْ یُوسُفُ مِنْ قَبْلُ بِالْبَیِّناتِ فَما زِلْتُمْ فِی شَکٍّ مِمَّا جاءَکُمْ بِهِ حَتَّی إِذا هَلَکَ قُلْتُمْ لَنْ یَبْعَثَ اللَّهُ مِنْ بَعْدِهِ رَسُولاً کَذلِکَ یُضِلُّ اللَّهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُرْتابٌ (۳۴)

و هر آینه بتحقیق آمد شما را قبلا یوسف با بیانات و براهین واضحه روشن پس از آن بودید در شک از آنچه

خبر داده بود بشما و آورده بود حتّی پس از وفات یوسف گفتید هرگز خداوند مبعوث نمیکند بعد از یوسف پیغمبری را همین نحو اضلال میفرماید خداوند کسی را که اسراف در معاصی کند و شک در ارسال رسولان نماید.

اخباری از ائمه اطهار داریم که خلاصه آن اینست که که حضرت یوسف چون نزدیک رحلتش رسید بنی اسرائیل را جمع فرمود و در آن موقع هشتاد نفر بودند و خبر داد که این قبطیان بر شما مسلّط میشوند مردان شما را میکشند زنهای حامله شما را شکم پاره میکنند تا آنکه خداوند از شما فرزندی میآورد نامش موسی بن عمران است از اولاد لاوی بن یوسف و اوصاف او را بیان فرمود و بین یوسف و موسی چهارصد سال فاصله بود که سه صد سالش فرعون از قبطیان سلطنت کرد و مسلّط شد بر بنی اسرائیل و بنی اسرائیل انتظار او را میکشیدند حتّی بسیاری از آنها اسم فرزند خود را عمران میگذاشت و او اسم فرزند خود را موسی بامید آنکه او باشد حتّی پنجاه کذّاب مدعی شدند که مائیم و بنی اسرائیل را دعوت به شرک و بت پرستی میکردند و هر چه مؤمنین و انبیاء آنها آنها را دعوت بتوحید و ایمان میکردند اعتناء نمیکردند تا موقعی که بشارت دادند بآنها که موسی بن عمرانی که یوسف خبر داده بدنیا آمده و این اخباری که یوسف داده بود رفته رفته بگوش فرعون رسیده بود از این جهت شکمهای زنهای حامله بنی اسرائیل را پاره میکردند و اطفال آنها را میکشتند و زنان آنها را بکنیزی و کلفتی و اعمال شاقه وادار میکردند و مردان آنها را بسخت ترین اعمال وادار میکردند و از زمان ولادت موسی و غیبت او و رفتن نزد شعیب تا زمان بعثتش چهل سال طول کشید و در این چهل سال بنی اسرائیل در شکنجه های قبطیان بسر میبردند.

این خلاصه مفاد اخبار است بپردازیم بتفسیر آیه.

وَ لَقَدْ جاءَکُمْ یُوسُفُ مِنْ قَبْلُ بِالْبَیِّناتِ که از آن جمله خبرهایی که از تسلّط قبطیان و آمدن موسی داده.

فَما زِلْتُمْ فِی شَکٍّ مِمَّا جاءَکُمْ بِهِ که آیا این خبرهایی که داده صدق است یا کذب در این مدّت چهارصد سال.

حَتَّی إِذا هَلَکَ قُلْتُمْ لَنْ یَبْعَثَ اللَّهُ مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا و بکلّی مأیوس شدید و گفتید هرگز رسولی دیگر مبعوث نمیشود.

کَذلِکَ یُضِلُّ اللَّهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ در شرک و کفر و معاصی.

مُرْتابٌ در آنچه انبیاء و مؤمنین بآنها خبر میدادند.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۳۵] .... ص : ۳۷۶

الَّذِینَ یُجادِلُونَ فِی آیاتِ اللَّهِ بِغَیْرِ سُلْطانٍ أَتاهُمْ کَبُرَ مَقْتاً عِنْدَ اللَّهِ وَ عِنْدَ الَّذِینَ آمَنُوا کَذلِکَ یَطْبَعُ اللَّهُ عَلی کُلِّ قَلْبِ مُتَکَبِّرٍ جَبَّارٍ (۳۵)

کسانی که مجادله میکنند در آیات الهیّه بدون مدرک و دلیل و برهان که آمده باشد آنها را بزرگ است عداوت و غضب الهی در نزد خدا و نزد کسانی که ایمان آورده اند همین نحو خداوند قلب هر متکبّر جبّاری را مهر میکند.

الَّذِینَ یُجادِلُونَ فِی آیاتِ اللَّهِ که تکذیب انبیاء میکنند و اذیت بمؤمنین و معجزه را سحر میگویند و انبیاء را ساحر و مجنون می پندارند.

بِغَیْرِ سُلْطانٍ أَتاهُمْ فقط دلیل آنها تقلید آباء و کبر و نخوت و حبّ جاه و منصب است.

کَبُرَ مَقْتاً عِنْدَ اللَّهِ عداوت و لعن و عذاب الهی.

وَ عِنْدَ الَّذِینَ آمَنُوا از عداوت و لعن و نفرین و اعراض. مَلْعُونِینَ أَیْنَما ثُقِفُوا- احزاب آیه ۶۱-.

کَذلِکَ یَطْبَعُ اللَّهُ عَلی کُلِّ قَلْبِ مُتَکَبِّرٍ جَبَّارٍ طبع قلب سیاهی دل و قساوت قلب است که هیچ کلام حق در آنها اثر نمیکند و متکبر بزرگی فروختن است و جبّار ظلم و تعدّی و تجاوز است.

[سوره غافر (۴۰): آیات ۳۶ تا ۳۷] .... ص : ۳۷۶

وَ قالَ فِرْعَوْنُ یا هامانُ ابْنِ لِی صَرْحاً لَعَلِّی أَبْلُغُ الْأَسْبابَ (۳۶) أَسْبابَ السَّماواتِ فَأَطَّلِعَ إِلی إِلهِ مُوسی وَ إِنِّی لَأَظُنُّهُ کاذِباً وَ کَذلِکَ زُیِّنَ لِفِرْعَوْنَ سُوءُ عَمَلِهِ وَ صُدَّ عَنِ السَّبِیلِ وَ ما کَیْدُ فِرْعَوْنَ إِلاَّ فِی تَبابٍ (۳۷)

و گفت فرعون ای هامان بنا کن بر من قصری مرتفع شاید برسم باسباب اسباب آسمانها پس خبردار شوم بسوی خدای

موسی و محقّقا من گمان میکنم که موسی دروغ میگوید.

واقعا بسیار مورد تعجّب است کسی که گاهی میگوید أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلی گاهی میگوید ما علمت الها غیری گاهی بموسی میگوید لَئِنِ اتَّخَذْتَ إِلهاً غَيْرِی لَأَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ چه قدر احمق است که اولا خیال می کند آسمانها صد متر بیشتر از زمین بالا نیست زیرا هر قصری بنا شود زیادتر از صد متر از زمین ارتفاع ندارد و ثانیا میتواند در آسمانها گردش کند و ثالثا خدای موسی تنها در آسمان نشسته و رابعا بر فرض همه این مزخرفات تو تنها در آسمان چه قدرتی داری که با خدای موسی طرف شوی آنجا تو را می گیرد یا میکشد یا حبس میکند.

وَ قالَ فِرْعَوْنُ یا هامانُ که وزیر فرعون بود و او را اضلال میکرد بعین فرعون گوساله بود و هامان سامری مثل گوساله و سامری این امّت.

ابْنِ لِی صَرْحاً تا بیاید هامان برای تو صرح بنا کند خدای موسی پدر تو و هامان و تمام اتباعت را در میآورد.

لَعَلِّی أَبْلُغُ الْأَسْبابَ أَسْبابَ السَّماواتِ امروز با کمال قدرت نمایی خود بکره قمر رفتند بتوانند آنجا را هم تصرّف کنند بسیار مورد تعجّب است زیرا قمر جسم شفاف است مثل آینه که همیشه نصف آن تقابل با شمس دارد و اشراق میکند نه در آن نصف میتوان زندگی کرد و نه در نصف تاریک آن.

لَعَلِّی أَطَّلِعُ إِلی إِلهِ مُوسی اگر خدای موسی در آسمان است و قدرت دارد که موسی که در زمین است و در دامن تو بزرگ شده بفرستد برای تو قدرت ندارد که تو را از آسمان پرت کند بزمین و ریزریز شوی.

وَ إِنِّی لَأَظُنُّهُ کاذِباً اگر موسی الهی ندارد و در آسمان نیست این چه زحمت زیاد بی نتیجه را متحمّل میشوی اگر بعض این دعات باطله و رؤساء یک کارهایی میکنند بحیله ها و تزویرها و شیطنت ها دارند باین حماقت و خریّت نیستند مثل تو.

وَ كَذلِكَ زُيِّنَ لِفِرْعَوْنَ سُوءُ عَمَلِهِ وَ صُدَّ عَنِ السَّبِيلِ وَ ما كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِي تَبابٍ و همین نحو زینت داده شد نزد فرعون بدی و سوء عملش و بسته شد بر او راه هدایت و رستگاری و نیست چاره و کیدی از برای فرعون مگر در هلاکت و از بین رفتن.

وَ كَذلِكَ این نحوی که در آیات قبل بیان شد.

زُيِّنَ لِفِرْعَوْنَ سُوءُ عَمَلِهِ بخیال خود عقلی و تدبیری و فکر بلندی بکار زده از کشتن اطفال و معامله با بنی اسرائیل و نقشه رد موسی و غیر اینها.

وَ صُدَّ عَنِ السَّبِيلِ راه حق و سعادت و رستگاری بر او بسته شده که بکلّی از قابلیّت افتاده کارش بجایی رسیده که در عداد آن چهارده نفری که پیغمبر فرمود که در تابوت در قعر چاه ویل قعر جهنّم که تمام عذاب جهنّم از آن چاه است شمرده شد و فرمود هفت نفر از پیشینیان هستند و هفت نفر از این امّت وَ ما كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِي تَبابٍ کید کارهای او است و تباب هلاکت و از بین رفتن هر چه کید کند نتیجه بعکس میگیرد.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۳۸] .... ص : ۳۷۸

وَ قالَ الَّذِي آمَنَ يا قَوْمِ اتَّبِعُونِ أَهْدِكُمْ سَبِيلَ الرَّشادِ (۳۸)

و گفت آن کسی که ایمان داشت ای قوم من متابعت من را بکنید شما را هدایت میکنم براه رشاد و سعادت وَ قالَ الَّذِي آمَنَ يا قَوْمِ اتَّبِعُونِ متابعت او این است که دست از شرک و کفر و ظلم و طغیان و کبر و نخوت و عجب و معاصی بردارید موحّد شوید ایمان به موسی آورید و دستورات او را عمل کنید چنانچه من میکنم.

أَهْدِكُمْ سَبِيلَ الرَّشادِ سعادت دنیا و آخرت و نجات از عذاب نشئتین پیدا میکنید.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۳۹] .... ص : ۳۷۸

يا قَوْمِ إِنَّما هذِهِ الْحَياةُ الدُّنْيا مَتاعٌ وَ إِنَّ الْآخِرَةَ هِيَ دارُ الْقَرارِ (۳۹)

ای قوم من جز این نیست که این زندگی دنیوی متاع قلیلیست زود سپری میشود و آخرت او دار باقیه است که ابد الاباد برقرار است.

يا قَوْمِ إِنَّما هذِهِ الْحَياةُ الدُّنْيا مَتاعٌ دنیایی که هیچ ثبات و قرار ندارد

مقرون ببلاهای گوناگون است

«دار بالبلاء محفوفه و بالغدر موصوفه- دار المحنه و البلیه

زود سپری میشود.

وَ إِنَّ الْآخِرَهَ هِیَ دارُ الْقَرارِ تمام شدن ندارد همیشه متنعم و متلذّذ هستید

[سوره غافر (۴۰): آیه ۴۰] .... ص : ۳۷۹

مَنْ عَمِلَ سَیِّئَهً فَلا یُجْزی إِلَّا مِثْلَها وَ مَنْ عَمِلَ صالِحاً مِنْ ذَکَرٍ أَوْ أُنْثی وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولئِکَ یَدْخُلُونَ الْجَنَّهَ یُرْزَقُونَ فِیها بِغَیْرِ حِسابٍ (۴۰)

کسی که عمل زشتی بجا آورد جزاء داده نمیشود، مگر بمثل آن و کسی که عمل صالح بجا آورد از مردی یا زنی و او مؤمن باشد پس اینها داخل میشوند بهشت را و روزی داده میشوند در آن بهشت بدون حساب.

مَنْ عَمِلَ سَیِّئَهً چه راجع به عقائد باشد از شرک و کفر و ضلالت و چه راجع باخلاق باشد از کبر و عجب و بخل و نخوت و غیر اینها و چه راجع بفعل باشد از ظلم و طغیان و معاصی.

فَلا یُجْزی إِلَّا مِثْلَها زائد بر اعمالش عقوبت نمیشود.

وَ مَنْ عَمِلَ صالِحاً از عبادات و طاعات.

مِنْ ذَکَرٍ أَوْ أُنْثی هر که باشد و هر چه باشد لکن بشرطی که.

وَ هُوَ مُؤْمِنٌ چون ایمان شرط صحّه کل عبادات است.

فَأُولئِکَ یَدْخُلُونَ الْجَنَّهَ یُرْزَقُونَ فِیها بِغَیْرِ حِسابٍ صد برابر، هزار برابر، غیر متناهی از همه نوع نعم بهشتی بدون حساب.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۴۱] .... ص : ۳۷۹

وَ یا قَوْمِ ما لِی أَدْعُوکُمْ إِلَی النَّجاهِ وَ تَدْعُونَنِی إِلَی النَّارِ (۴۱)

ای قوم من چه سبب شده که من شما را دعوت میکنم بسوی نجات و شما مرا دعوت میکنید بسوی آتش.

تفسیرش را در آیه بعد بیان میکند.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۴۲] .... ص : ۳۷۹

تَدْعُونَنِی لِأَکْفُرَ بِاللَّهِ وَ أُشْرِکَ بِهِ ما لَیْسَ لِی بِهِ عِلْمٌ وَ أَنَا أَدْعُوکُمْ إِلَی الْعَزِیزِ الْغَفَّارِ (۴۲)

شما مرا دعوت میکنید که کافر شوم بخدا و شرک بیاورم باو و من دعوت میکنم شما را بسوی خداوندی که عزیز است و بسیار آمرزنده.

ص: ۳۷۹

کفر باللّه انکار وجود حق است مثل طبیعی دهری لا- مذهب و مثل فرعون که گفت ما عَلِمْتُ لَکُمْ مِنْ إِلهٍ غَیْرِی و گفت أَنَا رَبُّکُمُ الْأَعْلی و گفت بموسی لَئِنِ اتَّخَذْتَ إِلهاً غَیْرِی لَأَجْعَلَنَّکَ مِنَ الْمَسْجُونِینَ و امروز بسیاری کافر باللّه هستند و در قرآن میفرماید أَ لَیْسَ فِی جَهَنَّمَ مَثْوىً لِلْکافِرِینَ- عنکبوت آیه ۶۸- و کافر بر انکار انبیاء و تکذیب رسل و مبدع در دین و منکر ضروری دین و معاند و خوارج هم صادق است و بالجمله مقابل مسلم.

وَ أُشْرِکَ بِهِ شرک هم اقسامی دارد مشرک در عبادت و پرستش مثل عبده اصنام و گاو و گوساله و آتش و ملائکه و جنّ و انس و شجر و حجر و شرک در افعال مثل قائلین بیزدان و اهرمن و حکماء قدیم که قائل بعقول عشره بمذهب افلاطون و عقول عرضیه بمسلک ارسطو و مثل کسانی که امر خلقت و رزق و عمر و غیر اینها را مستند بغیر خدا میدانند و شرک در صفات که صفات زائده قائلند و شرک در نظر که نظر باسباب و وسائط دارند در امور و میفرماید إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْکِتابِ وَ الْمُشْرِکِینَ فِی نارِ جَهَنَّمَ خالِدِینَ فِیها أُولئِکَ هُمْ شَرُّ الْبَرِیَّهِ بینه آیه ۵- وَ أَنَا أَدْعُوکُمْ إِلَی الْعَزِیزِ الْغَفَّارِ.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۴۳] .... ص: ۳۸۰

لا جَرَمَ أَنَّما تَدْعُونَنِی إِلَیْهِ لَیْسَ لَهُ دَعْوَهٌ فِی الدُّنْیا وَ لا فِی الْآخِرَهِ وَ أَنَّ مَرَدَّنا إِلَی اللَّهِ وَ أَنَّ الْمُسْرِفِینَ هُمْ أَصْحابُ النَّارِ (۴۳)

لا بد و ناچار جز این نیست که شما دعوت میکنید بسوی چیزی که نیست از برای او دعوتی در دنیا و نه در آخرت و اینکه باز گشت ما است بسوی خداوند متعال و محقّقا مسرفین آنها اصحاب آتش هستند.

لا جَرَمَ البته و صد البتّه که نخورد ندارد.

أَنَّما تَدْعُونَنِی إِلَیْهِ که شرک بیاورم و اله شما را بپرستم.

لَیْسَ لَهُ دَعْوَهٌ فِی الدُّنْیا یک جمادی بیش نیستند یا حیوانی یا بر فرض انسان یا جنّ یا ملک باشند نه آنها قدرت دارند بر اجابت دعوات شما و نه قضاء حوائج شما و نه یاری و نصرت شما در مقابل پیش آمدها که از جانب خدا

بشما متوجّه شود.

وَ لا فِي الْآخِرَهِ بلكه در قيامت انكار ميكنند بعبده خود ميگويند وَ قالَ شُرَكاؤُهُمْ ما كُنْتُمْ إِيَّانا تَعْبُدُونَ- يونس ۲۸- و در پيشگاه الهى عرض ميكننـد ما كانُوا إِيَّانا يَعْبُدُونَ- قصـص آيه ۶۳- وَ أَنَّ مَرَدَّنا إِلَى اللَّهِ بدانيـد بازگشت تمام ماها بسوى خـدا است در قيامت بلكه جنّ و انس و ملك و حيوانات تمام محشور ميشوند.

وَ أَنَّ الْمُسْرِفِينَ هُمْ أَصْحابُ النَّارِ چه اسراف در شرك و كفر و ضلالت باشد و چه اسراف در ظلم و معاصى باشد.

[سوره غافر (۴۰): آيه ۴۴] .... ص : ۳۸۱

فَسَتَذْكُرُونَ ما أَقُولُ لَكُمْ وَ أُفَوِّضُ أَمْرِي إِلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بَصِيرٌ بِالْعِبادِ (۴۴)

پس زود باشـد كه متذكّر شويد آنچه را كه من ميگويم براى شـما و من تفويض ميكنم تمام كار خود را و تمام امور را بخداى متعال محقّقا خداوند بينا است به جميع بندگان.

فَسَتَذْكُرُونَ ما أَقُولُ لَكُمْ موقعى كه بلاء متوجّه شـد بشـما و عـذاب نازل شـد و در صـحراى محشـر وارد شديد لكن اين تذكّر ديگر بر شما نتيجه و فائده ندارد.

وَ أُفَوِّضُ أَمْرِي إِلَى اللَّهِ تفويض امر بخـدا موجب اين ميشود كه خداونـد تمام كارهاى او را اصـلاح ميكنـد چنانچه در آيه بعد اشاره دارد:

تو كار خود بخدا واگذار و خوش دل باش كه رحم اگر نكند مدّعى خدا بكند

إِنَّ اللَّهَ بَصِيرٌ بِالْعِبادِ تفسيرش واضح است.

[سوره غافر (۴۰): آيات ۴۵ تا ۴۶] .... ص : ۳۸۱

فَوَقاهُ اللَّهُ سَيِّئاتِ ما مَكَرُوا وَ حاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذابِ (۴۵) النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْها غُدُوًّا وَ عَشِيًّا وَ يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَهُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذابِ (۴۶)

پس خداونـد حفظ فرمود و نگهـدارى كرد او را از سـيّئات و اذيّتهاى آنچه آنها مكر و حيله ميكردنـد و متوجّه شد بآل فرعون عذاب سويى آتش عرضه داشـته ميشود بر آنها هر صـبح و شامى و روز قيمه كه يوم تقوم الساعه است خطاب ميشود كه داخل كنيد آل فرعون را به اشدّ و سخت ترين عذابها.

فَوَقاهُ اللَّهُ سَيِّئاتِ ما مَكَرُوا بعض مفسرین گفتند او را گرفتند و قطعه قطعه کردند و مراد از حفظ سیّئات حفظ دین او بود لکن در اخبار ائمّه داریم که رفتند و خبر بفرعون دادند که او مؤمن بموسی و خدای موسی است و منکر خدایی تو است گفت حزقیل پسر عمّ من است و ولی عهد من و من او را میخواهم حضور شما اگر چنین است او را بقتل میرسانم و اگر دروغ می گویید شما را بسخت ترین انحاء بقتل میرسانم او را با اینها حاضر کردند و آنها ده نفر بودند و او بطریقی که فرعون متوجّه نشود توریه نمود فرعون پرسید از حزقیل که تو مردم را از الوهیت من برمیگردانی و به اله موسی دعوت میکنی حزقیل گفت شما تا کنون از من دروغی دیده اید گفته باشم گفت نه گفت از اینها بپرسید کیست اله آنها، کیست خالق انها، کیست رازق آنها، کیست اصلاح معیشت آنها را میکند اینها گفتند فرعون گفت شاهد باشید اله من و خالق من و رازق من و مصلح معایش من اله و خالق و رازق و مصلح معایش اینها است که فرعون خیال کرد او را میگوید و در قصد او خدای متعال که اله و خالق و رازق و مصلح معایش آنها است و نظیر این توریه خبریست از حضرت عسکری (ع) راجع بتوریه یک نفر شیعه از اصحاب حضرت صادق (ع) با یک ناصبی که ناصبی از آن شیعه پرسید که میگویند تو رافضی هستی و صحابه رسول اللَّه را لعن میکنی و بر آنها عیب و نقص میشماری شیعه در جواب آن گفت (من لعن واحدا من الصحابه فعلیه لعنه اللَّه و من عابهم فعلیه لعنه اللَّه) آن ناصبی صورت او را بوسید و عذر خواهی کرد و خبر بحضرت صادق دادند که فلانی چنین گفت حضرت در حقّش دعای خیر کردند که حفظ دین خود کرد ما میدانیم که قصدش چه بوده اینکه گفت من لعن واحدا من الصحابه غرضش امیر المؤمنین بود که واحد از صحابه است و اینکه گفت ما عابهم و ابغضهم مراد بالاجتماع بود که در این اجتماع امیر المؤمنین یعنی بعض جمیع من حیث الاجتماع اما بعض آنها مانعی ندارد.

فَوَقاهُ اللَّهُ سَيِّئاتِ ما مَكَرُوا فرعون آن ده نفر که تفتین کردند میخ کوب کرد و آتش زد و حزقیل نجات پیدا کرد.

وَ حاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذابِ که آن ده نفر مفتّن بودند و بقیه آل فرعون را بعد بیان میفرماید که بیان میکند سوء العذاب را.

النَّارُ یُعْرَضُونَ عَلَیْها غُدُوًّا وَ عَشِیًّا در عالم برزخ شب و روز میسوزند وَ یَوْمَ تَقُومُ السَّاعَهُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذابِ.

سؤال: چرا خود فرعون را نفرمود. جواب: بعضی گفتند خودش بطریق اولی داخل است لکن بنظر میرسد که خودش از اصحاب تابوت است که قبلا اشاره شد.

[سوره غافر (۴۰): آیات ۴۷ تا ۴۸] .... ص : ۳۸۳

وَ إِذْ یَتَحاجُّونَ فِی النَّارِ فَیَقُولُ الضُّعَفاءُ لِلَّذِینَ اسْتَکْبَرُوا إِنَّا کُنَّا لَکُمْ تَبَعاً فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا نَصِیباً مِنَ النَّارِ (۴۷) قالَ الَّذِینَ اسْتَکْبَرُوا إِنَّا کُلٌّ فِیها إِنَّ اللَّهَ قَدْ حَکَمَ بَیْنَ الْعِبادِ (۴۸)

و زمانی که محاجّه میکنند با یکدیگر در آتش پس میگویند ضعفا برای کسانی که تکبر ورزیدند محقّقا ما بودیم از برای شما تبع متابعت شما را میکردیم پس آیا شما بی نیاز میکنید ما را قسمتی از آتش را میگویند مستکبرین محقّقا ما بالتمام در آتش هستیم بدرستی که خداوند حکم فرموده بین بندگان خود.

وَ إِذْ یَتَحاجُّونَ فِی النَّارِ محاجّه اهل آتش برای اینست که تقصیر را میخواهند گردن یکدیگر بار کنند.

فَیَقُولُ الضُّعَفاءُ که در تحت اوامر اکابر بودند و آنها را متابعت میکردند و آنها جلوگیری میکردند اینها را از اینکه ایمان آورند و سبب ضلالت اینها شدند.

لِلَّذِینَ اسْتَکْبَرُوا رؤساء و امراء و دعات باطله و ارباب ضلالت که سایرین و اتباع خود را سوق بکفر و شرک و ضلالت میدادند و گفتیم استکبار غیر تکبر است زیرا تکبر یک بزرگی در خود توهم میکند اظهار میکند و استکبار این است که هیچ منشأ بزرگی در او نیست بزرگی را بخود می بندد.

إِنَّا کُنَّا لَکُمْ تَبَعاً هر چه می گفتید می شنیدیم و اطاعت میکردیم.

فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا نَصِیباً مِنَ النَّارِ با این ریاست خود که میگفتید

ما هر چه بخواهیم میتوانیم و قدرت داریم.

قالَ الَّذِینَ اسْتَکْبَرُوا رؤسا در جواب تبعه میگویند این حرفها و بزرگیها و بلند پروازیها در دنیا بود اینجا همه یکسان هستند.

إِنَّا کُلٌّ فِیها ضعیف و ذلیل و بیچاره هستیم.

إِنَّ اللَّهَ قَدْ حَکَمَ بَیْنَ الْعِبادِ احدی را بدون تقصیر عذاب نمیکند و هر که مقصّر است زائد بر تقصیرش عذاب نمیکند و تقصیر ما بیشتر از شما است زیرا هم خود در ضلالت بودیم هم شما را اضلال میکردیم اگر قدرت داشتیم اوّل خود را نجات میدادیم و شما هم مقصرید که باختیار خود متابعت ما را میکردید میتوانستید بروید ایمان بیاورید چنانچه بعضی از شماها رفتند و نجات پیدا کردند وقتی که همه آنها مأیوس شدند متوسّل میشوند بملائکه عذاب.

[سوره غافر (۴۰): آیات ۴۹ تا ۵۰] .... ص : ۳۸۴

وَ قالَ الَّذِینَ فِی النَّارِ لِخَزَنَهِ جَهَنَّمَ ادْعُوا رَبَّکُمْ یُخَفِّفْ عَنَّا یَوْماً مِنَ الْعَذابِ (۴۹) قالُوا أَ وَ لَمْ تَکُ تَأْتِیکُمْ رُسُلُکُمْ بِالْبَیِّناتِ قالُوا بَلی قالُوا فَادْعُوا وَ ما دُعاءُ الْکافِرِینَ إِلاَّ فِی ضَلالٍ (۵۰)

و گفتند کسانی که در آتش هستند بخزنه جهنّم ملائکه موکّلین بعذاب که شما از خدای خود بخواهید روزی تخفیف دهد از ما عذاب را خزنه بآنها گفتند مگر نیامد شما را رسولان شما با معجزات باهره و ادلّه واضحه گفتند بلی آمدند گفتند شما خود بخوانید خدا را و نیست دعاء کافرین مگر در ضلالت و گمراهی.

وَ قالَ الَّذِینَ فِی النَّارِ لِخَزَنَهِ جَهَنَّمَ ادْعُوا رَبَّکُمْ یُخَفِّفْ عَنَّا یَوْماً مِنَ الْعَذابِ انسان موقعی که بیچاره شد بهر راهی که احتمال تأثیر میدهد متمسّک و متوسل میشود (الغریق یتوسل بکلّ حشیش) و نظر به اینکه آنچه در محشر دست و پا زدند نتیجه نگرفتند حال گفتند که این خزنه جهنّم ملائکه عذاب در پیشگاه الهی تقصیر ندارند اگر از خداوند بخواهند شاید تأثیری داشته باشد چنانچه بممالک جهنّم هم گفتند، وَ نادَوْا یا مالِکُ لِیَقْضِ عَلَیْنا رَبُّکَ، زخرف آیه ۷۷- که تقاضای مرگ کردند. خزنه جهنّم در جواب آنها:

قالُوا أَ وَ لَمْ تَكُ تَأْتِيكُمْ رُسُلُكُمْ بِالْبَيِّناتِ برای اقرار و اعتراف و اثبات استحقاق آنها.

قالُوا بَلی اقرار کردند.

قالُوا فَادْعُوا اشاره به اینکه ما همچه قدرتی نداریم خود دانید و خدای خود از او طلب کنید و درخواست نمائید.

وَ ما دُعاءُ الْكافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلالٍ هر چه ناله و فریاد و درخواست کنند اجابت نمیشود چنانچه از قول آنها میفرماید که گفتند، رَبَّنا أَخْرِجْنا مِنْها فَإِنْ عُدْنا فَإِنَّا ظالِمُونَ خداوند در جواب آنها میفرماید قالَ اخْسَؤُا فِيها وَ لا تُكَلِّمُونِ- مؤمنون آیه ۱۰۹ و ۱۱۰).

[سوره غافر (۴۰): آیه ۵۱] .... ص : ۳۸۵

إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنا وَ الَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ يَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهادُ (۵۱)

بدرستی که ما هر آینه نصرت میکنیم رسولان خود را و کسانی که ایمان آورند در حیات دنیا و روزی که قیام میکنند شاهدها.

إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنا وَ الَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَياةِ الدُّنْيا مفسرین نصرت الهی را گفتند باقامه حجه و بغلبه در محاربه و بالطاف و تأییدات و بقوه قلب و بهلاکت عدو هر کدام بمقتضی مصلحه و حکمه لکن در اخبار بسیاری داریم که مراد در دوره رجعت است که بعض انبیاء و رسول محترم و ائمّه اطهار و بسیاری از مؤمنین رجعت میکنند و اعداء آنها و ظالمین بآنها هم رجعت میکنند و از آنها انتقام کشیده میشود.

اقول: در زمان ظهور حضرت بقیه اللّه حتّی بسیاری رجوع بدنیا میکنند و آن حضرت هم از آنها انتقام میکشد چنانچه در دعاء ندبه میخوانی

«این الطالب بذحول الانبیاء و ابناء الانبیاء این الطالب بدم المقتول بکربلا».

وَ يَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهادُ اشهاد جمع شاهد است مثل شهود و شهود روز قیمه بسیار هستند مثل انبیاء و ائمّه اطهار و ملائکه کتبه و ملائکه حفظه و مؤمنین و اعضاء بدن از لسان و دست و رجل و جلد و زمین و زمان و غیر

اینها.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۵۲] .... ص : ۳۸۶

يَوْمَ لا يَنْفَعُ الظَّالِمِينَ مَعْذِرَتُهُمْ وَ لَهُمُ اللَّعْنَهُ وَ لَهُمْ سُوءُ الدَّارِ (۵۲)

روز قیمه روزیست که نفع نمیبخشد ظالمین را عذر خواهی آنها و از برای آنها است لعنه و از برای آنها است بدی منزلگاه.

يَوْمَ لا يَنْفَعُ الظَّالِمِينَ مَعْذِرَتُهُمْ غیر مؤمن هر که هست و هر چه هست صدق ظالم بر او میکند چنانچه میفرماید إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ- لقمان آیه ۱۲ و در حق کفار میفرماید وَ لكِنَّ النَّاسَ أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ- یونس آیه ۴۴ و بالجمله ظلم در دین است و ظالم بغیر مثل ظلم بانبیاء و ائمّه طاهرین و صدیقه طاهره که موجب سلب ایمان میشود و ظلم ببندگان خدا بلکه بحیوانات و ظلم بنفس در ارتکاب معاصی و معذره آنها اینست که قالُوا رَبَّنا غَلَبَتْ عَلَيْنا شِقْوَتُنا وَ كُنَّا قَوْماً ضالِّينَ رَبَّنا أَخْرِجْنا مِنْها فَإِنْ عُدْنا فَإِنَّا ظالِمُونَ- مؤمنون آیه ۱۰۸ و ۱۰۹ و عدم نفع برای اینست که میفرماید قالَ اخْسَؤُا فِيها وَ لا- تُكَلِّمُونِ- مؤمنون آیه ۱۱۰ بعلاوه بر فرض هم قبول شود و برگردند باز نفعی بر آنها ندارد زیرا میفرماید وَ لَوْ تَرى إِذْ وُقِفُوا عَلَى النَّارِ فَقالُوا يا لَيْتَنا نُرَدُّ وَ لا- نُكَذِّبَ بِآياتِ رَبِّنا وَ نَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ بَلْ بَدا لَهُمْ ما كانُوا يُخْفُونَ مِنْ قَبْلُ وَ لَوْ رُدُّوا لَعادُوا لِما نُهُوا عَنْهُ وَ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ- انعام آیه ۲۷ و ۲۸- وَ لَهُمُ اللَّعْنَهُ لعن بعد از رحمه است در مقابل صلوات و میفرماید أُولئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَ يَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ- بقره آیه ۱۵۴- و لعن به اعداء دین درجه بالاتر از صلوات بمقربین درگاه اوست چون محبت سه درجه دارد:

درجه اوّل دوستی خداوند دویم دوست داشتن دوستداران خدا درجه سیّم دشمن داشتن دشمنان خدا و لعن کاشف از این درجه است چنانچه دوستی با پیغمبر و آل هم این سه درجه را دارد.

وَ لَهُمْ سُوءُ الدَّارِ که میفرماید أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْراً وَ أَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دارَ الْبَوارِ جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَها وَ بِئْسَ الْقَرارُ- ابراهیم آیه ۳۳ و

سی و چهار.

[سوره غافر (۴۰): آیات ۵۳ تا ۵۴] .... ص : ۳۸۷

وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسَى الْهُدى وَ أَوْرَثْنا بَنِي إِسْرائِيلَ الْكِتابَ (۵۳) هُدىً وَ ذِكْرى لِأُولِي الْأَلْبابِ (۵۴)

و هر آینه بتحقیق دادیم موسی را هدی و بمیراث دادیم بنی اسرائیل را کتاب هدایت کننده و یاد آورنده برای صاحبان عقل.

وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسَى الْهُدى ممکن است مراد نبوّت و رسالت باشد و ممکن است مراد الواح توریه باشد که در میقات بر او نازل شد.

وَ أَوْرَثْنا بَنِي إِسْرائِيلَ الْكِتابَ که بعد از موسی توریه بدست بنی اسرائیل آمد که اوّل کتابی بود که نازل شده بود بعد از آن زبور و انجیل و فرقان نازل شد.

هُدىً وَ ذِكْرى یا بمعنی فاعلی که این کتاب هدایت کننده و یاد آورنده است یا بمعنی مفعول له یعنی برای هدایت و تذکر و معنی اوّل اقرب است.

لِأُولِي الْأَلْبابِ که مؤمنین بنی اسرائیل مثل انبیاء بعد از موسی و اوصیاء او لکن اکثر بنی اسرائیل در شرک و کفر فرو رفتند و کتابی که مشتمل بر کفریات و مزخرفات است بنام توریه در دست دارند و کتابهای دیگر که عهد قدیم نام نهاده چنانچه مفصّلا در مجلّد اوّل کلم الطیّب در باب نبوّه خاصّه بیان شده.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۵۵] .... ص : ۳۸۷

فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَ اسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَ الْإِبْكارِ (۵۵)

پس شما باید صبر کنی بدرستی که وعده الهی حق است و استغفار کن برای گناهت و تسبیح و تحمید کن پروردگار خود را به شب و صبح.

فَاصْبِرْ صبر بر اذیّتهای قوم که چه اندازه اذیّت کردند سنگ بقدمهای او زدند خاکروبه و شکمبه شتر بر سرش ریختند، عبا بگردنش تاب دادند سه سال در شعب ابی طالب بسختی زندگی کرد سنگ به پیشانیش زدند و غیر اینها که فرمود

«ما اوذی نبی مثل ما اوذیت».

إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وعده نصرت و غلبه و ذلّه اعداء به قتل و اسیری و مغلوبیت.

وَ اسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ مفسرین عامّه که عصمت را در انبیاء شرط نمیدانند و نسبتهایی بانبیاء میدهند میگویند گناهانی که قبل از بعثت از او صادر شده مراد است بعضی آنها گفتند مراد صغائری که بعد از بعثت نموده چون جایز است از آنها صادر شود بعضی گفتند ترک اولی است چون

«حسنات الأبرار سیّئات المقرّبین»

است بعضی گفتند و لو هیچگونه معصیت و ترک اولی از او صادر نشده لکن خود را در پیشگاه الهی کوچک و حقیر و ذلیل میداند لکن تمام اینها بنظر بعد از ثبوت عصمت که حتّی ترک اولی از او صادر نشده در تمام عمر و در جمیع شئون افضل از جمیع انبیاء و ملائکه و ما سوی اللّه بوده می گوییم مراد از ذنب آن نسبتهایی که مشرکین و کفّار بحضرتش میدادند که کذّاب و مفتری و مجنون و ساحرش میدانستند حضرتش مغموم و مهموم بود و استغفارش این بود که در نظر آنها مکشوف شود که این نسبتهای ناروا از نظر آنها بیرون رود، و حقانیت او را درک کنند چنانچه پس از تشرّف آنها باسلام بر آنها معلوم شد که میفرماید یَدْخُلُونَ فِی دِینِ اللَّهِ أَفْواجاً.

وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّکَ بِالْعَشِیِّ وَ الْإِبْکارِ شاید مراد صلوات خمس باشد «عشیّ من زوال الظهر الی العشاء و الإبکار صلوه الفجر» چنانچه میفرماید أَقِمِ الصَّلاهَ لِدُلُوکِ الشَّمْسِ إِلی غَسَقِ اللَّیْلِ وَ قُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ کانَ مَشْهُوداً اسراء آیه ۵۷ و ممکنست مراد دوام ذکر باشد چنانچه میفرماید یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اذْکُرُوا اللَّهَ ذِکْراً کَثِیراً وَ سَبِّحُوهُ بُکْرَهً وَ أَصِیلًا- احزاب آیه ۴۱ و ۴۲-

[سوره غافر (۴۰): آیه ۵۶] .... ص : ۳۸۸

إِنَّ الَّذِینَ یُجادِلُونَ فِی آیاتِ اللَّهِ بِغَیْرِ سُلْطانٍ أَتاهُمْ إِنْ فِی صُدُورِهِمْ إِلَّا کِبْرٌ ما هُمْ بِبالِغِیهِ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِیعُ الْبَصِیرُ (۵۶)

بدرستی که کسانی که مجادله میکنند در آیات الهی بدون دلیل و برهان و مدرکی که آمده باشد آنها را نیست در سینه های آنها مگر کبر و نمیرساند او آنها را بمقاصد خود پس شما پناه ببر به خداوند متعال محقّقا او سمیع و بصیر است.

إِنَّ الَّذِینَ یُجادِلُونَ فِی آیاتِ اللَّهِ گفتیم مجادله دو قسم است: یک قسم

برای اثبات حق است و ابطال باطل بسیار ممدوح است و بسا واجب چنانچه میفرماید وَ جادِلْهُمْ بِالَّتِی هِیَ أَحْسَنُ از روی مدرک و دلیل و اقامه حجه و یک قسم برای ابطال حق است و اثبات باطل حرام است بلکه بسا موجب کفر میشود بدون مدرک چنانچه در همین سوره آیه ۵ گذشت که فرمود وَ جادَلُوا بِالْباطِلِ لِیُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ و مجادله فی آیات اللَّه اینست که معجزات را حمل بر سحر کنند انبیاء را ساحر گویند و امثال اینها.

بِغَیْرِ سُلْطانٍ أَتاهُمْ البتّه باطل مدرکی ندارد فقط تقلید آباء و حبّ دنیا و حبّ نفس و متابعت شیاطین انس و جنّی.

إِنْ فِی صُدُورِهِمْ إِلَّا کِبْرٌ که منشأ تمام اینها کبر است که زیر بار حق نروند و باطل خود را ترویج کنند.

ما هُمْ بِبالِغِیهِ هرگز بمقصود خود نمیرسند قُلْ جاءَ الْحَقُّ وَ زَهَقَ الْباطِلُ إِنَّ الْباطِلَ کانَ زَهُوقاً- اسراء آیه ۸۳- فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ در کلّیه امور بالاخص در شرور و بلیات باید پناه برد بخدای متعال.

إِنَّهُ هُوَ السَّمِیعُ الْبَصِیرُ معنی واضح است.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۵۷] .... ص : ۳۸۹

لَخَلْقُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ أَکْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ وَ لکِنَّ أَکْثَرَ النَّاسِ لا یَعْلَمُونَ (۵۷)

هر آینه خلقت آسمانها و زمین بزرگتر است از خلقت انسان و لکن اکثر ناس نمیدانند.

این آیه شریفه اشاره بکسانی است که منکر معاد هستند و محال میدانند که گفتند وَ قالُوا أَ إِذا کُنَّا عِظاماً وَ رُفاتاً أَ إِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقاً جَدِیداً- اسراء آیه ۵۲ و آیه ۱۰۰ با اینکه خلقت انسان بسیار ضعیف و کوچک است که میفرماید وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسانَ مِنْ سُلالَهٍ مِنْ طِینٍ ثُمَّ جَعَلْناهُ نُطْفَهً فِی قَرارٍ مَکِینٍ. الآیات مؤمنون آیه ۱۲ و از امیر المؤمنین (ع) مرویست که فرمود

«من کان اوّله نطفه قذره و آخره جیفه میته و بینهما حامل العذره»

لذا میفرماید:

لَخَلْقُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ أَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ این عظمت و سعه و این کرات علویه و سفلیه بغیر عمد ترونها بزرگ تر است از خلقت انسان از خلاصه خاک که میفرماید وَ خُلِقَ الْإِنْسانُ ضَعِيفاً- نساء آیه ۳۲- و این در نظر ما است و الا بر خداوند خلقت عرش و مورچه یکسان است.

وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا- يَعْلَمُونَ و محال میدانند که خدا از همین خاک و عظام انسان خلق کند و مرده را زنده کند چنانچه میفرماید أَ وَ لَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ بِقادِرٍ عَلى أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ بَلى وَ هُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ- یس آیه ۸۱-

[سوره غافر (۴۰): آیه ۵۸] .... ص: ۳۹۰

وَ ما يَسْتَوِي الْأَعْمى وَ الْبَصِيرُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ وَ لا الْمُسِي ءُ قَلِيلًا ما تَتَذَكَّرُونَ (۵۸)

و مساوی نیست کور و بینا و کسانی که ایمان آوردند و اعمال صالحه بجا آوردند و نه مسی ء زیان کار چقدر کم متذکّر میشوید.

وَ ما يَسْتَوِي الْأَعْمى وَ الْبَصِيرُ عمای قلب است و بینایی قلب چشم قلب اگر کور شد هیچ حقیقتی را درک نمیکند که میفرماید فَإِنَّها لا- تَعْمَى الْأَبْصارُ وَ لكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ- حجّ آیه ۴۵ و اگر بنور ایمان چشم قلب روشن و بینا شد تمام حقایق را درک میکند البتّه این دو مساوی نیستند و هم چنین:

وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ وَ لَا الْمُسِي ءُ مؤمنی که با اعمال صالحه باشد از ملائکه بالاتر میرود که فرمود

«الملائکه خدّامنا و خدّام شیعتنا»

و اگر مسی ء شد بکفر و شرک و بی ایمانی از سگ بیشتر میشود زیرا سگ گناه ندارد و جهنّم نمیرود بخلاف مسی ء.

قَلِيلًا ما تَتَذَكَّرُونَ هر دو را بیک لباس میبینید بسا دو نفر همسایه یا در یک مغازه یا در یک اداره با یک نحوه حقوق هستند لکن ببین تفاوت ره از کجا است تا بکجا این اعلاء درجات بهشت آن اسفل درکات جهنّم.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۵۹] .... ص: ۳۹۰

إِنَّ السَّاعَةَ لَآتِيَةٌ لا رَيْبَ فِيها وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يُؤْمِنُونَ (۵۹)

بدرستی که ساعه که قیمه

باشد هر آینه آینده است و هیچ ریب و شکّی در او نیست و لکن اکثر ناس نمیدانند.

إِنَّ السَّاعَةَ لَآتِيَةٌ لا رَيْبَ فِيها زیرا اگر قیامت نباشد بکلّی دستگاه خلقت لغو میشود زیرا خلقت آسمانها و آنچه در آسمانها و آنچه در زمین است برای انسان خلقت شده چنانچه میفرماید خَلَقَ لَكُمْ ما فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً و انسان اگر برای این چهار روز دنیا خلق شده باشد که بجان یکدیگر بریزند و هزار گونه فساد ایجاد کنند سپس فانی شوند بسیار لغو است بلکه خلقت انسان برای عبادت و پرستش خداوند متعال است ما خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ و نتیجه عبادت در عالم آخرت است و از امیر المؤمنین است

«خلقتم للبقاء لا للفناء».

وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يُؤْمِنُونَ کسانی که منکر معاد هستند.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۶۰] .... ص : ۳۹۱

وَ قالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ داخِرِينَ (۶۰)

و فرمود پروردگار شما که مرا بخوانید من اجابت میکنم دعاء شما را و بدرستی که کسانی که تکبّر میکنند از عبادت من زود باشد داخل شوند جهنّم را با خفّت و خواری.

آیات شریفه و اخبار بسیار در باب فضیله دعاء حتّی از تلاوت قرآن مجید و بالاخص بعد از فرائض و نوافل و در وقت سحر و بین الطلوعین و در شب و روز جمعه و در اوقات شریفه مثل شهر رمضان و لیالی متبرّکه با تقدیم حمد و تسبیح و تهلیل و صلوات بر نبی و آله قبل از دعاء و بعد از دعا و از روی قلب و توجّه نه فقط سر زبانی و با حال بکاء و خضوع و خشوع و توبه و استغفار و توسّل بائمّه اطهار و تحت بقاع شریفه و اماکن متبرّکه و در مجمع مؤمنین و در حق دیگران از مؤمنین و مؤمنات حیا و میّتا داریم و ابوابی در کتب اخبار مثل کافی، تهذیب استبصار، فقیه، وافی، وسائل، و غیر اینها در باب دعاء ضبط شده و اینکه آنچه صلاح است بخواهد امر فاسد و قبیح و حرام را طلب نکند که نقل این آیات

و اخبار یک کتاب مفصّلی میشود از وضع تفسیر خارج است و ما در آیه شریفه به چند نکته قناعت میکنیم: یکی اینکه چه بسیار دعاهایی میکنیم و اثر اجابت در آنها مشاهده نمیکنیم با اینکه وعده الهی تخلف پذیر نیست که میفرماید وَ قالَ رَبُّکُمُ ادْعُونِی أَسْتَجِبْ لَکُمْ جواب: جهاتی دارد یکی اینکه بعضی معاصی است که مانع میشود چنانچه در دعاء کمیل میخوانی

اللهم اغفر لی الذنوب التی تحبس الدعاء

دیگر آنکه صلاح بنده نیست ولی خودش نمیداند دیگر آنکه صلاح در تأخیر اجابت است بسا پس از ده سال دیگر آنکه نفس دعاء عبادت است و مورث مثوبات میشود دیگر آنکه بنده قابلیّت اجابت ندارد مثل کافر، مشرک ضالّ، مضلّ و امثال اینها. انسان باید دعاء بکند بلکه الحاح در دعاء و امور اجابت داشته باشد که در خبر میفرماید

«و ظن حاجتک بالباب»

حتّی اگر صلاح نباشد خداوند بازاء آن فردای قیامت آن قدر باو عنایت میفرماید که آرزو میکند ای کاش دعاء من اجابت نشده بود.

إِنَّ الَّذِینَ یَسْتَکْبِرُونَ عَنْ عِبادَتِی که مراد ترک دعاء است زیرا دعاء خود عبادت بزرگیست.

سَیَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ داخِرِینَ که ترک دعاء از روی تکبر موجب کفر و دخول در جهنّم میشود.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۶۱] .... ص : ۳۹۲

اللَّهُ الَّذِی جَعَلَ لَکُمُ اللَّیْلَ لِتَسْکُنُوا فِیهِ وَ النَّهارَ مُبْصِراً إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَی النَّاسِ وَ لکِنَّ أَکْثَرَ النَّاسِ لا یَشْکُرُونَ (۶۱)

اللَّه آن خدائیست که قرار داد و جعل فرمود برای شما شبرا برای اینکه سکونت و استراحت در او کنید و روز را بینا کننده بدرستی که خداوند هر آینه صاحب فضل است بر ناس و لکن اکثر ناس شکر نمیکنند.

خداوند متعال چنین مقرّر فرموده که کره زمین در بیست و چهار ساعت تقریبا دور خود بچرخد و همیشه در این گردش نصف این کره مقابل خورشید است روز میشود و نصف آن بر خلاف آن است شب میگردد و اگر این گردش

زمین نبود آن قسمت که مقابل خورشید بود دائما روز بود و انسان و حیوانات، و نباتات کلا از حرارت هلاک میشدند و آن قسمت که بر خلاف بود همیشه شب بود و تمام از برودت و سردی تلف میشدند لذا بحکمه بالغه:

اللَّهُ الَّذِی جَعَلَ لَکُمُ اللَّیْلَ شب را قرار داد.

لِتَسْکُنُوا فِیهِ سکونت و استراحت و رفع خستگی روز.

وَ النَّهارَ و روز را.

مُبْصِراً که بامور زندگانی خود بپردازید و این دو نعمت بزرگ اقتضاء شکرگزاری دارد زیرا تفضل بزرگیست برای ابقاء حیات و تنظیم امور و فوائد دیگر که بسیار است إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَی النَّاسِ.

وَ لکِنَّ أَکْثَرَ النَّاسِ لا یَشْکُرُونَ بلکه این دو نعمت شب و روز را نعمت نمیشمارند و توجّه ندارند.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۶۲] .... ص : ۳۹۳

ذلِکُمُ اللَّهُ رَبُّکُمْ خالِقُ کُلِّ شَیْ ءٍ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ فَأَنَّی تُؤْفَکُونَ (۶۲)

اینست شما را خداوند متعال پروردگار شما خلق کننده هر چیزی نیست الهی غیر از او پس برای چه دروغ می بندید باو و برای او شریک قرار میدهید.

ذلِکُمُ اللَّهُ رَبُّکُمْ خداوندی که اینهمه تفضّل بشما فرموده و تمام این کرات را مسخّر بر شما کرده و نعم بسیار عنایت فرموده که إِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لا تُحْصُوها که میفرماید وَ إِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لا تُحْصُوها- ابراهیم آیه ۳۷- خالِقُ کُلِّ شَیْ ءٍ از ثری تا ثریّا، ملک، جنّ، انس، حیوانات، نباتات شمس، قمر، سماوات، ارض و غیر اینها.

لا إِلهَ إِلَّا هُوَ ذاتا و صفتا و افعالا و الوهیه و نظرا.

فَأَنَّی تُؤْفَکُونَ افک دروغ بستن بغیر است بالوهّیه اصنام و غیر اینها قائلید شرک میآورید که إِنَّ الشِّرْکَ لَظُلْمٌ عَظِیمٌ- لقمان آیه ۱۲-

[سوره غافر (۴۰): آیه ۶۳] .... ص : ۳۹۳

کَذلِکَ یُؤْفَکُ الَّذِینَ کانُوا بِآیاتِ اللَّهِ یَجْحَدُونَ (۶۳)

همین نحو دروغ می بندند کسانی که هستند بآیات خداوند متعال انکار میکنند.

این آیه شریفه شامل تمام کفّار و معاندین و مخالفین و مبدعین و منکرین ضروریات دین و غیر مؤمنین میشود زیرا آیات الهی بسیار است انبیاء و رسل و خلفاء و اوصیاء آنها بلکه علماء اعلام آیات الهی هستند، کتب آسمانی و آیات قرآنی و دستورات الهی آیات او هستند، بلکه تمام موجودات ارضی و سمائی آیات قدرت و علم و حکمت او هستند تمام اینها با مشرکین در یک عرض هستند هر یک را که منکر شوند افک آیات او است.

کَذلِکَ مثل مشرکین هستند.

یُؤْفَکُ دروغ بستن بخدا است.

الَّذِینَ کانُوا بِآیاتِ اللَّهِ یَجْحَدُونَ انکار یکی از آنها سلب ایمان میکند و افک بخداوند متعال است.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۶۴] .... ص : ۳۹۴

اللَّهُ الَّذِی جَعَلَ لَکُمُ الْأَرْضَ قَراراً وَ السَّماءَ بِناءً وَ صَوَّرَکُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَکُمْ وَ رَزَقَکُمْ مِنَ الطَّیِّباتِ ذلِکُمُ اللَّهُ رَبُّکُمْ فَتَبارَکَ اللَّهُ رَبُّ الْعالَمِینَ (۶۴)

خداوند خدائیست که قرار داد زمین را از برای شما که روی او استقرار داشته باشید و آسمان را بنا کرد که زیر سایه آن باشید و صورت بندی کرد شما را و نیکو کرد صورتهای شما را و روزی داد شما را از طیّبات و اشیاء لذیذه، اینست خدایی که پروردگار شما است پس تبارک و تعالی است خداوند پروردگار عالمین.

اللَّهُ الَّذِی جَعَلَ لَکُمُ الْأَرْضَ قَراراً اگر این ربع کره زمین از آب بیرون نیامده بود نه انسان و نه حیوان و نه نبات و نه اشجار و حبوبی بود این نعمت بزرگ را خداوند بشما عنایت فرمود که روی او زندگانی شما تأمین شود.

وَ السَّماءَ بِناءً اگر این کرات جویّه مثل شمس و قمر و سایر کواکب نبود و اشراق بزمین نمیکرد جنبنده ای و رونده ای در زمین نمیتوانست زنده باشد یا روئیده شود.

وَ صَوَّرَکُمْ در رحم مادر در ظلمات ثلاث چنان صورت بندی کرد شما را.

فَأَحْسَنَ صُوَرَکُمْ از چشم و ابرو و بینی و دهان و دست و پا تمام زیبا و

مقبول و دل ربا قرار داد.

وَ رَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّباتِ از لحوم و فواكه و حبوبات و خضرويات.

ذلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ كه مربّى شما است و شما را ببهترين حالات تربيت فرمود.

فَتَبارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعالَمِينَ عالم عقول و ارواح و نفوس و عالم اجسام و غير اينها آنچه ما سوى اللَّه است كه العالمين شامل تمام مجرّدات و مادّيات ميشود.

[سوره غافر (۴۰): آيه ۶۵] .... ص : ۳۹۵

هُوَ الْحَيُّ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ فَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ (۶۵)

او حىّ است، نيست الهى مگر او پس بخوانيد او را در حالى كه خالص كرده باشيد از براى او دين را حمد مختصّ است للَّه كه پروردگار عالمين است.

هُوَ الْحَيُّ يكى از صفات ذاتيه الهى كه صفات كماليه ميگويند حى است مثل علم و قدرت و عين ذات او است و منتزع از ذات كه صرف الوجود است چنانچه مكرر بيان شده صفه زائده نيست.

لا إِلهَ إِلَّا هُوَ بيان شده مراتب توحيد.

فَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ خلوص در دين اينست كه معتقد بجميع عقائد حقه باشد و چيزى از آن را منكر نشود و چيزى بر او نيفزايد.

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ معناى حمد و فرق بين او و مدح و شكر و وجه اختصاص بذات اقدس او در سوره حمد و ساير سور بيان شده.

[سوره غافر (۴۰): آيه ۶۶] .... ص : ۳۹۵

قُلْ إِنِّي نُهِيتُ أَنْ أَعْبُدَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَمَّا جاءَنِيَ الْبَيِّناتُ مِنْ رَبِّي وَ أُمِرْتُ أَنْ أُسْلِمَ لِرَبِّ الْعالَمِينَ (۶۶)

بفرما باين مشركين محقّقا من نهى شده ام از اينكه عبادت كنم آنهايى كه شما ميخوانيد از غير خداى متعال چون آمد مرا بينات و ادلّه روشن از پروردگارم و مأمور شده ام اينكه تسليم شوم از براى پروردگار عالمين.

قُلْ إِنِّي نُهِيتُ أَنْ أَعْبُدَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ اين جمله

برای رفع طمع مشرکین است که توقع داشتند که حضرت موافقت کند در عبادت آلهه آنها از اصنام و ملائکه و غیر اینها.

لَمَّا جاءَنِی الْبَیِّناتُ ادلّه توحید بسیار است از ادلّه عقلیّه و حسّیه و شرعیّه بلکه از ضروریات و بدیهیّات است که احتیاج بدلیل ندارد.

مِنْ رَبِّی تماما بافاضه او است و عنایت او.

وَ أُمِرْتُ أَنْ أُسْلِمَ لِرَبِّ الْعالَمِینَ تسلیم بالاتر از مقام رضا است زیرا رضا اینست که چیزی را که من طالب هستم و دوست دارم برای من انجام دهد خشنود شوم و تسلیم اینست که چیزی طالب نیستم مگر آنچه او بخواهد در بلاء صبر در نعمت شکر خودیّتی از برای خود قائل نیستم «کالمیّت فی یدی الغسّال».

[سوره غافر (۴۰): آیه ۶۷] .... ص : ۳۹۶

هُوَ الَّذِی خَلَقَکُمْ مِنْ تُرابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَهٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَهٍ ثُمَّ یُخْرِجُکُمْ طِفْلاً ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّکُمْ ثُمَّ لِتَکُونُوا شُیُوخاً وَ مِنْکُمْ مَنْ یُتَوَفَّی مِنْ قَبْلُ وَ لِتَبْلُغُوا أَجَلاً مُسَمًّی وَ لَعَلَّکُمْ تَعْقِلُونَ (۶۷)

اوست خداوندی که خلق فرمود شما را از خاک پس از آن از نطفه پس از آن از علقه پس از آن بیرون آورد شما را طفل پس از آن تا رسیدید شما بقوّه و محکم شد اعضاء شما و بحدّ رشد و کمال رسیدید پس از آن تا بحدّ پیری و شیخوخیّت رسیدید و بعضی از شما پیش از پیری وفات کردید و تا اینکه مدت حیات شما و اجل شما که معیّن فرموده نائل شدید و هر آینه شاید و باید شما تعقّل کنید و درک نمائید مراتب خلقت انسان را.

خداوند در بسیاری از آیات تذکر داده که اوّل:

هُوَ الَّذِی خَلَقَکُمْ مِنْ تُرابٍ که آدم و حوّا را از خاک خلق فرمود و همین جمله کافیست بر بعث یوم البعث که از همین خاک های ریخته شده، و استخوانهای پوسیده قدرت دارد شما را زنده کند در قیامت بلکه میتوان گفت که تمام افراد بشر از خاک خلق شده اند زیرا نطفه از همین فواکه و حبوبات که از خاک بثمر رسیده تولید شده.

ثُمَّ مِنْ نُطْفَهٍ که نطفه مرد با نطفه زن مخلوط شده و در رحم قرار گرفته.

ثُمَّ مِنْ عَلَقَهٍ که بسته شده و مضغه شده و لحم و استخوان شده و صورت بندی شده و روح در او دمیده شده تا اینکه:

ثُمَّ یُخْرِجُکُمْ طِفْلًا بدنیا آمدید در منتها درجه ضعف و بتدریج رشد پیدا کردید تا حدّ شباب و جوانی تا چهل سال بدرجه اعلای قوّه و توانایی رسیدید که میفرماید:

ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّکُمْ پس از آن حدّ یقف است تا شصت سال پس از آن رو بنکس میرود که مقام شیخوخیت است.

ثُمَّ لِتَکُونُوا شُیُوخاً و از همان حال نطفه تا مرتبه شیخوخیت و بسا تلفات زیادی بسیار داشتند که:

مِنْکُمْ مَنْ یُتَوَفَّی مِنْ قَبْلُ تا مدت رسیدن اجل اگر حتمی باشد تأخیر پذیر نیست که میفرماید فَإِذا جاءَ أَجَلُهُمْ لا یَسْتَأْخِرُونَ ساعَهً وَ لا یَسْتَقْدِمُونَ- اعراف آیه ۳۲- و اگر معلّقی باشد تابع معلّق علیه است بسا مقدم میشود که باعث کوتاهی عمر است و بسا تأخیر می افتد که موجب طول عمر میشود.

وَ لِتَبْلُغُوا أَجَلًا مُسَمًّی که در علم الهی تعیین شده و در لوح ثبت شده و عدد نفسها بپایان رسیده و روزی تمام شده.

وَ لَعَلَّکُمْ تَعْقِلُونَ گفتیم لعلّ از خداوند تردید نیست بلکه بمعنی باید است که تعقل کنند و انکار بعث نکنند و تعجّب نکنند.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۶۸] .... ص : ۳۹۷

هُوَ الَّذِی یُحْیِی وَ یُمِیتُ فَإِذا قَضی أَمْراً فَإِنَّما یَقُولُ لَهُ کُنْ فَیَکُونُ (۶۸)

و اوست خداوندی که زنده میکند و میمیراند پس موقعی که امری را خواست جاری کند و قضاء الهی جاری شود پس جز این نیست که میگوید از برای آن امر باش پس میباشد.

وَ هُوَ الَّذِی یُحْیِی وَ یُمِیتُ از افعال مختصّه «بخدای متعال احیاء و اماته

است مثل خلق و رزق، عزّت و ذلّه، غنا و فقر، صحّت و مرض که ده فعل است و احیاء و اماته در جمیع مخلوقات جاریست حیات جمادی، نباتی، حیوانی، انسانی ملکی، جنّی، سماوی، ارضی.

فَإِذا قَضی أَمْراً که حکمه اقتضاء کند و مصلحت در ایجاد آن شی ء باشد.

أَنْ یَقُولَ لَهُ کُنْ احتیاج بکلمه کن ندارد مفاد کلمه کن ایجاد است به مجرّد ایجاد موجود میشود.

فَیَکُونُ مقدمات دیگری ندارد.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۶۹] .... ص : ۳۹۸

أَ لَمْ تَرَ إِلَی الَّذِینَ یُجادِلُونَ فِی آیاتِ اللَّهِ أَنَّی یُصْرَفُونَ (۶۹)

آیا نظر نمیکنی بسوی کسانی که مجادله میکنند در آیات الهی چگونه از طریق برمیگردند و رو به ضلالت میروند.

أَ لَمْ تَرَ البتّه مشاهده میکنی و می بینی و نظر میکنی.

إِلَی الَّذِینَ مشرکین که انکار رسالت تمام پیغمبران را میکنند.

یُجادِلُونَ فِی آیاتِ اللَّهِ معجزات انبیاء را سحر می پندارند حق را باطل میگویند باطل را حق میدانند احکام الهی را منکر می شمارند رفتار زشت خود را عبادت قرار میدهند بالجمله مجادله در رد حق و اثبات باطل است.

أَنَّی یُصْرَفُونَ از حق رو برمیگردانند و در طریق باطل بسرعت هر چه تمامتر میروند.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۷۰] .... ص : ۳۹۸

الَّذِینَ کَذَّبُوا بِالْکِتابِ وَ بِما أَرْسَلْنا بِهِ رُسُلَنا فَسَوْفَ یَعْلَمُونَ (۷۰)

این هایی که مجادله میکنند کسانی هستند که تکذیب کردند کتاب را و بآنچه ما ارسال کردیم به او رسولان خود را پس زود باشد که معلوم شود بر آنها.

الَّذِینَ کَذَّبُوا بِالْکِتابِ جنس کتاب را، نه توریه و نه زبور و نه انجیل و نه قرآن تمام را دروغ و افتراء و باطل و مزخرف میشمارند که امروز این نوع بشر بسیار هستند.

وَ بِما أَرْسَلْنا بِهِ رُسُلَنا تمام دستورات انبیاء را منکر میشوند و تکذیب میکنند

فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ که در قیامه حق روشن میشود و باطل از بین میرود.

[سوره غافر (۴۰): آیات ۷۱ تا ۷۲] .... ص : ۳۹۹

إِذِ الْأَغْلالُ فِی أَعْناقِهِمْ وَ السَّلاسِلُ یُسْحَبُونَ (۷۱) فِی الْحَمِیمِ ثُمَّ فِی النَّارِ یُسْجَرُونَ (۷۲)

موقعی بر آنها معلوم میشود که غلها و زنجیرها را در گردن آنها بیندازند و آنها را بکشند و بیندازند در حمیم آب جوشیده در شدّت جوشش بس از آن در آتش بیندازند.

إِذِ الْأَغْلالُ غلهای آتشی در گردن آنها بیندازند.

وَ السَّلاسِلُ زنجیرهای آتشی در اعناق آنها و آنها را بکشند بسوی حمیم آبی که در شده حرارت باشد لذا حمام را محل آب گرم میگویند.

ثُمَّ فِی النَّارِ یُسْجَرُونَ انقاذ و انداختن و پرتاب نمودن است در همچه موقعی میدانند که آنچه انبیاء فرمودند و آنچه کتاب و دستورات بر آنها نازل شد حق است و آنچه آنها داشتند ضلالت.

[سوره غافر (۴۰): آیات ۷۳ تا ۷۴] .... ص : ۳۹۹

ثُمَّ قِیلَ لَهُمْ أَیْنَ ما کُنْتُمْ تُشْرِکُونَ (۷۳) مِنْ دُونِ اللَّهِ قالُوا ضَلُّوا عَنَّا بَلْ لَمْ نَکُنْ نَدْعُوا مِنْ قَبْلُ شَیْئاً کَذلِکَ یُضِلُّ اللَّهُ الْکافِرِینَ (۷۴)

پس گفته میشود برای آنها که کجایند آنچه بودید شما شرک می آورید از غیر خدای متعال گویند گم شده اند از نظر ما آنها را نمی یابیم بلکه نبودیم ما بخوانیم از پیش شیئی را همین نحو گمراه میفرماید خداوند کفّار را.

ثُمَّ قِیلَ لَهُمْ ظاهرا قائل ملائکه عذاب هستند پس از آنکه آنها را در آتش می اندازند بر وجه توبیخ و سرزنش.

أَیْنَ ما کُنْتُمْ تُشْرِکُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ از اصنام بتهایی که میپرستیدید از غیر خدا و در حدیث مروی از کافی کلینی و تفسیر علی بن ابراهیم مسندا از حضرت باقر (ع) که فرمود از امامی که شما بودید پیشوای خود قرار دادید غیر از امامی که خداوند نصب فرموده بود و ظاهرا مراد تأویل است یا تشبیه.

قالُوا ضَلُّوا عَنَّا نمی بینیم آنها را و پیدا نمی کنیم از نظر ما مفقود هستند بَلْ لَمْ نَکُنْ نَدْعُوا مِنْ قَبْلُ شَیْئاً انکار میکنند که ما آنها را نمیپرستیدیم زیرا

کلمه «بل» اضراب از ما قبل است کأنّه میگویند ما آلهه ای غیر از خدا نمی بینیم بل ما آلهه غیر از خدا را نمی پرستیم و این از روی ترس است که مرتکب قبیح مثل سارق و قاتل در محکمه مؤاخذه انکار میکنند.

كَذلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ الْكافِرِينَ همین نحو است حال سایر کفّار و معاندین و ناصبین و کسانی که اهل آتش هستند که ملحق بکافرین هستند و مکرّر معنی اضلال الهی را تذکّر داده ایم که آنها را بخود وامیگذارد.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۷۵] .... ص : ۴۰۰

ذلِكُمْ بِما كُنْتُمْ تَفْرَحُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَ بِما كُنْتُمْ تَمْرَحُونَ (۷۵)

این نحو عذاب بواسطه دو صفت خبیثه که در شما بود یکی آنکه بواسطه اینکه بودید فرحناک و خوش گذران در دنیا بغیر حق دیگر آنکه بودید فیس و افاده و تکبّر میکردید.

ذلِكُمْ اشاره بآیه قبل است که در اغلال و سلاسل در حمیم و در آتش می اندازند.

بِما كُنْتُمْ تَفْرَحُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ فرح و خوش حالی دو قسم است یکی بحق و بجا و بموقع است مثل فرحناک شدن بتشرّف باسلام و ایمان و توفیق بعبادات و الطاف الهی و نعم پروردگار و ارسال رسل و انزال کتب و جعل احکام و نصب ائمّه طاهرین برای پیشوایی و وجود علماء اعلام برای هدایت و امثال اینها این بسیار خوب است و خود عبادت بزرگیست و کاشف از حقیقه ایمان است و یکی بغیر حق است: شرک و کفر و ضلالت و بمعاصی و فسق و فجور و بمصایبی که بانبیاء و ائمّه اطهار و علماء اعلام وارد شد مثل اینکه روز عاشورا را عید بگیرند که «

هذا یوم تبرّکت به بنو امیه و ابن آکله الاکباد)

این کاشف از شدّه عناد و کفر و ضلالت است.

وَ بِما كُنْتُمْ تَمْرَحُونَ از برای مرح معانی کرده اند یکی بمعنی فیس و افاده و تکبّر و تجبّر چنانچه میفرماید وَ لا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَ لا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحاً إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتالٍ فَخُورٍ- لقمان آیه ۱۷ و نیز میفرماید

وَ لا- تَمْشِ فِی الْأَرْضِ مَرَحاً إِنَّکَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَ لَنْ تَبْلُغَ الْجِبالَ طُولًا- اسراء آیه ۳۹- و ظاهرا همین معنی مراد باشد و معانی دیگر هم کردند قریب المعنی است با این معنی و شاهد بر همین معنی آیه بعد است که میفرماید:

[سوره غافر (۴۰): آیه ۷۶] .... ص : ۴۰۱

اُدْخُلُوا أَبْوابَ جَهَنَّمَ خالِدِینَ فِیها فَبِئْسَ مَثْوَی الْمُتَکَبِّرِینَ (۷۶)

داخل شوید درهای جهنّم را همیشه در آن هستید پس بد جائیست جایگاه تکبر کنندگان.

اُدْخُلُوا أَبْوابَ جَهَنَّمَ هفت در دارد و از هر دری طائفه ای حزبی وارد میشوند چنانچه میفرماید لَها سَبْعَهُ أَبْوابٍ لِکُلِّ بابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَقْسُومٌ حجر آیه ۴۴- خالِدِینَ فِیها مسئله خلود چه در بهشت برای مؤمنین و چه در جهنّم برای کفّار و مشرکین و ضالّین و ناصبین و مرتدین و مخالفین و معاندین و شاکین و منکرین و بالجمله غیر مؤمنین از ضروریات دین و نصوص قرآنیست.

فَبِئْسَ مَثْوَی الْمُتَکَبِّرِینَ این جمله دلالت میکند که مرح بمعنی تکبّر است و ممرحین متکبرین هستند.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۷۷] .... ص : ۴۰۱

فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَإِمَّا نُرِیَنَّکَ بَعْضَ الَّذِی نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّیَنَّکَ فَإِلَیْنا یُرْجَعُونَ (۷۷)

پس صبر کن بر اذیتهای قوم محقّقا وعده الهی حق است پس یا نشان میدهیم و بتو مینمائیم بعض از عقوبت هایی که بآنها وعده دادیم یا تو را میگیریم و وفات میکنی پس بسوی ما رجوع میکنند.

فَاصْبِرْ صبر بر اذیتهای قوم که شرحش در آیه ۵۷ گذشت.

إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وعده الهی بر مشرکین و کفّار و من یحذوا حذوهم عذاب دنیا و آخرت است چنانچه میفرماید وَ لَنُذِیقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذابِ ال.....ÙΘ... دُونَ الْعَذابِ الْأَکْبَرِ- سجده آیه ۲۱ و میفرماید سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَیْنِ ثُمَّ یُرَدُّونَ إِلی عَذابٍ عَظِیمٍ- توبه آیه ۱۰۲ که مرتین دنیا و برزخ است و عذاب عظیم قیامت.

فَإِمَّا نُرِیَنَّکَ بَعْضَ الَّذِی نَعِدُهُمْ یعنی یک قسمت از عذابهایی که بآنها

وعده داده شده مثل قتل و اسیری و ذلّه و خفّت و امثال اینها که در دنیا به آنها متوجّه شده بشما ارائه میدهیم.

أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ و یک قسمت پس از آنست که از میان آنها بیرون روی و وفات فرمودی باز مشاهده میکنی عذاب آنها را در روز قیامت.

فَإِلَيْنا يُرْجَعُونَ.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۷۸] .... ص : ۴۰۲

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنا عَلَيْكَ وَ مِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ وَ ما كانَ لِرَسُولٍ أَنْ يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلاَّ بِإِذْنِ اللَّهِ فَإِذا جاءَ أَمْرُ اللَّهِ قُضِيَ بِالْحَقِّ وَ خَسِرَ هُنالِكَ الْمُبْطِلُونَ (۷۸)

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ که گفتند صد و بیست و چهار هزار انبیاء بودند لکن بسیاری از آنها مقام رسالت نداشتند و آنهایی که مقام رسالت و تبلیغ داشتند بر قومی که بزبان ما پیغمبر می گوییم آنها هم بسیار بودند.

مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنا عَلَيْكَ مثل آدم، ادریس، نوح، ابراهیم، اسمعیل اسحق، یعقوب، یوسف، ذا الکفل، داود و سلیمان، یونس، و الیاس و شعیب، موسی، هارون، عیسی، محمّد (ص) که شرح حال آنها و قوم آنها در قرآن بیان شده.

وَ مِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ یا برای اینکه آن مقدار که بیان فرموده کافی بوده یا برای اینکه حکمت و مصلحت در بیان آنها نبوده یا جهات دیگری داشته که از فهم ما بیرون است.

وَ ما كانَ لِرَسُولٍ أَنْ يَأْتِيَ بِآيَةٍ آیه معجزه است که دلیل بر رسالت او باشد و حجّه کافیه بر قوم.

إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ مکرّر گفته ایم که معجزه فعل الهی است و از قدرت بشر خارج است و لذا معجزه نام شده عجز آورنده است که بشر عاجز از آن است حتّی خود انبیاء و از این جهت نشانیست بین خدا و خلق مثل مهر و امضاء که دلیل بر صدق رسالت او است فقط آنچه در قدرت بشر است القاء عصا است لکن حیّه و جان شدن عصا فعل الهی است و امثال اینها غرض در تحت اختیار رسول

نیست.

فَإِذا جاءَ أَمْرُ اللَّهِ روز قیامت که تمام زنده میشوند که نفخ صور به امر الهی میشود تمام از قبور قیام میکنند که میفرماید ثُمَّ نُفِخَ فِیهِ أُخْری فَإِذا هُمْ قِیامٌ یَنْظُرُونَ- زمر آیه ۶۸- وَ نُفِخَ فِی الصُّورِ فَإِذا هُمْ مِنَ الْأَجْداثِ إِلی رَبِّهِمْ یَنْسِلُونَ- یس آیه ۵۱- و نیز میفرماید وَ نُفِخَ فِی الصُّورِ فَجَمَعْناهُمْ جَمْعاً کهف آیه ۹۹- قُضِیَ بِالْحَقِّ بین المؤمن و الکافر و المظلوم و الظّالم و المطیع و العاصی و الحق و الباطل.

وَ خَسِرَ هُنالِکَ الْمُبْطِلُونَ خسران زیان است که اعمال آنها هباء منثورا میشود و بده کار هم هستند در جهنّم معذّب.

[سوره غافر (۴۰): آیات ۷۹ تا ۸۰] .... ص: ۴۰۳

اللَّهُ الَّذِی جَعَلَ لَکُمُ الْأَنْعامَ لِتَرْکَبُوا مِنْها وَ مِنْها تَأْکُلُونَ (۷۹) وَ لَکُمْ فِیها مَنافِعُ وَ لِتَبْلُغُوا عَلَیْها حاجَةً فِی صُدُورِکُمْ وَ عَلَیْها وَ عَلَی الْفُلْکِ تُحْمَلُونَ (۸۰)

خداوند خدائیست که قرار داد برای شما چهارپایانی را اینکه بعضی آنها برای سواری شما است مثل اسب و مادیان و قاطر و الاغ و شتر و بعضی آنها را مأکل خود قرار میدهید مثل گوسفند، بز، و گاو و شتر و از برای شما در این انعام منافعیست از شیر و پوست و لحم و استخوان و جلد و پشم و روده و غیر اینها و برای اینکه شما را بحوائج شخصیّه که دارید در قلوب خود میرساند در اثر سواری و بر آنها و بر کشتی حمل بارها میکنید.

در آیات الهی نعم خود را بر بندگان بیان میفرماید چنانچه در بسیاری از آیات بیان فرموده که من جمله خلقت انعام است و الّا مآکل انسان و مراکب او و البسه او از طیور و مزارع و اشجار و ماهیان دریا بسیار است و اشاره فرموده در آیات دیگر و منافع انعام بسیار است که از جمله آنها سواریست و امروز مراکب دیگر هم داریم مثل اتومبیل ها و ریل و طیّاره و غیر اینها لذا میفرماید:

اللَّهُ الَّذِی جَعَلَ لَکُمُ الْأَنْعامَ لِتَرْکَبُوا مِنْها و از جمله آنها برای اکل است وَ مِنْها تَأْکُلُونَ.

و منافع دیگر آنها از پشم آنها لباس و فرش تشکیل میدهید و از جلود آنها کفش و لبس و غیر اینها از لحوم آنها اکل و از تمام اجزاء آنها حتّی از فضول آنها استفاده میکنید که میفرماید وَ لَکُمْ فِیها مَنافِعُ.

و من جمله برای حمل اثقال وَ لِتَبْلُغُوا عَلَیْها حاجَةً فِی صُدُورِکُمْ وَ عَلَیْها وَ عَلَی الْفُلْکِ تُحْمَلُونَ.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۸۱] .... ص : ۴۰۴

وَ یُرِیکُمْ آیاتِهِ فَأَیَّ آیاتِ اللَّهِ تُنْکِرُونَ (۸۱)

و بشما مینماید آیات خود را پس به کدام آیات اللَّه انکار میکنید.

آیا آیات سماویّه از کرات جویّه و باران و هوای لطیف یا ارضیّه از حبوب و اشجار و فواکه و خضرویات و مساکن و معادن و غیر اینها و قدرت نماییهایی که در وجود خودتان قرار داده و نعمتهایی که افاضه فرموده تمام را به شما نشان داده.

یُرِیکُمْ آیاتِهِ

که احدی جز ذات مقدّس او قدرت بر کوچکترین آنها ندارد و نمیتوانید انکار کنید.

یَّ آیاتِ اللَّهِ تُنْکِرُونَ

آیا اصنام و آلهه شما قدرت دارند یا خود توانایی دارید یا دیگران.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۸۲] .... ص : ۴۰۴

أَ فَلَمْ یَسِیرُوا فِی الْأَرْضِ فَیَنْظُرُوا کَیْفَ کانَ عاقِبَةُ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ کانُوا أَکْثَرَ مِنْهُمْ وَ أَشَدَّ قُوَّةً وَ آثاراً فِی الْأَرْضِ فَما أَغْنی عَنْهُمْ ما کانُوا یَکْسِبُونَ (۸۲)

آیا پس سیر نمیکنند در اطراف زمین پس نظر کنند چه گونه بوده عاقبه کسانی که پیش از آنها بودند با اینکه هم عدّه و عده آنها بیشتر بود و هم قوّت و قدرت و آثار آنها زیادتر بود پس بی نیاز نکرد آنها را آنچه بودند کسب میکردند.

أَ فَلَمْ یَسِیرُوا فِی الْأَرْضِ سیر تاریخی و پرسش از احوال امم سابقه.

فَیَنْظُرُوا به نظر علمی.

کَیْفَ کانَ عاقِبَةُ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ از اقاصره و اکاسره و فراعنه مثل نمرود شداد، فرعون و غیر اینها که چه عمرهای طولانی داشتند و چه اموال و زخارف

زیاد و چه عمارات محکمه و چه قدرتها و ریاستها موقعی که عذاب الهی رسید و بلاء ناگهانی با اینکه:

کانُوا أَکْثَرَ مِنْهُمْ وَ أَشَدَّ قُوَّهً وَ آثاراً فِی الْأَرْضِ قدرت بر دفع بلاء نداشتند و بکلّی هلاک و نابود شدند.

فَما أَغْنی عَنْهُمْ ما کانُوا یَکْسِبُونَ در مقابل قدرت و اراده خدا کیست بتواند عرض اندام کند لا راد لقضائه و لا معقب لحکمه بترسید و بخود ننازید و از خواب غفلت بیدار شوید و بخود بیائید.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۸۳] .... ص : ۴۰۵

فَلَمَّا جاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَیِّناتِ فَرِحُوا بِما عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ وَ حاقَ بِهِمْ ما کانُوا بِهِ یَسْتَهْزِؤُنَ (۸۳)

پس چون که آمد آنها را رسولان آنها آنها بآنچه علم داشتند فرحناک بودند ولی گرفت آنها را آنچه را که بودند باو استهزاء میکردند.

فَلَمَّا جاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ نوح، ابراهیم، لوط، شعیب، موسی، عیسی، و سایر پیغمبران.

بِالْبَیِّناتِ با معجزات باهره و ادلّه واضحه و بیانات شافیه اعتناء بآنها نکردند و آنها را ضعیف و ناچیز شمردند و استهزاء بآنها میکردند که این تحریفات شما همه دروغ است و احدی قدرت ندارد بما کوچکترین بلائی برساند با این قدرت و عزّت و شوکت و قوّه و ریاست که ما داریم.

فَرِحُوا بِما عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ خوشحال و فرحناک بودند بآنچه که نزد آنها بود از علم لکن موقعی که بأس الهی رسید سرتاسر آنها را گرفت.

وَ حاقَ بِهِمْ احاطه کرد بآنها.

ما کانُوا بِهِ یَسْتَهْزِؤُنَ که میگفتند بانبیاء خود فَأْتِنا بِما تَعِدُنا إِنْ کُنْتَ مِنَ الصَّادِقِینَ بنوح و هود در سوره اعراف و حجر و احقاف از روی استهزاء لکن چون آمد بیچاره شدند و اظهار ایمان کردند لکن نتیجه بخش نبود.

[سوره غافر (۴۰): آیه ۸۴] .... ص : ۴۰۵

فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنا قالُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَحْدَهُ وَ کَفَرْنا بِما کُنَّا بِهِ مُشْرِکِینَ (۸۴)

پس چون دیدند بأس و عذاب ما را گفتند ایمان آوردیم باللّه وحده بتنهایی و کافر شدیم

بآنچه بوديم باو شرک ميآورديم.

فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنا قوم نوح در موقع طوفان، عاد در موقع وزيدن باد ثمود چون آثار عذاب را ديدند، فرعونيان در حال غرق، قوم لوط در باريدن سنگ، قوم شعيب در موقع صاعقه و صيحه و امثال اينها.

قالُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَحْدَهُ وَ كَفَرْنا بِما كُنَّا بِهِ مُشْرِكِينَ لكن ايمان از روى كره و الجاء و اضطرار ايمان نيست و الّا تمام كفّار و مشركين و ضالّين و فساق و فجّار و ظالمين فردای قيامت كه مشاهده عذاب ميكنند اظهار ايمان و انابه و توبه از معاصى و تمنّای رجوع بدنيا ميكنند اگر مورد قبول باشد احدى وارد جهنّم نميشود با اينكه بر فرض رجوع بدنيا و رفع بلاء باز همين آش و همين كاسه است چنانچه ميفرمايد وَ لَوْ رُدُّوا لَعادُوا لِما نُهُوا عَنْهُ وَ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ انعام آيه ۲۸ و شاهد بر اين دعوى در همين دنيا مشاهده ميشود كه بسيارى در موردى كه مبتلاء به بلائى مثل مرض سختى يا گرفتار ظالمى يا شدتى و المى ميشوند و دست آنها از همه جا كوتاه ميشود و توجّه بخدا و الحاح و دعاء ميكنند و پس از آنكه بلاء از آنها برطرف شد باز بهمان حالى كه بودند ادامه ميدهند چنانچه ميفرمايد وَ إِذا مَسَّ الْإِنْسانَ الضُّرُّ دَعانا لِجَنْبِهِ أَوْ قاعِداً أَوْ قائِماً فَلَمَّا كَشَفْنا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَأَنْ لَمْ يَدْعُنا إِلى ضُرٍّ مَسَّهُ كَذلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ يونس آيه ۱۲- بالجمله ايمان بايد از روى ميل و رغبت و اختيار باشد چنانچه در حال احتضار و معاينه فايده ندارد و قبلا تذكّر داده شد آيه شريفه كه ميفرمايد وَ لَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئاتِ حَتَّى إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ وَ لَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَ هُمْ كُفَّارٌ أُولئِكَ أَعْتَدْنا لَهُمْ عَذاباً أَلِيماً- نساء آيه ۲۲ و بسيار تعجّب است از كسى كه معاينه كرد و اقرار نمود و راه نجات پيدا كرد گفت

«النّار و لا العار».

[سوره غافر (۴۰): آيه ۸۵] .... ص : ۴۰۶

فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنا سُنَّتَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ فِي عِبادِهِ وَ خَسِرَ هُنالِكَ الْكافِرُونَ (۸۵)

پس نبود كه نفع ببخشد ايمان آنها موقعى كه معاينه كنند بأس و عذاب

ما را این سنه الهیست که در امم سابقه بوده در بندگان او و خاسر و خسران دارند در یک همچه موقعی کافرین از ابن بابویه مسندا از حضرت رضا (ع) روایت کرده که از آن حضرت سؤال کردند

«لأی علّه اغرق اللّه فرعون و قد آمن به و اقرّ بتوحیده قال لانّه آمن عند رؤیه البأس و الایمان عند رؤیه البأس غیر مقبول»

پس حضرت استشهاد باین آیه شریفه فرمود. و از کلینی مسندا روایت کرده که در زمان متوکّل یک جوان نصرانی را آوردند که زنا کرده بود با زن مسلمه که بر او اقامه حدّ کنند اسلام آورد فقهاء عامّه بعضی گفتند

«الاسلام یجبّ ما قبله»

بعضی گفتند سه تازیانه باو بزنند و بعضی دیگر چیزهای دیگر گفتند متوکّل نوشت بر حضرت هادی ابو الحسن الثالث حضرت نوشتند بر متوکل باید «

یضرب حتّی یموت فقهاء

اعتراض کردند باین حکم که این نه کتابی بر او نازل شده و نه سنّتی در دست دارد متوکل اعتراض آنها را بر حضرت هادی نوشت حضرت در جواب او به این آیه استشهاد فرمود.

فَلَمْ یَکُ یَنْفَعُهُمْ إِیمانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنا چون از روی الجاء بوده نه از روی میل و رغبت و اختیار.

سُنَّتَ اللَّهِ الَّتِی قَدْ خَلَتْ فِی عِبادِهِ امم ماضیه و میفرماید فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِیلًا وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِیلًا- فاطر آیه ۴۱ و ۴۲- وَ خَسِرَ هُنالِکَ الْکافِرُونَ.

تمّ بحمد اللّه سوره المؤمن و یتلوها ان شاء اللّه تعالی سوره حم سجده المسمّاه بفصّلت و الحمد للّه ربّ العالمین و صلّی اللّه علی محمّد و آله و اللّعن علی أعدائهم و انا العبد عبد الحسین الطّیّب.

سوره حم فصلت] .... ص : ۴۰۸

اشاره

و تعبیر به فصّلت می کنند مکی- ۵۴ آیه بسم اللَّه و الحمد للَّه و الصّلاه و السّلام علی رسول اللَّه و علی اله ال اللَّه و اللّعن علی أعدائهم اعداء اللَّه

[سوره فصلت (۴۱): آیات ۱ تا ۳] .... ص : ۴۰۸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

حم (۱) تَنْزِیلٌ مِنَ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ (۲) کِتابٌ فُصِّلَتْ آیاتُهُ قُرْآناً عَرَبِیًّا لِقَوْمٍ یَعْلَمُونَ (۳)

اما فضل سوره: اخبار چندی داریم از ابن بابویه مسندا از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده فرمود:

من قرء حم سجده کانت له نورا یوم القیمه مد بصره و سرورا و عاش فی الدنیا محمودا مغبوطا

و نیز روایتی از آن حضرت نقل شده فرمود:

من کتبها فی اناء و محاها بماء المطر و سحق بهذا الماء کحلا و یکحل به من فی عینه بیاض أو رمد زال عنه ذلک الوجع و لم یرمد بها ابدا و ان تعذر الکحل فلیغسل عینیه بذلک الماء یزول عنه الرمد باذن اللَّه تعالی

و قریب بهمین مفاد از خواص القرآن از حضرت رسالت نقل کرده.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ- حم از حروف مقطعه است که مکرر بیان شده که اینها رموزیست بین خدا و رسول و قبلا در سوره مبارکه مؤمن اخباری در فضیلت حوامیم ذکر شده.

تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ مراتب نزول قرآن را مکررا بیان کرده ایم و این جمله خبر مبتداء محذوف است یعنی هذا القرآن تنزیل من الرحمن الرحیم.

كِتابٌ فُصِّلَتْ آياتُهُ از برای تفصیل دو اطلاق است یکی مقابل اجمال که بمعنی مبیّن است مقابل مجمل یکی بمعنی فصل مقابل وصل و بهر دو اطلاق صحیح است اما مقابل اجمال میفرماید: قَدْ بَيَّنَّا الْآياتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ بقره آیه ۱۱۲ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْآياتِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ آل عمران آیه ۱۱۴ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْآياتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ حدید آیه ۱۶ بلکه یکی از صفات قرآن مبین چنانچه میفرماید: قَدْ جاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَ كِتابٌ مُبِينٌ مائده آیه ۱۷ و غیر اینها از آیات اما مقابل وصل قَدْ فَصَّلْنَا الْآياتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ قَدْ فَصَّلْنَا الْآياتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ قَدْ فَصَّلْنَا الْآياتِ لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ انعام آیه ۹۷ و ۹۸ و ۱۲۶ تفصیل بین حق و باطل بین مؤمن و کافر بین جنّه و نار بین مطیع و عاصی بین واجب و حرام بین نعمت و بلاء بین خیر و شر و غیر اینها.

قُرْآناً عَرَبِيًّا بلسان عرب فصیح در اعلا درجه فصاحت و بلاغت بقدری که از عهده بشر خارج است و اعظم معجزات است.

لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ اشرف صفات انسانی علم است و منشأ جمیع صفات حمیده و عقائد حقه و اعمال صالحه علم است

العلم نور یقذفه اللّه فی قلب من یشاء

چنانچه منشأ جمیع صفات خبیثه و عقائد فاسده و اعمال سیّئه جهل است جهل ظلمت و تاریکیست لذا میفرماید: قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَ الَّذِينَ لا يَعْلَمُونَ إِنَّما يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبابِ زمر آیه ۱۲ و میفرماید قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمى وَ الْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُماتُ وَ النُّورُ رعد آیه ۱۷.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۴] .... ص : ۴۰۹

بَشِيراً وَ نَذِيراً فَأَعْرَضَ أَكْثَرُهُمْ فَهُمْ لا يَسْمَعُونَ (۴)

این قرآن بشارت دهنده و انذار

کننده است پس اعراض کردند اکثر آنها از این قرآن پس آنها نمی شنوند.

بَشِیراً وَ نَذِیراً بشارت بایمان و تقوی و اعمال صالحه که موجب سعادت دنیا و فوز ببهشت و نجات از مهالک نشئتین و انذار از کفر و شرک و ضلالت و ظلم و اعمال سیّئه و صفات خبیثه که مورث عذاب و بلیات دنیوی و عقوبات اخروی و محرومیت از بهشت و دخول در جهنم که سرتاسر قرآن مشحون است از این بشارتها و انذارها.

فَأَعْرَضَ أَکْثَرُهُمْ فَهُمْ لا یَسْمَعُونَ از برای سمع دو معنی است یکی آنکه گوشش باز باشد کر نباشد صدا را بشنود دیگر آنکه آنچه به او بگویند اجابت کند و بزبان ما حرف شنو باشد و در قرآن هم به هر دو معنی استعمال شده إِنَّهُ هُوَ السَّمِیعُ الْبَصِیرُ اسراء آیه ۱ إِنَّکَ سَمِیعُ الدُّعاءِ آل عمران ۳۳ و در این جا بهر دو معنی میتوان تفسیر کرد بمعنی اول یعنی گوش قلب آنها کر است چنانچه میفرماید صُمٌّ بُکْمٌ عُمْیٌ فَهُمْ لا یَرْجِعُونَ بقره آیه ۱۷ و بمعنی دوم یعنی اجابت نمی کنند و اعراض اکثر کفار را شامل میشود که معرض از قرآن هستند.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۵] .... ص : ۴۱۰

وَ قالُوا قُلُوبُنا فِی أَکِنَّةٍ مِمَّا تَدْعُونا إِلَیْهِ وَ فِی آذانِنا وَقْرٌ وَ مِنْ بَیْنِنا وَ بَیْنِکَ حِجابٌ فَاعْمَلْ إِنَّنا عامِلُونَ (۵)

و گفتند قلبهای ما در اکنه است یعنی روی قلب ما پوشیده شده و حرفهای شما در قلب ما داخل نمیشود و در گوشهای ما پنبه گذارده شده کلمات شما را نمی شنویم و میانه ما و شما حجاب است نه ما شما را میبینیم و نه شما ما را میبینید پس شما هر چه میتوانی بکن ما هم هر چه میتوانیم میکنیم.

گفتیم مثل قلب مثل خانه دربسته است نمیتوان داخل شد و نه خارج شد اینها میگویند:

وَ قالُوا قُلُوبُنا فِی أَکِنَّةٍ در بسته است مثل تخم مرغی که میان پوست باشد چنانچه میفرماید در اوصاف حوران بهشت کَأَنَّهُنَّ بَیْضٌ مَکْنُونٌ و در وصف قرآن فِی کِتابٍ مَکْنُونٍ و در وصف کفار تُکِنُّ صُدُورُهُمْ

مِمَّا تَدْعُونا إِلَيْهِ از دعوت بتوحید و نفی شرک و ایمان برسالت تو و آنچه ما را بآن دعوت میکنی ابدا در قلب ما اثر نمیکند و داخل در قلب ما نمی شود.

وَ فِی آذانِنا وَقْرٌ فرمایشات شما در گوش ما وارد نمیشود.

وَ مِنْ بَیْنِنا وَ بَیْنِکَ حِجابٌ بین ما و شما حجاب است آنهم مثل سد سکندر که نه ما مطالب شما را درک میکنیم و نه شما بمطالب ما توجه می فرمایی رفتار ما رفتار دیگریست و رفتار شما رفتار دیگر هیچ مناسبتی با یکدیگر ندارد.

فَاعْمَلْ تو برفتار خود عمل کن.

إِنَّنا عامِلُونَ ما هم بروش خود عمل میکنیم.

(توضیح کلام) اینکه انسان مرکب از دو جزء است جسمانی حیوانی و روحانی ملکوتی مجرد، اما جسمانی این بدن عنصریست که دارای قوای ظاهریه و باطنیه از قوه باصره و سامعه و ذائقه و لامسه و شامه و قوه شهویه و غضبیه و وهمیه و مدرکه و مخیله است و کار او درک جزئیات است و این قوی درک جزئیات میکند و در تمام حیوانات هست بتفاوت مراتب و این را جنبه حیوانیّه میگویند و تمام این صنایع مستحدثه و امور معاشیه و هواهای نفسانیه از این قوی برداشته میشود و تمام کفار و طبیعیین منحصر میدانند انسان را بهمین قوی و مجردی قائل نیستند و اعتقاد ندارند. و اما روحانی مجرد ملکوتی آن روح انسانیست که تعبیر بقلب میکنند زیرا توجه او بقلب است و او هم دارای قوه باصره و سامعه و ذائقه و شامه است و مدرک کلیات است مثل ملائکه و انوار قدسیه و انبیاء برای تکمیل آن آمده اند که حقایق را تعلیم کنند و بسا چشم آن روح انسانی کور میشود حقایق و کلیات را درک نمیکند و نمی بیند کر می شود نمیشنود لال شود اقرار نمیکند ذائقه روح لذت و طعم حقایق را درک نمیکند با روحانیین تماس پیدا نمیکند تمایلات روح را که قوه شهوت روح است ندارد از منافرات روحی تنفر پیدا نمیکند که قوه غضبیه روح است بالجمله با عالم مجردات تماس ندارد فقط در چاه طبیعت افتاده و جز او را طلب نمیکند و این بحث توضیحات بیشتری لازم دارد لکن این سخن بگذار بر وقت

دگر). و وسیله درک قوای حیوانیه امور جزئیه خارجیه دنیویه است باید جسمی باشد تا چشم بدن ببیند صدایی باشد تا گوش بدن بشنود مطعومی باشد تا ذائقه درک کند عطری باشد تا شامه استشمام کند جسمی باشد تا با او تماس گیرد اما امور معنویه کلیه شأن این قوا نیست درک کند طعم عبادت و معرفت و ایمان و درجات عالیه و سایر امور دینیه و اخرویه شان آن روح مجرد است وقتی که چشمش کور باشد گوشش کر باشد شامه اش خراب باشد ذائقه اش فاسد باشد درک نمیکند.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۶] .... ص : ۴۱۲

قُلْ إِنَّما أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحى إِلَيَّ أَنَّما إِلهُكُمْ إِلهٌ واحِدٌ فَاسْتَقِيمُوا إِلَيْهِ وَ اسْتَغْفِرُوهُ وَ وَيْلٌ لِلْمُشْرِكِينَ (۶)

بفرما باین مشرکین و کفار جز این نیست که من هم یک بشری هستم مثل شما وحی میشود بسوی من که جز این نیست که اله شما یکیست پس استقامه کنید بسوی او و طلب آمرزش کنید او را و ویل از برای مشرکین است.

قُلْ إِنَّما أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ لکن فرق بین بشر با بشر اگر بگویی بین آسمان و زمین است کم گفته ای یک بشر از سگ پستتر میشود و یک بشر از ملائکه بالاتر میرود

آدمی زاده طرفه معجونیست کز فرشته سرشته وز حیوان

گر کند میل این شود پس از این ور کند میل آن شود به از آن

فان غلب شهوته علی عقله فهو اخس من البهائم و ان غلب عقله علی شهوته فهو اشرف من الملائکه

امتیاز من با شما اینست که:

يُوحى إِلَيَّ مورد وحی الهی شدم و اولین دستوری که دارم أَنَّما إِلهُكُمْ إِلهٌ واحِدٌ بجمیع مراتب توحید ذاتا و صفه و فعلا و عباده و نظرا.

فَاسْتَقِيمُوا إِلَيْهِ پابرجا باشید بر توحید بجمیع اقسام او.

وَ اسْتَغْفِرُوهُ پس از استقامت استغفار کنید تا آمرزیده شوید و اگر استقامت

نکردید انتظار مغفرت هم نداشته باشید إِنَّ اللَّهَ لا یَغْفِرُ أَنْ یُشْرَکَ بِهِ نساء آیه ۵۱.

وَ وَیْلٌ لِلْمُشْرِکِینَ که بر توحید استقامت نکردند و آمرزیده نشدند ویل از برای مشرکین است زیرا از قدم اول لنگ شده اند که اول دین و معرفت و ایمان توحید است که امیر المؤمنین فرمود:

(اول الدین معرفه اللَّه و کمال معرفته توحیده).

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۷] .... ص : ۴۱۳

الَّذِینَ لا یُؤْتُونَ الزَّکاهَ وَ هُمْ بِالْآخِرَهِ هُمْ کافِرُونَ (۷)

کسانی که زکات نمی دهند و آنها بآخرت و یوم بعث آنها کافر هستند.

الَّذِینَ لا یُؤْتُونَ الزَّکاهَ صفت مشرکین است و اختلافیست بین فقها و عامه و خاصه در اینکه آیا کفار همین نحوی که مکلف باصول هستند مکلف به فروع هم هستند یا نه تحقیق اینست که مکلف بفروع هم هستند زیرا احکام الهیه بر سرتاسر جن و انس ثابت شده و این آیه و آیات دیگر بر این موضوع دلالت تامه دارد و بناء علی هذا مشرکین و کفار و اهل ضلالت که بر فرض عبادتی داشته باشند چون ایمان ندارند و ایمان شرط صحه کل عبادات است علاوه بر عذاب شرک و کفر و ضلالت آنها عذاب ترک کل واجبات از صلوه و زکاه و صوم و حجّ و خمس و غیر اینها از عبادات واجبه هم دارند.

وَ هُمْ بِالْآخِرَهِ هُمْ کافِرُونَ چه منکر اصل بعث شوند یا امور ضروریه آخرت از حساب و نامه عمل و خصوصیات بهشت و جهنم و صراط و میزان را منکر شوند یا خلود را منکر شوند یا قائل ببدن حور قلیایی و قالب مثالی باشند تمام اینها بآخرت کافر هستند.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۸] .... ص : ۴۱۳

إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَهُمْ أَجْرٌ غَیْرُ مَمْنُونٍ (۸)

بدرستی که کسانی که ایمان آوردند و اعمال صالحه بجا آوردند برای آنها اجریست بدون منت.

إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا مکرر بیان شده که ایمان مرکب ارتباطیست مثل نماز باید به جمیع عقائد حقه معتقد باشد و بدعتی در دین نگذارد و منکر ضروری

دین نشود و ضروری مذهب حقه اگر یک جزء آن از اول تا آخر نباشد ایمان نیست وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ اعمال صالحه بسیار است لکن مراد، عمل به واجبات الهیه است که واجبی از او عمدا و بدون عذر فوت نشود و صالح بودنش اینکه واجد جمیع اجزاء و شرائط و فاقد جمیع موانع باشد.

لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ جمیع تفضلات الهی منت است خدا بر سر بندگان خود میگذارد لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آياتِهِ وَ يُزَكِّيهِمْ وَ يُعَلِّمُهُمُ الْكِتابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ إِنْ كانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلالٍ مُبِينٍ آل عمران آیه ۱۵۸، و کلام یوسف أَنَا يُوسُفُ وَ هذا أَخِي قَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنا یوسف آیه ۹۰ و کلام آنهایی که تمنی مکان قارون میکردند پس از خسف گفتند لَوْ لا أَنْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنا لَخَسَفَ بِنا قصص آیه ۸۲ و آیه بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَداكُمْ لِلْإِيمانِ حجرات آیه ۱۷ وَ لكِنَّ اللَّهَ يَمُنُّ عَلى مَنْ يَشاءُ مِنْ عِبادِهِ ابراهیم آیه ۱۳ و غیر اینها پس مراد از غیر ممنون اینست که خداوند تفضلا بازاء ایمان و اعمال صالحه آنها را بهشت و اجر میدهد چون معصیت نکردند و بدون گناه از دنیا رفتند غیر از مؤمنین آلوده به معاصی که احتیاج به مغفرت و عفو الهی و شفاعت شفعاء دارند که خدا منت بر آنها میگذارد می بخشد گذشت میکند از تقصیرات آنها عفو میفرماید ...

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۹] .... ص : ۴۱۴

قُلْ أَ إِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَ تَجْعَلُونَ لَهُ أَنْداداً ذلِكَ رَبُّ الْعالَمِينَ (۹)

بفرما باین مشرکین آیا شما هر آینه کافر میشوید بآن خدایی که خلق فرمود زمین را در ظرف دو روز و قرار میدهید از برای او انداد از اصنام و غیر اصنام اینست پروردگار عالمیان.

(سؤال) افعال الهی که احتیاج بمقدمات و اسباب ندارد بمجرد اراده ایجاد میفرماید که إِذا أَرادَ شَيْئاً أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ برای چه در مدت دو روز زمین را خلق فرمود (جواب) افعال الهی بمقتضای حکمت و مصلحت دو نحو است یک نحوه آنیّ الاصول مثل اماته جمیع موجودات در آن واحد عند

فناء الدنیا و بعث جمیع در آن واحد عند قیام الساعه و نحوه دیگر منوط باسباب است مثل خلقت انسان از صلب آباء الی وضع حمل امهات و ممکن است برای تعلیم بنده گان باشد که عجله در کارها نکنند و با تأنی بجا آورند چنانچه گفتند

(العجله من الشیطان و التأنی من الرحمن)

و مراد از خلقت ارض کرات سفلیه مقابل سماوات که کرات علویه است.

قُلْ أَ إِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ استفهام انکاریست یعنی نباید کافر شوید.

بِالَّذِی خَلَقَ الْأَرْضَ فِی یَوْمَیْنِ قادر متعال و از این جمله استفاده می- شود که کفر باللَّه مجرد انکار حق نیست مثل طبیعی بلکه شامل مشرکین هم میشود بلکه کفر برسول و یوم الاخر و سایر عقائد حقه هم کفر باللَّه است.

وَ تَجْعَلُونَ لَهُ أَنْداداً انداد شرکاء است که برای او قرار دادند از بتها و غیر آنها که شرک عبادتیست بلکه شامل میشود تمام اقسام شرک را ذاتی صفتی افعالی حتی نظری.

ذلِكَ این خدایی که خلقت زمین را در دو روز فرمود رَبُّ الْعالَمِینَ است.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۱۰] .... ص : ۴۱۵

وَ جَعَلَ فِیها رَواسِیَ مِنْ فَوْقِها وَ بارَكَ فِیها وَ قَدَّرَ فِیها أَقْواتَها فِی أَرْبَعَهِ أَیَّامٍ سَواءً لِلسَّائِلِینَ (۱۰)

و قرار داد در زمین کوه هایی از روی زمین و برکت داد در زمین و تقدیر فرمود در زمین قوتهای آن را یعنی قوت اهل زمین از انسان و حیوانات را در چهار روز مساوی که خالی از زیاده و نقصان باشد این خلقت ارض و منافع آن را برای کسانی که از او سؤال میکنند.

وَ جَعَلَ فِیها رَواسِیَ گذشت که جعل کوه ها برای لنگر زمین است که یک قسمت آنها فرو رفته در کره آب که امواج دریاها زمین را متزلزل نکند مثل لنگر کشتی بعلاوه منافعی که در آنها هست از معادن و چشمه ها و جریان آب باران از آنها و تشکیل آهک و غیر اینها.

مِنْ فَوْقِها از فوق الارض.

وَ بارَکَ فِیها وَ قَدَّرَ فِیها أَقْواتَها از اشجار و حبوب و خضرویات و فواکه و بقول برای قوت انسان و جمیع حیوانات از طیور و بهائم و وحوش و غیر اینها.

فِی أَرْبَعَهِ أَیَّامٍ که داخل در یومین که مجموع خلقت زمین و جعل جبال و تقدیر اقوات در چهار روز بود مثل اینکه می گویی از اصفهان رفتم طهران در مدت دو ساعت و مشهد در مدت چهار ساعت یعنی از اصفهان تا مشهد چهار ساعت بود دو ساعت طهران و دو ساعت از طهران به مشهد که مجموع چهار ساعت میشود که بضمیمه آیه بعد که خلقت آسمانها باشد در دو روز شش روز میشود مطابق آیات دیگر قرآن که میفرماید إِنَّ رَبَّکُمُ اللَّهُ الَّذِی خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ فِی سِتَّهِ أَیَّامٍ اعراف آیه ۵۲ و بسیاری از آیات دیگر.

سَواءً تمام بجا و بموقع و مطابق حکمه بدون آنکه زیاده روی شده باشد که لغو و بی فائده شود و نه نقصانی داشته باشد که کوتاهی شده باشد.

لِلسَّائِلِینَ سؤال کننده گان که من خلق السموات و الارض.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۱۱] .... ص : ۴۱۶

ثُمَّ اسْتَوی إِلَی السَّماءِ وَ هِیَ دُخانٌ فَقالَ لَها وَ لِلْأَرْضِ ائْتِیا طَوْعاً أَوْ کَرْهاً قالَتا أَتَیْنا طائِعِینَ (۱۱)

پس پرداخت بامر آسمان و عالم بالا- و آن دودی بود پس فرمود از برای آسمان و از برای زمین که بیائید تحت اطاعت من خواه و ناخواه گفتند آمدیم بالطوع و الرّغبه.

ثُمَّ اسْتَوی إِلَی السَّماءِ منظم فرمود عالم بالا را از این کرات جوّیه شمس و قمر و کواکب که هر کدام بسا چندین برابر کره زمین هستند هر کدام را بجای خود معین فرمود بنحوی که هیچکدام از مقری که معین فرمود نمیتوانند تجاوز کنند چنانچه میفرماید لَا الشَّمْسُ یَنْبَغِی لَها أَنْ تُدْرِکَ الْقَمَرَ وَ لَا اللَّیْلُ سابِقُ النَّهارِ وَ کُلٌّ فِی فَلَکٍ یَسْبَحُونَ یس آیه ۴۰ هر کدام در مدار خود و این جمله دلالت ندارد بر اینکه خلقت زمین قبل از خلقت سماء بوده به دلالت ثمّ که از برای تراخیست زیرا استواء غیر از خلقت است استواء تنظیم آنها این است که در مدار خود بترتیب مرتب برقرار باشند و یا سیر کنند که خردلی زیاده و کم نباشد و این

پس از خلقت آنها است.

وَ هِیَ دُخانٌ نه بمعنی اینکه دودی بود بلکه به نظر بواسطه بعد از زمین دود مینماید چنانچه امروز هم بنظر هوای بالا- آبی مینماید و هم چنین آب دریا از دور.

فَقالَ لَها وَ لِلْأَرْضِ مفسرین چون اینها را عادم الشعور میدانند و ذوی العقول را منحصر بملک و جن و انس میپندارند توجیهاتی در این جمله کرده- اند و ما مکرر گفته ایم که نصوص قرآن و اخبار متظافره دلالت دارد که تمام موجودات از جمادات و نباتات و حیوانات شعور و ادراک دارند و معرفت و ذکر و عبادت دارند هر کدام در حد خود.

ائْتِیا در تحت اطاعت و فرمان من.

طَوْعاً بمیل و رغبت و اختیار.

أَوْ کَرْهاً باجبار و اکراه.

قالَتا أَتَیْنا طائِعِینَ تمام موجودات علوی و سفلی بالطوع و الرغبه اطاعت میکنند فقط جن و انس بواسطه قوای شهویه و غضبیه و وهمیه مخالفت میکنند و از تحت اطاعت خارج میشوند.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۱۲] .... ص : ۴۱۷

فَقَضاهُنَّ سَبْعَ سَماواتٍ فِی یَوْمَیْنِ وَ أَوْحی فِی کُلِّ سَماءٍ أَمْرَها وَ زَیَّنَّا السَّماءَ الدُّنْیا بِمَصابِیحَ وَ حِفْظاً ذلِکَ تَقْدِیرُ الْعَزِیزِ الْعَلِیمِ (۱۲)

پس تقدیر فرمودیم هفت طبقه بالا- را که هفت آسمان باشد در مدت دو روز و وحی نمودیم در هر طبقه کار او را و زینت دادیم طبقه پائین را بچراغها که ستاره ها و کرات جویّه باشند و حفظا اینست تقدیر خدای عزیز علیم.

فَقَضاهُنَّ سَبْعَ سَماواتٍ طبقه بندی کردیم هر طبقه فوق طبقه دیگر هفت طبقه.

فِی یَوْمَیْنِ در مدت و مقدار دو روز که با آن چهار روز قبل مدت شش روز میشود مطابق آیات دیگر و آنچه بنظر میرسد و اللّه العالم اینکه این هفت طبقه

برای اینست که چون مرکز ملائکه است و درجات ملائکه مختلف است هر دسته آنها را در یک طبقه قرار داده چنانچه از اخبار هم استفاده میشود ملائکه آسمان اول الی آسمان هفتم.

وَ أَوْحی فِی کُلِّ سَماءٍ أَمْرَها در هر طبقه دستورات معینی داده شده که هر دسته ملائکه وظایفی دارند باید انجام دهند.

وَ زَیَّنَّا السَّماءَ الدُّنْیا بِمَصابِیحَ از این جمله استفاده میشود که تمام این کواکب و شمس و قمر در همین طبقه پائین هستند که بمنزله مصابیح هستند خلافا لاهل الهیئه القدیمه که در هر یک از این طبقات یک کوکب قائلند که میگویند قمر است و عطارد و زهره شمس مریخ مشتری زحل و بقیه کواکب را در طبقه هشتم که مسمی بکرسیست و فلک ثوابت گویند.

وَ حِفْظاً ظاهرا مراد این باشد که جلوگیری میکنند اهل آسمان اوّل از دخول شیاطین چنانچه میفرماید: إِنَّا زَیَّنَّا السَّماءَ الدُّنْیا بِزِینَهِ الْکَواکِبِ وَ حِفْظاً مِنْ کُلِّ شَیْطانٍ مارِدٍ و الصافات آیه ۶ و ۷ و میفرماید: وَ زَیَّنَّاها لِلنَّاظِرِینَ وَ حَفِظْناها مِنْ کُلِّ شَیْطانٍ رَجِیمٍ حجر آیه ۱۷ و ۱۸.

ذلِکَ تَقْدِیرُ الْعَزِیزِ الْعَلِیمِ تفسیرش واضح است.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۱۳] .... ص : ۴۱۸

فَإِنْ أَعْرَضُوا فَقُلْ أَنْذَرْتُکُمْ صاعِقَهً مِثْلَ صاعِقَهِ عادٍ وَ ثَمُودَ (۱۳)

پس اگر این مشرکین اعراض کردند پس بفرما من شما را انذار میکنم بصاعقه مثل صاعقه عاد قوم هود و ثمود قوم صالح.

فَإِنْ أَعْرَضُوا با این بیانات روشن و برهان قاطع و ادله واضحه مع ذلک قبول نکردید و نپذیرفتید و دست از شرک برنداشتید و موحد نشدید کشف میشود که از قابلیت هدایت افتاده اید و مستحق عذاب شده اید.

فَقُلْ أَنْذَرْتُکُمْ انذار تهدید بعذاب است.

صاعِقَهً مِثْلَ صاعِقَهِ عادٍ که باد بر آنها مسلط شد و ادامه پیدا کرد تا بکلی تمام هلاک شدند و تمام عمارات آنها خراب شد و اثری از آنها باقی نماند

که میفرماید: وَ أَمَّا عادٌ فَأُهْلِکُوا بِرِیحٍ صَرْصَرٍ عاتِیَةٍ سَخَّرَها عَلَیْهِمْ سَبْعَ لَیالٍ وَ ثَمانِیَةَ أَیَّامٍ حُسُوماً فَتَرَی الْقَوْمَ فِیها صَرْعی کَأَنَّهُمْ أَعْجازُ نَخْلٍ خاوِیَةٍ فَهَلْ تَری لَهُمْ مِنْ باقِیَةٍ الحاقّه آیه ۵ الی ۸.

وَ ثَمُودَ که بصیحه آسمانی یک مرتبه آنی الحصول تمام هلاک شدند که میفرماید: فَأَمَّا ثَمُودُ فَأُهْلِکُوا بِالطَّاغِیَةِ الحاقه آیه ۴ و شرح حال این دو در آیات بعد میآید.

(توضیح کلام) اینکه صاعقه عبارت است از آتشی که نازل شود و تمام را بسوزاند و عاد و ثمود بباد و صیحه هلاک شدند پس مراد در این آیه عذاب است و تعبیر بمثل این نیست که بباد و صیحه هلاک شوند بلکه عذابی مثل آنها یعنی عذابی بر شما نازل و متوجه میشود که تمام شما را هلاک کند چنانچه بر عاد و ثمود نازل شد.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۱۴] .... ص : ۴۱۹

إِذْ جاءَتْهُمُ الرُّسُلُ مِنْ بَیْنِ أَیْدِیهِمْ وَ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلاَّ تَعْبُدُوا إِلاَّ اللَّهَ قالُوا لَوْ شاءَ رَبُّنا لَأَنْزَلَ مَلائِکَةً فَإِنَّا بِما أُرْسِلْتُمْ بِهِ کافِرُونَ (۱۴)

علت نزول عذاب بر عاد و ثمود این بود که چون آمد آنها را رسولان چه از جلو آنها و پیشاپیش آنها و چه از عقب و مقاله تمام رسولان این بود که پرستش نکنید مگر اللّه را، در جواب رسولان برای عذر تراشی گفتند اگر خدا میخواست پروردگار ما ملائکه را نازل میفرمود پس محققا ما به آنچه فرستاده شده اید باو کافر هستیم که مقاله آنها بعین مثل مقاله شما است و عذاب شما هم مثل عذاب آنها است.

إِذْ جاءَتْهُمُ الرُّسُلُ زیرا خداوند تا ارسال رسول نکند و حجّه را تمام نکند عذاب نازل نمیکند. چنانچه میفرماید: وَ ما کُنَّا مُعَذِّبِینَ حَتَّی نَبْعَثَ رَسُولًا اسراء آیه ۱۶.

مِنْ بَیْنِ أَیْدِیهِمْ از قبل مثل آدم و شیث و ادریس و نوح.

وَ مِنْ خَلْفِهِمْ مثل انبیاء بعد از هود و صالح که مقاله تمام رسل و

دعوت اولی آنها این بوده که:

أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ پرستش غیر خدا نکنید چنانچه در سوره هود مقاله یک یک از انبیاء را بیان فرمود حضرت نوح فرمود: أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ آیه ۲۸ حضرت هود فرمود: یا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ ما لَكُمْ مِنْ إِلهٍ غَيْرُهُ آیه ۵۲ و همین فرمایش صالح بود آیه ۶۴ و فرمایش شعیب آیه ۸۶ و غیر اینها از سایر انبیاء قالُوا لَوْ شاءَ رَبُّنا لَأَنْزَلَ مَلائِكَةً شبهه تمام مشرکین این بود که یک نفر انسان که مثل سایرین است چه تماسی با خدا پیدا میکند اگر خداوند می- خواست پیغمبر بفرستد باید ملائکه که تماس تام با خداوند دارند بفرستد و غافل از اینکه اینها نمیتوانند تماس با ملائکه پیدا کنند و بر خدا مانعی ندارد که وحی بر بشر بفرستد تمام مخلوقات در ارتباط با حق یکسان هستند لذا میفرماید: وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسانِ قَوْمِهِ ابراهیم آیه ۴.

فَإِنَّا بِما أُرْسِلْتُمْ بِهِ كافِرُونَ بتوحیدی که شما باو ارسال شده اید هر آینه کافر هستیم.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۱۵] .... ص : ۴۲۰

فَأَمَّا عادٌ فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَ قالُوا مَنْ أَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً أَ وَ لَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَهُمْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَ كانُوا بِآياتِنا يَجْحَدُونَ (۱۵)

پس اما عاد پس تکبر کردند در زمین و بزرگ منشی نمودند در زمین بدون حق و گفتند کیست شدیدتر از ما در قوّه و توانایی آیا نمیبینند که آن کسی که آنها را خلق فرموده قوه و قدرتش از آنها شدیدتر است و بودند بآیات ما انکار میکردند.

شرح و قصه عاد بسیار مفصل است طبرسی در سوره مبارکه فجر در ذیل آیه شریفه أَ لَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعادٍ إِرَمَ ذاتِ الْعِمادِ الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُها فِي الْبِلادِ شرح مفصلی از بلاد آنها و عمارات و قصور آنها از طلا و نقره و جواهرات و از مزارع آنها و باغات آنها نقل کرده و لکن چون سندی نداشت از نقلش خودداری کردیم و در مجمع البحرین در لغه عاد ذکر عاد را کرده که

میگوید کانت لهم زرع و نخیل کثیر و لهم اعمار طویله و اجسام طویله و در نسب عاد در مجمع البیان میگوید عاد بن عوص بن ارم بن سام بن نوح و قوم را مسمی باسم جد خود گذاشتند.

فَأَمَّا عادٌ فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ بزرگی بی جهت یعنی هیچ اسباب بزرگی در آنها نبود انسان در اعلا درجه ضعف است کوچک ترین بلائی را از خود نمیتواند دفع کند یک شب تب روزگارش را تباه میکند یک عضو بدنش درد متوجه شود روزگارش سیاه میشود وَ خُلِقَ الْإِنْسانُ ضَعِيفاً نساء آیه ۳۳.

وَ قالُوا مَنْ أَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً العیاذ اشاره باین است که خدا قدرت ندارد کوچک ترین بلائی بما متوجه کند چون حضرت هود آنها را انذار میکرد به عذاب در مقابلش چنین مقاله داشتند.

أَ وَ لَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَهُمْ که هیچ بودید یک نطفه گندیده تا شما را باین درجه رسانید آنکه داد میتواند پس بگیرد.

هُوَ أَشَدُّ مِنْهُمْ قُوَّةً این مقاله اینها بود و عیب دیگر آنها.

وَ كانُوا بِآياتِنا يَجْحَدُونَ جحود انکار است با اینکه قلبا میداند چنانچه میفرماید: وَ جَحَدُوا بِها وَ اسْتَيْقَنَتْها أَنْفُسُهُمْ ظُلْماً وَ عُلُوًّا نمل آیه ۱۴ و آیات معجزات رسل است که حمل بر سحر میکردند.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۱۶] .... ص : ۴۲۱

فَأَرْسَلْنا عَلَيْهِمْ رِيحاً صَرْصَراً فِي أَيَّامٍ نَحِساتٍ لِنُذِيقَهُمْ عَذابَ الْخِزْيِ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ لَعَذابُ الْآخِرَةِ أَخْزى وَ هُمْ لا يُنْصَرُونَ (۱۶)

پس فرستادیم بر آنها باد صرصر تند با خروش در روزهای نحس برای اینکه بچشانیم بآنها عذاب خوار کننده در حیات و زندگانی دنیا و هر آینه عذاب آخرت خوار کننده تر است و این ها را احدی نصرت نمی کند و یاری نمیشوند.

فَأَرْسَلْنا عَلَيْهِمْ رِيحاً صَرْصَراً صرصر باد سرد تند با صدا و خروش است که گفتند سنگهای بزرگ را از جا حرکت میداد مردان قوی را از جا می کند و بدل کوه ها میزد که تمام اعضاء بدن آنها در هم کوبیده میشد نخل های قوی را از جا

میکند تمام عمارتها را خراب میکرد.

فِی أَیَّامٍ نَحِساتٍ که میفرماید چنانچه گذشت سَبْعَ لَیالٍ وَ ثَمانِیَهَ أَیَّامٍ و نحوست آنها بعضی گفتند روزی که بلاء و شرور متوجّه میشود نحس است و روزی که نعمت و تفضّل متوجه میشود سعد است و بهمین معنی است که بیک دیگر میگویند ایامکم سعیده و اعیاد و ایام متبرّکه را یوم سعید مینامند و بنا بر این معنی بسا یک روز بر یکی سعد است و بر یکی نحس است و باین معنی است نحوست و سعادت نجوم در نظر اهل هیئت که در تقاویم مینویسند بواسطه تربیع و تثلیث و مقارنه و مقابله نجوم بعضی با بعضی بعضی گفتند نحوستش برای این بود که گرد و غبار چنان هوا را تیره و تار کرد که یکدیگر را نمیدیدند بعضی گفتند ادامه داشت و هیچ فترت نداشت و سبک نمیشد.

لِنُذِیقَهُمْ عَذابَ الْخِزْیِ فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا دیگر خفت و خواری مثل آن در دنیا نیامد بر احدی.

وَ لَعَذابُ الْآخِرَهِ أَخْزی چون تمام شدن ندارد و مرگ هم ندارد. کُلَّما نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْناهُمْ جُلُوداً غَیْرَها لِیَذُوقُوا الْعَذابَ نساء آیه ۵۹.

وَ هُمْ لا یُنْصَرُونَ نه اصنام آنها و نه اکابر آنها و نه اتباع آنها و نه ارحام آنها و نه اصدقاء آنها احدی قدرت بر نصرت آنها ندارد همه معذب هستند.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۱۷] .... ص : ۴۲۲

وَ أَمَّا ثَمُودُ فَهَدَیْناهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمی عَلَی الْهُدی فَأَخَذَتْهُمْ صاعِقَهُ الْعَذابِ الْهُونِ بِما کانُوا یَکْسِبُونَ (۱۷)

و اما ثمود قوم صالح پس ما هدایت کردیم آنها را پس خود آنها اختیار کردند کوری را بر هدایت پس گرفت آنها را صاعقه عذاب خوار کننده بسبب آنچه بودند کسب میکردند.

وَ أَمَّا ثَمُودُ اسم رجلیست ثمود بن عاثر بن ارم بن سام بن نوح علیه السلام و احفاد و ذراری او را باسم او نام نهادند که قوم صالح باشند.

فَهَدَیْناهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمی عَلَی الْهُدی گفتند هدایت الهی به اینکه اسباب هدایت بر آنها فراهم فرمود از ارسال رسول و بیان احکام لکن این نحوه

هدایت از برای تمام کفار و مشرکین فراهم بود خصوصیتی بر ثمود نداشت و آنچه بنظر میآید و از ذیل آیه هم میتوان استفاده کرد اعطاء ناقه صالح بود و از دل سنگ بیرون آمد با فصیلش و آن قدر شیر می داد که تمام آنها را کافی بود و این معجزه باقیه بود برای آنها و اختیار عمی بر هدایت پی کردن ناقه و کشتن فصیل بود که وعده عذاب داده شد.

فَأَخَذَتْهُمْ صاعِقَةُ الْعَذابِ الْهُونِ همان صیحه آسمانی که تعبیر به صاعقه میفرماید برای این است که از شدّه صیحه گوشها کر شد و پرده گوشها پاره شد و یک مرتبه تمام هلاک شدند اگر عاد در ظرف هشت روز هلاک شدند اینها در ظرف یک ساعت بلکه کمتر هلاک شدند.

بِما كانُوا يَكْسِبُونَ که همان پی کردن ناقه و قتل فصیل بود و در اخبار داریم که سه نفر از این اهل بیت یاد از ناقه صالح کردند یکی صدیقه طاهره

ما كان ناقه صالح و فصيلها بالفضل عند اللَّه الا دونى

یکی ابی عبد اللَّه (ع) موقع قتل طفل رضیع

يا رب لا يكون اهون اليك من فصيل

یکی حضرت هادی روزی که پیاده در رکاب متوکل تا قصر رفت فرمود انگشت ابهام من نزد خدا افضل است از ناقه صالح و سه روز بیشتر متوکل زنده نماند او را قطعه قطعه کردند.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۱۸] .... ص : ۴۲۳

وَ نَجَّيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا وَ كانُوا يَتَّقُونَ (۱۸)

از این جمله و نظائر آن در آیات بسیار و نصوص اخبار زیاد استفاده می- شود که مادامی که مؤمنین و اهل تقوی در میانه افراد فسّاق و کفّار و فجّار باشند عذاب نازل نمیشود و امروز هم بترسند که اگر علماء و صلحاء و اتقیاء از میانه آنها بیرون روند همین نوع عذابها بر آنها نازل خواهد شد.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۱۹] .... ص : ۴۲۳

وَ يَوْمَ يُحْشَرُ أَعْداءُ اللَّهِ إِلَى النَّارِ فَهُمْ يُوزَعُونَ (۱۹)

و روزی که محشور میشوند اعداء خداوند بسوی آتش پس آنها بازداشت میشوند یعنی آنها را نگاه میدارند برای بازرسی و اتمام حجت.

وَ يَوْمَ يُحْشَرُ أَعْداءُ اللَّهِ اعداء الهی تمام فرق کفار و مشرکین و معاندین

و مخالفین و منافقین و ناصبین و مبدعین و منکرین ضروریات دین از اعداء انبیاء و ائمه طاهرین و مؤمنین چنانچه در جامعه صغیره دارد

(السلام علی الذین من والاهم فقد والی اللَّه و من عاداهم فقد عادی اللَّه و من احبهم فقد احب اللَّه و من ابغضهم فقد ابغض اللَّه و من عرفهم فقد عرف اللَّه و من جهلهم فقد جهل اللَّه و من اعتصم بهم فقد اعتصم باللَّه و من تخلی منهم فقد تخلی من اللَّه عز و جل).

إِلَی النَّارِ یعنی بسوی آتش یعنی حشر آنها برای آتش است.

فَهُمْ یُوزَعُونَ در صحرای محشر نگاه میدارند و از آنها بازپرسی میشود و شهود بر اعمال آنها اقامه میشود.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۲۰] .... ص : ۴۲۴

حَتَّی إِذا ما جاؤُها شَهِدَ عَلَیْهِمْ سَمْعُهُمْ وَ أَبْصارُهُمْ وَ جُلُودُهُمْ بِما کانُوا یَعْمَلُونَ (۲۰)

حتی زمانی که آمدند رو بآتش شهادت میدهند بر اعمال آنها گوش آنها و چشمهای آنها و پوست بدن آنها بآنچه بودند عمل میکردند.

که یک دسته از شهود اعضاء انسان است و ذکر سمع و بصر و جلد از باب مثال است و الا زبان و دست و پا هم شهادت میدهند هر کدام بعملی که از آنها صادر شده چنانچه میفرماید: یَوْمَ تَشْهَدُ عَلَیْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَ أَیْدِیهِمْ وَ أَرْجُلُهُمْ بِما کانُوا یَعْمَلُونَ نور آیه ۲۴.

حَتَّی إِذا ما جاؤُها شَهِدَ عَلَیْهِمْ سَمْعُهُمْ وَ أَبْصارُهُمْ وَ جُلُودُهُمْ (سؤال) برای چه سمعهم را مفرد بیان فرموده و ابصارهم را جمع (جواب) سمع به معنی شنیدن است مقابل رؤیت که دیدن است و آلت سمع اذن است و آلت دیدن بصر است اگر ذکر آلت شود جمع میآورد چنانچه میفرماید: یَجْعَلُونَ أَصابِعَهُمْ فِی آذانِهِمْ بقره آیه ۱۸ وَ فِی آذانِهِمْ وَقْراً انعام آیه ۲۵.

بِما کانُوا یَعْمَلُونَ هر کدام بعمل خود.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۲۱] .... ص : ۴۲۴

وَ قالُوا لِجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَیْنا قالُوا أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِی أَنْطَقَ کُلَّ شَیْ ءٍ وَ هُوَ خَلَقَکُمْ أَوَّلَ مَرَّهٍ وَ إِلَیْهِ تُرْجَعُونَ (۲۱)

و گفتند بجلود خودشان برای چه شهادت دادید

بر ضرر ما جلود در جواب آنها گفتند بزبان درآورد ما را خدای متعال آن خدایی که بزبان میآورد هر چیزی را و او خلق کرد شما را اول دفعه و بسوی او برمیگردید.

وَ قالُوا لِجُلُودِهِمْ از باب مثال است و این قول با ابصار و افئده و سمع و لسان و ید و رجل هم هست.

لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنا این شهادت اقرار بخطاء خود هست چون اقرار بر ضرر خود اقوی دلیل بر اثبات است و شهود در قیامت منحصر باعضاء نیست انبیاء و ائمه شهادت میدهند فَكَيْفَ إِذا جِئْنا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَ جِئْنا بِكَ عَلى هؤُلاءِ شَهِيداً نساء آیه ۲۴ زمین اوقات شریفه ملائکه کتبه و حفظه همه شهود هستند.

قالُوا أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِي أَنْطَقَ كُلَّ شَيْ ءٍ خدایی که سنگ ریزه را به نطق میآورد در کف مبارک رسول اللَّه و سوسمار را بشهاده بوحدانیت او و رسالت رسول و هدهد را با سلیمان و شجر را با موسی و سر مطهر ابی عبد اللَّه را در چندین موضع و دواب فلوات را بر ائمه و غیر اینها.

وَ هُوَ خَلَقَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ که هیچ بودید چیز کرد و نیست بودید هست کرد و سپس خاک شدید زنده کرد و بسوی او بازگشت کردید (تنبیه) در موضوع سؤال قبر بعضی اشکال کردند که ما آرد در دهان مرده کردیم و پس از آن رجوع کردیم هنوز آرد در دهان او بود ما جواب دادیم که روح انسانی که جوهر ملکوتیست برمیگردد ببدن نه روح حیوانی که بخاریست و تمام شده و از او سؤال میشود لکن از همین آیه ممکن است بگوئیم همین زبان بنطق میآید بدون اینکه حرکت کند و زنده شود چنانچه جلود و ابصار و سمع و ید و رجل بزبان میآیند بدون اینکه حرکت کنند.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۲۲] .... ص : ۴۲۵

وَ ما كُنْتُمْ تَسْتَتِرُونَ أَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَ لا أَبْصارُكُمْ وَ لا جُلُودُكُمْ وَ لكِنْ ظَنَنْتُمْ أَنَّ اللَّهَ لا يَعْلَمُ كَثِيراً مِمَّا تَعْمَلُونَ (۲۲)

و نیستید و نمیتوانید پنهان کنید اینکه شهادت

میدهد بر شما سمع شما و نه ابصار شما و نه جلود شما و لکن گمان کردید اینکه خداوند عالم نمیداند بسیاری از کارهای شما را یعنی آنچه را که مخفی کرده اید.

وَ ما کُنْتُمْ تَسْتَتِرُونَ اگر در دنیا بر سایرین مخفی کرده اید حتی بر ملائکه هم مخفی شده حتی بر اعضاء هم مخفی شده که ید خبر از فعل رجل ندارد و بصر خبر از فعل سمع ندارد حتی بر ملائکه کتبه که آنها هر چه از شما ظاهر میشود مینویسند و از باطن خبر ندارند بر خدا نمیتوانید مخفی کنید چنانچه در دعاء کمیل میخوانی در تعداد معاصی و سیئات

و کل سیّئه أمرت باثباتها الکرام الکاتبین الذین وکّلتهم بحفظ ما یکون منّی و جعلتهم شهودا علیّ مع جوارحی الی قوله و الشاهد لما خفی عنهم- الدعاء

أَنْ یَشْهَدَ عَلَیْکُمْ سَمْعُکُمْ وَ لا أَبْصارُکُمْ وَ لا جُلُودُکُمْ که هیچ کدام از آنها شهادت ندهند ولی بر خدا نمیتوانید مخفی کنید و لو گمان میبرید که بر او هم مخفی است.

وَ لکِنْ ظَنَنْتُمْ أَنَّ اللَّهَ لا یَعْلَمُ کَثِیراً مِمَّا تَعْمَلُونَ.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۲۳] .... ص : ۴۲۶

وَ ذلِکُمْ ظَنُّکُمُ الَّذِی ظَنَنْتُمْ بِرَبِّکُمْ أَرْداکُمْ فَأَصْبَحْتُمْ مِنَ الْخاسِرِینَ (۲۳)

و این است گمان شما آن چنان گمانی که بردید بپروردگار خود بدترین گمانهای شما پس صبح کردید از خسران کننده گان.

وَ ذلِکُمْ ظَنُّکُمُ که خداوند نمیداند بسیاری از اعمال شما را.

الَّذِی ظَنَنْتُمْ بِرَبِّکُمْ أَرْداکُمْ ظن و گمان دو قسم است ظن حسن و ظن سوء- در حدیث قدسیست میفرماید:

انا عند ظن عبدی المؤمن

اگر گمان خوب بمن دارد و امیدوار برحمت و تفضّلات من و قضاء حوائج و اجابه دعوات منهم بگمان او با او رفتار میکنم و اگر گمان بد دارد و مأیوس از رحمت و ناامید از اجابه دعوات و قضاء حوائج است منهم طبق گمانش با او رفتار میکنم و همچنین نسبت بمؤمنین گمان خوب داشته باشید مگر یقین به خلاف

پیدا کنید

(ضع امر اخیک علی احسنه حتی یأتیک ما یزیله)

و سوء ظن بمؤمن مذموم یا حرام است و اردی بدترین گمانها است که العیاذ علم الهی را منکر شود که یَعْلَمُ خائِنَةَ الْأَعْیُنِ وَ ما تُخْفِی الصُّدُورُ و موجب کفر است که باعث فساد کل اعمال میشود که میفرماید:

فَأَصْبَحْتُمْ مِنَ الْخاسِرِینَ که گفتیم اگر کسی با ایمان از دنیا رفت و لو برای معاصی گرفتاریهایی داشته باشد سرمایه ایمان را دارد و عاقبتش نجات است و از خاسرین محسوب نمیشود و اما اگر ایمان را از دست داد جزو خاسرین است.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۲۴] .... ص : ۴۲۷

فَإِنْ یَصْبِرُوا فَالنَّارُ مَثْوىً لَهُمْ وَ إِنْ یَسْتَعْتِبُوا فَما هُمْ مِنَ الْمُعْتَبِینَ (۲۴)

پس اگر این کفار صبر کنند پس آتش جایگاه آنهاست و اگر طلب رضا کنند پس نیستند از راضی شدگان.

این آیه شریفه مفاد آیه شریفه است که گفتند سَواءٌ عَلَیْنا أَ جَزِعْنا أَمْ صَبَرْنا ما لَنا مِنْ مَحِیصٍ ابراهیم آیه ۲۵ و مفاد آیه شریفه اصْلَوْها فَاصْبِرُوا أَوْ لا تَصْبِرُوا سَواءٌ عَلَیْکُمْ.

فَإِنْ یَصْبِرُوا یعنی صبر دو قسم است صبر از روی اختیار بسیار ممدوح است مثل صبر در بلیّات که ناشکری نکند و صبر بر مشقت عبادت و بر ترک معاصی که إِنَّما یُوَفَّی الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَیْرِ حِسابٍ و صبر از روی اضطراب مثل کسانی که در حبس و زندان و در شکنجه میباشند صبر نکنند چه کنند و همین نحو است صبر اهل جهنم در جهنم.

فَالنَّارُ مَثْوىً لَهُمْ چاره ای ندارند نخواهند صبر کنند چه کنند.

وَ إِنْ یَسْتَعْتِبُوا عتب خوشنودی و رضاء است استعتاب طلب رضا است فَما هُمْ مِنَ الْمُعْتَبِینَ خداوند از آنها راضی نمیشود بلکه غضب میفرماید چنانچه در دعاء کمیل میخوانی

و لا یکون الا عن غضبک و انتقامک.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۲۵] .... ص : ۴۲۸

وَ قَيَّضْنا لَهُمْ قُرَناءَ فَزَيَّنُوا لَهُمْ ما بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ ما خَلْفَهُمْ وَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ إِنَّهُمْ كانُوا خاسِرِينَ (۲۵)

و حکم کردیم از برای آنها قرین هایی پس زینت دادند آن قرناء از برای آنها آن چه مقابل آنها بود و آنچه خلف و پس از آنها بود و ثابت و محقق شد از برای آنها قولی که در امم سابقه که گذشتند از قبل از اینها از جن و انس محققا آنها بودند خاسر و زیانکار.

وَ قَيَّضْنا لَهُمْ قُرَناءَ چنانچه میفرماید: وَ مَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمنِ نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطاناً فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ الی قوله فَبِئْسَ الْقَرِينُ زخرف آیه ۳۵ قیضنا یعنی میگماریم از برای آنها قرین هایی که از آنها جدا نمیشوند و از رفقاء خصوصی آنها که با هم محشور و مانوس هستند از شیاطین جنی و انسی و این گماریدن اینها در اثر متابعت آنها و اطاعت آنها است که خطاب بشیطان شد إِنَّ عِبادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطانٌ إِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغاوِينَ حجر آیه ۴۲ و قرناء سوء هم قطاران که آنها را میبرند در مراکز فحشاء و مجالس فسق و فجور و شیاطین هم اغوی میکنند آنها را بعقائد باطله و صفات خبیثه و اعمال سیّئه و افعال قبیحه.

فَزَيَّنُوا لَهُمْ ما بَيْنَ أَيْدِيهِمْ اعمالی که فعلا مشغول هستند و قبلا مرتکب شده اند.

وَ ما خَلْفَهُمْ که در مقام هستند انجام دهند بنظر آنها خوب میآورند و میگویند ترقی و تعالی و سعادت ما در این است و اما وظایف شرعیه و اعمال عبادیه و دعات حقه را بسیار بد میدانند و مانع از ترقی و سعادت خود می- پندارند چنانچه امم سابقه هم همین نحو بودند و عاقبت بچه عذابهایی هلاک شدند.

وَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ آن عذابهایی که انبیاء بآنها وعده میدادند.

فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ از غرق خسف و صیحه و صاعقه بر اینها هم ثابت و محقق شد.

مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ متعلق بحق علیهم القول است که تمام در عذاب مشترکند چنانچه میفرماید: لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّهِ وَ النَّاسِ أَجْمَعِینَ هود آیه ۱۲۰.

إِنَّهُمْ کانُوا خاسِرِینَ در دنیا با هزار حسرت بدرود گفتند و در آخرت با هزار ندامت جهنم رفتند و أیّ خسران اعظم من ذلک.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۲۶] .... ص : ۴۲۹

وَ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا لا تَسْمَعُوا لِهذَا الْقُرْآنِ وَ الْغَوْا فِیهِ لَعَلَّکُمْ تَغْلِبُونَ (۲۶)

و گفتند کسانی که کافر شدند بهم قطاران خود که گوش ندهید از برای این قرآن و کلمات لغو و زشت درباره او بگوئید که دیگران هم اقبال نکنند تا تمام شما بر آنها غلبه پیدا کنید و آنها را از بین ببرید.

وَ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا کفار قریش بعضی بر بعض دیگر یا رؤسا باتباع.

لا تَسْمَعُوا لِهذَا الْقُرْآنِ گوش فرا ندهید یا در گوش خود را بگیرید که نشنوید یا بگفتارش اعتنا نکنید و اثر بار نکنید.

وَ الْغَوْا فِیهِ و کلمات لغو و مزخرفات و صفیر و نحو اینها که دیگران هم متوجه نشوند و درک نکنند و نفهمند.

لَعَلَّکُمْ تَغْلِبُونَ که نگذارید پیش روی کنند و اساس شما را در هم بکوبند و مردم را از آلهه شما منصرف کنند بلکه شما غالب شوید و اساس او را درهم کوبید.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۲۷] .... ص : ۴۲۹

فَلَنُذِیقَنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا عَذاباً شَدِیداً وَ لَنَجْزِیَنَّهُمْ أَسْوَأَ الَّذِی کانُوا یَعْمَلُونَ (۲۷)

پس هر آینه میچشانیم کسانی را که کافر شدند عذاب شدید و هر آینه جزاء میدهیم بدترین اعمال آنها که شرک و کفر باشد بلکه بالاتر از شرک و کفر جلوگیری دیگران و بالاتر اهانت به پیغمبر اسلام و بکلام اللّه است و عقوبت تمام اینها را دارند.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۲۸] .... ص : ۴۲۹

ذلِکَ جَزاءُ أَعْداءِ اللَّهِ النَّارُ لَهُمْ فِیها دارُ الْخُلْدِ جَزاءً بِما کانُوا بِآیاتِنا یَجْحَدُونَ (۲۸)

اینست جزاء دشمنان خدا آتشی از برای آنها در آن آتش خانه همیشگی جزاء

آنچه بودند که بآیات ما انکار میکردند.

ذلِکَ جَزاءُ أَعْداءِ اللَّهِ اعداء الهی تمام اقسام شرک و کفر و ضلالت و عناد و عصبیت و نصب و بدعت و انکار ضروریات را میگیرد جزاء تمام آنها النَّارُ آتش جهنم است.

لَهُمْ فِیها دارُ الْخُلْدِ مخلّد در آتش هستند که دیگر تمام شدن ندارد و آخر ندارد.

جَزاءً بِما کانُوا بِآیاتِنا یَجْحَدُونَ جحود اشد انحاء کفر است زیرا عن علم انکار میکند حق بر او مکشوف است مع ذلک منکر میشود زیرا اگر کفر از روی جهالت باشد یک عذری و لو پذیرفته نمیشود میآورند که نمیدانستیم خطاب میرسد چرا نرفتید بدانید وسائل که از هر جهت برای شما فراهم بود و حجت تمام بود ولی دانسته انکار این عذر را هم ندارد و لذا دارد در خبر

ان اهل النار یتأذون من ریح العالم التارک لعلمه

و در حق آل فرعون میفرماید: جَحَدُوا بِها وَ اسْتَیْقَنَتْها أَنْفُسُهُمْ ظُلْماً وَ عُلُوًّا نمل آیه ۱۴ و می- فرماید: أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذابِ مؤمن آیه ۴۹.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۲۹] .... ص : ۴۳۰

وَ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا رَبَّنا أَرِنَا الَّذَیْنِ أَضَلَّانا مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ نَجْعَلْهُما تَحْتَ أَقْدامِنا لِیَکُونا مِنَ الْأَسْفَلِینَ (۲۹)

و گفتند کسانی که کافر شدند پروردگار ما بنما بما آن دو نفری که گمراه کردند ما را از جن و انس قرار دهیم آنها را زیر قدمهای خود تا اینکه بوده باشند از اسفلین درکات جهنم.

وَ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا مراد ضعفاء کفار هستند که تبعیت از اکابر آنها کرده اند میگویند:

رَبَّنا پروردگار ما اگر چه ما مقصر و مستحق عذاب هستیم لکن آنهایی که ما را گمراه کردند و نگذاشتند ما ایمان بیاوریم أَرِنَا الَّذَیْنِ أَضَلَّانا مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ امّا الجنّ شیاطین هستند که ما را فریب دادند و اعمال زشت ما را بنظر جلوه دادند و ما را اغوی کردند

که گفت شیطان فَبِعِزَّتِکَ لَأُغْوِیَنَّهُمْ أَجْمَعِینَ إِلَّا عِبادَکَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِینَ زمر آیه ۸۳ و اما الانس اکابر و رؤساء که ما را در تحت تبعیت خود درآوردند و ما را اضلال کردند.

نَجْعَلْهُما تَحْتَ أَقْدامِنا طبقه پائین تر از ما چون علاوه از ضلالت خود گناه ما هم گردن آنها بار است و زیر قدمهای ما باشند و ما آنها را زیر قدمهای خود قرار دهیم.

لِیَکُونا مِنَ الْأَسْفَلِینَ اسفلین درکات جهنم پس از بیان حال کفار بیان میفرماید حال مؤمنین را.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۳۰] .... ص : ۴۳۱

إِنَّ الَّذِینَ قالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَیْهِمُ الْمَلائِکَهُ أَلَّا تَخافُوا وَ لا تَحْزَنُوا وَ أَبْشِرُوا بِالْجَنَّهِ الَّتِی کُنْتُمْ تُوعَدُونَ (۳۰)

بدرستی که کسانی که گفتند پروردگار ما خداوند متعال اللَّه است پس از آن استقامت داشتند بر دین خود تا حال احتضار نازل میشوند بر آنها ملائکه رحمت به اینکه نترسید و محزون نباشید و بشارت باد شما را به بهشت آن بهشتی که بودید بشما وعده داده شده بود.

إِنَّ الَّذِینَ قالُوا رَبُّنَا اللَّهُ که معنی توحید است و نفی شرک یعنی الهی غیر از اللَّه نداریم نفرمود اللَّه ربنا که فقط اثبات الوهیت خدا را میکند تقدیم ربنا اثبات انحصار میکند و نفی غیر.

ثُمَّ اسْتَقامُوا استقامت در الوهیت و ربوبیت حق تصدیق به جمیع افعال و فرمایشات او است از ارسال رسل و انزال کتب و نصب اوصیاء و جعل احکام که راه مستقیم است آنهم تا آخرین نفس که بقاء ایمان باشد تا حین الموت و از جاده مستقیمه بیرون نرود.

تَتَنَزَّلُ عَلَیْهِمُ الْمَلائِکَهُ نزول ملائکه همان حین نزع است که حال احتضار میگویند چون پرده برداشته میشود ملائکه را مشاهده میکند جای خود را در بهشت و جهنم میبیند قبل الموت حتی پیغمبر و ائمه اطهار را بالای سر خود

مشاهده میکند ملک الموت را می بیند.

أَلَّا تَخافُوا وَ لا تَحْزَنُوا خوف از عذاب مطلقا چه سختی جان دادن و چه عذاب قبر و برزخ و محشر و جهنّم، کوچکترین ناراحتی ندارید، که در دعا می خوانی

(اللهم اجعل الموت اوّل راحتنا)

و حزن محرومیّت از فیوضات و تفضلات و نعم الهیه است که هیچ فیضی و نعمتی از شما دریغ نمیدارند.

وَ أَبْشِرُوا بِالْجَنَّهِ الَّتِی کُنْتُمْ تُوعَدُونَ وعده الهی خلف ندارد وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِینَ فِیها أَبَداً وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا وَ مَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِیلًا نساء آیه ۱۲۱.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۳۱] .... ص : ۴۳۲

نَحْنُ أَوْلِیاؤُکُمْ فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ فِی الْآخِرَهِ وَ لَکُمْ فِیها ما تَشْتَهِی أَنْفُسُکُمْ وَ لَکُمْ فِیها ما تَدَّعُونَ (۳۱)

ما ملائکه بودیم اولیاء شما هم در زندگانی دنیا و هم در آخرت و از برای شما هست در بهشت آنچه نفوس شما مایل باشد و از برای شماست در بهشت آنچه بخواهید و طلب کنید.

نَحْنُ أَوْلِیاؤُکُمْ فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا

ملائکه حفظه که از آفات و بلیّات و تصادفات حفظ میکنند و ملائکه که الهام بقلوب مؤمنین میکنند و ملائکه که طلب مغفرت آنها را از خدا میکنند و ملائکه که در دعاها آنها آمین میگویند و ملائکه که آنچه ذکر و عبادت میکنند ثوابش را هدیه به مؤمنین میکنند و ملائکه که بنیابت آنها در اماکن مشرّفه زیارت میکنند و غیر اینها که تمام اولیاء آنها هستند.

وَ فِی الْآخِرَهِ

از حین موت تا دخول در بهشت با شما هستیم و در جمیع مراحل نگهبان شمائیم.

وَ لَکُمْ فِیها ما تَشْتَهِی أَنْفُسُکُمْ وَ لَکُمْ فِیها ما تَدَّعُونَ

چنانچه میفرماید لَهُمْ ما یَشاؤُنَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ذلِکَ هُوَ الْفَضْلُ الْکَبِیرُ- شوری آیه ۲۱- و میفرماید وَ فِیها ما تَشْتَهِیهِ الْأَنْفُسُ وَ تَلَذُّ الْأَعْیُنُ وَ أَنْتُمْ فِیها خالِدُونَ زخرف آیه ۷۱.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۳۲] .... ص : ۴۳۲

نُزُلًا مِنْ غَفُورٍ رَحِیمٍ (۳۲)

تمام اینها از جانب الهی نازل شده که هم آمرزنده است و هم مهربان.

ص: ۴۳۲

نُزُلًا بشاراتی که ملائکه حین الموت میاورند و ملائکه که اولیاء آنها در دنیا و آخرت هستند که شرحش گذشت ماموریت آنها از جانب خداوند است و تمام نعم دنیوی و اخروی از حین نزع تا دخول بهشت از جانب او نازل شده.

مِنْ غَفُورٍ که اولین بشارت حین الموت غفران ذنوب آنها است که دارد در خبر:

(الموت کفاره للذنوب کلها)

برای مؤمن که آمرزیده از دنیا میرود.

رَحِیمٍ که از هیچ گونه تفضلی دریغ نمیفرماید.

رحمتش نامتناهی نعمش بی پایان هیچ خواننده از این در نرود بیمقصود

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۳۳] .... ص : ۴۳۳

وَ مَنْ أَحْسَنُ قَوْلاً مِمَّنْ دَعا إِلَی اللَّهِ وَ عَمِلَ صالِحاً وَ قالَ إِنَّنِی مِنَ الْمُسْلِمِینَ (۳۳)

و کیست نیکوتر از حیث گفتار از کسی که دعوت کند بنده گان را بسوی خداوند متعال و عمل کند باعمال صالحه و اعتراف کند به اینکه محققا من از مسلمین هستم وَ مَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعا إِلَی اللَّهِ در تفسیر آیه شریفه وَ مَنْ أَحْیاها فَکَأَنَّما أَحْیَا النَّاسَ جَمِیعاً فرمود در خبر که کسی که یک نفر را هدایت کند مثل کسیست که تمام ناس را هدایت کرده باشد و این اولین دعوت انبیاء بوده چه بزبان یا بعمل که فرمود:

(کونوا دعات النّاس باعمالکم لا باقوالکم)

لذا میفرماید:

وَ عَمِلَ صالِحاً که دیگران هم بخصوص اهل بیت آن از او اتخاذ کنند و اتباع او که گفتند:

(اذا کان رب البیت بالدف مولحا فشیمه اهل البیت کلّهم رقص)

و از پیغمبر اکرم است فرمود:

(کل مولود یولد علی الفطره و انما ابواه یهودانه و ینصرانه)

و عذر بزرگ مشرکین و کفار که بسیاری از آیات بیان فرموده که میگفتند إِنَّا وَجَدْنا آباءَنا عَلی أُمَّهٍ وَ إِنَّا عَلی آثارِهِمْ مُقْتَدُونَ وَ إِنَّا عَلی آثارِهِمْ مُهْتَدُونَ و این نکته بسیار واضح و روشن است که اغلب اولاد یهود یهودی میشوند و اولاد نصاری نصرانی اولاد فسقه فساق و هکذا ظلمه ظالم، انسان باید فعلش مصدق قولش باشد نباشد جزو کسانی که بفرماید در حق آنها لِمَ تَقُولُونَ ما لا تَفْعَلُونَ کَبُرَ مَقْتاً عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا ما لا تَفْعَلُونَ صف آیه ۳.

وَ قالَ إِنَّنِی مِنَ الْمُسْلِمِینَ یعنی تسلیم اوامر الهیه و منقاد فرامین او و مطیع دستورات او بلکه مقام عالی مسلم تسلیم جمیع واردات تکوینیّه علاوه از تشریعیّه که گفتند مقام تسلیم بالاتر از مقام رضا است و گفتیم در باب ایمان چهار چیز شرط است بلکه جزو ایمان است اول یقین قطعی خالی از شک و ریب دویم اعتقاد و دلبستگی و دربند بودن سیّم اقرار و اعتراف بجمیع عقائد حقه چهارم تسلیم و ترک اعتراض بواردات و دستورات.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۳۴] .... ص : ۴۳۴

وَ لا تَسْتَوِی الْحَسَنَهُ وَ لا السَّیِّئَهُ ادْفَعْ بِالَّتِی هِیَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِی بَیْنَکَ وَ بَیْنَهُ عَداوَهٌ کَأَنَّهُ وَلِیٌّ حَمِیمٌ (۳۴)

و مساوی نیستند حسنه و سیئه دفع کن سیئه را بحسنه آنهم که احسن باشد پس اگر چنین کردی با آن کسی که بین تو و بین او عداوه بوده مثل اینکه دوست و حمیم تو باشد.

وَ لا تَسْتَوِی الْحَسَنَهُ وَ لَا السَّیِّئَهُ دو نقطه مقابل یکدیگرند ایمان و کفر، توحید و شرک اطاعه و معصیه احسان و اسائه خیر و شر حسن و قبح نفع و ضرر سعادت و شقاوت دوستی و دشمنی و هکذا امثال اینها.

ادْفَعْ بِالَّتِی هِیَ أَحْسَنُ یعنی این کفار و مشرکین که بشما اسائه ادب میکنند و جسارت و اذیه میکنند شما در مقام تلافی برنیا و با ایشان بزبان لیّن و خوش و دوستی صحبت کن و با اخلاق خوب غضب ناک نشو بد نگو.

فَإِذَا الَّذِی بَیْنَکَ وَ بَیْنَهُ عَداوَهٌ که دشمن سرسخت شما بود برمیگردد و دوست صمیمی شما میشود.

کَأَنَّهُ وَلِیٌّ حَمِیمٌ مثل اینکه برادر و رفیق میشود و شرمنده و شرمسار می- گردد در اخبار بسیار حسنه را بتقیّه و سیّئه را باذاعه تفسیر فرموده و این یکی از مصادیق مهمه است زیرا نوع گرفتاری ائمه در چنگال بنی امیّه و بنی مروان و بنی عباس در اثر اذاعه بعض شیعیان نادان بوده که اسرار آنها را فاش کردند و اگر تقیه کرده بودند اینهمه اذیه باینها وارد نمیشد و هم چنین امروز باید تقیه کرد.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۳۵] .... ص : ۴۳۵

وَ ما يُلَقَّاها إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَ ما يُلَقَّاها إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ (۳۵)

و تلقی بقبول نمی کند این دستور الهی را مگر کسانی که صفه حمیده صبر داشته باشند و تلقی بقبول نمیکند مگر کسی که صاحب بهره و نصیب بزرگی باشد.

وَ ما يُلَقَّاها إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا صبر قوه تحمل مشاق است و در هر موردی اسمی دارد مثلا- در مقابل اعداء دین در امر جهاد شجاعت است در باب ترک هواهای نفسانی و لذائذ معاصی تقوی است در باب زخارف دنیوی زهد است و در اجتناب از اموال شبهه ناک و حرام ورع است و در این مورد حلم است که هر چه ناملایم از دشمنان ببیند بزبان ما از میدان در نرود و از جا کنده نشود و غیظ و غضب او را نگیرد و با کمال ملایمت با آنها رفتار کند چنانچه پیغمبر اکرم با کفار قریش رفتار فرمود که در قرآن میفرماید: فَبِما رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَ لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ آل عمران ایه ۱۵۳ و می- فرماید وَ إِنَّكَ لَعَلى خُلُقٍ عَظِيمٍ قلم آیه ۴ خاکروبه بر سرش میریختند شکمبه شتر، سنگ بقدمش میزدند همه نوع اذیت میکردند میگفت

(اللهم اهد قومی فانهم لا یعلمون)

حتی بدیدن و عیادت یهودی رفت که همه روزه خاکروبه بر سرش میریخت حتی در فتح مکه بسران قریش فرمود: لا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ چنانچه یوسف ببرادرانش گفت.

وَ ما يُلَقَّاها إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ حظ عظیم صفات حمیده حلم عفو گذشت ایمان راسخ قوه تحمّل مشاقّ و امثال اینها.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۳۶] .... ص : ۴۳۵

وَ إِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۳۶)

شبیه این آیه شریفه در سوره اعراف آیه ۱۹۹ که میفرماید وَ إِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ فقط تفاوتش در کلمه اخیره است که اینجا میفرماید هو السمیع العلیم در اعراف سمیع علیم و شرحش صل در آنجا بیان شده و آنچه در این جا تذکر دهیم.

وَ إِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطانِ نَزْغٌ مفسرین نوعا تفسیر کردند بوساوس

شیطان و این معنی غلط صرف است زیرا شیطان به قلب مطهر او راه ندارد و لذا در تفسیر علی بن ابراهیم میگوید این خطاب و لو به پیغمبر است لکن مقصود دیگران هستند اینهم اشتباه است بلکه خلاف ظاهر آیه شریفه است زیرا اگر معنی این بود میفرمود: و اما ینزغنّک للشیطان نه اینکه بفرماید من- الشیطان و آنچه بنظر میآید و اللّه العالم اینکه مراد وساوس شیطان است به قلوب کفار و مشرکین در اذیت و اهانت بآن حضرت که اذیت و آزارها انسان را از جا میکند چنانچه در آیات قبل هم داشتیم که دستور صبر و بردباری و دفع بالتی هی احسن داده شده.

فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ پس پناه ده خود را بخداوند متعال خداوند شر آنها را از تو دفع میفرماید چنانچه میفرماید: إِنَّ الَّذِینَ یُجادِلُونَ فِی آیاتِ اللَّهِ بِغَیْرِ سُلْطانٍ أَتاهُمْ إِنْ فِی صُدُورِهِمْ إِلَّا کِبْرٌ ما هُمْ بِبالِغِیهِ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِیعُ الْبَصِیرُ مؤمن آیه ۵۸ شرحش گذشت.

إِنَّهُ هُوَ السَّمِیعُ الْعَلِیمُ شرحش واضح است.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۳۷] .... ص : ۴۳۶

وَ مِنْ آیاتِهِ اللَّیْلُ وَ النَّهارُ وَ الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ لا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَ لا لِلْقَمَرِ وَ اسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِی خَلَقَهُنَّ إِنْ کُنْتُمْ إِیَّاهُ تَعْبُدُونَ (۳۷)

و از جمله آیات الهی شب و روز و خورشید و ماه است سجده بخورشید و ماه نکنید و سجده کنید از برای خداوندی که آنها را خلق فرمود اگر هستید که او را عبادت میکنید وَ مِنْ آیاتِهِ اللَّیْلُ وَ النَّهارُ شب را برای استراحت و روز را برای اشتغال باصلاح امور و این شب و روز در اثر گردش زمین است دور خود که حرکت وضعی زمین است آن قسمت که مقابل شمس است روز است و قسمت دیگرش شب است.

وَ الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ شمس برای اشراق بر زمین و تربیت نباتات و حیوانات و انسان و ماه برای استناره زمین و تلطیف هوا و مکرر خصوصیات آنها در آیات شریفه بیان شده.

لا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَ لا لِلْقَمَرِ آفتاب پرست و ماه پرست نشوید این ها مسخّر اراده پروردگار خود هستند هیچ گونه قدرتی و اختیاری ندارند مثل بقیه آلهه مشرکین از اصنام و آتش و اشجار و گاو و گوساله و غیر اینها.

وَ اسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِی خَلَقَهُنَّ او است سزاوار پرستش مخلوقی که وجودش و بقائش و حرکات و سکناتش بسته باراده و مشیت او است و هیچ از خود ندارند چه استحقاق پرستش دارند؟

إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ اگر هستید او را عبادت میکنید و مثل دهریه نیستید که اصلا خدایی قائل نیستند (اشکال) چه می گویید در سجده ملائکه بآدم و سجده برادران یوسف بیوسف (جواب) سجده عبودیت نبود که آدم را پرستش کنند یا یوسف را بلکه سجده تواضع بود و در شرایع سابقه جایز بود ولی در شریعت مطهره حرام است لذا از پیغمبر اکرم است که فرمود اگر سجده بر غیر خدا در این شریعت جایز بود میگفتم زنان بشوهران خود سجده کنند و این معنی نیست که پرستش کنند و مشرک شوند بلکه تواضع و فروتنی کنند.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۳۸] .... ص : ۴۳۷

فَإِنِ اسْتَكْبَرُوا فَالَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ يُسَبِّحُونَ لَهُ بِاللَّيْلِ وَ النَّهارِ وَ هُمْ لا يَسْأَمُونَ (۳۸)

پس اگر استکبار میکنند از سجده بر خدای متعال پس کسانی که نزد پروردگار هستند که ملائکه باشند تسبیح و تقدیس میکنند برای او شب و روز یعنی آنی فترت ندارند و آنها ملالت و خستگی و سستی ندارند.

فَإِنِ اسْتَكْبَرُوا گفتیم کبر و تکبر و استکبار تفاوت دارد کبر آن صفت خبیثه است در قلب که یک بزرگی در خود میبیند تکبر اظهار آن بزرگیست بر دیگران و ترتیب آثار آن و استکبار بزرگی بخود بستن است با اینکه هیچ منشای ندارد و تمام اینها مذموم است بخصوص در مورد الوهیت حضرت اللّه- از امیر المؤمنین است که میفرماید:

من کان اوله نطفه قذره و آخره جیفه نتنه و بینهما حامل العذره

چه اقتضاء تکبر دارد؟

فَالَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ ملائکه از حمله عرش تا ملائکه روی زمین و مراد از

عند ربک مقام قرب برحمت الهیست نه اینکه خداوند مکانی داشته باشد و آنها نزد آن مکان باشند.

یُسَبِّحُونَ لَهُ بِاللَّیْلِ وَ النَّهارِ تسبیح بمعنی اعم که شامل جمیع اذکار میشود چنانچه تسبیح فاطمه زهرا علیها السلام مشتمل بر تکبیر و تحمید و تسبیح است و تسبیحات اربعه مشتمل بر تکبیر و تحمید و تهلیل هم هست و باللیل و النهار اشاره بدوام ذکر است.

وَ هُمْ لا یَسْأَمُونَ چون قوای شهویّه و غضبیّه و وهمیه شیطانیّه در آنها نیست فقط قوه عقلیه است و لذا از ذوی العقول میشمارند و این جمله اشاره باینست که خداوند غنی بالذات است احتیاج بسجده مشرکین و عبادت آنها ندارد ملائکه که چندین هزار برابر انس و جن و جمیع حیوانات هستند مشغول به عبادت هستند و اختلاف است که محل سجده تلاوت در کلمه تعبدون است چنانچه در اخبار ما است یا لا یسئمون چنانچه بعض مفسرین قائل شدند.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۳۹] .... ص : ۴۳۸

وَ مِنْ آیاتِهِ أَنَّکَ تَرَی الْأَرْضَ خاشِعَةً فَإِذا أَنْزَلْنا عَلَیْهَا الْماءَ اهْتَزَّتْ وَ رَبَتْ إِنَّ الَّذِی أَحْیاها لَمُحْیِ الْمَوْتی إِنَّهُ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیرٌ (۳۹)

و از آیات الهیه اینکه میبینی زمین خاشعه و بدون ثمر پس زمانی که نازل فرمودیم بر زمین آب را که باران باشد اهتزاز پیدا میکند و زنده میشود و روئیدنی از او خارج میشود بدرستی که خدایی که زمین مرده را زنده میکند قدرت دارد که زنده کند مرده ها را محققا او بر هر چیزی قدرت دارد.

وَ مِنْ آیاتِهِ آیات قدرت الهی که دلیل بر وحدانیت و علم و قدره و حکمه پروردگار است.

أَنَّکَ تَرَی الْأَرْضَ خاشِعَةً خشوع زمین میته بودن و خشک و یابس و بدون سبزی و خرّمی است.

فَإِذا أَنْزَلْنا عَلَیْهَا الْماءَ بارانهای پی در پی که نهرها و رودخانه ها و چشمه ها و چاه ها پر از آب میشود.

اهْتَزَّتْ وَ رَبَتْ به اینکه زمین ارتفاع پیدا میکند رطوبت پیدا میکند و به معنی ساده سر برمیکشد و نباتات از او خارج میشود در واقع زنده میشود پس از مردن.

إِنَّ الَّذِی أَحْیاها آن خدایی که زمین را پس از مردن زنده میفرماید.

لَمُحْیِ الْمَوْتی انسان بلکه جن و انس و حیوانات را هم پس از مردن زنده میکند.

إِنَّهُ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیرٌ هم بر اماته و هم بر احیاء.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۴۰] .... ص : ۴۳۹

إِنَّ الَّذِینَ یُلْحِدُونَ فِی آیاتِنا لا یَخْفَوْنَ عَلَیْنا أَ فَمَنْ یُلْقی فِی النَّارِ خَیْرٌ أَمْ مَنْ یَأْتِی آمِناً یَوْمَ الْقِیامَهِ اعْمَلُوا ما شِئْتُمْ إِنَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِیرٌ (۴۰)

بدرستی که کسانی که میل از حق میکنند بطرف باطل در آیات قدره الهی مخفی نمیشوند بر ما تمام صحرای محشر حاضر میشوند آیا پس کسی که انداخته شود در آتش بهتر است یا کسی که بیاید با کمال امن روز قیمه اعملوا آنچه میخواهید محققا خداوند بآنچه عمل میکنید بینا است.

إِنَّ الَّذِینَ یُلْحِدُونَ فِی آیاتِنا ملاحده دهریه هستند که منکر جمیع شرایع هستند و اطلاق بر اسمعیلیه میشود که بعد از حضرت صادق او را امام میدانند و او را امام غائب میپندارند و در مدت غیبت او تکلیف را برداشتند و نظیر آنها قمامیه هستند که در زمان غیبت حضرت بقیه اللّه میگویند هیچ تکلیفی نیست تا ظاهر شود و مراد در این آیه شریفه اینکه این آیات الهیه از نزول باران و روئیدن گیاه ها و جریان میاه را مستند بطبیعت میدانند میل از حق میکنند و رو بباطل میروند.

لا یَخْفَوْنَ عَلَیْنا از قدرت پروردگار بیرون نیستند و در محشر در تحت حکم او وارد میشوند.

أَ فَمَنْ یُلْقی فِی النَّارِ از ملاحده و کفار و مشرکین و ضالین و مضلین.

خَیْرٌ بهتر است.

أَمْ مَنْ يَأْتِی آمِناً يَوْمَ الْقِيامَهِ مؤمن معتقد بآيات الهيه.

اعْمَلُوا ما شِئْتُمْ هر چه ميخواهيد بگوئيد و معتقد شويد و عمل كنيد به تمام اينها.

إِنَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ لا يَخْفى عَلَيْهِ شَیْ ءٌ فِی الْأَرْضِ وَ لا فِی السَّماءِ.

[سوره فصلت (۴۱): آيه ۴۱] .... ص : ۴۴۰

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ لَمَّا جاءَهُمْ وَ إِنَّهُ لَكِتابٌ عَزِيزٌ (۴۱)

بدرستى كه كسانى كه كافر شدند بذكر كه قرآن مجيد است چون آمد آنها را و حال آنكه اين ذكر هر آينه كتابيست عزيز.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ شامل تمام مشركين و كفار ميشود كه قرآن را سحر و مفتريات ميشمارند و همچنين شامل ميشود كسانى را كه پاره اى از احكام قرآن را باطل ميدانند و بر خلاف آن حكم ميكنند مثل احكام ربوى و حكم قتل و زنا و افك و ساير حدود الهى يا حكم خمس و حج و امثال اينها و همچنين شامل ميشود كسانى را كه تصرف ميكنند در آيات قرآن و بيك معانى ديگرى حمل ميكنند مثل آياتى كه در باب ولايت و عصمت و طهارت اهل بيت وارد شده و كسانى كه تفسير براى ميكنند.

لَمَّا جاءَهُمْ چون قرآن بر سرتاسر جن و انس تا دامنه قيامت نازل شده.

وَ إِنَّهُ لَكِتابٌ عَزِيزٌ در اثبات اين صفت براى قرآن وجوهى ذكر كرده اند عزيز است بر اينكه احدى نميتواند مثل آن را بياورد عزيز است كه در حفظ الهى است كه ميفرمايد: إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَ إِنَّا لَهُ لَحافِظُونَ حجر آيه ۹ عزيز است چون احكامش موافق حكم و مصالح است عزيز است بواسطه وجوب احترام آن و حرمت تماس بدون طهارت و وجوب عمل بدستورات آن و انتهاء از منهيات آن عزيز است در پيشگاه عظمت بارى عزيز است در مثوبات تلاوت هر يك از سور و آيات آن عزيز است در شفاعت در حق عاملين بآن و تالين آن اقول بجميع انحاء مذكوره عزيز است.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۴۲] .... ص : ۴۴۱

لا يَأْتِيهِ الْباطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ لا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ (۴۲)

نمیآید او را باطل از پیش روی او و از عقب و خلف او نازل شده از خداوندیست که حکیم است عالم بجمیع حکم و مصالح و حمید است کامل فوق الکمال دارای جمیع کمالات و منزه از جمیع عیوب و نقائص صفات کمالیه و جمالیه و جلالیه.

لا يَأْتِيهِ الْباطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ تمام انبیاء سلف از آدم تا عیسی احدی از آنها خبر نداده ببطلان قرآن بلکه بشارتهایی که در کتب انبیاء سلف بوجود مقدس پیغمبر اسلام و کتاب و دستورات آن داده شده بسیار است که ما یک قسمت آنها را در مجلد اول کلم الطیب تذکر داده ایم.

وَ لا مِنْ خَلْفِهِ چون باقیست تا قیامت. چنانچه فرمود:

(انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض).

تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ از مقام بلندی نازل شده و مقام شامخی از خداوند حکیم حمید که عین الفاظش کلام الهیست غیر از کتب و صحف انبیاء سلف و به نحو اعجاز صادر شده و افضل از تمام کتب سماویه است.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۴۳] .... ص : ۴۴۱

ما يُقالُ لَكَ إِلَّا ما قَدْ قِيلَ لِلرُّسُلِ مِنْ قَبْلِكَ إِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ وَ ذُو عِقابٍ أَلِيمٍ (۴۳)

گفته نمیشود برای تو مگر آنچه گفته شد برای رسولان از قبل از شما بدرستی که پروردگار تو هر آینه صاحب مغفرت و آمرزش است و صاحب عقاب دردناک.

ما يُقالُ لَكَ إِلَّا ما قَدْ قِيلَ لِلرُّسُلِ مِنْ قَبْلِكَ اختلاف کردند مفسرین در تفسیر این جمله بعضی گفتند مراد اینست که آنچه کفار و مشرکین در حق شما می گویند در حق انبیاء قبل هم گفتند که ساحر و مجنون و مفتری و کذابت گفتند و این برای تسلیت خاطر مبارک پیغمبر بوده و بعضی گفتند مراد آنچه خداوند بشما دستور داده بدعوت بتوحید و عبادت پروردگار و اطاعه اوامر او و انتهای از نواهی او همین نحو بانبیاء سلف هم این دستورات داده شده و بعضی گفتند که جمله اخیره

إِنَّ رَبَّکَ لَذُو مَغْفِرَهٍ وَ ذُو عِقابٍ أَلِیمٍ که بشما خبر داده بانبیاء سلف هم خبر داده و ما چون مدرکی در دست نداریم برای هیچ کدام لذا صرف نظر میکنیم و علم او را به اهلش واگذار میکنیم

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۴۴] .... ص : ۴۴۲

وَ لَوْ جَعَلْناهُ قُرْآناً أَعْجَمِیًّا لَقالُوا لَوْ لا فُصِّلَتْ آیاتُهُ ءَ أَعْجَمِیٌّ وَ عَرَبِیٌّ قُلْ هُوَ لِلَّذِینَ آمَنُوا هُدیً وَ شِفاءٌ وَ الَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ فِی آذانِهِمْ وَقْرٌ وَ هُوَ عَلَیْهِمْ عَمًی أُولئِکَ یُنادَوْنَ مِنْ مَکانٍ بَعِیدٍ (۴۴)

و اگر ما قرار داده بودیم قرآن را بلسان عجم هر آینه میگفتند این کفار و مشرکین چرا تفصیل داده نشده آیات او و آیا اعجمی و عربی با هم مناسبتی دارند بگو این قرآن از برای کسانی که ایمان آوردند هدایت کننده و شفاء است و کسانی که ایمان نمیآورند پرده گوشهای آنها پاره شده است و این قرآن بر آنها کوریست این ها ندا داده میشوند از مکان بعیدی.

وَ لَوْ جَعَلْناهُ قُرْآناً أَعْجَمِیًّا غیر لغت عرب را اعجمی گویند بهر لسانی باشد فارسی ترکی خارجی و عجم در لغه عربی بمعنی گنگ است چنانچه عین وراء و باء بمعنی معرب ما فی الضمیر است اگر قرآن بلسان غیر عرب بود چون پیغمبر در مکه معظمه مبعوث برسالت شده این کفار و مشرکین که اهل حجاز هستند درک نمیکردند و میگفتند چرا بیان نفرموده آیات او را.

لَقالُوا لَوْ لا فُصِّلَتْ آیاتُهُ و همین بهانه عدم تصدیق قرآن میشد خداوند بلسان عرب نازل فرمود با بیان روشن فصیح و بلیغ ولی چه عربی باشد یا عجمی أَعْجَمِیٌّ وَ عَرَبِیٌّ کسانی که ایمان آورند میبوسند و بچشم میگذارند و بدل میپذیرند و قبول میکنند و هدایت میشوند و استشفاء باو میکنند.

قُلْ هُوَ لِلَّذِینَ آمَنُوا هُدیً وَ شِفاءٌ هم شفاء قلب از مرض کفر و شرک و ضلالت و هم شفاء نفس از اخلاق رذیله و از معاصی و هم شفاء بدن از امراض جسمانی.

وَ الَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ این قرآن مزید بر کفر و عناد آنها میشود چنانچه

میفرماید: وَ نُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ ما هُوَ شِفاءٌ وَ رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ لا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَساراً اسراء آیه ۸۴.

فِی آذانِهِمْ وَقْرٌ وقر سنگینی گوش یا پاره شدن پرده گوش است که هیچ استماع نمیکنند و مراد گوش قلب است یعنی هیچ بآنها تاثیر ندارد.

وَ هُوَ عَلَيْهِمْ عَمًی و این قرآن بر آنها کوریست یعنی چشم قلب آنها کور است ابدا حقایق قرآن را درک نمیکنند.

أُولئِکَ يُنادَوْنَ مِنْ مَکانٍ بَعِيدٍ اگر چه آنها بسیار نزدیک هستند جسما بشما لکن روحا بسیار بعید هستند زیرا توحید با شرک ایمان با کفر هدایت با ضلالت نجات با هلاکت اطاعه با معصیت بینهما بون بعید مثل کسی که بسیار دور است که هر چه فریاد بزنی نمیشنود بالجمله قلب که سیاه شد و قساوت گرفت روی عقل را میپوشاند که آینه قلب است جهل تاریک میکند زیرا نور قلب علم است

(العلم نور یقذفه اللَّه فی قلب من یشاء)

فی الحدیث حب دنیا و هواهای نفسانی چشم آن را کور میکند کبر و نخوت و عصبیت گوش قلب را کر میکند معصیه از رحمت و عنایت الهی دور میکند باندازه ای که از حیوانات پست پست تر میشود.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۴۵] .... ص : ۴۴۳

وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسَی الْکِتابَ فَاخْتُلِفَ فِيهِ وَ لَوْ لا کَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّکَ لَقُضِیَ بَيْنَهُمْ وَ إِنَّهُمْ لَفِی شَکٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ (۴۵)

و هر آینه بتحقیق دادیم موسی را کتاب توریه پس اختلاف شد در او و اگر نبود کلمه ای که سبقت گرفته بود از پروردگار تو هر آینه حکم صادر میشد بین آنها و بدرستی که آنها هر آینه در شک و ریب بودند.

اول کتابی که نازل شد از جانب حق توریه بود که پس از چهل شب در میقات بر حضرت موسی الواح توریه نازل شد که مفاد وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسَی الْکِتابَ است و دین موسی در بنی اسرائیل تا زمان عیسی علیه السلام باقی بود ولی اختلاف شدیدی شد در بنی اسرائیل که هفتاد

و یک فرقه شدند یک فرقه ناجیه مثل انبیاء و اوصیاء و صلحاء و هفتاد فرقه هالکه و توریه را زیر و زبر کردند و چه بسیار از آن را دور انداختند و چه بسیار از مزخرفات در او داخل کردند که مفاد فَاخْتُلِفَ فِیهِ است و شرحش در کلم الطیب مجلد اول مفصلا بیان شده باقرار خود یهود و نصاری.

وَ لَوْ لا کَلِمَهٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّکَ که بر هر یک از آنها اجلی معین فرموده.

لَقُضِیَ بَیْنَهُمْ فرمان هلاک میآمد و تمام را نابود میکرد و این تأخیر آجال حکمی دارد من جمله اینکه در نسل آنها و لو به هفتاد پشت مؤمن صالحی بوجود میآمد و من جمله برای اینکه هر قدر بتوانند فسق و فجور و ازدیاد کفر کنند و بار خود را سنگین کنند و حکم دیگر که خدا میداند.

وَ إِنَّهُمْ این کفار و مشرکین در شک هستند آنهم شک بیجا و بی مدرک و بی اساس.

لَفِی شَکٍّ مِنْهُ مُرِیبٍ.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۴۶] .... ص : ۴۴۴

مَنْ عَمِلَ صالِحاً فَلِنَفْسِهِ وَ مَنْ أَساءَ فَعَلَیْها وَ ما رَبُّکَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِیدِ (۴۶)

هر کس عمل صالحی بجا آورد نفعش عائد خودش میشود و هر کس سیئه مرتکب شود ضررش عائد خودش میگردد و نیست پروردگار تو بظلم کننده ببندگان خود.

مَنْ عَمِلَ صالِحاً عمل صالح عملیست که تام الاجزاء و الشرائط و خالی از موانع و اگر شرائط قبول را هم مراعات کند اصلح میشود و از شرائط صحه کل اعمال ایمان است بلکه موافات که بقاء ایمان باشد تا آخرین نفس.

فَلِنَفْسِهِ نفعش و فوائد و مثوبات دنیوی و اخروی او عائد خود او میشود و آنها بسیار است اما دنیوی نورانیه قلب قوه ایمان توفیق بیشتر قرب برحمه الهی توسعه رزق دفع بلیات اطمینان قلب رضای الهی خوشنودی پیغمبر و ائمه طاهرین و آمرزش گناهان و طول عمر و معاشرت با صلحاء و مشمول

ادعیه آنها و دوری شیطان و قضاء حوائج و ایمنی از شر اشرار و غیر اینها و اما الاخروی راحتی قبض روح توسعه قبر و روشنایی آن و بشارات ملائکه و حشر با ارواح مقدسه انبیاء و ائمه و صلحاء و دخول در صف اصحاب یمین و سهوله حساب و عبور از صراط و ثقل میزان و قبولی شفاعت او إلی دخول الجنه تمام عائد نفس خود میشود خردلی نفعی بخدا و رسول و ائمه و غیر اینها ندارد.

وَ مَنْ أَساءَ فَعَلَيْها تمام ضررش دنیوی و اخروی متوجه خودش میشود و خردلی بدستگاه الهی و بمقام انبیاء و ائمه و صلحاء ضرری وارد نمیشود:

هر چه کنی بخود کنی گر همه نیک و بد کنی

گر جمله کائنات کافر گردند بر دامن کبریاش ننشیند گرد

وَ ما رَبُّکَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ إِنَّ اللَّهَ لا يَظْلِمُ مِثْقالَ ذَرَّهٍ نساء آیه ۴۴ وَ ما ظَلَمْناهُمْ وَ لكِنْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ هود آیه ۱۰۳.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۴۷] .... ص : ۴۴۵

إِلَيْهِ يُرَدُّ عِلْمُ السَّاعَهِ وَ ما تَخْرُجُ مِنْ ثَمَراتٍ مِنْ أَكْمامِها وَ ما تَحْمِلُ مِنْ أُنْثى وَ لا تَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِ وَ يَوْمَ يُنادِيهِمْ أَيْنَ شُرَكائِي قالُوا آذَنَّاکَ ما مِنَّا مِنْ شَهِيدٍ (۴۷)

بسوی او برمیگردد علم ساعه که یوم القیمه باشد و آنچه بیرون میآید از میوه ها و ثمرات از میانه پوست آنها و حمل برنمیدارند زنها و نمیزایند مگر به علم او و روزی که ندا میفرماید کجایند شرکاء من در جواب مشرکین میگویند ما اعلان میکنیم و فریاد میزنیم که نیست از ما شهادت دهنده ای.

إِلَيْهِ يُرَدُّ عِلْمُ السَّاعَهِ از علوم مختصه بذات اقدس او علم الساعه چنان چه میفرماید: إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَهِ وَ يُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَ يَعْلَمُ ما فِي الْأَرْحامِ الایه لقمان آیه ۳۴.

وَ ما تَخْرُجُ مِنْ ثَمَراتٍ مِنْ أَكْمامِها و آنچه بیرون میآید از زمین از فواکه و حبوبات و خضرویات از میان جلدهای آنها از صحه و فساد و خصوصیات آنها و رنگ آمیزی آنها و فوائد آنها و طعم آنها.

وَ ما تَحْمِلُ مِنْ أُنْثى از انعقاد نطفه و علقه و مضغه و لحم و استخوان و

صورت بندی و زیبایی و زشتی و ناقص و تام و سایر خصوصیاتش سعید و شقی صالح و طالح و غیر اینها.

وَ لا تَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِ از وضع حمل و کیفیت آن.

وَ یَوْمَ یُنادِیهِمْ أَیْنَ شُرَکائِی این هایی که شریک من قرار دادید.

قالُوا آذَنَّاکَ ما مِنَّا مِنْ شَهِیدٍ بکلی منکر میشوند که ما شریکی برای تو قائل نیستیم و شهادت نمیدهیم چنانچه قسم یاد میکنند. وَ اللَّهِ رَبِّنا ما کُنَّا مُشْرِکِینَ انعام آیه ۲۳.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۴۸] .... ص : ۴۴۶

وَ ضَلَّ عَنْهُمْ ما کانُوا یَدْعُونَ مِنْ قَبْلُ وَ ظَنُّوا ما لَهُمْ مِنْ مَحِیصٍ (۴۸)

و از نظر آنها میرود آنچه را که بودند میخواندند از قبل در دنیا و احتمال نمیدهند که از برای آنها فرارگاهی و نجاتی باشد یعنی یقین دارند که چاره ای ندارند.

وَ ضَلَّ عَنْهُمْ ما کانُوا یَدْعُونَ مِنْ قَبْلُ از اصنام و گاو و گوساله و شجر و نار و ملک و جن و انس که اینها را پرستش میکردند و اله خود قرار داده بودند بکلی از نظر آنها میرود.

وَ ظَنُّوا ظن در اینجا بمعنی یقین است یعنی احتمال خلاف نمیدهند ما لَهُمْ مِنْ مَحِیصٍ هیچ پناهی و دادرسی و نجات دهنده ای از برای آنها نیست.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۴۹] .... ص : ۴۴۶

لا یَسْأَمُ الْإِنْسانُ مِنْ دُعاءِ الْخَیْرِ وَ إِنْ مَسَّهُ الشَّرُّ فَیَؤُسٌ قَنُوطٌ (۴۹)

خسته نمی شود و ملالت پیدا نمیکند انسان از طلب خیر و اگر مساس پیدا کرد باو شری پس مایوس و ناامید میشود.

لا یَسْأَمُ الْإِنْسانُ مِنْ دُعاءِ الْخَیْرِ انسان هر چه باو داده میشود سیرایی ندارد از مال و منال و ریاست و عزت و مالکیت مثل او مثل جهنم است فریاد هل من مزیدش بلند است.

وَ إِنْ مَسَّهُ الشَّرُّ بلائی مصیبتی فقری مرضی گرفتاری باو متوجه شد.

فَيَؤُسٌ قَنُوطٌ بکلی مأیوس و ناامید میشود که توجه بخدا ندارد و تصور میکند کسی که قدرت بر دفع این شر از او بکند ندارد انسان باید اگر غرق نعمت باشد امن از مکر اللّه نداشته باشد خداوند قدرت دارد آنا جمیع آنها را از او سلب کند و اگر غرق بلا باشد مأیوس نشود از روح اللّه که خداوند قدرت دارد آنا دفع کلیه آنها را بکند و در هر حال توجهش بخدا باشد و شاکر و صابر باشد.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۵۰] .... ص : ۴۴۷

وَ لَئِنْ أَذَقْناهُ رَحْمَةً مِنَّا مِنْ بَعْدِ ضَرَّاءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ هذا لِی وَ ما أَظُنُّ السَّاعَةَ قائِمَةً وَ لَئِنْ رُجِعْتُ إِلی رَبِّی إِنَّ لِی عِنْدَهُ لَلْحُسْنی فَلَنُنَبِّئَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِما عَمِلُوا وَ لَنُذِيقَنَّهُمْ مِنْ عَذابٍ غَلِيظٍ (۵۰)

هر آینه اگر بچشانیم باو رحمت خود را از بعد ضرری که به او وارد شده یعنی رفع ضرر او را بکنیم و بازاء آن تفضلی باو کنیم هر آینه میگوید این تفضل و رحمت باقدام خود من است و گمان نمی کنم قیامت برپا شود و هر آینه اگر برگردم بسوی پروردگار خود محققا از برای من هر آینه خوبیست و کسانی که کافر شدند هر آینه بآنها خبر میدهیم و آگاه میکنیم بآنچه عمل کرده اند و هر آینه میچشانیم آنها را از عذاب غلیظ.

انسان اگر در ناز و نعمت و عزت و ریاست و دولت و مکنت و ثروت باشد و صحت و سلامت میگوید باقدام و عملیات خودم است از طرف خدا نمیداند لذا میفرماید:

وَ لَئِنْ أَذَقْناهُ رَحْمَةً مِنَّا مِنْ بَعْدِ ضَرَّاءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ هذا لِی چنانچه قارون گفت إِنَّما أُوتِيتُهُ عَلی عِلْمٍ عِنْدِی قصص آیه ۷۸ و تمام مقاله کفّار همین است خیال میکنند که آنچه دارند باقدامات خود آنها است مستند به خدا نمیدانند.

وَ ما أَظُنُّ السَّاعَةَ قائِمَةً گمان نمیکنم قیامتی بر پا شود مثل اینکه شک دارم بلکه احتمال ضعیف میدهم اگر خبری نباشد ما بکیف و لذت خود نائل شده ایم

و اگر بر فرض خبری باشد وَ لَئِنْ رُجِعْتُ إِلی رَبِّی إِنَّ لِی عِنْدَهُ لَلْحُسْنی همین نحوی که در دنیا عزیز و محترم هستیم آنجا هم همین است لکن قضیه بر عکس است

حلاوه الدنیا مراره الاخره و مراره الدنیا حلاوه الاخره.

فَلَنُنَبِّئَنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا بِما عَمِلُوا خواه از اعمال قلبی باشد از عقائد و قصد و خیال سوء و چه نفسی باشد از اخلاق سوء و چه جوارحی باشد از افعال سوء وَ لَنُذِیقَنَّهُمْ مِنْ عَذابٍ غَلِیظٍ غلیظ مقابل رقیق است یعنی شده و سنگین و با دوام است عذاب آنها.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۵۱] .... ص : ۴۴۸

وَ إِذا أَنْعَمْنا عَلَی الْإِنْسانِ أَعْرَضَ وَ نَأی بِجانِبِهِ وَ إِذا مَسَّهُ الشَّرُّ فَذُو دُعاءٍ عَرِیضٍ (۵۱)

و موقعی که نعمتی عطا کردیم بر انسان اعراض میکند و میرود بجانب خود و دور میشود از خدا و چون مساس پیدا کرد او را شرّی میرود بسوی خدا و صاحب دعاء دامنه دار میشود انسان در حال نعمت و صحت و سلامتی بکلی غافل میشود از خدا و دین و عبادت و اطاعت.

وَ إِذا أَنْعَمْنا عَلَی الْإِنْسانِ أَعْرَضَ وَ نَأی بِجانِبِهِ اعراض از دین و دوری از عبادت.

وَ إِذا مَسَّهُ الشَّرُّ بلائی، مصیبتی، گرفتاریی، مرضی، ظلمی، اذیتی باو میرسد رو بخدا میرود و استغاثه میکند.

فَذُو دُعاءٍ عَرِیضٍ نفرمود طویل زیرا هر عریضی طویل هم هست زیرا طول بیشتر از عرض است و لا عکس میشود طویل باشد و عریض نباشد.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۵۲] .... ص : ۴۴۸

قُلْ أَ رَأَیْتُمْ إِنْ کانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ ثُمَّ کَفَرْتُمْ بِهِ مَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ هُوَ فِی شِقاقٍ بَعِیدٍ (۵۲)

بفرما باین کفار که کفران نعمت میکنند آیا معتقدید که این بلاها و مصائب و گرفتاریها از جانب خداوند است و قادر بر دفع آنها است که دعاء میکنید بر رفع آن پس کافر میشوید بآن بعد از رفع آن کیست

گمراه تر از آنکه در شقاق و جدایی از حق است جدایی بسیار دوری نوع ناس غیر از طبقه خاصه نعمتها را مستند باقدامات خود میدانند و رؤساء و اسباب ظاهریه و بلاها را از جانب حق میدانند قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لذا میفرماید:

قُلْ أَ رَأَيْتُمْ إِنْ كانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ رای بمعنی عقیده یعنی اگر عقیده شما اینست که از نزد خدا است و عبد هیچ اختیاری ندارد و معتقد بجبر هستید که کفر و ایمان و اطاعه و معصیه خواست او است ثُمَّ كَفَرْتُمْ بِهِ از این جهت کافر بخدا میشوید جوابش اینکه این در ضلالت بسیار دوریست.

مَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ هُوَ فِي شِقاقٍ بَعِيدٍ شقاق جداییست مثل شق القمر و این جدایی بسیار بعید است یعنی فاصله این باطل با حق زیاد است.

(تنبیه) ثواب و عقاب نعمت و بلاء از جانب حق است لکن باید محل قابلیت داشته باشد برای ثواب و نعمت و استحقاق داشته باشد برای عقاب و بلاء و تحصیل قابلیت و استحقاق بید عبد است که از روی اختیار اگر ایمان آورد و متقی شد و اطاعت کرد قابلیت پیدا میکند و اگر کفر و شرک و ضلالت و ظلم و طغیان و عصیان را اختیار کرد مستحق عذاب و عقاب و بلیّات میشود و مسئله جبر و تفویض و اختیار را ما در مجلد اول کلم الطیّب در بحث عدل مفصلا بیان کرده ایم.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۵۳] .... ص : ۴۴۹

سَنُرِيهِمْ آياتِنا فِي الْآفاقِ وَ فِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَ وَ لَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ شَهِيدٌ (۵۳)

زود باشد که بآنها نشان دهیم و مبیّن کنیم آیات خود را در آفاق و در نفوس آنها تا اینکه واضح و مبیّن شود بر آنها اینکه او حق است آیا کفایت نمیکند بپروردگار تو اینکه خداوند بر هر چیزی شاهد و حاضر و ناظر است.

سَنُرِيهِمْ آياتِنا فِي الْآفاقِ وَ فِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ در

موضوع آیات اختلاف زیادیست بین مفسرین و هم چنین در مرجع ضمیر انه الحق بالغ بر شش قول (اول) مراد آیات قدرت و حکمت حضرت حق است در خلقت آسمانها و خورشید و ماه و کواکب و در زمین و در نفوس خود آنها از نطفه و علقه و مضغه و لحم و عظم و تا ولادت و رشد و در جمیع موجودات که دلیل بر وجود و وحدانیت او است.

دل هر ذره را که بشکافی وحده لا شریک له گوید

برگ درختان سبز در نظر هوشیار هر ورقش دفتری است معرفت کردگار

(دویم) مراد معجزات صادره از پیغمبر اکرم سماوی مثل شق القمر و ارضی که دلیل بر رسالت آن بزرگوار است (سیم) آیات شریفه قرآن بر سایر بلاد و مکه معظمه که دلیل بر اینکه از جانب حق آمده (چهارم) واردات بر امم سابقه و بر خود اهل مکه در اثر تکذیب انبیاء از غرق و خسف و امطار حجاره و قتل و اسیری و غیر اینها (پنجم) مسخ شدن بصورت حیوانات چه در امم سابقه و چه در این امت (ششم) مستفاد از اخبار ائمه اطهار که آیات الهی وجود مبارک پیغمبر و ائمه طاهرین و در بعض اخبار بوجود مبارک حضرت بقیّه اللّه.

(اقول) مکرر اشاره شده که در اخبار بیان مصداق میفرمایند منافی با عموم آیات ندارد بنا بر این جمله آیاتنا چون جمع مضاف است افاده عموم میکند شامل جمیع آیات الهی میشود و حجّه از هر جهت تمام است بخصوص قرینه.

فِی الْآفاقِ وَ فِی أَنْفُسِهِمْ که شامل جمیع آیات میشود و تمام دلیل است حَتَّی یَتَبَیَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ انّ اللّه حقّ انّ القرآن حقّ انّ النّبی حقّ انّ امامه الأئمّه حقّ انّ قیام القائم حقّ انّ القیمه حقّ کلها حقّ علی اختلاف التفاسیر.

أَ وَ لَمْ یَکْفِ بِرَبِّکَ أَنَّهُ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ شَهِیدٌ آیا کفایت نمیکند برای پروردگار تو اینکه او بر هر چیزی شاهد است مراد ظاهرا اینست که نفس شهادت حق

کافیست بر اثبات توحید و نبوّت و رسالت انبیاء و امامت اوصیاء و حقانیت قرآن و معاد و خصوصیات آنها که تمام حق است و محتاج بارائه آیات و ادله و براهین نیست.

چون شهادت داد حق کبود ملک تا شود اندر شهادت مشترک

تمام این آیات برای اتمام حجت است.

[سوره فصلت (۴۱): آیه ۵۴] .... ص : ۴۵۱

أَلا إِنَّهُمْ فِی مِرْیَهٍ مِنْ لِقاءِ رَبِّهِمْ أَلا إِنَّهُ بِکُلِّ شَیْ ءٍ مُحِیطٌ (۵۴)

آگاه باشید که این کفار و مشرکین با این همه آیات و ادله و حجج مع ذلک در شک هستند در بعث و نشور و حشر در قیامت آگاه باشید محققا خداوند متعال احاطه قیّومیّه و علمیّه دارد بهر چیزی.

قلب که سیاه شد و قساوت پیدا کرد اگر هزار دلیل بر او اقامه شود حتی اگر معاینه شود باز هم باور نمیکند و در شک و ریب است و انکار میکند مریه و مراء مجادله است بر ابطال حقّ و اثبات باطل چنانچه میفرماید:

أَ فَتُمارُونَهُ عَلی ما یَری نجم آیه ۱۲ و بعضی گفتند بمعنی جحود است.

أَلا إِنَّهُمْ فِی مِرْیَهٍ مِنْ لِقاءِ رَبِّهِمْ لقاء رب لقاء رحمت و غضب و ثواب و عقاب یوم القیمه است نه آنچه مجسمه قائلند که خدا العیاذ دیده میشود و این ها مجادله و انکار میکنند بعث را.

أَلا إِنَّهُ بِکُلِّ شَیْ ءٍ مُحِیطٌ باحاطه علم و قدرت نه احاطه ظرف بمظروف و عرش و کرسی و سماوات و ارض.

(تمّ بحمد اللَّه سوره فصّلت و سیأتی انشاء اللَّه سوره الشّوری و ما یتلوه من بقیه السّور و الحمد للَّه اولا و آخرا و ثابتا و دائما و الصلاه و السّلام علی نبیّه و آله و اللّعن علی اعدائهم ابدا مؤبدا و ان الحقیر سید عبد الحسین طیّب.

سوره الشّوری (المسمّاه بحمعسق .... ص : ۴۵۲

اشاره

بسم اللَّه الرّحمن الرّحیم و الحمد للَّه ربّ العالمین و الصّلاه و السّلام علی خاتم النّبیّین و آله الطّاهرین و الانبیاء و المرسلین و عباد اللَّه الصّالحین و اللّعن علی أعدائهم اجمعین الی یوم الدّین.

اما فضلها: فعن ابن بابویه مسندا عن سیف بن عمیره عن الصادق علیه السلام فرمود کسی که قرائت کند سوره حمعسق را مبعوث میفرماید خداوند او را روز قیامت مثل برف سفید یا مثل خورشید نورانی خطاب میرسد از جانب خداوند که ای بنده من ادامه دادی سوره حمعسق را و نمی دانستی چه ثوابی دارد اگر میدانستی ملالت از قرائت او پیدا نمیکردی و لکن جزاء میدهم تو را بجزاء خوب داخل کنید او را در بهشت و از برای او در بهشت قصری است از یاقوت سرخ و از برای آن قصر درهایی و تخت هایی از یاقوت است و در آن قصر شرف و درجاتیست از یاقوت که ظاهرش از باطن و باطنش از ظاهر نمایان است و دیده میشود و از برای او حوریه هایی و هزار جاریه و هزار غلمان از ولدان مخلدین هست که خداوند توصیف فرموده و اخباری از خواص القرآن از رسول اللَّه و از حضرت صادق روایت کرده چون مرسل بود، نقل نکردیم.

[سوره الشورى (۴۲): آيات ۱ تا ۳] .... ص : ۴۵۳

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

حم (۱) عسق (۲) كَذلِكَ يُوحِي إِلَيْكَ وَ إِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۳)

حم عسق گفتيم از رموز قرآن است و كلمات مفسرين اعتبار ندارد و اخبارى مختلف هم در معانى اين ذكر شده مثل اينكه اشاره باسماء الهيه باشد يا اسم اعظم يا اشاره بزمان قيام قائم باشد يا بهلاكت سفيانى و امثال اينها هر چه هست از فهم ما خارج است.

كَذلِكَ يُوحِي إِلَيْكَ وَ إِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ از انبياء سلف، همين نحو وحى ميفرمايد بسوى تو و بسوى كسانى كه از انبياء پيش از تو بودند.

اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ از امر بتوحيد و اطاعت اوامر او و ترك معاصى و اخبار از آينده و خصوصيات بعث و قيامت و بهشت و جهنم و بشارات و انذارات و آنچه صلاح بندگان است و حجج و براهين و آثار ايمان و كفر و شرك و امثال اينها تمام شرايع و فرمايشات انبياء يك هدف است تمام براى هدايت بندگان و نيل بسعادت نشئتين و نجات از مهالك دارين است و تمام از جانب خداوند عزيز حكيم آمده اند.

[سوره الشورى (۴۲): آيه ۴] .... ص : ۴۵۳

لَهُ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ وَ هُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ (۴)

اختصاص باو دارد آنچه در آسمانها و آنچه در زمين است و او است در اعلى درجه علوّ و عظمت.

لَهُ ما فِي السَّماواتِ از اين كرات علويّه شمس، قمر و ساير كواكب لوح، قلم، بيت المعمور، جنه المأوى، عرش، كرسى، ملائكه سكنه آسمانها و آنچه خداوند خلق فرموده در عالم بالا.

وَ ما فِي الْأَرْضِ از جن و انس و اقسام حيوانات از طيور و بهائم و حشرات و زمين و دريا و جواهرات و معادن و نباتات و مياه و حيوانات

دریایی و غیر اینها و بالجمله کل ما سوی اللّه اللّه است.

وَ هُوَ الْعَلِیُّ الْعَظِیمُ اعلی مراتب علوّ و عظمت وجود غیر متناهی از لا و ابدا و سرمدا.

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۵] .... ص : ۴۵۴

تَکادُ السَّماواتُ یَتَفَطَّرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ وَ الْمَلائِکَهُ یُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَ یَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِی الْأَرْضِ أَلا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِیمُ (۵)

نزدیک است آسمانها از هم پاشیده شود و پاره پاره گردد از بالای سر آنها و ملائکه تسبیح و تحمید پروردگار خود می کنند.

و طلب مغفرت میکنند برای کسانی که در زمین هستند آگاه باشید که خداوند او آمرزنده مهربان است.

تَکادُ السَّماواتُ یَتَفَطَّرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ بعضی گفتند که مراد کلام مشرکین است که از شرک باللّه نزدیک است آسمانها از هم بپاشد بعضی گفتند از کلام یهود و نصاری و مجوس که گفتند اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَداً که آدم را پسر خدا دانستند و عزیر را یهود و نصاری عیسی را بلکه گفتند نَحْنُ أَبْناءُ اللَّهِ بعضی گفتند از عظمت و کبریایی الهی.

اقول: دستگاه شرک و کفر و این مزخرفات از زمان آدم الی زماننا هذا بوده و خردلی بدستگاه الهی لطمه وارد نکرده و خداوند برای وجود مقدس انبیاء و ائمه اطهار و حجج الهیّه و علماء دین و مؤمنین، این دستگاه را فراهم کرده و ظاهرا مراد نزدیک شدن قیامت باشد که فرمود إِنَّهُمْ یَرَوْنَهُ بَعِیداً وَ نَراهُ قَرِیباً- معارج آیه ۶- که آسمانها در هم پیچیده می شود و از هم پاره میگردد إِذَا السَّماءُ انْفَطَرَتْ- انفطار آیه ۱- از طبقه بالا تا طبقه پائین.

وَ الْمَلائِکَهُ یُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ و در قیامت ملائکه که آثار قدرت

الهیّه را مشاهده میکنند تسبیح و تحمید حق میکنند که تسبیح تنزیه حق است از عیوب و نواقص و تحمید تمجید او است بجمیع کمالات.

وَ یَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِی الْأَرْضِ از مؤمنین که آلوده ببعض معاصی شده اند چون غیر مؤمنین لیاقت استغفار ندارند و غیر آلوده بمعاصی احتیاج به استغفار ندارند.

أَلا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِیمُ خداوند متعال می بخشد و میآمرزد و بعلاوه مشمول رحمتهای واسعه خود میفرماید.

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۶] .... ص : ۴۵۵

وَ الَّذِینَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِیاءَ اللَّهُ حَفِیظٌ عَلَیْهِمْ وَ ما أَنْتَ عَلَیْهِمْ بِوَکِیلٍ (۶)

و کسانی که گرفتند از غیر خداوند تبارک و تعالی اولیائی خداوند حفظ میفرماید بر آنها اعمال و رفتار آنها را و نیستی تو بر آنها عهده دار فقط باید انذار کنی خواه بپذیرند و خواه نپذیرند.

وَ الَّذِینَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِیاءَ شامل میشود تمام مشرکین که آلهه خود را اولیاء خود گرفتند و تمام کفار را که تحت فرمان الهی نرفتند و فرستادگان او را تکذیب کردند و اطاعت رؤساء خود کردند و تمام ضالّین که اطاعت مضلّین نمودند و تمام فسّاق و فجّار که اطاعت رؤساء خود را نمودند و بالجمله بغیر دستور و فرمان الهی دستور دیگری اتّخاذ کردند.

اللَّهُ حَفِیظٌ عَلَیْهِمْ تمام افعال و اعمال و رفتار و کردار آنها در نزد خدا محفوظ است چه امور قلبیّه آنها از عقائد فاسده و چه نفسیّه آنها از صفات خبیثه و چه جوارحیّه آنها از اعمال سیئه فردای قیامت برخ آنها کشیده میشود چنانچه میفرماید (و وجدوا ما عملوا حاضرا) کهف آیه ۴۷- و شهود هم شهادت میدهند که از آن جمله اعضاء و جوارح

آنها و ملائکه موکّلین به آنها و کتبه اعمال و انبیاء آنها و غیر اینها.

وَ ما أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ وظیفه انبیاء تبلیغ و دعوت و اتیان به معجزات و اقامه حجّه و اتمام حجت و بیان احکام و بشارت و انذار است اگر کسی قابلیت هدایت داشته باشد و نور ایمان قلب او را روشن کند هدایت میشود و اگر کسی خود را از قابلیت انداخته و قلب خود را بظلمت شرک و کفر و ضلالت و فسق و فجور سیاه و تاریک کرده هدایت نمیشود پیغمبران مأمور نیستند که الا و لا بد باید اینها را هدایت کنند بلی البتّه دوست میدارند که اینها هدایت شوند و اجر آنها کامل تر گردد و از کفر آنها مشمئز می شوند.

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۷] .... ص : ۴۵۶

وَ كَذلِكَ أَوْحَيْنا إِلَيْكَ قُرْآناً عَرَبِيًّا لِتُنْذِرَ أُمَّ الْقُرى وَ مَنْ حَوْلَها وَ تُنْذِرَ يَوْمَ الْجَمْعِ لا رَيْبَ فِيهِ فَرِيقٌ فِي الْجَنَّهِ وَ فَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ (۷)

و همین نحو وحی نمودیم بسوی تو قرآن را به لسان عربی فصیح بر اینکه انذار فرمایی اهل مکه معظمه که ام القری است و اطراف مکه بلاد عرب نشینان را و انذار فرمایی آنها را یوم الجمع که روز قیامت باشد که خلق اولین و آخرین در آن روز مجتمع میشوند که هیچ ریب و شک و شبهه ای در آن نیست و تمام آنها دو فرقه میشوند یک فرقه در بهشت و یک فرقه در سعیر جهنّم.

وَ كَذلِكَ أَوْحَيْنا إِلَيْكَ همین نحوی که ما وحی فرستادیم بر انبیاء سلف وحی فرستادیم بسوی شما که بتوسط روح الامین جبرئیل باشد قُرْآناً عَرَبِيًّا که میفرماید وَ إِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعالَمِينَ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ بِلِسانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ- شعراء آیه ۱۹۲ الی ۱۹۵- لِتُنْذِرَ أُمَّ الْقُرى مکّه معظّمه را ام القری گفتند چون اول

زمین که از زیر کره آب خارج شد زمین مکه بود چنانچه میفرماید إِنَّ أَوَّلَ بَیْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِی بِبَکَّهَ مُبارَکاً- آل عمران آیه ۹۰- و اینکه پیغمبر اکرم را می گفتند یعنی از ام القری است چنانچه مکّی المدنیّ هم میگویند و اهل هر شهری و مملکتی را نسبت بآن میدهند حجازی، شامی، عراقی، ایرانی، اصفهانی، طهرانی، نه اینکه بعض جهّال گفتند یعنی بیسواد.

وَ مَنْ حَوْلَها و لو پیغمبر مبعوث بر جنّ و انس تا دامنه قیامت بود لکن اولا مأمور بود و قرآن مجید ناطق است که انذار فرماید اهل حجاز را که ما حول مکه بودند از همین جهت بلسان آنها نازل شد که میفرماید قُرْآناً عَرَبِیًّا و میفرماید وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسانِ قَوْمِهِ- ابراهیم آیه ۴-.

وَ تُنْذِرَ یَوْمَ الْجَمْعِ لا رَیْبَ فِیهِ چنانچه مکرر بیان کرده ایم که اگر دستگاه قیامت نباشد خلقت عالم لغو می شود.

فَرِیقٌ فِی الْجَنَّهِ مؤمنین کائنا ما کان.

وَ فَرِیقٌ فِی السَّعِیرِ غیر مؤمن که از روی تقصیر ایمان نیاورده باشد و اما اگر از روی قصور بوده لا فی الجنه و لا فی السعیر.

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۸] .... ص : ۴۵۷

وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ لَجَعَلَهُمْ أُمَّهً واحِدَهً وَ لکِنْ یُدْخِلُ مَنْ یَشاءُ فِی رَحْمَتِهِ وَ الظَّالِمُونَ ما لَهُمْ مِنْ وَلِیٍّ وَ لا نَصِیرٍ (۸)

و اگر مشیت الهی تعلق گرفته بود هر آینه قرار میداد تمام افراد بشر را بر یک طریقه واحده که طریقه حقه باشد و لکن داخل میفرماید هر که را که بخواهد در رحمت خود و ظالمین نیست از برای آنها دوستی و ناصری.

وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ لَجَعَلَهُمْ أُمَّةً واحِدَةً بطور الجاء و اضطراریا اسباب معصیت را از آنها گرفته بود از قوّه شهوت و غضب و وهم یا راه را بر آنها بسته بود قدرت نداشتند لکن کمالی از برای آنها نبود چنانچه در حیوانات چنین فرموده و لذا تکلیف بر آنها قرار نداده و همچنین در ملائکه که این قوای شهویه و غضبیّه و وهمیه را ندارند لذا بمقتضای حکمت انسان را فاعل مختار قرارداد هم جنبه ملکی به او عنایت فرمود که قوه عقل باشد و هم جنبه حیوانی که دارای قوای شهویه و غضبیه و وهمیه باشد و تکلیف بر آنها معین فرمود و راه حق و باطل را بآنها نشان داد هم بتوسط عقل که رسول باطنی باشد که محسنات عقلیه و مقبحات آن را درک کنند و هم انبیاء فرستاد که راه سعادت و شقاوت را بآنها نشان دهند و سلب اختیار از آنها نفرمود تا خوب و بد، مؤمن و کافر، مطیع و عاصی سعید و شقی از هم امتیاز پیدا کنند.

وَ لکِنْ یُدْخِلُ مَنْ یَشاءُ فِی رَحْمَتِهِ کسانی که باختیار طریقه حقه را گرفتند و راه سعادت را پیمودند و در تحت اطاعت و فرمان الهی داخل شدند آنها را مشمول رحمت خود فرموده و سعادت دنیا و آخرت را، نصیب آنها قرار داده و بهشت را خصیصه آنها نموده.

وَ الظَّالِمُونَ و کسانی که بخود ظلم کردند نه اعتناء بمحسنات عقلیه کردند که گفتند الناس یستسهلون الذم فی قضاء الوتر و نه به فرامین الهی و دستورات انبیاء توجه کردند و خود را تابع قوای شهویه و غضبیه و وهمیه نمودند.

ما لَهُمْ مِنْ وَلِیٍّ وَ لا نَصِیرٍ دوستی ندارند که آنها را پناه دهد و ناصری ندارند که بآنها کمک دهد.

أَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِياءَ فَاللَّهُ هُوَ الْوَلِيُّ وَ هُوَ يُحْيِ الْمَوْتى وَ هُوَ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ قَدِيرٌ (۹)

آیا اینها گرفتند از غیر خدای متعال اولیائی پس خداوند متعال او است ولی و او زنده میکند مرده ها را و او بر هر چیزی قدرت دارد.

أَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِياءَ استفهام انکاری است که نباید از غیر خدا ولیّی اتخاذ کرد و اینها اتخاذ کردند بعضی اله خود را مثل بتها و غیر آنها که گفتند هؤُلاءِ شُفَعاؤُنا عِنْدَ اللَّهِ- یونس آیه ۱۹- وَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِياءَ ما نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونا إِلَى اللَّهِ زُلْفى زمر آیه ۴- بعضی اکابر و رؤساء خود را بطمع اینکه اینها دفع بلاء از آنها میکنند و اصلاح امور آنها را می نمایند که تا کنون در دماغ بسیاری هست و حال آنکه کوچکترین بلائی را قدرت ندارند دفع کنند بلکه فردای قیامت از اینها تبرّی میجویند و انکار میکنند إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَ رَأَوُا الْعَذابَ وَ تَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبابُ وَ قالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّ لَنا كَرَّةً فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَما تَبَرَّؤُا مِنَّا- بقره ۲ آیه ۱۶۱-.

فَاللَّهُ هُوَ الْوَلِيُّ دلالت بر انحصار میکند خداوند ولی و صاحب اختیار است بهر که بخواهد مقام ولایت عطا میکند چنانچه میفرماید:

إِنَّما وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكاةَ وَ هُمْ راكِعُونَ مائده آیه ۶۰- راجع به ولایت امیر المؤمنین چنانچه شرحش در محلش گذشت و ولایت انبیاء و ائمه علیهم السلام هم احتیاج به نصب خدای متعال است در تحت اختیار بندگان نیست وَ هُوَ يُحْيِ الْمَوْتى خداوند زنده میکند مرده ها را اشاره به اینکه منکرین معاد اشکال می تراشند که چگونه می شود که بدن خاک

شده و استخوان پوسیده دو مرتبه زنده شود و انسان گردد قالَ مَنْ یُحْیِ الْعِظامَ وَ هِیَ رَمِیمٌ جواب: همان کسی که نطفه را علقه و مضغه و گوشت و استخوان و انسان میکند و آن کسی که آدم را از خاک خلق فرمود قدرت دارد قُلْ یُحْیِیهَا الَّذِی أَنْشَأَها أَوَّلَ مَرَّهٍ- یس آیه ۸۰-.

وَ هُوَ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیرٌ نیست راهست میکند و هست را نیست میکند.

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۱۰] .... ص : ۴۶۰

وَ مَا اخْتَلَفْتُمْ فِیهِ مِنْ شَیْ ءٍ فَحُکْمُهُ إِلَی اللَّهِ ذلِکُمُ اللَّهُ رَبِّی عَلَیْهِ تَوَکَّلْتُ وَ إِلَیْهِ أُنِیبُ (۱۰)

و آنچه اختلاف کردید در او از هر شیئی پس حکم او بسوی خدا است اینست خداوندی که پروردگار من است بر او است توکل من و بسوی او است بازگشت من.

وَ مَا اخْتَلَفْتُمْ فِیهِ مِنْ شَیْ ءٍ عموم دارد مطلق اختلافات را شامل میشود چه اختلاف در مذاهب و ادیان باشد مثل اختلاف یهود و نصاری و کفّار و مسلمین و مشرکین و موحدین و چه اختلاف بین مسلمین درباره خلفاء حقه و باطله و چه اختلاف در شیعه درباره امامت واقفیه حنفیّه و اثنی عشریه و چه اختلاف در احکام شرعیه باشد مثل مذاهب خمسه:

حنفی مالکی حنبلی شافعی امامیه که در نوع احکام اختلاف دارند و چه اختلاف در باب ترافعات تمام اینها.

فَحُکْمُهُ إِلَی اللَّهِ باید رجوع کرد بفرمایشات او و بر طبق دستورات او عمل کرد و اگر سر خود و پیش خود عملی انجام دادید و مذهبی اختیار کردید و طریقه ای اتخاذ نمودید فردای قیامت در محکمه عدل الهی بین حق و باطل حکم میفرماید و هر که را بجزاء خود میرساند.

ذلِکُمُ اللَّهُ رَبِّی این است دستور و فرمان خدای متعال پروردگار من.

عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ توکل ایکال کلیه امور است بخدای متعال چه امور شخصیه انفرادیه باشد از امر رزق و صحت و سلامت و عزت و غنی از توسعه و ضیق که هر چه او تقدیر فرموده و هر نحوی صلاح دانسته رفتار فرماید بکلی نظر از اسباب و وسائط و وسائل بایـد برداشت وَ مَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْ ءٍ قَدْراً- طلاق آیه ۳- و چه امور نوعیّه اجتماعیّه باشد و در باب معاشـرات و مراودات و معاملات طبق تقدیرات او تسلیم باشد خودیتی از خود نشان ندهد قلبش آرام باشد.

تو کار خود به خدا واگذار و خوشدل باش که رحم اگر نکند مدّعی خدا بکند

و این توکل از شئون توحید افعالی است.

وَ إِلَيْهِ أُنِيبُ انـابه رجوع الی الحق است و دو قسم رجوع داریم یکی درباره قیامت که رجوع تمام بنـدگان است بسوی او إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ راجِعُونَ- بقره آیه ۱۵۱- و یکی در مورد امور و پیشامدها هر چه هست و هر که هست باید ارجاع کند بتقدیر الهی.

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۱۱] .... ص : ۴۶۱

فاطِرُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْواجاً وَ مِنَ الْأَنْعامِ أَزْواجاً يَذْرَؤُكُمْ فِيهِ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْ ءٌ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (۱۱)

پدید آورنده آسـمانها و زمین را قرار داد از برای شما ازواج ذکور و اناث و از انعام ازواج ذکرانا و اناثا فراوان میفرماید شما را و زیاد میکند برای شما و در این جعل و قرار داد نیست «کمثله» چیزی و او است شنوا و بینا.

فاطِرُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ فطر ایجاد بیسابقه است که خداونـد بدون نقشه و سابقه ایجاد فرمود آسـمانها را با این همه کراتی که در آنها

از شمس و قمر و سایر کواکب و ستاره ها است و زمین با آنچه در تخوم زمین است.

جَعَلَ لَکُمْ مِنْ أَنْفُسِکُمْ أَزْواجاً در ابتداء خلقت که خدا آدم را خلق فرمود برای او زوج قرار داد برای ازدیاد نسل و انس و علاقه و از قدرت کامله حق اینکه یک نطفه در یک رحم بسا ذکور میشود و بسا اناث که میفرماید یَهَبُ لِمَنْ یَشاءُ إِناثاً وَ یَهَبُ لِمَنْ یَشاءُ الذُّکُورَ أَوْ یُزَوِّجُهُمْ ذُکْراناً وَ إِناثاً وَ یَجْعَلُ مَنْ یَشاءُ عَقِیماً- همین سوره آیه ۴۸ و ۴۹-.

وَ مِنَ الْأَنْعامِ أَزْواجاً که آنها هم نر و ماده دارند که میفرماید ثَمانِیَهَ أَزْواجٍ مِنَ الضَّأْنِ اثْنَیْنِ وَ مِنَ الْمَعْزِ اثْنَیْنِ الی قوله تعالی وَ مِنَ الْإِبِلِ اثْنَیْنِ وَ مِنَ الْبَقَرِ اثْنَیْنِ- الایه- انعام آیه ۱۴۴ و ۱۴۵-.

یَذْرَؤُکُمْ فِیهِ ذرء بمعنی پراکنده و تفرقه است چنانچه می فرماید فَأَصْبَحَ هَشِیماً تَذْرُوهُ الرِّیاحُ- کهف آیه ۴۳- و در اینجا بمعنی کثرت نسل است چه در انسان و چه در انعام و تمام بنفع بشر است.

لَیْسَ کَمِثْلِهِ شَیْ ءٌ بعضی گفتند کاف زائده است برای تاکید ذکر شده و گفتیم حرف زائد در قرآن نیست و تأکید غیر از زیاده است و در اینجا تأکید کأنّه می گویی مثل او مثل او کسی نیست چون ذات مقدس او واجب الوجود بالذات است ذاتا و صفه و غیر او هر چه که هست ممکن الوجود است ذاتا و صفه از خود هیچ ندارد.

سیه رویی ز ممکن در دو عالم نشد هرگز جدا و اللّه اعلم

وَ هُوَ السَّمِیعُ الْبَصِیرُ از برای این دو اسم دو معنی است یکی سمیع عالم بمسموعات و بصیر عالم بمبصرات دیگر اجابت کننده دعوات و عالم به حکم و مصالح.

لَهُ مَقالِيدُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشاءُ وَ يَقْدِرُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْ ءٍ عَلِيمٌ (۱۲)

از برای اوست کلیدهای آسمانها و زمین بسط میدهد روزی را از برای هر که مشیتش تعلق گرفته و تنگ میگیرد محققا او به هر چیزی دانا است.

لَهُ مَقالِيدُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ کلید را هم اطلاق میکنند باسم مفتاح و هم باسم مقلاد بواسطه آنکه کلید هم در را باز میکند و هم در را می بندد وَ عِنْدَهُ مَفاتِحُ الْغَيْبِ لا يَعْلَمُها إِلَّا هُوَ- انعام آیه ۵۹- و مقالید آسمانها و زمین بعضی گفتند مراد خزانه های آسمانها و زمین است چنانچه میفرماید وَ لِلَّهِ خَزائِنُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ- منافقون آیه ۷- و بعضی گفتند مراد ارزاق است که از آسمان نازل میشود و از زمین روئیده میشود (اقول: خزائن و ارزاق به معنی العام قریب المعنی است) میفرماید وَ فِي السَّماءِ رِزْقُكُمْ وَ ما تُوعَدُونَ- ذاریات آیه ۲۲، و رزق شامل جمیع نعم الهیه میشود افاضه علم و توفیق عبادت و ایمان و مثوبات و مأکولات و مشروبات و صحت و سلامت و اولاد و عزّت و دولت و سایر نعم چنانچه می گوییم خداوند علم و ایمان و توفیق و اولاد و ثروت، و مکنت روزی فلان نموده و تمام اینها را خداوند موافق حکمت و مصلحت قبل از خلقت تقدیر فرموده و خزائن همان تقدیرات الهی است و تمام از عالم بالا- بموقع خود افاضه میشود باهل زمین یا از زمین خارج میشود مثلا ارزاق زمینی منحصر بمأکولات و مشروبات نیست اولاد و ثروت و مال و عزت و صحت و اشباه اینها از همین زمین است و علم و توفیق و اجابت دعا و رحمت و مغفرت و امثال آنها از عالم بالا است و تمام منوط بید قدرت او است، حتّی جعل رسل و انزال کتب و نصب خلیفه و

الهامات ربانی تمام بدست او است اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسالَتَهُ- انعام آیه ۱۲۴-.

يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشاءُ وَ يَقْدِرُ در حدیث قدسی است فرمود (ان من عبادی من لا یصلحه الا الفقر فان اغنیته لا فسده ذلک و ان من عبادی من لا- یصلحه الا- الغنی فان افقرته لا فسده ذلک فمن لم یصبر علی بلائی و لم یرض بقضایی فلیطلب ربا سوای و لیخرج من ارضی و سمائی إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْ ءٍ عَلِيمٌ صلاح هر کس در چیست.

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۱۳] .... ص : ۴۶۴

شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ ما وَصَّى بِهِ نُوحاً وَ الَّذِي أَوْحَيْنا إِلَيْكَ وَ ما وَصَّيْنا بِهِ إِبْراهِيمَ وَ مُوسى وَ عِيسى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَ لا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ ما تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَنْ يَشاءُ وَ يَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ (۱۳)

خداوند تشریع فرمود از برای شما مسلمین از دین آنچه سفارش کردیم باو نوح را و آن دینی که وحی فرستادیم به سوی تو و فرستادیم بر ابراهیم و موسی و عیسی البته باید اینکه بپا آرید دین را و متفرق نشوید در دین بزرگ است بر مشرکین آنچه شما دعوت میکنید آنها را خداوند برمیگزیند برای دین هر که را بخواهد و هدایت می فرماید بسوی دین هر که رجوع باو کند.

مسئله مهمه: دین حق در تمام شرایع از ادم تا خاتم یکی است اما از حیث عقاید تمام شرایع دعوت بتوحید و صفات الهیه و عدل و اعتقاد بنبوّت و رسالت تمام انبیاء و رسل و امامت تمام اوصیاء و خلفاء انبیاء و معاد و خصوصیات معاد الی خلود و همچنین راجع باخلاق حمیده و صفات خبیثه و راجع به احکام شرعیه از صلوه و زکاه و صوم و امر بمعروف و نهی از منکر و تولی اولیاء و تبرّی از اعداء و حرمت مثل زنا و لواط، و غیبت و تهمت و ظلم و لهو و لعب و بسیاری از محرّمات و کیفیّت

معاشرات و معاملات و غیرها چنانچه سرتاسر قرآن به این امر اشاره و بیان دارد چنانچه میفرماید قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَ ما أُنْزِلَ إِلَیْنا وَ ما أُنْزِلَ إِلی إِبْراهِیمَ وَ إِسْماعِیلَ وَ إِسْحاقَ وَ یَعْقُوبَ وَ الْأَسْباطِ وَ ما أُوتِیَ مُوسی وَ عِیسی وَ ما أُوتِیَ النَّبِیُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لا نُفَرِّقُ بَیْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ- بقره آیه ۱۳۰- و میفرماید وَ الْمُؤْمِنُونَ کُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَ مَلائِکَتِهِ وَ کُتُبِهِ وَ رُسُلِهِ لا نُفَرِّقُ بَیْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ- الایه بقره آیه ۲۸۵- و میفرماید قُلْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَ ما أُنْزِلَ عَلَیْنا وَ ما أُنْزِلَ عَلی إِبْراهِیمَ وَ إِسْماعِیلَ وَ إِسْحاقَ وَ یَعْقُوبَ وَ الْأَسْباطِ وَ ما أُوتِیَ مُوسی وَ عِیسی وَ النَّبِیُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لا نُفَرِّقُ بَیْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ آل عمران آیه ۷۸- و غیر اینها از آیات بلکه ببراهین عقلیه هم این موضوع روشن میشود و کفایت می کند بر اثبات این موضوع همین آیه شریفه که میفرماید:

شَرَعَ لَکُمْ مِنَ الدِّینِ که خطاب بجمیع مسلمین است الی یوم القیمه و دین دین اسلام است.

ما وَصَّی بِهِ نُوحاً که دین اسلام مورد وصیت بنوح بوده چنانچه بطور کلی میفرماید إِنَّ الدِّینَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلامُ- آل عمران آیه ۱۷- و میفرماید وَ مَنْ یَبْتَغِ غَیْرَ الْإِسْلامِ دِیناً فَلَنْ یُقْبَلَ مِنْهُ وَ هُوَ فِی الْآخِرَهِ مِنَ الْخاسِرِینَ- آل عمران آیه ۷۹ و غیر اینها.

وَ الَّذِی أَوْحَیْنا إِلَیْکَ که قرآن مجید و بیان احکام دین باشد. وَ ما وَصَّیْنا بِهِ إِبْراهِیمَ وَ مُوسی وَ عِیسی سؤال: در این آیه شریفه ذکر سایر انبیاء نشده؟ جواب: اینها پیغمبران اولوا العزم بودند نوح ابراهیم موسی و عیسی و حضرت خاتم و سایر انبیاء تابع اینها بودند.

أَنْ أَقِیمُوا الدِّینَ اقامه دین اعتقاد بجمیع عقائد حقه و عمل به

ارکان دین و بقاء و ثبات بر آن و دعوت و ارشاد و هدایت دیگران و اعلاء کلمه اسلام است.

وَ لا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ بمذاهب مختلفه و عقائد فاسده و بدع زیاد شده و انکار ضروریات دین.

كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ ما تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ ذکر مشرکین از باب مثال است و الا جمیع فرق ضاله بر آنها بزرگ است دعوت آنها بدین حق و زیر بار نمیروند كُلُّ حِزْبٍ بِما لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ- مؤمنون آیه ۵۵ روم آیه ۳۱-.

اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَنْ يَشاءُ هر کس قابلیت داشته باشد خداوند اختیار میکند او را برای دین حق.

وَ يَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ اخبار زیادی داریم که مراد ائمّه اطهار هستند و گفتیم اخبار مصداق اتمّ بیان میفرماید و ما از روی دلیل و برهان و منطق ثابت کرده ایم و میکنیم که دین حقه از زمان نوح الی آخر الدهر مذهب شیعه اثنی عشریه است مشروط به اینکه بدعتی در دین نگذارند و منکر ضروریات دین و مذهب نشوند.

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۱۴] .... ص : ۴۶۶

وَ ما تَفَرَّقُوا إِلَّا مِنْ بَعْدِ ما جاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْياً بَيْنَهُمْ وَ لَوْ لا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَ إِنَّ الَّذِينَ أُورِثُوا الْكِتابَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ (۱۴)

و متفرق نشدند مگر بعد از اینکه آمد آنها را علم از روی عداوت و تعدی که بین آنها بود و اگر نبود کلمه ای که سبقت گرفته از پروردگار تو که از برای هر یک اجلی معین شده هر آینه آنها را هلاک میکردیم و حکم به اهلاک بین آنها میشد و بدرستی که کسانی که بمیراث داده شده به آنها کتاب از بعد آنها هر آینه

در شک و شبهه بودند از آن کتاب.

خداوند حق را بر همه واضح و روشن فرموده و حجت بر همه تمام شده آنهایی که قلب آنها پاک بود و قابلیت هدایت داشتند خداوند هدایت فرمود و برگزید آنها را و اما کسانی که قلوب آنها قاسیه و سیاه و عناد و تجاوزات بود متفرق شدند و هر کدام یک طریقه باطل را اتخاذ کردند.

وَ ما تَفَرَّقُوا إِلَّا مِنْ بَعْدِ ما جاءَهُمُ الْعِلْمُ از روی جهل و نادانی نبوده بلکه حق بر آنها مکشوف شده لکن از روی عناد و عصبیت و ظلم و تعدی مخالفت کردند و تفرقه پیدا کردند.

بَغْياً بَيْنَهُمْ چنانچه مشرکین این همه معجزات را مشاهده کردند ولی تن در ندادند برای اسلام و همچنین یهود که قبلا خبر میدادند به آمدن پیغمبر لکن پس از آمدن چون دیدند از بنی اسرائیل نیست عنادا انکار کردند و همچنین نصاری که حق بر آنها مکشوف شد لکن دیدند که اگر تصدیق کنند از ریاست و پاپ بودن و کشیش شدن و استفادات مالی می افتند قبول نکردند و همچنین تفرقه بین مسلمین از اولین که حقّا نیّت خلافت علی مثل آفتاب بر آنها روشن بود لکن به طمع ریاست و همچنین بنی امیه و بنی عباس و من دونهم و اتباعهم و هکذا تفرقه بین شیعه، و مذاهب مختلفه محدثه بین آنها.

وَ لَوْ لا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ اینها استحقاق هلاکت داشتند لکن چون اجل آنها قبلا تعیین شده بود برای حکم و مصالحی لذا بعذاب مهلکه هلاک نشدند و از جمله حکم و مصالح اینکه در نسل آنها مؤمن صالح بوجود می آمد و از جمله آنها اینکه بعض

آنها متنبه میشدند و برمیگشتند به دین حق و از جمله حکم و مصالح مورث زیادی طغیان آنها و شدّت عذاب آنها باشد و غیر ذلک.

وَ إِنَّ الَّذِينَ أُورِثُوا الْكِتابَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ دو نحوه تفسیر شده یکی آنکه مراد از اورثوا الکتاب یهود و نصاری هستند که مسمّی باهل کتاب هستند و مرجع ضمیر من بعدهم انبیاء قبل از موسی مثل نوح، ابراهیم، لوط، شعیب و قوم آنها که بعد از آنها کتاب بر اینها نازل کردیم و مرجع ضمیر «منه قرآن است یا وجود مقدس حضرت رسول یعنی یهود و نصاری هر آینه در شک در حقّیت قرآن و رسالت حضرت رسول هستند با اینکه بشارات زیادی در همین توریه و انجیل بوجود مقدس او داده شده که ما در مجلّد اول کلم الطیب در باب نبوت خاصه مفصلا بیان کرده ایم، و مراد از ریب شک بیجا است و بی مدرک. دیگر مراد از کتاب قرآن است که نازل شده بر کافّه جن و انس از روی اعجاز که معجزه باقیه آن حضرت است و مراد «من بعدهم» انبیاء سلف که قرآن بعد از آنها نازل شده مع ذلک در شک و ریب هستند ولی تفسیر اول بنظر اقرب میآید.

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۱۵] .... ص : ۴۶۸

فَلِذلِكَ فَادْعُ وَ اسْتَقِمْ كَما أُمِرْتَ وَ لا تَتَّبِعْ أَهْواءَهُمْ وَ قُلْ آمَنْتُ بِما أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ كِتابٍ وَ أُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمُ اللَّهُ رَبُّنا وَ رَبُّكُمْ لَنا أَعْمالُنا وَ لَكُمْ أَعْمالُكُمْ لا حُجَّةَ بَيْنَنا وَ بَيْنَكُمُ اللَّهُ يَجْمَعُ بَيْنَنا وَ إِلَيْهِ الْمَصِيرُ (۱۵)

پس برای این جهت پس دعوت فرما و استقامت نما همان نحوی که مأمور شده ای و متابعت نکن هواهای نفسانیه این کفار را که هر روز یک نوع توقعاتی دارند و بفرما من ایمان دارم بآنچه نازل فرمود خداوند از کتاب و مأمور شده ام که میانه شما

کفـار را تعـدیل نمـایم که خالی از افراط و تفریط باشـد خداونـد پروردگار ما و شـما است از برای ما است اعمال ما و از برای شما است اعمال خودتان نیست جنگ و خصومتی و حجتی بین ماها و بین شـماها خداوند جمع میفرماید بین ما و بسوی اوست بازگشت تمام.

فَلِذلِکَ دین حق و شریعت نوح و ابراهیم و موسی که تمام اسلام بود فَادْعُ دعوت فرما تمام جن و انس را بدین حق.

وَ اسْتَقِمْ کوتاهی نکن در دعوت قولا و فعلا، علما و عملا، خلقا و معاشره که از حضرتش مروی است فرمود

(شیبتنی سوره هود لمکان فَاسْتَقِمْ کَما أُمِرْتَ وَ مَنْ تابَ مَعَکَ.

کَما أُمِرْتَ همان نحوی که مأمور شده ای.

وَ لا تَتَّبِعْ أَهْواءَهُمْ اعتنایی بتوقعات و خواهشهای کفّار و مشرکین نکن که ترک دعوت باشد و موافقت با آنها و صریحا.

وَ قُلْ آمَنْتُ بِما أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ کِتابٍ از صـحف آدم و شـیث و نوح و ابراهیم و توریه موسـی و زبور داود و انجیل عیسـی و قرآن مجید.

وَ أُمِرْتُ لِأَعْـدِلَ بَیْنَکُمُ نه تفریـط و نه افراط نه مثل یهود اعمال شاقه و نه مثل نصاری آزادی مطلقه نه مثل یهود عیسـی را العیاذ باللَّه حرام زاده و زنا زاده بدانند و نصاری که خدا و پسـر خدا بخوانند و عدالت همان استقامت است در کلیه امور در عقائد نه چیزی بر آن، افزوده کننـد و بـدعتی در دیـن بگذارنـد و نـه چیزی از آن را منکر شونـد و زیر پـا گذارنـد و در اخلاـق نه بلند پروازی کنند و زیاده روی و نه کوتاهی و ذلّت و خفّت در عبادات نه خود را بمشقت و رهبانیّت

بیندازنـد و نه ترک فرائض و واجبات کنند نه غرق دنیا شوند و نه ترک دنیا گویند در کلیه امور حد وسط که صـراط مسـتقیم است نه افراط و نه تفریط که سبل شیطان است.

اللَّهُ رَبُّنا وَ رَبُّکُمْ لا رب لنا غیره و لا اله الا هو.

لَنا أَعْمالُنا وَ لَکُمْ أَعْمالُکُمْ ما به اعمال خود نتیجه میگیریم شما هم به اعمال خود آثار وخیمه او را درک میکنید الناس مجزیون باعمالهم ان خیرا فخیر و ان شـرا فشـر. فَمَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ خَیْراً یَرَهُ وَ مَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ شَرًّا یَرَهُ- زلزال آیه ۷ و ۸- لا حُجَّهَ بَیْنَنا وَ بَیْنَکُمُ بعضـی تفسـیر کردنـد حجت را بخصومت و لکن بنظر میآید به اینکه فردای قیامت هر که مقصـر عمل خود اسـت تقصـیر را بگردن دیگری نمیتواند بیندازد ما در دعوت کوتاهی نکردیم شـما هم در مخالفت و نپذیرفتن کوتاهی نکردید نه ما مسئول عمـل شـما هستیم نه شـما مسئول اعمال ما هر کس مسئول عمل خود است فَیَوْمَئِذٍ لا یُسْئَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَ لا جَانٌّ- الرحمن آیه ۳۵- اللَّهُ یَجْمَعُ بَیْنَنا وَ إِلَیْهِ الْمَصِیرُ یوم القیمه.

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۱۶] .... ص : ۴۷۰

وَ الَّذِینَ یُحَاجُّونَ فِی اللَّهِ مِنْ بَعْدِ ما اسْتُجِیبَ لَهُ حُجَّتُهُمْ داحِضَهٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ عَلَیْهِمْ غَضَبٌ وَ لَهُمْ عَذابٌ شَدِیدٌ (۱۶)

و کسـانی کـه محـاجّه میکننـد در امر الهی از بعـد آنکه قبـول اجـابت کردنـد حجّه آنهـا مردود است نزد پروردگـار آنهـا و بر آنهاست غضب الهی و از برای آنهاست عذاب شدید.

وَ الَّذِینَ یُحَاجُّونَ فِی اللَّهِ شامل میشود تمام کفّار و مشـرکین و ضالّین و معاندین را که هر کدام برای خود عذر میتراشند فردای قیامت بعضی گردن آباء و اجداد خود می اندازند إِنَّا وَجَدْنا آباءَنا عَلی أُمَّهٍ

وَ إِنَّا عَلى آثارِهِمْ مُقْتَدُونَ

بعضی گردن رؤسا می اندازند رَبَّنا هؤُلاءِ أَضَلُّونا بعضی انکار میکنند ما کانُوا إِيَّانا يَعْبُدُونَ بعضی گردن شیطان می اندازند بعضی مثل یهود که چون از بنی اسرائیل نیست و غیر اینها.

مِنْ بَعْدِ ما اسْتُجِيبَ لَهُ از بعد از آنکه جماعتی اجابت کردند و قبول نمودند و ایمان آوردند اشاره به اینکه این اعذار شما و آنها هم مثل شما بودند پس معلوم میشود که شما عن علم عنادا اختیار کفر و ضلالت کردید از این جهت میفرماید:

حُجَّتُهُمْ داحِضَةٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ و چون پذیرفته نیست.

وَ عَلَيْهِمْ غَضَبٌ یعنی معامله مغضب میکند نه اینکه غضب عارض ذات مقدس او شود.

وَ لَهُمْ عَذابٌ شَدِيدٌ.

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۱۷] .... ص : ۴۷۱

اللَّهُ الَّذِی أَنْزَلَ الْكِتابَ بِالْحَقِّ وَ الْمِيزانَ وَ ما يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ (۱۷)

خداوند آن خدایی است که نازل فرمود کتاب را بالحق و میزان را و نشان نداده تو را و درک نفرموده ترا شاید ساعت قیامت نزدیک باشد.

اللَّهُ الَّذِی أَنْزَلَ الْكِتابَ قرآن مجید را.

بِالْحَقِّ که از جانب او آمده برای هدایت بشر بلکه جن و انس و معجزه باقیه است تا قیامت.

وَ الْمِيزانَ ما یوزن به الحق و الباطل چیزی که حق و باطل را از هم جدا میکند بعضی گفتند مراد عدل است و بعضی گفتند وجود مقدس محمد (ص) است ولی در اخبار داریم که مراد امیر المؤمنین

است چنانچه در زیارت آن حضرت هم دارد.

اقول: هر چیزی که حق را از باطل جدا میکند او را میزان میگویند چنانچه علم منطق را میزان نامیدند که قضایا را صحیح و باطلش را تعیین میکند و شاقول بنّایی را میزان میگویند و ترازو و قپان و امثال آنها که وزن شی ء را تعیین می نماید و میزان قیامت که اعمال صالحه را معین میکند ثقل و خفت آن را و در اینجا ممیز بین حق و باطل مراد است و اطلاقش بر قرآن و بر وجود مبارک امیر المؤمنین و بر ائمه طاهرین و بر معجزات صادره از حضرت رسالت و بر ادله و براهین عقل و شرع و امثال اینها که حق و باطل، صحت و فساد، خیر و شر، سعادت و شقاوت، نفع و ضرر را تعیین میکند صحیح است و تمام از جانب حق است.

وَ ما یُدْرِیکَ لَعَلَّ السَّاعَهَ قَرِیبٌ یعنی بر تو معلوم نکردیم و بیان نفرمودیم که قیامت چه موقعی واقع میشود.

إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَهِ- لقمان آیه ۳۴- و لعل نه برای اینست که العیاذ خدا نمیداند و احتمال میدهد بلکه برای این است که بندگان ندانند و احتمال بدهند که نزدیک است تا در مقام تدارک برآیند به توبه و انابه و تهیه اسباب نجات.

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۱۸] .... ص : ۴۷۲

یَسْتَعْجِلُ بِهَا الَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ بِها وَ الَّذِینَ آمَنُوا مُشْفِقُونَ مِنْها وَ یَعْلَمُونَ أَنَّهَا الْحَقُّ أَلا إِنَّ الَّذِینَ یُمارُونَ فِی السَّاعَهِ لَفِی ضَلالٍ بَعِیدٍ (۱۸)

طلب تعجیل میکنند باین ساعه کسانی که ایمان باو ندارند، و کسانی که ایمان دارند میترسند از آن ساعت و میدانند که آن ساعت حق است آگاه باشید بدرستی که کسانی که شک در ساعت دارند هر آینه در ضلالت دوری هستند.

يَسْتَعْجِلُ بِهَا الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِها عدم ایمان بروز قیامت اعم است از کسانی که منکر معاد هستند یا شاکّ در آن یا ظنّ بآن و این شامل بسیار از کفار میشود حتی کسانی که قائل بمعاد روحانی هستند یا حور قلیایی مثل شیخ احمد احسائی از باب سخریه و استهزاء استعجال میکنند میگویند مَتی هذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ- یس آیه ۴۸- با اینکه مسئله معاد با مسئله توحید ملازم است و از اصول اولیّه ادیان است و اگر معاد نباشد دستگاه خلقت لغو می شود و ما در مجلّد سوم کلم الطیب در بحث اثبات معاد به ادله عقلیه و نقلیه و ضرورت ادیان و رد شبهات منکرین و مسئله شبهه آکل و مأکول از صفحه اول تا چهل و چهار بیان کردیم مراجعه فرمائید.

وَ الَّذِينَ آمَنُوا مُشْفِقُونَ مِنْها یعنی خائفون منها و خوف مؤمنین از این است که تدارکی و تهیئی برای آخرت نکردند و از این جمله میتوان استفاده کرد که کسانی که خوف از روز جزاء ندارند مؤمن نیستند و این شامل بسیاری از ابناء نوع امروزه میشود.

وَ يَعْلَمُونَ أَنَّهَا الْحَقُّ مؤمنین یقین دارند که ساعت و قیامت و حشر و بعث حق و ثابت است و بتمام خصوصیات آن ایمان دارند، از صراط و میزان و تطایر کتب و حساب و شفاعت و خصومت و بهشت و جهنّم و خلود و جسمانیت معاد و مواقف آن که در حدیث دارد

ان للقیامه خمسین موقفا کل موقف مقام الف سنه ثم تلا فِي يَوْمٍ كانَ مِقْدارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ

معارج آیه ۴-.

إِنَّ الَّذِينَ يُمارُونَ فِي السَّاعَةِ لَفِي ضَلالٍ بَعِيدٍ مار یمیر بمعنی شک و اضطراب و بزبان ما دو دل بودن که آیا حق است یا باطل و این

شامل شک و ظن و وهم میشود مقابل آن دو دسته که یکی بکلی منکر هستند و دیگری بتمام معتقد هستند چنانچه در آیات شریفه اشاره دارد به این طوایف چنانچه میفرماید وَ إِذا قِیلَ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَ السَّاعَهُ لا رَیْبَ فِیها قُلْتُمْ ما نَدْرِی مَا السَّاعَهُ إِنْ نَظُنُّ إِلَّا ظَنًّا وَ ما نَحْنُ بِمُسْتَیْقِنِینَ- جاثیه آیه ۳۱- لَفِی ضَلالٍ بَعِیدٍ زیرا که اگر اعتقاد بمعاد نباشد مسئله نبوت و امامت و عدل و احکام شرعیه از فرائض و واجبات و محرمات و حدود و دیات و معاملات و عبادات و معاشرات و غیر اینها تمام لغو و بیهوده میشود و انکار معاد انکار تمام آنها است و چه ضلالتی است دورتر از این.

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۱۹] .... ص : ۴۷۴

اللَّهُ لَطِیفٌ بِعِبادِهِ یَرْزُقُ مَنْ یَشاءُ وَ هُوَ الْقَوِیُّ الْعَزِیزُ (۱۹)

خداوند لطیف رفیق بندگان خود است روزی میدهد هر که را بخواهد و او است صاحب قوه و عزّت.

اللَّهُ لَطِیفٌ بِعِبادِهِ لطیف یعنی با رفق و ملایمت رفتار میفرماید الطاف الهی بسیار است حتی در حدیث دارد خداوند پشه و کوچکتر از پشه را که بچشم نمی آید خلق فرمود، و عقل و شعور باو داده، که برای بچه هایش برود تحصیل روزی کند و بآنها دهد و بخوراند لکن

لطف حق با تو مداراها کند چون که از حدّ بگذرد رسوا کند

و یکی از الطاف الهیه اینکه حسنات را ده برابر بلکه هفتاد برابر بلکه هفتصد برابر بلکه بی حساب اجر میدهد و سیئات را اولا تا هفت ساعت بلکه سیئات روز را تا شب و شب را تا روز مهلت میدهد و پس از ثبت به توبه محو میفرماید و تبدیل به حسنات میکند و اگر توبه نکرد به اعمال حسنه تدارک میکند یا به بلیات دنیوی یا بادعیه دیگران اکتفاء میکند

و اگر مشمول این جهات نشد بمثل جزاء میدهد با اینکه از بسیاری عفو میفرماید یا بشفاعت شفعاء گذشت میکند که بر طبق تمام اینها قرآن مجید ناطق است إِلَّا مَنْ تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ عَمَلًا صالِحاً فَأُوْلئِکَ یُبَدِّلُ اللَّهُ سَیِّئاتِهِمْ حَسَناتٍ- فرقان آیه ۷۰- قُلْ یا عِبادِیَ الَّذِینَ أَسْرَفُوا عَلی أَنْفُسِهِمْ لا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَهِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ یَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِیعاً- زمر آیه ۵۴- مَنْ جاءَ بِالْحَسَنَهِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثالِها وَ مَنْ جاءَ بِالسَّیِّئَهِ فَلا یُجْزی إِلَّا مِثْلَها- انعام آیه ۱۶۱- إِنَّما یُوَفَّی الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَیْرِ حِسابٍ- زمر آیه ۱۳- و غیر اینها از آیات و اگر به اینها تدارک نشد بسکرات مرگ و عذاب قبر و برزخ و صحرای محشر تدارک میشود و مشمول مغفرت الهی و شفاعت شفعاء می گردد مشروط به اینکه ایمانش محفوظ باشد و لو ضعیف باشد.

یَرْزُقُ مَنْ یَشاءُ در بسیاری از آیات با این خصوصیّت ذکر فرموده یَرْزُقُ مَنْ یَشاءُ بِغَیْرِ حِسابٍ و مکرر گفته ایم که رزق منحصر بمأکول و مشروب نیست هر چه عنایت کند رزق است علم، ایمان تقوی، توفیق، مال، دولت، ثروت، صحت، اولاد، احفاد و سایر نعم دنیوی و اخروی تا سعادت و رستگاری و فوز بجنت و حشر با اولیاء.

وَ هُوَ الْقَوِیُّ الْعَزِیزُ قادر و قاهر است قادر علی کل شی ء و قاهر علی کل شی ء.

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۲۰] .... ص : ۴۷۵

مَنْ کانَ یُرِیدُ حَرْثَ الْآخِرَهِ نَزِدْ لَهُ فِی حَرْثِهِ وَ مَنْ کانَ یُرِیدُ حَرْثَ الدُّنْیا نُؤْتِهِ مِنْها وَ ما لَهُ فِی الْآخِرَهِ مِنْ نَصِیبٍ (۲۰)

کسی که اراده میکند حرث آخرت را یعنی عمل میکند برای آخرت زیاد میکنیم برای او نفع آخرت را و کسی

که اراده میکنـد حرث دنیـا را یعنی عمـل میکنـد برای دنیا میـدهیم او را از دنیا آنچه حکمت اقتضاء میکنـد و نیست از برای او نصیب و بهره ای در آخرت.

حرث در لغت بمعنی زراعت است و زارع را حارث میگویند که بزبان ما رعیّت می نامند.

مَنْ کانَ یُرِیدُ حَرْثَ الْآخِرَهِ چنانچه در حدیث است

الدنیا مزرعه الاخره

در دنیا باید کشت کرد و در آخرت ضبط نمود و حرث آخرت ایمان و عمل صالح و تقوای از معاصی و محرمات و جلوگیری نفس از مخالفت اوامر و نواهی خدای متعال است.

نَزِدْ لَهُ فِی حَرْثِهِ هم در دنیا فوائد و نتایج او را درک میکند و هم در آخرت به اضعاف مضاعف به او جزاء میدهیم.

وَ مَنْ کانَ یُرِیدُ حَرْثَ الدُّنْیا که تمام همّتش دنیا است و زخارف آن و ابدا بفکر آخرت نیست نه ایمانی و نه عمل صالحی و نه تقوایی بلکه غرق دنیا شده.

نُؤْتِهِ مِنْهـا من تبعیضـیه است یعنی بعض دنیـا را باو میـدهیم نه آنچه که بخواهـد یعنی از دنیا بی نصـیب و بی بهره اش نمیکنیم آنچه موافق حکمت و مصلحت است به او عنایت میکنیم.

وَ ما لَهُ فِی الْآخِرَهِ مِنْ نَصِیبٍ هیـچ گونه بهره و نصـیبی نـدارد، و اینها کسانی هسـتند که «باع آخرته بـدنیاه» مثل اکثر ابناء نوع امروزه امـا کفـار امروزه که تمـام فکر آنها در ترقی و تعالی و صـنایع مسـتحدثه و مال و منال دنیویست و در مخیله آنها خطور نمیکند که عالم دیگری هست و باید برای آنهم فکری نمود و اما ملل مختلفه مثل یهود و نصاری و فرق

عامه و لو یک اعمال برای آخرت خود انجام میدهد لکن چون ایمان ندارند کلیّه اعمال آنها باطل است و ایمان شرط صحت کلیه اعمال است و بدتر از همه اینها جوانان روشن فکر امروزه ما که میگویند این علماء و آخوندها مانع از ترقی و تعالی ما شدند و اینها نه نمازی و نه روزه ای و نه خدایی و نه قرآنی و نه احکامی و نه مسائلی و نه دینی و نه آئینی دارند لکن در جواب آنها اینکه نه خداوند و نه علماء و نه قرآن و نه دین و نه آخوندها مانع از ترقی و تعالی شما شده اند بلکه ترغیب و تشویق هم میکنند و مانع از ترقی و تعالی شما اشتغال به لهویات و تفریحات و خودسازی و بخودپردازی و نگاه به یکدیگر و هزار مفسده دیگر است که شما را هم از دنیا و هم از آخرت بازداشته.

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۲۱] .... ص : ۴۷۷

أَمْ لَهُمْ شُرَكاءُ شَرَعُوا لَهُمْ مِنَ الدِّينِ ما لَمْ يَأْذَنْ بِهِ اللَّهُ وَ لَوْ لا كَلِمَهُ الْفَصْلِ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَ إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ (۲۱)

آیا از برای این کفار و مشرکین شرکائی هست که برای آنها تشریع از دین کنند چیزی را که خداوند اذن نداده به او و اگر نبود کلمه فصل هر آینه حکم میشد بین آنها به اتلاف، و نزول بلا و محققا از برای ظالمین عذاب دردناک است.

أَمْ لَهُمْ شُرَكاءُ این آلهه که شریک خدا قرار دادند از اصنام و غیر اینها مثل شمس، آتش، ملک، جن، انس، که هر دسته پرستش هر یک از اینها را می کنند.

شَرَعُوا لَهُمْ مِنَ الدِّينِ که دستوری داده باشند و دینی جعل کرده باشند مقابل دین خداوند متعال دین اسلام اما مثل اصنام و آتش و شمس و قمر و کواکب و گاو و گوساله و نحو اینها که شعور و ادراکی ندارند

و اما مثل ملک و جن که تماسی با آنها ندارند و اما مثل عیسی و سایر انبیاء که دعوت آنها به توحید و دین حق بوده.

ما لَمْ یَأْذَنْ بِهِ اللَّهُ که بر خلاف دین اسلام رفتار کنید و اسلام را نپذیرید این کفریات باعث نزول بلاهای مهلکه میشود چنانچه بر امم سابقه نازل شده.

وَ لَوْ لا کَلِمَهُ الْفَصْلِ که خداوند تقدیر فرموده که بر این امت این نوع عذابها را نازل نکند آنهم نه برای احترامات آنها بلکه برای اینکه در نسل آنها و لو در ازمنه دوری مثل زمان ظهور حضرت بقیه اللّه یا دوره رجعت افراد مؤمن صالح بوجود می آیند.

لَقُضِیَ بَیْنَهُمْ عذاب نازل میشد و آنها را هلاک میکرد ولی عذاب آنها را خداوند در آخرت مقرر فرموده.

وَ إِنَّ الظَّالِمِینَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِیمٌ مکرر گفته ایم سه قسم ظلم داریم ظلم بدین که شامل تمام ادیان باطله میشود و مذاهب مختلفه که دین حق و مذهب حق را رها کنند و در مقابل دین اختراع کنند و بر طبقش مشی کنند ظلم به نفس که شامل تمام فسّاق و فجّار و عصات میشود و ظلم به غیر که اظهر افراد ظلم است آنهم دو قسم است فعلی و ترکی اما فعلی ظلم مالی و بدنی و جانی و عرضی اذیت و اهانت و امثال اینها اما ترکی منع حقوق ذوی الحقوق مثل زوجه و اولاد و والدین و مؤمنین که فرمود

للمؤمن علی المؤمن ثلاثون حقا لا برائه له الا بالاداء و العفو

و از این جمله بی اعتنایی و بی احترامی به کسانی که واجب الاحترام هستند مثل انبیاء و اولیاء و علماء و سایر ذوی الاحترام از برای همه اینها عذاب الیم است و عذابهای الهی تماما مولم است لکن میانه آنها عذابی

که آلامش بیشتر است برای ظالمین است.

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۲۲] .... ص : ۴۷۹

تَرَی الظَّالِمِینَ مُشْفِقِینَ مِمَّا کَسَبُوا وَ هُوَ واقِعٌ بِهِمْ وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فِی رَوْضاتِ الْجَنَّاتِ لَهُمْ ما یَشاؤُنَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ذلِکَ هُوَ الْفَضْلُ الْکَبِیرُ (۲۲)

می بینی ظالمین را ترسنده از آنچه کسب کرده اند و او واقع شده بر آنها و کسانی که ایمان آورده اند و اعمال صالحه بجا آورده در باغستانهای بهشت از برای آنهاست آنچه بخواهند نزد پروردگارشان اینست آن فضل بزرگ.

تَرَی الظَّالِمِینَ مُشْفِقِینَ اشفاق خوف از وقوع امری است، و پیشامد سویی و از این جمله استفاده میشود که کفّار و مشرکین و ارباب ضلالت یقین به مسلک و طریقه خود ندارند و احتمال حقّیت اسلام را هم میدهند چنانچه صریح بسیاری از آیات است چنانچه می فرماید وَ ما لَهُمْ بِذلِکَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا یَظُنُّونَ- جاثیه آیه ۲۳- و گفتند إِنْ نَظُنُّ إِلَّا ظَنًّا وَ ما نَحْنُ بِمُسْتَیْقِنِینَ- جاثیه آیه ۳۱- و غیر اینها از آیات. بنا بر این می گوئیم که بحکم عقل مستقل و و جدان اینکه انسان اگر احتمال ضرر در امری دهد و لو احتمال ضعیف عقل و و جدان حکم میکند که باید احتیاط کند و فحص کند تا یقین پیدا کند مثل اینکه احتمال دهد در فراشش عقربی باشد یا در طریقش قطّاع طریق یا حیوان درنده باشد بدون فحص اقدام نمیکند چه رسد ضرر عظیم باشد مثل عذاب جحیم و حمیم.

مِمَّا کَسَبُوا از شرک و کفر و فسق و فجور و ظلم و ضلالت، و اعمال ناشایسته که از آنها سرزده.

وَ هُوَ واقِعٌ بِهِمْ البته صد البته گرفتار خواهند شد چه ببلاهای

دنیوی و چه بعذابهای اخروی.

وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فِی رَوْضاتِ الْجَنَّاتِ روضه به زبان ما باغستان است که سبز و خرم و فواکه و ریاحین داشته باشد، و جنات اینکه اشجارش سر بهم آورده و اوراقش ستر کرده و سایه انداخته لَهُمْ ما یَشاؤُنَ عِنْدَ رَبِّهِمْ هر چه بخواهند خداوند بآنها تفضّل می فرماید و این وعده الهی تخلّف پذیر نیست.

ذلِکَ هُوَ الْفَضْلُ الْکَبِیرُ بالاخص که دوام داشته باشد و تمام شدنی نباشد.

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۲۳] .... ص : ۴۸۰

ذلِکَ الَّذِی یُبَشِّرُ اللَّهُ عِبادَهُ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلاَّ الْمَوَدَّهَ فِی الْقُرْبی وَ مَنْ یَقْتَرِفْ حَسَنَهً نَزِدْ لَهُ فِیها حُسْناً إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ شَکُورٌ (۲۳)

این فضل بزرگ که روضات الجنات است و از برای آنها «ما یشاءون عند ربهم» است چیزی است که خداوند بشارت میدهد بندگان خود را بکسانی که ایمان آوردند و عمل صالح دارند بفرما من از شما اجری و مزدی طلب نمی کنم مگر مودت و محبت ذی القربی را و کسی که بجا آورد حسنه ای زیاد میکنیم برای او نیکویی را محققا خداوند غفور و شکور است.

ذلِکَ الَّذِی یُبَشِّرُ اللَّهُ عِبادَهُ که در آیه قبل بیان فرموده، امّا کدام بندگان را.

الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ اما غیر مؤمنین از عباد از کفّار و مشرکین و ضالّین و مضلّین بشارت آنها عذاب جهنم است چنانچه میفرماید إِنَّ الَّذِینَ یَضِلُّونَ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذابٌ شَدِیدٌ بِما

نَسُوا يَوْمَ الْحِسابِ

- ص ۲۵- و اما مؤمن که اعمال صالحه چندان نداشته و آلوده به معاصی شده و لو عاقبت برای ایمانش نجات پیدا کند لکن اگر خطرات سیئات موجب زوال ایمانش نشود.

قُلْ لا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبى کلام در این جمله در چند مقام واقع میشود:

مقام اول- در اینکه در بسیاری از آیات در حق انبیاء تصریح دارد که میگفتند ما از شما اجر نمیخواهیم اجر ما با خدا است بعلاوه گفتیم که تبلیغ بر انبیاء واجب است و اجرت بر واجبات حرام است چرا در این آیت اجرت قرار داده مودت ذوی القربی را.

جواب: این معنی اینست: مودت ذوی القربی دخیل در ایمان است و معنی این است که توقع از شما ایمان شماست و مودت، ذوی القربی محقق ایمانست لذا میفرماید قُلْ ما سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ- سبأ آیه ۴۶-.

مقام دوّم: در مراد از ذوی القربی مفسرین عامه تأویلاتی دارند بعضی گفتند مراد ذی القربی شخصیت است یعنی هر کس نسبت بارحام و خویشاوندان خود مودت داشته باشد بعضی گفتند مراد قریش هستند بعضی گفتند مراد اولاد عبد المطلب هستند لکن بضرورت دین اسلام و نص اخبار متواتره مراد اهل بیت پیغمبر (ص) علی و فاطمه و حسن و حسین (ع) و در بسیاری از اخبار ائمه اطهار صلوات اللّه علیهم اجمعین هستند.

مقام سوّم: مسئله مودت و محبت غیر از مسئله وصایت و خلافت و امامت است، مودت و محبت از ضروریات دین اسلام است و مخالف

آن مثل نواصب و خوارج از اسلام خارج هستند و احکام کفر بر آنها بار میشود از نجاست بدن و وجوب قتل و عدم غسل و کفن و دفن و صلوه بر آنها و اما وصایت و امامت از ضروریات مذهب است و مخالف آن از ایمان خارج است و لو احکام اسلام بر آن بار است و از این بیان تکلیف عایشه و طلحه و زبیر و اصحاب جمل و معاویه و اصحاب صفّین و یزید و لشکر کربلا و بنی امیه و بنی عباس و اشباه آنها معلوم میشود.

وَ مَنْ یَقْتَرِفْ حَسَنَهً نَزِدْ لَهُ فِیها حُسْناً در اخبار بسیاری داریم تفسیر فرموده اقتراف حسنه را به مودّت ذی القربی و البته این افضل افراد است و آیه عموم دارد تمام حسنات را شامل است و معنی ازدیاد در آنها ممکن است توفیق باشد چنانچه در اخبار داریم که هر عبادتی مورث توفیق به یک عبادت دیگری میشود و باعث قوت ایمان و رشد آن میشود، و قلب را روشن میکند و نعمت های الهی و تفضلات او را بر بنده زیاد میکند و اسباب خشنودی پیغمبر و ائمه اطهار و رضای حق میشود و بسا باعث میشود که دیگران هم باو اقتداء کنند و غیر اینها از فوائد بعکس معصیت که موجب سلب توفیق و زوال نعم و سیاهی قلب و ضعف ایمان و نزول بلیات و تسلط شیطان و غیر اینها از مضارّ دنیوی و ممکن است ازدیاد در مثوبات اخروی باشد که میفرماید مَنْ جاءَ بِالْحَسَنَهِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثالِها- انعام آیه ۱۶۱- و غیر اینها از آیات.

إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ شَکُورٌ هم گناهان را می بخشد و هم عبادات را اجر کامل میدهد.

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۲۴] .... ص : ۴۸۲

أَمْ یَقُولُونَ افْتَری عَلَی اللَّهِ کَذِباً فَإِنْ یَشَإِ اللَّهُ یَخْتِمْ عَلی قَلْبِکَ وَ یَمْحُ اللَّهُ الْباطِلَ وَ یُحِقُّ الْحَقَّ بِکَلِماتِهِ إِنَّهُ عَلِیمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ (۲۴)

بلکه میگویند که پیغمبر (ص) افترا زده است بر خدا دروغ را

پس اگر چنین بود خداوند مهر میکرد بر قلب تو و حال آنکه خداوند محو و نابود میکند باطل را و ثابت و محقق میفرماید حق را بکلمات خود محققا او علیم است به اسرار قلبی بندگان أَمْ یَقُولُونَ افْتَری عَلَی اللَّهِ کَذِباً ام بمعنی بل است و شاید اشاره باشد به اینکه این مودت ذی القربی را پیغمبر از پیش خود میگوید و افتراء میزند که خدا بمن چنین فرمود که به شما بگویم و این دروغ محض است یا اینکه قرآن را میگویند افتراء و دروغ است.

فَإِنْ یَشَإِ اللَّهُ یَخْتِمْ عَلی قَلْبِکَ دو نحوه تفسیر شده:- یک نحوه در تقدیر است یعنی اگر قصد افتراء و خیال آن بکنی خداوند مهر می زند بر قلب تو نظیر آیه شریفه لَئِنْ أَشْرَکْتَ لَیَحْبَطَنَّ عَمَلُکَ- زمر آیه ۶۵- نحوه دوّم که احتیاج بتقدیر ندارد خداوند قوتی به قلب تو میدهد که تحمل این جسارتها را بکنی و حلم و صبر نمایی.

وَ یَمْحُ اللَّهُ الْباطِلَ وَ یُحِقُّ الْحَقَّ بِکَلِماتِهِ- چنانچه می فرماید وَ قُلْ جاءَ الْحَقُّ وَ زَهَقَ الْباطِلُ إِنَّ الْباطِلَ کانَ زَهُوقاً- اسراء آیه ۸۳-.

إِنَّهُ عَلِیمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ یعنی آنچه در سینه های خود مستعد میکنند از عداوت و عناد و کفر و شرک و خیالات سوء خداوند عالم السّر و الخفیات است «لا یخفی علیه شی ء».

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۲۵] .... ص : ۴۸۳

وَ هُوَ الَّذِی یَقْبَلُ التَّوْبَهَ عَنْ عِبادِهِ وَ یَعْفُوا عَنِ السَّیِّئاتِ وَ یَعْلَمُ ما تَفْعَلُونَ (۲۵)

و خداوند آن خداییست که قبول میفرماید توبه را از بندگانش و عفو میفرماید از سیئات و میداند آنچه عمل می کنید.

وَ هُوَ الَّذِی یَقْبَلُ التَّوْبَهَ عَنْ عِبادِهِ اوّلا وجوب توبه بحکم

عقل ثابت است زیرا دفع ضرر بهر نحوی که ممکن باشد و لو محتمل عقل حکم می کند به وجوب آن و اما قبولی توبه از باب تفضل است و بر حسب وعده الهی که در آیات بسیار دارد و خلف وعده بر خدا قبیح است البته قبول می فرماید و گفتند توبه چهار شرط دارد: اول پشیمانی از کارهای گذشته، دوم: عزم بر عدم عود و بر ترک معاصی، سوّم: قبل از معاینه و حال احتضار بنص آیه شریفه وَ لَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئاتِ حَتَّى إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ- الایه نساء آیه ۲۲-، چهارم: اگر قابل تدارک است تدارک کند مثل نماز و روزه قضاء کند مثل خمس و زکاه رد کند مثل حقوق الناس که اداء کند یا عفو نمایند و اگر کفّاره دارد کفاره دهد.

وَ يَعْفُوا عَنِ السَّيِّئاتِ عفو الهی گذشت پروردگار است و سیّئات جمع محلّی بالف و لام افاده عموم دارد شامل جمیع سیئات میشود و سیئه معنای عمل بد است مقابل حسنه که کار خوب است و بعموم خود شامل تمام معاصی صغار آنها و کبار آنها چه صفات ذمیمه باشد و چه اعمال، جوارحیه و چه امور قلبیه.

وَ يَعْلَمُ ما تَفْعَلُونَ علم الهی به افعال بندگان قبل از صدور فعل و حین الصدور و بعد از صدور یکیست. اشکال: اگر قبل الصدور میداند پس این بنده مجبور است بصدور. جواب: این شبهه خیام است که گفت:

می خوردن من حق ز ازل میدانست گر می نخورم علم خدا جهل بود

جواب آن اینست که چون تو بسوء اختیار خود می می خوری، خدا

می دانست نه چون خدا میدانست تو می می خوری لذا در جوابش گفتند:

علم ازلی علت عصیان بودن در نزد حکیم غایت جهل بود

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۲۶] .... ص : ۴۸۵

وَ یَسْتَجِیبُ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ وَ یَزِیدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَ الْکافِرُونَ لَهُمْ عَذابٌ شَدِیدٌ (۲۶)

و قبول اجابت میفرماید حوائج کسانی که ایمان آوردند و اعمال صالحه بجا آوردند و زیاد میفرماید بر آنها از فضل خود و کفار از برای آنها عذاب سختی است.

وَ یَسْتَجِیبُ از ماده اجابت است و جواب فرع سؤال است تا سؤال نشود صدق جواب نمیکند سائل عبد مجیب خداوند مجاب بنده مستجاب حوائج مستجیب قبول کننده و پذیرنده خداوند هم مجیب، است جواب بنده را میدهد و هم مستجیب حوائج آنها را می پذیرد، و عنایت میکند.

دست حاجت چه بری نزد خداوندی بر که کریم است و رحیم است و غفور است و ودود

کرمش تا متناهی نعمش بی پایان هیچ خواهنده از این در نرود بی مقصود

أَمَّنْ یُجِیبُ الْمُضْطَرَّ إِذا دَعاهُ وَ یَکْشِفُ السُّوءَ- نمل آیه ۲۳-.

الَّذِینَ آمَنُوا غیر اهل ایمان هر چه طلب کنند یا جواب نمیدهد یا جواب اخْسَؤُا فِیها وَ لا تُکَلِّمُونِ- مؤمنون آیه ۱۱۰- می شنوند.

وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ زیرا بسیاری از معاصی است که باعث حبس دعا میشود چنانچه در دعاء کمیل میخوانی

(اللهم اغفر لی الذنوب التی

تحبس الدعاء)

که مکرر اشاره شده که آثار معاصی در دنیا بسیار است سیاهی قلب، قساوت، ضعف ایمان، سلب توفیق بعد از رحمت، تسلّط شیاطین، نزول بلیات، سلب نعم، ممنوعیت از اجابت دعا و غیر اینها.

وَ یَزِیدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ قبل از مسئلت چنانچه در دعاء رجب عقیب صلوات میخوانی:

(یا من ارجوه لکل خیر و آمن سخطه عند کل شر یا من یعطی الکثیر بالقلیل یا من یعطی من سأله یا من یعطی من لم یسئله و من لم یعرفه تحننا منه و رحمه- الی قوله- و زدنی من فضلک یا کریم)

بلکه عطا می فرماید آنچه را که

(ما خطر علی قلب بشر).

وَ الْکافِرُونَ لَهُمْ عَذابٌ شَدِیدٌ ممکن است لام اختصاص باشد که عذاب شدید اختصاص به کافر دارد و مراد از کافر مقابل مؤمن است که غیر مؤمن عذاب شدید دارد و اگر بگویی مراد کفار و مشرکین است می گوییم ملحق به آنها است هر غیر مؤمنی، در زیارت می خوانی

(من جحدکم کافر و من خالفکم مشرک و من رد علیکم فهو فی اسفل درک من الجحیم).

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۲۷] .... ص : ۴۸۶

وَ لَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبادِهِ لَبَغَوْا فِی الْأَرْضِ وَ لکِنْ یُنَزِّلُ بِقَدَرٍ ما یَشاءُ إِنَّهُ بِعِبادِهِ خَبِیرٌ بَصِیرٌ (۲۷)

و بر فرض محال اگر خداوند بسط بدهد روزی را برای جمیع بندگانش هر آینه سرکشی میکنند در روی زمین و لکن نازل میفرماید بمقداری که میخواهد و صلاح میداند محققا او بحال بندگان خود با خبر و بینا است.

وَ لَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبادِهِ لو امتناعیه است یعنی هرگز چنین نمیکند و لعباده جمع مضاف است افاده عموم میکند بعموم جمعی و منافی

نیست که بر بعضی بسط دهد و بر بعضی تضییق فرماید چنانچه میفرماید اللَّهُ یَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ یَشاءُ وَ یَقْدِرُ- رعد آیه ۲۶- إِنَّ رَبَّکَ یَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ یَشاءُ وَ یَقْدِرُ إِنَّهُ کانَ بِعِبادِهِ خَبِیراً بَصِیراً- اسراء آیه ۳۲، و غیر اینها از آیات بسیاری.

لَبَغَوْا فِی الْأَرْضِ چنانچه میفرماید کَلَّا إِنَّ الْإِنْسانَ لَیَطْغی أَنْ رَآهُ اسْتَغْنی علق آیه ۶ و ۷- وَ لکِنْ یُنَزِّلُ بِقَدَرٍ تمام موافق حکمت و مصلحت است.

ما یَشاءُ مشیت الهی موافق صلاح بندگان است.

إِنَّهُ کانَ بِعِبادِهِ خَبِیراً بَصِیراً کی صلاحش در توسعه است و کی در ضیق چنانچه در حدیث قدسی است میفرماید

ان من عبادی من لا- یصلحه الا الفقر و ان اغنیته لا فسده ذلک و ان من عبادی من لا یصلحه الا الغنی فان افقرته لا فسده ذلک فمن لم یرض بقضایی و لم یصبر علی بلائی فلیطلب ربا سوای و لیخرج من ارضی و سمائی.

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۲۸] .... ص : ۴۸۷

وَ هُوَ الَّذِی یُنَزِّلُ الْغَیْثَ مِنْ بَعْدِ ما قَنَطُوا وَ یَنْشُرُ رَحْمَتَهُ وَ هُوَ الْوَلِیُّ الْحَمِیدُ (۲۸)

و اوست خداوندی که نازل میفرماید باران را از بعد آنکه ناامید شده باشند و پهن میکند رحمت خود را و او است دوست مهربان.

وَ هُوَ الَّذِی یُنَزِّلُ الْغَیْثَ مکرر بیان شده که کره زمین سه ربع آن را آب احاطه کرده و یک ربع آن بارز است که از آب خارج است و آب به آن نمیرسد که ربع مسکونش گویند خداوند بتوسط اشعه شمس بخاراتی از دریاها میگیرد و بصورت ابر درمی آورد و بتوسط ریاح ابرها را سوق میدهد به اطراف و نقاط زمین و از هم می شکافد و مواد مائیه آن نازل

میشود و تشکیل رودخانه ها و نهرها و چشمه ها و آبار میدهد و غیث باران تندی است دامنه دار که میبارد بر زمین و تلطیف هوا می کند و تمام بشر و حیوانات از طیور و بهائم و وحوش اهلی و برّی استفاده میکنند و تمام اشجار و فواکه و حبوب از زمین روئیده میشود و ارزاق خلائق میگردد جل الخالق.

مِنْ بَعْدِ ما قَنَطُوا که خشکسالی شده و حرارت هوا شدّت کرده و گیاه روئیده نشده که یکی از آثار معاصی همین است که تحبس قطر السماء تفضل میفرماید که فرمود یُحْیِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِها و میفرماید وَ ما أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّماءِ مِنْ ماءٍ فَأَحْیا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِها- بقره آیه ۱۵۹) و غیر اینها از آیات.

وَ یَنْشُرُ رَحْمَتَهُ نشر رحمت اینست که سرتاسر زمین را می گیرد و تمام آنچه در زمین است بهره خود را بر میدارند حتی کفار و مشرکین و فساق و فجار و ظلمه و ضالین و مضلین حتی هو ام الارض لکن این نشر رحمت در دنیاست ولی در آخرت مخصوص به اهل ایمان است چنانچه میفرماید وَ رَحْمَتِی وَسِعَتْ کُلَّ شَیْ ءٍ فَسَأَکْتُبُها لِلَّذِینَ یَتَّقُونَ وَ یُؤْتُونَ الزَّکاهَ وَ الَّذِینَ هُمْ بِآیاتِنا یُؤْمِنُونَ- اعراف آیه ۱۵۵- وَ هُوَ الْوَلِیُّ الْحَمِیدُ ولی صاحب اختیار است که متکفّل تدبیر امور مولی علیه را میکند مثل ولی صغار و مجانین و ولایت کلیه در قرآن معین شده إِنَّما وَلِیُّکُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا الَّذِینَ یُقِیمُونَ الصَّلاهَ وَ یُؤْتُونَ الزَّکاهَ وَ هُمْ راکِعُونَ آیه رکوع: مائده آیه ۶۰- و ولایت مطلقه ذاتیه مختص بخدا است و بقیه جعلیه است چه مطلقه و چه خاصه مقیده و حمید که تمام کارهای او صحیح و بجا و بموقع است

و سزاوار ستایش است.

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۲۹] .... ص : ۴۸۹

وَ مِنْ آیاتِهِ خَلْقُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَثَّ فِیهِما مِنْ دابَّهٍ وَ هُوَ عَلی جَمْعِهِمْ إِذا یَشاءُ قَدِیرٌ (۲۹)

و از جمله آیات الهیه خلقت آسمانها و زمین است و آنچه پهن کرده و پراکنده کرده در آنها از جنبنده ذی حیات و او بر جمع آوری آنها زمانی که مشیتش تعلق بگیرد قادر و توانا است.

وَ مِنْ آیاتِهِ من تبعیضیه است یعنی بعض آیات او و الا آیات الهیه بسیار است و از حد و حصر بیرون است.

خَلْقُ السَّماواتِ طبقات هفت گانه و کرسی و عرش و کرات جویه مثل شمس و قمر و سایر کواکب و نجوم و ستارگان و بیت المعمور و سدره المنتهی و جنه المأوی و لوح و قلم و غیر اینها.

وَ الْأَرْضِ از جبال و براری و شهرستانها و قری و مزارع، و معادن و اشجار و فواکه و حبوبات و غیر اینها.

وَ ما بَثَّ فِیهِما مِنْ دابَّهٍ اما در آسمانها ملائکه و ارواح و حور و غلمان و در زمین جن و انس و انواع حیوانات از طیور و وحوش و هوام الارض و انعام و اشرف همه آنها انسان.

وَ هُوَ عَلی جَمْعِهِمْ إِذا یَشاءُ قَدِیرٌ یوم القیمه که یوم الجمع است تمام وحوش طیور انعام جن انس ملک در صحرای محشر مجتمع میشوند حتی کرات جویه بهم نزدیک میشوند که شرحش مکرر بیان شده احتیاج بتکرار ندارد.

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۳۰] .... ص : ۴۸۹

وَ ما أَصابَکُمْ مِنْ مُصِیبَهٍ فَبِما کَسَبَتْ أَیْدِیکُمْ وَ یَعْفُوا عَنْ کَثِیرٍ (۳۰)

و آنچه اصابت میکند شما را مصیبتی پس بواسطه اعمال زشت

شما است که هر عملی اثری دارد و با اینکه خداوند از بسیار از آنها عفو میفرماید.

وَ ما أَصابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ مصائب وارده بر انسان منشأهای مختلف دارد که از آن جمله:

فَبِما كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ است و مکرر گفته شده که معاصی آثار وخیمه بسیار دارد مثل سیاهی قلب قساوت غفلت تسلط شیطان بعد از رحمت رنجش خواطر پیغمبر و ائمه اطهار و سلب توفیق و ضعف ایمان و بسا زوال ایمان و طغیان و سرکشی و من جمله نزول بلیات و مصائب که تمام اینها در اثر معاصی و نافرمانی است.

وَ يَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ که بسا میشود به توبه یا به عمل صالحی یا دعاء مؤمنین یا توسل به ائمه هدی و شفاعت آنها یا اسباب دیگری خداوند عفو میفرماید. تنبیه: بلیات حکم و مصالحی دارد غیر از معاصی مثل اینکه بسا صوره بلاء است و در باطن نعمت است و بسا برای امتحان است و بسا برای تزکیه نفس است و تکمیل اخلاق مثل صبر و تحمل مشاقّ و بردباری و حلم و توجه بخدا و دعا و امثال اینها لکن اینها حقیقت مصیبت نیست بلکه تفضل است و با عموم این آیه تنافی ندارد و اللَّه العالم.

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۳۱] .... ص : ۴۹۰

وَ ما أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَ ما لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَ لا نَصِيرٍ (۳۱)

و نیستید شما مشرکین و کفار به اینکه خدا را عاجز کنید در زمین و لو هر چه بلند پروازی کنید نمیتوانید از بلاهای الهی فرار کنید و از خود دفع کنید در هر نقطه زمینی بروید و نیست از برای شما ولیّی و نه ناصری که بشما کمک دهد یا شما را نجات دهد.

ص: ۴۹۰

وَ ما أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِی الْأَرْضِ

(اذا جاء القضاء ضاق الفضاء

و

اذا جاء القدر عمی البصر)

کیست قدرت داشته باشد کوچکترین بلا را از خود دفع کند مرگ باشد یا مرض باشد یا بلاهای دیگر جز توجه بخدا و توبه و انابه و دعاء که خود دفع بلاء بفرماید.

وَ ما لَکُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِیٍّ که جلو بلا را بگیرد نگذارد بشما متوجه شود غیر از خداوند متعال.

وَ لا نَصِیرٍ که بشما کمک دهد و یاری کند که بتوانید دفع کنید از خود نه در دنیا از بلاها و نه در آخرت از عذاب جهنم و عقوبات معاصی و شدائد آن روز.

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۳۲ تا ۳۳] .... ص : ۴۹۱

وَ مِنْ آیاتِهِ الْجَوارِ فِی الْبَحْرِ کَالْأَعْلامِ (۳۲) إِنْ یَشَأْ یُسْکِنِ الرِّیحَ فَیَظْلَلْنَ رَواکِدَ عَلی ظَهْرِهِ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِکُلِّ صَبَّارٍ شَکُورٍ (۳۳)

و از جمله آیات الهی کشتی هایی است در دریا مثل کوه های بلند اگر مشیت الهی تعلق بگیرد که باد ساکن شود پس این کشتی ها در میان دریا راکد میماند و اهل آنها راه بجایی ندارند محققا در این قدرت نمایی الهی هر آینه آیاتی است برای هر صبّار که صبر بسیار داشته باشد شکور که شکر زیادی داشته باشد.

توضیح کلام اینکه سابقا تا چندی قبل کشتی ها بتوسط باد در دریا حرکت میکرد و بسا کشتیهای بزرگ که هزار دو هزار در او سکونت داشتند که این کشتیها بقدر کوه های عظیم بود و باد هم باید موافق باشد آنهم باد شدیدی که کشتی را حرکت دهد به آن طرفی که اراده دارند سیر کنند اگر باد ساکن شود کشتیها وسط آب واقف میشدند و این

خطر بسیار بزرگی است زیرا علاوه بر اینکه بجایی نمیرسند این نهنگهای دریایی کشتی را متلاطم می کنند و اهلش را غرق میکنند یا باد بر خلاف باشد کشتی را برمیگرداند و بسا باد امواج دریا را که مثل کوه بلند میشود کشتی را زیر آب فرو می برد بالاخص اگر چهار موجه شود که از چهار طرف موج بیاید خداوند چه قدرت نماییهایی بکار زده اولا کشتیهای باین ثقالت را از چوب روی آب نگه داشته فرو نرود و ثانیا باد را مسخّر فرموده که کشتی را بطرف مقصد حرکت دهد و ثالثا از خطرات امواج دریا مصون و محفوظ داشته لذا میفرماید:

وَ مِنْ آیاتِهِ الْجَوارِ جمع جاریه کشتی است و جاریه گفتند چون روی آب جریان دارد.

فِی الْبَحْرِ که قدرت نمایی حق اینکه این کره آب را با کره زمین در میان هوا نگاه داشته.

کَالْأَعْلامِ صفت جوار است و اعلام کوه های عظیم است اشاره به بزرگی و سعه کشتیها است مثل کوه های عظیم چه اندازه شکر دارد که:

إِنْ یَشَأْ یُسْکِنِ الرِّیحَ کشتی از حرکت می افتد و واقف میشود فَیَظْلَلْنَ رَواکِدَ یعنی «تصیر راکدا» متوقف میشود.

عَلی ظَهْرِهِ روی آب یعنی روی دریا. سؤال: کشتیهای امروزه که بتوسط مکینه حرکت میکند احتیاج به باد ندارد. جواب:

شدت احتیاج به باد دارد اگر باد موافق باشد سرعت سیرش بیشتر میشود و اگر مخالف باشد بسا مکینه قوه دفع آن را ندارد یا واقف میشود یا بطاء حرکت پیدا میکند و جلوگیری از امواج دریا هم نمیکند بالاخص

اگر چهار موجه شود و بالجمله خطرات زیادی دارد بالاخص اگر مکینه خراب شود و از حرکت بیفتد و بسا تلفات زیادی دارد چنانچه در همین ماشین ها هم بسا حریف باد نمیشوند.

إِنَّ فِی ذٰلِکَ لَآیاتٍ لِکُلِّ صَبَّارٍ شَکُورٍ در مخاطرات صبر کند و ایمانش را از دست ندهد و در نجات و وصول به مقصد شکرگزار باشد ولی امروزه نه در بلاء صابر هستند و نه در نعم شاکر.

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۳۴] .... ص : ۴۹۳

أَوْ یُوبِقْهُنَّ بِما کَسَبُوا وَ یَعْفُ عَنْ کَثِیرٍ (۳۴)

یا اینکه کشتی آنها را هلاک میکند که غرق دریا میشوند در اثر اعمال زشت خود و در بسیاری از موارد خداوند عفو میفرماید.

چه بسیار کشتیها که اهلش کفار و فساق و ظلمه هستند و اصل سیر آنها برای ظلم و معاصی است که عقوبتش منشأ هلاکت آنها میشود و این یکی از مصادیق مصائب است که فرمود: وَ ما أَصابَکُمْ مِنْ مُصِیبَةٍ فَبِما کَسَبَتْ أَیْدِیکُمْ که همین اعمال زشت أَوْ یُوبِقْهُنَّ میشود که میفرماید بِما کَسَبُوا و این در موردی است که دیگر صلاح در بقاء آنها نباشد و اگر مصلحت در بقاء آنها باشد و لو در نسل آنها و لو در هفتاد پشت مصداق (و یعف عن کثیر) می شود.

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۳۵] .... ص : ۴۹۳

وَ یَعْلَمَ الَّذِینَ یُجادِلُونَ فِی آیاتِنا ما لَهُمْ مِنْ مَحِیصٍ (۳۵)

و میدانند کسانی که مجادله میکنند در آیات ما نیست از برای آنها چاره ای ملجأ و پناهی ندارند.

وَ یَعْلَمَ الَّذِینَ یُجادِلُونَ فِی آیاتِنا مجادله در آیات اینست که میخواهند ابطال کنند آیات قدرت الهیه را اما آیات تکوینیه را مثل خلقت آسمان

و زمین و تصرفات الهیه و سیر کواکب و ارض و نزول باران و همین تسخیر ریاح و سیر کشتی و خلقت این موجودات عالم و نزول غیث و اشباه اینها را یا مستند به طبیعت میگویند یا باقدامات و فعالیت خود یا به اسباب ظاهریه یا مستند به الهه خود از اصنام و غیر اینها یا مستند به شانس و اتفاق و اقدام دیگران مثل اکابر و رؤساء و اشباه اینها و اما آیات تشریعیه مثل ارسال رسل و اقامه معجزات آنها حمل بسحر و چشم بندی و انبیاء را ساحر و کذاب و مفتری می شمارند ولی تمام اینها از روی عناد و عصبیت و کبر و نخوت است و الا باطنا میدانند و حجت بر آنها تمام شده.

ما لَهُمْ مِنْ مَحِیصٍ در دنیا جواب صحیحی ندارند و در قیامت ملجأ و پناهی ندارند و هیچ راه فراری برای آنها نیست.

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۳۶] .... ص : ۴۹۴

فَما أُوتِیتُمْ مِنْ شَیْ ءٍ فَمَتاعُ الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ ما عِنْدَ اللَّهِ خَیْرٌ وَ أَبْقی لِلَّذِینَ آمَنُوا وَ عَلی رَبِّهِمْ یَتَوَکَّلُونَ (۳۶)

پس آنچه بشما داده شده از هر شیئی پس او متاع زندگانی دنیا است و آنچه نزد خدا ذخیره شده از مثوبات و فیوضات اخروی بهتر است از این امتعه دنیوی و بقاء دارد و فانی نمیشود اما برای کسانی است که ایمان آوردند و بر پروردگار خود توکل کردند.

فَما أُوتِیتُمْ مِنْ شَیْ ءٍ از دولت و مکنت و ریاست و عزّت و شوکت صحه، سلامتی، عمر، روزی، سایر نعم الهیه.

فَمَتاعُ الْحَیاهِ الدُّنْیا که در حدیث داریم اگر دنیا در پیشگاه الهی بقدر بال بعوضه قیمت و ارزش داشت یک لقمه بدشمنان خود نمی داد دنیایی که

(دار بالبلاء محفوفه و بالغدر موصوفه)

و هیچ بقاء

و ثباتی نـدارد و مقرون بزحمات بسـیار و خون دل های زیادی هست دنیایی که هر روز بکام یکی است و هیـچ اعتباری ندارد بلنـدی و پستی بسـیار دارد و بعلاـوه بر اهل فساد مثل ظلمه و کفار و مشـرکین و اهل ضـلالت و لو خیلی دوست دارنـد و اقبال میکنند ولی عین بلا است که بار خود را سـنگین میکنند و عذاب الهی را بر خود زیاد می نمایند چنانچه میفرماید وَ لا یَحْسَبَنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا أَنَّما نُمْلِی لَهُمْ خَیْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّما نُمْلِی لَهُمْ لِیَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِینٌ- آل عمران آیه ۱۷۲- بعلاوه موقع رفتن با هزار حسـرت و نـدامت میگذارنـد و میرونـد وَ ما عِنْدَ اللَّهِ خَیْرٌ وَ أَبْقی نعم اخروی از جنات و روضات و حور و قصور و مقام قرب و حشـر با اولیاء و انهار و فواکه و البسه و سـرر مرفوعه و نمارق مصـفوفه و انهار جاریه و غیر اینها که زوال و فناء ندارد و مقرون به هیـچ گـونه بلاـئی و زحمـتی و خون دلی نیست البته بهـتر و بالاـتر بلکه طرف نسـبت نیست بـا دنیـا کوچکـترین نعم اخروی بهتر است از تمـام دنیـا و مـا فیهـا و بقاء و ثباتش همیشه هست که مخلـد هسـتند در آنها سؤال: دنیاء با این همه عیب و مـذمت برای چه خداونـد خلق فرمود جواب: دنیـا دار تکمیـل است که بایـد در این چهار روزه دنیا تحصـیل سـعادت و تکمیل اخلاق و طلب ایمان و اتیان به اعمال صالحه نمود که گفتند

(الدنیا مزرعه الاخره)

و از شـیخ بهایی است که فرمود (الانسان مسافر و منازله سـته) انسان مسافر است و شـش منزل را بایـد طی کنـد، اصـلاب آباء، ارحام امهات، دنیا، قبر، برزخ، قیامت، فقط تحصیل کمال در این منزل سیّم است و اینکه نزد خدا است بهتر و باقی است.

ص: ۴۹۵

لِلَّذِينَ آمَنُوا بتمام معنی که بجمیع وظائف ایمانی رفتار کنند و پا از گلیم ایمان بیرون نکشند.

وَ عَلی رَبِّهِمْ یَتَوَکَّلُونَ در کلیه پیشامدها هر رنگی که دنیا بخود می گیرد و توکّل آنها به پروردگار خودشان باشد.

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۳۷] .... ص : ۴۹۶

وَ الَّذِینَ یَجْتَنِبُونَ کَبائِرَ الْإِثْمِ وَ الْفَواحِشَ وَ إِذا ما غَضِبُوا هُمْ یَغْفِرُونَ (۳۷)

و کسانی که اجتناب میکنند از معاصی کبار و از فواحش و زمانی که آنها را دشمنان غضب کردند آنها در مقام تلافی بر نمیآیند و طرف را گذشت میکنند و حلم میکنند و می بخشند و عفو میکنند.

وَ الَّذِینَ عطف به للذین آمنوا و علی ربهم یتوکلون است که ما عند اللَّه برای آنها خیر و ابقی است.

یَجْتَنِبُونَ کَبائِرَ الْإِثْمِ معاصی دو دسته است کبیره و صغیره معاصی کبیره چند دسته است:

۱- معاصی که در اخبار معتبره تصریح به کبیره بودن آنها شده.

۲- معاصی که در قرآن وعده آتش و وعده عذاب داده شده یا در اخبار معتبره وعده عذاب و آتش داده شده.

۳- معاصی که تصریح شده به این که اشد از فلان معصیت است که کبیره بودن او ثابت شده مثل اینکه بفرمایند

(الغیبه اشد من الزنا)

یا

(الکذب شر من الشراب)

چون زنا و شراب کبیره بودنش ثابت شده پس غیبت و کذب هم کبیره میشود.

۴- .....j.....بر صغیره که نفس اصرار او را کبیره میکند بنص حدیث که میفرماید

(لا صغیره مع الاصرار و لا کبیره مع الاستغفار).

۵- در انفس اهل شرع کبیره است.

۶- معصیتی که باعث شود که دیگران هم باو اقتداء کنند.

۷- اظهار و اشاعه آن.

۸- معصیتی که اثرش باقی بماند.

۹- ترک فرائض مثل صلوه و صوم و حج و زکاه و خمس و غیر اینها که نفس ترک معصیت کبیره است.

۱۰- منع حقوق واجبه مثل زوجه و والدین و سایر ذوی الحقوق و بالجمله در بحث عدالت گفتند ملکه اجتناب از کبائر و اصرار بر صغائر و منافیات مروّت.

وَ الْفَواحِشَ جمع فاحش و فاحشه از ماده فحش و فحشاء و فواحش مقابل کبائر الاثم اموری که عقل حکم میکند به قبح و زشتی آن و در نظر عقلاء قبیح و زشت است مثل فحش در مقابل سبّ الفاظ رکیکه مثل مادر فلان زن فلان خواهر فلان خود فلان و اعمال زشت و رفتار زشت حتی در نظر خود فاعل و مرتکب که اگر شرعی نبود عقل کافی بود بقبح و لو در واقع تلازم است بین حکم عقل و شرع چنانچه گفتند (کلما حکم به العقل حکم به الشرع و کلما حکم به الشرع حکم به العقل) و از این جهت یکی از ادله اربعه شمرده شده برای اثبات کتاب، سنت، اجماع عقل.

وَ إِذا ما غَضِبُوا یعنی کاری کردند که آنها را به غضب آوردند آنها در مقام تلافی بر نمی آیند.

هُمْ یَغْفِرُونَ گذشت میکنند.

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۳۸] .... ص : ۴۹۷

وَ الَّذِینَ اسْتَجابُوا لِرَبِّهِمْ وَ أَقامُوا الصَّلاهَ وَ أَمْرُهُمْ شُوری بَیْنَهُمْ وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ یُنْفِقُونَ (۳۸)

و کسانی که اجابت میکنند فرمایشات پروردگار خود را و بپا میدارند نماز را و در کار خود مشورت میکنند بین خودشان و از آنچه روزی کردیم آنها را انفاق میکنند.

وَ الَّذِینَ اسْتَجابُوا لِرَبِّهِمْ هم عطف است بجملات سابقه و استجابت قبول اجابت است که آنچه فرمان و دستورات از جانب حق آمده چه راجع بعقائد از ایمان بتوحید، عدل، رسالت انبیاء خلافت ائمه اطهار و معاد و خصوصیات آن و چه راجع به تکمیل اخلاق حمیده و ازاله صفات رذیله و چه راجع به احکام شرعیّه تمام را پذیرفتند و قبول نمودند، و اطاعت کردند.

وَ أَقامُوا الصَّلاهَ از اتیان بآن در اوقات مقرره جامع جمیع اجزاء و شرایط و حفظ صلوات که از میان جامعه برداشته نشود نه مثل زمان ما که صد نود ناس یا تارک الصلاه و یا ضایع الصلاه هستند.

وَ أَمْرُهُمْ شُورى بَیْنَهُمْ خودسرانه و سرخود کاری را انجام نمیدهند تا با عقلاء و دانشمندان مشورت نکنند.

وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ یُنْفِقُونَ چه انفاق مالی و چه انفاق بدنی و چه انفاق علمی چه انفاقات واجبه و چه مندوبه و ممدوحه.

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۳۹] .... ص : ۴۹۸

وَ الَّذِینَ إِذا أَصابَهُمُ الْبَغْیُ هُمْ یَنْتَصِرُونَ (۳۹)

و کسانی که زمانی که ظلم و اذیتی از طرف دشمنان و ظلمه و کفار و فساق به آنها اصابت کرد یکدیگر را نصرت میکنند و از یکدیگر یاری می طلبند نصرت دین نصرت انبیاء نصرت ائمه هدا نصرت مؤمنین.

وَ الَّذِینَ إِذا أَصابَهُمُ الْبَغْیُ یعنی گرفتار ظالم و کافر و مشرک، و

معاند شدند به اینکه ظلم و اذیتی به آنها کردند و نتوانستند دفع شرّ آنها را کنند از مؤمنین طلب نصرت میکنند و آنها هم در حد امکان باید آنها را نجات دهند و یاری کنند و دفع شر آنها را از سر اینها کنند که یاری اینها یاری خدا است.

هُمْ یَنْتَصِرُونَ قبول نصرت میکنند و طریقه نصرت را معین فرموده که میفرماید:

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۴۰] .... ص : ۴۹۹

وَ جَزاءُ سَیِّئَهٍ سَیِّئَهٌ مِثْلُها فَمَنْ عَفا وَ أَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَی اللَّهِ إِنَّهُ لا یُحِبُّ الظَّالِمِینَ (۴۰)

و جزاء هر بدی تلافی بمثل است زیاد روی نشود پس اگر کسی عفو کرد و اصلاح نمود پس اجر او بر خداوند است محققا او دوست نمی دارد ظالمین را.

چنانچه در جای دیگر میفرماید وَ کَتَبْنا عَلَیْهِمْ فِیها أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَ الْعَیْنَ بِالْعَیْنِ وَ الْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَ الْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَ السِّنَّ بِالسِّنِّ وَ الْجُرُوحَ قِصاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ کَفَّارَهٌ لَهُ- مائده آیه ۴۹- وَ جَزاءُ سَیِّئَهٍ سَیِّئَهٌ مِثْلُها اگر ممکن است تدارک بمثل بمثل تدارک کنند مالی برده همان مال را یا تعداد مساوی آن را دریافت کنند اگر آسیبی رسانده مطابقش تلافی کنند و اگر تدارک بمثل ممکن نیست در شرع مطهر دیه معین فرموده حتی ارش خدش و ارش سیلی اگر سیاه شود یا قرمز شود کتاب حدود و دیات را در فقه مراجعه کنید و ترک حدود شرعیه- مخالفت امر الهی است مربوط بطرف نیست و اما تدارک یا دیه حق طرف است میتواند گذشت کند و عفو نماید لذا میفرماید:

فَمَنْ عَفا وَ أَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَی اللَّهِ یا بکلی عفو کند یا بنحوی

بین آنها را اصلاح دهند و با یکدیگر تصالح کنند البته بهتر و افضل از تدارک است چنانچه خداوند هم نسبت بحق خود همین معامله را میکند اگر طرف قابلیت عفو ندارد بمقدار معاصی عذاب میکند که میفرماید وَ مَنْ جاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلا يُجْزى إِلَّا مِثْلَها، وَ هُمْ لا يُظْلَمُونَ- انعام آیه ۱۶۱- و اگر قابلیت عفو دارد عفو میفرماید إِنَّ اللَّهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ- حج آیه ۵۹- وَ إِنَّ اللَّهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ- مجادله آیه ۳- إِنَّهُ لا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ عدم محبت خدا عدم شمول رحمت است و الا حب و بغض در ساحت قدس او نیست و ظالم کسی است که ظلم میکند و کسی که زائد بر حقش تلافی میکند و مکرّر گفته شده که ظلم سه قسم است: ظلم بنفس، ظلم بغیر، ظلم بدین.

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۴۱] .... ص : ۵۰۰

وَ لَمَنِ انْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ فَأُولئِكَ ما عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ (۴۱)

پس کسی که یاری شود بعد از اینکه باو ظلم شده پس اینها نیست بر آنها مسئولیتی و سبیلی.

وَ لَمَنِ انْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ البته مظلوم حق مطالبه از ظالم دارد و اگر خود قدرت بر اخذ حق خود ندارد میتواند طلب نصرت از دیگران کند و بر دیگران هم لازم است در حد امکان او را یاری کنند و حقّ او را از ظالم بگیرند و لو بمراجعه بحاکم و ترافع نزد حاکم و اثبات حق خود و اخذ از ظالم. مسئله: اگر محتاج شد برجوع بحاکم جور و حکم او آیا جائز است یا جائز نیست؟ در خبر است از حضرت باقر علیه السلام که از آن حضرت سؤال کردند که دو نفر از موالیان شما اختلاف پیدا کردند در دین یا میراث و رجوع کردند بقضات عامّه

و حکم شد درباره آنها آیا بر طبق این حکم میتوان رفتار کرد؟ حضرت نهی اکید کردند که این حکم طاغوت است و نباید بر طبقش عمل کرد مشاهده کنید شرع مطهر اجازه تقاص میدهد و لو سرقت از مالش ولی اجازه ترافع نزد حاکم جور نمیدهد گفتند پس چه کنیم فرمود

(انظروا الی رجل منکم قد روی حدیثنا و نظر فی حلالنا و حرامنا و عرف احکامنا فاجعلوه حکما فانی قد جعلته حاکما فمن رد علیه فبحکمنا استخفّ و الراد علیه کالراد علینا و الرادّ علینا کالراد علی اللَّه و الراد علی اللَّه فی حد الشرک باللَّه)

از این حدیث آنچه باید بفهمید بفهمید.

فَأُولئِکَ ما عَلَیْهِمْ مِنْ سَبِیلٍ مسئولیتی ندارند نه محق که طلب نصرت میکند و نه آنهایی که او را نصرت میکنند زیرا احقاق حق خود میکند چه راجع بقصاص باشد و چه راجع به دیه و چه راجع به اخذ حق.

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۴۲] .... ص : ۵۰۱

إِنَّمَا السَّبِیلُ عَلَی الَّذِینَ یَظْلِمُونَ النَّاسَ وَ یَبْغُونَ فِی الْأَرْضِ بِغَیْرِ الْحَقِّ أُولئِکَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِیمٌ (۴۲)

جز این نیست که سبیل و مسئولیت برای کسانی است که ظلم میکنند ناس را و فساد و طغیان میکنند در زمین بنا حق اینهاست از برای آنها عذاب دردناک.

إِنَّمَا السَّبِیلُ از قتل و قصاص و دیه و ارش و مؤاخذه.

عَلَی الَّذِینَ یَظْلِمُونَ النَّاسَ چه ظلم بانبیاء و ائمه و مقربان درگاه الهی و بمؤمنین و چه ظلم مالی و غصب حقوق آنها و چه اذیت و آزار بدنی و چه ظلم عرضی و چه غصب مقام آنها و چه حبس حقوق آنها که بالاترین معاصی و سخت ترین عقوبات برای ظلمه است الظلم

ظلمات یوم القیمه و چه اندازه آیات و اخبار در مذمت و عقوبت آن وارد شده و اشد انحاء ظلم ظلم باهل بیت رسول اللّه است به صدیقه طاهره و بعلها و بنوها.

وَ یَبْغُونَ فِی الْأَرْضِ بغی فساد در زمین است و فساد مقابل صلاح است یعنی آنچه عمل میکنند بر خلاف صلاح دین و مسلمین است و فساد اقسام زیادی دارد و اعظم آنها اضلال بندگان خدا است از دین حق و سوق آنهاست به کفر و فسق و فجور وَ اللَّهُ لا یُحِبُّ الْفَسادَ بقره آیه ۲۰۵-) وَ لا تَبْغِ الْفَسادَ فِی الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لا یُحِبُّ الْمُفْسِدِینَ- قصص آیه ۷۷- و بعد از ذکر عاد و فرعون و ثمود میفرماید فَأَکْثَرُوا فِیهَا الْفَسادَ فَصَبَّ عَلَیْهِمْ رَبُّکَ سَوْطَ عَذابٍ، إِنَّ رَبَّکَ لَبِالْمِرْصادِ- فجر آیه ۱۱ تا ۱۳- بِغَیْرِ الْحَقِّ معنی این نیست که فساد دو قسم است: فساد بحق و فساد بغیر حق بلکه فساد مطلقا بغیر حق است.

أُولئِکَ لَهُمْ با سه تأکید.

عَذابٌ أَلِیمٌ است.

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۴۳] .... ص : ۵۰۲

وَ لَمَنْ صَبَرَ وَ غَفَرَ إِنَّ ذلِکَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ (۴۳)

و هر آینه کسی که صبر کند و گذشت کند هر آینه این صبر و گذشت از کارهای بسیار بزرگ پسندیده است.

وَ لَمَنْ صَبَرَ صبر بر اذیت و ظلم ظالمین که امیر المؤمنین علیه الصلاه و السلام فرمود

(صبرت و فی العین قذی و فی الحلق شجی)

و از القاب مختصه بآن حضرت است (اصبر الصابرین) و در حق ابی عبد اللّه علیه السلام

(لقد عجبت من صبرک ملائکه السماء)

و

هکـذا سایر ائمه هـدی علیهم السـلام و میتوان گفت امروز صبر حضـرت بقیه اللّه با مشاهـده این اوضاع کنونی و انتظار فرج از صبر تمام انبیاء و اولیاء بالاتر و سخت تر است.

وَ غَفَرَ و گذشت کردن که دارد صدیقه طاهره موقعی که مشاهده کرد علی را پای منبر طناب به گردن شمشـیر بالای سر فرمود پیراهن پدر بر سـر می اندازم و نفرین میکنم امیر المؤمنین سلمان را فرستاد نگذار فاطمه نفرین کند چنانچه پدر بزرگوارش هم آنچه اذیت دید که فرمود

(ما اوذی نبیّ مثل ما اوذیت)

نفرین نکرد و عرض کرد

(اللهم اهد قومی فانهم لا یعلمون).

ذلِکَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ عزم قوه القلب است و خودداری است و تحمل مشاق و حلم و حوصله و بردباری است در کلیه امور و لو هر چه مشکل و سخت باشد.

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۴۴] .... ص : ۵۰۳

وَ مَنْ یُضْلِلِ اللَّهُ فَما لَهُ مِنْ وَلِیٍّ مِنْ بَعْدِهِ وَ تَرَی الظَّالِمِینَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذابَ یَقُولُونَ هَلْ إِلی مَرَدٍّ مِنْ سَبِیلٍ (۴۴)

و کسـی را که خداونـد گمراه کنـد پس نیست برای او ناصـر، و ولیّی که بتوانـد او را از عـذاب الهی نجات دهـد از بعـد اینکه گمراه شده است و می بینی ظالمین را چون مشاهده میکنند عذاب را میگویند آیا کسی هست که ما را برگرداند از این عذاب و نجات دهد و راهی بما بنماید.

وَ مَنْ یُضْلِلِ اللَّهُ گفتیم اضـلال الهی بعـد از اینکه قلب سـیاه شـد و قساوت گرفت و از قابلیت هدایت افتاد که اگر هزار معجزه مشاهده کند و هزار دلیل بر او اقامه شود هدایت نمی شود خداوند او را به

خود واگذار میکند که هر چه بتواند بار گناه را سنگین کند و عذاب را بر خود زیاد کند فَما لَهُ مِنْ وَلِیٍّ نه پدر نه مادر نه فرزند نه عشیره و نه رئیس و نه لشکر و عدّه و عدّه و اتباع احدی نیست و قدرت بر رفع عذاب از او ندارند.

مِنْ بَعْدِهِ ممکن است ضمیر من بعده راجع بخدا باشد یعنی غیر از خدا احدی قدرت ندارد و ممکن است مرجع اضلال باشد که بعد از آنکه گمراه شد و از قابلیت افتاد احدی نیست بتواند او را هدایت کند و ممکن است مرجع عذاب باشد که احدی قدرت بر رفع عذاب ندارد وَ تَرَی الظَّالِمِینَ روز قیامت که آتش جهنم شعله میکشد، و ملائکه عذاب با غل ها و زنجیرها آنها را میکشند رو بآتش.

لَمَّا رَأَوُا الْعَذابَ آنها می بینند و مشاهده میکنند.

یَقُولُونَ یا در پیشگاه الهی یا به ملائکه عذاب.

هَلْ إِلی مَرَدٍّ مِنْ سَبِیلٍ آیا ممکن است و وسیله ای هست که ما برگردیم بدنیا و تدارک کنیم آنچه عمل کرده ایم و خود را از این عذاب نجات دهیم و این آرزویی است که تمام اهل عذاب از مشرک و کافر و ضال و مضل و مخالف و معاند و فاسق و فاجر میکنند چنانچه میفرماید وَ لَوْ تَری إِذْ وُقِفُوا عَلَی النَّارِ فَقالُوا یا لَیْتَنا نُرَدُّ وَ لا نُکَذِّبَ بِآیاتِ. رَبِّنا وَ نَکُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ بَلْ بَدا لَهُمْ ما کانُوا یُخْفُونَ مِنْ قَبْلُ وَ لَوْ رُدُّوا لَعادُوا لِما نُهُوا عَنْهُ وَ إِنَّهُمْ لَکاذِبُونَ- انعام آیه ۲۷ و ۲۸- چون زنگ شرک و کفر و ضلالت و ظلم ثابت شده قابل تغییر نیست.

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۴۵] .... ص : ۵۰۵

وَ تَراهُمْ یُعْرَضُونَ عَلَیْها خاشِعِینَ مِنَ الذُّلِّ یَنْظُرُونَ مِنْ طَرْفٍ خَفِیٍّ وَ قالَ الَّذِینَ آمَنُوا إِنَّ الْخاسِرِینَ الَّذِینَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَ أَهْلِیهِمْ یَوْمَ الْقِیامَهِ أَلا إِنَّ الظَّالِمِینَ فِی عَذابٍ مُقِیمٍ (۴۵)

و می بینی ظالمین را که عرضه داشته میشوند بر آتش سر بزیر انداخته از ذله و خواری نظر میکنند به آتش زیر چشمی.

وَ تَراهُمْ که پیغمبر مشاهده میکند و این از باب بیان مصداق است و الا تمام اهل محشر مخصوصا مؤمنین مشاهده میکنند موقعی که این ظالمین را میکشند رو بآتش.

یُعْرَضُونَ عَلَیْها که هنوز داخل آتش نشده اند ولی آتش را بر آنها عرضه میدارند و صدای نعره های جهنم را میشنوند و شعله های او را مشاهده میکنند از ترس قدرت ندارند سربلند کنند.

خاشِعِینَ مِنَ الذُّلِّ ذلیل و حقیر زیر غل و زنجیر و از وحشت آتش نمیتوانند چشم باز کنند و نمیتوانند چشم هم گذارند.

یَنْظُرُونَ مِنْ طَرْفٍ خَفِیٍّ باصطلاح زیر چشمی بآتش نظر میکنند.

وَ قالَ الَّذِینَ آمَنُوا إِنَّ الْخاسِرِینَ الَّذِینَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَ أَهْلِیهِمْ یَوْمَ الْقِیامَهِ أَلا إِنَّ الظَّالِمِینَ فِی عَذابٍ مُقِیمٍ و گفتند کسانی که ایمان آوردند محققا خاسرین کسانی هستند که هم خود را بخسران انداختند و هم اهل خود را روز قیامت آگاه باشید محققا ظالمین در عذاب همیشگی هستند.

وَ قالَ الَّذِینَ آمَنُوا فردای قیامت که تمام در محشر مجتمع میشوند خطاب میرسد از جانب خداوند وَ امْتازُوا الْیَوْمَ أَیُّهَا الْمُجْرِمُونَ- یس آیه ۵۹- اهل بهشت مشاهده میکنند اهل جهنم را و اهل جهنم مشاهده میکنند اهل بهشت را و این بالاترین

سروری است بر اهل بهشت که از جهنم نجات پیدا کردند و بالاتر غمی است بر اهل جهنم که از بهشت محروم شدند لذا مؤمنین میگویند:

إِنَّ الْخاسِرِينَ خاسر کسی را گویند که علاوه از اینکه نفع نبرده کسر و ضرر هم پیدا کرده و این خسران هم درجاتی دارد هر چه زیانش بیشتر باشد خسرانش زیادتر میشود مثلا در باب تجارت یک نفر هزار تومان کسر کرده یکی یک ملیون یکی ملیاردها آن خسران زیاد برای کسانیست که هم خود را بخسران انداختند و هم دیگران را.

الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَ أَهْلِيهِمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ ذکر اهلیهم برای نوعیّت است که نوعا اهل هر کس تابع او است من نمیدانم خداوند چه میکند با کسانی که پس از رحلت پیغمبر تا زمان ظهور حضرت بقیه اللّه ملیاردهایی را بخسران انداختند.

أَلا إِنَّ الظَّالِمِينَ فِي عَذابٍ مُقِيمٍ این کلام الهی است مقول قول مؤمنین نیست و جمله مستقله است و عذاب مقیم خلود در آتش است ابد الاباد که آخر ندارد.

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۴۶] .... ص : ۵۰۶

وَ ما كانَ لَهُمْ مِنْ أَوْلِياءَ يَنْصُرُونَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَما لَهُ مِنْ سَبِيلٍ (۴۶)

عطف بجمله قبل است أَلا إِنَّ الظَّالِمِينَ فِي عَذابٍ مُقِيمٍ و ترجمه و تفسیرش در آیه چهل و دوّم گذشت احتیاج به تکرار ندارد.

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۴۷] .... ص : ۵۰۶

اسْتَجِيبُوا لِرَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ ما لَكُمْ مِنْ مَلْجَإٍ يَوْمَئِذٍ وَ ما لَكُمْ مِنْ نَكِيرٍ (۴۷)

اجابت کنید فرمایشات پروردگار خود را از پیش از آنکه بیاید روزی که بازگشت از برای او نیستید و نخورد هم ندارد از پروردگار نیست از برای شما پناه گاهی در آن روز و نیست

که بتوانید انکار کنید.

اسْتَجِیبُوا لِرَبِّکُمْ خطاب بجمیع افراد امت است از جن و انس تا دامنه قیامت و استجابت بر پروردگار اجابت داعی الهی است چنانچه میفرماید از قول مؤمنین جن یا قَوْمَنا أَجِیبُوا داعِیَ اللَّهِ وَ آمِنُوا بِهِ یَغْفِرْ لَکُمْ مِنْ ذُنُوبِکُمْ وَ یُجِرْکُمْ مِنْ عَذابٍ أَلِیمٍ وَ مَنْ لا یُجِبْ داعِیَ اللَّهِ فَلَیْسَ بِمُعْجِزٍ فِی الْأَرْضِ وَ لَیْسَ لَهُ مِنْ دُونِهِ أَوْلِیاءُ أُولئِکَ فِی ضَلالٍ مُبِینٍ- احقاف آیه ۳۰ و ۳۱- و داعی الی اللَّه پیغمبران و ائمه هدی و علماء اعلام و وعاظ و سایر دعات الهیه اند و اجابت آنها قبول فرمایشات آنها و اطاعت اوامر آنها و انتهاء از منهیات آنها است.

مِنْ قَبْلِ أَنْ یَأْتِیَ یَوْمٌ بعضی گفتند یوم وفات و رحلت و موت است که ساعتی تأخیر نمی افتد هر چه بگوید لَوْ لا أَخَّرْتَنِی إِلی أَجَلٍ قَرِیبٍ فَأَصَّدَّقَ وَ أَکُنْ مِنَ الصَّالِحِینَ- منافقون آیه ۱۰- جواب داده میشود وَ لِکُلِّ أُمَّهٍ أَجَلٌ فَإِذا جاءَ أَجَلُهُمْ لا یَسْتَأْخِرُونَ ساعَهً وَ لا یَسْتَقْدِمُونَ- اعراف آیه ۳۲- و بعضی گفتند یوم القیمه است که هر چه بگویند رَبَّنا أَخْرِجْنا نَعْمَلْ صالِحاً غَیْرَ الَّذِی کُنَّا نَعْمَلُ جواب داده میشوند أَ وَ لَمْ نُعَمِّرْکُمْ ما یَتَذَکَّرُ فِیهِ مَنْ تَذَکَّرَ وَ جاءَکُمُ النَّذِیرُ- فاطر آیه ۳۴- و کیف کان هر چه باشد.

لا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ لکن ظاهر اینست که مراد یوم القیمه است زیرا «لا مردّ له» آن روز است و الا بعد الموت ممکن است برگردند به دنیا چنانچه در زمان ظهور حضرت بقیه اللَّه و در دوره رجعت بسیاری برمیگردند بدنیا نیک و بد در امم سابقه هم بوده مثل حضرت عزیر و مثل هفتاد نفر که با موسی در میقات رفتند که میفرماید وَ إِذْ قُلْتُمْ یا

مُوسی لَنْ نُؤْمِنَ لَکَ حَتَّی نَرَی اللَّهَ جَهْرَهً فَأَخَذَتْکُمُ الصَّاعِقَهُ وَ أَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ثُمَّ بَعَثْناکُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِکُمْ لَعَلَّکُمْ تَشْکُرُونَ

- بقره آیه ۵۲- ما لَکُمْ مِنْ مَلْجَإٍ یَوْمَئِذٍ پناه گاهی از برای آنها نیست و کسی که آنها را از عذاب الهی پناه دهد ندارند.

وَ ما لَکُمْ مِنْ نَکِیرٍ بعضی گفتند مراد از نکیر تغییر دهنده عذاب است و بعضی گفتند مراد نصیر است که جلوگیر از عذاب باشد و شاید مراد انکار کننده باشد که انکار کردار آنها را بکند از شرک و کفر و ظلم و سایر افعال و اعمال آنها زیرا شهود در قیامت بسیار است بالاخص اعضاء و جوارح آنها.

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۴۸] .... ص : ۵۰۸

فَإِنْ أَعْرَضُوا فَما أَرْسَلْناکَ عَلَیْهِمْ حَفِیظاً إِنْ عَلَیْکَ إِلاَّ الْبَلاغُ وَ إِنَّا إِذا أَذَقْنَا الْإِنْسانَ مِنَّا رَحْمَهً فَرِحَ بِها وَ إِنْ تُصِبْهُمْ سَیِّئَهٌ بِما قَدَّمَتْ أَیْدِیهِمْ فَإِنَّ الْإِنْسانَ کَفُورٌ (۴۸)

پس اگر این کفار و مشرکین اعراض کردند پس ما تو را نفرستادیم بر آنها حفیظ و نگهبان باشی نیست بر تو مگر اینکه ابلاغ کنی به آنها که حجت تمام شود و راه عذر بسته شود و ما زمانی که چشانیدیم به انسان از جانب خودمان رحمتی را فرحناک میشود بآن رحمت و اگر اصابت کرد به آنها مصیبتی در اثر اعمال زشت آنها که بدست خود پیش انداخته شده، پس انسان هر آینه کفران میکند.

فَإِنْ أَعْرَضُوا اعراض آنها اینکه العیاذ پیغمبر را ساحر و کذّاب گویند و قرآن را مفتریات شمارند و معجزات را سحر پندارند.

فَما أَرْسَلْناکَ عَلَیْهِمْ حَفِیظاً نظر به اینکه پیغمبر کمال شوق را داشت که اینها ایمان آورند و سعادتمند شوند لکن اینها از قابلیت

هدایت افتاده اند و قساوت قلب آنها را فرو گرفته.

بر سیه دل چه سود خواندن وعظ نرود میخ آهنین بر سنگ

بلکه در قرآن میفرماید از سنگ هم سخت تر است ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذلِكَ فَهِيَ كَالْحِجارَهِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَهً وَ إِنَّ مِنَ الْحِجارَهِ لَما يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهارُ وَ إِنَّ مِنْها لَما يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْماءُ وَ إِنَّ مِنْها لَما يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَهِ اللَّهِ وَ مَا اللَّهُ بِغافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ- بقره آیه ۶۹- خداوند میفرماید که ما تو را نفرستادیم که الا و لا بد اینها را مؤمن و موحد کنی فقط وظیفه تو تبلیغ است: إِنْ عَلَيْكَ إِلَّا الْبَلاغُ.

وَ إِنَّا إِذا أَذَقْنَا الْإِنْسانَ مِنَّا رَحْمَهً از توسعه رزق و ازدیاد مال و طول عمر و صحت مزاج و نزول غیث و انبات حبوبات و فواکه و کثرت انعام و ارتفاع جاه و رتبه و سایر تفضّلات.

فَرِحَ بِها چنان مسرور و مغرور میشوند و خدا و دین را فراموش میکنند و تمام علاقه آنها بدنیا میشود و دل بستگی به آن پیدا میکنند و شکر این نعم الهی را نمیکنند و قدردان نمیشوند.

وَ إِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَهٌ بلائی به آنها متوجه شد و مصیبتی بر آنها وارد شد که منشأ آن.

بِما قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ از ظلم و فسق و فجور و طغیان و سرکشی که میفرماید: وَ ما أَصابَكُمْ مِنْ مُصِيبَهٍ فَبِما كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَ يَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ- همین سوره آیه ۲۹ شرحش گذشت.

فَإِنَّ الْإِنْسانَ كَفُورٌ کفران نعمت میکند هزارها نعمت های، الهی را فراموش میکند و به یک مصیبت آنهم بواسطه عمل سوء خود داد و فریادش بلند میشود انسان اگر در منتها درجه شدت باشد اگر فکر

کند که غرق نعم الهی است شکرگزار میشود.

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۴۹ تا ۵۰] .... ص : ۵۱۰

لِلَّهِ مُلْکُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ یَخْلُقُ ما یَشاءُ یَهَبُ لِمَنْ یَشاءُ إِناثاً وَ یَهَبُ لِمَنْ یَشاءُ الذُّکُورَ (۴۹) أَوْ یُزَوِّجُهُمْ ذُکْراناً وَ إِناثاً وَ یَجْعَلُ مَنْ یَشاءُ عَقِیماً إِنَّهُ عَلِیمٌ قَدِیرٌ (۵۰)

اختصاص دارد بخداوند متعال ملک آسمانها و زمین خلق میفرماید هر چه مشیتش تعلق بگیرد می بخشد از برای هر که بخواهد اناث که دختران باشند و می بخشد از برای هر که بخواهد ذکور که پسران باشند یعنی بنات و بنین او یزوجهم ذکرانا و اناثا، هم پسر میدهد آنها را هم دختر و قرار میدهد هر که را بخواهد عقیم نه پسر و نه دختر اولاد پیدا نمی کند محققا او هم دانا است و هم قدرت دارد هر که را هر چه صلاح داند باو عطا میکند.

لِلَّهِ مُلْکُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ خالق جمیع آنهاست که میفرماید:

قُلْ أَ غَیْرَ اللَّهِ أَتَّخِذُ وَلِیًّا فاطِرِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ- انعام آیه ۱۴ و نیز میفرماید قالَتْ رُسُلُهُمْ أَ فِی اللَّهِ شَکٌّ فاطِرِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ- ابراهیم آیه ۱۱- و بسیاری از آیات دیگر و معنای فطر پیدایش بی سابقه است و این آیات دلالت دارد بر مجعولیت حدیثی که نقل میکنند که خدا پیش از آدم آدم دیگری خلق کرده و هکذا الی غیر النهایه.

یَخْلُقُ ما یَشاءُ هر چه مشیتش تعلق بگیرد موافق حکمت و صلاح بمقتضای عدل.

یَهَبُ لِمَنْ یَشاءُ إِناثاً بسیاری از زنها فقط دختر زایش میکنند بلکه این در کلیه حیوانات هم جاری است فقط ماده می زایند.

وَ يَهَبُ لِمَنْ يَشاءُ الذُّكُورَ بسیاری فقط پسر زایش میکنند و هم چنین در حیوانات نر می زایند.

أَوْ يُزَوِّجُهُمْ ذُكْراناً وَ إِناثاً که اکثریت با این دسته است که هم پسر هم دختر پیدا میکنند چه در انسان و چه در حیوانات.

وَ يَجْعَلُ مَنْ يَشاءُ عَقِيماً که اصلا اولادش نمیشود اینهم بسا از طرف زوج است و بسا از ناحیه زوجه و تمام در تحت قدرت الهی است و غیر از او احدی خبر ندارد مگر بوحی الهی که میفرماید از علوم مختصه بخود. وَ يَعْلَمُ ما فِي الْأَرْحامِ- لقمان آیه ۳۴- إِنَّهُ عَلِيمٌ میداند صلاح هر بنده چیست.

قَدِيرٌ قدرت دارد بر آنچه بخواهد إِنَّ اللَّهَ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ قَدِيرٌ و بکل شی ء علیم.

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۵۱] .... ص : ۵۱۱

وَ ما كانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلاَّ وَحْياً أَوْ مِنْ وَراءِ حِجابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولاً فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ ما يَشاءُ إِنَّهُ عَلِيٌّ حَكِيمٌ (۵۱)

و نیست از برای بشر اینکه خداوند با او تکلم فرماید مگر بوحی در قلب او یا از پشت حجاب ایجاد کلام کند یا بفرستد رسولانی از ملائکه پس باو وحی رسانند باذن خدا آنچه بخواهد محققا او علیّ و حکیم است.

توضیح: کلام الهی مثل سایر مخلوقات اوست که باراده ایجاد میفرماید و چون کلام از مقوله اعراض است احتیاج به محل و معروض دارد و محل او یا قلب انسان است که اخطار در قلب میکند یا بدون واسطه ملك یا بواسطه و بسا در غیر انبیاء تعبیر به الهام میکنند و یا ایجاد در جسمی میکند مثل تکلم با موسی که از شجره صدا بلند شد یا ایجاد در هوا میکند یا در لوح محفوظ یا در رؤیا بنظر می آورد مثل

رؤیای ابراهیم و یوسف یا ملائکه بصورت بشری یا صورت ملکی نازل میشوند لذا میفرماید:

وَ ما کانَ لِبَشَرٍ أَنْ یُکَلِّمَهُ اللَّهُ که بشر بتواند با خدا تکلم کند، و قابلیت ندارد خدا با او تکلم فرماید مگر انبیاء که لیاقت این موهبت را داشته باشند.

إِلَّا وَحْیاً که در قلب او ایجاد فرماید بدون واسطه ملک یا بواسطه ملک.

أَوْ مِنْ وَراءِ حِجابٍ یعنی بدون مشاهده زیرا خداوند جسم و صورت ندارد که بتوان مشاهده کرد فقط آثار قدرت او را مشاهده میکنند مثل تکلم با موسی و یا پیغمبر اکرم لیله المعراج.

أَوْ یُرْسِلَ رَسُولًا مثل جبرئیل روح الامین که امین وحی الهی است.

فَیُوحِیَ بِإِذْنِهِ ما یَشاءُ آنهم یا در قلب انبیاء چنانچه میفرماید قُلْ مَنْ کانَ عَدُوًّا لِجِبْرِیلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلی قَلْبِکَ بِإِذْنِ اللَّهِ- بقره آیه ۹۱- و میفرماید در وصف قرآن وَ إِنَّهُ لَتَنْزِیلُ رَبِّ الْعالَمِینَ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِینُ عَلی قَلْبِکَ لِتَکُونَ مِنَ الْمُنْذِرِینَ بِلِسانٍ عَرَبِیٍّ مُبِینٍ وَ إِنَّهُ لَفِی زُبُرِ الْأَوَّلِینَ- شعراء آیه ۱۹۳ تا ۱۹۶- یا بصورت ملکی یا بشری مثل ملائکه که بر حضرت ابراهیم و لوط و داود و هاروت و ماروت و بصورت دحیه کلبی بر رسول محترم وارد شدند.

إِنَّهُ عَلِیٌّ حَکِیمٌ علی است از اینکه تماسی بگیرد با بشر و مرئی شود علوا کبیرا، حکیم است که تمام کارهای او از روی حکمت و مصلحت و درست و بجا و بموقع است لذا میفرماید:

وَ كَذلِكَ أَوْحَيْنا إِلَيْكَ رُوحاً مِنْ أَمْرِنا ما كُنْتَ تَدْرِی مَا الْكِتابُ وَ لا الْإِيمانُ وَ لكِنْ جَعَلْناهُ نُوراً نَهْدِی بِهِ مَنْ نَشاءُ مِنْ عِبادِنا وَ إِنَّكَ لَتَهْدِی إِلی صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ (۵۲)

و همین نحو ما وحی فرمودیم قرآن مجید را بسوی تو روح را بامر پروردگار نبودی بدانی چیست کتاب و چیست ایمان و لکن قرار دادیم قرآن مجید را. نوری که هدایت میکنیم به آن نور که قرآن باشد هر کس را که بخواهیم از بندگان خود و محققا شما هر آینه هدایت میکنی بسوی صراط مستقیم این آیه شریفه از مشکلات آیات است و مفسرین هم در حیص و بیص افتاده اند و ظواهر آیه با قواعدی که در دست ما است از آیات و اخبار سازش ندارد چنانچه مکرر ذکر شده در مراتب نزول قرآن که اول مرتبه نزولش بر نور مقدس نبی (ص) بود در عالم انوار و آیه شریفه وَ لا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضی إِلَيْكَ وَحْيُهُ- طه آیه ۱۱۳- دلالت بر اینموضوع دارد که قبل از وحی میدانست قرآن را و اینکه فرمود

کنت نبیا و الادم بین الماء و الطین

و اینکه قبل البعثه بدین خود بود و تابع انبیاء سلف نبود و این با جمله (ما كُنْتَ تَدْرِی مَا الْكِتابُ وَ لَا الْإِيمانُ) سازش ندارد و در اخبار ائمه بیانی از این جهت نشده و از آن طرف وسیله دست عامه میشود که میگویند العیاذ پیغمبر قبل البعثه مشرک بوده یا تابع دین مسیح یا دین ابراهیم بوده و ما ناچاریم قبلا بمقدمه ای تذکری بدهیم سپس شروع به تفسیر کنیم و آن اینست مکرر گفته شده که در اخبار داریم که اول چیزی که خداوند خلق فرمود نور مقدس پیغمبر اکرم بود چنانچه از خود حضرت است که میفرماید

(اول ما خلق اللّه نوری)

سپس خدا دوازده حجاب آفرید و این نور را در آن دوازده حجاب سیر داد و در هر حجابی

ذکری داشت در حجاب اول دوازده هزار سال در حجاب دوّم یازده هزار سال و هکذا در سایر حجب تا حجاب دوازدهم هزار سال، و اسامی حجابها را ذکر فرموده حجاب الرفعه حجاب النبوه حجاب الشفاعه و هکذا سپس عرش را آفرید و این نور را در عرش قرار داد هفت هزار سال تا خداوند آدم را خلق فرمود و در صلب آدم قرار داد و سیر داد در اصلاب طاهره و ارحام مطهره و نیز از آن حضرت است که فرمود

(کنت نبیا و الادم بین الماء و الطین)

و از آن حضرت است که فرمود

(آدم و من دونه تحت لوائی یوم القیمه)

و اخباری که اشباه این خاندان در عرش بود و آدم بتعلیم جبرئیل خدا را به آنها قسم داد توبه او قبول شد و از این نوع اخبار بسیار داریم مراجعه کنید بمجلد ششم بحار و سایر کتب اخبار در بیان فضائل آن حضرت بناء علی هذا می گوییم:

وَ کَذلِکَ أَوْحَیْنا إِلَیْکَ یعنی همین نحوی که بوحی بوده یا از وراء حجاب یا ارسال رسول وحی فرستادیم بسوی تو.

رُوحاً مِنْ أَمْرِنا جبرئیل بوده یا ملک دیگری که اعظم ملائکه است چنانچه در اخبار است که همین روح برای ما ائمه هم هست تا اینجا کلام تمام شد که مجرد تشبیه بود که همین نحوی که با انبیاء سلف بود طریق تکلم الهی با شما هم هست و جمله: (ما کُنْتَ تَدْرِی مَا الْکِتابُ وَ لَا الْإِیمانُ) جمله مستقله است دلالت ندارد که قبل از ارسال ملک نمی دانستی «ما کنت» فعل ماضی است ممکن است مراد در همان موقع که نور مقدس تو را آفریدم خالی از هر گونه کمالی بودی چون ممکن از خود هیچ ندارد هر چه دارد به افاضه حق است (الممکن فی حد ذاته ان یکون لیس و له من علته ان یکون

ایس) ولی قابلیت افاضه جمیع کمالات را داشت خداوند در همان عالم نورانیت جمیع کمالات را بوجود مقدس او افاضه فرموده قبل از افاضه او هیچ نداشت چنانچه در اخبار داریم که فرمود

(سبحنا و سبحت الملائکه و هللنا و هللت الملائکه- الحدیث).

وَ لکِنْ جَعَلْناهُ نُوراً نَهْدِی بِهِ مَنْ نَشاءُ مِنْ عِبادِنا ظاهرا مرجع ضمیر جعلناه قرآن است که میفرماید إِنَّ هذَا الْقُرْآنَ یَهْدِی لِلَّتِی هِیَ أَقْوَمُ- اسراء آیه ۹- و مراد من نشاء کسانی هستند که قابل هدایت باشند که قساوت قلوب آنها را نگرفته باشد و کبر و نخوت و هوای نفسانی چشم قلب آنها را کور نکرده باشد و گوش قلب آنها باز باشد البته حجج الهیّه و آیات بینات در آنها اثر میگذارد و نور ایمان تابش میکند و به شرف اسلام مشرّف میشوند و به این آیات قرآنی هدایت میشوند.

وَ إِنَّکَ لَتَهْدِی إِلی صِراطٍ مُسْتَقِیمٍ صراط مستقیم صراطی است که هیچ گونه اعوجاجی در آن نباشد نه از طرف افراط و نه از طرف تفریط چه در عقائد باشد که نه غلوّ کنند در حق انبیاء مثل نصاری در حق مسیح و یهود در حق عزیر و نه بدعتی در دین گذارند و نه گرفتار شبهات سوفسطائیه شده باشند و نه در طرف تفریط که ضروریات دین را منکر شوند و نسبت بمعرفت الهیّه و شئونات انبیاء و ائمه هدی و خصوصیات معاد کوتاهی کنند و چه در اخلاق و حد افراطش کبر و نخوت و عجب و اسراف و تبذیر و تضییع مال و غیر اینها و چه در حدّ تفریط ذلت و خفت و یأس من روح اللَّه و قنوط و بخل و چه در امور دنیویه نه غرق دنیا و نه

ترک دنیا بالکلیه و هکذا و بالجمله حد وسط نه زیاد روی و نه کوتاهی که دین مقدس اسلام حاوی تمام اینهاست و از آن صراط مستقیم.

[سوره الشوری (۴۲): آیه ۵۳] .... ص : ۵۱۶

صِراطِ اللَّهِ الَّذِی لَهُ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ أَلا إِلَی اللَّهِ تَصِیرُ الْأُمُورُ (۵۳)

صراطی است که خداوند متعال تعیین فرموده و انبیاء خبر دادند و مورث قرب بدرگاه الهی و نیل سعادت و نجات از مهالک دنیوی و اخروی و وصول به رحمت و تفضّلات الهی.

الَّذِی لَهُ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ تعبیر به «ما» دون «من» برای شمول ذوی العقول مثل ملائکه و جن و انس و غیر ذوی العقول از کرات جویّه و حیوانات و نباتات و جمادات و غیر اینها باشد بالجمله سرتاسر ممکنات.

أَلا إِلَی اللَّهِ تَصِیرُ الْأُمُورُ بازگشت تمام بسوی اوست.

هذا آخر ما اردنا بتوفیق اللَّه و تأییده فی تفسیر سوره المبارکه الشوری المسمی بحمعسق و الحمد للَّه رب العالمین و الصلاه، و و السلام علی صادر الاول و آله الطاهرین و اللعن علی اعدائهم اجمعین و یتلوه انشاء اللَّه تعالی سوره الزخرف و بقیه السور بتوفیق اللَّه و تاییده و اعانه بقیه اللَّه فی ارضه و انا العبد الحقیر السیّد عبد الحسین المدّعو بالطیّب.

درباره مرکز

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند ؟

سوره زمر/ ۹

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان -خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی -پلاک ۱۲۹/۳۴- طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۸۸۳۱۸۷۲۲ ـ ۰۲۱

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقات رایانه‌ای
قائمیه
اصفهان
www
برای داشتن کتابخانه های‌تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹